

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁРНОЕ МОРЕ

Güz / Осень / Spring 2021 ▪ Yıl / Год / Year ▪ Sayı / Номер / Issue 50

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАУК

AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 - <http://www.dergikaradeniz.com>

Sahibi / Учредитель / Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA (+90) 312 4259353

– hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Ответственный редактор

Saliha Sinem İVGİN

Editörler / Editors / Редакторы

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)
- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Aşık Edebiyatı)
- Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dili)
- Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)
- Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA- (Yönetim ve Strateji)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Tarih)
- Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)
- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)
- Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Kırgız Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)
- Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Beden Eğitimi)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)

- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Felsefe)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibirya Halkları)
- Doç. Dr. RanettaGAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Öğretim Teknolojileri Eğitimi)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI (Sanat Tarihi)
- Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)
- Uzman İlya İVANOV (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

Yayın Kurulu / Редакция / Editorial Board

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dmitry D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (İstanbul Kültür Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Giorgi SOSİASHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Gous Khan, (Jawaharlal Nehru University) ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Prof. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Milli Folklor Enstitüsü)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

&

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения / International relations expert
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ

Yazışma Adresi / Адрес для корреспонденции / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Издательство / Press

Bizim Dijital Matbaacılık
Ostim, Uzun Çay Cad, 1128. Sk. No:6, Yenimahalle/Ankara

Bu dergi Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Russian Science Citation Index(elibRARY.ru), Modern Language Index(MLA), Open Academic Journals Index, SOBIAD, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Russian Science Citation Index(elibRARY.ru), Modern Language Index(MLA), Open Academic Journals Index, SOBIAD, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, Google Scholar.

Hakem Kurulu / Board of Referees / Совет рецензентов

ANTROPOLOJİ

- Prof. Dr. Hande BİRKALAN GEDİK, Yeditepe Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, muduri jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com (Özbekistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Nagihan ÇETİN, 0000-0001-5098-2573, Antalya AKEV Üniversitesi, nagihan.cetin@akev.edu.tr (Türkiye)

ARKEOLOJİ

- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK, 0000-0001-8386-0062, Iğdır Üniversitesi bahattin.celik@igdir.edu.tr , c.bahattin@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Alexey A. TISHKIN, 0000-0002-7769-136X, Altai State University, tishkin210@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Doç., Dr. Toğrul HALILOV 0000-0002-3703-8315, Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com (Nahçıvan /Azerbaycan)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI, 0000-0003-1840-6562, Ardahan Üniversitesi samipataci@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Deniz SEVMEN, 0000-0003-2077-2158, Selçuk Üniversitesi, dselcuk@selcuk.edu.tr (Türkiye)

BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000-0002-7701-0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)

COĞRAFYA

- Prof. Dr. İhsan BULUT, 0000-0002 4873-3479, Akdeniz Üniversitesi ihsanbulut@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN, 0000-0002-1833-6501, Atatürk Üniversitesi mzaman@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gülşınar AKBULUT, 0000-0002-5943-7747, Cumhuriyet Üniversitesi, gakbulut58@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Alexandr N. DUNETS, 0000-0002-3804-6800, Altai State University, dunets@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI, 0000-0003-1282-7024, Gazi Üniversitesi unaldi@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mücahit COŞKUN, 0000-0002-7881-6742, Karabük Üniversitesi ncoskun@karabuk.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Zeki BORAZ, 0000-0002-3333-2402, Fırat Üniversitesi zboyraz@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, 0000-0001-7172-7133, Akdeniz Üniversitesi mustafaerturk@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Salih CEYLAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sceylan@mehmetakif.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bayram ÇETİN, 0000-0002-8237-1360, Uludağ Üniversitesi bayramcetin@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Serhat ZAMAN, 0000-0003-4300-9382, Uludağ Üniversitesi serhatzaman@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kaan KAPAN, 0000-0003-2979-5057, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya (Türkiye)

DİL - DİLBİLİM

- Prof. Dr. Ahmet BURAN, 0000-0002-8430-1008, Fırat Üniversitesi buran.ahmet@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR, 0000-0003-0762-410X, Gazi Üniversitesi, necatidemir@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, 0000-0003-6969, Hacı Bayram Veli Üniversitesi mfatihkr@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, 0000-0002-7020-3220 Ardahan Üniversitesi gunaykaraagac@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ceval KAYA, Ardahan Üniversitesi, 0000-0002-6872-6145 cevalkaya@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA, 0000-0002-8784-9095, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, ferruhakca@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000 0002 7701 0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER, 0000-0002-2875-8409, Ege Üniversitesi mustafa.oner@ege.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Marika JİKİA, ORCID:, İvane Cavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Hülya Arslan EROL, 0000-0003-4291-732X, Gaziantep Üniversitesi, herol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous Mashkoo KKHAN, ORCID:, Jawaharlal Nehru University, gousgkhan@gmail.com (Delhi – Hindistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL, 000-0001-7641-163X, Ardahan Üniversitesi mustafasanel@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Akartürk KARAHAN, 0000-0002-9117-6356, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi akartrk@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN, 0000-0002-5635-9448, Mersin Üniversitesi, abduellahelcan@gmail.com, a_elcan@hotmail.com(Türkiye)

EDEBİYAT

AZERBAIJAN DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, 0000-0003-1957-0778, Azerbaycan Bilimler Akademisi, isa.habibbeyli@science.az (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor mukhtarkazimoglu@gmail.com (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, (Azerbaycan)

ESKİ TÜRK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL, 0000-0003-1056-9957. İstanbul Kültür Üniversitesi, mfkoksal@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR, 0000-0001-9972-9763, Karadeniz Teknik Üniversitesi, mevhibecosar@hotmail.com. (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali YILDIRIM, 0000-0001-9228-6111, Fırat Üniversitesi, ayildirim@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bahir SELÇUK, 0000-00019915-3100, Fırat Üniversitesi, bahirselcuk@firat.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ - 0000-0002-7478-7518, Batman Üniversitesi, ahmet.icli@batman.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Hasan ŞENEL, 0000-0002-5825-8034, Fırat Üniversitesi, senerhasan@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Serkan DERİN, 0000-0003-3740-6365, Ardahan Üniversitesi, serkanderin@ardahan.edu.tr (Türkiye)

RUS DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Remzi DEVLETÖV, 0000-0002-1521-0305, Kırım İki Dillik İnovasyon Enstitüsü, remzidevletov@mail.ru (Kırım)
- Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ, 0000-0002-0975-1172, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi baharagunes@list.ru (Türkiye)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO, 0000-0002-5161-9511 Emerita University of Alberta, nataliek@ualberta.ca (Kanada)

- Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA, 0000-0001-8096-2143, Evraziskiy İnstitut Razvitiya İmena İ. Gaspirinskogo (Kırım)
- Dr. Öğretim Üyesi Shalala RAMAZANOVA, 0000-0002-3252-6504, Ardahan Üniversitesi shalaramazanova@ardahan.edu.tr (Türkiye)

KAZAK TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV, 0000-0002-9603-1332, Ahmet Yesevi Üniversitesi, ayabek67@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Alva BERİKBAYKIZI TEMİRBOLAT, 0000-0002-7888-8957, El-Farabi Üniversitesi, alua_t@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Baltabay ABDİKAZIULI, 0000-0002-4191-0831, Abay Üniversitesi, b.abdigaziuli@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. İslam JEMENEY, 0000-0002-5782-4014, Al Farabi Kazakh National Universty, jemeneyislam@yahoo.com, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN, 0000-0002-5477-2116, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, ergaliesb@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Aigulim AİTBAYEVA, 0000-0001-7024-6602, Al Farabi Kazakh National Universty, aba-abd@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Kenan KOÇ, 0000-0002-9603-1332, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kenankoc2030@hotmail.com, (Türkiye)

KIRGIZ TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV, CHUI Üniversitesi, (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Samet AZAP, 0000-0002-4047-1443, Kastamonu Üniversitesi sametazap@hotmail.com (Türkiye)

GÜRCÜ DİLİ VE EDEBİYATI

- Doç. Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK, 0000-0003-1875-4954, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, gul.m18@hotmail.com (Türkiye)

ÖZBEK DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL, 0000-0002-3382-5389, Bilimler Akademisi, jabbores@yandex.ru, cabbare@yahoo.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nizomiddin MAHMUDOV, 0000-0003-1786-6073, Özbekistan Bilimler akademisi, nizomiddinmahmudov17@gmail.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Sarigul BAHODIROVA, 0000-0001-5720-4125, Karakalpakistan Bilimler akademisi, sbahodirova@yandex.ru, (Özbekistan)

TATAR TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsmail KERİMOV, Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA, 0000-0001-5755-8687, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü alfina2003@yandex.ru (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Yakup ÇELİK, 0000-0001-9252-8221, İstanbul Kültür Üniversitesi, ycelik1234@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Enver TÖRE, 0000-0002-2074-3608, Artvin Üniversitesi, entor@artvin.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Nazım ELMAS, 0000-0003-4758-8801, Giresun Üniversitesi, nazim.elmas@giresun.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. Mutlu DEVECİ, 0000-0002-2473-053X, Fırat Üniversitesi, Elazığ, mdeveci@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. Veysel ŞAHİN, 0000-0003-3265-0481, Fırat Üniversitesi, vsahin68@gmail.com, vsahin@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER, 0000-0002-2725-1550, Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, mail, Türkiye
- Prof. Dr. Fatih KANTER, 0000-0003-0754-6930, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, fatih.kanter@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Gökay DURMUŞ, 0000-0002-8602-1130, Kars Kafkas Üniversitesi, gokaydurmus36@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Taylan ABIÇ, 0000-0001-9240-0949, Ardahan Üniversitesi, taylanabic82@gmail.com, Türkiye

FELSEFE

- Prof. Dr. Mikhail Yurevish SHISHIN, 0000-0002-2148-5233, Polzunov Altai State Technical University, shishinm@gmail.com, (Russian Federation)
- Prof. Dr. Aktolkın TURLUKANOVNA KULSARIYEVA, 0000-0002-7867-430X, Abay Üniversitesi, aktolkyn777@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Füzuli QURBANOV, 0000-0002-2906-9218, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi fqurbanov2005@rambler.ru (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ, ORCID:, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Irina ZHERNOSENKO, 0000-0002-8571-6205, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irina.jernosenko@gmail.com, Russian Federation
- Проф. Др. Макаров Юрий НИКОЛАЕВИЧ, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", yurymakarov61@yandex.ru

FOLKLOR / HALK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, 0000-0003-1105-0479 Ardahan Üniversitesi, erdoganalintinkaynak@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, mukhtarkazimoglu@gmail.com, Azerbaycan
- Prof. Dr. Ali DUYMAZ, 0000-0002-2890-2749, Balıkesir Üniversitesi, ali_duymaz@hotmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN, 0000-0002-5252-9657, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, bsisman@omu.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, 0000-0002-6682-8455, Nevşehir Üniversitesi, bayramdurbilmez@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X, Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr, Türkiye

- Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com, Özbekistan
- Doç. Dr. Sedat BAHADIR, 0000-0002-1018-016X, Atvin Üniversitesi, drsedatbahadır@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BALKAYA, 0000-0002-1309-6406, Kafkas Üniversitesi, adembalkaya81@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, Azerbaycan
- Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ, 0000-0001-9138-3825, Siirt Üniversitesi (Türkiye) rezankarakas@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Necdet TOZLU, 0000-0002-0466-1290, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, necdettozlu@hotmail.com , ntozlu@erzincan.edu.tr (Türkiye)

HUKUK

- Dr. Öğretim Üyesi Zehra BADAĞ, 0000-0002-6793-8154, İstanbul Ticaret Üniversitesi, zbadak@ticaret.edu.tr, Türkiye

İKTİSAT

- Prof. Dr. Ali Hakan BÜYÜKLÜ, 0000-0002-4174-4358, Yıldız Teknik Üniversitesi, hbuyuklu@yildiz.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, 0000-0003-0260-7538, Kocaeli Üniversitesi, harundemirkaya@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLİ ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi, mail (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT, 0000-0002-3159-3289, Atatürk Üniversitesi, kerem@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ, 0000-0002-3582-5454, Ardahan Üniversitesi sibelcengiz@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ömer BİLEN, 0000-0001-7198-8421, Bursa Teknik Üniversitesi omer.bilen@btu.edu.tr (Türkiye)
- Макаров Михаил Юрьевич, 0000-0002-0130-2030, ЧОУ ВО "Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики", mikemakarov@mail.ru

İLAHİYAT

- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi, munal@erciyes.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Kenan HAS, Erciyes Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ, 0000-0003-4179-7645, Marmara Üniversitesi, altas68@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC, Tuva Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu

İLETİŞİM – GAZETECİLİK – YAYINCILIK

- Prof. Dr. Çetin Murat HAZAR, 0000-0001-7173-8529, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, cetinmurat2002@yahoo.com
- Prof. Dr. Gülcan İŞİK, 0000-0002-6296-7802, Gazi Üniversitesi, gulcankarakaya@gmail.com
- Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK, 0000-0003-3619-4241, Gazi Üniversitesi, sezai.turk@hbv.edu.tr

- Doç. Dr. Gayana YÜKSEL, 0000-0002-0894-7544, Volodimir Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi, gayanayuksel@gmail.com
- Dr. Semih DELİL, 0000-0003-0358-2344, Başkent Üniversitesi, semihd@baskent.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN, 0000-0002-7390-4831, Ordu Üniversitesi, ahmet@ahmetfidan.com (Türkiye)

İŞLETME

- Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN, 0000-0002-2125-5032, Kars Kafkas Üniversitesi, erdogankaygin@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT 0000-0003-3160-933X, Ardahan Üniversitesi zaferaykanat@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ali Kemal ÇELİK, Ardahan, 0000-0002-2605-6526 Üniversitesi alikemalcelik@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY, 0000-0002-4113-8992, Kocaeli Üniversitesi, gkonakay@kocaeli.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergün KARA, 0000-0002-7815-1111, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ergunkara1@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Alper TAZEGÜL, 0000-0001-8658-3814, Kars Kafkas Üniversitesi, alpertazegul@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Savaş DURMUŞ, 0000-0003-4156-4526, Kars Kafkas Üniversitesi, sdurmus_75@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ceyda YERDELEN, 0000-0001-9544-9991, Kars Kafkas Üniversitesi, ceydayerdelen@gmail.com (Türkiye)

MİMARLIK

- Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK, 0000-0002-1821-2402, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, acozturk@gmail.com (Türkiye)

MÜZİKOLOJİ

- Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU, 0000-0001-9550-9712, Ardahan Üniversitesi, bulentkurtisoglu@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Türker EROĞLU, 0000-0002-5943-209X, @ Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Botırbek MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nino MAİSURADZE, Tarih, Din, Etnoloji İnceleme ve Propaganda Merkezi, Etno muzikolog, Gürcistan
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY, 0000-0003-1797-5210, Ardahan Üniversitesi, sedattamay@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Öğr.Gör.Dr. Sonat SEYHAN, 0000-0002-9009-6055, sonatseyhan@gmail.com, Türkiye

PSİKOLOJİ

- Prof. Dr. Enver SARI, 0000-0002-7623-6832, Giresun Üniversitesi enversari@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Dmitry V. KASHIRSKY, 0000-0002-8251-2653, Federal Science-Clinical Center of Rheumatology and Reabilitology , psymath@mail.ru (Russian Federation, Moscow)
- Prof. Dr. Дубовицкая Татьяна ДМИТРИЕВНА, 0000-0002-9604-2672, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", tatdm@mail.ru, Russian Federation

- Doç. Dr. Jigitbekova Bakıt DASTANKIZI, 0000-0003-3060-7359, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi (КазПИУ им Абая), bakhytdastan@mail.ru (Kazakistan)
- Dr. Öğretim Üyesi Volkan DURAN, 0000-0003-0692-0265, Iğdır Üniversitesi, volkan.duran@gmail.com , (Türkiye)

EĞİTİM BİLİMLERİ

- Prof. Dr. Atilla YILDIRIM, 0000-0003-0904-4336, Necmettin Erbakan Üniversitesi, ayildirim@erbakan.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN, 0000-0001-6694-1346, Üniversitesi alpturkakcoltekin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BAYAR, 0000-0002-8693-9523, Amasya Üniversitesi, adem.bayar@amasya.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR, 0000-0001-7573-0241, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, teyfur1965@gmail.com (Türkiye)
- Воронин Сергей ВЛАДИМИРОВИЧ, 0000-0002-3530-1001, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", voronin.sochi@mail.ru, Russian Federation
- Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR, 0000-0003-1752-3855, rahmancakir@hotmail.com Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Arif Cem TOPUZ 0000-0002-5110-5334, Ardahan Üniversitesi, arifcemtopuz@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Can EKİZ, 0000-0003-0516-1674, Giresun Üniversitesi, bondcan007@hotmail.com, (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Beytullah DÖNMEZ, 0000-0003-3544-0391, Giresun Üniversitesi, donmez2876@hotmail.com, beytullah@donmezgiresun.edu.tr, Türkiye

SANAT TARİHİ

- Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ, 0000-0001-7600-273X, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, fbasbug@gmail.com, Kırgızistan
- Prof. Dr. Sezer Cihaner KESER, 0000-0001-5957-1301, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, sezercihaner@gmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK, 0000-0001-5291-243X, Ardahan Üniversitesi, semracevik@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Ph.D. Svetlana G. BATYREVA, 0000-0003-4268-0705, Kalmyk Scientific Center of the RAS, sargerel@mail.ru (Russian Federation)

KAMU YÖNETİMİ

- Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK, 0000-0003-3607-1356, Bitlis Eren Üniversitesi, cozturk@beu.edu.tr, Türkiye

SOSYOLOJİ

- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN, 0000-0002-2751-9924, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ahmettasgin65@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, 0000-0003-2065-5808, Selçuk Üniversitesi, gsavcioglu@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADI, 0000-0002-5123-3643, Ardahan Üniversitesi, abdullahmohammadi@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ, 0000-0002-5289-9017, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, haarslantas@gmail.com, (Türkiye)

- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA, 0000-0002-6417-4151, Munzur Üniversitesi, kalaarif@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hasan BİÇİM, 0000-0002-9013-7806, Iğdır Üniversitesi, hsnbicim@hotmail.com, Türkiye

TARİH - KÜLTÜR

- Prof. Dr. Remzi KILIÇ, 0000-0002-2815-6360, Erciyes Üniversitesi, kilicremzi@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI, 0000-0001-5829-8557, Samtskhe-Javakheti State University, rainkav@gmail.com (Gürcistan)
- Prof. Dr. Kaharamon RAJABOV 0000-0002-8098-9861 Özbekistan Bilimler akademisi, Tarih Enstitüsü, kahramon-62@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI, 0000-0002-5008-6901, Kırıkkale Üniversitesi, hamitoba@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Neslihan DURAK, 0000-0003-0672-5128, İnönü Üniversitesi, Neslihan.durak@inonu.edu.tr (Türkiye)
- Associate Professor Vasil MOSİASHVİLİ, 0000-0002-3975-2723, Samtskhe-Javakheti State University, vasilmosiashvili@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ, 0000-0001-7814-2103, Samtskhe-Javakheti State University nikoaxal@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU, 0000-0002-6211-8114, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, telliogluibrahim@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferhad TURANLY, 0000-0003-4637-7121, Faculty of Humanites at the National University, ferhadturanyl@gmail.com, (Ukraine)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR, 0000-0002-3456-9188, Selçuk Üniversitesi, hbahar@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet ATALAY, 0000-0002-5293-0942, Artvin Çoruh Üniversitesi ahmetatalay@artvin.edu.tr. (Türkiye)
- Doç. Dr. Levent KÜÇÜK, 0000-0001-8819-7933 Ardahan Üniversitesi, leventkucuk@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Elena POLYAKOVA, 0000-0002-8754-4056, Altai State Institute of Culture, elena2873@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Irina KUPRIYANOVA, 0000-0002-7686-242X, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irinak-63@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Nurhan AYDIN, 0000-0001-5192-6346, Kars Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KILDIROĞLU, 0000-0002-7467-939X, Ardahan Üniversitesi mkildiroglu@kastamonu.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Fatma Rezzan ÜNALP, 0000-0003-1728-046X, Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com , rezzan.unalp@ufuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Mübariz AĞALARLI, 0000-0002-0697-6130, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Mubariz.aqalar@gmail.com (Azerbaycan)
- Проф. Др. Макаров Юрий НИКОЛАЕВИЧ, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет" , yurymakarov61@yandex.ru

TURİZM

- Doç. Dr. Özlem ALTINÖZ, 0000-0001-6593-8364 Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ozlem.surucu@hbv.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Rahman TEMİZKAN, 0000-0002-9750-1543 eskişehir osman gazi üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Ebru SEÇKİN, 0000-0003-0843-2214, Yıldız Teknik Üniversitesi, seckinebru@gmail.com, Türkiye
- Yrd.Doç.Dr. Gonca KILIÇ, 0000-0002-8221-4808, Afyon Kocatepe Üniversitesi, kilicgonca@aku.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN, 0000-0001-6107-2444, Ardahan Üniversitesi, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr (Türkiye)

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN, 0000-0002-9997-8898, Giresun Üniversitesi, drbetulkaragoz@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN, 0000-0003-3801-7989, Yakın Doğu Üniversitesi, ghadir.golkarian@neu.edu.tr (KKTC)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, 0000-0002-8854-1527, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, taskiranc@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA, 0000-0002-4164-8028, Giresun Üniversitesi, yalcinsarikaya@giresun.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Çağatay BENHÜR, 0000-0002-0962-9038, Selçuk Üniversitesi, cbenhur@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi, muratonsoy@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL, 0000-0001-9574-4704, Kars Kafkas Üniversitesi, emikail@turansam.org, (Türkiye)
- Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK, 0000-0001-9859-182X, Kars Kafkas Üniversitesi, atilcemcicek@yahoo.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler) muratonsoy@hacettepe.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI, 0000-0002-4476-6572, Giresun Üniversitesi, kara_agacali@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN, 0000-0003-2572-2264, Ardahan Üniversitesi, kutayustun@ardahan.edu.tr (Türkiye)

TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА
YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVİÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ,) ▪ Doktorant Nursaule AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

İÇİNDEKİLER / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

TÜRK KÜLTÜRÜNDE SİHİR/BÜYÜ VE FAL: TÜRK DESTANLARINDAN ÖRNEKLERLE

SORCERY/MAGIC AND FORTUNE IN TURKISH CULTURE: WITH EXAMPLES FROM TURKISH EPIC STORIES

МАГИЯ, КОЛДОВСТВО/ ГАДАНИЯ В ТЮРКСКИХ КУЛЬТУРАХ: С ПРИМЕРАМИ ИЗ ТЮРКСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Şule GÜMÜŞ.....1

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ MOĞOLCA ALINTI KELİMELEER (-A- Maddesi)

THE MONGOLIAN LOANWORDS IN KYRGYZ (Item –A-)

МОНГОЛЬСКИЕ ЗАЙМСТВОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ (Буква –A-)

Kenjagul KALİEVA.....21

TARİHİ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ İLE KARS'TAKİ TURİZM FAALİYETLERİNDE GASTRONOMİK UNSURLARIN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF GASTRONOMIC ELEMENTS IN TOURISM ACTIVITIES IN KARS WITH HISTORICAL AND CULTURAL PROPERTIES

ЗНАЧЕНИЕ ГАСТРОНОМИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАРСЕ С ЕГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫМИ ОСОБЕННОСТИ

Mehtap ÇERKEZ - Arif Emre ERDEN - Özgür KIZILDEMİR.....43

DÜŞÜNCE OLARAK SANAT YA DA KAVRAMSAL SANATIN ANLAM SORUNU

ART AS AN IDEA OR THE MEANING PROBLEM OF CONCEPTUAL ART

СМЫСЛ КАК ИДЕЯ ИЛИ СМЫСЛ КАК ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Meyssem SAMSUN.....64

AFGANİSTAN'DA GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN NEDEN VE SONUÇLARI

CAUSES AND CONSEQUENCES OF MIGRATION MOBILITY IN AFGHANISTAN

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ИМИГРАЦИИ В АФГАНИСТАНЕ

Ahmad Jawid OBAJD - Abdullah KARATAŞ.....75

KÂSİMÎ MECMU'ASI'NDA NÂZİMÎ'YE AİT ŞİİRLER

POEMS BELONGING TO NAZİMİ IN THE COLLECTION OF KASİMİ

СТИХИ НАЗИМИ В СБОРНИКЕ КАСИМИ

Bünyamin TETİK.....92

SPOR ELEMENLARININ REKREASYON FAYDA FARKINDALIĞI İLE BEDENLERİNİ BEĞENME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RECREATIONAL BENEFIT AWARENESS OF SPORTS PERSONNEL AND THEIR BODY LIKING LEVELS

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ОСВЕДОМЛЕННОСТЬЮ О РЕКРЕАЦИОННЫХ ПРЕИМУЩЕСТВАХ И УРОВНЕМ ИХ ТЕЛЕСНОСТИ У СПОРТИВНОГО ПЕРСОНАЛА

Alpay BÜLBÜL - Burçin ÖLÇÜCÜ - Gamze AKYOL.....110

YENİ BİR GENÇLİK TİPOLOJİSİ VE ÖLÇEK DENEMESİ: HEDONİST GENÇLİK

A NEW YOUTH TYPOLOGY AND SCALE TRIAL: THE HEDONIST YOUTH
НОВАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ТИПОЛОГИЯ И ЭКСПЕРИМЕНТ ПО ПОВОДУ ЕГО
МАСШТАБОВ: ГЕДОНИСТИЧЕСКАЯ МОЛОДЕЖЬ

Fatma Nur ŞENGÜL - Halil AYDINALP.....124

TÜRKİYE’NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASINDA İNGİLTERE

ENGLAND IN TURKEY’S FOREIGN SECURITY POLICY OF SECOND WORLD WAR
АНГЛИЯ В ПОЛИТИКЕ ВНЕШНЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРЦИИ ВО ВТОРОЙ
МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Fuat BOZYEL.....139

İDEOLOJİ KAVRAMINA SOSYO-POLİTİK BİR BAKIŞ: BAŞLANGIÇLAR, KARŞILAŞTIRMALAR VE SONLAR

A SOCIO-POLITICAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF IDEOLOGY:
BEGINNINGS, COMPARISONS AND ENDINGS
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР КОНЦЕПЦИИ ИДЕОЛОГИИ: НАЧАЛА,
СРАВНЕНИЯ И КОНЕЦ

Ali Rıza SAVAŞ - Ender AKYOL.....159

ORHAN PAMUK’UN ‘MASUMİYET MÜZESİ’ ADLI ESERİNİN SİNEMA-EDEBİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EVALUATING ORHAN PAMUK’S ‘MASUMİYET MÜZESİ’ IN THE LIGHT OF THE
RELATION BETWEEN CINEMA AND LITERATURE
ИССЛЕДОВАНИЕ РОМАНА ОРХАНА ПАМУКА” *MASUMİYET MÜZESİ’ (МУЗЕЙ НЕВИННОСТИ)*” В КОНТЕКСТЕ КИНО-ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Selami İNCE - Murat KARAKOÇ.....188

ÖZNEL İYİ OLUŞ - SALDIRGANLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: BATMAN AMBULANS SERVİSİ

A FIELD STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECTIVE WELLBEING -
AGGRESSION: BATMAN AMBULANCE SERVICE

ПРОВЕДЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИИ ОТНОШЕНИИ МЕЖДУ АГРЕССИВНЫМИ И
СУБЪЕКТИВНО БЛАГОПОЛУЧНЫХ СОТРУДНИКОВ БАТМАНЬ ПЕРСОНАЛ
СКОРОЙ ПОМОЩИ

Cemal ÖZTÜRK - Dilan KARAKUŞ.....210

JOHN FOWLES’UN BÜYÜCÜ’SÜ: SEVGİDE KEŞFEDİLEN ‘BEN’LİK

JOHN FOWLES’ *THE MAGUS*: THE ‘I’DENTITY DISCOVERED IN LOVE
РОМАН ДЖОН ФАУЛЗА " *THE MAGUS(КОЛДУНЯ)*": ЭГО, ОБНАРУЖЕННАЯ В
ЛЮБВИ

Vedi AŞKAROĞLU.....224

DEĞER EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDE ÖĞRETMEN ROLÜ THE ROLE OF THE TEACHER IN THE VALUES EDUCATION PERSPECTIVES РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ОБУЧЕНИИ ЦЕННОСТЯМ	
Seren ZÜMRÜTKAL - Halis Adnan ARSLANTAŞ.....	240
EBU'L-MUÎN EN-NESEFÎ'NİN AHVÂL TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF EBU'L-MUIN AL-NASAFI'S CRITICISM TOWARDS THE THEORY OF AHWAL ОЦЕНКА КРИТИКИ АБУЛІ-МУИНА АН-НАСАФИ ПО ОТНОШЕНИЮ К ТЕОРИИ АХВАЛА	
Kerem TAŞCI.....	254
ПРОБЛЕМЫ И ВЫЗОВЫ ИНДЕКСА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПУТЕШЕСТВИЙ И ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ AZERBAIJAN'DA SEYAHAT VE TURİZM REKABETÇİLİK ENDEKSİNİN SORUN VE ZORLUKLARI PROBLEMS AND DIFFICULTIES OF AZERBAIJAN'S TRAVEL AND TOURISM COMPETITIVENESS INDEX	
Наргиз ГАСАНЛЫ.....	267
AKSARAY İHLARA VADİSİNDEKİ YILANLI KİLİSE'DE BULUNAN YILANLI FRESKO VE FRESKO'NUN ESTETİK ANALİZİ AESTHETIC ANALYSIS OF FRESCO AND SNAKY FRESCO, WHICH FOUND IN THE SNAKY CHURCH IN AKSARAY İHLARA VALLEY ЭСТЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРЕСКИ, НАЙДЕННОЙ В ЦЕРКВИ ЗМЕЕВИКА В АКСАРАЙСКОЙ ДОЛИНЕ ИХЛАРА	
Banu DAVUN - Yusuf ALBAYRAK.....	285
KÜRESELLEŞME VE MİKRO MİLLİYETÇİLİĞİN MEGRELLER İLE LAZLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ THE EFFECT OF GLOBALIZATION AND MICRO NATIONALISM ON MİNGRELİANS AND LAZ PEOPLE ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И МИКРОНАЦИОНАЛИЗМА НА МEGPEЛOВ И ЛАЗOВ	
Yılmaz ESKİBİNA.....	303
THE POLITICAL EMPHASIS OF THE GEORGIAN-OSSETIAN ETHNIC CONFRONTATION OF THE 1918-1921 AND THE COLONIALIST NATURE OF THE SOVIET RUSSIA ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГРУЗИНО-ОСЕТИНСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ 1918-1921 ГОДОВ И КОЛОНИЗАТОРСКАЯ ПРИРОДА СОВЕТСКОЙ РОССИИ 1918-1921 YILLARINDA GÜRCÜ-OSETİN MÜCADELESİNİN SİYASİ YÖNLERİ VE SOVYET RUSYA'NIN SÖMÜRGEÇİ DOĞASI ÜZERİNE	
Aleksandre MGEBRISHVIL.....	319

POPULATION OF THE OCCUPIED TERRITORY OF SAMACHABLO IN THE MIDDLE AGES

НАСЕЛЕНИЕ ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ САМАЧАБЛО В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

İŞGAL EDİLEN SAMACABLO'NUN ORTAÇAĞDAKİ NÜFUSU ÜZERİNE

Giorgi SOSIASHVILI.....333

IMPACT OF THE TYPE OF MILITARY EDUCATION ON THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF OFFICERS' SOCIAL COMPETENCE

ВЛИЯНИЕ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПСИХОЛОГИЮ И СОЦИАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ОФИЦЕРОВ

ASKERİ EĞİTİMİNİN SUBAYLARIN SOSYAL YETERLİLİĞİ İLE PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİNE ETKİSİ

Nanuli (Nana) TSKHVEDADZE - Ketevan LOMSADZE - Beka TOLIASHVILI.....358

RELIEFS FROM 2th B.C. DISCOVERED IN ŞANLIURFA

M.Ö. II. BİNDE ŞANLIURFA'DA BULUNAN KABARTMALAR

НАЙДЕННЫЕ НАСКАЛЬНЫЕ РЕЛЬЕФЫ В, ШАНЛЫУРФЕ II ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ ДО Н.Э.

Bahattin ÇELİK.....369

ELECTRE III VE TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE ÜLKELERİN İŞ YAPMA KOLAYLIĞINA GÖRE SIRALANMASI

SEQUENCE OF COUNTRIES ACCORDING TO EASE OF DOING BUSINESS WITH ELECTRE III AND TOPSIS METHODS

РАНЖИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВ С УПРОЩЁННЫМИ РЕГУДЯЦИЯМИ ПО ВЕДЕНИЮ БИЗНЕСА С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРЕ III И ТОПСИСНЫХ МЕТОДОВ

Sibel ŞENER - Hüdaverdi BİRCAN.....382

BELGESEL SİNEMADA SINIFLANDIRMA SORUNU

THE PROBLEM OF CLASSIFICATION IN DOCUMENTARY FILM

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КИНО

Orkun ÖNGEN.....409

HERALDIC WOMEN IN THE INTERNAL POLICY OF THE GREAT SELJUK STATE

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İÇ POLİTİKASINDA HANEDAN KADINLARI

ЖЕНЩИНЫ ИЗ ПРАВЯЩЕЙ ДИНАСТИИ ВО ВНУТРЕННЕЙ ПОЛИТИКЕ ВЕЛИКОГО СЕЛДЖУКСКОГО ГОСУДАРСТВА

Fatma İNCE.....434

TÜRK KÜLTÜRÜNDE SİHİR/BÜYÜ VE FAL: TÜRK DESTANLARINDAN ÖRNEKLERLE

SORCERY/MAGIC AND FORTUNE IN TURKISH CULTURE: WITH EXAMPLES FROM TURKISH EPIC STORIES

МАГИЯ, КОЛДОВСТВО/ ГАДАНИЯ В ТЮРКСКИХ КУЛЬТУРАХ: С ПРИМЕРАМИ ИЗ ТЮРКСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Şule GÜMÜŞ*

ÖZ

Sihir, büyü, fal gibi metafizik güçlere dayalı olan uygulamalar insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar toplumların inanç dünyalarında ve kültürlerinde yer edinmişlerdir. Yaradılıştan gelen; olayları ve durumları yönetme arzusu sihir ve büyü uygulamalarını, gelecekte olacıklara dair merak duygusu da fal açtırma yönelimini canlı tutmuştur. Türk dünyasını oluşturan Türk boylarının inanç dünyasında ve kültürel uygulamaları içerisinde de sihir/büyü, fal pratikleri ve bunlara bağlı olarak geliştirilen inanışlar bulunmaktadır. Sihir/büyü ve fal gücüyle hastalıkları sağaltma, düşmanlara üstün gelme, bir kişinin hayatına ve düşünce dünyasına hükmetme, gelecekte haber alma gibi yaşamı dönüştürme yetkinliğine ulaşma durumunun söz konusu olduğuna inanılmıştır.

Türk boylarının inanç dünyasında ve toplumsal hayatında yer edinmiş olan sihir/büyü, fal uygulamaları kültürün aynası konumundaki destanlarda da motif olarak işlenmiştir. İçinden çıktığı toplumun kültürel kodlarını ve inanç dünyasını yansıtan destanları incelemek suretiyle Türk dünyasını oluşturan Türk boylarının ortak kültürünü, inanç ve uygulamalarını tespit etmek mümkündür. Bu tespit sayesinde kökleri Orta Asya'da bulunan ve dünyanın çeşitli coğrafyalarında hüküm süren Türk boylarının manevi birlikteliği ortaya konulmuş olacaktır. Bu makalede Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek Türklerinin inanç dünyasında yer alan sihir/büyü ve fal ile ilgili inanışların, uygulamaların destanlara yansımaları tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalı inceleme ve tahliller neticesinde aynı kültürel köke ve inanç dünyasına bağlı olan bu Türk boylarının destanlarında sihir/büyü ve fal motiflerinin işlenişinde ortaklıklar hatta aynılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sihir/Büyü, Fal, İnanç, Destan, Türk Boyları.

ABSTRACT

* ORCID: [0000-0001-7028-6292](https://orcid.org/0000-0001-7028-6292), Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, sulegezer45@gmail.com

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

Metaphysical force-based applications such as sorcery, magic and fortune telling have always had an impact over faith and culture of people since the early days of civilizations. Whereas the innate desire to have control over events and situations kept sorcery and magical applications alive, the curiosity about future made the people prone to fortune telling. Within faith and cultural applications of The Turkic World, which consists of Turkic people, sorcery, magic and fortune telling practices and beliefs which are closely related to those practices exist. Through power of sorcery, magic and fortune, life changing competencies including treating diseases, overcoming enemies, having control over life and thought of people, are thought to be possible to be achieved.

The magic / sorcery and fortune telling practices that have taken place in the world of belief and social life of Turkic people are also used as motifs in epics, which are the mirrors of the culture. It is possible to determine the common culture, beliefs and practices of the Turkic people that make up the Turkic world by examining the epics that reflect the cultural codes and belief world of the society from which they come from. Thanks to this determination, the spiritual unity of Turkic people, whose roots are in Central Asia and lived in various geographies of the world, will be revealed.

In this paper, the reflections of sorcery, magic and fortune telling applications, which exist within the spiritual world of Kyrgyz, Kazakh, Uighur and Uzbek Turks, in epic stories are determined. As a result of the comparative studies, within the epic stories of these tribes who originate from the same cultural roots and have the same spiritual background, similarities and sameness were determined in terms of presentations of sorcery, magic and fortune telling patterns.

Key Words: Magic/Sorcery, Fortune Telling, Faith, Epic, Turkic people.

АННОТАЦИЯ

Практикование магии, колдовства и гадания, основанные на метафизических силах, имели место в мире верований и культуры разных народов, начиная с первых периодов существования человечества и до наших дней. С момента создания мира, у человека появляется желание управлять событиями и ситуациями с помощью магии и колдовства, а любопытство по поводу того, что произойдет в будущем, склоняло к гаданию. В мире верований и культурных ритуалов тюркских народов было основано на практики магии, колдовства и гадания. Люди верили в силу этих ритуалов, например: лечить болезни с помощью магии, побеждать врагов с помощью колдовства, доминировать над жизнью человека и узнать будущее с помощью гадания. Практикования магии / колдовства и гадания, которые имели особенное место в мире верований и общественной жизни тюркских народов. Они также используются в качестве мотивов в эпических текстах, которые являются зеркалом культуры. Можно определить общую культуру, верования и обычаи тюркских народов исследуя их эпические тексты, которые отражают культурные коды и мир верований общества, из которого они происходят. Благодаря этому определению будет раскрыто духовное единство тюркских народов, у которых корни уходят в Среднюю Азию и живут они в разных географических регионах мира.

В этой статье были определены отражение верований и практики, связанные с магией / колдовством и гаданием; в мире верований - киргизских, казахских, уйгурских и узбекских, тюркских народов вера была основана на их эпосах. В результате сравнительного анализа было замечено, что есть общие черты и даже сходства в обработке мотивов магии / колдовства и гадания в эпосах тюркских народов, которые связаны с одним и тем же культурным корнем и миром верований.

Ключевые Слова: Магия, Колдовство, Гадания, Верования, Эпос, Тюркские Народы.

Giriş

İlk dönem insanlarından günümüze kadar içinde bulunduğu doğa ve yaşam karşısında güçsüz kalan insan, zorluklarla baş edebilmek için metafizik güçlere başvurmuş ve bu sayede yaşamı değiştirme/dönüştürme gücünü elde etmiştir. Doğaüstü güçlere başvurarak ortaya çıkarılan sihir, büyü, fal insan için olağanüstü soyut bir güç olarak algılanır (Malinowski 2000: 64). Sihir gücüyle hastalıkları iyileştirme, savaşlarda galip gelme, birisinin yaşamına ve düşüncelerine müdahale etme, gelecekte olacaklar hakkında bilgi sahibi olma gibi durumlar Türk kültüründe ilk dönemlerden itibaren varlık göstermiştir. Kamlık inancı içerisinde bir din adamı konumunda olan kam, aynı zamanda bir sihirbazdır. Kamlık inancının etkisinin azalmasıyla kamlar hangi işin hangi gün ve saatte yapılacağını tayin eden bir büyücüye/falcıya dönüşmüşlerdir (Köprülü 1980: 70-102, Durbilmez 2008: 19).

Türk boylarının inanış dünyasında ve toplumsal hayatında yer alan sihir/büyü ve fal uygulamaları sözlü anlatılarda da bir motif olarak işlenmiştir. Kahramanlar, olaylara yön vermek, zor durumlardan kurtulmak için sihir/büyü ve fala başvurmaktadır. Sihir gücünü kullanmaya yönelik durumlar ortaya çıktığında *“arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü hayal ürünü tipler koşar”* (İbrayev 1998: 82). Sihir yapabilme yeteneğine sahip olan kişi inanışa göre olağanüstü güçlerle irtibatlıdır. Bu kişilerin hastaları iyileştirme, kılık değiştirme, sihirli eşyalara sahip olma hatta ölüleri diriltme özelliğinin olduğu düşünülmektedir.

1. Türk Boylarının Destanlarında Sihir/Büyü Motifi

İyi ya da kötü bir sonuç elde etmek amacıyla tabiat unsurlarını ve kanunlarını etkileyerek olay ve durumların olağan düzenini değiştirmek için gerçekleştirilen pratikler sihir/büyüyü oluşturmaktadır. Bu değişim bilinen yollarla değil, doğaüstü ve gizemli güçler aracılığı ile gerçekleştirilir (Örnek 1966: 34, Boratav 1984: 106). Sihir/Büyü yapıma amacına göre beş gruba ayrılır: sempatik büyü¹, ak büyü, kara büyü, aktif büyü, pasif büyü (Örnek 1966: 34).

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip bulunan ve psikokültürel bir olgu olan sihir/büyü; sözün tılsımlı gücünden ve belli bir takım nesnelere yararlanıp doğaüstü varlıklarla irtibat kurarak bir dileğin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. İnsanlığın ilk dönemlerinden bugünün modern zamanlarına kadar toplumlar; günlük yaşamlarında dileklerini(yağmur yağdırma, talih açma) gerçekleştirmek veya bazı olumsuzluklardan (nazar, afet vs.) korunmak için sihir/büyüye başvurmuşlardır. Sihir/büyü ile ilgili inanç ve uygulamalar Türk boyları arasında da yaygın ve ortaktır. Burada Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek Türklerinin inanç dünyasında yer alan sihir/büyü ile ilgili inançların destanlara yansımalarından örnekler verilecektir.

Kırgız Türklerinin toplumsal yaşamının bir yansıması olan destanlarında olağanüstülük ortaya koyma, hastalıkları iyileştirme ve insanların duygularını yönlendirme gibi pek çok etkisi olan sihir/büyü motifi Ak Mөөr, Cañıl Mirza, Canış

¹ Taklit büyü ve temas büyü bu grupta yer alır.

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

Bayış, Coodarbeşim, Kör Uulu Destanının Kasım Han Kolu, Şırdakbek, Baktı Bolot destanlarında yer almaktadır.

Ak Möör destanında sihir/büyü motifi sadece Boroñbayev benzer metninde tespit edilmiştir. Ak Möör adlı güzele dedesi yaşıt Cantay talip olunca gönlü Bolot'ta olan Möör, bu evliliği istemez. Möör'ün babası Adıl, güçlü bir bey olan Cantay'dan korktuğu için kızını bu evliliğe ikna etmek ister. Adıl tüm uğraşlarına rağmen Möör'ü ikna edemeyince Ancıyan'dan bir büyücü hoca getirir. Büyücü, Möör'ün düşüncesini değiştirmek için okuntulu şerbet hazırlar. Bu şerbeti içtiğinde Möör, dedesi yaşındaki Cantay ile evlenmeyi kabul eder (Köse 2001: 620). Diğer benzer metinlerde Möör mecbur kalıp teklifi kabul ederken Boroñbayev anlatımında sihir/büyü yoluyla ikna olur. Anlatıcı burada destan kahramanı Möör'ün istemediği evliliğe korkuyla değil de büyü ile ikna olduğunu belirterek onu yüceltmış olur.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında sihir/büyü bir savaş taktiği olarak kullanılmaktadır. Tülkü adlı bey, Cañıl ile savaşa girişmeden önce bir ocak kazdırarak kısıraklardan birini kurban edip afsun yapar. Bu afsunun, askerlerini koruyacağını düşünür (Caynakova 2004: 21). Destanın aynı benzer metninde kocası Şırdakbek'in Cañıl'a gönül verdiğini düşünen Erke yenge, kocasının gönlünü Cañıl'a karşı soğutmak için mollaya gidip ondan saç ile tırnağı birleştirerek büyü yapmasını ister (Caynakova 2004: 156). Destanda sihir/büyü hastalıkları sağaltmak için de kullanılmıştır.² Uzun süredir hasta olan Şırdakbek, hanımının isteği üzerine molla ve bakışları başına toplayıp onlardan kendisini iyileştirmeleri için afsun yapmalarını ister. Mollalar, Kaşmir duasını okuyup üfler; bakışlar cin duasını okuyarak demiri ateşte kızdırır, ateş yanında mum yakarak afsun yapar. Molla ve bakışlar ne kadar afsun yapsa da Şırdakbek'in derdine çare bulamazlar (Caynakova 2004: 161).

Sihir/büyü motifi Canış Bayır destanın bütün benzer metinlerinde yer almaktadır. Destanın Kalık Akiev benzer metninde kalabalık Kalmuk ordusunun Canış ve Bayış karşısında yenilgiye uğradıkları ve korkuyla kaçarken yolları afsunladıkları anlatılmaktadır. Böylece Kırgızları durdurabileceklerine inanmaktadırlar (Akmataliyev ve Mukasov 2013: 85). Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında Şumurut Han, Canış ile Bayış'ı yener ve ele geçirdiği Bayış'ı esir alarak ülkesine döner. Dönerken de büyücüsü yolları afsunlayarak Kırgız alplarının onları takip etmesini önlemeye çalışır (Şentürk 2013: 119). Destanın Uruzbay Urmambetov benzer metninde Canış ile Bayış'ın Çin askerleri ile olan savaşı anlatılır. Canış, Çin askerlerinin karşısına tek başına çıkıp meydan okur. Canış ile savaşmak üzere bir Çin askeri gelir. Çinli pehlivan Canış'ı zor durumda bırakınca Bayış, gizlendiği yerden çıkıp Çin askerini öldürür. Çin hanı bu durumu sihir sanır. Kırgızlar sihir ile bir kişiyi iki kişi yaptılar diye düşünüp korkuya kapılır ve bütün orduya hücum emri verir (Yalçın 1999: 57). Destanın bu benzer metninde

² Gelenekli yöntemler yanında inanç ve büyü kaynaklı yöntemlerle de sağaltma sağlayan Kam, Şaman ve Ocaklılar hakkında bilgi için bkz. Durbilmez 2013: 1-11.

sihir/büyü pratiğine bizzat yer verilmez ama sihir gücüne yönelik inanışın ortaya konulması açısından bu örnek önemlidir.

Masalsı bir içeriğe sahip olan Coodarbeşim destanında Er Töştük'ün evlatlığı Temir Alp büyüdüğünde zararlı bir dev olunca Er Töştük halka zarar veren bu devı kovar. Temir Alp, yolda Ulan Dev ile karşılaşır. Ulan Dev, Temir Alp'ın canını sihir ile altı kuşa dönüştürerek Ak Arkar adlı geyiğin karnına yerleştirir. Bunun üzerine Temir Alp ölümsüz olur (Alimova 2017: 140). Destanda sihir ile ilgili bir başka motif ise Coodar'ın peri kızı olan eşi Nurperi ile ilgili anlatımlarda yer almaktadır. Nurperi ile periler şehrine giden Coodar burada çok uzun yolları üç günde aşarlar. Bunun nedeni periler şehrinin sihirli oluşudur (Alimova 2017: 249). Bir peri kızı olan Nurperi de sihir yapabilme gücüne sahiptir. Atının örtüsünü yere koyup dua okuyan Nurperi, örtüyü uçan halıya dönüştürür. Coodar ve Nurperi bu halıya binip periler şehrini dolaşırlar (Alimova 2017: 264). Destanda sihir/büyü motifi, destan kahramanı Coodar'ı yenemeyen düşmanı Karaçok'un bir hilesi olarak da yer almaktadır. Karaçok, güçlü Coodar'ı yenemeyeceğini anlayınca ona sihirli boz bir kese verir. Küçük kese yerde durmaktadır. Coodar, Kalkara atıyla hızla ilerleyip bu keseyi alır. Kese küçük olmasına karşın oldukça ağırdır, kesenin ağırlığından atının beli eğilir. O zaman Coodar bu kesenin bir sırrı olduğunu anlar. Keseyi açtığında içinde insanın göz kemiğinden yapılan, gümüş çivilerle çakılan büyümlü bir nesne görür. Bu sihirli kese yedi yıl yeraltında saklanarak cin ile peri tarafından afsunlanmıştır. Kesenin içindeki sihirli nesneye insan gözü değdiğinde sihir bozulmaktadır. Coodar keseyi açıp sihirli nesneyi eline alınca sihir bozulur ve bu nesne dağılır (Alimova 2017: 316).

Er Eşim destanında yadacılık ile ilgili inanışlara yer verilir.³ Kalmuk büyücülerı yedi tane taş alıp bu taşlara okuyarak sihir yapar ve onları akan dereye atar. Böylece havayı bozup Kırgızları güçsüz düşürmeyi amaçlarlar (Akmataliyev, Mukasov ve Orozova 2007: 66).

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda; Kasım Han'ın düşmanı Canedil Sultan, kalesinin etrafına büyük ateşler yaktırır ve büyücüsüne sihir yaptırarak kaleyi koruma altına alır (Egimbaeva 2012: 83). Bunun üzerine Kasım Han'ın babası Hasan Han, yedi atadan beri sihir yapabilen Kerey'i çağırarak sihre sihirle karşılık vermesini, Canedil'in ateşten kalesini aşmasını söyler (Egimbaeva 2012: 83). Bu emir üzerine Kerey sihir ile yedi gün içinde ateşten kaleyi yarmayı başarır. Böylece sihir gücünün üstünlüğünü ortaya koymuş olur (Egimbaeva 2012: 84).

Şırdakbek destanında sihir/büyü doğum ritüelleri içerisinde ele alınır. Şırdakbek'in annesi Ayım; hamileliğinin dokuz ay, dokuz günü geçmesiyle sancılanmaya başlar. Dokuz gün boyunca şiddetli sancı olmasına rağmen doğum bir türlü gerçekleşmez. O zaman emçi ve domçular⁴ toplanıp doğumun gerçekleşmesi için uğraşırlar. Onlarla birlikte bakşı⁵ ve bübüler⁶ gelip afsun yaparak doğumu gerçekleştirmeye çalışırlar (Akmataliyev, Mukasov ve Orozova 2007: 256).

³ Yadacılık ve sihir / büyü arasındaki bağ hakkında bilgi için bkz. Durbilmez 2003: 163.

⁴ Emçi ve domçu: Halk hekimi

⁵ Bakşı: Kam

⁶ Bübü: Kadın bakşı

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

Baktı Bolot destanında Cediger cadı halka sihir yapıp dev oğullarına yardımcı olur. Cediger cadı sihir ve büyü ile dolaşan aldatici birisidir. Kaman Dev, annesi Cediger'e sihir yapıp halkı Altın Dağ'a yaklaştırmamasını söyler (Öyke 2004: 42).

Sihir/büyü motifine Kazak Türklerinin destanlarında

⁷ da rastlamak mümkündür. Kazak Türklerine ait olan Dotan Batır, İyrangayıp-Şah Gabbas, Koblandı Batır, Kulamergen-Joyamergen destanlarıyla Köroğlu destanının Türükmen Kasımhan kolunda sihir/büyü motifine yer verilmiştir.

Dotan Batır destanında sihirli güçlere sahip olan Közbaşlavşı, kendisini tanıtırken olağanüstü gücü sayesinde her nesneye hükmedebildiğini söyler: “*Men Közbaşlavşı edim, ermek kılıp ar nersemenen oynap cüremin. Özderinizge col bolsın*” (Arıkan 2007b: 157). Destan kahramanı Dotan ile dost olup onu zor durumlardan kurtaran Közbaşlavşı, Künükey'i de sihir/büyü yaparak kurtarır. Közbaşlavşı, Künükey'i kaçırانların gözlerini dua okuyup bağlayarak onları göremez hale getirir. Künükey'i bir sandığın içine koyup esir olduğu yerden kurtarır. Közbaşlavşı(Gözbağlayıcı)'nın hüneri dua ile karşısındakini göremez hale getirmektedir. Bu sihir/büyü gücü sayesinde destan kahramanına yardımcı olur.

İyrangayıp-Şah Gabbas destanında sihir/büyü motifi rüya motifi ile iç içe yer almaktadır. Sözlü gelenek içindeki oluşumu açısından yakın tarihli bir destan olan İyrangayıp-Şah Gabbas destanında metafizik güçler ve bu güçlerle bağlantılı olan sihir/büyü inancı rüya motifi ile birleştirilerek destanın gerçekçilik boyutu korunmuştur (Özdemir 2020: 438). Destanda İyrangayıp, babasına kavuşmadan önce bir rüya görür. Rüyasında sihirli bir şehir ve bu şehirde yaşayan, dev ve perilere yakın, insan ile cin arası bir varlık olan Şamşibanu adlı kızı görür. Şamşibanu kendisini İyrangayıp'a tanıtırken “*Zıyr şaharı değen osı bolar/ Aytayın tagayındap onun özin/ Atamız Tayırmelik kus patsası/ Men edim kız bolsam da baybatşası/ Bizge jakın boladı dıyyu, peri/ Jin menen adamzattın eki ortası*” (Özcan 2012: 279) diyerek yaşadığı şehrin sihirli olduğunu, kendisinin de olağanüstü bir varlık olduğunu söyler.

Kulamergen-Joyamergen destanında, Ballu Marjan ve oğlu Joyamergen ile yurduna dönmekte olan Kulamergen'e zarar vermek isteyen olağanüstü güçlere sahip olan Kurtka adındaki yedi başlı cadı kadın, oğlu Orak'ı büyüyle küçültüp yol üstüne yatırır. Kulamergen; küçücük Orak'ı yerden alınca Orak, Kulamergen'in tüm silahlarını alıp gözden kaybolur (Arıkan 2007: 350). Kurtka sihir ile oğlu Orak'ı küçültür, böylece sihir yardımı ile destan kahramanını yenmiş olur. Kahramanın normal güç ile değil de olağanüstü olan sihir gücü ile yenilmesi ise destanda kahramanı yüceltmektedir.

Kırım'ın Kırk Batırı destanının Anşıbay Batır bölümünde ise Karabalta Anşıbay'a ok fırlatınca Anşıbay'ın sihirli güçlerinden dolayı oklar yolun yarısında ikiye bölünerek düşer (Türkmen ve Arıkan 2007: 70).

Uygur Türklerinin destanlarında da sihir/büyü motifi tespit edilmiştir. Boz Körpeş-Karaköz Ayım ve Seyit Noçi destanlarında sihir/büyü ile ilgili inanış ve

⁷ Kazak Türklerinin destanları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bkz: DAĞDELEN, Ö. (2019). “Türkiye’de Kazak Türklerinin Destanları Konusundaki Çalışmaların Bibliyografyası” Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2 (3) , 234-242.

uygulamalar yer almaktadır. Boz Körpeş-Karaköz Ayim destanında Boz Körpeş, sevdiği Karaköz'ün abileri tarafından tuzağa düşürülüp öldürülür. Boz Körpeş'i kurtarmak için konuşan atı ve turgay kuşu sihirli ilacı bulmaya uğraşsa da başaramazlar (İnayet 2013: 59). Destanın sonunda iki âşık birbirine kavuşmadan ölür. Destanda olağanüstü özelliklere sahip olan at ve turgayın bulacağı sihirli ilacın destan kahramanını hayata döndüreceğine yönelik inanış Uygur Türklerinin sihir ile ilgili inanç ve uygulamalarını ortaya koyar niteliktedir.

Seyit Noçi destanında sihir/büyü motifi bizzat yer almasa da sihir/büyü ile ilgili inanışları ortaya koyar nitelikteki ifadeler bulunmaktadır. Destan kahramanı Seyit Noçi, Kardeşirli bir zalimin oğlu olan Kof Beyzade ile mücadele eder. Kendisini herkese ünlü bir kabadayı olarak tanıtan Kof Beyzade, güç gösterisi yapmak için Seyit Noçi'yi düelloya davet eder. Seyit'i yeneceğinden emin olan Kof Beyzade daha ilk hamlelerinde tökezler. Seyit Noçi'ye vurmak için yumruk attığında yumruğu havaya gider. Tekme atmak ister ama başı dönüp yere düşer. Bütün gücünü toplayıp Seyit'e saldırsa birden kulakları vızıldamaya başlayıp alnında ur çıkar. Seyit Noçi ise dimdik ayakta. Toplumun gözünde alay konusu olan Kof Beyzade, Seyit Noçi'nin sihirbaz olduğunu söyler (İnayet 2004: 49-52). Kahramanın doğaüstü gücü düşmanı tarafından sihir olarak algılanır.

Özbek Türklerinin halk inanışları içerisinde de sihir/büyü ile ilgili uygulama ve inanmalar yer almaktadır.⁸ Halk kültürü içerisinde yer alan bu inanışlar, sözlü anlatılara da yansımıştır. Özbek Türklerinin Melike Ayyar ve Rüstem Han destanlarında sihir/büyü motifi tespit edilmiştir. Han kızı olan Melike, aslanı öldürülünce aslanını öldüren gençleri cezalandırması için babasına mektup yazar. Bunun üzerine Melike'nin babası Kasım Han; Şakalender, Avazhan ve Şazerger'in idam edilmesine karar verir. Gençler idam edileceği sırada içlerinden Şakalender tılsımlı bir dua okur ve Türkistan meydanındaki insanlar taşa dönüşür. Bu olağanüstü durum hemen Kasım Han'a haber edilir. Kasım Han üç genci karşısına çağırıp sihirbaz olup olmadıklarını sorar (Yoldaşoğlu ve Yücel 2007: 83) Melike Ayyar destanı, bir İslami dönem destanı olduğu için destandaki olağanüstülükler tam olarak sihir adı altında verilmez, Şakalender'in duası sonucu bu olağanüstülüklerin meydana geldiği söylenir. Ancak Kasım Han'ın bu durumu sihir zannetmesi sihir/büyü inanışının halk kültüründeki varlığını gösterir niteliktedir.

Rüstem Han destanında Mamagül adlı kocakarı sihirle Rüstem Han'ın gözlerini kaybetmesine neden olur. Mamagül mestanın, kılık değiştirerek başkasının suretine bürünebilme yeteneği de yine sihir yapabilme gücüne bağlıdır: "*Şunde kempir eyyar her türli boleyatir.*"(Baydemir 2004: 161).

2. Türk Boylarının Destanlarında Fal Motifi

Falcılık ile ilgili uygulamalar insanlık tarihi kadar eskidir. Doğaüstü güçlerden yararlanmak suretiyle kişinin gelecek yaşamı, yazgısı ile ilgili bilgiler

⁸ Özbek Şamanlar ve epik küycüler (ozanlar) hakkında araştırma gezisi düzenleyen V. N. Basilov, Özbek büyücüler hakkında önemli tespitlerde bulunur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Oh ve Jorayev 2013: 63-76.

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

edinmeyi amaçlayan falcılık uygulamasının çıkış noktası; gereken şartlara uyulduğunda kişinin kendisinin veya başkasının geleceğinden haberdar olabileceği inanışıdır (Beydili 2005: 211). Canlı ya da cansız varlıkların durumuna bakarak olacaklar hakkında kehanette bulunma işi olan fala bakmak için; nesnelere, hayvanların, gök cisimlerinin, hava olaylarının, beden organlarının, çocukların hareket ile söylemlerinin ve rüyaların yorumlanması söz konusudur.

Doğüstü güçlere dayanan fal bakma uygulaması Türk boyları arasında yaygın olarak görülmektedir. Türklerin kamlık inancı içerisinde bir din adamı olan kam, din adamlığının yanı sıra bakıcılık/kâhinlik görevini de üstlenmiştir. Kam, dinî ritüelleri yönetmenin yanında bir sonraki yılın nasıl olacağını, yaşanacak olan bolluk veya kıtlığı, savaşların nasıl neticeleneceğini, düşmana saldırı için en doğru zamanı önceden bildirerek yöneticilere ve halka yol gösterip onları uyarmaktadır.

Fal yoluyla gelecekte haber alma ve yazgıyı öğrenme ile ilgili inanış ve pratikler Türk boyları arasında tarihin ilk dönemlerinden bu yana çeşitli derinlik ve boyutlarla varlık göstermiştir. Burada Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek Türklerinin inanç dünyasında yer alan fal ve falcılıkla ilgili inanış ve ritüeller ile bunların destanlardaki görüngüleri ele alınacaktır.

Türkler; hayvan ve eşyaları kayb olduğunda, uzakta bulunan akrabalarından haber alınamadığında, rızık ve talih konusunda sıkıntılar olduğunda, çocuksuzluk problemi için hatta ava ve savaşa çıkmadan önce fal açtırmışlardır (Orozobayev 2014: 85). Eski Türk dilinde fal, “ırk” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Dîvânü Lügati’t-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmut “ırk” sözcüğünü “falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek” olarak tanımlar (2013: 142). Türk boyları arasında fal için Moğolca *tölge* sözcüğü de kullanılmaktadır. Fal bakan kimseye ise *tölgöcü* adı verilmektedir. Bunun yanı sıra fal açmak anlamını taşıyan, diğer Türk lehçelerinde tespit edilmeyen ve sadece Kırgız Türkçesinde bulunan *keret* sözcüğü de kullanılmaktadır.

Falcılara verilen adlar, fal bakmak için kullandıkları nesnelere göre değişim göstermektedir. Fal bakmak için hayvanın kürek kemiğini kullanan falcılara “yağrınıcı”, koyun tezeği veya nohut, fasulye veya taş gibi taneli nesnelere kullananlara “kumalakçı”, çeşitli eşya ve durumlardan anlamlar çıkaranlara “ırımçı” adı verilmektedir. (İnan 2015: 152, Dıykanbayeva 1999: 124). Türkler fal bakmak için farklı yöntemler kullanmışlardır. Fal bakarken; kürek kemiği, aşık kemiği, yıldızlar, su, ayna, ateş alevi, közlerin duruşu, odunun ıslık sesi, kaynayan kazandaki köpük, kahve fincanında kalan telve, iskambil kartları, fal kitapları kullanılmıştır (İnan 2015: 156-158, Yıldız 1995: 397-398). Bunun yanında *sınçı* adı verilen kişiler, insanın saç ve tırnak kesim şekline, hapsirme biçimine, kas hareketlerine göre kehanetlerde bulunmuşlardır. Canlı ve cansız varlıkların durumlarından hareketle çıkarımda bulunan falcılar da vardır. Buna göre kapı ve pencerenin gıcırdaması kışın sert geçeceğine, baykuşun ötmesi ölüme yorulmaktadır. Ok ve çubuklar ile de fal açılmaktadır. Burada özellikle söğüt çubuğu tercih edilmektedir (Roux 1998: 70).

Türkler arasında en yaygın olan ve güvenilen fal kürek kemiği falıdır. Kürek kemiği ile fal bakma pratiğinde kamlık dönemi inanışlarının izleri bulunmaktadır. Türkler, kürek kemiğine saygı göstermişlerdir, bunun nedeni

ölümden sonraki dirilişte kürek kemiğinin önemine dair inanıştır. Falcılar, kürek kemiğini ateşe tutar ve belli parçalara ayırır ve bu parçalarda yer alan şekillerden geleceğe yönelik anlamlar çıkarırlar (İnan 2015: 153, Dıykanbayeva 1999: 124). Türk boyları arasında öne çıkan bir diğer fal çeşidi de *kumalak* falıdır. Falcı kırk bir adet taş, koyun tezeği veya nohut, fasulye gibi taneli nesnelere fal açmada kullanılmaktadır. Rastgele yere atılan kırk bir adet taş vb. aldıkları konumlara göre gelecekte haber vermektedir. Kumalak falı için özellikle koyun tezeği tercih edilmektedir (İnan 2015: 157). Aynaya bakarak fal açma pratiği de Türk boyları arasında tespit edilmektedir. Kırgız kamı Sagımbayev'in aynadan fal baktığına dair tespitler söz konusudur (Dıykanbayeva 1999: 129).

Fal motifi, Kırgız Türklerinin Manas, Boston, Er Eşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kococaş, Kurmanbek, Baktı Bolot destanlarında yer almaktadır. Bu destanlarda kahramanlar gelecek hakkında bilgi sahibi olmak, içinde bulunulan durumda nasıl hareket etmek gerektiğini tayin etmek için fal açtırma yoluna gitmektedir. Destanlarda; kürek kemiği falı, "kumalak" adı verilen kırk bir taş falı, yıldız falı, köpük falı, kitap falı, ayna falı ve yıl falı yer almaktadır.

Kırgız Türklerinin kültür ansiklopedisi hükmünde olan Manas destanında toplumsal hayatta ve toplumun inanç dünyasında yer alan fal ile ilgili uygulamaların neredeyse hepsine örnek vardır. Manas destanında kürek kemiği falı, köpük falı, ay ve gün falı, yıldız falına yönelik uygulamalar yer almaktadır (Yıldız 1995: 397-398). Sefere çıkacak olan Coloy Han, Targıl Tas adlı falcıya kürek kemiği falı baktırır. Targıl Tas, kürek kemiğine bakarak Coloy Han'ın seferinin başarısız geçeceğini söyler (Gülensoy 2011: 213). Kürek kemiği falına bakma ile ilgili uygulamanın bir yansıması olarak destanda Manas'ın çoralarından birinin adı "Cooruncu Kara Badişa"dır (Gülensoy 2011: 202). Ayrıca "Cooruncu kara dalıcı/ o yiğidin de var" (Gülensoy 2011: 141) ifadesinde geçen "cooruncu" ve "dalıcı" sözcükleri kürek kemiği ile fal bakan kişi anlamına gelmektedir.

Manas destanının Radloff metninde yer alan bir başka fal da yıldız falıdır. "Yıldızın başarıp almıştır/ Yıldızın sağ omzuna koymuştur" (Gülensoy 2011: 66) ifadeleri yıldızlardan yola çıkarak gelecek hakkında yorum yapmaya dair uygulamaya işaret etmektedir. Destanda yer alan bir başka fal çeşidi ise köpük falıdır. Kanıkey, oğlu Semetey'e köpük falına baktırıp gelecekle ilgili bir karara varmasını söyler. Semetey, köpük falına bakar, kazanın üstünde kan görür. Bu, onun sefere çıkmaması gerektiğine işaretir (Gülensoy 2011: 343).

Destanda yıl falı da yer almaktadır. Coloy Han'ın falcısı Targıl Tas "Yılan yılında sürünsene/ Yılkı yılı o yerde/ Varıp savaş yapsana" (Gülensoy 2011: 213) diyerek yılan yılının sefer için uğursuz bir yıl olduğunu bildirir. Gerçekten de yılan yılında sefere çıkan Coloy Han, Manas tarafından öldürülür. Böylece Targıl Tas'ın kehaneti doğru çıkar.

Destanda ay ve günün sayısına göre kehanette bulunma uygulaması da yer almaktadır. Kanıkey, yirmi beş yaşındaki Manas'a sefere çıkmaması gerektiğini söyler çünkü tek yılların uğursuzluğuna inanılmaktadır (Gülensoy 2011: 226). Benzer bir şekilde Kökçö'nün eşi Ak Erkeç "Bugün ayın yedisi/ Yarın ayın sekizi/ (...) Sekizinde bir çadırından sürüp çıkarınca/ Yıldızın başarıp almıştır"(Gülensoy

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

2011: 66) diyerek tek günün uğursuz olduğunu belirtir. Ak Erkeç, ayın yedisinde Almambet'in gitmesinin Kökçö'ye uğursuzluk getireceği kehanetinde bulunur.

Manas destanında özellikle kadınların geleceği sezinleme gücünün öne çıktığı görülmektedir. Manas'ın eşi Kanıkey olanları sezinleme gücüne sahip birisidir. Kökçegös, Manas'ı yaraladığında Kanıkey bunu hisseder ve Manas'ın yarasına ilaç gönderir (Gülensoy 2011: 283). Yine Kanıkey; Akılay, Manas'a kargış verdiğinde bunu hisseder ve kargışın bozulması için kurban keser (Gülensoy 2011:227). Semetey'in eşi Ay Çörök de sezgisi güçlü olan bir kadındır. Ay Çörök'ün bu mahareti destanda "Akın'ın kızı Ay Çörök'ün/ Hünerleri var idi/ Önceden sezgisi var idi" (Gülensoy 2011: 350) sözleriyle ifade edilmektedir. Gerek çeşitli yollarla fal açmayla gerekse sezgi gücüyle gelecekte haber alıp ona göre hareket ederek talihi yakalama kaygısı destanda öne çıkmaktadır.

Boston destanında "kumalak" adı verilen kırk bir taş falına örnek vardır. Destanda fal, mevcut durumun tespiti için açılır. Kadamış Han'ın kızı Cezbilek kötü bir hastalığa tutulur. Ülkedeki bütün hekimler Cezbilek'in hastalığının ne olduğunu bulamazlar. Bunun üzerine Kadamış Han, Çapaş adlı falcısını çağırır. Çapaş; kırk bir taşını dokuz yere yayarak fal açar ve Cezbilek'in hamile olduğunu, kaplanın yüreğine aş erdiğini, doğacak çocuğun yiğit bir kişi olacağını söyler. Böylece Cezbilek'in hastalığının nedeni fal aracılığıyla çözülmüş olur. Bunun üzerine Kadamış Han, avcılarını görevlendirip kara kulaklı kaplanın yüreğini getirmelerini söyler. Cezbilek kaplanın yüreğini yiyince iyileşir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 400-401).

Kitap falına ise Er Eşim ve Kococaş destanlarında rastlanmaktadır. "Kitep tölgösi" adı verilen kitap falı ile gelecekte haber alınmaktadır. Er Eşim destanında düşman Kalmukların beyi olan Acaan falcılarını ve büyücülerini toplayıp kitap açtırarak fal baktırır ve Kırgızlara üstün gelmek için büyüler yaptırır (Akmataliyev, Mukasov ve Orozova 2007: 64).

Kococaş destanında Şabır köle Zulayka'ya talip olanlar içinden Kococaş'ı görür ve onun Zulayka'ya eş olacağını sezer. Bu sezgisini Zulayka'ya söylediğinde Zulayka ona çok kızar. Bunun üzerine Şabır köle, Kococaş'ı rüyasında Zulayka'ya eş olarak gördüğünü söyler. İnanmazsa kitap açık fala bakmasını tavsiye eder. Şabır böyle deyince Zulayka merak edip kitap falı açar ve Kococaş ile evleneceğini görür (Köse 1996: 347). Sadece Konokbayev benzer metninde yer alan bu motif aynı rüya motifi gibi kamlık inancının izlerini yansıtmaktadır.

Destanın Üsönbayev anlatımında ise Kococaş'ın Abletim kayasında kaldığını keret(kâhin) Zulayka Ak Kitep'ten fal açıp görüp kayınbabasına bildirir (Köse 2002: 478). Zulayka; Konokbayev anlatımında kocasının kim olacağını kitap açıp bilir. Üsönbayev anlatımında ise kocasının kayada asılı kaldığına dair bilgiyi yine kitap falına bakarak öğrenir. Zulayka'nın Ak Kitep'i ona gelecekte haberler vermektedir. İslami unsurların öne çıkmadığı bir arkaik destan olan Kococaş destanındaki fal motifi Zulayka'yı adeta bir kadın kam olarak takdim eder. Zulayka sadece bu iki kehaneti ortaya atmamıştır. Destanın benzer metinlerinin hepsi de incelendiğinde Zulayka, Kococaş'ın avcılık yüzünden çok erken yaşta öleceğini de

önceden bilir. Bu yüzden onu avcılıktan vazgeçirmek için uğraşır ama başarılı olamaz (Köse 2002: 248).

Yıldız falı ile ilgili uygulama Er Koşoy destanında tespit edilmektedir. Kadırcul adlı falcı yıldızların konumundan hareketle fal bakmaktadır. Yıldız falına bakarken özellikle Ülker yıldızının konumundan yararlanmaktadır (Tekalan 2002: 25). Destanda fal inanışını yansıtan isimlendirmelere de rastlanmaktadır. Kökötöy Han'ın aşına katılan davetliler arasında “Tölgöçü kara Tölgü” adında bir falcı da vardır. Destanda yer alan bu isim toplumun fal ve falcıyla ilgili inanışlarının bir yansımasıdır (Tekalan 2002: 305).

Er Tabıldı destanında kürek kemiği ile fal açma uygulaması yer almaktadır. Er Tabıldı'nın babadan kardeşi olan Kudaynazar, kör ve esmer falcıyı çağırıp kendisi ve oğulları için bir fal açmasını ister. Kudaynazar, kendisinin ve oğullarının Kırgızlara bey olup olamayacağını merak etmektedir. Kör ve esmer falcı, kürek kemiğinden fal bakmaktadır. Burada dikkati çeken husus falcının kör oluşudur. Bu durum fal bakmanın görmekten ziyade hissetmekle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Namatov 2001: 9). Falcı, Kudaynazar'ın altmış oğlu için tek tek fal açar ve en son Kudaynazar'ın falına bakar. Hepsinin falı da kötü çıkmıştır. Falcı, Kudaynazar'a Er Tabıldı karşısında şansının olmadığını, ruhlar tarafından lanetlendiği için işlerinin kötüye gideceğini söyler (Namatov 2001: 28). Fal açmanın da kendi içerisinde tabuları söz konusudur. Fal açan falcı, falda çıkanları aynen söylemek zorundadır. Fal baktıran kişiden korkarak eksik veya yalan söylese fal yalancı falcıyı çarpmaktadır. Kör ve esmer falcı Kudaynazar'a gelecekte yaşayacağı felaketleri söyleyince Kudaynazar falına inanmaz ve falcıyı ölümle tehdit eder. Bunun üzerine falcı, “*Doğru söylesem sen öldürürsün, yalan söylesem fal öldürür*” (Namatov 2001: 25) diyerek falın kutsiyetini vurgular.

Baktı Bolot destanında fal açarken ayna kullanılmaktadır. Kaman Dev, askerlerini darmadağın edip kendisine karşı başkaldıran Baktı ve Bolot'un kendisini öldürmeye geldiğini duyunca korkup kaygılanır. Kaman Dev, annesi büyücü Cediger'den aynaya bakarak fal açmasını ve gördüklerini ona anlatmasını ister (Öyke 2004: 158).

Kız Cibek ve Kurmanbek destanlarında ise falın açılma yöntemlerine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kız Cibek destanında Sırlubay'ın kızı olan güzeller güzeli Cibek gördüğü kötü rüyalarından korkup başına bir kötülük gelip gelmeyeceğini öğrenmek için her ay fal açtırır (Duman 2001: 207).

Kurmanbek destanında da Afgan hanı Bakbur Han'ın ülkesinde “Peygamberin falı” diyerek fal bakan falcılardan bahsedilmektedir (Mukasov 2013a: 70). Destanda fal pratiği doğrudan uygulanmaz ancak bu ifadeler fal ile ilgili inanış ve pratiklerin varlığını ortaya koymasından önemlidir. İslam dininde fal açma kesinlikle yasak olmasına karşın “peygamberin falı” şeklindeki söylem fal açmaya dayalı eski inanışların yeni benimsenen İslam inancındaki var olma çabasının göstergesidir.

Kazak Türklerinin destanlarında da fal uygulamalarıyla ilgili unsurlara rastlanır. Kazak Türklerinin falcılık ile ilgili uygulamaları ve bu uygulamalar için kullanılan terimler Kırgız sahasıyla hemen hemen aynıdır. Kazak Türkleri arasında

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

kürek kemiği, aşık kemiği, koyun veya keçi gübresi ile fal bakma geleneği yaygındır. Fal bakanlara *yağrınıcı*(kürek kemiğinden fal bakan kişi), *kumalakçı*(koyun/keçi gübresinden fal bakan kişi), *ırımıcı*(çeşitli nesne, olay veya durumlardan yola çıkarak gelecekte haber veren kişi) adı verilmektedir. Kazak Türklerinin toplumsal hayatında yer alan fal uygulaması ve fal kültürüne dair inanışlar destanlarına da yansımıştır. Destan kahramanları zor durumlardan kurtulmak için, gelecekte haber almak için ve doğru kararlar almak, doğru adımlar atmak için fal baktırmaktadır. Kazak Türklerinin Alankay Batır, Avez Batır, Bozcigit, Er Begzat, Er Sayın, Padişahın Oğlu Abdimalik ve Koblandı Batır destanlarında fal motifi tespit edilmiştir.

Avez Batır destanında Akbilek'in annesi gelecekte haber veren bir falcıdır. Akbilek'in annesi Şeşey, destanda "kumalakçı" olması yönüyle öne çıkmaktadır: "*Şeşey kumalakşı neme edi/Kumalak salıp, bal aşsa...*" (Ayan 2015: 73). Destanda fal bakmaya yönelik bir uygulama olmasa da koyun/keçi tezeği yahut fasulye/nohut gibi taneli maddelerle fal bakanlara verilen bir ad olan "kumalakçı" sözcüğünün yer alması Kazak Türklerinin toplumsal yaşamında ve inanç dünyasında falcılık ile ilgili uygulamaların varlığına işaret etmektedir.

Alankay Batır destanında ise fal baktırma uygulaması yer almaktadır. Destanda hem kürek kemiği falına hem de kumalak falına yönelik uygulama ve inanışlar bulunmaktadır. Uzaktaki birinden haber almak için fala müracaat edildiği görülmektedir. Alankay'ın babası Molaksay, dayısına giden oğlu uzun süre dönmeyince çok merak eder. Endişeye kapılan Molaksay, Alankay'dan haber alabilmek için bahşilere, kumalakçı ve yağrınıcılara gider (Bayram 2010: 90-91). Burada kürek kemiği ile kumalak falına dair uygulama ve inanışlar yer almaktadır.

Destan kahramanları gelecekteki olumsuzluklarla baş edebilmek ve doğru kararlar alabilmek için de fala başvurmuşlardır. Gaipteki bilgiler, fal aracılığı ile açığa çıkarılır. Fal; bilinmeyi bilinir kılarak sıkıntıların önüne geçmek veya var olan sıkıntıyı kaldırmak için kullanılır ancak fal her zaman çözüm değildir. Bozcigit destanında rüyasında gördüğü kıza âşık olan Bozcigit, âşkıdan harap düşer. Rüyadaki kızın hasreti ile yanıp tutuşur. Bozcigit'i bu dertten kurtarmak için bahşı ve falcılara müracaat edilir ama onların bir faydaları olmaz (Aça 2002: 277). Bu örnekte âşk derdine bahşı ve falcıların da gücünün yetmeyeceği vurgulanarak Bozcigit'in âşkı yüceltilir.⁹

"Kazak destanlarında falcılık ile rüya tabirciliği arasında bir ilişki olduğu gözlemlenir. Fal bakabilen kişiler aynı zamanda rüya tabir etme yeteneğine de sahiptir" (Özdemir 2020: 440). Er Begzat destanında han kızı Gülsim, bir gece rüyasında batıdan akıp yere düşen bir yıldızın aslan ve ejderhayı öldürdüğünü görür. Bu olağanüstü rüyanın anlamını merak eden Gülsim, rüyasını yorumlatmak ister. Rüyasını yorumlaması için falcı kıza gider (Ayan 2015: 162). Fal bakmada maharetli olan kız rüya yormayı da iyi bilmektedir.

⁹ Bahşılının özellikleri ve sosyokültürel hayattaki görevleri hk. bilgi için bkz. Gasımlı 2006: 9-14.

Köroğlu destanının Köroğlu Ravşanbek kolunda kürek kemiğiyle fal açılarak gelecekte haber alınır. Köroğlu bir gece gördüğü rüya üzerine Şağdat Han'a savaş açmaya karar verir. Aynı gece Şağdat da bir rüya görür. Rüya üç tarafından üç kaplan gelerek ona saldırıp tahtını devirir. Rüyanın dehşeti ile uyanan Şağdat Han, bu rüyayı cadı kadına yorumlatır. Cadı kadın rüyayı fal bakarak yorumlar. Kürek kemiği ile fal açan cadı kadın Şağdat Han'ın başına gelecekleri söyler. Şağdat Han, falda çıkanlardan çok korkar (Arıkan 2007a: 222). Burada kürek kemiği ile fala bakma uygulamasının örneği görülmektedir ve ilgi çekici olan rüya tabir etme geleneği ile falcılığın iç içe yer almasıdır.

Mırcı Batır destanında da kürek kemiği ile fal bakma uygulaması yer almaktadır. Destanda Şerden, Mırcı'nın eşini ve kız kardeşini kaçıtır. Şerden, onlarla eğlenirken yanında bulunan falcısına fal açmasını emreder. Falcı Büşir, kürek kemiğine bakarak fal açar. Bir yandan da ateşe bakarak gelecekte haber verir. Büşir, falda kötü şeylerin çıktığını, ejderha gibi güçlü bir yiğidin elinde hançer gelerek oradaki herkesi öldüreceğini söylese de kimseyi inandıramaz (Karaca 2009: 110-111). Gerçekten de Mırcı Batır gelerek Şerden'i ve etrafındakileri öldürür. Şerden, zalimliğinin yanı sıra fala inanmamanın ve tedbir almamanın cezasını çekmiş olur.

Destanda yer alan bir diğer fal uygulaması yine Şerden ve falcısı Büşir arasında geçer. Şerden, savaş esnasında düşmanın durumundan haber almak için Büşir'e fal açmasını emreder. Büşir cini sıkıştırıyormuşçasına silkinir ve kürek kemiğini açarak düşmanın durumundan haber verir (Karaca 2009: 118-120).

Destanlarda kahramanlar, savaş taktiklerini falda çıkanlardan hareketle belirlemektedir. Er Sayın destanında da bu duruma bir örnek yer almaktadır. Destanda, Aybike ile evlenip bir oğul sahibi olan Alankay, çocuğa Er Sayın adını verir. Er Sayın düşmanla vuruşacak çağa geldiğinde, Koblandı geçmişteki sözleşmeye dayanarak Er Sayın'ı yanına alıp düşmana hücum etmeye karar verir. Halk içinden kırk yiğit seçip atlanarak on iki günde Kalmuk topraklarının sınırına ulaşırlar. Koblandı bu sırada bir tehlike olup olmadığını öğrenmek amacıyla yanlarındaki kara falcıya fal açması için emir verir. Kara falcı, kürek kemiği ile fal açıp düşmanın gücünü haber verir, savaşlılarsa canlarından olacaklarını söyleyip uyarır. Koblandı bunun üzerine Sayın'ın yanına gidip kara falcının falından haber vererek geri çekilmek gerektiğini söyler (Mutlu 1999: 45) Er Sayın, Koblandı'nın korkmasına bir mana veremez. Bir falcının şeytandan aldığı haberiyle savaştan dönmeyeceğini söyler (Mutlu 1999: 46). Er Sayın, kırk yiğidi de yanına alıp düşmana doğru yönelir. Koblandı ise falda çıkanlara inanıp yanındakilerle birlikte geri döner. Er Sayın tek başına çok sayıda düşmanı öldürse de bir süre sonra yorulur. Onun yorgun düştüğünü anlayan düşman hücum edip saldırır. Er Sayın çok yerinden yara alır, piri de yardıma gelmez. O zaman Er Sayın falcıya inanmayıp inat ettiği için pişmanlık duyar (Mutlu 1999: 49). Bu örnekte falı hafife almanın, falcıya inanmamanın kişinin başına kötülük getireceğine yönelik inanış ortaya konularak falın inanç dünyası içerisindeki yeri vurgulanmıştır.

Kubikul destanında ise Adilbay'ın hanımı kâhin soyundan gelmektedir ve kendisi de insanların aklından geçenleri okuyabilme gücüne sahiptir. Hanın kızı için dilenci kılığına girerek gelen Kubikul'un niyetini hemen anlar ve bu gelenin dilenci

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

olmadığını soylu bir kişi olduğunu söyleyerek Adilbay'ı uyarır (Arıkan 2007a: 118). Burada Adilbay'ın hanımı tıpkı kamlar gibi gelecekte haber verme ve niyet okuyabilme yeteneğine sahiptir. Destanda kadının kâhin soyundan geldiğinin vurgulanması ise falcılık ve kâhinliğin soyaçekim yöntemi ile kuşaktan kuşağa aktarılan bir kabiliyet olduğuna yönelik inancı yansıtmaktadır.

Koblandı Batır destanında da Karaman'ın yanındaki beş yiğit gelecekte haber verebilen yiğitler olarak tanıtılır. Karaman, onların gaipten aldıkları habere dayanarak düşmana saldırmaya karar verir (Adilbekova 1999: 190). Fal bakarak veya rüya yorumlatacak gelecekte haber alma yoluyla savaş stratejisi belirmeme uygulaması Türk tarihinde ve sözlü anlatılarında sıklıkla yer almaktadır.

Falın kutsallığına, fala ve falcıya inanmamanın belaya sebep olacağına yönelik inanış Koblandı Batır destanında da yer almaktadır. Destanda Alşağır Han'ın annesi, sihirli kitap açarak fal bakan bir kadın olarak tanıtılır. Kadın oğlu Alşağır için kitap açıp fal bakınca Koblandı ve kırk yiğidinin oğluna saldırmak için yola çıktığını görür. Endişelenen kadın, falda çıkan oğluna söyleyip önlem almasını öğütler ancak Alşağır, Koblandı'nın Köbikti Han'ın elinde esirken öldüğünü düşünüp annesinin sözlerini ciddiye almaz. Annesi Alşağır'a eğer tedbir almazsa oturduğu tahtında Koblandı'nın oturacağını, kızları Kanıkey ve Tinıkey'in de Koblandı'ya esir olacağını söyler (Adilbekova 1999: 299). Falcı kadın ne kadar söylese de Alşağır ikna olmaz. Oğlunu inandıramayacağını anlayan falcı kadın kızlarını da yanına alarak şehri terk eder. Kısa bir süre sonra Koblandı, Alşağır'ın yurduna hücum ederek şehri ele geçirir ve Alşağır Han'ı da öldürür.

Özbek Türklerinin kültürel hayatında ve inanç dünyasında da fal ile ilgili uygulamalar öne çıkmaktadır (Baysal 2019: 430). Diğer Türk boylarında olduğu gibi Özbek Türklerine göre fal kutsaldır ve gelecekte haber verebilmek Tanrı'nın bir lütfu olarak değerlendirilmektedir. Fal ile ilgili inanış ve uygulamalar Özbek Türklerinin Erali ve Şirali, Göroğlu ve Rüstem Han destanlarında tespit edilmektedir.

Erali ve Şirali destanında, ismini Zenger olarak değiştirerek bir kuyumcuya damat olan Şirali'nin ünün duyan Aftabay, onunla görüşmek ister ve kendisini onunla buluşturabilecek olana altın vadeder. Bunu duyan Sürhayıl adındaki kocakarı Aftabay'ı Şirali ile buluşturur. Zenger Han adıyla bilinen Şirali, Aftabay'ın güzelliği karşısında baygınlık geçirir. Kendisine geldiğinde hiçbir şey hatırlamaz. Şirali'nin eşi Akılay kocasındaki olağanüstülüğü sezip ne olduğunu anlamak için fal açar ve onun Bağdat'ın eski padişahının kızı Aftabay ile buluştuğunu öğrenir (Fedakâr 2009: 95). Akılay'ın fal açıp gelecekte haber verebilme gücü destanda üstün bir meziyet olarak anlatılmaktadır. Akılay'ın hangi yöntemle fal baktığı destanda belirtilmemiştir.

Göroğlu Destanı'nda Gülkız Peri, rüyasında bir insanoğlu görür, uyandığında bu kişinin kokusu üzerine sinmiştir. Kendisini suçlu hisseden Gülkız Peri durumu Yunus Peri'ye anlatır. Yunus Peri, Gülkız Peri'nin rüyasında gördüğü kişinin Göroğlu olduğunu anlar ve içi rahatlar. Gülkız Peri'ye üzülmemesini rüyasını yormak için gece olduğunda nohutla fal açacağını söyler (Kırbaşoğlu 2000: 96). Destanda Miskal Peri'nin babası, kızları için fal açar. Falda kızlarının çok önceden

Hızır tarafından Göroğlu'na verildiği çıkar. Bunun üzerine kızlarının Çembil'e gitmesine razı olur. (Kırbaşoğlu 2000: 132).

Rüstem Han destanında ise üç yüz altmış cadıya başkan olan Mamağül adlı cadı kırk bir nohut ile fal açarak kimin nerede olduğunu öğrenmektedir (Baydemir 1998: 161). Mamağül olağanüstü güçleri olan birisidir. Bu cadı kadın kâğıttan kanatları olan, çelikten dümeni olan tahta bir at yapıp ona binmektedir (Baydemir 1998: 161).

Uygur Türklerinin destanlarında da fal motifi ile karşılaşmaktadır. Uygur Türkleri, falcılık için *remballik* terimini kullanmaktadır. Uygur destanlarında fala destan kahramanlarının başına gelecek kötülükleri önceden öğrenip tedbir almak amacıyla başvurulmaktadır. Bunun yanı sıra destan kahramanına zarar vermek isteyen karşı güçler de falı kullanmaktadır. Uygur Türklerinin Akulambedihan, Garip ile Senem, Göroğlu, Hacı Hazretleri ve Abdurrahman Han, Hurilika-Hemracan, Tahir ile Zühre destanlarında fal ile ilgili inanış ve uygulamalar yer almaktadır.

Abdurrahman Han destanının çeşitlenmelerinden olan Abdurrahman Han Hoca destanında Hoten beyi bir gece kötü bir rüya görür. Bey, gördüğü rüyayı falcılara yordurur. Falcılar, rüyayı Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlundan birinin tahta göz dikmesi şeklinde yorar. Falcıların yorumunu dikkate alan Hoten beyi, Habibullah Müftü Hacı'yı sorguya çeker. Destanda fal açma uygulaması yoktur ancak Tanrı ve kutsal güçlerle ilişkilendirilen rüyanın falcılara yordurulması fala verilen değeri ortaya çıkarır niteliktedir.

Hacı Hazretleri ve Abdurrahman Han destanında ise Ambal baktırdığı falın kötü çıkması üzerine kahramanın babasını sorguya çeker ve ondan oğlunu ister (Özkan 1989: 165). Burada Çin hanı fala inarak gelecek için önlem alır.

Akulambedihan destanında ülkede kız çocuklarının öldürüldüğü bir dönemde Akulambedihan'ın bir kız kardeşi olur. Kardeşinin öldürülmesinden korkan Akulambedihan kız kardeşini bir çöle saklar. Kardeşi bir yaşına ulaştığında, ülkenin aksakallarını toplayıp bir evlat edinmek istediğini söyler. Bunun üzerine fal açtırılır ve Akulambedihan'ın evlat edineceği çocuğun bir çölde bir geyik tarafından büyütülmekte olduğu görülür. Hemen çöle gidip falda çıkan yere bakarlar. Bir kovukta çocuğu bulurlar ancak çocuk kızdır. Oradakiler bu duruma ilkin şaşırırlar da bunun Allah'ın bir hikmeti olduğunu düşünürler. Akulambedihan, kız çocuğunu alıp yurda döner ve o günden sonra kız çocuklarının öldürülmesini yasaklar. Kardeşine Mehtumhan adını vererek onu evlat edinir (Mehmet 1999: 207). Burada fal, töreden üstün tutulmaktadır.

Garip ile Senem destanında Garip'in Bağdat'ta sürgün iken karşılaştığı falcı nine Garip için fal açıp onun Senem'e âşık olduğunu görür. Bir an önce Senem'in şehrine gidip çiçekçi nineye evlat olmasını geç kalırsa Senem'i kaybedeceğini söyler (İnayet 2004: 214). Garip'ten ayrılan Senem ise hastalanıp yataklara düşer. Şah Abbashan kızını iyileştirmesi için hekimleri toplasa da çare bulunmaz. Sonunda falcılar fal açıp onun aşk derdine duçar olduğunu ve kızı için bir has bahçe yaptırması gerektiğini söylerler. Has bahçenin yapımını çiçekçi nine

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

üstlenir. Evlatlığı Garip de bir sandık içinde gizlenerek bahçeye girer ve Senem'e kavuşur (İnayet 2004: 219). Fal burada hekimlik bilgisinin önüne geçer.

Göroğlu destanında ise Kaf Dağı padişahın kızı olan Ağa Yunus Peri altıncı katta otururken, gelecekte neler olacağını merak eder ve falcıyı çağırarak fal baktırır. Falda; elinde yiğitlik belirtisi mızrak ve kılıç olan yakışıklı ve güler yüzlü yirmili yaşlarda bir delikanlı görünür. Yunus Peri falda çıkan bu delikanlıya âşık olur (Mehmet 2011: 43-49). Burada destan kahramanı fal aracılığı ile geleceğini tayin etmeye çalışmaktadır. Aynı destanda bir endişe üzerine fala başvurulduğu görülmektedir. Ehmed Han, düşmandan öç almaya giden Göroğlu gecikince onu merak eder, onun için endişelenir. Üç yüz falcıyı toplayıp fal açtırır ve Göroğlunun yanında yedi yaşında bir kız çocuğu ile düşmanı kırarak yurda doğru geldiği görülür. Gerçekten de düşmandan öcünü alan Göroğlu yanında yedi yaşındaki bir kız ile çıkıp gelir. Bütün halk onu tebrik eder (Mehmet 2011: 38-39).

Hurilika-Hemracan destanında falcılara müracaat eden Hurilika, onlardan Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını öğrenir. Hurilika hemen kartal donuna girerek gökyüzüne uçar. Gökyüzündeki Hemrecan'ı yakalayıp onun hayatını kurtarır. Hurilika'nın sihirli örtüsünü örtüp şifa dilemesi ile Kuh-ı Kaf tarafından bir rüzgar eser ve Hemracan uyanır. Destanda fal ile gizli bilgilere ulaşma, kahramanı tehlikeden fal yardımıyla kurtarma durumu söz konusudur.

Tahir ile Zühre destanında rüya gören derviş uyanınca hemen fala bakar. Mezarlığın Tahir ile Zühre'nin mezarı olduğunu, üzerinde diken olan mezarın ise Kara Batur'a ait olduğunu görür. İki âşığın Kara Batur'un iftirası ile padişahın gazabına uğrayıp kavuşmadan öldüğünü görür (Türkmen 2015: 277)

Sonuç

Türk dünyası, kökleri Orta Asya'ya uzanan, dalları dünyanın farklı coğrafyalarında neşv ü nema bulmuş olan ulu bir ağacı andırır. Türk dünyasını oluşturan Türk boyları aynı kültürel kök ve inanç dünyasına sahiptir. Bu çalışmada Türk boylarının sihir/büyü ve fal ile ilgili inançları ile uygulamaları örneklem yoluyla dört Türk boyunun destanları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Kırgız, Kazak, Özbek ve Uygur Türklerinin destanlarında sihir/büyü ve fal motiflerinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğaya egemen olma, metafizik âlem ile irtibata geçme, karşı güce üstünlük sağlama gibi amaçlarla başvuru alan sihir/büyü Türk boylarının destanlarında ortak inanç ve uygulamalarla varlık göstermektedir. Sihir/büyü; hastalığı sağaltma, bir kişinin duygu ve düşüncesini etkileme, düşmana üstün gelme gibi amaçlarla büyücülük özelliği olan kişilerin kutsal sayılan bir takım nesnelere kullanarak yahut yine kutsiyeti bulunan bir takım sözleri tekrarlayarak gerçekleştirdiği doğaüstü bir eylemdir.

Fal motifi de incelenen destanlarda benzer inanç ve uygulamalarla işlenmiştir. Türk boyları arasında fal kutsal sayılmış; fal bakan kişinin yalan söylemesi yahut fal açtırmanın fala inanmaması uğursuzluk ve lanete uğrama nedeni olarak görülmüştür. Türk boyları arasında fal açmak için çeşitli ve ortak yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. İncelenen destanlarda ortak bir şekilde falcıların; kürek kemiğine, aşık kemiğine, ateşin alevine, közlerin duruşuna, odunun ıslık sesine,

yıldızların konumuna, aynaya, köpüğe, kişinin nasıl hapsirdiğine, kas hareketlerine, tırnaklarının ve saçlarının kesim şekline bakarak fal açıp gelecekte haber verdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Türk boyları arasında metafizik âlem ile irtibat kurmanın bir yolu olarak görülen rüyalar da incelenen destanlarda öne çıkmaktadır. Rüya yorumlamanın, rüyaya bağlı olarak hareket etmenin birçok noktada fal açtırmaya eş değer tutulduğu ve çıkarımlara itibar edildiği görülmektedir.

Bu çalışmada dört Türk boyunun örneklem yoluyla seçilen destanlarında yer alan sihir/büyü ve fal ile ilgili inançlar, bu inançlara bağlı olarak ortaya konulan uygulamalar ele alınmış, benzer ve ortak noktalar vurgulanmıştır. Türk boylarının inanç ve kültür dünyasına yönelik bu tür araştırmalar, Türk dünyasını oluşturan boyların ortak kültürünü tespit ve tahlil etme hususunda kaynaklık edecektir.

Kaynakça

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya.
- Adilbekova, E. (1999). *Koblandı-Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Akmataliyev, A. ve Kırbışev K. (2007). *Kırgız Destanları 3 Kococaş Destanı*. akt. Fikret Türkmen, Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akmataliyev, A. ve Kadırmambetova A. (2009). *Kırgız Destanları 7 Boston*. akt. Naciye Yıldız, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akmataliyev, A. ve Mukasov M. (2013). *Kırgız Destanları 13 Canış Bayış*. akt. Mehmet Aça, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Alimova, C. (2017). *Kırgız Destanları 14 Coodarbeşim Destanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arıkan, M. (2007a). *Kazak Destanları 1/Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2007b). *Kazak Destanları 2/Kubıkul, Dotan-Batır, Kulamergen-Joyamergen, Karabek-Batır*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ayan, E. (2015). *Kazak Destanları 10*. hzl. Meyramgül Jumadilova, Karasaş Alpısbayeva, Rafat Abdıgulup, Pakizat Avespayeva, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın, F. (2019). *Uygur Halk Destanlarında Tip ve Motif İncelemesi*, YLT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Baydemir, H. (1998). *Rüstem Han Destanı (Metin-İnceleme)*, YLT, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bayram, Bülent (2010). *Kazak Destanları 7*. hzl. Karasaş Alpısbayeva, Seyilbek Sakenov, Jakan Düysengül, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Baysal, B. (2019). *Özbek Destanlarında Kahramanlar ve Tip Özellikleri*. YLT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi: İstanbul.

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

- Caynakova, A. (2004). *Cañıl Mirza (Abdibalık Çorabayev Varyantı)*. akt.: Mehmet Aça, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dıykanbayeva, Aygerim (1999). *Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Duman, N. E. (2001). *Kızıcibek Destanındaki Epik Unsurlar*. YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Durbilmez, B. (2003). “Manas Destanındaki Kimi Motiflerin Türk Halk Kültüründeki Yansımaları”, Halkbilimi Araştırmaları-Forschungen für Volkerkunde, 2. Kitap, (Eylül 2003), İstanbul-Aachen / Almanya.
- _____ (2008). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları: Taşpınarlı Halk Şairleri, Ürün Yayınları, Ankara.*
- _____ (2013). “Cams / Shamans, the Folk Healers Living in Anatolia: Ocak Folk Healers”, Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 1-11. (Took Part in the International Scientific Conferance “Language and Culture in Changing World, October 23-24, 2013, Yakutsky, Russia)
- Egimbaeva, S. (2012). *Kırgız Destanları 10 Güldana-Askazan Baadır*. akt.: Zekeriya Karadavut, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erol, Ş. S. (2013). *Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı*, “Kırgız Destan Geleneği”, Hakim Yayıncılık, Ankara.
- Fedakâr, S. (2009). *Özbek Destanları 1 Eralı ve Şirali*. (Özbek Türkçesi Metin: Töre Mirzayev), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gasımlı, M. (2006). “Bahşı ve Ozan-Âşık İlişkilerinin Tarihî Özelliği”, akt. Bayram Durbilmez, Folklor /Edebiyat (Azerbaycan Özel Sayısı), Ankara, S. 47. (2006/3), 9-14.
- Gülensoy, T. (2011). *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnayet, A. (1992). *Hurilika- Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- _____ (2004). *Uygur Halk Destanları I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2013). *Uygur Halk Destanları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaca, O. S. (2009). *Kazak Destanları 6 “Mirkı Batır, Nurgayşa, Akbiykeş-Karabala”*, hzl. Seyilbek Sakenov ve Pakizat Avespayeva, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud (2013). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*. akt. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kırbaçoğlu, F. (2000). *Köroğlu Destanı'nın Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma –Göroğlu'nun Doğuşu, Yunus Peri, Hasanhan, Miskal Peri, Avazhan, Göroğlu'nun Ölümü- (İnceleme-Metinler)*, DT, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Köse, N. (2002). *Kococaş Destanı (Üsönbayev, Konokbayev ve Ceentayev Varyantları) İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yayınları, Ankara.
- _____ (2004). *Ak Möör Destanı (Akiyev, Eşmambetov, Baatırbek, Kudaybergenov-Bököçev, Sarıkunan, Kocekov ve Boronbayev Varyantları), İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yayınları, Ankara.
- _____ (2005). *Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı) İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1980). *Edebiyat Araştırmaları I-II*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Mehmet, A. (1999). *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- _____ (2011). *Uygur Halk Destanları III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mutlu, H. K. (1999). *Er Sayın Destanı Çeviri-Gramer-Sözlük*, YLT, Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Mukasov, M. (2013a). *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*, akt. Ulanbek Alimov, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2013b). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*, akt. Ulanbek Alimov, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Namatov, M. (2001). *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı (İnceleme ve Transkripsiyon)*. DT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Oh, E. ve Joraev, M. (2013). “Tarihî Genetik Ortaklık ve Senkretik (Bağdaştırmacı) Sanat Yaklaşımları Bağlamında Şaman ve Epik Küyci (Ozan)”, çev. Bayram Durbilmez, Folklor / Edebiyat, 19/ 76, 63-76.
- Orozobayev, M. (2014). *Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.
- _____ (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyük, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Öyke, C. (2004). *Kırgızların Küçük Destanı Baktı Bolot*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özkan, İ. (1989). *Abdurrahman Han Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Ö. (2020). *Kazak Türklerinin Destanlarında Mitolojik Unsurlar*. DT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Şentürk-Üçay, Z. (2013). *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin-Aktarma-İnceleme)*. YLT, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tekalan, H. (2002). *Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma, Gramatikal Dizin*. YLT, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkmen, F. (2015). *Tahir ile Zühre (İnceleme- Metin)*, AKMB Yayınları, Ankara.

Türk Kùltüründe Sihar/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklele

- Türkmen, F. ve Arıkan M. (2007). *Kazak Destanları 4 "Kırımın Kırk Batırı"*. Anlatan: Murın Jırav Sengirbayev, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yalçın, B. (1999). *Canış-Bayış Destanı (Metin-Aktarım-İnceleme)*. YLT, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kùltürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

**KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ MOĞOLCA ALINTI KELİMELER
(-A- Maddesi)**

**THE MONGOLIAN LOANWORDS IN KYRGYZ
(Item -A-)**

**МОНГОЛЬСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ
(Буква -А-)**

Kenjegul KALIEVA*

ÖZ

Tarih boyunca Kırgızlar buldukları coğrafyalardaki farklı kavimlerle siyasî, ekonomik, kültürel ve dilsel olarak etkileşim içinde olmuşlardır. Bu tür etkileşimler, Kırgız Türkçesinin söz varlığının zenginleşmesini sağlamıştır. Kırgız Türkçesinin söz varlığında Çince, Sanskritçeden, Moğolcadan, Arapçadan, Farsçadan ve Rusçadan çok sayıda alıntı sözcükler bulunmaktadır. Günümüze dek bu alıntılarla ilgili genel bir tanıtım çerçevesinde makaleler, sözlükler, kitap bölümleri yazılmıştır. Ancak Kırgız Türkçesinde Moğolcadan alıntı sözcükler üzerine yapılan araştırmalar azdır. Tarihî kaynaklara bakıldığında Kırgız Türkleri ile Moğolların münasebeti farklı asırlarda gerçekleşmiştir ve bundan dolayı Moğolca alıntı sözcükler, Kırgız Türkçesinin ağızlarında aynı şekilde kullanılmamaktadır. 20.yüzyılda gerçekleştirilen Kırgız Türkçesinin ağızlarına yönelik çalışmalar incelendiğinde, Kuzey ağızlarında Moğolca alıntı sözcüklere daha sık rastlandığını görülmektedir. Bazı Moğolca alıntı sözcüklerin aslına yakın biçimi Güney ağızlarında da tespit edilmiştir. Kırgız Türkçesinde Moğolcadan alıntı sözcükleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: akrabalık adları, beden ile ilgili terimler, hayvanların yaşlarına, dış görüntülerine göre verilen adlar, tıbbî terimler, sıfatlar, eylemler vs. Moğolcadan alıntılarla ilgili yer-su adları üzerinde yapılan araştırmalar daha yaygındır. Bundan dolayı Kırgız Türkçesindeki Moğolca alıntı kelimeler üzerinde bir çalışma amaçlanmıştır. Bu makalede, Kırgız Türkçesindeki -A- harfiyle başlayan Moğolca alıntı kelimeler üzerinde durulacaktır. Bu Moğolca alıntı kelimeler Yudahin'in 1965 yılında yayınladığı Kırgızca-Rusça sözlüğünden ve Kırgız Türkçesinin ağız çalışmalarından taranmıştır. Tespit edilen alıntı kelimeler komşu Türk dilleriyle (Kazakça, Özbekçe ve Yeni Uygurca) ve bazı durumlarda da diğer Türk dilleriyle karşılaştırılmıştır.

* ORCID: [0000-0001-8551-6759](https://orcid.org/0000-0001-8551-6759), Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, kenjegul.kalieva@yahoo.com

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Moğolca, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur-Türkçesi

ABSTRACT

Throughout history, the Kyrgyz have interacted with different tribes in their geographies politically, economically, culturally and linguistically. Such interactions have enriched the vocabulary of Kyrgyz Turkic. There are many loanwords from Chinese, Sanskrit, Mongolian, Arabic, Persian and Russian in Kyrgyz Turkic. Until today, articles, dictionaries, and book chapters have been written within the framework of a general introduction about these loanwords. However, there are few studies on loanwords from Mongolian in Kyrgyz Turkic. According to the historical sources, the relationship between the Kyrgyz Turks and the Mongols took place in different centuries, and therefore the Mongolian loanwords were differently spreaded in dialects of Kyrgyz. According to the studies on the dialects of Kyrgyz Turkish in the 20th century the Mongolian loanwords are more common in the northern dialects of Kyrgyz. Some of the Mongolian loanwords are also identified in their original form in Southern dialects. It is possible to classify the loanwords as follow: kinship names, terms related to the body, names given according to the ages of the animals, medical terms, adjectives, verbs, etc. Early researches in Kyrgyzstan mainly were conducted on Mongolian borrowed toponyms. This article will focus on Mongolian loanwords starting with the letter –A- in Kyrgyz Turkic. These Mongolian loanwords determined from Yudahin's Kyrgyz-Russian dictionary, which published in 1965 and materials on the Kyrgyz dialects. These loanwords were compared to neighboring Turkic languages (Kazakh, Uzbek and New Uyghur) and in some cases to other Turkic languages.

Keywords: Kyrgyz, Mongolian, Kazakh, Uzbek, New Uyghur

АННОТАЦИЯ

На протяжении всей истории, кыргызы взаимодействовали с разными племенами в их географических регионах в политическом, экономическом, культурном и языковом плане. Такие взаимодействия обогатили словарный запас кыргызского языка. В кыргызском языке есть много заимствований из китайского, санскритского, монгольского, арабского, персидского и русского языка. До сегодняшнего дня статьи, словари и главы книг писались в рамках общего введения об этих заимствованных словах. Однако исследований по заимствованиям из монгольского на кыргызский язык мало. Согласно историческим источникам, отношения между кыргызами и монголами складывались в разные века, и поэтому монгольские заимствования по-разному распространялись в диалектах кыргызского языка. Согласно исследованиям диалектов кыргызского языка в XX веке, монгольские заимствования чаще встречаются в северных диалектах. Однако некоторые монгольские слова также идентифицированы в своей первоначальной форме на южных диалектах. Заимствованные слова из монгольского на кыргызский язык, можно классифицировать следующим образом: родственные имена, термины относящиеся к телу, имена данные в соответствии с возрастом животных, медицинские термины, прилагательные, глаголы и т.д. Ранние исследования в Кыргызстане в основном проводились на монгольских заимствованных топонимах. Эта статья будет посвящена монгольским заимствованиям, начинающимся с буквы –А- в кыргызском языке. Эти монгольские заимствования определены из кыргызско-русского словаря Юдахина, опубликованного в 1965 году, и диалектов киргизского языка. Эти

займствования сравнивались с соседними тюркскими языками (казахским, узбекским и новоуйгурским), а в некоторых случаях и с другими тюркскими языками.

Ключевые слова: Кыргызский язык, казахский язык, узбекский язык, уйгурский язык, монгольский язык.

1. Giriş

Kırgızların tarihi hem tarihçilerin hem de dil bilimcilerinin ilgisini çekmektedir. Çünkü M.Ö. III asırda Çin kaynaklarında adı geçen Kırgızlar ile daha sonra Yenisey bölgesinde diğer Türk topluluklarıyla birlikte yaşayan Kırgızlar ve Tian-Şan bölgesinde yer alan Kırgızlar arasındaki hem genetik hem de dil-kültür açısından bir bağ olup olmadığı konusu her zaman tartışılmıştır. Bu tartışılan konu üzerinde birçok görüş mevcuttur ancak kesin bir sonuca varılmamıştır. Kırgızların tarihî sahasına bakıldığında, çeşitli dönemlerde çeşitli halklarla dilsel, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkiler kurmuşlardır. Dolayısıyla Kırgız Türkçesinin söz varlığında bu ilişkilerin izlerini görebilmekteyiz. Bu ilişkilerin sonucu olarak Kırgız Türkçesinde Çince, Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusçadan çok sayıda alıntıya rastlamaktayız.

Özellikle Kırgız-Moğol arasındaki kültürel, siyasi, sosyal ve dilsel ilişkiler üzerinde derin bir çalışma yapılmamıştır ancak bu konu ile ilgili bilgileri Türklerin genel tarihini ele alan kitaplardan, makalelerden, kitap bölümlerinden ve dil tarihi kaynaklarından kısmen görebiliriz. 20. ve 21. yüzyıllarda Kırgız Türkçesindeki Moğolca alıntılar üzerinde yapılan çalışmalar şunlardır: Yunusaliev (1959); Batmanov (1966); Mukambaev (1972, 2009); Dıykanov (1980); Konkobaev (1980); Karasaev (1983, 2009); Sıdıkov (1983); Oruzbaeva (1995); Sulaymanova (2009); Akmatov, Abdullaev, Muşaevev (2019). Bu çalışmalarda Moğolca alıntılardan genel olarak söz edilmiştir ve çoğunlukla daha çok Kırgız Türkçesindeki Moğolca alıntı yer-su (toponym) adları üzerinde durulmuştur.

1.1. Kırgız Türkçesinin Tarihî Dönemleri

Bilim insanları için Kırgız Türkçesini dil tarihi bakımından kesin çizgilerle dönemlere ayırmak hayli zor olmuştur; çünkü Kırgızlar hakkında söz edilen eski kaynaklarda sadece sosyal-kültürel bilgiler verilmiştir. Yunusaliev (1985, ss. 64-67), Kırgız Türkçesinin tarihî dönemlerini üçe ayırmıştır:

1. Eski Dönemdeki Kırgızca (IX-X. yüzyıllara kadarki Kırgızca)
2. Orta Dönemdeki Kırgızca (XV- XVI. yüzyıllar arasındaki Kırgızca)
3. Yeni Dönemdeki Kırgızca (XVI. yüzyıldan sonraki Kırgızca)

Çin kaynaklarında (Tang Dönemi 618-907)¹ adı geçen Kırgızların dilini, *Eski Dönemdeki Kırgızca* dönemine dâhil edebiliriz. Ancak bu dönemde kayıtlara geçen Kırgızlara ait yazı dili bilinmediği için bu dönemdeki söz varlığından bahsetmek zordur. Bazı bilim adamları Kırgızlara ait olabileceği düşünülen iki sözcük (*a-şe* “yönetici; hâkim; yargıç”, *kja-sa* “demir”) üzerine tartışmışlardır (bk. Alimov, 2016, ss. 265-283; Golden, 1992, ss. 178-17; Menges, 1956, s. 169;

¹ Menges 1956, Bartol'd 1963, Pulleyblank 1990, Golden 1992: 178

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

Pulleyblank, 1990, ss. 104-105; Sarkisyanz, 1961, s. 348). *Orta Dönemdeki Kırgızcanın* Yenisey bölgesindeki Kırgızların döneminde başladığı tahmin edilmektedir. 13. yüzyıldan itibaren başlayan Moğol istilası, tüm Türk boylarının kültürünü, sosyal ve siyasi hayatını etkilemiştir. Ancak bazı tarihçiler Kırgızların 13. yüzyıl öncesi de Moğollarla sosyal ve siyasi bir etkileşimde bulduklarını tahmin etmektedirler (Ayrıntılı bilgi için bk. Karaev 1995; Mokeev 2010; Golden 1992). Bu etkilerin sonucunda Kırgız Türkçesinin söz varlığında da çok sayıda Moğolca alıntıları görebiliriz. Bu kelime alıntıları daha sonraki asırlarda (XV-XVIII) Jungarlarla (Kalmukların) ve Oyratlarla olan savaş sonucunda da gerçekleşmiştir. Batmanov'a göre (1966, s. 20) Kırgız Türkçesine Moğolca kelimelerin alıntıları üç dönemde gerçekleşmiştir:

1. Yenisey Bölgesinde
2. XII-XIV. yüzyıllar arasında
3. Jungarlar'ın (Kalmukların) Hükümdarlığı Sırasında

Kırgız Türkçesinin ağız çalışmalarında, Moğolcadan alıntı kelimelerin hangi ağızda daha yaygın kullanılıp kullanılmadığı üzerine de durulmuştur. Yunusaliev (1956, ss. 41-44) Kırgız Türkçesinin İçkilik ağızlarında (Batken-Ağızı dâhil) *sonun*² “güzel; iyi”, *belen*³ “hazır”, *qaalga*⁴ “kapı”, *unaa*⁵ “araç”, *arga*⁶ “güç; yöntem, çıkış yolu; hile”, *kereez* “miras; vasiyet” gibi Moğolca unsurlar tespit edilmediğini dile getirmiştir. Ancak Abduldaev, Bakinova ve Beyşekiev (1962, ss. 19-20) bu Moğolca unsurların İçkilik ağızlarını diğer ağızlardan ayıran bir özellik olmadığını söylemişlerdir. Oruzbaeva (1995, s. 116), Kırgız Türkçesindeki Moğolcadan alıntı yer-su adlarının Kırgızistan'ın kuzeyinde daha yoğun rastlandığını ancak bu durumun güneye doğru gittikçe daha seyrekleştiğini tespit etmiştir. Yudahin'in sözlüğünden tespit edilen Moğolca alıntıların bazıları Kırgızcanın sadece güney ağızlarında, bazıları ise kuzey ağızlarında kullanıldığını aktarmaktadır. Diğer önemli husus bazı alıntılara sadece destanlarda rastlanmaktadır. Araştırmalarımıza göre Moğolca unsurların Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında aynı ölçüde rastlanmadığını söylemek mümkündür. Bu durumun tarihî, siyasi, sosyal ve coğrafi nedenlerden kaynaklandığını tahmin edebiliriz. Tarihî açıdan baktığımızda, Kırgızların Yenisey bölgesinden Tian-Şan'a göç etmesi farklı dönemlerde gerçekleşmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Bartol'd, V.V. 1943, 1963; Karaev 1995; Mokeev 2010; Golden 1992). Siyasi ve sosyal bakımdan ele aldığımızda, Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Kırgız boylarının daha erken yerleşik hayata geçmesi, Hokand Hanlığı'nın Fergana bölgesine hükmetmesi, İslam dininin etkisi gibi nedenlerle Moğolcadan alıntı kelime sayısı azdır. Ancak Kuzeyde yaşayan Kırgız boyları için durum farklı olmuştur: yerleşik hayata çok daha geç geçmeleri Moğolcadan alıntı kelime sayısının fazla olmasına neden olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Bartol'd, V.V. 1943, 1963; Abramson 1959,

² Sain: “good, well, fine, nice”; saixan ‘nicely, good looking, fine’. Lessing (660b, 661b).

³ Belen: “prepared, ready, in readiness, available” (Lessing 97b).

⁴ Xaalga: “gate, door” (Lessing 906a).

⁵ Unaa: “Means of transportation; saddle animal, horse or camel” (Lessing 878a).

⁶ Bk. Madde 3.38.

1960, 1971; İstoriya Kırgızstan, Cilt. I. 1956; Karaev 1995; Mokeev 2010; Golden 1992; Bakinova, Konduçalova, Sıdıkov 1958; Abduldaev, Bakinova, Beyşekeev 1962; Mukambaev 1955). Bu nedenlerden dolayı Kırgız Türkçesinin söz varlığındaki Moğolca alıntılarının tespit edilmesi dil tarihi bakımından önemlidir.

1. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada ele alınan Moğolca alıntı kelimeler 1965 yılında yayınlanan Yudahin'in Kırgızca-Rusça sözlüzlükten taranmıştır. Tespit edilen kelimeler Kırgız Türkçesi ağızları üzerinde 20. yüzyılda yapılan değerlendirmelerle mukayese edilmiştir. Bu ağız çalışmalarında tespit edilemeyen bazı kelimeler Kırgızistan'ın farklı illerinde yaşayan kişilere sorulmuştur. Bu çalışmada –A- harfi ile başlayan Moğolca alıntı kelimeler ele alınmıştır. Tespit edilen kelimeler komşu Türk dilleri (Kazakça, Özbekçe, Yeni Uygurca) ile karşılaştırılmıştır. Moğolca kelimeler, Kalmukça-Rusça Sözlüğünden, Lessing (1960), Clauson (1972), Doerfer (1963-1975), Räsänen (1969), Dıykanov (1980), Seydakmatov (1980), Schönig (2000), Csáki (2006), Kałużyński (1995) gibi kaynaklardan da tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra günümüze değin Türk dillerinde Moğolca alıntılar üzerinde yapılan bazı çalışmalardan yararlanılmıştır. Sonuç bölümünde ise tespit edilen Moğolca alıntı kelimelerin tablosu verilmiştir.

2. Moğolca Kelimeler -A – Madde

2.1. aarçı- II. “temizlemek, temizlenmek; yüzü silmek” < Moğ. *arçı*-⁷ “silme; temizlemek; ovalayarak kurulamak”

Yudahin'in sözlüğünde *aarçı-* / *arçı-* (Yud. I.17a. / 72a) biçimleri geçmektedir. Ancak Kırgız Türkçesinin ağızlarında *arçı-* biçimi daha yaygın kullanılmaktadır. Seydakmatov, (1980, s. 11) *aarçı aruu* “temiz, pak” kelimelerinin kökünün *ar-* olabileceğini dile getirmiştir. Buradaki *-çı* fiilden fiil yapan bir ek olarak belirtilmiştir. Kırgız Türkçesinde *-çı* eki ile kullanılan şu fiiller de mevcuttur: *apçı-* (bk. M. 3.28) ve *çapçı-*⁸ “ön ayağıyla yere vurmak (atlar için); tırnağıyla kapmak (kuşlar için); kapmak (insanlar için)”. Ancak Kırgız Türkçesi ve ağızlarında rastlanan bu üç fiilin de Moğolca kökenli olabileceğini düşünmekteyiz. | krş. Kalm. *arçh* “temizlemek, kurulamak” KalmRS 52b | Kaz. *arşuv* KazTS 20b; YUyg., Özb. *arçı-* “kabuğundan arındırmak, temizlemek” YUygTS 16a, ÖzbRS 40a, (Rybatzki, 2013, s. 513); MMVK *arçı-* / *ärçe-* / *ärse-* (Csáki, 2006, s. 20); VEWT 24b.

2.2. abısın “elti, erkek kardeşlerin eşlerinin birbirine olan akrabalık bağının adlandırması” < Moğ. **abisun**⁹

⁷ Arçı-: “to wipe; clean; dry by rubbing” (Lessing 51a).

⁸ Çapçı-: “to hew, chop; to blink; to kick with a forefoot or forefeet (of a horse)” (Lessing 154b).

⁹ Abisun: “the wife of an elder brother in relation to the wife of a younger brother” (Lessing 4b).

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında *abısın* (Yud. I, 19a) sözcüğü *avısın* biçiminde yaygın kullanılmaktadır. Bu sözcük daha çok Volga Kıpçak, Kuzey Kıpçak ve bazı Sibirya Türk dillerinde görülmektedir | krş. MMVK *absin/ avısın/ abısın / aphın / äbehenä* (Csáki, 2006, s. 13); Kaz., Nog. *abısın* KazTS 2a, NogRS 20a; KrçBlk. *apsın* KrçBlkTS 86b; Kum. *apsun* KumTS 36b; Tel. *abısın* “elti”, Hak. *absın* “yenge” VEWT 2b.

2.3. abra- “bir arada olmak; toplanmak” < ? Moğ. **abura**¹⁰ “korumak, savunmak”

Yudahin, *abra-* (Yud. I. 19a) sözcüğünün sadece Kırgız Türkçesinin Güney ağızlarında bilindiğini belirtmiştir. 20. yüzyılda yapılan ağız derlemelerinde *abra-* sözcüğüne rastlanmamaktadır. Günümüz Kırgız Türkçesinde *abra-* sözcüğü kullanılmamaktadır. Tahminimizce *abra-* daha çok destanlarda rastlanan arkaik bir sözcüktür. | Kırgız Türkçesinin komşusu olan Türk dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır. krş. Kalm. *avrh* “1. kurtulmak, kurtarmak; 2. korumak” KalmRS 22b | CC’ta *abra-* sözcüğü “korumak, savunmak” anlamı ile rastlanmaktadır (CCI 10b/1, CCI 10b/2, CCI 10b/3; Güner, 2017, s.11); KıpS. *abra-*, *-r* (Çiçek, 2015, s. 80); MMVK’da *abra-/ağra-* “korumak, savunmak” biçimleri ile bilinmektedir (Csáki, 2006, s. 20).

2.4. acaan “1. Kızgın, öfkeli” < ? Moğ. **açaan**¹¹ “yük; navlun”

Yudah’in sözlüğünde *acaan* sözcüğünün ikinci bir anlamı da şu şekilde belirtilmiştir: “*Acaan /Adcaan* Çüy bölgesini yöneten acımasız bir Oyrat yöneticinin isimidir” (Yud. I. 23b). | krş. Kalm. *atsan* “1. Yük, 2. Mecazi anlamda birisine yük olmak” KalmRS 58b | Bu sözcük komşu Türk dillerinde tespit edilmemiştir; Yak. *açaan* “rahatsızlık, kavga” (Kałużyński, 1995, s. 165); Tuv. *acaan-zır-aar* “çok endişeye kapılmak; çok işle meşgul olmak, yüklenmek” TuvRS 40a.

2.5. aça “1. Yıkıntı, çatallama; çatallı bir ağacın dalı” < Moğ. **aça(n)**¹² “çatallı bir ağacın dalı, çatal; dirgen”

Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında *aça* (Yud. I. 81a) sözcüğüne rastlanmaktadır. | krş. Kalm. *aç* “1. Ağacın dalı; 2. çatal” KalmRS 58a | Kaz. *aşa* “bir kökten ayrı çıkan iki ağaç, çatal” KazTS 25a; YUyg. *aça* II. “çatal” YUygTS 2a; VEWT 3b.

2.6. açay “babaannesinde büyüyen çocuk kendi annesini bu şekilde adlandırması” < ? Moğ. **açi**¹³ “torun, yeğen”

¹⁰ Abura: “to save, rescue, help, deliver, preserve life; to protect” (Lessing 6b).

¹¹ Açaan: “load, burden, freight, cargo” (Lessing 8a).

¹² aça(n): “bifurcated branch of a tree, fork; pitchfork” (Lessing 7a).

¹³ Açi: “grandson, granddaughter; nephew, niece” (Lessing 8a).

Yudahin *açay* (Yud. I. 82a) sözcüğünün Kırgızistan'ın Çüy bölgesinde rastlandığını kaydetmiştir. *Aç(a)* sözcüğünün +Ay addan ad yapan eki ile türemiş bir isim olabileceği kanaatindeyiz: Örneğin, *ög+öy* “üvey”, *cub+ay* “çift; kadın ve erkekten biri”. | krş. Kalm. *açı* I. “erkek torun ve yeğen” KalmRS 58b | YUyg. *aça* I. “abla” YUygTS 2a; Özb. *aça* “1. Babaanne, 2. Büyük babaanne, 3. anne” ÖzbRS 45a; SUyg. *açı* “kız kardeşin kızı, yeğen” (Ayazlı, 2015, s. 104) ve Ayazlı bu çalışmasında Çağataycada *açı* “anne, büyük anne” olarak görüldüğünü belirtmiştir (TDA 13: 5). Räsänen, Oyrat ve Teleutçada *açı* sözcüğü “küçük erkek kardeş, torun, küçük erkek kuzen” anlamları ile rastlandığını ayrıca Çağatay Türkçesinde *açı* sözcüğünün “büyük erkek kardeş” ve “babaanne” anlamları ile bulunduğunu belirtmiştir (VEWT 3b).

2.7. adır “engebeli araziler; boz kırlar, yeşillik yetişmeyen yerler” < Moğ. **adar**¹⁴ IV. “düzensiz, pürüzlü, engebeli”

Kırgız Türkçesinin ağızlarında da yaygın kullanılan bir sözcüktür (Yud. I. 23a) | Kalm. *adr*’g “tepe” KalmRS 28a | krş. Kaz. *adır* “dağdan küçük, tepeden büyük yükseltiler” KazTS 4a; Çağ., YUyg. *adir* “tepe; düz olmayan yer”; Yak. *adar* “düz olmayan yer” VEWT 6b.

2.8. ağa I. “1. Ağabey, 2. Amca, 3. Büyük erkek akraba” < Moğ. **ağa**¹⁵

Kırgız Türkçesinin ağızlarında *ağa* sözcüğü farklı anlamları ile karşımıza çıkmaktadır (Yud. I, 20a). Bazı ağızlarda *bayke* sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılır bazılarında ise *amca* için kullanılmaktadır. Ağızların birçoğunda kadınlar eşlerinin büyük erkek kardeşine de *ağa* diye hitap etmektedirler. *Ağa* sözcüğü Türk dillerinin çoğunda rastlanmaktadır. | krş. Kaz. *ağa* KazTS 2b; Özb. *aka* ÖzbRS 29a; YUyg. *ağa* YUygTS 4b; Çağ. *ağa* (Z. Ölmez, 2014, s. 197); VEWT 13a; TMEN I, 133ff, N.22; KıpS. *ağa* (Çiçek, 2015, s. 52); BOğz. *aga* (Schönig, 2000, s. 64; Tuna, 1972, s. 282); Trkm. *āga* (Uçar & Yener, 2007, s. 2186); SUyg. *aka* (Ayazlı, 2015, s. 104).

2.9. aqta I. “atın sırtı ile eyerin alt kısmındaki boşluk” < ? Moğ. **ağta**¹⁶ “iğdiş edilmiş; kısırlaştırılmış”

Kırgız Türkçesinde daha çok edebî eserlerde rastlanan bir sözcüktür (Yud. I. 39b). Kırgız Türkçesinin Güney ağızlarında *aqtala-* (< Moğ. *ağtala*¹⁷⁻) eylemi “iğdiş etmek, kısırlaştırmak” anlamları ile bilinmektedir (Yud. I. 39b). Ancak *aqta-* “iğdiş etmek, enemek” Kuzey ağızlarda da kullanıldığı tespit edilmiştir. Kırgız Türkçesinde aynı anlamda kullanılan *bitte-* (Yud. I. 137b) ve *bıç-* (Yud. I. 173a) mevcuttur. Kırgızistan'ın Kuzey bölgelerinde hayvancılıkla uğraşan çobanların¹⁸

¹⁴ Adar IV: “uneven, rough; bumpy” (Lessing 10b).

¹⁵ Ağa: “older, older brother, senior, elder, older” (Lessing 59b).

¹⁶ Ağta: “gelding, gelded, castrated” (Lessing 15b).

¹⁷ Ağtala-: “to geld, castrate” (Lessing 15b).

¹⁸ Sözcükle ilgili bilgileri Kurbidinov Kanat, Osmanakunov Avaz, Satarov Aman tarafından aktarılmıştır.

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

aktardıkları bilgilere göre *aqta-* genellikle büyükbaş hayvanlar için ve *bitte-* ise küçükbaş hayvanlar için kullanıldığı tespit edilmiştir. *Bıç-* fiili “iğdiş etmek, enemek” anlamında pek kullanılmadığını tespit edilmiştir ancak *-mal* eki ile “enemiş” anlamı daha yaygındır: *bıçmal kozu* “enenmiş kuzu”, *bıçmal oopaz* “enenmiş iki yaşındaki boğa” (Yud. I. 173b). | Kalm. *akt*’ I. “iyi bir at; koşu atı” KalmRS 32b, *aktlh*’ “iğdiş etmek, enemek” KalmRS 33a | krş. YUyg., Özb. *ahta* / *ahta qılmak* “enemek, iğdiş etmek” YUygTS 6a, ÖzbRS 45a; BOğz. *aqta* “At; koşu atı” (Schönig, 2000, s. 64); RKW 5b; TMEN I, 114ff, N.8, IV. 370.

2.10. *Ala: Kırgız Türkçesinde yer adlarında da rastlanan, “yüksek tepe” anlamına gelen *ala* (< Moğ. *ala*¹⁹) sözcüğü vardır ancak bu sözcük Yudahin’in sözlüğünde yer almamıştır. Kırgız Türkçesinde *ala* sözcüğü ile bilinen yer-su adları şunlardır: *Ala-Arça*, *Alamüdin*, *Ala-Too*, *Ala-Buqa* (bk. Kalieva, 2020, ss. 345-354). Komşu Türk dillerinde “yüksek tepe” anlamına gelen *ala* sözcüğü bulunmamaktadır. Sibiryâ Türk dillerinden Tuva Türkçesinde *alaak* sözcüğü “orman vadisi” anlamı ile bilinmektedir (TuvRS 50b).

2.11. alakan “1. Avuç içi” < Moğ. **alaga(n)**²⁰; ***halagan**²¹

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 45a) | Kalm. *al’hn* KalmRS 39a | krş. Kaz. *alaqan* KazTS 12a; YUyg. *alikan* “el ayası; avuç” YUygTS 10a; Özb. *olaqon* “kamçının sap ile bağlantı yeri” ÖzbRS 301a, *kaft* “avuç içi” ÖzbRS 205a; Trkm. *halaka* “fare; sıçan” VEWT 15b.

2.12. alcı- I. “1. Yanılmak; yanlış yöne gitmek, 2. Aklını kaçırmak, 3. Boş konuşmak” < Moğ. **alca-**²² “yorulmak; bitkin ve tedirgin olmak”

Kırgız Türkçesinde *alcı-* (Yud. I. 50b) yaşlı insanların bunaması veya belli bir hastalık nedeni ile yersiz konuşmaları için denir. | krş. Kaz. *alcuv* “bunamak” KazTS 14a; MMVK *alji-* / *alja-* / *alyı-* (Csáki 2006, s. 20); Yak. *alçağıy-* “zayıf düşmek; güç kaybetmek” YakRS 39a; VEWT 17a.

2.13. alçı “aşık kemiğinin bir tarafı” < Moğ. **alçu**²³ “ayak kemiğinin bir tarafı”

Aşık oyunu birçok Türk boyunda bilinen geleneksel bir oyun adıdır. Kırgız Türklerinde hayvancılık geleneği devam ettirildiği için bu oyun yaygındır (Yud. I. 53a) | krş. Kaz. *alşı* “Aşığın dik koyulduğunda çukurlu olan tarafı”; YUyg. *alçı* “Aşığın dört tarafından biri” YUygTS 8a; VEWT 16b; RKW 8b *altsa*; TMEN II, 114, N. 531; BOğz. *alçu* “oyun (aşık) kemiğinin bir tarafı” (Schönig, 2000, s. 63).

¹⁹ Ala: “flat-topped hill” (Lessing 26a).

²⁰ Alaga(n): “palm of the hand” (Lessing 26b).

²¹ Nugteren, H. (2009). Real and False Archaisms: The Peripheral Mongolic Languages and Reconstruction. Leiden.

²² Alca-: “to be come tired; exhausted, weary, to be troubled” (Lessing 34b).

²³ Alçu: “depression on the side of an anklebone” (Lessing 29a).

2.14. aldasta- “1. sıcaktan bunalmak, 2. Tedirgin olmak, şaşırmaq” < Moğ. **aldasla**-²⁴ “yanlış yapmak; ihmal etmek; boşlamak”

Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bu eylem yaygın kullanılmaktadır (Yud. I. 48b). | Komşu Türk dillerinde bu sözcüğe rastlanmamaktadır. Yakut Türkçesinde *algas* (< Moğ. *algasal* “dikkat dağılması, kafa karışıklığı, eksik, atlama” Lessing 31) “hata; yanlış” biçimi görülmektedir (YakRS 38a; Kałużyński, 1995, s. 166).

2.15. aldıra- “1. Kendinden geçmek, 2. Gücünü kaybetmek” < Moğ. **aldara**-²⁵ “gevşemek, çözmek; kurtulmak; yok olmak; cesaret veya güç kaybetmek ya da fiziksel olarak zayıflamak”

Kırgız Türkçesinde çok sık kullanılmayan bir sözcüktür. Halk arasında “1. Kendinden geçmek, 2. Gücünü kaybetmek” anlamına gelen *şaldıra-* sözcüğü de bilinmektedir. Ancak *şaldıra-* sözcüğü “gürlemek, ses çıkarmak” anlamı ile Yudahin’in sözlüğünde bulunmaktadır (Yud. II. 399b). Aynı sözlükte *şalday-* sözcüğü “1. Kendinden geçmek, 2. Gücünü kaybetmek” anlamı ile karşılaşmaktadır (Yud. I. 49b) | krş. YUyg. *aldıra-* “acele etmek” YUygTS 9b; AŞN *aldara-* “acı çekmek, güvenmek; kendinden geçmek” (Z. Ölmez, 2014, s. 198); Çağ. *aldara-* “acele etmek” VEWT 17a.

2.16. alkılda- “sözlü veya fizikî olarak birisine saldırmak (genellikle kadınlar hakkında)” < Moğ. **alkıldu**-²⁶ “birbirine saldırmak”

Kırgız Türkçesinde yaygın kullanılan bir sözcüktür (Yud. I. 51a). Bu sözcük genellikle kadınlar arasında gerçekleşen kavga sırasında kullanılmaktadır. | Kalm. *al’hd* “1. Vurmak, 2. Hamur açmak, 3. Mec. Beddua etmek” KalmRS 39a | krş. Kaz. *alqıldav* “boşalmak, serbest durmak, bol gelmek” KazTS 14b.

2.17. alman “tar. vergi, haraç” < Moğ. **alba(n)**²⁷ “zorlama; resmi ödeme; vergi, haraç”

Kırgız Türkçesinin daha çok tarihî metinlerinde rastlanan bir sözcüktür (Yud. I. 52a) | Kalm. *alvn* “vergi; haraç” KalmRS 33a | krş. Özb. *alvan* (Rybatzki, 2013, s. 512); Çağ. *alban* “vergi” (Ölmez, Z. 2007, s. 232); YUyg. *alban* “köle emeği, temel vergi”, Şor. *alban* “haraç, faiz, vergi” VEWT 16a; SUyg. *alva* (Ayazlı, 2015, s. 104); Yak. *alban* (Kałużyński, 1995, s.166); bk. *alban* Özyetkin²⁸ (1996, s. 192).

²⁴ Aldasla-: “to make mistake, omit, neglect” (Lessing 31a).

²⁵ Aldara-: “to come loose, untie, come off; to be freed from; to dissappear, vanish; to lose courage or strenght or to weaken physically” (Lessing 30b).

²⁶ Alkıldu-: “to beat each other” (Lessing 32b).

²⁷ Alba(n): “compulsion, coercion; official oblication, tax, impost, tribute” (Lessing 27b).

²⁸ Özyetkin, A. Melek. (1996). Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarıllık Ve Bitiklerin Dil Ve Üslup İncelemesi: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 658.

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

2.18. alıs / alıskı / alısta- “uzaklarda, uzak yerde; uzaklaşmak, kaybolmak” < Moğ. **alus**²⁹ / **aluski**³⁰ / **alusda**³¹

Kırgız Türkçesinde ve ağızlarında *alıs* sözcüğünün eş anlamları olarak *ıraak* ve *uzak* sözcükleri de kullanılmaktadır (Yud. I. 54a; II. 435b) | Kalm. *als* I “1. Üzerinden, 2. Uzaklaşmak; uzak” KalmRS36b | krş. Kaz. *alis* KazTS 15b; YUyg. *alis* YUygTS 10b; Özb. *olis* ÖzbRS 302a, (Rybatzki, 2013, s. 514); MMVK *alıs* (Csáki, 2006, s. 19); SUyg. *alıs* (Ayazlı, 2015, s. 104); VEWT 17b.

2.19. alısın I. “ikinci mahsul (kış buğdayı)” < Moğ. **alirsu(n)**³² “kırmızı yaban mersini, kızılıçık”

Sözcük Yudanhin’in sözlüğünde rastlanmaktadır ancak günümüz Kırgızcada kullanılmamaktadır (Yud. I. 54b). Sözcük komşu Türk dillerinde de bilinmemektedir. | krş. MMVK *alısın / alzın* “ikinci mahsul” (Csáki, 2006, s. 16); Kum. *alısın* “çayır biçildikten sonra biten otlar” *alısın xarbutz* “güz karpuzu” KumTS 31a.

2.20. aŋ I. “oyuk, çukur” < Moğ. **aŋ II**³³ “çatlak, yarık; dar ve derin dağ geçidi”

Kırg. ve ağz. (Yud. II. 58a) | Kalm. *aŋ II* “çatlak, yarık, oyuk” KalmRS 44b | krş. Yak. *aŋa* “açık” VEWT 21a; *äŋäy-* “ağzını açmak”, *äŋkäy-* “derin bir çukur oluşturmak, kazmak” (Kałużyński, 1995, s. 178).

2.21. aŋ II. “vahşi hayvan; av” < Moğ. **aŋ I**³⁴

Kırg. ve ağz. (Yud. II. 58a) | Kalm. **aŋ I** “vahşi hayvan; av” KalmRS 44b | krş. Kaz. *an* “tar. avlanmaya yarayan hayvan” KazTS 16b; YUyg. *aŋ II* “av”; Özb. ağz. *äŋ* “oyun, yabani hayvan” (Rybatzki, 2013, s. 514); VEWT 20b; Ayrıntılı bilgi için bk. Clark (1977, ss. 128-129).

2.22. aŋgar- “anlamak, farkına varmak” < Moğ. **aŋgar**³⁵ “dikkat etmek, dikkatli bakmak, dikkatli olmak; gözlemlemek, saygı duymak”

Günümüz Kırgız Türkçesinde sözcüğe daha çok edebî eserlerde rastlanmaktadır. (Yud. I. 58a) | Kalm. *aŋhrh* “1. Dikkatli davranmak, 2. Dikkatli bakmak, anlamak” KalmRS 46a | krş. Kaz. *aŋgaruv* “sezmek, farkına varmak, bilmek” KazTS 16b; MMVK *aŋgar-* (Csáki, 2006, ss. 30-31); VEWT 21a.

²⁹ Alus: “distance, distant place; distant future; far, remote” (Lessing 33b).

³⁰ Aluski: “far; distant; situated beyond or on the other side” (Lessing 33b).

³¹ Alusda-: “to be too remote or distant” (Lessing 33b).

³² Alirsu(n): “red bilberry, cranberry, vaccinium vitis” (Lessing 32a).

³³ Aŋ II: “crack, chink, cleft, fissure, crevice; ravine” (Lessing 43b).

³⁴ Aŋ I: “beast; wild animal; game; hunting” (Lessing 43b).

³⁵ Aŋgar-: “to give attention to, to look attentively, be attentive; to observe, regard” (Lessing 46a).

2.23. aŋqa- “susamak” < Moğ. **aŋğa**³⁶ “susamış olmak; kuru olmak; umut etmek, özlemek”

Kırgız Türkçesinde ve ağızlarında *aŋqa-* sözcüğünün eş anlamında *suusa-* sözcüğü de kullanılmaktadır (Yud. I. 59a / Yud. II. 169a). | krş. Kaz. *anqav* “çok susamak” KazTS 16b.

2.24. aŋqay- “ağzı açık kalmak; esnemek” < Moğ. **aŋğay**³⁷

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 59a) | krş. Kaz. *aŋkayu* “açık kalmak” KazRS 49; Özb. *anqaymoq* “şaşkınlıkla bakmak; esnemek; şaşkın olmak” ÖzbRS36b.

2.25. aŋqı- “güzel kokmak” < Moğ. **aŋğıl**³⁸

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 59b) | krş. Kaz. *anquv* “bir şeyin kokusu çıkmak” KazTS 16b; YUyg. *anqımaq* “kokmak” YUygTS 13b; Özb. *anqımoq* “güzel kokmak” ÖzbRS 36b; MMVK *ankı-* (Csáki, 2006, s. 20); Yak. *aŋkılıy-*, *aŋalıy-* “güzel kokmak” (Kałużyński, 1995, s. 167).

2.26. aŋıray- “ağzı açık olmak; esnemek; boş kalmak” < ? Moğ. **anırla**³⁹ “ses çıkarmak, ses yapmak, yankı”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 60a) | Kalm. *an'rlh* “ses çıkarmak” KalmRS 44b | krş. Kaz. *anıray* “1. Ağlamak, bağıarak ağlamak, 2. Rüzgârın sertçe esmesi, 3. Boş kalmak, sahipsiz kalmak” KazTS 17a; YUyg. *aŋıraymaq* “hayret içinde bakmak, dalgınlık” YUygTS 14a; BOğz. *anırla* “ses, yankı” (Schönig, 2000, s. 63).

2.27. apçı- “tutmak, tutunmak” < Moğ. **abçi**⁴⁰ “kasmak, küçültmek, daraltmak”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 62a) | Kalm. *abçkh* “hızlıca almak, tutmak” KalmRS 24b | krş. Kaz. *apşuv* “imkânı azalmak, bir şeyin kısalması” KazTS 17b; VEWT 22a.

2.28. araan II. “tar. ordu” < Moğ. **aran**⁴¹ “insan, şahıs”

Araan sözcüğüne daha çok tarihî eserlerde rastlanmaktadır. Yudahin, Kırgız Türkçesinin Güney ağızlarında *aran* biçimi bulunduğunu belirtmiştir (Yud. I. 63a / 64b) | krş. Kazak Türkçesinde *aran* sözcüğü “tütün odası ve av tuzağı” anlamları ile bilinmektedir (KazRS 52); VEWT 23b.

2.29. arçala- “ayırarak (sözlü veya fizikî kavga edenler için)” < Moğ. **arçıla**⁴² “birisine bakmak, korumak, himayesine almak”

³⁶ Aŋğa-: “to be thirsty; to be dry; to hope, yearn for” (Lessing 43b).

³⁷ Aŋğay-: “to open up; to be wide open” (Lessing 43b).

³⁸ Aŋğıl-: “to emit an odor” (Lessing 45a).

³⁹ Anırla-: “to produce a sound, make noise; to echo” (Lessing 46b).

⁴⁰ Abçi-: “to shrink, to contract” (Lessing 3b).

⁴¹ Aran-: “man; person; commoner” (Lessing 49a).

⁴² Arçıla-: “to look after, take care of; to defend, protect” (Lessing 51a).

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

Kırg. ve ağz. (Yud I. 65a) | krş. Kaz. *araşalav* “kavga eden iki kişinin arasına girmek, aralamak” KazTS 18b; CC *arçıla-* “tartışmayı kesmek, başından savmak” (CCII 57b/15: Güner, 2017, s. 12); KıpSöz. *arçıla-* “kavgaya son vermek, anlaşmazlığı çözmek” (Çiçek, 2015, s. 80); Hak. *araçıla-* “kurtarmak; birisinden korumak” HakRS 29b.

2.30. aralıcı “1. değiş tokuş; 2. Arabulucu; 3. engel” < Moğ. **aralcıg**⁴³ “değiş tokuş; takas; ticaret”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 64a) | Hem komşu Türk dillerinde hem de diğer Türk dillerinde sözcük bilinmemektedir.

2.31. aral “ada” < Moğ. **aral**⁴⁴ I.

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 63b) | krş. Kaz. *aral* KazTS 18a; YUyg. *aral* YUygTS 15b; Özb. *orol* ÖzbRS 306b, Rybatzki (2013, s. 514); VEWT 23a; TMEN I, 119ff, N.11. bk. Clark (1977, s.129).

2.32. arañ “zar zor” < Moğ. **aray**⁴⁵ “biraz; tam değil; zorlukla, zar zor, ancak”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 64b) | krş. Kaz. *ären* “zorla” KazTS 30a; Özb. *arañ* “zar zor” ÖzbRS 37b; YUyg. *aran* “zor, güç” YUygTS 15b; Yak. Kafuzyński (1995, s. 167) *argıy- orguy* “yavaş” biçimlerini vermiştir ancak Räsänen’in çalışmasında Yakut Türkçesi için *arıy / ray* “zar zor” biçimleri rastlanmaktadır (VEWT 23a); Tuv., Hak. *aray* “zar zor” TuvRS 65a; HakRS 29a.

Khabtagaeva çalışmasında *aray* (Moğ. *ar-Ai*) sözcüğünün asıl kökünün ET’deki **ār* sözcüğüne dayandığını dile getirmiştir: ET **ār* < Oyrat *ārā*; Khalka, Buryat *arai* (Khabtagaeva, 2009, s. 145).

2.33. arbay- II. “dağınık, dağınık görünmek” < Moğ. **arbay**-⁴⁶ “yaymak, açmak (parmakları); karmakarışık veya darmadağınık olmak”

Kırg. ve ağz. (Yud. 65a) | Kalm. *arvah* “saçı başı dağınık olmak; dağınık görünmek” KalmRS 47b | krş. Kaz. *arbyuv* “yakışsız olan herhangi iri şey” KazTS 19a; Yak. *arbay-* “darmadağınık olmak” YakRS 45b; VEWT 24a.

2.34. arbin “çok, bol; büyük ölçüde” < Moğ. **arbin**⁴⁷ “sayısız, bol; çok; bolluk”

⁴³ Aralcıg: “exchange; barter; trade” (Lessing 48b).

⁴⁴ Aral: “Island; peninsula (rare); oasis” (Lessing 48b).

⁴⁵ Arai: “hardly, scarcely, barel; with difficulty ” (Lessing 48a).

⁴⁶ Arbay-: “to spread (as the fingers); to become tousled or disheveled” (Lessing 49b).

⁴⁷ Arbin: “plentiful, abundant; numerous; many, abundance” (Lessing 50b).

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 66a) | Kalm. *arvn* “onlarca; çok sayıda” KalmRS 48a | krş. Tuv. *arbin* “bol, sayısız, büyük” TuvRS 66a; Hak. *arban* “folk. Büyük, uzun” HakRS 30a; VEWT 24a.

2.35. arça “ardıç” < Moğ. **arça**⁴⁸

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 72a.) | Kalm. *arç* I. KalRus 52a | krş. Kaz. *arça/arşa* KazTS 20b; Özb. *arça* ÖzbRS 40a, (Rybatzki, 2013, ss. 512-513); Alt., Hak. *arçın* RAltS 301a, HakRS 32b; Baş., Tat. *artış* I BaşRS 51b; TatRS 41a; SUyg. *arça* (Ayazlı, 2015, s. 104); MMVK *arça* (Csáki, 2006, ss. 32-33); VEWT 24b.

2.36. ardak “sevimli, şımartılmış” < Moğ. **ardak**⁴⁹ “tecrübesiz, yetenekli; eğitimsiz; şımartılmış (çocuklar için)”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 66b) | krş. Kaz. *ardaktav* “saymak, değer vermek, hürmet etmek” KazTS 19a; YUyg. *ardaqlımaq* “sevmek; yüceltmek; şımartmak” YUygTS 16a; SUyg. *artak* (Ayazlı, 2015, s. 105); VEWT 25a.

2.37. arğa “güç; yöntem, çıkış yol; hile” < Moğ. **arga**⁵⁰

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 66a) | krş. Tuv. *arga* “1. Yöntem, araç, yol, 2. Hile, 3. imkan” TuvRS 66a; SUyg. *arğa* “araç, vasıta, imkân” (Ayazlı, 2015, s. 104); BOğz. *arga* (Schönig, 2000, s. 65); VEWT 25a; Doerfer Moğolcadaki *arga* sözcüğünün kökü Türkçedeki *arqa* “sırt” sözcüğüne dayanabileceğini düşünmüştür. Çünkü Türkçede *arqa* sözcüğü eski metinlerde “yardım; destek” anlamları ile rastlandığını belirtmiştir (TMEN I, 123, N. 14). Ayrıntılı bk. EDP 215b; Kırgız Türkçesinde de *arqa* sözcüğü birkaç anlamda ile kullanılmaktadır: 1. “sırt”, 2. “tar. arka”, 3. “güç; destek; yardım” (Yud. I. 67b/68a).

2.38. arsay- “pırtlamak; sırtlamak; dağınık ”< Moğ. **arsay**-⁵¹ “her yöne çıkıntı yapmak; kaba olmak”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 69b) | krş. Tuv. *arzayar / arzay-* “her yöne çıkıntı yapmak” TuvRS 68b; Hak. *arsay-* HakRS 31b; Yak. *arsay-* “sırtlamak” YakRS 47a.

2.39. arsar “şüphe içinde kalmak; emin olmamak” < Moğ. **arsar**⁵² “fazla önemli olmayan, vasat, sıradan”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 69b) | krş. Hak. *arsa* “belki; değil mi” HakRS 31b; Komşu Türk dillerinde sözcük bilinmemektedir.

2.40. asıra- “yetiştirmek, büyütmek, beslemek” < Moğ. **asara**-⁵³

⁴⁸ Arça: “Juniper” (Lessing 50b).

⁴⁹ Ardak: “inexperienced, skilled; untrained; pampered (of children)” (Lessing 51a).

⁵⁰ Arga: “means, method; way out; possibility; ruse, trick, artifice, scheming” (Lessing 51a).

⁵¹ Arsay-: “to bristle or stick out in all directions; to be rough or coarse” (Lessing 54a).

⁵² Arsar: “of little importance, mediocre, ordinary, common; this and that, nothing in particular” (Lessing 54a).

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

Kırg. (Yud. I. 77a) | Kalm. *asrh* “bakmak; beslemek; merhametli olmak” KalmRS 53b | krş. Kaz. *asırav* “insana veya hayvana bakmak” KazTS 22a; Özb. *asramoq* “beslemek, yetiştirmek; korumak; kurtarmak” ÖzbRS 42a; YUyg. *asrimak* “korumak, himaye etmek, beslemek” YUygTS 18b; MMVK *asara-* (Csáki, 2006, ss. 35-38); BOğz. (Schönig, 2000, s. 65), (Ölmez, 2007b, ss. 237-246); Eski Uygurcadan beri karşımıza çıkan *asıra-* sözcüğü için bk. UW 232b-233a (Ayazlı, 2015, s. 105); RKW 16b; TMEN I, 130, N.20; CC *asra-* “beslemek, bakmak” (Güner, 2017, s.12 (CCII 70b/8).; AŞN *asra-* (Z. Ölmez, 2014, s. 200); KıpS. *asra-* (Çiçek, 2015, ss. 81-82); bk. Clark (1980, s. 42).

2.41. aska “kaya; dağ” < Moğ. **asha**⁵⁴ “şist, arduvaz; kaya”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 74b). Ayrıntılı bilgi için bk. Kalieva (2020, s. 347) | Komşu Türk dillerinde bu sözcüğe rastlanmaktadır.

2.42. ayar II “yavaş, sessizce; dikkatli” < Moğ. **ayar**⁵⁵ “yavaş; sessizce; alçak sesle; dikkatli”

Yudahin, Kırgız Türkçesindeki *ayal I* (Yud. I. 87b) sözcüğü ile *ayar II* (Yud. I. 88a) sözcüğünün aynı kökten geldiğini ve *ayal* (< Ar. “yavaş”) sözcüğünün Arapça kökenli olduğunu belirtmiştir. Ancak sözcüklerin son sesleri *-l* ~ *-r* düşündürücüdür. Çünkü aynı kökten gelip son sesleri *-l* den *-r* olarak değişen başka örnekler bilinmemektedir. Kırgız Türkçesinin Güney ağızlarında daha çok Farsça kökenli *sekin*⁵⁶ “yavaş, sessiz; dikkatli” kelimesi kullanılmaktadır. | krş. Tuv. *ayar* “yavaş, sakin” TuvRS 79b; SUyg. *ayar* “yavaş, ağır” (Ayazlı, 2015, s. 105); VEWT 11b.

2.43. aymak I. “ülke; il; bölge, civar” < Moğ. **aymag**⁵⁷ “kabile, boy”

Kırg. ve ağz. (Yud. I. 32b) | krş. Kaz. *aymak* “tar. 1. Vilayet, 2. Mekân, vatan, 3. Etraf, çevre, civar” KazTS 7b; YUyg. *aymak* “kabile” YUygTS 25a; Özb. *aymoq I* “boy, kabile” ÖzbRS 27a, Rybatzki (2013, ss. 513-514); VEWT 12a; TMEN I, 182, N.61.

Sonuç

Bu çalışmada, Yudahin’in 1965 yılında yayımladığı Kırgızca-Rusça sözlüğü ve Kırgız Türkçesi ağızları üzerinde yapılan çalışmalar taranarak Moğolca alıntı kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Her iki ana kaynaktan rastlanmayan kelimeler Kırgızistan’ın farklı bölgelerinde yaşayanlara sorularak saha derlemesi yapılmıştır. Tespit edilen kelimeler Kırgız Türkçesinin komşu Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. Bu dillerde tespit edilemeyen kelimeler ise diğer Türk

⁵³ Asara-: “to be compassionate; to take care, raise, foster, nourish, or support by charity” (Lessing 56b).

⁵⁴ Asxa: “schist, slate; boulder rocks” (Lessing 57a).

⁵⁵ Ayar: “slowly, gradually; quietly; in a low voice; leisurely; carefully” (Lessing 24a).

⁵⁶ Sâkin: “quite, peaceful, sedate; firm, fixed, still” (Steingass 642).

⁵⁷ Aymag: “tribe, clan” (Lessing 21a).

dillerindeki Moğolca alıntılar üzerine yapılan çalışmalar ve sözlükler ile karşılaştırılmıştır. Tespit ettiğimiz alıntı kelimelerin özeti aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Kırgız Türkçesi	Moğolca	Türkiye Türkçesi
aarçı- II. / Kaz., Özb., YUyg.	arçı-	“temizlemek, temizlenmek; yüzü silmek”
abısın / Kaz.	abisun	“elti, erkek kardeşlerin eşlerinin bir birine olan akrabalık bağlılığın adlandırması”
abra- / -	< ? abura-	Kırg. “bir arada olmak; toplanmak” Moğ. “korumak, savunmak”
acaan / -	< ? açaan	Kırg. “1. Kızgın, öfkeli” Moğ. “yük; navlun”
aça / Kaz. YUyg.	aça(n)	Kırg. “1. Yıkıntı, çatallarım; çatallı bir ağacın dalı” Moğ. “çatallı bir ağacın dalı, çatal; dirgen”
açay / Özb., YUyg.	< ? açi	Kırg. “babaannesinde büyüyen çocuk kendi annesini bu şekilde adlandırması” Moğ. “torun, yeğen”
adır / Kaz., YUyg.	adar IV.	“engebeli araziler; boz kırlar, yeşillik yetişmeyen yerler” Moğ. “düzensiz, pürüzlü, engebeli”
ağa I. / Kaz., Özb., YUyg.	ağa	“1. Ağabey, 2. Amca, 3. Büyük erkek akraba”
aқта I. aқtala- (Güney Ağz.) aқта- (Kuzey Ağz.) / YUyg., Özb.	< ? aқта aқtala-	Kırg. “atın sırtı ile eyerin alt kısmındaki boşluk” Moğ. “iğdiş edilmiş; kısırlaştırılmış” “iğdiş etmek, kısırlaştırmak”
*ala / -	ala	Kırg. “yüksek tepe” Moğ. “yüksek düz tepe”
alakan / Kaz., YUyg., Özb.	alaga(n); *halagan	“1. Avuç içi”
alcı- I. / Kaz.	alca-	Kırg. “1. Yanılmak; yanlış yöne gitmek, 2. Aklını kaçırmak, 3. Boş konuşmak” Moğ. “yorulmak; bitkin ve tedirgin olmak”
alçı / Kaz., YUyg.	alçu	Kırg. “aşık kemiğinin bir tarafı” Moğ. “ayak kemiğinin bir tarafı”
aldasta- / -	aldasla-	Kırg. “1. sıcaktan bunalmak, 2. Tedirgin olmak, şaşırarak”

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

		Moğ. “yanlış yapmak; ihmal etmek; boşlamak”
aldıra- / YUyg.	aldara-	Kırg. “1. Kendinden geçmek, 2. Gücünü kaybetmek” Moğ. “gevşemek, çözmek; kurtulmak; yok olmak; cesaret veya güç kaybetmek ya da fiziksel olarak zayıflamak”
alkılda- / Kaz.	alkıldu-	Kırg. “sözlü veya fizikî birisine saldırmak (genellikle kadınlar hakkında)” Moğ. “bir birine saldırmak”
alman / Özb., YUyg.	alba(n)	Kırg. “tar. vergi, haraç” Moğ. “zorlama; resmi ödeme; vergi, haraç”
alıs / alıskı / alısta- / Kaz., YUyg., Özb.	alus / aluski / alusda-	“uzaklarda, uzak yerde; uzaklaşmak, kaybolmak”
alısın I. / -	alirsu(n)	Kırg. “ikinci mahsul (kış buğdayı)” Moğ. “kırmızı yaban mersini, kızılılık”
añ I. / -	añ II	Kırg. “oyuk, çukur” Moğ. “çatlak, yarık; dar ve derin dağ geçidi”
añ II. / Kaz., YUyg., Özb.	añ I	“vahşi hayvan; av”
añgar- / Kaz.	añgar-	Kırg. “anlamak, farkına varmak” Moğ. “dikkat etmek, dikkatli bakmak, dikkatli olmak; gözlemlemek, saygı duymak”
añqa- / Kaz.	añga-	Kırg. “susamak” Moğ. “susamış olmak; kuru olmak; umut etmek, özlemek”
añqay- / Kaz., Özb.	añgay-	“ağız açık kalmak; esnemek”
añqı- / Kaz., YUyg.	añgıl-	“güzel kokmak”
añıray- / Kaz., YUyg.	anırla-	Kırg. “ağız açık olmak; esnemek; sessizlik; boş kalmak” Moğ. “ses çıkarmak, ses yapmak, yankı”
apçı- / Kaz.	abçi-	Kırg. “tutmak, tutunmak” Moğ. “kasmak, küçültmek, daraltmak”
araan II. / Kaz.	aran	Kırg. “tar. ordu” Moğ. “insan, şahıs”

araçala- / Kaz.	arçıla-	Kırg. “ayırmaq (sözlü veya fiziki kavga edenler için)” Moğ. “birisine bakmaq, korumak, himayesine almak”
aralcı / -	aralcıg	Kırg. “1. değiş tokuş; 2. Arabulucu; 3. engel” Moğ. “değiş tokuş; takas; ticaret”
aral / Kaz., Özb., YUyg.	aral I.	“ada”
arañ / Kaz., Özb., YUyg.	arai	Kırg. “zar zor” Moğ. “biraz; tam değil; zorlukla, zar zor, ancak”
arbay- II. / Özb.	arbay-	Kırg. “dağınık, dağınık görünmek; yaymak, açmak (parmakları)” Moğ. “yaymak, açmak (parmakları); karmakarışık veya darmadağınık olmak”
arbin / -	arbin	Kırg. “çok, bol; büyük ölçüde” Moğ. “sayısız, bol; çok; bolluk”
arça / Kaz., Özb.	arça	“ardıç”
ardak / Kaz., YUyg.	ardak	Kırg. “sevimli, şımartılmış” Moğ. “tecrübesiz, yetenekli; eğitimsiz; şımartılmış (çocukların)”
arğa / -	arga	“güç; yöntem, çıkış yolu; hile”
arsay- / -	arsay-	Kırg. “pırtlamak; sırtlamak; dağınık” Moğ. “her yöne çıkıntı yapmak; kaba olmak”
arsar / -	arsar	Kırg. “şüphede içinde kalmak; emin olmamak; zan içinde kalmak” Moğ. “fazla önemli olmayan, vasat, sıradan”
asıra- / Kaz., Özb., YUyg.	asara-	“yetiştirmek, büyütme, besleme”
aska / -	asxa	Kırg. “kaya; dağ” Moğ. “şist, arduvaz; kaya”
ayar / -	ayar	“yavaş; sessizce; alçak sesle; dikkatli”
aymak I. / Kaz., Özb., YUyg.	aymag	Kırg. “ülke; il; bölge, civar” Moğ. “kabile, boy”

Kısaltmalar

Ağz: Ağız

Alt: Altay Türkçesi

AŞN: bk. Zühal Ölmez

KumTS: Kumukça-Türkçe Sözlük

MMVK: bk. Csáki

Moğ: Moğolca

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

Baş: Başkurt Türkçesi	Nog: Nogay Türkçesi
BaşRS: Başkurtça-Rusça Sözlük	NogRS: Nogayca-Rusça Sözlük
BOğz: bk. Schönig	Özb: Özbek Türkçesi
CC: Codex Cumanicus	ÖzbRS: Özbekçe-Rusça Sözlük
Çağ: Çağatay Türkçesi	RKW: bk. Ramstedt
EDP: bk. Clauson	SUyg: Sarı-Uygur Türkçesi
Hak: Hakas Türkçesi	Tar: Tarihî
HakRS: Hakasça-Rusça Sözlük	Tat: Tatar Türkçesi
Kaz: Kazak Türkçesi	TatRS: Tatarca-Rusça Sözlük
KazTS: Kazakça-Türkçe Sözlük	TDA: bk. Ayazlı (2015)
KazRS: Kazakça-Rusça Sözlük	Tel: Teleut
Kalm: Kalmukça	TMEN: bk. Doerfer
KalmRS: Kalmukça-Rusça Sözlük	Trkm: Türkmen Türkçesi
KıpS: bk. Çiçek	Tuv: Tuva Türkçesi
Kırg: Kırgız Türkçesi	TuvRS: Tuvaca-Rusça Sözlük
KrçBlk: Karaçay-Balkar Türkçesi	VEWT: bk. Räsänen
KrçBlkTS: Karaçay-Balkarca-Türkçe Sözlük	Yud: Kırgızca-Rusça Sözlük
Kum: Kumuk Türkçesi	YUyg: Yeni Uygur Türkçesi
	YUygTS: Yeni Uygurca-Türkçe Sözlük

Kaynakça

- Abduldaev, E. (1956). Kırgız Tilinin Çatkal Govoru. Frunze: İlim.
- Abduldaev, E., Mukambaev, C. (1959). Kırgız diyalektalogiyasının oçerki. Frunze: Kırgız okuu ped mambas.
- Abduldaev, E., Bakinova, G., Beyçekeev, N. (1962). Özbekstandık Kırgızdardın tilindegi cergiliktüü özgöçölüktör. Frunze: Kırgız SSR IA.
- Abduldaev, E., Mukambaev, C. (1959). Oçerk Kirgizskoy Dialektologii. Frunze: Ministerstva Kul'tury Kirgizskoj SSR.
- Abduldaev, E. (1966). Kırgız govorloru. Frunze: İlim.
- Abramson, S.M. (1946). Oçerk kul'turı kirgizskogo naroda. Frunze.
- Abramson, S.M. (1959). Voprosı étnogeneza kirgizov po dannım étnografii. *Trudy Kirgizskoj arxeologo-étnografičeskoj ékspedicii*. Bnd. III. Frunze: AN. Kirgiz. SSR. 42, 114-115.
- Abramson, S. M. (1960). Étniçeskiy sostav kirgizskogo naseleniya Severnoy Kirgizii. *TKAEE*, Bd. IV. 3-137.
- Abramson, S. M. (1971). Kirgizı i ix étnogenetiçeskiye i istoriko-kul'turnıye svyazi. Leningrad.
- Akabirov, S.F. ve diğەرleri. (1959). *Uzbeksko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo.
- Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR. (1956). *Istoriya Kirgizii*. T. II. Frunze.
- Akademiya Nauk SSSR. (1966). *Tatarsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Ensklopediya.

- Akademiya Nauk SSSR. (1968). Başkirsko-Russkiy Slovar'. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo.
- Akmatov, T. (1959). Kırgız Tilinin Talas Govoru. Frunze.
- Akmatov, N., Abdullaev, S., MuşaeV, V. (2019). Lingvistiçeskaya rescepsiya toponimov scentral'noaziatskoy geolokascii (tyurko-mongol'skoy areal). *Oriental Studies*. Is.5. 945-956.
- Alimov, R. (2011). Kırgızcanın İçkılık Ağızlar Grubu Üzerine, *TÜBAR-XXX*.
- Alimov, R. (2016) On the Yenisei Kirghiz Title Ā-rè. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 69 (3). 265-283.
- Ayazlı, Ö. (2015). Sarı Uyurcadaki Moğolca Ödünçlemeler. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (41). 103-111.
- Bakeev, K. (1952). Nookatskiy govor Oşskoy oblasti. Alma-Ata: AN Kaz. SSR.
- Bakinova, G. (1953). Kirgizskiy govor Oktyabr'skogo rayona. (Avtoreferat dissertacii na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filologičeskix nauk). Frunze.
- Bakinova, G. (1955). Isık-Köl Govorunun Materiyalınan. Frunze.
- Bakinova, G. Konduçalova, S. Sıdıkov, S. (1958). Kırgız tilinin Calal-Abad oblastının govorloru. Frunze.
- Bakinova, G. (1956). Kırgız tilinin Oş govoru. Frunze.
- Bakinova, G. (1959). Kırgız tilinin Çüy govoru. Frunze.
- Bakinova, G. (1990). Leksika kirgizskogo yazıka v areal'nım osveşçenii. Frunze: İlim.
- Bartol'd, V.V. (1898). Oçerki istorii Semireç'ye. Moskva.
- Bartol'd, V.V. (1943). Yeniseyskie Kirgızı v XVII veke. Moskva.
- Bartol'd, V.V. (1963). Kirgızı. *Soçinenija II*. chast' 1. Moskva. 473-526.
- Baskakov, N.A. (1953). Hakasko-Russkiy Slovar'. Moskva: Ministerstvo Kul'turı SSSR.
- Baskakov, N.A. (1963). Nogaysko-Russkiy Slovar'. Moskva: Ministerstvo Kul'turı SSSR.
- Batmanov, I. A. (1938). Severniye dialekti kirgizskogo yazıka. Vypusk 1. Frunze: İlim.
- Batmanov, I. A. (1966). İstoçniki formirovaniya tyurkskih yazıkov Sredney Azii ı Yujnoy Sibiri. Frunze: İlim.
- Bektaev, K. (1991). Kazahsko-Russkiy Slovar'. Alma-Ata: İstitut Yazıkoznaniya.
- Beyşekeev, N. (1960). Murgabdık kırgızdardın leksikalık özgöçölüktörü boyunça materialdar. Kırgız SSR. IA. TAI. Kabarları. I. çığışı.
- Beyşekeev, N. (1964). Kazakstandağı kırgızdardın tildik özgöçölüktörü. Frunze: Kırgız SSR Akademiyasının basması.
- Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Clarendon Press.
- Clark, L. (1977). Mongolic Elements in Old Turkic?. *AIKAKAUSKIRJA JOURNAL*: Helsinki: Suomalias-Ugrilaisen Seuran. 110-165.

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

- Clark, L. (1980). Turkic Loanwords in Mongol I., The Treatment of Non-Initial *s, z, š, č*. *Central Asiatic Journal* 24. Wiesbaden: Harrassowitz. 36-59.
- Csáki, É. (2006). Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages. *Turcologica* 67. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Cumaliev, C. (1991). Fergana Kırgız Govorlorunun Leksikası. Frunze: İlim.
- Çiçek Erdem, S. (2015). Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 63 (1). 49-98.
- Dıykanov, K. (1980). Kırgız Tilinin Tarihınan. Frunze: Mektep.
- Doerfer, G. (1975). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Golden, P. B. (1992). An introduction to the history of the Turkic peoples. Harrassowitz: Wiesbaden.
- Güner, G. (2017). Codex Cumanicus'ta Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine Bir Yaklaşım. *Gazi Turkiyat Dergisi*. 20. 9-24.
- Kalieva, K. (2020). Kırgız Türkçesindeki “Zoo” Sözcüğü Ve Bazı Yer Adları Üzerine Etimolojik Bir İnceleme. *Uluslararası Türkçe Araştırmaları Dergisi*, 4 (2). 345-354.
- Kałuźyński, S. (1962/1995). Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache. IACUTICA. *Philologia Orientalis* 2.
- Karaev, O. (1995). Çagatayskiy Ulus. Gosudarstvo Haydu. Mogulistan. Bişkek: Kırgızstan.
- Karasaev, H.K. (1972/2009). Kırgız tilinin orfografiyalık sözdüğü. Bişkek: Mamlekettik til cana enciklopediya borboru.
- Khabtagaeva, B. (2009). Mongolic Elements in Tuvan. *Turcologica*, Bnd. 81. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Konkobaev, K. (1980). Toponimiya Yujnoy Kirgizii. Frunze: İlim.
- Lessing, F. (1960). Mongolian-English Dictionary. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Menges, K. M. (1959). Die aralo-kaspische Gruppe. In: *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Bd. 1., Ed. Jean Deny e.a., Wiesbaden. 434-437.
- Mukambaev, C. (1955). Djergetal'skiy govor kirgizskogo yazıka. (Avtoreferat kand. dissertacii). Frunze.
- Mukambaev, C. (1972). Kırgız tilinin dialektologiyalık sözdüğü. Kırgız SSR limder Akademiyası Terminalogiyaya komissiyası. Frunze.
- Mokeev, A. (2010). Kırgız na Altae i na Tyan'-Şane. Bişkek: İzdaniya Kırgızskogo-Tureskogo universiteta “Manas”.
- Nugteren, H. (2009) *Real and False Archaisms: The Peripheral Mongolic Languages and Reconstruction*. Leiden
- Ormonbekova, A. (1998). Kırgız tilinin Toguz-Toro Govoru. Bişkek.
- Oruzbaeva, B. (1995). O kirgizskih i mongol'skih leksişeskih parallelyah v toponomike // Vajneyşiy problemı kirgizskogo yazıkaznaniya. Bişkek: İlim.

- Ölmez, M. (2007). On Mongolian asara- “to nourish” and Turkish aş- “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages. *Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi* 17. İstanbul: 237-247.
- Ölmez, Z. (2007). Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period. *Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi* 17. İstanbul: 229-236.
- Ölmez, Z. (2014). Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler - I”. *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, Konya: Kömen Yayınları. 195-202.
- Özyetkin, A. M. (1996). Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık Ve Bitiklerin Dil Ve Üslup İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 658.
- Pekacar, Ç. (2011). Kumuk Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pulleyblank, E. G. (1990). The Name of the Kirghiz. *Central Asiatic Journal*. Vol. 34. 98-108.
- Ramstedt, G.J. (1935). Kalmükisches Wörterbuch. Helsinki.
- Räsänen, W. (1969). Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. Helsinki.
- Rybatzki, V. (2013). Some Mongolic Words in Özbek (i)- Words Beginning With a-, â-, e-, b-, p-, d-, t-. *Yalım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 511-532.
- Sarkisyanz, E. (1961). Geschichte der orientalischen Völker Russlands bis 1917. R. München: Oldenbourg.
- Seydakmatov, K. (1988). Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü. Frunze: İlim.
- Sıdkov, S. (1983). Mongol'sko-tyurkskiye yazıkovıye paralleli. Frunze: İlim.
- Sleptsova, P.A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Steingass, F. A. (1892/ republished 1970). A Comprehensive Persian-English Dictionary. Beirut: Librairie du Liban.
- Sulaymanova, L. (2009). Narodniye geografiçeskiye terminı v toponimii Kırgızstanan. Bişkek: KRSU.
- Tenişev, E.R. (1968). Tuvinsko-Russkiy Slovar'. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Tuna, N. O. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası, XVII*, İstanbul. 209-250.
- Tuvkul, U. (2000). Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Kırgız Türkçesindeki Moğolca Alıntı Kelimeler (-A- Maddesi)

- Uçar, E., Yener, M. L. (2007). Türkmencedeki Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine (Deneme). *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V* (9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir), Ankara. 2185-2193.
- Yudahin, K. K. (1948). Iz Lyalyakskix materialov. *Trudy IJAL AN Kirgizskoj SSR*, Bd. VI. Frunze.
- Yudahin, K. K. (1955). Klassifikacija kirgizskix dialektov. *Pervaja naučnaja sessija AN Kirgizskoj SSR*. Frunze.
- Yudahin, K. K. (1965). Kırgızça-Orusça sözdük (Kırgızsko-russkij slovar). Bd. I-II. Glavnaya Redaksiya Kirgizskoy Sovetskoy Enciklopedii. Frunze.
- Yunusaliev, B. M. (1959). Kirgizskaya leksikologiya. Frunze: Kirgizkoye gos. uceb.-pedagogič. izdadel'stvo.
- Yunusaliev, B. M. (1971). Kırgız Dialektologiyası. Frunze: Mektep.

TARİHİ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ İLE KARS'TAKİ TURİZM FAALİYETLERİNDE GASTRONOMİK UNSURLARIN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF GASTRONOMIC ELEMENTS IN TOURISM ACTIVITIES IN KARS WITH HISTORICAL AND CULTURAL PROPERTIES

ЗНАЧЕНИЕ ГАСТРОНОМИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАРСЕ С ЕГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫМИ ОСОБЕННОСТИ

Mehtap ÇERKEZ*
Arif Emre ERDEN**
Özgür KIZILDEMİR***

ÖZ

Bir bölgeyi diğer bölgelerden ayırmada etkili olan unsurlardan biri gastronomi deneyimidir. Turistlerin bir bölgenin gastronomisi ile ilgili davranışı, gezginlerin ziyaret ettikleri yerin gelenekleri, tarihi veya sosyal ilişkileri hakkında daha derin bilgi edinmesini sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunan ve çalışmaya konu olan Kars, önemli ticaret yollarına sahip, tarihi çok eskilere dayanan önemli bir kenttir. Turizm faaliyetleri için cazibe oluşturabilecek birçok unsurun yer aldığı kentin, coğrafi ve iklimsel özellikleriyle kendine has mutfak kültürü de bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı doğal güzellikleri, tarihi ve zengin kültürü nedeniyle turizm açısından önemli olan Kars bölgesinde yer alan turizm varlıklarının ve şehirdeki turizm faaliyetlerinde gastronomik unsurların öneminin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Kars ili turizmde söz sahibi olan paydaşlara yönelik yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanarak veriler analiz edilmiştir. Gerek turist sayılarındaki artış, gerek yöreyi ziyaret eden turistlerin yöresel lezzetleri tatmaya istekli olması, gerekse yöredeki gastronomik unsurların çeşitliliği bu yörenin ne kadar büyük bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada gastronomik faaliyetlerin bölgede artırılması yerinde bir çaba olacaktır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda bölgedeki turizm potansiyelin tam olarak kullanılmadığı sonucuna

* ORCID: [0000-0003-0494-8088](https://orcid.org/0000-0003-0494-8088), Öğr. Gör. İstanbul Gelişim Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, mcerkez@gelisim.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-3863-3511](https://orcid.org/0000-0002-3863-3511), Öğr. Gör. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu, emre.erden@sisli.edu.tr

*** ORCID: [0000-0003-4040-4547](https://orcid.org/0000-0003-4040-4547), Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, okizildemir@gelisim.edu.tr

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

ulaşmıştır. Bu noktada gastronomik faaliyetlerin bölgede arttırılması, yerel halkın konuyla ilgili bilinçlendirilmesi aynı zamanda hem yerinde turistik bir ürün olarak, hem de ulusal alanda nihai ürün olarak pazarlanmasında profesyonel yöntemler kullanılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Turizm, Yöresel Yiyecekler, Gastronomi, Gastronomi Ve Turizm İlişkisi, Turistik Ürün

ABSTRACT

One of the factors that is effective in distinguishing a destination region from other destinations is the gastronomic experience. The behavior of tourists about the gastronomy of a region allows travelers to gain a deeper understanding of the traditions, historical or social relationships of the place they visit. Kars, which is located in the northeast of the Eastern Anatolia Region and is the subject of the study, is an important city with important trade routes and a long history. The city that includes many elements that can create attraction for tourism activities also has a unique cuisine culture with its geographical and climatic features. In this study, it is aimed to identify important tourism assets in Kars region, which is important for tourism due to its natural beauties, history and rich culture, and to determine the importance of gastronomic elements in tourism activities in the city. For this purpose, the data were analyzed by applying semi-structured interview technique for stakeholders who are important in Kars tourism. Both the increase in the number of tourists, who visited the region need to be willing to taste the local flavors of the tourists, as well as gastronomic diversity of elements in the region reveals that it has a great potential for how much of this region. Based on the opinions of the participants, it was concluded that the tourism potential in the region is not fully utilized. At this point, professional methods should be used to increase gastronomic activities in the region, raise awareness of the local people on the subject, as well as marketing them as an on-site tourist product and as a final product in the national area.

Keywords: Tourism, Local Food, Gastronomy, The Relationship Between Gastronomy and Tourism, Tourism Product

АННОТАЦИЯ

Одним из факторов, который помогает отличить один регион назначения от другого, является гастрономический опыт. Поведение туристов в отношении гастрономии региона позволяет путешественникам глубже понять традиции, историю или социальную принадлежность места, которое они посещают. Карс, расположенный на северо-востоке региона Восточной Анатолии и являющийся предметом исследования, является важным городом с важными торговыми путями и давней историей. В этом исследовании цель состоит в том, чтобы определить важные туристические активности в регионе Карс, который важен для туризма из-за его природных красот, истории и богатой культуры, а также определить важность гастрономических элементов в туристической деятельности в городе. В соответствии с этой целью данные были проанализированы с применением метода полуструктурированного интервью для заинтересованных сторон, имеющих право голоса в сфере туризма в провинции Карс. Как увеличение числа туристов, так и желание туристов, посещающих регион, отведать местные ароматы и разнообразие гастрономических элементов в регионе, раскрывают огромный потенциал этого региона. На этом этапе было бы целесообразно увеличить гастрономическую активность в регионе. На основании мнений участников был сделан вывод, что туристический потенциал региона не может быть использован в полной мере. На этом этапе следует

использовать профессиональные методы для увеличения гастрономической активности в регионе, повышения осведомленности местного населения по этому вопросу, а также для маркетинга как туристического продукта на месте, так и конечного продукта на национальном уровне.

Ключевые слова: Туризм, Местная кухня, Гастрономия, Гастрономия и туристические отношения, Туристический продукт

1. GİRİŞ

Turizm günümüzde en önde gelen boş zaman değerlendirme aktivitesi ve ekonomik faaliyetlerden biridir. Aynı zamanda dolaylı veya doğrudan alakalı pek çok sektörde çarpan etkisi yaratması nedeniyle de ideal kalkınma araçlarından biridir. İlgili olduğu sektörlerden biri olan gastronomi de günümüzde bir destinasyondaki turizmin gelişmesine fayda sağlamaktadır. Toplumda yeme tarzının değişmesi ve sosyal olarak yemeğin değerinin artması, turizm faaliyetlerindeki hareketliliğin sebeplerinden biri olmuştur (Sormaz, vd., 2016; Nicoletti, vd., 2019). Turistlerin bir bölgenin gastronomisi ile ilgili davranışı, gezginin ziyaret ettikleri yer, gelenekleri, tarihi veya sosyal ilişkileri hakkında daha derin bilgi edinmesini ve bölgedeki nüfus azalmasını önleyerek coğrafi bölgenin sürdürülebilirliğine, yerel ekonomisine de katkı sağlamaktadır (Mgonja, vd., 2017; Quzada-Sarmiento, vd., 2018).

Bir destinasyonu diğer destinasyonlardan ayıran, farklılaştıran ve cazip hale getiren unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurları; sanat faaliyetleri, tarihi ve kültürel değerler, spor faaliyetleri, alışveriş olanakları, eğlence ve mutfak olarak saymak mümkündür. Bu unsurlardan biri olan gastronomi deneyimi, turistlerin seyahat memnuniyet düzeylerinin belirlenmesinde kilit bir unsur olarak düşünülebilir. İspanya’da turistlerin motivasyonlara yönelik yapılan bir çalışmada, katılımcıların % 68’i yerel mutfağın yolculukları için önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Cömert, 2014; Cruz, vd., 2019; Sanchez-Canizares ve Guzman, 2012). İspanya’da 325 turist üzerinden yapılmış olan farklı bir çalışmada da gastronomik motivasyonun turistik yer seçiminde oldukça etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Berbel-Pineda, vd., 2019). Özdemir ve Kınay (2004), yapmış oldukları çalışmada Antalya bölgesine gelen turistlerin yarısının ülkeye gelmeden önce Türk mutfağı ile ilgili bilgi sahibi oldukları ve bir kısmının da bölge seçiminde Türk mutfağının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bir ülkenin mutfak kimliğinin oluşmasında tarihi, kültürü ve bulunduğu coğrafya son derece etkilidir. Türkiye’nin tarihi coğrafi ve kültürel olarak çeşitli zenginliklere sahiptir ve bu zenginlikler mutfak kültürüne önemli katkı sağlar (Özdemir ve Dülger, 2019). Turistlerin destinasyon seçiminde gastronomik motivasyonun önemi düşünüldüğünde Türkiye’nin sahip olduğu bu kültürel ve tarihi zenginlikler ciddi bir fark yaratabilir. Türk yemek kültürünün yanı sıra bölgesel olarak farklı yemek kültürlerinin ve lezzetlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da yine sahip olunan tarihi ve kültürel zenginlikle ilişkili olabilir.

Doğu Anadolu Bölgesi’nin kuzeydoğusunda bulunan ve çalışmaya konu olan Kars, önemli ticaret yollarına sahip, tarihi çok eskilere dayanan önemli bir kenttir (Bingöl, 2011). İlk yerleşimin M. Ö. 1300’e kadar uzandığı Kars ve bölgesinde Kalkolitik, Erken Demir Çağı, Eski Tunç Çağı kültürleri ile Part, Urartu,

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

Kimmer, İskit, Roma, Pers, Arsaklı, Emevi Abbasi, Sasani, Bizans, Bagratlı, Saltuklu, Selçuklu, Moğol, Karakoyunlu, Gürcü, Akkoyunlu, Rusya, Osmanlı ve Türkiye devletlerinin izleri görülmektedir. Bölgede hüküm sürmüş olan bu medeniyetlerin birçoğunda, geçim kaynaklarının hayvancılık ve tarım olması tarihsel süreçte bu geçim kaynaklarının mutfak geleneğine dönüşmesinde etkili olmuştur (Diker ve Deniz, 2017). Turizm faaliyetleri için cazibe oluşturabilecek birçok unsurun yer aldığı kentin, coğrafi ve iklimsel özellikleriyle kendine has mutfak kültürü de bulunmaktadır. Kars ilinin her geçen gün turizm açısından cazibe merkezi haline geldiği görülmektedir ve turizm şirketlerinin de dikkatini çektiği anlaşılmaktadır (Çanakçı, 2019; Demir, 2017).

Bu çalışmanın amacı doğal güzellikleri, tarihi ve zengin kültürü nedeniyle turizm açısından önemli olan Kars bölgesinde yer alan turizm varlıklarının ve şehirdeki turizm faaliyetlerinde gastronomik unsurların önemini belirlemesidir. Çalışmanın kavramsal çerçevesinde ikincil kaynaklar kullanılarak bölge turizmi, mutfak kültürü ve yöresel yemekler hakkında literatür bilgilerine yer verilmiş aynı zamanda bölge turizminde söz sahibi olan katılımcılara yönelik yarı yapılandırılmış görüşme düzenlenerek birincil veriler analiz edilmiştir. Çalışma Kars bölgesi turizminin ve gastronomisinin tanıtılarak, bölgenin kalkınması ve tanınırlığının arttırmasına yönelik öneriler geliştirmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Kars ili turizminde gastronominin önemini vurgulayan çalışmaların oldukça sınırlı olması sebebiyle araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Turizm Destinasyonu Olarak Kars

Türkiye'deki en eski Türkçe il adı olma unvanına sahip olan Kars şehrinin adı, M.Ö. 130- 127 yılları arasında Kafkas Dağları'nın kuzeyinden Dağıstan bölgesine gelerek yerleşen Karsak oymağından gelmektedir. Kars ilinin tarihine bakıldığında Huriler, Urartular, İskitler, Sasaniler, Selçuklular, Gürcüler, Moğollar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. 1535 senesinde Osmanlı topraklarına katılan Kars, Rus ordusuna karşı aldığı büyük zaferle de Anadolu'da ilk kez Gazilik madalyası alan şehir özelliğini taşımaktadır (T.C. Kars Valiliği, t.y.). Yüzyıllar boyunca birçok savaşın yaşandığı şehir günümüzde ülkemizin serhat şehirlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır (Topbaşı ve Pajo, 2017).

Türkiyenin kuzeydoğusunda yer alan Kars ili, sekiz ilçe ve merkezi ile 383 köy yerleşiminden oluşmaktadır. Nüfus yapısına bakıldığında Türkiye illeri nüfus sıralamasında 59. sırada yer almakta ve Türkiye nüfusunun % 0.39'unu oluşturmaktadır (Demir, 2015). Ülkemizin en doğusunda Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Kars, karasal iklimi dolayısıyla en soğuk illerden biridir. Kars Çayı, Aras Irmağı ve Arpaçay gibi önemli akarsulara sahip olan ilin çayır ve meralarla kaplı olduğunu görmek mümkündür. Anadolu'nun Kafkasya ve Orta Asya ile bağlantı noktası olan il, coğrafyası gereği de yüksek biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Bununla birlikte kent, Yontma Taş Çağından itibaren günümüze kadar kesintisiz bir yerleşim yeri olmuştur. Bölgede yer alan tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan antik

kalıntılar ve ören yerleri de önde gelen turizm merkezlerindedir. İpek yolu gibi stratejik özelliği olan bir ticaret güzergahı üzerinde yer alan Kars ili aynı zamanda Anadolu’da çeşitli ticaret yollarının rotasında yer almaktadır. Kent isminin İran, Rusya, Hindistan ve Almanya gibi ülkelerde kullanılması da Kars’ın pek çok ziyaretçiye ev sahipliği yaptığını göstermektedir (Gelibolu, Kanibir, Saydan, Tutar, ve Yavuz, 2014).

Yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdiği şehirde turizm faaliyetleri açısından önemli yeri olan konaklama imkanları da mevcut talepler doğrultusunda artmaktadır. Güncel resmi turizm istatistiklerine göre, Kars ilinde bakanlık veya belediye işletme belgeli toplamda 3538 yatak sayısı kapasiteli elli tesis bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2020). 2019 senesinde turizm işletme belgeli ve belediye belgeli tesislerde 10 aylık konaklama verilerine bakıldığında; yıl sonunda 133150 yerli, 7394 yabancı olmak üzere toplamda 140544 turistin şehirde konakladığı bildirilmiştir. Yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdiği şehirde yılın her ayı konaklamanın mevcut olduğu, konaklamada en yüksek değerlere kış aylarında ulaşıldığı tespit edilmiştir (Kars İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2019).

Doğal ve beşeri çevre faktörleriyle Kars ili turistik çekicilikleri fazla olan bir bölgede yer almaktadır. Kentte eski medeniyetlerden kalma pek çok eserin yer alması ve doğal yapısının bozulmadan korunması durumu çevre kentler arasında ön plana çıkmasını ve turizm açısından potansiyele sahip olmasını sağlamaktadır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan “ İllere Göre Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı 2019 Yıl Sonu İstatistiği“ incelendiğinde; anıt ve abideler, kalıntılar, kültürel yapılar gibi başlıklarda 778’ i bulan taşınmaz kültür varlığı tespit edilmiştir.

İllere göre Sit Alanları İstatistiği verilerine bakıldığında, Kars ilinde Arkeolojik, Kentsel ve Tarihi olarak toplamda 66 sit alanı bulunmaktadır. İlin turizm kaynaklarına bakıldığında ise; Kümet Camii (Havariler Kilisesi), Kars kalesi, Kars Tabyaları, Evliya Camii, Ebül Hasan Harakani Türbesi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü, Namık Kemal Evi, Taşköprü, Beylerbeyi Sarayı, Alexander Nevski – Rus Askeri Kilisesi (Fethiye Camisi), Vali Konağı (Eski), Ani Ören Yeri, Sarıkamış Kış Turizm Merkezi, Çıldır Gölü ve Kuyucuk Gölü ön plana çıkmaktadır (Demir, 2013; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2019).

Dünyada 68 ülkede var olan kayak alanları arasında Türkiye en belirgin olarak ön plana çıkan kayak destinasyonları sırasında yerini almaktadır. Ülkemizde yeni kayak alanları hızla inşa edilmektedir ve bu hız son on yıl yıl içerisinde artmıştır (Vanat, 2020). Bu kayak merkezleri arasında kış turizmi ve kış sporları açısından Kars bölgesinde yer alan Sarıkamış Kış Turizm Merkezi, bölgede kış aylarının sert ve bol yağışlı geçmesi nedeniyle uzun süre turistlere kayak yapma imkanı sunmaktadır (Topbaşı ve Pajo, 2017). Türkiye’nin en gelişmiş kayak tesislerinden biri olma özelliği taşıyan merkezde, 2017 senesi itibarıyla bölgede konaklama imkanı sunan turizm işletme belgeli 16 tesis bulunmaktadır (Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.). 2013-2014 kış sezonu döneminde Sarıkamış bölgesindeki kayak merkezleri ve konaklama hizmetlerinin memnuniyet durumunun araştırıldığı

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

bir çalışmada; bölgenin ulusal veya uluslararası boyutta rekabet üstünlüğü sağlaması adına günümüz hizmet, ürün çeşidi ve kalitesinde iyileştirmeler ve yenilikler yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır (Çalışkan, 2014). Bölge kış turizmindeki faaliyet dışında Sarıkamış Şehitleri anma törenleri ile de yoğun ölçüde ilgi çekmektedir. Anma töreni kapsamında aralık ayının son günlerinde, Allahuekber Dağları eteklerindeki şehitlikte, il ve ilçe merkezindeki tören alanları ve konferans salonlarında etkinlikler düzenlenmektedir. Ülkenin pek çok yerinden gelen katılımcıların sayısının yıllara göre değişmekle birlikte yaklaşık 10.000 civarında olduğu ve bu katılımcıların büyük bir çoğunluğunun ilçe merkez veya ilçeye 2 km mesafede yer alan Bayraktepe Kış Turizm merkezinde iki gece konakladıkları bildirilmektedir (Demir, 2017).

Dünya genelinde UNESCO Dünya Miras Alanı olarak ilan edilen 1121 miras bulunmaktadır. Türkiye'nin de Dünya Miras Alanı listesinde 18 mirası bulunmaktadır. Bu miraslar arasında 16. sırada Kars bölgesinin önemli turizm kaynakları arasında bulunan Ani Arkeolojik alanı yer almıştır (www.unesco.org.tr). 2016 yılında Dünya Miras Alanı listesine giren Ani antik ören yeri ve kalesi, Kars'ın 42 km güneydoğusunda yer alan Anadolu ve Kafkasya'nın en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak bilinmektedir. Kafkasya, Kuzeybatı İran, Nahçıvan ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri arasında köprü görevini üstlenen Ani şehri ve kalesi Türkiye ile Ermenisyan sınırını belirlemektedir (Belli, 2019). Yıllara göre ziyaretçi sayısı değişen kenti 2017 yılında 58.185 yerli, 2.340 yabancı turist ziyaret etmiştir. 2000-2017 yılları arasındaki toplam ziyaretçi sayısı ise 350.260 olarak belirlenmiştir (Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.). Şehirde Selçuklu Sarayı, Mağaralar, Havariler Klisesi, Gagik Klisesi, İpek Yolu Köprüsü, İç Kale, Büyük Hamam, Küçük Hamam, Aziz Prkich Klisesi gibi turistik cazibe oluşturan çeşitli tarihi eserler bulunmaktadır (Demir, 2013).

Kars ve Ardahan şehri sınırları içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ikinci tatlı su gölü olan Çıldır Gölü 42 m. derinliğinde ve deniz seviyesinden 1960 m. yükseklikindedir (Koçyiğit ve Aksu, 2018). Çıldır gölü; çevresinde yer alan tarihi eserleri, sunduğu doğal güzellikleri, balıkçılık olanakları ve birçok kuş türüne ev sahipliği yapmasıyla önemli bir kırsal turizm potansiyeli taşımaktadır. Çıldır Gölü ve çevresi sportif olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, festivaller ve şenlikler, doğa yürüyüşü ve kış turizmi açısından son derece elverişli bir bölgedir. Kış aylarında buz tutan göl üzerinde buz pateni, kayak, atlı kızak yarışları yapmak mümkündür (Akbulak, 2016).

İlde ilk olarak 1959 yılında müze müdürlüğünün kurulmasıyla birlikte arkeolojik kazılar ve eser sayısı artış göstermiş olup, 1964 senesinde Kümbet Camii müzeye dönüştürülmüştür. Daha büyük bir müzeye gereksinim duyulması sonucunda 1981 yılında Modern Kars Müzesi kurularak, arkeolojik, taş eserler ve etnografik eserlerin sergilendiği önemli müzeler arasında yerini almıştır. Kars Müze Müdürlüğü tarafından belirlenen ziyaretçi sayılarına bakıldığında; 2017 senesinde 14243 yerli, 363 yabancı toplamda 14606 ziyaretçi Kars Müzesi'ni ziyaret etmiştir. 2000-2017 yılları arasındaki toplam ziyaretçi sayısı ise yerli 102.439, yabancı 35.941 olmak üzere 118.380 ziyaretçi olarak belirlenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm

Bakanlığı, t.y.;Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.). Türkiye'nin önde gelen gastronomi müzelerinden biri olan ve aynı zamanda Türkiye'nin tek peynir müzesi de ilde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın destekleriyle kurulmuş olan müze bir takım restorasyon çalışmaları, merkeze 45 km uzaklıkta yer alan Boğatepe köyünde yer alan 1880 senesinde İsveçlilerce kurulmuş mandıranın dönüştürülmesi sonucunda açılmıştır. Üç bölümden oluşan müzede, Kars'ın peynir tarihi, peynirin yapılışı ve "Kadın Bakkal" adı altında üretilen ürünlerin satıldığı , maya kalıpları ve tartı ağırlıklarının yer aldığı bölümler bulunmaktadır. Müzenin bulunması haricinde köyün bir başka özelliği ise, Cumhuriyet dönemi peynirliğin başlatılması ve geliştirilmesinde öncülük etmesidir (Kireklo, 2013; Mankan, 2017).

Kars ilinde turistik çekicilik unsuru olarak pek çok mimari eser bulunmaktadır. Bu mimari eserler kentin turistik çekiciliği açısından çok önemli bir yere sahiptir. Rus Baltuk Mimari Eserleri olarak; Paşa Konağı, Belediye Binası, Defterdarlık Binası, Küçük Köprü, Gazi Kars İlköğretim Okulu, Çocuk Kütüphanesi Binası, Vali Konağı, Ticaret Odası Binası, Konservatuar Binası, Fevzi Paşa İlköğretim Okulu, Eski Adliye Binası, Ordu Evi, İsmet Paşa İlkokulu, Beden Terbiyesi Binası, Ordu Evi, Emniyet Müdürlüğü Binası, Fethiye Cami, Gümrük Binası, Anadolu Lisesi ve Emniyet Müdürlüğü Binası kentin mimari eserleridir. Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri olarak da; Kars Kalesi Celal Baba Türbesi, Tabyalar, Cuma Hamamı, Mazlumağa Hamamı, İlbeyoğlu Hamamı, Topçuoğlu Hamamı, Aliğa Camii, Vaizoğlu Camii, Beşik Camisi, Hacı Seyfi Camii, Büyük Abdi Ağa Camii, Ulu Cami, Laçınbey Camii, Yusuf Paşa Camii, Havariler Kilisesi, Ebul Hasan Harakani Camii ve Türbesi, Gazi Muhtarpaşa Konağı ve Beylerbeyi Sarayı kentin mimarisi olarak ön plana çıkmaktadır (Demir, 2013). Bunların yanı sıra kentte somut olmayan kültürel pek çok miras mevcuttur. Bu miraslar; yöreye özgü çalgılar, düğün gelenekleri, gelenek- görenek ve inanışlar, halk oyunları, halk ozanları , yöresel kıyafet giyim ve kuşam, yöresel kilim ve dokuma ve Kars yöresi yemek kültürüdür. Halk ozanları ve aşıklık geleneğinin hala aktif bir şekilde devam ettiği Kars ilinde, halk ozanlarından Şeref Taşlıova UNESCO Somut Olmayan Kültür Mirası çalışmaları kapsamında "2008 yılı Yaşayan İnsan Hazinesi" olarak seçilmiştir. İl, yöreye özgü Kars kaşarı, bal, gravyer peyniri, kaz yemekleri gibi yöresel yemekleri ile gastronomik açıdan turizm potansiyelini arttırmaktadır (Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.).

Turizm faaliyetleri tür ve içerik açısından farklı birimlerden oluşmaktadır. Bunların içerisinde son zamanlarda önemi giderek artan etkinlik turizmi, turizmin az geliştiği veya gelişemediği bölgelerde, bölgenin ve turizmin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Getz, 2010). Etkinlik turizmi kapsamında festivaller de yer almaktadır. Türkiye'de düzenlenmiş olan festivaller incelendiğinde; festivaller temalarına göre sınıflandırılmış olup, kültür temalı festivaller başta olmak üzere, sanat, yiyecek içecek, iş, diğer, spor olarak kategorize edilmiştir. Bir yıl içerisinde gerçekleştirilen festival sayısı da toplamda 1254 olarak belirlenmiştir. (Giritliğlu, Olcay, ve Özekici, 2015). Kars ili ve yöresi de bu anlamda birçok festivale ev sahipliği yapmaktadır. Bu festivaller arasında; Uluslararası Çıldır Göl Festivali, Uluslararası Çıldır Kristal Göl Atlı Kış Şöleni, Sarıkamış Kış Oyunları Festivali,

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

Geleneksel Gravyer ve Kaşar Festivali, Serhat Doğa ve Kültür Festivali ve Kültürel Festival Şöleni sayılabilmektedir (Kars Festivalleri, t.y.).

İnsanların merak ve ilgileri değiştikçe turizm de çeşitlenmekte ve büyümektedir. Bu turizm çeşitliliğinin bir örneği trenleri seyahat aracı olarak kullanmanın yanı sıra eğlenme, deneyim, tatil veya aktivite türü olarak algılayan turistlerdir. Bu doğrultuda ilk kez 1991 senesinde seferini başlatan Doğu Ekspresi esas popülaritesini yeni kazanmıştır. Ankara- Kars arasında her gün işleyen hat trenlerinden biri olan Doğu Ekspresi büyük talep görmesi sebebiyle 2019 senesi Mayıs ayından itibaren “Turistik Doğu Ekspresi” seferleri başlatılmıştır. Geçmiş dönemlerde yıl içerisinde ortalama 20 bin kişinin seyahat ettiği tren hattı popülerlik kazanmasıyla birlikte 2017 senesinde 3190 bin 202 kişi, 2018 senesinde ise 436.755 kişinin seyahat ettiği popüler bir ulaşım aracı boyutuna gelmiştir (Soylu, Ceylan, ve Özdiçiner, 2019). Kars'a Doğu Ekspresiyle seyahat ederek giden turistlerin bölgede tur, gezi gibi pek çok aktiviteye katılarak tatillerini geçirdiği ve bu turistlerin bölge turizmüne önemli oranda katkı sağladığı görülmektedir (Doğan ve Pekiner, 2018).

2.2. Kars İli Mutfak Kültürü ve Yöresel Yemekler

Kars'ın mutfak kültürü hakkındaki tarihi bilgilere bakıldığında ilk tarihi bilgi Hz. Nuh- Nebi ile ilgili olduğu bilinmektedir. Ağrı Dağı eteklerinde tufan sonrası oturduğuna inanılan gemiden çıkan Hz. Nuh- Nebi ve oğullarının ilk olarak inşa ettikleri kentin Iğdır'ın güney bölgesi ile Ağrı Dağı arasında kalan Sürmeli şehri olduğu bilinmektedir. Hz. Nuh- Nebi'nin gemiden kalan tüm yiyecekleri birbirine karıştırarak yaptığı aşure, Kars bölgesi mutfak kültürünün ilk “ Kars Yemeği” olan aşure ile ilgili geleneklerle benzerdir ve birçok bölgede olduğu gibi Kars bölgesinde de geçmişten günümüze kadar taşınmıştır (Belli ve Belli, 2012). Tarihsel süreç içerisinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Kars, geleneksel mutfak kültürü ve yemekleriyle uzun süre varlığını koruyan bir süreklilik göstermektedir.

Kars'ın mutfak kültürü ile Orta Çağ'ın ünlü medeniyetler şehri Ani'nin mutfak kültürü ve yemekleriyle büyük ortak noktaları bulunmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkasya Bölgesi'ndeki liderlik konumunu göç, savaş ve katliamlar yüzünden 15. yüzyılın sonlarına kadar koruyabilen Ani şehri, 1534 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmasıyla birlikte önemini yitirmiş ve liderliğini Kars kalesi ve şehrine devretmiştir. Bu özelliği günümüze kadar sürmüştür. Bu nedenle Ani – Kars yemeklerini ve ortak mutfak kültürünü geçmiş 470 seneden bu zamana kadar günümüze kadar köklü bir şekilde ulaştırabilmiştir. Eski çağdan günümüze kadar bölgenin mutfak kültüründe beğenilerek tüketilen yemeklere örnek verecek olursak; erişte aşı, hórre, evelik aşı, kaz hengeli, piti, pörtletme, haşıl, hengel gibi pek çok yöresel yemekler sıralanmaktadır. Pilav, hamur işi, tatlılar, turşular gibi birçok geleneksel yemeğin oluşturmuş olduğu bu mutfak kültürünün oldukça köklü olduğu görülmektedir (Belli ve Belli, 2012).

Birçok seyyah ve araştırmacının ziyaret noktası olan Kars bölgesi mutfak kültürü hakkındaki kayıtlara bakıldığında; 1647 senesinde Kars'a gelen Evliya Çelebi, bölgede bağ ve bahçenin bulunmadığını ancak bölgenin ürününün ve

tahılının çok olduğu hakkında bilgi vermiştir. İngiliz ressam, kâşif ve seyyah olan Robert Ker Porter, 1819 senesinde Kars'ta bulunmuştur. Seyyah Çıldır Gölü'nün çok lezzetli balıkları ile ünlü olduğunu kaydetmiştir. Alman seyyah ve doğa bilimci olan Karl Koch 1843 senesinde Kars ilgili deneyimlerini belirtmiştir. Bölgenin soğukluğunun yemeklerin yağlı olmasına sebep olduğunu, pilav üzerinde sunulan tavuğun lades kemiğinin insanlar tarafından bahse tutuşmak için alındığını aktarmıştır. 1846 senesinde Kars'ta bulunan İngiliz konsolos W.R. Holmes de bölge mutfak kültürü hakkında oldukça önemli bilgiler sunmuştur. Bölgedeki gezisi sonrasında, Kağızman'dan birçok meyvenin geldiğini, akarsu kenarlarında sebze yetiştirildiğini ve pazarlarda satılan yumurta, sığır, koyun, kümes hayvanı etinin oldukça ucuz olduğunu yazmaktadır. Bunun yanında birçok yerden kuruyemiş ve pirinç ithal edildiğini ve bu bölgede sığır yetiştiriciliğinin fazla olduğunu ineklerin bol süt verdiğini belirtmiştir (Belli, 2019).

Kültür turizmi, kuş gözlemciliği, botanik turizmi ve yayla turizmi gibi eko turizm türleri, inanç turizmi, doğa turizmi, dağ yürüyüşü, sal yarışı, kano, sörf, yelkencilik ve su altı dalışı gibi su sporları, kırsal turizm, olta balıkçılığı, av turizmi gibi pek çok alternatif turizm çeşitliliğine ev sahipliği yapabilecek potansiyele sahip olan ilin gastronomi turizmi açısından da elverişli birçok değişik yöresel değerlere sahip olduğu bilinmektedir (Boztepe, 2017; Sevindi, 2011; Sevindi, 2013; Yıldızbakan ve Keleş, 2011). Un, hayvansal ürünler ve baklagillere dayalı yemekler yöre mutfağını oluşturmaktadır. Arıcılık ve süt ürünlerinden peynir yapımı yöre halkının başlıca geçim kaynağıdır ve halkın ekonomisinde önemli yere sahiptir (Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y). Bal ve kaşarı ile renkli ve zengin mutfağa sahip olan il; sebze, süt ve süt ürünleri, et, tahıla dayalı beslenme şeklinin yanında, börek, tatlı ve ekmeç çeşitleriyle de kendine has özellik taşımaktadır. Et ve sebze taze olarak tüketilmenin yanı sıra kurutulularak ve kavurularak da kış için saklanarak tüketilmektedir. Sebzeler doğanın sunmuş olduğu hazır bir şekilde veya yetiştirilerek toplanır ve kurutulur. Kars ili, ilçe ve köylerinde yaşayan halk tarafından sebze olarak kullanılan bitki türlerini tespit etmek amacıyla yapılmış olan bir çalışmada 19 familyaya ait 87 taskon (canlıların sınıflandırmasında, hiyerarşi düzeninde bütün birimlerin ortak ismi) belirlenmiştir. Tespit edilen sebzelerin taze olarak, salamura ederek, dondurarak, turşu şeklinde, kurularak veya konserve biçiminde muhafaza edilerek uzun bir müddette tüketildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu bitkilerin; salata, yemek, börek içi, turşu, sarma, reçel, çorba, baharat olarak, çay olarak ve tedavi amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Yörede arpa, yulaf, fiğ, çavdar, korunga, zeyrek, ayçiçek gibi tahıl ürünleri, sebze ve meyvelerden soğan, patates, alımça, dut, kabak, lahana, fasulye, maydanoz, kocabaş, armut, elma ve çilek yetiştirilmektedir. Yöre mutfağının vazgeçilmezi ise süt ve süt ürünleridir. Bunun yanında et ürünü olarak kaz, ördek, keçi, koyun, inek, tavuk ve hindi tüketilmektedir. Bölge mutfağında kullanılan araç gereçler, pişirme yöntemleri, yemek çeşitleri, loğusaya özel yemekler, özel gün yemekleri ve kışlık yiyeceklerin kendine özgü oluşuyla bölgenin oldukça zengin bir mutfak kültürüne sahip olduğu görülmektedir (Güllüdağ, 2011; Kadioğlu, vd., 2020).

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

Kars bölgesine özgü yöresel yemekleri incelediğimizde sosyal yaşamın ve mutfak kültürünün vazgeçilmezleri arasında kaz ve kurutulmuş kaz etinden yapılan yemekler ön plana çıkmaktadır. Öyle ki kaz ve kaz etinin pek çok halk edebiyatına, şiirlere, fıkralara, hikayelere, türkü, atasözü, mani, bilmece, inanış ve halk oyunlarına da yansıdığı bilinmektedir. Eski Çağ'dan günümüze kadar bir değişiklik olmadan fırın ya da tandırda pişirilen kaz yemeği, bölgenin yalın, sade ve gerçekçi mutfak kültürüyle büyük bir uyum göstermektedir. Kaz etinden yapılan yemeklere bakıldığında; Kaz Ketesi, Nohutlu Kaz Yahni, Patatesli Kaz Yahni, Kaz Dolması, Kaz Buğulama, Tiritli Kars Kazı, Tandırda Kaz Çekmesi ve Fırında Kaz Yemeği gibi birçok çeşit yemek yapılmaktadır (Belli ve Belli, 2011). Bunlardan Tablo 1 'de bölgeye özgü yöresel yemekler kategorize edilerek belirtilmiştir (Belli, 2019; Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y). Yapılan görüşmelerde katılımcılar bunlardan özellikle Tandırda Kaz Çekmesi, Tiritli Kars Kazı, Kaz Ketesi gibi kazdan yapılan veya içinde kaz eti bulunan yemeklerin ilgi gördüğünü iletmıştır.

Tablo 1: Kars Bölgesi'nin Yöresel Yemekleri

Aşlar	Katığ Aşı
	Bulgurlu Kazayağı Aşı
	Bulgurlu Kaz Aşı
	Kaz Paça (Şil Aşı)
	Kesme Aşı
	Hörre
	Süt Hörresi
	Evelik Aşı
	Kellecoş
	Bulgur Aşı
	Ayran Aşı
	Kuş Ekmegi Aşı
	Sabah Aşı
	Perzana
	Paça
İşkembe	
Un ile Yapılan Yemekler	Pişi- Mafiş
	Hengel
	Feselli
	Kaz Börek
	Kaz Yağlı Gözleme
	Kaz Ketesi
Etsiz Yapılan Yemekler	Kete
	Çaşır Kavurması
	Kazayağı Kavurması
	Cılbır
	Haşıl
Kayganak	

Et ile Yapılan Yemekler	Sac Kavurma
	Et Kavurma
	Kartol Yahni
	Kaz Etli Helise Yemeği
	Kaz Buğulama
	Kaz Ciđeri
	Tandırda Kaz Çekmesi
	Kaz Hengeli
	Kaz Etli Kellecoş
	Piti
	Taş Köfte
	Etli Nohut
	Pörtletme
	Çoban Buğulama
	Poç Yemeği
	Cızdık
	Kelem Sarma
	Evelik Sarma
	Dut Yaprağı Sarması
	Yumurtalı Kavurma
Pilavlar	Bulgur pilavı
	Mercimekli Bulgur Pilavı
	Tavuklu Pilav
	Keklik Etli Pilav
	Kuzu Etli Pilav
	Sirmo Pilav
	Karınlı Pilav
	Cızdıklı Pilav
	Köy Pilavı
	Kengerli Pilav
	Mantarlı Pilav
	Çirişli Pilav
	Evelikli Pilav
	Yağlıcalı Pilav
	Salmançalı Pilav
	Yarma Pilav
	Kükü Pilav
	Eriştelili Pilav
	Dutlu Pilav
	Kuru Üzümlü Pilav
Kaklı Pilav	
	Çaşır Turşusu
	Çiriş Turşusu

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

Turşular	Kazayağı Turşusu
	Kekire Turşusu
	Kenger Turşusu
	Kocabaş Turşusu
	Lahana Turşusu
Tatlılar	Aşure
	Pestil Kavurması
	Pekmezli Helva
	Umaç Helvası
	Hasude
	Ağuz
	Kalburabastı

Turistlerin Kars'ı ziyaret etme sebepleri arasında Kars gastronomisinin yerini belirleme amacıyla yapılmış olan bir çalışmada (Çanakçı, 2019), katılımcıların yöreye ait ilk akıllarına gelen yiyecekler Kaşar peyniri, kaz, piti ve bal olarak belirlenmiştir. Yöresel yiyeceklerden en fazla piti, evelik çorbası, kaz, hangel, kaşar peyniri ve bal deneyimlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu lezzetleri sonrasında sürekli tüketmek istediklerini ve yakın çevresine önerceklerini ifade etmiştir.

Kars bölgesi yöresel yemeklerinin yanı sıra, çeşitli peynir türleri ve balıyla da ön plana çıkmaktadır. İlde arıcılık faaliyetlerinin ürünü olan “Kars Balı” kendine özgü olan tat ve koku gibi özellikleriyle geçmiş dönemde Osmanlı saray sofralarında, günümüzde ise ülkenin pek çok yerindeki bilinçli tüketiciler tarafından tercih edilmektedir. İl Tarım Müdürlüğü tarafından yapılmış olan çalışmanın verilerine bakıldığında ilde yıllık 398 ton civarında bal ve 28 ton balmumu üretimi yapılmaktadır. Kars balı 2018 senesinde Kars İli Arı Yetiştiriciliği Birliği tarafından yapılan başvuru sayesinde coğrafi işarete sahip olmuştur (Demir, 2014; www.ci.gov.tr). Bölgedeki peynir çeşitlerinden “Çeçil Peyniri” ve “Kars Kaşar Peyniri” ön plana çıkmaktadır. Doğu Anadolu illerinde yaygın olarak üretimi yapılan çeçil peyniri birçok mevsimlik ve yerleşik küçük ölçekli mandıralarda veya küçük aile işletmelerinde imal edilmektedir (Elmalı ve Uylaşer, 2012). Kars Kaşarı ise 2014 senesinde Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü tarafından başvurusu yapılarak 2015 senesinde tescillenen, bölgenin diğer coğrafi işaretli ürünüdür. Bölgenin merkez ve ilçelerinde telemesi haşlanarak üretimi yapılan bir peynir türüdür (Türk Patent ve Marka Kurumu, t.y.; Saygılı, Demirci, ve Samav, 2020). Kars kaşar peynirinin doğal ve beşeri çevre özellikleri sonucunda, farklı üretim teknikleri ve karakteristik özellik gösterdiği belirtilmektedir. Bölgede en önemli üretim yerleri Çağlayan Dikme, Boğazköy, Kümbeli ve Boğatepe köyündeki imalathanelerdir. Bu yerleşim yerlerinde bulunan 15 tesis, ortalama 100 ton / yıl süt işleme ve 100 ton/ yıl kaşar üretimi kapasitesine sahiptir (Demir, 2016). Bu köylerden ön plana çıkan Boğatepe köyü bir girişimcinin (İlhan Koçulu) kent hayatını bırakıp köyüne dönmesiyle birlikte ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmaya başlamıştır. Köyde kapatılmış olan mandıraların açılmasını sağlayan, köyün ve özellikle kadının ekonomik

kalkınmasını sağlayan bu girişim, köyü, peyniri ve yerel özellikleriyle turizm açısından oldukça önemli bir odak haline getirmiştir. Ayrıca bu köy Kars gravyer peynirini üretildiği ve Türkiye'nin tek peynir müzesinin bulunduğu köy olarak da önemli bir konuma sahiptir (Durmuşoğlu ve Seçkin, 2019; Boğatepe Köyü, t.y.).

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Kars'a ait gastronomik unsurların bölge turizmi üzerindeki etkisi araştırmak üzere Kars'taki turizm faaliyetleri incelenmiştir. "Bölgeye ait gastronomik unsurların, bölge turizminde ne yönde etkisi olmuştur?" araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Bölge turizminin ve gastronomisinin gelişmesi, etkinlik ve faaliyetlerin düzenlenebilmesi için, Kültür ve Turizm Bakanlığı başkanlığında; üniversitelerin Turizm Fakülteleri, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, turizm işletmeleri, federasyonlar, sivil toplum kuruluşları ve dernekler gibi kurumların işbirliği içerisinde çalışması gerekmektedir (Sormaz, vd., 2016). Bu doğrultuda araştırmanın evrenini Karsta yer alan yerel yöneticiler, turizm ile ilgili dernek sivil toplum kuruluşları ve işletmeler, mülki idareciler ve mülki idareye bağlı birimlerin yöneticileri oluşturmaktadır. Çalışmada, belirlenmiş olan evren doğrultusunda katılımcılar kasti örnekleme yöntemi ile seçilerek görüşme soruları iletilmiş, soruları yanıtlayan 7 gönüllü katılımcıya ait sonuçlara yer verilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur ve nitel veri toplama tekniklerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği; derin bilgi edinilmesini sağlayan ve yarı yapılandırılmış, yapılandırılmış, yapılandırılmamış olarak kullanılabilen önemli nitel veri toplama araçları arasında yer almaktadır (Mil, 2007). Görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılarak katılımcılara toplamda 13soru yöneltilmiştir. Görüşme soruları çalışmayı gerçekleştiren araştırmacılar tarafından hazırlanmış ve uzman kişilere başvurularak son hali verilmiştir. Görüşmeler küresel sağlık sorunu haline gelen COVID-19 sebebiyle uzaktan iletişim araçları ile Kasım 2020 tarihinde gerçekleşmiş olup katılımcıların bilgisi ve izni dâhilinde ses kayıt cihazı ve not tutma yöntemleri ile veriler kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler ortalama 45 dakika sürmüştür. Görüşmeler sonrasında katılımcılardan elde edilen veriler çözümlenerek metin haline getirilmiş ve içerik analizi uygulanmıştır.

Araştırmaya katılmış olan katılımcılar şu şekilde kodlanmıştır;

K1: Ekomüze Zavot Peynircilik Müzesi ve Slow Food Kars Topluluğu kurucusu

K2: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürü

K3: Kars Oteller ve Lokantalar Derneği Turizm Birliği Başkanı

K4: Kars Susuz Belediye Başkanı

K5: Kars Kazevi Restoran İşletmecisi

K6: Kars Sini Ev Yemekleri Restoran İşletmecisi

K7: Kars Cheltikov Otel Genel Müdürü

4. BULGULAR

Tarihi ve kültürel özellikleri ile Kars ilindeki turizm faaliyetlerinde gastronomik unsurların önemiyle ilgili yapılan bu çalışmada katılımcılara yöneltilen 13 soruya verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular aşağıda değerlendirilmiştir.

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

Buna göre katılımcılara ilk olarak “**Turizmin Kars için önemi nedir?**” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya yanıt olarak tüm katılımcılar istisnasız aynı fikirde birleşmiş ve turizmin Kars için son derece önemli olduğunu dile getirmişlerdir. K3 bunun nedeninin “Turizm Kars için önemlidir. Çünkü Kars’ın geçim kaynağı neredeyse sadece turizmdir. Turizm çeşitliliğinin Kars’ta çok fazla olması sayesinde turizm 12 aya yayılabilmektedir. Kış turizmi, yayla turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi, doğa turizmi sayıldığında turizm 12 ay boyunca devam edebilmektedir. Halkın geçimini sağlamak için tarım ve hayvancılık yapması, iklim nedeniyle oldukça zordur. Bu nedenle turizm bu noktada oldukça önem kazanmaktadır. Bu durum daha da geliştirilip önemli kılınabilir.” ifadesiyle dile getirmiştir. K4 ise soru ile ilgili olarak “Anadolu tarihinde ilk kez gazi unvanını alan Kars şehri; Türk tarihinin ilk yerleşim merkezlerinden birisi olması, yıllarca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması ve kültürel zenginliğini günümüze kadar taşıyabilmesiyle gözde turizm merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Anadolu’da inşa edilen ilk Türk camisinden (Ebu-l Menuçerh Camii) tutun da, Kars şehrinin geçmişle en büyük bağı olan ve Sultan Alparslan’ın Ebu-l Fetih adıyla anılmasına neden olan Ani Ören Yeri, tarihe değer katan sürecin dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu bağlamda şehir-turizm etkileşiminin önemini anlamak ve tarihi geçmişi turizme bu denli katkıda bulunan bir şehrin tanıtımını sağlamak; geçmişten devraldığı mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması bakımından, turizmin Kars Şehrine katkısı son derece önemlidir.” şeklinde yanıtlamıştır. “**Turizmde gastronominin yeri nedir?**” sorusuna K2’nin yanıtı “Gastronomi turizm açısından önemli bir yer almaktadır. Nedeni ise yeni ve popüleritesi yüksek olan bir turizm çeşidi olmasıdır. Önceden bir araç olarak kullanılan gastronomi günümüzde ise amaç olmuştur.” şeklindedir. Diğer katılımcılar da benzer ifadelerle gastronomi ve turizmin bir bütün olduğunu dile getirmişlerdir. “**Kars’ı ziyaret eden turist sayısında son yıllarda nasıl bir değişim olmuştur? Sebepleri nelerdir?**” sorusuyla ilgili olarak K5 “Geçtiğimiz yıl Kars turizmde % 17 büyüme ile kapattı. Bunda biz esnafın ve Kars gönüllülerinin katkısı yadsınamaz. Bunu takiben sosyal medya fenomenlerinin paylaşımları, Doğu ekspresi yolculuğunun popülerliğinin artmasının da payları var. Eğer 2015 yılında ülkemizde yaşanan patlamalar, saldırılar vs. olmasaydı yabancı turist sayılarındaki artış da büyük olacaktı” şeklinde cevap vermiştir. K1 ise ziyaretçi sayısında artış yaşandığını belirterek diğer katılımcılarla aynı görüşte olmakla birlikte bunun sebepleri konusunda farklı bir görüş ifade etmiştir. K1’e göre bu artışın sebebi tesadüfi değil, yaklaşık 15 yıldır kendisinin ve diğer STK’ların yaptığı eğitim ve altyapı çalışmalarıdır. “**Turizm için Kars’ı ziyaret eden turistlerin genel olarak beklentileri nelerdir?**” şeklindeki soruya verilen cevaplar değerlendirilerek Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Turizm için Kars’ı ziyaret eden turistlerin genel olarak beklentileri

	Güven	Huzur	Eğlence	Tarih	Kültür	Konfor	Yeme-İçme
K1	X				X		X
K2			X	X			X
K3				X	X		
K4	X	X					X

K5			X		X		X
K6				X		X	
K7	X						X

Katılımcıların %71'i Kars'ı ziyaret eden turistlerin beklentilerinin yeme-içme yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra kültür, tarih ve güven unsurları da beklentiler noktasında öne çıkmaktadır. **“Kars'ı ziyaret eden yerli ve yabancı turist durumu nedir? Bu durum gastronomik unsurlar hakkındaki algıyı değiştiriyor mu?”** şeklindeki soruya katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda bölgeyi ziyaret eden yerli turistlerin yabancı turistlere oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma gastronomik unsurlar açısından bakıldığında K5'in ifadesine göre “Yerli turist % 88 memnuniyetle ayrılıyor. Diğer % 12'lik kesim ise vejeteryen veya bizim mutfağımız ağır geliyor. Yabancı turist ise onlarda bu kadar yemek kültürü olmadığından memnuniyet büyük oluyor.” K3 de “Bizim orta ve üst sınıf dediğimiz yerli ve yabancı turist geliyor. Fakat yabancı turist sayısı çok fazla değildir. Yerli turist sayısı daha fazladır.” cevabıyla bölgeyi ziyaret eden turistlerin ekonomik anlamda bölgeye katkılarına işaret etmektedir. **“Turizmde gastronomik unsurların ziyaretçi memnuniyetini etkilediğini düşünüyor musunuz?”** sorusunda 6 katılımcı olumlu görüş bildirmiş sadece K7 “Sadece gezip görmek ve havanız değişsin diye düşünüyorsanız sizi çok etkilemeyecektir. Gastronomi bir kesim turiste hitap ediyor olabilir fakat bunu genelleymeyiz.” şeklinde görüşünü ifade etmiştir. **“Kars mutfağının karakteristik yapısı nasıldır? Yerel halkın yemek alışkanlıkları nelerdir?”** sorusu hakkında K1 “Mevsimsel özelliklere göre beslenmektedir. Yazın ağırlıklı olarak yabancı bitkiler tüketilir. Kışın ise yazın toplanıp kurutulmuş sebzeler, meyveler, otlar, bakliyat vardır. Yaz ve kışın menünün temelini hayvansal gıdalar oluşturuyor. Kışın kaz ve tavuk yazın tavuk protein kaynağı olarak kullanılır.” şeklinde cevap vermiştir. Diğer katılımcıların cevapları da bu yönde benzerlik göstermektedir. **“Kars iline özgü yöresel yemekler nelerdir?”** şeklindeki soruya verilen cevaplar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Kars iline özgü yöresel yemekler

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Kars Kazı	X	X	X	X	X	X	X
Hangel		X	X	X	X		X
Evelik aşısı	X	X	X	X	X		X
Umaç Helvası		X	X			X	
Piti	X		X		X	X	X
Ayran Aşısı	X		X	X		X	X

Tablodaki yemeklerin dışında sadece birer katılımcı tarafından söylenen yemekler ise; hörre, üç bacı dolması, pıroşki, kavulca pilavı, madımak çorbası, şirin pilavı, pancar aşısı, şeki dolması, mantı ve müsemme pilavidir. **“Turistlerin yöresel yemekleri tatma istekleri ne yöndedir?”** ile ilgili soruya katılımcıların cevabı

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

genel olarak turistlerin yöresel yemekleri tatma yönünde olduğudur. K2 bu soruyu “Misafirlerimiz genel olarak Kars Peyniri çeşitlerini “Kars Kaşarı, Gravyer, Malagan Peyniri vs. ”tatmaktadır. En çok ise şehrimizle özleşen Kaz eti yemeğinin tadına bakmaktadır.” şeklinde cevaplamıştır. **“Turistlerin yöresel yemekleri beğenme düzeyleri nedir?”** sorusuna katılımcılar yöresel yemeklerin büyük oranda beğenildiği şeklinde cevap vermiştir. K6 “Misafirlerin yöresel yemekleri beğenme oranı oldukça yüksektir. Sadece yemek için Kars'ı ikinci kez ziyaret eden kişilere de sıkça rastlamaktayız.” şeklinde ifade ederken, K5 “ Bir kısmına ağır geliyor. Bir kısmı da vegan veya vejetaryen oluyor. Bunun dışında yaklaşık % 80 beğeni alıyoruz.” şeklinde cevaplamıştır. **“Bölgedeki gastronomi turizmi hakkında ne düşünüyorsunuz?”** şeklindeki soruyu hemen hemen tüm katılımcılar bölgenin bu konuda yüksek bir potansiyeli olduğu şeklinde cevaplamıştır. K7 “ Bölgede Kars kazı ile birlikte güzel bir endeks yakalandı fakat ön plana çıkartılacak birçok yemek var. Bunlar üzerine çalışılabilir. Peynir çeşitliliği de öne çıkartılırsa farklı bir gastronomi turizmi yakalanabilir.” cevabıyla bölgenin potansiyelini ifade etmiştir. **“Kars mutfağının marka tanınırlığını değerlendirir misiniz?”** sorusunu K4 “Her ne kadar son yıllarda gelişen turizmle birlikte Kars mutfağı tanınır hale gelmiş ise de kanaatimiz henüz tam olarak istediğimiz düzeyde bu tanınırlık mümkün olmamıştır.” şeklinde cevaplandırmıştır. Bu cevap diğer katılımcıların görüşlerine en yakın ifadedir. Diğer katılımcılar da Kars mutfağının marka bilinirliğinin olması gereken yerde olmadığını dile getirmektedir. **“Kars mutfağını tanıtmak için önerileriniz nelerdir?”** ile ilgili olarak katılımcılar farklı öneriler getirmişlerdir. Her katılımcının önerileri şu şekildedir;

K1	Akademik Çalışmalar
K2	Yemek festivalleri, yemek yarışmaları
K3	Yerel halkın eğitilmesi, gastronomi festivalleri
K4	Sosyal medya paylaşımları, devlet destekli projeler, rekreasyon faaliyetlerinin artırılması
K5	Sosyal medya tanıtımları, yemek programları
K6	İldeki yerel yöneticiler, sivil toplum örgütleri, müdürlükler, valilik ve gönüllülerden oluşan kolektif çalışma ve projeler
K7	Ulusal basında tanıtım videoları

Cevaplara bakıldığında, sosyal medya ve son dönemde ilgi çekici olan festival ve televizyon programı gibi faaliyetlerin faydalı olacağı fikri ağır basmakta, bunun yanında yine devletin desteğinin de gerekli olduğunu beyan eden cevaplar görülmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde turizm faaliyetinin Kars için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca Kars'ın turizm potansiyeli de turizme taze kan olması açısından önemlidir. Gerek turist sayılarındaki artış, gerek yöreyi ziyaret eden turistlerin yöresel lezzetleri tatmaya istekli olması, gerekse yöredeki gastronomik unsurların çeşitliliği bu yörenin ne kadar büyük bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgeyi ziyaret eden turistlerin deneyimledikleri gastronomik unsurlarla ilgili memnuniyetlerinin

yüksek olmasının bölge turizmine olumlu katkısı olduğu söylenebilir. Katılımcıların görüşlerine bakarak bölgedeki turizm potansiyelin tam olarak kullanılmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu durum İtalya ve Fransa mutfaklarının durumuna benzetilebilir. Burada kastedilen İtalyan mutfağının daha öncesinde ortaya çıkmasına ve Fransız mutfağının ortaya çıkmasında katkıları olmasına rağmen Fransız mutfağının dünyada daha fazla bilinen bir mutfak olmasıdır. Bu noktada Kars mutfağının ihtiyacı, sahip olduğu özelliklerin ulusal ve sonrasında uluslararası platformda düzgün şekilde ifade edilmesidir. Doğu Ekspresi ile yakalanan rüzgârın gastronomi başta olmak üzere farklı öğelerle desteklenip güçlendirilmesi, bölge turizminin kendi kendine gelişmesini değil kontrollü ve planlı şekilde büyümesini ve devamlılık arz etmesini sağlayacaktır. Bölgeye gelen turist sayısındaki artışı ekonomik boyuta yansıtılabilmek için getirisi yüksek, butik faaliyetler organize edilmelidir. Özellikle katılımcıların bahsettiği endemik bitkilerin ve yabancı otların bölgede toplanmaya başlandığı dönemlerde bölgeye yapılacak gastronomi turları bölgedeki turizm hareketini ve gelirini arttırmaya yönelik faaliyetler olabilir. Seyahat acenteleri tarafından gastronomi turistlerinin doğada yetişen bitkileri toplayıp sonrasında yöresel tariflerle pişirebilecekleri, workshop olarak tabir edilen faaliyetler düzenlemesi, bölgeyi ziyaret etme niyeti olan ve gastronomiye ilgisi bulunan kişileri bölgeye gitme konusunda cezbedebilir.

Yöreyi ziyaret eden turistlerin genel olarak beklentilerinin yeme içme alanında yoğunlaşması Kars'taki gastronomik unsurların önemli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu noktada gastronomik faaliyetlerin bölgede artırılması yerinde bir çaba olacaktır. Bu nedenle de yerel halk konuyla ilgili bilinçlendirilmelidir. Butik şekilde yapılan yöresel ürün üretimleri korunmalı fakat aynı zamanda hem yerinde turistik bir ürün olarak, hem de ulusal alanda nihai ürün olarak pazarlanmasında profesyonel yöntemler kullanılmalıdır. Bu sayede sahip olunan değerli yöresel ürünlerin pahasında satışı sağlanabilir. Bu faaliyetler de kurulacak kooperatifler aracılığıyla yapılarak üreticinin azami düzeyde ekonomik fayda elde etmesi sağlanabilir. Ayrıca coğrafi işaretli ürünlerin sayısının artırılması da yöre mutfağının değerini arttıracaktır.

Bölgeye ait gastronomik unsurların bölgedeki turizm faaliyetlerinde bu öğelerin etkisini ortaya koyan bu çalışmada sınırlılıklar mevcuttur. Çalışma kapsamında ilde yer alan yerel yöneticiler, turizm ile ilgili dernek sivil toplum kuruluşları ve işletmeler, mülki idareciler ve mülki idareye bağlı birimlerin yöneticilerine ulaşılmıştır. Katılımcıların bölgedeki turizm faaliyetlerine olan hâkimiyetleri düşünüldüğünde ilk etapta yapılmış olan bu görüşmelerin, bölge gastronomisi ve turizm faaliyetlerine yönelik yapılacak olan çalışmalara kaynak olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda da daha çeşitli ve geniş kitlelerden verilerin toplanması, literatüre sağlamış olacağı katkı açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akbulak, C. (2016). Ardahan İlinde Kırsal Turizm Potansiyelinin Sayısallaştırılmış Swot Analizi ile Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 1-30.

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

- Belli, G. S., ve Belli, O. (2011). Kars Bölgesi'nde Kaz Etinden Yapılan Yemekler. *III. Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Erzurum Yemekleri Sempozyumu* (s. 128-138). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1010.
- Belli, G. S., ve Belli, O. (2012). Kars Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü Konusunda Bilgi Veren Tarihsel Kaynaklar. G. S. Belli, & O. Belli içinde, *Kars Bölgesi'nde Kaz Kültürü ve Kaz Etinden Yapılan Geleneksel Yemekler* (s. 41-56). İstanbul : Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını No:1 .
- Belli, O. (2019). *Her Yönü ile Ani*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Berbel-Pineda, J. M., Florencio, B. P., Hurtado, J. M., & Roldan, L. S. (2019). Gastronomic experience as a factor of motivation in the tourist movements. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 18, 100171.
- Bingöl, A. (2011). Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşimleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sonbahar*(8), 20-40.
- Boztepe, G. (2017, Eylül 13). *Gastronomi turizmi stratejimiz yok*. Erişim Adresi: <http://www.dunyagida.com.tr/haber/gastronomi-turizmi-stratejimiz-yok/7598> (29/12/2020)
- Cömert, M. (2014). Turizm pazarlamasında yöresel mutfakların önemi ve Hatay mutfağı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(1), 64-70.
- Cruz, F. G., Tito, J. C., Galvez, J. C., & Viruel, M. J. (2019). Gastronomic experiences of foreign tourists in developing countries. The case in the city of Oruro (Bolivia). *Heliyon*, 5(7), 1-8.
- Çalışkan, U. (2014). *Sarıkamış Kayak Tesisleri ve Konaklama Hizmetleri Müşteri Memnuniyeti Araştırması*. Kars : T. C. Serhat Kalkınma Ajansı .
- Çanakçı, S. D. (2019). Gastronomi Turizmi Açısından Yöresel Mutfak Kültürünün Önemi: Kars İli Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 887- 894.
- Çanakçı, S. D. (2019). Gastronomi Turizmi Açısından Yöresel Mutfak Kültürünün Önemi: Kars İli Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 886-894.
- Demir, M. (2013). *Kars Kent Coğrafyası*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı.
- Demir, M. (2014). Kars İlinin Arıcılık Potansiyeli ve Değerlendirme Durumu. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 209-230.
- Demir, M. (2015). Kars İlinin Nüfus Gelişimi ve Başlıca Demografik Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(34), 127- 156.
- Demir, M. (2016). Coğrafi İşaret Örneği Olarak Kars Kaşar Peynirinin Üretimi ve Dağılımı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(1), 61-81.
- Demir, M. (2017). Doğal ve Beşeri Özellikleriyle Kars İlindeki Turizm Faaliyetlerinin Durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*(35), 134-154.
- Diker, O., ve Deniz, T. (2017). Kars Kültürel ve Gastronomik Kimliğinde Kaz. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), 189-204.

- Doğan, M., ve Pekiner, A. B. (2018). Sosyal Medyanın Turizm ve Turist Tercihlerine Etkisi: Kars-Doğu Ekspresi Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 669-683.
- Durmuşoğlu, H., ve Seçkin, E. (2019). Sosyal Girişimci Kırsal Yaşamı Nasıl Değiştirir? Kolaylaştırıcı ve Zorlaştırıcı Faktörler. *19. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi* (s. 41-42). Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları.
- Elmalı, G., ve Uylaşer, V. (2012). Geleneksel Gıdalardan Çeçil Peynirinin Üretimi ve. *U. Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ DERGİSİ*, 26(1), 83-92.
- Gelibolu, L., Kanıbir, H., Saydan, R., Tutar, H., ve Yavuz, M. C. (2014, Temmuz). *Kars Algısı İmajı ve Marka Kimliği Araştırması*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.
- Getz, D. (2010). The Nature and Scope of Festival Studies. *International Journal of Event Management Research*, 5(1), 1-47.
- Giritliğlu, İ., Olcay, A., ve Özekici, Y. K. (2015). Bir Turizm Çeşitliliği Olarak Festival Etkinliklerinin Sınıflandırılması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 306-323.
- Güllüdağ, N. (2011). Doğa ve Evrenle ilgili Uygulamalar. *Kars İlinin Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması* (s. 91-139). içinde Kars.
- Kadioğlu, Z., Çukadar, K., Kandemir, A., Kalkan, N. N., Vurgun, H., ve Döneralp, V. (2020). Kars İlinde Sebze Olarak Tüketilen Yabani Bitki Türlerinin Tespiti ve Kullanım Şekilleri. *Anadolu*, 30(1), 11-32.
- Kars İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (2019). *İstatistikler*. Erişim Adresi: <https://kars.ktb.gov.tr/Eklenti/67295,grafik-veri-2018-tum-istatistikler-12012019pdf.pdf?0> (04/01/2021).
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Anı Örenyeri Ziyaretçi Sayıları* . Erişim Adresi: <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54956/istatistikler.html> adresinden alındı (04/01/2021).
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *İstatistikler Kars Müze Müdürlüğü Ziyaretçi Sayıları*. Erişim Adresi: <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54956/istatistikler.html> (05/01/2021).
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Kars Yöresi Yemek Kültürü*. Erişim Adresi: <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54860/kars-yoresi-yemek-kulturu.html>(08/01/2021).
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Kış Turizmi ve Kış Sporları* . Erişim Adresi: <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54878/kis-turizmi-ve-kis-sporlari.html>(05/01/2021).
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Somut Olmayan Kültürel Mirasımız*. Erişim Adresi: <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54857/somut-olmayan-kulturel-mirasimiz.html> (08/01/2021).
- Kars Valiliği. *Tarihçe*. Erişim Adresi: <http://www.kars.gov.tr/gecmis-donem-valiller> (06/01/2021).

Tarihi ve Kültürel Özellikleri İle Kars'taki Turizm Faaliyetlerinde Gastronomik...

- Kireklo, G. (2013, Aralık 15). *İsviçre'den Kars'a bir gravyer öyküsü*. Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/yasam/2013/12/15/isvicreden-karsa-bir-gravyer-oykusu> (06/01/2021)
- Koçyiğit, A., ve Aksu, Ö. (2018). Çıldır Gölü'ndeki Kerevit (*Astacus leptodactylus* Eschscholtz, 1823) Avcılığının Sosyal, Yapısal Ve Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Veteriner ve Hayvan Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 8-12.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2019). *İllere Göre Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı İstatistiği*. Erişim Adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/> (05/01/2021).
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2019). *İllere Göre Sit Alanları İstatistiği*. Erişim Adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/> (05/01/2021).
- Mankan, E. (2017). Destinasyon Pazarlamasında Çekici Bir Faktör Olarak Türkiye'deki Gastronomi Müzeleri Örneği. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, 12(4), 641-654.
- Mgonja, J. T., Backman, K. F., Backman, S. J., Moore, D. D., & Hallo, J. C. (2017). A structural model to assess international visitors' perceptions about local foods in Tanzania. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(6), 796-816 .
- Mil, B. (2007). Nitel araştırma tekniği olarak görüşme. A. Yüksel, B. Mil, ve Y. Bilim içinde, *Nitel Araştırma: Neden, Nasıl, Niçin?* (s. 3-26). Ankara : Detay Yayıncılık.
- Nicoletti, S., Viruel, M. J., Clemente, E. D., & Cardozo, J. V. (2019). Motivations of the Culinary Tourist in the City of Trapani, Italy. *Sustainability*, 11(9), 2686.
- Özdemir, B., ve Kınay, F. (2004). Yabancı Turistlerin Türk Mutfağına İlişkin Görüşleri: Antalya'yı Ziyaret Eden Alman ve Rus Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 1-34.
- Özdemir, G., ve Dülger Altın, D. (2019). Gastronomi Kavramları Ve Gastronomi Turizmi Üzerine Bir İnceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Quzada-Sarmiento, P. A., Romero, J. d., Roman, C., & Martin, J. C. (2018). A body of knowledge representation model of ecotourism products in southeastern Ecuador. *Heliyon*, 4(12), 1-27.
- Sanchez-Canizares, S. M., & Guzman, T. L. (2012). Gastronomy as a tourism resource: profile of the culinary tourist. *Current Issues in Tourism*, 15(3), 229-245.
- Saygılı, D., Demirci, H., ve Samav, U. (2020). Coğrafi İşaretli Türkiye Peynirleri. *Aydın Gastronomy*, 4(1), 11-21.
- Sevindi, C. (2011). Susuz Çağlayanı (Susuz-Kars) ve turistik potansiyeli. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 325-352.
- Sevindi, C. (2013). Ekoturizm ve kuş gözlemciliği açısından Kuyucuk Gölü Kuş Cenneti (Arpaçay-Kars). *Türk Coğrafya Dergisi*(61), 63-76.
- Sormaz, U., Akmeşe, H., Gunes, E., ve Aras, S. (2016). Gastronomy in Tourism. *Procedia Economics and Finance*, 39, 725-730.

- Soylu, A., Ceylan, S., ve Özdiçiner, N. S. (2019). Turizmde Deneyim İnovasyonu: Doğu Ekspresi Örneği. *4 th Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler içinde Yenilikçi Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu* (s. 231-235). Samsun: SETSCI.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (tarih yok). *Kars Müzesi* . Erişim Adresi : <https://muze.gov.tr/> (05/01/2021).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2020). *2020 Yılı Turizm İstatistikleri* .E Erişim Adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>(07/01/2021).
- Topbaşlı, B., ve Pajo, A. (2017). Mimarisi ve Tarihi Yerleriyle Kars. *Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi* (s. 43-51). Antalya : Akdeniz Üniversitesi .
- Türk Patent ve Marka Kurumu. *Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri*. Coğrafi İşaretler Portalı Erişim Adresi: <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=36> (04/01/2021).
- Türk Patent ve Marka Kurumu.*Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri*. Coğrafi İşaretler Portalı. <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38112> (05/01/2021).
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu . *UNESCO Dünya MİRası Listesi* . Erişim Adresi: <http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Liste> (03/01/2021).
- Vanat, L. (2020, Nisan). *2020 International Report on Snow & Mountain Tourism - Overview of the key industry figures for ski resorts*. Erişim adresi: <https://www.vanat.ch/international-report-on-snow-mountain-tourism> (06/01/2021).
- Yıldızbakan, A., ve Keleş, H. (2011). Yaban keçisi (capra aegagrus erxleben 1777) avının Mersin ili turizm ve ekonomisine katkısı. *I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu*, (s. 1276-1285). Kahramanmaraş.
<https://www.bogatepekyou.com> Erişim Tarihi:05/01/2021
<https://festivall.com.tr/il/36/kars-festival/> Erişim Tarihi: 05/01/202

DÜŞÜNCE OLARAK SANAT YA DA KAVRAMSAL SANATIN ANLAM SORUNU

ART AS AN IDEA OR THE MEANING PROBLEM OF CONCEPTUAL ART

СМЫСЛ КАК ИДЕЯ ИЛИ СМЫСЛ КАК ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Meyssem SAMSUN*

ÖZ

Sanatın varlığını oluşturan, kimi zaman onu tanımlayan kimi zaman da onun tarafından ortaya konan derin tinsel anlamlar bulunur. Sanat düşünceyi oluşturma/kurma ama hemen ardından onun da nesnesi olan kavramları anlamlandırma, hatta bu anlamları yıkıma uğratarak onları her daim değiştirme eğilimi göstermiştir. 1960'lı yıllardan sonra plastik sanatlarda ve onun ortamında büyük bir değişim/dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişim/dönüşüm sanat ortamında küçümsenemeyecek kadar etkili olmuş ve sanatın sadece konusunu değil, işlenme biçimlerini de kapsamıştır. Buna göre sanatla ilgili algıdaki böylesi yeni köklü kavrayış sanatın nesneye karşı duyduğu ilginin azalması olarak ifade edilebilir. Başka bir deyişle bu ilgi azalması, sanatın nesneye olan ihtiyacının azalması anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda kavramsal sanat sözcüklere boğulmuş düşünceleri sözün etkisinden kurtararak onları kutsar hale gelmiştir. Artık sanat için, önemli olan nesne değil, düşünce olmuştur. Biçime karşı takınılan bu tavır, biçimin yerine konulması yeğlenen, hatta karar verilen düşüncelerin sanata olduğu gibi aktarılması görevini "sanatın ifade aracı"nın üstlendiği gerçeğini dikkate almak önemlidir. Başka bir deyişle modern sanatın "post"laştığı evrelerde tıpkı güzellik gibi sanatın özü ile pek ilgisi olmadığı düşünülen görsellik de bir kenara atılmış ya da daha az önemsenir hale gelmiştir. Önceleri estetik kaygıları öne çıkararak varlık kazanan yapıt, estetiğin felsefe kavramlarına eklediği yeniliklerle değişime uğramış ve Modernizmin geliştiği bütün aşamalarda bu yeniliği hissettirmiştir. Makalede, sanat içerikleriyle tanımlanmış olan kavramların sanat nesnesiyle kurduğu ilişkilerin yapısı kavramsal sanatta anlam problemi açısından araştırılmaya çalışılmıştır. Yapıtın anlama kurduğu neden- sonuç ilişkisi içinde sanat yapıtı estetik-anlam ve düşünce üçgeninde modern ve postmodern algılar ışığında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Çağdaş, Sanat, Modern, Postmodern, Anlam

* ORCID: [0000-0003-4980-5718](https://orcid.org/0000-0003-4980-5718) Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, meyssem.samsun@inonu.edu.tr

Düşünce Olarak Sanat Ya Da Kavramsal Sanatın Anlam Sorunu

ABSTRACT

The deep, spiritual meanings that constitute the existence of art, sometimes defining it and sometimes revealed by it, have always shown a tendency to make sense out of the concepts that form the thought which are also the object of it, even by destroying these meanings. After the 1960's, a great change / transformation was experienced in plastic arts and its environment. This change / transformation has been so effective in the art environment that it cannot be underestimated, for as an innovative approach it transformed art both in content and form. This great transformation can be expressed as the decrease in art's interest in the object. In other words, the decrease in interest undoubtedly results in a decrease in the need of the object for art. In this context, conceptual art has come to a point sanctifying thought that are overwhelmed with words. For art, the important thing is not the object but the thought. Previously, the work, which gained existence by prioritizing aesthetic concerns, changed with the innovations that aesthetics added to philosophical concepts and made this innovation felt in all stages of Modernism. In the article, the structure of the relationship between the concepts defined with the art content and the art object has been investigated in terms of the problem of meaning in conceptual art. The cause-effect relationship of the work with meaning has been attempted to be examined in the aesthetic-meaning and thought relationship with a view to modernist and postmodernist perceptions of art.

Keywords: Concept, Contemporary, Art, Modern, Postmodern, Meaning

АННОТАЦИЯ

Глубокие духовные замыслы поддерживают искусство, порой определяют, а порой раскрывают его. Искусство имеет тенденцию формировать/ конструировать мысль, немедленно осмысливать концепции, являющиеся его объектом и даже изменять их, разрушая эти значения. После 1960-х годов в пластическом искусстве и его среде произошли большие изменения/ трансформации. Эти изменения/трансформации оказали такое влияние на художественную среду, что его нельзя недооценивать. Оно охватывает не только предмет искусства, но и способы его обработки. Соответственно, такое новое фундаментальное понимание искусства можно выразить как снижение интереса искусства к объекту. Другими словами, это снижение интереса также означает, что потребность искусства в предмете уменьшается. Надо отметить, что для искусства важен не объект, а мысль. Важно принять во внимание тот факт, что такое отношение к форме и “средствам выражения искусства” берет на себя задачу передачи идей, которые предпочитают заменить форму искусству. Другими словами, на этапах, когда современное искусство “вывешивается”, визуальность имеет мало общего с сущностью искусства и красота, становится менее важной. Художественное произведение, которое ранее создавалась с акцентом на эстетические соображения, изменилась с помощью новинки, когда эстетика добавила к концепциям философическое мышление и новинка стало ощущаться на всех этапах модернизма. В статье исследуется структура взаимоотношений концептов, определяемые их художественные содержания и арт-объект, с точки зрения проблемы смысла в концептуальном искусстве. В рамках причинно-следственной связи, которую художественное произведение устанавливает со смыслом, само художественное произведение рассматривается в треугольнике эстетики, значения и фантазии в свете современных и постмодернистских представлений.

Ключевые слова: концепция, современность, искусство, модернизм, постмодернизм, смысл.

Giriş

Sanatın var olma nedeniyle ilgili anlam ve anlamlandırmalar, sanatta nesne olarak ele alınan düşünce ve kavramları kimi zaman yeniden tanımlama, üretme, çağa uygun biçimde yeniden düzenleme tarzında değiştirme eğilimi göstermiştir. Estetik kaygılar güderek var olan yapıt, postmodern, hatta post-truth (kurgusal gerçeklik) dönemine girdiğimiz 21. yüzyılın ilk çeyreğinde estetiğin felsefi kavramlar aracılığıyla üzerine kattığı yeniliklerle değişmiştir. Kavramların temel alanı olan felsefe yaklaşımlarına Baumgarten ile başlayan “sanatın bilgisi’nin kesinliği” (1780) problemi, bu sürecin başlangıcı olarak görülebilir. Baumgarten sanatın bilgisini *competible* (yetkin / yeterli / ehil) olarak görüyordu. Ancak onun gözden kaçırdığı husus estetiği oluşturan şeyin gerçekte izleyici süjeye ait bir beğeni duygusu değil, sanatçının eserini meydana getirirken yaptığı refleksiyonsuz (kavramsız) düşüncenin, sanatın varlık nedeni olan “objesiz yaratı’nın temeli olan “*aisthesis*” (“duyu/msama”) olduğuydu. Bu paradoks düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren gerek felsefenin ve gerekse sanatın içerdiği diğer düşünce biçimlerinin konusu olmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Platon’un (Ion Tiamos, Menon, Devlet) reddettiği, Aristoteles’in (Nikomakosa Etik ve Poetika adlı eserler) *mimesis*’le (taklit / yansıtma) kurtarmaya çalıştığı problem, günümüz düşünce dünyasından Deleuze (2017) ve Badiou (2020) tarafından aşılmış görünmektedir. Deleuze sanatsal yaratıyı ‘*virtüel*’ (gerçek / somut) olarak betimler, Badiou ise süreci kırılmanın gerçekleştiği ‘*olay*’ olarak tanımlar. Her iki düşünürün ortak paydası ‘*sanatsal yaratı’nın empirik (deneyci) içerikten bağımsız olamayacağıdır, ancak burada da problem aşılmış değildir; eğer sanat yapıtı kavramsız (refleksiyonsuz) yaratı ise, onu betimlemeye yarayacak her hangi bir kavram yapıta ilişkin bir gözlemden ibaret olacaktır. Esasen sanata ilişkin bütün kavramların ve hatta güzel’in bile anlamsızlaştığı bu nokta tarihsel süreçte değişik sanat akımlarıyla aşılmaya çalışılmıştır ve süreç devam etmektedir.*

Danto’nun da (2010) belirttiği gibi, bu durum, yani kavramsız yaratıya kavram bulma çabası, istenen sonuca ulaşmak yerine tam ters bir etki yapmış, sanatı kendi içeriğinden çıkararak kavramı yaratının yerine koymuştur. Postmodern eleştirinin büyük yardımlarıyla gerçekleşen bu durum, sanatı empirik (deneyci) içeriğiyle betimlemek yerine konunun hiç olmamış gibi göz ardı edilmesine neden olmuştur. Nihayetinde 1960 sonrası “Post” dönemde kavramlara gösterilen ilgi sanat alanına taşındıkça, sanatın en temel misyonu olan biçime dayalı arayış, yerini “*biçimsizlik*” arayışına bırakmıştır. Şekle karşı açıkça edilen bu itiraz, sanatın biçim yerine kavramın/fikrin öne çıktığı nesneye duyulan ihtiyacın ortadan kaldırıldığı bir “*ifade aracı*”na dönüştürmüş görünmektedir.

Sanatın anlam değiştirmesi sebebiyle oluşan başkalaşım sonucunda, kavramsal sanat birçok farklı sanat anlayışlarıyla eş zamanlı olarak tartışılmaya başlanmıştır; çünkü “artık sanatın yüceliği, sanatçının özerkliği ve eserin özgünlüğü değil, bağlamların ve söylemlerin hakimiyeti önemlidir” (Aşkaroğlu, 2020a:345). Minimalizm’den sonra Fluksus’la başlayan kavramsal yaklaşım, performans, arazi sanatı ve yoksul sanat akımları ile yansıtılmaya çalışılmıştır.

Düşünce Olarak Sanat Ya Da Kavramsal Sanatın Anlam Sorunu

Bozkurt'un da (2000:24) haklı olarak belirttiği gibi, kavramsal sanat denilen oluşumun postmodern bir tavır olarak "kavramı" sanatın asıl nesnesi yerine koyması, sanatın aynı zamanda toplumsal bir işleve dönüşerek sadece temel unsurların sözcülüğünü yapmakla yetinmemiş, siyasal ideolojinin de sözcülüğünü üstlenmiştir.

Sanatın içerdiği düşünceyi ifade dili felsefi yaklaşımlarla doğrudan ve çok yakın ilişkiler kurar. Bu noktada modernist sanatın felsefe kuramları ile birlikte geliştirdiği uluslararası üslup elli yıldır kurduğu tahakkümün sonuna gelmiş görünmektedir. Bu son düşüncenin önemsizleşmesi daha çok yeni düşüncelerin ve algı biçimlerinin ortaya çıkmasından kaynaklanır. Yeni sanat algısı "toplumu kesin bir anlam dizgesine dayanan, değer kavramını da belirli toplumlarla ve normlarla özdeşleştiren güç ve temsiliyet sistemlerini sorgular" (Aşkaroğlu, 2015:16). Yenilik sadece düşüncede ortaya çıkmakla kalmaz modernizmin çeşitli ifade biçimlerine meydan okuyacak şekilde sanatsal üretim yöntemlerinin de asıl odağına dönüşür. Sanat artık bir düşüncenin kökleşmiş kalıplarının ifadesi değildir. Yeni düşüncelerin de kendilerini gösterebildiği bir alan da olmaktan çıkmıştır. Sanatın kendisi bir deneyci olguya evrilmiş ve düşüncenin hayatla bütünleşerek nasıl üretildiğine dikkat çekmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, sanat düşüncenin ne olduğuna değil, daha çok nasıl üretildiğine, sanatın nesnesine değil üretim biçimine odaklanmaya başlamıştır.

Kavram, Şey ve Sanat Üzerine

Kendi belirlenimini bütün dış tanımlama çabalarından bağımsız olarak ortaya koyabilen nesnesel bir gerçek bulunur. Gerçek diye adlandırılan, somut ve özneye eşdeğer olan bu terim, başka bir deyişle düşünceden bağımsız olan kendinde varlık ya da "şey"dir. Bu yüzden gündelik dilde "şey" sözcüğü düşünülen, varsanan ya da yoksanan her şeyi belirtir. "Şey"e atfedilen bütün düşünceler, anlamlar yüklenmiş olan nitelikler, töz terimini oluşturur, yani "şey" kendinde varlığı ya da "töz"ü karşılar. Bu bağıntıyı ilk kuran filozof Aristoteles olmuştur. O "şey"lerden kavrama gider ama kavramın nasıl mümkün olduğunu açıkta bırakır. Problemin çözümü Kant'ta gerçekleşir.

Kant (1999) "şey" kavramından hareketle "numen" terimi ile "kendinde şey" kavramını türetmiştir. Kant felsefesinde "kendinde şey" belirleyici olmaktan yoksun, hiçlik ile ilgisi olan, hiçbir şey olmayan, aynı zamanda her şey olandır. Düşünilemeyen ve bilinemeyen varlıktır. Kant'ın sorduğu çok basit bir sorudur: bir şey mümkünse (varsa) imkânı nedir? Bu soru sanat açısından da sorulabilecek bir önerme ve mantık içerir: "eğer sanat bir yaratımsa/üretimse, onu var eden, olanaklı kılan imkân nedir?" sorusuna ulaştırır. Kant, kavramların düşünsel duyarlılıklar olduğunu belirtirken "şey" kavramı üzerinden üretilen düşüncelerle ilgili hassasiyetin, nesnelere aracılığıyla etkilenmemizden ötürü onlardan mesaj alma yeteneğimiz olduğunu belirtir. Bu bağlamda sanat perspektifinden bakıldığında "sanatın bir "şey" olarak anlamı nedir?" sorusu hayli önem kazanır. Sanatın bir "şey" olarak vücuda getirdiği anlam sanatın değerleri ile bir "töz" olarak kavranıp algılanmasıyla mümkündür. Diğer bir deyişle sanat bir imkânın mümkün kılınmasıdır. Bu anlayışı destekleyen bir düşünür olarak Heidegger da (2007) sanat

yapıtlarını birer “şey” olarak algılar. Yani Heidegger “şey” türevi sayılabilecek sanat eserinin kökeni sorunsalını birbiriyle ilintili başka sorulara başvurarak aydınlatmaya çalışır. Bu bağlam çerçevesinde her sorunsal başka bir soruya aracı olur. Heidegger’a göre köken kavramı ortaya konurken bir şeyin nereden ve ne sayesinde, geldiği önemlidir (2007:9).

Bu anlamda köken kavramı bilinebilir, kavranabilir olana, yani sanat yapıtına erişebilmek için başvurulabilir yollardan biridir. Kökenciliğe dair bu bakış açısı da Plotinos’çudur. Kavrayış fenomeni insanın ve hatta canlılığın en önemli özelliklerinden birisidir. Bir duvar ustası tuğlaları yukarıdan aşağıya örmez, onun yerçekimi bilgisinden bihaber oluşu, bu doğa gerçeğini kavrayış yoluyla bilmesine engel değildir. Rasyonel olmayan ve sadece intellektus (zeka / kavrayış) aracılığıyla çalışan kavrayışta elde edilen bilgi yanlışlanamaz. Tikel davranışın tümel düşünme biçimi olan kavrayış fenomeni ile gerçekliğin bilgisine ancak ve ancak sanat yapıtları aracılığı ile ulaşılabilir.

“Şey”si nüveler sanat yapıtları aracılığıyla öylesine birbirinin içine işlenmiş durumdadır ki edebi yapıtların sözlerden, resimlerin (tabloların) boyalardan, heykellerin taştan, müziğin seslerden oluştuğu söylemini kimse yadırgamaz. Postmodern eleştiri her ne kadar türlerin birbirinin içinde eridiğini ve aralarındaki kesin, ayırt edici çizgilerin silindiğini iddia etse de (Aşkaroğlu, 2020b) sanatın yeni biçimi sadece türlerin yakınlaşması değil simgesel/sembolik özellikleri ile de ilgilidir. Bir heykel sadece bir heykel değildir; o bulunduğu mekânı kendi doğasına çevirmiş bir başkaldırı, doğa’nın kaba güzelliğine karşı insani bir eylemdir.

Sanat yapıtı sanatsal üretimdir ve “şey” karakterinin yanında kendisini aşan başka bir şeyler de anlatır. Burada kavramsal çerçeve kinaye ve simgeden oluşturulur fakat sanat adına içerik kazanmış her şey, bütüncül olarak sanatın doğasını meydana getirir (Yılmaz, 2006:213).

Kavramsal Sanat Üzerine Sanat ve Dil Grubu

1968 yılında İngiltere’de kurulan “Kavramsal Sanat Üzerine Sanat ve Dil Gurubu”, o güne kadar süregelen sanat anlayışını temelden sarsma ve yeni şeyler söyleme iddiasıyla ortaya çıkar. Gurubu temsil eden sanatçılar, Michael Baldwin, Tery Atkinson ve David Bainbridge’dir.

II. Dünya Savaşından sonra ekonomik alanda gelişmiş olan Amerika, bu gelişmişliğini sanat alanında da elde etmiş ve Fransa’nın Paris kentinin sanatın merkezi olma konumunu ortadan kaldırarak Amerika’yı merkez haline getirmiştir. Sanatta yaşanan bu değişiklik tesadüfi değildir. O dönemde de Amerika ekonomi ve teknik anlamda üstündü ve bu üstünlüğünü kullanıyordu. Avrupa’da Amerika’nın tersine, baskıcı ve totaliter düşünce hâkimdi. Bu sebeplerden ötürü sanatçı kendi özgür dünyasını kuracağı ve kendi ifade olanaklarıyla sanat dünyasında kendini var edebileceği bir ortamı Amerika’da bulmuştu.

Endüstri devrimi sonrasında post-endüstriyel (Sanayi Sonrası) süreç hayata geçirilmiş ve bu da kültürde, siyaset, iktisat arenalarında karmaşayı beraberinde getirmiştir. Bu kaos ortamı sanatçılara, anlatım olanakları açısından bir fırsat ve olanak hazırlamıştır. Modern düşünce, bilim ve teknolojiadaki bu devasa gelişmeler

Düşünce Olarak Sanat Ya Da Kavramsal Sanatın Anlam Sorunu

sayesinde, özgürlüklere alan açılacağı ve kültürel değerlerin değişeceği yönündeki reçetesini oluşturur. İki dünya savaşı ve buna bağlı olarak bütün değerlerin yeniden değerlendirilmesinin gerekliliğini mimleyen Nietzsche’ci ülküye paralel olarak modernist bakış açısının geçersizleşmesi / önemsizleştirilmesi, insanlığı yeni sorgulamalarla, yeni felsefelerle, çok katmanlı ve ardışık sorunsallarla karşı karşıya bırakmıştır. İnsanın kendisini gerçekleştirmesinin tek değer olduğunu mimleyen varoluşçular ve post yapısalcılar sosyal ve kültürel toplum yapısının gerici ve baskıcı yanını sorgulamış, hatta anlam üzerine temellenmiş geleneksel fikir ve teorileri yıkmıştır. Büyük öyküler yerini bireysel varoluşun tek ve biricik anlamlı olduğu küçük öykülere bırakmıştır. 1960 yıllarında ortaya çıkan kavramsal sanat, soyut ekspresyonizm’in bireysel üslubuna karşı çıkmakla yetinmemiş aynı zamanda, sanat nesnesinin ticaretine de karşı çıkmıştır.

Kavramsal sanat temsilcileri dünyayı yeniden şekillendiren olgulara yönelik sorgulayıcı yaklaşımları sayesinde, sanatın bir yanlısına alanı olarak algılanıp kullanılmasını gerekli bulmazlar. Bu bakımdan sanatın ne olduğu konusunu tartışmaya açmaktan çekinmemişlerdir. Kavramsal sanatın temsilcileri sanat nesnelerinin görsel algılarımızı şekillendirmek yerine, düşünsel olarak insanı yoran dilsel çözümlemelerini yapmayı önermişlerdir.

Kavramsal sanat için dilden ziyade form önemlidir. Bu anlamda “Semiyotik” (göstergebilim) tek ve biricik gerçeklik haline gelir. Ancak grubun gözden kaçırdığı ve hatta anlayamadığı şey Saussure, Barthes ve Derrida’nın ortaya koydukları sorunun sadece bir dil problemi olmadığıydı; edim ve gösterge arasındaki bağlantı tam çözümlenmemiştir. Ancak yine de, sonuçlarına bakıldığında, kavramsal sanata has olan bu özelliğin ciddi bir olumsuzluk doğurmadığı söylenebilir. Giderer’in (2003) de haklı bir biçimde ifade ettiği üzere, bir taraftan formun ikinci planda kalması demek estetikten arındırılmış bir ifade biçimini doğurmaz. “Kavramsal sanat çalışan bir sanatçının yapıtında tesadüflere pek yer vermez. O, eserini önceden tasarlar. Yapıtını ilgilendirecek kararları önceden verir. Kavramsal sanat için uygulamanın çok önemli olmadığını, çünkü düşüncenin ön planda olduğunu ve düşüncenin sanatı gerçekleştirdiği fikri ağırlıktadır. Kavramsal sanatın devrimci yönü belirleyicidir. Ancak bu devrimci özelliği dada hareketinin devrimci tavrından farklı olmasına özen gösterilmiş aksi halde yeni bir dada hareketine dönüşmenin doğru olmadığı savındadır. Kavramsal sanatın mantık silsilesine düşkün olmadığı, bir yapıtın mantığı, bazen sadece o mantığı yıkmak için kullanılır. Kavramsal sanat yapan sanatçının ereği, yapıtını izleyicinin zihinsel anlamda ilginç bulmasıdır” (Antmen, 2008:197).

1960’lardan sonra sanat yapıtlarında nesne yerine “kavram”ı önemseyen bir sanat anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu kavramsal sanat anlayışının temelleri Fransız sanatçı Duchamp’tan gelmiştir. Duchamp’ın 1910’larda hazır-nesne ve özellikle “Çeşme” (1917) adlı çalışmasına dayandırılır. Sanatçının “Çeşme” eseri, sıradan herhangi bir nesnenin sanat yapıtı olma kriterlerini sorgulamıştır. Bu sorgulama sanat yapıtını oluşturan kriterlerin belirlenmesinde kurumların rolü ve süjenin (izleyici) beklentisi sorgulanmıştır. Duchamp’ın bu devrimci çıkışı ile o güne kadar yaratıcılık eylemini yeniden tarif ettiğini söylemek mümkündür.

Kavramsal sanat adlandırmasının isim babası Henry Flynt olmuştur. Sanatın özü ve kendisi itibariyle kavramsal bir durum sergiler. Bu sebeple sanatın ereğinin dil olması önermesini ortaya atmıştır. Çünkü kavramsal sanat tamamen kurama dayalıdır ve bu dayanağını metinler aracılığıyla gerçekleştirir. Bu düşünce kavram ve metinler kavramsal sanatçının yaratım sürecini oluşturur. Nesne ve uygulama pek de önem arz etmez. Bu grubu temsil eden sanatçılar sanat yapıtının nesne ve uygulamasının iyi olduğunda değil de, yapıtın kavramının, düşüncesinin iyi olduğunda sanat yapıtının da iyi olacağı iddiasındadırlar. Bu düşünceleri ve sanat adına yapılan tartışmaları, derinleştiren sanat ve dil gurubu, kavramsal sanatın malzemesinin dil olduğunu ve sanat yapıtında dilin önceliğini savunmuşlardır. Kavramsal sanatın, kuramsal ama eşzamanlı olarak uygulama ve betimleme problemlerini de doğrular.

Kosuth'a göre, "kavramsal sanatın en belirgin tanımı sanatın kavram olarak irdelenmesi şeklinde anlaşılabilir. Kosuth "Felsefeden Sonra Sanat" adlı makalesinde estetiği sanattan ayırmış ve nesnelerin fiziksel niteliklerini biçim-bilimsel bağlamda çözümleme eğiliminde olan biçimcileri eleştirmiştir. Ona göre, Duchamp'ın hazır nesnelere sonra, sanatın odak noktası biçim bilim sorunu olmaktan çıkarak işlev sorununa dönüşmüş, bir başka değişle, vurgu görüntüden kavrama kaymıştır" (Aktaran Antmen, 2008).

Sanat ve dil gurubu sanatçıların belgeleri tavrı, izleyiciyi sanat yapıtı karşısında edilgen olmaktan kurtarıp etkin bir hale dönüştürmesi ciddiye alınması gereken bir olgudur. Dolayısıyla izleyici, "belge çalışmalarına tanık olmanın yanı sıra onları okuyabilir ve o belgeler üzerinden sanatsal görüşlerini tartışması mümkün olabilir. İzleyicinin bu dönüşümü ile sanatçılar arzu ettiği gibi kavramsal ve zihinsel süreci izleyiciye taşımış olacaktı." (Bourriaud, 2005: 32).

Kavramsal sanatın temel gelişimini "dil" etrafında toplanması doğrultusunda bir tavır olsa bile, bu durum sanat yapıtının nesneden yalıtıldığı anlamına gelmeyebilir. Dilin ve kavramın kullanımı bir karardan ziyade bir sonuç olarak varsayılabilir. Sanatçılar bir sanat nesnesi ya da yapıtını yaratırken, kuramcılar yaratılan bu sanat nesnesi ya da yapıtını anlamak, anlatmak hatta desteklemek için yazı ve göstergeye dayanan yeni bir dil oluşturmuşlardır. Bununla ilgili olarak, *Atkinson Art & Language* dergisinin ilk sayısında "kavramsal sanatçılar tarafından ileri sürülen kuramsal çalışmalar kavramsal sanat ürünleri sayılır mı?" sorusuna verdiği yanıt dikkate değerdir.

1. "Nesneyi, sanat nesnesi sayabilmek için gerekli olan bütün morfolojik özelliklere sahip olarak inşa etmek"
2. "Nesnenin kurgulanmış temel morfolojik niteliklerine yenilerini eklemek"
3. "Neyin sanat, neyin sanat olmadığı gösterebilmek için niyet bildirisini bir teknik olarak kullanmak."
4. "Sanat üzerine yazılan denemeleri galeride sergilemek..."
5. "Denemeyi sergilemek için kuramsal bir sanat galerisini belirleyen sanat üzerine bir deneme yazmak" (www.sanat-teorisi.com),

Düşünce Olarak Sanat Ya Da Kavramsal Sanatın Anlam Sorunu

2020). Dolayısıyla bir sanat nesnesinin varlığının tanınması, yapıldığı ya da yerleştirildiği bağlamla ilişkilidir (Bkz. Harrison ve Wood, 2003, 868-872).

Resim, 1, Dizin 01 bir isimli yerleştirme 1972

“Grup, Dizin 01 Projesi’nde” (Resim, 1) sanat hakkında yazdıkları makaleler, yaptıkları tartışmaları içeren dokümanları sergilenen yapıtı çekmecelerin içine yerleştirilen belgeleri ve notları okumak suretiyle izleyiciler anlayabilme ve tartışabilme imkânına sahip olabilmişlerdir. Grup üyelerine göre izleyici dokümanları okuduktan sonra zihninde kalanlar bilgiler ile esere sahip olma oranı arasında direkt bir ilişkinin olduğunu ileri sürüyorlardı.” (Yılmaz, 2006: 217-218).

Sanat ve Dil grubu duygusal yaklaşımları reddetmiş, kavramsal ve zihinsel alanı önemsemiştir. Fakat bu durumun zaman içerisinde esneklik gösterdiği görülmüştür. Grup üyelerinin kullandıkları ortak bir tavırsa, Jackson Pollock’un çözümlene biçimine yakın Lenin Portreleri (Resim, 2,3) adlı çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

Resim, 2, 3, Jackson Pollock Biçeminde Lenin Portreleri

Sanat yapıtının / nesnesinin kavramla karakter kazanıp şekillendiğini ileri süren Kosuth, nesnenin alt anlamını başka bir deyişle karmaşık yapısını çözmeye çalışırken “Bir ve Üç İskemle” (Resim, 4) adlı yapıtında, bir mekâna yerleştiği bir iskemle ile aynı iskemlenin fotoğrafını ve bu nesnelere ait sözlük anlamlarını kullandığı görülmektedir. Bu düzenleme için Antmen şu ifadeleri kullanır: “Bir ve Üç Sandalye” adlı yapıtıyla Kosuth, nesnenin kendisini, tanımını ve imgesini bir araya getirmiştir.... Görsel algıdan dile, dilden kavrama uzanan zihinsel süreçlerin ardındaki dinamikleri irdelemiş, sanatın doğasını sorguladığı yapıtında izleyiciyi felsefi bir sürece ortak etmiştir.” (2008:192).

Söz konusu yapıtta, Kosuth’un iskemlenin fotoğrafını eklemesi, var olan denklemi az da olsa karmaşık hale getirmiştir. Bu durumda iskemle gösteren, tanım

ise gösterilen, her ikisinden oluşan bütünü ise gösterge durumunda kullanarak izleyicinin nesneyi daha kolay anlamasını sağlamıştır (Şahiner, 2008:148-149).

Resim 4, Joseph Kosuth, “Bir ve Üç İskemle”, 1965

Sanatçı, nesne ve dil dönüşümüne vurgu yapmaktadır. Çünkü nesne (nesnelere) dil yoluyla tarif edilir. Ancak düşünülmesi gereken nesnenin dil olmadığıdır. Varlığın dilin yansıması olduğu fikri ilk dönem Wittgenstein görüşüdür. Varlığın ‘var’ konumuna geçmesi dilin metaforik kullanımı ile mümkün olabilir. Kavramsal Sanat üretimi yapan sanatçıların gözden kaçırdığı nokta, sanat eserinin kendisinin de bir metafor olarak kullanılmasıdır. Ancak bu metafor bütün dilsel açıklamaların ve anlamlandırmaların dışında kalan göstergesel bir özellik taşır.

Buradaki sorun, gerçekliğin temsil edilmesidir. Kosuth’un kavramsal sanata eğilimi, dilin kavramsal bakımdan enginliğine dayanmaktadır. Kavramların soyut varlıklar olması, onların nesnel karşılıklarının olmadığı anlamına gelmez, ancak bu kavram ya da nesnenin sıralamasını çözüme kavuşturmaz. Kavramdan varlığa geçişte sorun yoktur, gerçek olan kavramdır; nesne ya da nesnelere onun sadece taklidir. Ama kavramın gerçekliği konusu açıklanmamış durumda kalır. Nesneden hareket edildiğinde ise sorun daha da çetrefilleşir; nesneye anlamını nasıl ve neye göre verildiği, yani nasıl kavramsallaştırıldığı sorunsalı da ortaya çıkmaktadır. Anlam ve temsil sorunsalı Platon ve Aristoteles’ten başlayarak bütün düşünce tarihinde başatlığını korumuştur. Kavramsal gerçekliğin var olabilmesi için kavramın yani tümelin kendisini tikelde göstermesinin zorunlu olduğunu mimleyen Aristoteles, tikeli tümelin önüne yerleştirilerek problemi maddeci yaklaşım doğrultusunda çözmüştür.

Sonuç

Yukarıdaki bilgiler ışığında, kavramsal sanatın anlam sorununun tarihsel bağlamda yeni bir sorun olmadığı görülür. Özellikle modernizmin değişim evrelerinde insanın bilgi birikiminin fazlalığı yapıta olan hâkimiyeti arttırmıştır. Sanat ve kavramsal sanat adına üretilen yapıtlar, diğer yapıtlara göre görünüşlerinden çok, kavramsal özellikleri ile sorgulanmıştır. Klasik sanat geleneğine karşı, yeni kavramsal söylemler geliştirmeye çalışılsa da “sanat, varlığı gereği kavram içerir” önermesi, söz konusu söylemin şiddetini zayıflatmıştır. Fakat yenilikçi yanını tamamen yok edememiştir. Sanatsal üretimlerde, şeklin ya da

Düşünce Olarak Sanat Ya Da Kavramsal Sanatın Anlam Sorunu

uygulamanın önemli olmadığı savını dengeleyecek kavram ve dilin vazgeçilmezliği savı, kavramsal sanatın anlam sorunu olmaya devam etmektedir.

Eğer sanat kavram olarak gerçekse tikel olanlar yani sanat eserleri birer yanılısamdır yani değersizdir. Eğer tikelse yani sanat eseri gerçekse, sanatın kendisi yani tümel olan değersizdir. Sanat kavramı olmadan sanat eserinin imkânsızlığı ile eser olmadan sanatın imkânsızlığı sorunsalı çözülememiş görünmektedir ve hala günümüzde de varlığını sürdüren metafizik bir problem olarak durmaktadır.

Kaynakça

- Antmen, Ahu. (2009). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. (2. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Aşkaroğlu, Vedi. (2020a). "Postmodern Roman ve Yeni Dünya Tasarımı". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (46), 338-353.
- Aşkaroğlu, Vedi. (2015). Postmodernizm: Sınırsız Özgürlük mü? Özgürlüğün Sınırı mı?. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- Aşkaroğlu, Vedi. (2020b). Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir Tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (47), 198-221.
- Atakan, Nancy. (2008). Sanatta Alternatif Arayışlar. (çev.Zeynep Rona) İstanbul: Karakalem Yayıncılık.
- Bourriaud, Nicolas. (2005). İlişkisel Estetik. (çev.saadet özen). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bourriaud, Nicolas. (2004). Postprodüksiyon. (Nermin Saybaşı) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Badiou, Alain. (2020). Başka Bir Estetik (çev.Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Metis Yayıncılık
- Giderer, Hakkı Engin. (2003). Resmin Sonu. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Harrison, Charles ve Wood, Paul,(2011). Sanat ve Kuram. (çev. Sabri Gürses). İstanbul: Küre Yayınları.
- Şahiner, Rıfat. (2008). Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Yılmaz, Mehmet. (2006). Modernizmden Postmodernizme Sanat. İstanbul: Ütopya Yayınevi.
- Beatrice, Lenoir. (1978). Sanat Yapıtı. (Çeviren: Aykut Derman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozkurt, Nejat. (2000). Sanat ve Estetik Kuramları. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cuspit, Donald. (2006). Sanatın Sonu. (Çeviren: Yasemin Tezgiden). İstanbul: Metis Yayınları.
- Danto, Artur, C. (2010). Sanatın Sonundan Sonra. (Çeviren: Zeynep Demirsü). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Deleuze,Gillers(2017).Fark ve Tekrar,çev.Burcu Yalım,Emre Koyuncu,İstanbul:Norgunk Yayıncılık
- Eren, Işık. (2006). Sanat ve Bilgi İlişkisi. Bursa: Asa Kitabevi.

- Heidegger, Martin. (2007). Sanat Eserinin Kökeni. (Çeviren: Fatih Tepebaşı). Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd.
- Heinz, Heimsoeth. (1993). Immanuel Kant'ın Felsefesi. (Çeviren: Takiyettin Mengüşoğlu). Ankara: Remzi Kitabevi Yayınları
- Kant, Immanuel.(1999). Pratik Usun Eleştirisi. (çev.İsmet Zeki Eyüpoğlu). İstanbul: Say Yayınları
- Kahraman, Hasan, Bülent. (2005). Sanatsal Gerçeklikler Olgular ve Öteleri, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Rifat, Mehmet. (1992). Göstergebilimin ABC'si. İstanbul: Simavi Yayınları ABC Dizisi 8.
- Timuçin, Afşar. (1992). Düşünce Tarihi. İstanbul: BDS yayınları.
- Tourane, Alain. (2007). Modernliğin Eleştirisi. (Çeviren: Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türkdoğan, Tansel. (2004). Çağdaş Sanat. Ankara: Piramit Yayınları.
- Yenişehirlioğlu Şahin (1982). Felsefe ve Sanat. Ankara: Alkim Yayınevi.
- Yılmaz, Mehmet. (2006). Modernizmden Postmodernizme Sanat. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Ziss, Avner (2016). Gerçekliği Sanatsal Özümlemenin Bilimi: Estetik. Çev.Yakup Şahan. İstanbul: Hayalbaz Kitap Yayınları.
- <http://www.netlarus.com> erişim tarihi: 30 Haziran 2016.
- <http://gorselsanatlar.org/bati-sanatinda-modernakimlar/kavramsal-sanat-alintilar-onemli-sanatcilar-ve-gruplar/?wap> erişim tarihi: 7 Temmuz 2020.
- www.dugumkume.org erişim tarihi: 10 Temmuz 2020.

AFGANİSTAN'DA GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN NEDEN VE SONUÇLARI*

CAUSES AND CONSEQUENCES OF MIGRATION MOBILITY IN AFGHANISTAN

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ИМИГРАЦИИ В АФГАНИСТАНЕ

Ahmad Jawid OBAYD**

Abdullah KARATAŞ***

ÖZ

Tarihi süreç içinde insanlığın gündeminden hiç çıkmayan bir mesele olan göç sorunu, 2000'li yıllarda da dünyanın çoğu ülkesinde hep gündemde tutulmuştur. Ekonomik endişeler ve savaş korkusu öncelikli olmak kaydıyla, birçok nedenle bireyler yaşadıkları mekânlardan toplu halde ayrılmaktadırlar. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Afganistan'da da göçün önemli bir sorun haline geldiği söylenebilir. Afganistan, 1979'daki Sovyet işgalinden bu yana 40 yılı aşkın süredir ardı kesilmeyen işgaller, iç çatışmalar ve dış müdahalelerden dolayı silahların hiç susmadığı bir ülke konumundadır. Afganistan, süper güçlerin çatışma sahası olmasının yanında sosyal, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkla beraber terörle de anılan bir ülke haline gelmiştir. Her geçen gün artan şiddet olayları, tarihi İpek Yolu'nun geçtiği bir ülke olan Afganistan'ı adeta yaşanmaz bir ülke durumuna getirmiştir. Ülke içindeki huzursuz ve güvensiz ortam nedeniyle yıllardır göç sorunları yaşayan Afganistan, 20. yüzyılda komşu ülkeler başta olmak üzere dünyanın her yerine göç vermeye başlamıştır. İlk başta göç merkezi olarak Pakistan ve İran tercih edilmiş, daha sonra ise Türkiye ön plana çıkmıştır. İnsanlar yaşamış oldukları ekonomik, terör, güvenlik sorunları ve iç çatışmaların etkisiyle ülkesini terk etmek zorunda kalmaktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerdeki müreffeh hayat koşulları, ekonomik olanaklar ve güvenlik imkânları da bu ülkelere göçü cazip hale getirmektedir. Bu çalışmada, Afganistan'da göç sorunu, neden ve sonuçlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Göç Sorunu, Terör, Güvenlik, Ekonomik Kaygılar, İşgaller

* Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Afganistan'da Göç Sorunu" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** ORCID: [0000-0003-2223-1152](https://orcid.org/0000-0003-2223-1152), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı 51240-NİĞDE. jawid.obayd@gmail.com.

*** ORCID: [0000-0001-9818-2241](https://orcid.org/0000-0001-9818-2241), Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü 51100-NİĞDE. akaratas@ohu.edu.tr

Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

ABSTRACT

The problem of migration, which is an issue that has never left the agenda of humanity in the historical process, has always been on the agenda in most countries of the world in the 2000s. Individuals leave the places they live collectively for many reasons, with the priority of economic concerns and fear of war. It can be said that migration has become an important problem in Afghanistan as in all countries of the world. Afghanistan is a country where weapons have never stopped because of the invasions, internal conflicts and foreign interventions that have not ceased for more than 40 years since the Soviet invasion in 1979. Afghanistan, besides being a battleground of superpowers, has become a country that is mentioned with terrorism along with social, economic and political instability. Afghanistan, through which the historical Silk Road passes, has become an uninhabitable country due to the increasing violence day by day. Afghanistan, which has been experiencing migration problems for years due to the uneasy and insecure environment in the country, started to send immigrants to all parts of the world, especially to neighboring countries in the 20th century. At first Pakistan and Iran have been preferable as immigration center while Turkey has come to the fore later. People are forced to leave their country due to the effects of economic, terrorism, security problems and internal conflicts. On the other hand, the prosperous living conditions, economic and security opportunities in developed countries make migration to these countries attractive. In this study, the migration problem in Afghanistan will be discussed with its causes and consequences.

Keywords: Afghanistan, Migration Problem, Terror, Security, Economic Concerns, Invasions

АННОТАЦИЯ

Проблема иммиграции всегда стояла на повестке дня в большинстве стран мира как раньше, так и в 2000-х годах. Люди покидают свои места жительства по разным причинам, в первую очередь из-за экономических проблем и страха войны. Можно сказать, что иммиграция стала серьёзной проблемой в Афганистане, как и во всех странах мира. В Афганистане, после советского вторжения в 1979 году уже более 40 лет продолжается стрельба, не прекращаются внутренние конфликты и иностранное вмешательство. Афганистан, помимо того, что является зоной конфликта сверхдержав, стал страной, которая ассоциируется с терроризмом наряду с социальной, экономической и политической нестабильностью. Растущее с каждым днем насилие превратило Афганистан, через которую проходит исторический шёлковый путь, непригодной для проживания страной. С Афганистана, который годами испытывал проблемы с миграцией из-за непростой и небезопасной обстановки в стране, и в 20 веке направляется поток иммигрантов во все части мира, особенно в соседние государства. Сначала, в качестве миграции предпочтение отдавалось Пакистану и Ирану, затем на первый план вышла Турция. Люди вынуждены покинуть свою страну из-за последствий экономических проблем, терроризма, проблем безопасности и внутренних конфликтов. С другой стороны, благополучные условия жизни, экономические возможности и безопасность в развитых странах делают миграцию в эти государства привлекательной. В нижеследующем исследовании будет обсуждаться проблема иммиграции в Афганистане, её причины и последствия.

Ключевые слова: Афганистан, проблема миграции, террор, безопасность, экономические проблемы, оккупации.

1. GİRİŞ

Afganistan'da son dönemde, gerek müdahil aktörlerin tutumları gerekse artan şiddet eylemleri, teröre yönelik yürütülen küresel savaşın merkezinde bulunan bu ülkedeki güvenlik durumunu tekrardan uluslararası gündemin ilk sıralarına taşımıştır. 1979'daki Sovyet işgalinden bu yana 40 yılı aşkın süredir ardi arkası kesilmeyen işgaller, iç çatışmalar ve dış müdahaleler Afganistan'ı silahların hiç susmadığı bir ülke konumuna getirmiştir. Süper güçlerin çatışma sahası olmasının yanında sosyal, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ve terörle de anılan bir ülke haline gelmiştir.

“Afganistan, ‘küresel terör’ olgusunu gündeme taşıyan El-Kaide, Taliban ve DAESH gibi radikal örgütlerin çıkış noktası ve üs kurdukları bir ülke olma niteliğini taşımaktadır. Yolsuzluk, rüşvet, sosyo-kültürel anlamda yaşanan erozyon; dini, etnik ve ideolojik esaslı nepotizm, bu ülkenin bir parçası haline gelmiş durumdadır. Taliban yönetiminin Afgan halkının kullanmaması koşuluyla üretimini serbest hale getirdiği uyuşturucu sorunu, ticaretten siyasete, uluslararası ilişkilerden terörle mücadeleye kadar her şeyi derinden etkilemiştir. Ülkede uyuşturucu baronları ve savaş aktörleri artık çok önemli bir konuma sahiptir. Afganistan'ı böylesine çözülmesi güç problemlerle karşı karşıya getiren en önemli sebep, yer altı kaynaklarının zenginliği açısından dünyanın ilk beş ülkesinden birisi olmasıdır. Petrol, doğalgaz, elmas, altın, bakır vb. yeraltı kaynaklarının yanı sıra dünya genelindeki lityum ve uranyum rezervlerinin yüzde 30'u Afganistan'da bulunmaktadır” (Turton ve Marsden, 2002). Bu zenginliği Afganistan'a önemli avantajlar sağlamakla beraber, ülkeyi dış güçlerin sürekli hedefi haline getirmektedir. Ayrıca İpek Yolu üzerinde yer alan jeostratejik konumuyla da ilişkili olarak, Afganistan tarih boyunca işgallere maruz kalmıştır. Zorlu iklim şartları ve coğrafi koşulların yol açtığı ekonomik yoksunluk, farklı etnik unsurlardan meydana gelen sosyal ve demografik yapının ürettiği siyasal istikrarsızlık, bitmeyen rekabet ve çatışmalar, Afganistan'ın tarihini ve bugünü belirleyen diğer sorunlu alanlardır. Bu zorlu koşullar, Afganistan'ın bütününde etkin, merkezi bir yönetim ve otoritenin oluşturulmasına olanak tanımamaktadır. Ülke adeta etnik grup ve aşiretler, savaş ve uyuşturucu zengini baronlar tarafından paylaşılmış vaziyette idare edilmektedir. Siyasi ve yönetsel istikrarsızlık kaynaklı otorite boşluğunun oluşturduğu güvenlik problemleri, bu ülkeyi sınır aşan suç örgütleri ve radikal terör grupları için eşine rastlanmayan bir faaliyet alanı haline getirmiştir. Afganistan'da iktidarın, etnik hatlar doğrultusunda paylaşıldığı bilinen bir olgudur. Nitekim bakanlıklar ve kamu kurumları, etnisiteye ya da siyasi pazarlıklara göre bölünmüş durumdadır.

“Yaklaşık 35 milyon nüfusu olan Afganistan'da en az 50 etnik grup vardır. Etnik gruplardan yüzde 42'lik bir orana tekabül eden 12,5 milyon nüfusu ile gerek demografik ve gerekse etkin olma açısından en güçlü olan kesim Peştunlardır. Ülkede her ne kadar ‘Afgan’ adıyla herhangi bir etnik unsur olmasa da bu sıfat daha çok Peştunlar'a atfedilmektedir. Bunları Tacikler (% 27), Özbekler (% 10), Hazaralar (% 9), Oymaklar (% 4), Türkmenler (% 3), Beluciler (% 2) ve diğerleri

Afganistan’da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

(% 3) izlemektedir” (Haşimi, Beşerdost ve Şerifi, 2010: 17-20). Bu noktada belirtmek gerekir ki etnik dağılımdan söz ederken, Türkmen, Özbek, Hazara ve Kızılbaşlar için bir bütün olarak “Afganistan Türkleri” kavramı kullanılmaktadır.

2. AFGANİSTAN’DA GÖÇ SORUNUN NEDENLERİ

Çalışma kapsamında Afganistan’da göç sorunun nedenleri ve çeşitleri, farklı yönleri ile birlikte ele alınarak incelenecektir.

2. 1. Coğrafi Nedenlerle Yapılan Göçler

“Afganistan topografik bakımdan üç farklı alandan oluşmaktadır. Ünlü Hindi Kuş Dağları ülkeyi yükseklik, doğal kaynaklar ve iklim bakımından birbirinden oldukça farklı üç parçaya bölmektedir. Bunlardan ilki ülkenin ortasında bulunan yüksek dağların hâkim olduğu bölge; ikincisi ülkenin güneyinde yer alan platoların hâkim olduğu bölge; üçüncüsü de ülkenin kuzeyinde yer alan düz arazilerin olduğu bölgedir. Ülkenin ortasında bulunan ve yüksek dağların hâkim olduğu bölge aynı zamanda ünlü Hayber Geçidi’nin ve derin vadilerin bulunduğu bölgedir. Bu dağ geçidi, Afganistan ve Pakistan İslam Cumhuriyeti arasında bulunmakta olup Kabil ile Peşaver kentlerini birbirine bağlamaktadır. Bu geçit, tarih boyunca Orta Asya ile Güney Asya arasında önemli bir ticari güzergâha ve askeri amaçlar için önemli bir stratejik konuma sahip olmuştur. Yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuk bir iklim yapısına sahip olan bu bölge, yarı çöl, bozkır ve tarıma elverişli olmayan bir topografyaya sahiptir. Dolayısıyla iklimsel, mevsimsel doğal şartlar, toprak kaymaları ve hava şartları gibi çeşitli nedenler göçlere sebebiyet vermektedir. Ülkenin güneyinde bulunan platolar bölgesi ise çorak çöl ve birkaç akarsuyun olduğu yüksek platolardan oluşmaktadır. Bu bölgenin iklimi yumuşak olmasına karşın, yağışın az olması sebebiyle ülkenin tarımsal üretimine katkısı oldukça sınırlıdır. Kuzeydeki ovalık bölge, otlakların ve verimli arazilerin yer aldığı tepe silsilelerinden oluşmaktadır. Bu topografik özellikler bölgedeki iklimin yumuşak olmasını ve bölgenin yağış almasını sağlayarak bölgeyi tarım için elverişli bir duruma getirmektedir. Bu sebeple bu bölge Afganistan için tarımın merkezi olarak nitelendirilmektedir. Ülkede bulunan özellikle dört büyük nehrin (Amuderya, Harriud, Helmand ve Kabil) çevresi de tarım için uygundur” (Afghan Public Health Institute, 2011). Görüldüğü üzere Afganistan oldukça zorlu coğrafi bir yapıya sahiptir ve onun bu zorlu yapısı yoksul halkın göç etmesinde önemli etkenlerden biri olarak gösterilebilir. Bölgeler arası sosyo ekonomik farklılıkların olmasının altında yatan nedenlerden birisi de budur.

“Bölgeler ve şehirlerarası dengesizliklerin fazla olduğu ülkelerden biri de Afganistan’dır. Afganların doğusu ile batısı, özellikle de kuzeybatısı ile güneydoğusu arasında önemli bir sosyo-ekonomik dengesizlik bulunmaktadır. Afganistan’daki bölgeler ve şehirlerarası sosyo-ekonomik farklılıklar iller ölçeğinde de görülmektedir. Beşeri Kalkınmışlık İndeksi’ne göre, Afganistan’daki on il Afganistan ortalamasının üzerinde bir kalkınmışlık düzeyine sahipken on beş il ise Afganistan ortalamasının altında yer almaktadır” (NSIA, 2020).

Afganistan'daki göç hareketliliğinin en önemli nedenlerinden bir diğèrinin de illerin sosyo-ekonomik düzeyindeki farklılıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Ancak göçler sadece iller arasında olmayıp ekonomik amaçlı başka ülkelere de yapılmaktadır.

“Göç hareketliliği Afgan tarihinin önemli bir parçası olmuştur. Kayıtlar, yüzyıllardır İran ve Pakistan'a Afganistan'dan göç edildiğini göstermektedir. 1850'lerde binlerce Hazaralı göçmen, doğal afetlerden ve diğèr krizlerden kaçmak için İran İslam Cumhuriyeti'ne göç etmiştir. 1880 ve 1903 yılları arasında, İran'da Meşhed'in doğusundaki Torbat-e Jam bölgesine 15.000 Afgan ailesinin yerleştiği bilinmektedir” (Abbasi- Shavazi vd., 2005).

2. 2. İller Arası Yapılan Göçler

Afganistan gerçek anlamda gelişmemiş ülkeler arasında yer almaktadır ve ülkenin çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Denizden uzak olduğu için genellikle kuraklık hâkimdir. Bu yüzden insanlar bir yerden başka bir yere göç etmek zorunda kalmaktadır. Başta da çevre ya da yakın illeri seçmektedirler. Afganistan'da iller arası göçlerin bir diğèr sebebi de savaş ve işsizliktir. Son yıllarda Faryab ili ve çevresinde Taliban'ın saldırılarına maruz kalan halk, savaş ve terör korkusu yüzünden ilerinden komşu ve yakın illere göç etme mecburiyetinde kalmıştır. Göç edenler gittikleri yerleşim yerlerine zamanla alışmaya başlamış, zamanla kendilerine yeni işler kurmuş ya da eski işleri olan çiftçilikle uğraşmışlardır. Bu nedenle göçler kalıcı ya da geçici nitelikte olabilmektedir. Savaşın bitmesi durumunda bir kısmı geri dönmekle birlikte, bir kısmı sosyo-kültürel koşullara alışmalarından dolayı tekrar eski yerlerine dönmemektedirler. Evlilik ve yeni akrabalık bağları gibi nedenlerle yaşamlarını göç ettikleri ilde sürdürmektedirler (Watandar, 2020). Görüldüğü üzere, pek çok Afganlı terör, ekonomik kaygılar ve akrabalık bağları nedeniyle, doğup büyüdüğü şehirlerden ayrılarak başka illerde yaşamlarını sürdürmektedir. Yeni iş imkanları ve ekonomik kaygılar ise Afganistan'daki göç hareketlerinin en temel nedenleri arasındadır. Sanayileşme alt yapısının olmaması ve teknolojik imkansızlıklar Afganistan'ın bu konuda en büyük engellerinden birisidir.

Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda sanayileşmesi ihmal edilen Afganistan'da işsizlik artmış, gelir seviyesi düşmüştür. 1973'te çıkan petrol krizi ise Pakistan, İran ve diğèr Orta Doğu ülkelerine büyük bir Afgan işçi göçüne neden olmuştur (Kronenfeld, 2008). Pakistan'nda işçi sayısının artması sonucunda Afgan göçmenler, petrol zengini Körfez ülkelerine de göç etmek zorunda kalmışlardır (Uluslararası Kriz Grubu, 2009). İran'daki nispeten yüksek ücretler ve o dönemde Afganistan'da artan vergi yükleri, yurtdışında iş arayan Afganlar için belirleyici bir faktör olmuştur ve Sovyet işgalinden önce Afganistan'dan İran İslam Cumhuriyeti'ne yüzbinlerce Afgan işçi göçü olmuştur (Stigter, 2006). Böylece emek göçü büyük bir hız kazanmıştır (Castles ve Miller, 2003). Ucuz işgücünden yararlanan ülkeler de bu durumu memnuniyetle karşılamış, İran'da Afganlar inşaatta, tuğla fabrikalarında ve çiftliklerde çok düşük ücretlerle çalıştırılmışlardır (Ashrafi ve Moghissi, 2002). Bu dönemde, sonraki dönemlerde de ağırlıklı olarak

Afganistan’da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

Afgan göçünün ana sebeplerinden birisi olmaya devam edecek olan ekonomik nedenlere bağlı göçler gerçekleşmiştir. Ancak çatışmalar sebebiyle de göçlerin hızı artarak sonuçları farklılaşmıştır (Geyik Yıldırım, 2018: 134). Afganistan’da göçü gerekçelendiren tüm bu olumsuzlukların yanında, soydaşların olduğu kentlere yapılan göçler de önemli bir yer tutmaktadır.

Göç edilen bölgedeki insanlar arasında; ortak köken, soydaşlık ve dostluk ilişkilerine bağlı olarak sıkı bağlantı kurulmaktadır. Sonradan göç edenler, kendilerinden önce göç edenlerin farklı tecrübelerinden yararlanmaktadır. Bu durum, döngüsel bir şekilde gerçekleşmektedir. Yardım alanlar daha sonra aynı yardımı yapmasalar da farklı konularda yardımcı olmakta ve göçmenler arasındaki bu ilişkiler sonucunda göçler daha fazla yaygınlaşmaktadır. Ayrıca göç edenlerin göçü olumlama ve özendirme sonucunda göçler süreklilik kazanmaktadır (NSIA, 2020). Bu bağlamda Afganistan’da da etnik farklılıkları çok olduğu için iç göçlerde soy bağı veya soydaşlık önemli işleve sahiptir. Bir Özbek Türkü göç etmek zorunda kaldığı takdirde ilk başta Özbeklerin çok olduğu illeri seçmekte; bir Peştun da genel olarak yine bu doğrultuda bir seçim yapmaktadır.

2. 4. Sürgün ve Baskı Artışına Dayalı Olarak Yapılan Göçler

Afganistan’da halk, can güvenliğini korumak ve ekonomik nedenlere dayalı olarak sürgün veya gönüllü olarak yerleşim yerlerinden göç etmeye mecbur kalmaktadır. Afganistan’da sürgün göçler genellikle sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklansa da savaş da bir diğer neden olarak belirlemektedir. Ayrıca zor kullanarak ya da tehdit yoluyla da bu göçler yapılmakta ve tehditler genellikle silahlı kişilerce gerçekleştirilmektedir. Bunların farklı nedenleri olsa da evlilik veya toprak anlaşmazlıkları bunlar arasında daha fazla öne çıkmaktadır. Kolukırık’a (2011: 185) göre; sürgün göçler her ne kadar zor bir süreç olsa da sürgün edilen yerdeki ortak geçmiş ve kültür, göç edenler için daha uygun ve yaşanabilir mekanlar oluşturmalarına ve yaşamlarını sürdürüp hayata tutunmalarına ve yeni sosyal yapıya oluşturabilmelerine fırsat sağlamaktadır.

Göç eden Afganlar, Pakistan ve İran tarafından memnuniyetle karşılanmamışlardır. Afganistan halkının karşı karşıya kaldığı bu durum, uluslararası toplulukların da dikkatini çekmemiştir (Marchand vd. 2014: 31). 1996 yılının ikinci yarısında Taliban saldırıları sırasında yerlerinden edilen Afganlara sınırlarını kapayan Pakistan, Özbekistan ve Tacikistan bu yöntemi uygulayan ülkeler olmuştur (BMMYK, 1997: 64). Mezhepsel nedenlere dayalı olarak yapılan göçler de baskıların neden olduğu göçler arasında yer almaktadır.

“Genel olarak dünya üzerinde, özel olarak ise İslam âleminde mezhepler ve dini cemaatlerin yol açtığı tefrika ve ihtilaflar, tarihte olduğu kadar bugün için de sosyal barış ve istikrarı bozan, hatta kanlı çatışmalara zemin hazırlayan nedenler arasında ilk sıralardaki yerini korumaktadır. Halen Suriye, Irak, Yemen, Bahreyn, Pakistan İslam Cumhuriyeti ve Afganistan’da mezhepsel ayrılıklar nedeniyle büyük can kayıpları meydana gelmektedir” (Gubar, 1995: 235). Afganistan’da da Sünni ve Şii olmak üzere iki büyük mezhep vardır. Sünniler genel olarak göç zamanında Sünnilerin yaşadığı şehri tercih ederken, Şiiiler için

aynı mezhepten kişilerin bulunduğu yer önemli olmayıp yerleştikleri yer önem taşımaktadır.

2. 5. Uzun ve Kısa Süreli Göçler

2007-2008 tarihli Ulusal Risk ve Güvenlik Açığı Değerlendirmesi (NRVA) anketi verilerine göre; kısa süreli göçler kapsamında olan mevsimsel göç ile ilgili olarak Kuchi yani yörük hanelerin %22'si, kentsel hanelerin ise sadece % 5'i mevsimlik çalışmaya dâhil olmaktadır (Afghanistan Protection Cluster, 2011). Göçebe bir yaşam tarzı ile karakterize olan Kuchi hanelerinin mevsimsel çalışmalarda yer alması şaşırtıcı olmayıp, pek çok ailenin mevsimlik işlerde yer alan bir üyesi bulunmaktadır. Özellikle Ghor (%66) ve Fayrab (%82), mevsimsel göç veren iller olarak ortalamanın üzerinde yer almaktadır (Icon-Institute, 2009). Göç edilen ülkeler genellikle kültür ve sosyal yaşam açısından göç edenlerle benzerlikler göstermektedir

İran, Afgan göçmenler için en yaygın hedef ülkelerden biridir. Kültür ve dildeki benzerlikler, coğrafi yakınlık muhtemelen Afganları çeken ana faktörlerdir. Pakistan ise göçmenler için bir menşe ülkesi olmasına rağmen, Pakistan hükümeti son zamanlarda ülkede ikamet eden Afganlara karşı tutumunu nispeten katılaştırmıştır. Bu nedenle Arap Yarımadası'ndaki ülkelerin son yıllarda göçmenler için daha önemli hedefler haline geldiği söylenebilir (Icon-Institute, 2009). Yapılan araştırmalara (MRRD ve CSO, 2007) göre; Pakistan'a göç eden Afganların %75'inin, İran'a göç edenlerin ise %47'sinin mevsimsel olduğunu göstermektedir. Ancak Avrupa'ya göç eden Afganların çoğunluğu kalıcı ve uzun sürelidir.

2. 6. Psikolojik Nedenlere Dayalı Göçler

Dünyadaki kötülüklerin çoğalması insanları huzur bulabilmek amacıyla ve canları pahasına topraklarını terk etmeye zorlamıştır. Bazıları zengin bir ülkede iş bularak memleketindeki ailesine bakabilmek amacıyla kaçmakta bazıları ise tüm ailesini yanına alarak yaşamlarını kurtarabilmek için yollara düşmektedir. Savaş ve işkenceden kaçmak amacıyla göç eden insanlar zamanla psikolojik sorunlar yaşamaya başlamaktadır. Bunları atlatabilmek için ise gittiği yerlerde bazen zorunlu bazen de istekli şekilde bu duruma alışma sürecine girmektedir. *“Göç psikolojisi üzerine değerlendirme yapmak ancak ekonomik ve sosyo-politik etmenlerin de göz önüne alınacağı karmaşık bir matriks bağlamında mümkün olabilecektir. Bu husus göz önünde tutularak göç-öncesi, göç süreci ve göç-sonrası olmak üzere üç evreden söz edilebilir. Psikolojik bakımdan göçü incelerken ve göç sebebiyle psikolojik güçlükler yaşayan insanlara yardım ederken, bu üç evredeki olumlu ve olumsuz özellikleri dikkate almak gerekmektedir. Bu özellikler de göç eden her bir kişi ve grup için farklı olabilmektedir. Bununla birlikte bu çok sayıda etmenin bileşik etkisi ile kişilerin ve grupların göçten ne şekilde etkilendiği anlaşılabilir. Dolayısıyla bu hususta ilk söylenmesi gereken şey, göçün psikolojik etkilerinin büyük ölçüde kişiye ya da gruba özgü olmasıdır”* (Peker, 2005).

2.7. Eğitim Amaçlı Yapılan Göçler

Afganistan'da 25 devlet üniversitesi olup bu üniversitelere 100.000'den fazla öğrenci kayıtlıdır ve bu üniversitelere kabul, oldukça rekabetçi bir giriş sınavına dayanmaktadır. Afganistan hükümeti ülkenin yeniden inşasına katkıda bulunabilecek eğitilmiş ve her yönden donanımlı gençlerin yurt dışındaki üniversitelerle değişim programlarını destekleyerek yurtdışında eğitim fırsatlarını artırmıştır (ABD Dışişleri Bakanlığı). Birçok ülke Afgan öğrenciler için burs sağlamaktadır. Burslar, mühendislik, tıp ve tarım başta olmak üzere hemen hemen tüm disiplinlerde sunulmaktadır (University World News, 2009). Pakistan'da uzun yıllardır faaliyet gösteren Albert Einstein Alman Akademik Mülteci Girişimi (DAFI) bu burslar arasındadır (UNHCR, 2007).

2.8. Kentlerin Sunduğu Olanaklar Nedeniyle Yapılan Göçler

Dünya Bankası ve UNHCR tarafından yapılan bir araştırma (The World Bank and UNHCR, 2011) kapsamında kentsel merkezlerdeki gayri resmi yerleşim yerlerinde ikamet eden Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler (ÜİYOK) incelenmiştir. Bu çalışmaya katılan ÜİYOK'ın %90'ından fazlası kırsal bölgeden gelmiştir ve çatışmalardan, büyük ölçekli yıkımlardan yakınmaktadır ve fiziksel, sosyal altyapıları hala çatışmadan önceki seviyede değildir. Bu durum, daha iyi ekonomik fırsatlar sunan daha güvenli şehirlere geçmek için güçlü bir teşviktir. Ayrıca, kırsal alanların geri dönen göçmenlerini barındırma kapasitesi sınırlıdır ve bu da onları dönüşte şehir merkezlerine göç etmeye zorlamaktadır. Doğal afetler, özellikle son on yılda art arda meydana gelen kuraklıklar, kentsel alanlara zorunlu olarak ekonomik nedenli göçe neden olmuştur. Çalışmada, yer değiştirme nedenlerinden çatışma, gıda yetersizliği, eksik istihdam temel itici faktörler olarak, kentsel alanlara yönelik ekonomik teşvikler ise çekici faktör olarak tespit edilmiştir. Kabildeki gayri resmi yerleşimlerin profilinin sunulduğu raporda, Afganistan'a döndükten sonra insanları Kabil'e yerleşmelerine iten temel gücün ekonomik nedenler olduğu belirtilmiştir. Raporda; barınma sorunu, işsizlik ve yetersiz sosyal hizmet desteği bu insanların yaşadığı temel sorunlar olarak belirtilmektedir (The World Bank ve UNHCR, 2011).

Kent merkezlerine yapılan kontrolsüz göçler, kent sakinlerinin güvensiz koşullarla karşı karşıya kaldığı gayri resmi yerleşim yerlerinin çoğalmasına yol açmıştır (UNHCR, 2007). Bu yerleşim yerlerindeki ailelerin %70'i iki yıldan fazla bir süredir ikamet ettiği için kalıcı görünmektedir. Ailelerin %90'ından fazlası kentsel alana kalıcı olarak yerleşme niyetini dile getirmiştir. Yaklaşık %80'i, geçim imkânlarının yetersiz olması nedeniyle kırsal kökenli eski yaşamlarına geri dönmek istemediklerini bildirmiştir (The World Bank ve UNHCR, 2011). Çünkü zaman geçtikçe ailelerin kökenlerine geri dönme motivasyonları azalmaktadır (UNHCR, 2007).

ÜİYOK'ın karşılaştığı en acil sorunlar istihdam, konut ve gıda güvenliği ile ilgilidir. Ayrıca kentsel yoksullara göre daha düşük beceri seviyeleri nedeniyle sosyo-ekonomik yönden entegrasyon sorunu yaşamaktadırlar. Okuryazarlık

oranları ve eğitim seviyeleri (özellikle kadınlar arasında) oldukça düşüktür ve iş deneyimleri tarım ve hayvancılık ile sınırlıdır. Erkek ÜİYOK'in %50'sinden fazlası inşaat sektöründe istihdam edilmektedir. Ayrıca, iş gücündeki ÜİYOK'in %68'i günlük işçi olarak çalışmaktadır (The World Bank ve UNHCR, 2011). Tüm bu sorunlara ek olarak Afganistan'da kent nüfusunun hızla büyümesi de önemli bir sorundur. Kentsel nüfus 1950 yılında toplam nüfusun %5,8'ini oluştururken bu oran 2010 yılında %23,2'ye yükselmiş ve 2050 yılına kadar da %43,4'e yükselmesi beklenmektedir. Kentleşme küresel olarak ortak bir eğilimdir. Kırsal alanlarda güvenlik ve yaşam koşullarının kötüleşmesine bağlı olarak Kabil ve diğer kent merkezlerinin öngörülebilir gelecekte genişlemeye devam etmesi muhtemeldir. Çünkü kayıt dışı yerleşimler ve kırsal-kentsel göçler kentsel büyümenin temel nedenleri arasında yer almaktadır (Majidi, 2011).

Levron vd. (2006), 2002 ve 2003 yılları arasında geri gönderilen mültecilerin %90'ının kökenlerinin Kabil olduğunu belirtmektedir. Bu durum, Taliban yıllarında Kabil'e büyük miktarda insan girişi ile açıklanabileceği gibi, yurtdışında uzun süre zor koşullarda yaşayan ve bu nedenle Afganistan'daki şehir merkezlerine yerleşmek isteyen mültecilerin tercihlerini de yansıtmaktadır. Tarım sektöründen ziyade hizmet veya inşaat sektörlerinde yer alan İran ve Pakistan'dan geri dönenler için de aynı durum geçerlidir (Majidi, 2011). Bununla beraber geri dönenlerin, kentsel yaşamın sunduğu geçim olanaklarından yararlandıkları da söylenebilir ki 2005'te, kentsel vatandaşların yaklaşık %70'i toplam şu altı şehirde yaşamaktadır: Herat, Kandahar, Kabil, Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Celalabad. Sonuç olarak, Afgan hükümetinin kentsel yönetim açısından güçlü bir baskıyla karşı karşıya kaldığı söylenebilir (Beall ve Esser, 2005).

Kabil, 2005 yılında yaklaşık 3 milyonluk tahmini nüfusu ile Afganistan'daki tüm şehirlerin en büyüğü olmaya devam etmektedir. Kabil'in büyüme oranının son yıllarda yükseldiği tahmin edilmekle birlikte büyümeye devam etmektedir (Kantor, 2008). 1 Ocak 2020 itibarıyla Kabil'de ikamet eden toplam insan sayısının 4,273 milyon olduğu bilinmektedir (Vikipedi, 2020). Yerinden olmuş nüfuslar, kentsel ortamlarda kentsel yoksullarla birlikte büyük Afgan şehirlerinde yaşamaktadırlar. Bunların gelişi, altyapı ve şehir hizmetleri üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu durum, sakinlerin ve kentsel yoksul kitlenin özellikle barınma, su ve sanitasyon, gıda ve geçim sıkıntısı gibi zayıf yönlerini daha da kötüleştirmiştir (Majidi, 2011). Ancak kentlerin sağlamış olduğu imkânlar, göç için çekici bir faktör olmayı sürdürmektedir (Todaro, 1980: 16). Benzer bir şekilde, Afganistan'da da insanlar kentin çekiciliğini ve yaşam standartlarının daha uygun olduğunun farkına vardıldıktan sonra kırdan kente göç etmişlerdir ve etmeyi de sürdürmektedirler. Kentler, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan insanların yüksek hayat standartlarına sahip olmalarına ve dolayısıyla onların kırdan kente göç etmelerine neden olmaktadır.

“Göç, bireylerin yalnızca bir yerden başka bir yer gitmesi anlamını taşımamakta aynı zamanda bireyin ve ailenin sosyal ve toplumsal olarak da konum değiştirmesini ifade etmektedir. Göç eden bireylerin bir kesimi kente yetenek ve sermayeleri ile giderken büyük bir kısmı ise sadece umut ve beklentileri ile göç

Afganistan’da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

etmektedir” (Erder, 2011: 205). Ancak göç eden aileler göç ettikleri yerlerde büyük sorunlarla karşılaşmaktadır ve bunların başında da maddi zorluklar gelmektedir. Bu sorunların aşılması için ailedeki her bireyin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. Ailede çalışabilecek yaşta olan çocuklar genellikle düşük ücretlerle vasıfsız işlerde, aileye ekonomik katkı sağlayabilmek için çalıştırılmaktadır ve göç eden ailelerin çoğunda bu sorunlar varlığını sürdürmektedir (Açıklım, 1997: 610).

3. AFGANİSTAN İÇİN GÖÇ EYLEMİNİN KATKILARI

Aileler açısından göçün her ne kadar olumsuz yönleri olsa da bazı olumlu yönleri de bulunmaktadır. İş Akademisi (IS) anket verilerine göre (FANDOM, 2006), göçmenler ülkelerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Yurtdışında göçmen olarak çalışan Afganların bir kısmı elde ettikleri parayı ülkelerine göndermektedir. Diğer bir kısmı buldukları ülkede kazanımlarını biriktirip kendilerine iş kurmaktadır.

İran ve Pakistan’daki istihdam olanakları ve daha yüksek maaşlar, Afganistan ile bu komşu ülkeler arasında yüksek göç akımlarına neden olmaktadır. Göç edilen ülkeye göre, günlük ödenen ücret değişebilmektedir. Pakistan’da ortalama günlük ücret 4 dolarken, İran’da 9 dolara kadar çıkabilmektedir. Ancak İran’a göre Pakistan’da yaşam koşulları daha uygundur (Stigter, 2006). BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) tarafından 2008 yılında yapılan ve Afganistan-İran arasındaki iş bulma ve istihdam koşullarının araştırıldığı bir çalışma (Majidi, 2008), İran’daki Afgan göçmenlerin ücretlerinin, Afganistan’a dönüşlerinde kazandıkları ücretlerden ortalama dört kat daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre göçmen işçilerin ilk istihdamı, İran’daki çevre, akraba ve işveren ağının varlığı nedeniyle, ortalama altı günde sağlanmaktadır. Ancak göçmenlerin Afganistan’a zorunlu olarak dönmeleri halinde, bu kişiler bir aydan fazla bir süre iş bulmak için zaman harcamak zorunda kalmaktadır (Majidi, 2008). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yürütülen ve İran’daki Afganlar üzerine 2005-2006 yılı için yapılan bir araştırma, Afgan erkek çalışanların haftalık ortalama gelirinin için 31.54 ABD doları, kadınların ise 10.01 ABD doları olduğunu göstermektedir. Aynı araştırma ile İranlı işçilerin aylık ortalama 195 dolar, Afgan işçilerin ise 172 dolar ücret aldıklarını, hizmet sektöründe ise ücretlerin Afganlar için 148 dolar, İranlılar için 162 dolar arasında olduğu, ekstra ödemeler dahil toplam ücretler 182 dolar (Afganlar) ile 224 dolar (İranlılar) arasında değiştiği belirtilmektedir. Bu durum Afgan işçilere uygulanan ücret farklılıklarının sadece bir yönünü açıklamaktadır (Wickramasekara vd. 2006). IS Akademi anketi tarafından yapılan bir araştırma bulguları (FANDOM, 2005), hanelerin yüzde 20,7’sinin kendi arazisine sahip olduğunu ve bu oranın geri dönen göçmen haneleri arasında ise biraz daha yüksek olduğunu göstermektedir. Gıda üretiminde ise toprağa bağımlılık oranı göçmen olmayan hanelerde daha yüksek olup konut ile ilgili olarak da göçmen hanelerin evlerindeki oda sayısı daha fazladır ve göçmenlerin yüzde 72,7’si bir ev sahibidir (The World Bank, 2005).

Afganistan'da işsizlik oranı, NRVA (Ulusal Güvenlik ve Risk Açığı Analizi) verilerine (Icon-Institute, 2009) göre, 2007/08'de erkekler için yüzde 6,9, kadınlar için yüzde 7,4 olarak belirlenmiştir. 2007/08'de genel olarak Afganistan'daki işsizlik oranı ise yüzde 7,1'dir. Ancak işsizlik oranının bu orandan daha fazla olduğu söylenebilir. Afganistan gibi gelişmekte olan ülkelerde, sosyal koruma planlarından yoksun olan birçok kişi genellikle işsiz kalmayı göze alamayacağı için çoğu zaman kayıt dışı sektörde ve tehlikeli, verimsiz, düşük ücretli işlere başvurmak zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda, burada görülen düşük işsizlik oranı, sürdürülebilir bir istihdam durumundan ziyade, kötü performans gösteren bir işgücü piyasasını yansıtmaktadır (Icon-Institute, 2009). Göçün ana motivasyonunun yurtdışında istihdam isteği olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, Afganistan'daki işgücü piyasasının kötü durumunun önemli bir göstergesi olarak da belirtilebilir. Bununla birlikte, hedef ülkenin seçilmesindeki temel etkenlerden biri de ulaşım kolaylığıdır. Daha iyi istihdam olanakları ve çalışma koşulları da diğer etkenler arasındadır.

İran'daki mültecilere geçici bir çalışma iznine sahip olmaları durumunda çalışma izni verilmektedir. Bu izin için yalnızca 18-60 yaşlarındaki Afgan erkekleri başvurabilmektedir. İzinlerin verilebileceği iş alanları Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığı tarafından belirlenmektedir ve bu işler genellikle el emeği içermektedir. İran'ın beş ilinde yapılan bir araştırmada (Wickramasekara vd. 2006); 18 yaş ve üstü erkek katılımcıların yüzde 77'sinin bir işinin olduğu, yüzde 10.1'inin iş aradığı, yüzde 9'unun eğitim gördüğü ve yüzde 1'inin çocuklara bakmak için evde kaldığı gözlemlenmiştir. Buna karşılık, 18 yaş ve üstü kadınların yüzde 78'i ev kadınıdır (Alzahra University, 2011). İş türü açısından, Afgan erkeklerin yüzde 28'i inşaat sektöründe, yüzde 29'u günlük işçi olarak ve yüzde 3'u hayvancılık ve tarım alanlarında çalışmaktadır. Afgan kadınları çoğunlukla terzi dükkânlarında (%48) veya günlük işçi olarak (%32) çalışmaktadır (Ahmedinejad, 2011; Alzahra University, 2011).

4. AFGANİSTAN'DA NİTELİKLİ İŞGÜCÜ SIKINTISI VE BEYİN GÖÇÜ

Afganistan'ın nitelikli işgücü sıkıntısı hemen hemen her düzeyde belirgindir. Ülke sağlık ve eğitim sektöründe birçok zorlukla karşı karşıya olup, bilim-teknoloji ve iletişim altyapısı ile ilgili olarak nitelikli işgücü için yüksek bir talep vardır. Temiz içme suyu, sulama ve taşkın kontrol sistemleri için uzmanlar yetersizdir. İnsanlar sürekli elektrik sıkıntısı yaşamaktadır ve geçimlerini eski geleneksel tarım yöntemleriyle sağlamaktadır. Dağlık bir coğrafya ve sınırlı ekilebilir araziye sahip Afganistan'da arazi üzerinde aşırı baskı vardır. Bu baskıyı hafifletmek için acilen modern tarım teknolojilerine ihtiyaç duyulmaktadır (Afganistan İslam Cumhuriyeti).

Ciddi bir kalkınma sorunu olan Afganistan'da çözüm, güçlü vizyoner ve yenilikçi bir liderin varlığını gerektirmektedir. Ayrıca, iyi koordine edilmiş bilim ve teknoloji yapıları ve etkili bir insan kaynakları stratejisi de bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle ihtiyaç

Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

duyulan nitelikli işgücünü ülkeye sağlayacak olan yükseköğretim sisteminin kalitesinin acilen iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yükseköğretimin kalitesinin artırılması, Afganistan'da en temel ulusal kalkınma stratejilerinden biridir. Afganistan'ın ekonomik yönden iyileşmesi ancak bu tür önlemlerle sağlanabilecektir (Afganistan İslam). Afganistan'da yükseköğretim sisteminin geliştirilmesinin önemine rağmen, göç eden nitelikli ve eğitilmiş Afganlardan çok azının yurtdışından geri döndüğü gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Nitelikli ve eğitilmiş Afganların kendi ülkelerini terk etmelerinin temel nedeni de ülke içindeki şiddet hareketleri ve ekonomik yoksunluk olarak belirtilebilir.

Esas olarak eğitilmiş Afganistan halkının Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göç hareketi, 1980 ve 1990 yıllarında Sovyet müdahalesi sırasında başlamıştır. Ancak 2007/08'de elde edilen verilere göre; mevcut göç hareketlerinde beyin göçü izine rastlanmamıştır. Çünkü yerleşik nüfusun ve Afganistan'dan ayrılan göçmenlerin eğitim düzeyinde neredeyse hiç fark bulunmasa da uluslararası göçmenler iç göçmenlerden daha yüksek eğitilmiş görünmemektedir (Icon-Institute, 2009). Bununla birlikte, Afganistan'ın özellikle eğitim ve sağlık sektörlerinde yüksek nitelikli işgücüne ihtiyacı olduğu açıktır. 2000 yılında Dünya Bankası, az eğitilmiş nüfusun göç oranını yüzde 23,2, hekimlerin göç oranını ise yüzde 9,1 olarak göstermiştir (The World Bank ve UNHCR, 2011).

Dünya Sağlık Örgütü, Afganistan'da 2009 yılında toplam 17.257 hemşire ve 2.181 ebe, 2010 yılında ise 6.901 hekim bulunduğunu belirtmiştir (WHO, 2013). Afganistan'da 5000 kişiye yaklaşık bir doktor hizmet vermektedir. Hekimlerin düşük maaşları (aylık 100 USD), Afganistan'a gelmelerini ya da Afganistan'da kalmalarını zorlaştırmaktadır (Kuschminder ve Dora, 2009). 1991'den 2004'e kadar olan yıllık hekim göç oranına genel olarak bakıldığında, hekimlerin göç oranının zaman içinde azalmasına rağmen ülkeyi terk eden toplam hekim sayısının 1991'de 302'den 2004'te 500'e yükseldiği görülmektedir (The World Bank, 2010). Sağlık sorunlarının aşılabilmesi için öncelikle sağlık personelinin ülkede tutulması gerekmektedir. Ancak verilerden de görüldüğü üzere bunun böyle olmadığı açıktır. Sadece sağlık alanında değil eğitim, teknik, fen alanlarında çalışan uzman personel için de aynı durum söz konusu olmaktadır. Çünkü Afganistan'daki yaşam koşulları çalışanları memnun etmemektedir.

5. SONUÇ

Üç bin yıllık tarihe sahip olan bir ülke olan Afganistan, tarihi ipek yolu üzerinde yer almaktadır. Afganistan, eski Türkistan ve Horasan'ın merkezini oluşturmakta, bu açıdan da jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip olması nedeniyle tarihin belli dönemlerinde hegemon güçlerin mücadele ve çekişmelerine sahne olmuştur. Tarihin her safhasında büyük güçler tarafından istila edilen bu topraklar, Büyük İskender İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu, İngiltere, SSCB işgallerine maruz kalmış ve son olarak da ABD müdahalesiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Özellikle son ABD müdahalesinin üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen ülkenin istikrara kavuştuğunu söylemek oldukça güçtür. Ne yazık ki SSCB işgalinin ardından iç savaşlar, Taliban iktidarı ve hali hazırda ABD'nin müdahalesi, ülkenin 40 yıla yakın bir süredir istikrarsızlık sarmalının içerisinde girmesine neden olmuştur. Uluslararası toplumlar Afganistan'ı yeniden kalkındırma çabası içerisindeyler. NATO ve koalisyon güçleri kapsamında, Afgan halkının yardımına koşan devletlerin en başında Türkiye gelmektedir. Afganistan coğrafi olarak Türkiye'ye uzak olsa da tarihi, siyasi ve kültürel bakımdan bir yakınlık söz konusudur. Türkiye, tarihten gelen dostluğu ve samimi duruşuyla ülke halkının ilgi odağı olmuştur. İki ülke arasındaki bu samimiyet ve dostluğun arka planında, 1921 yılında TBMM'yi ilk tanyan müslüman ülkenin Afganistan olmasının ayrı bir önemi vardır.

Yıllardır Taliban güçlerine karşı yürütülen mücadele nedeniyle, pek çok kişi rahat bir yaşama kavuşmak için göç etmek zorunda kalmıştır. Ülkenin daimi bir istikrara kavuşması umudunu yitiren vatandaşlar, her geçen gün öz yurtlarını terk edenlerin kafilesine eklenmektedir. Afganistan halkı, komşu ülkeleri Pakistan ve İran'a sığınmayı hedef haline getirmiştir. Ancak bitmeyen savaş ve istikrarsızlıklar neticesinde, Afganistan'ı terk eden göçmenlerin çoğunun uğrak noktası, İran ve Pakistan'dan sonra artık Türkiye olmuştur. Afgan göçmenlerin Türkiye'ye gelmesindeki en önemli neden, Türkiye yönetiminin ve Türk halkının Afganistan halkına duyduğu güven ve yakınlıktır. İran ise Afganlara karşı tam tersi bir tutum içerisinde olduğu için 2014-2020 yılları arasında pek çok Afganistanlı göçmen İran'ı terk ederek Türkiye'ye sığınmıştır. Afganistan göçmenlerinin Türkiye'yi tercih etmesindeki diğer neden ise Türkiye'nin Afganistan konusunda bir jeopolitik hesap peşinde olmaması ve iki ülke arasındaki dostane ilişkinin varlığıdır. Türkiye, Afganistan konusunda İran ve Pakistan gibi mezhepsel ve etnik tabanlı siyaset yürütmemiştir. Afganistan ve Türkiye arasındaki tarihi, samimi, karşılıksız dostluk ve işbirliği, iki ülkenin birbirlerine olan güvenini daha da sağlamlaştırmıştır.

Türkiye'ye göç eden Afganlar genellikle savaş korkusu, ekonomik sıkıntılar ve ülkedeki kargaşadan kaçarak gelenlerden oluşmaktadır. Bu göçmenler genel olarak sağlık sorunu yaşamamış olup şimdiye kadar buna dair herhangi bir belirti de ortaya çıkmamıştır. Afganistan'da devam eden terör, iç çatışmalar, ekonomik istikrarsızlık ve işsizlik gibi sorunlar nedeniyle, çoğu Afgan göçmen Türkiye'yi transit ülke olarak tercih etmekte, bir kısmı ise kalıcı olarak yaşamını sürdürmek için Türkiye'ye yerleşmektedir. Ancak kontrolsüz bir biçimde göçmen kabul eden ülkelerde işsizliğin artmasıyla birlikte, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda büyük sorunların baş göstermesi de kaçınılmazdır. Son yıllarda Türkiye'nin kabul ettiği göçmen sayısı Batı Avrupa devletlerinin kabul ettiği göçmen sayısından oldukça fazladır. Bu sayının gelecekte artması durumunda, ekonomik olarak Türkiye'nin bu tür göçmen dalgasıyla baş etmesi oldukça zor görünmektedir. Yaşanan bu göçlerle birlikte, yerel halk ve göçmenler arasında gerginlikler yaşanması da olası bir durumdur. Türkiye uzun yıllardan bu yana,

Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

göçmen kabulü ile misafirperverliğini göstermiş olsa da bu uygulamanın devam etmesi küçük ya da büyük boyutlu krizlere yol açabilecektir.

Afganistan'da bitmek bitmeyen terör olayları, ekonomik çıkmazlar ve aynı zamanda iç çatışmaların uzaması ülke halkının bir kısmını göçe zorlamıştır. Bu durum gün geçtikçe Afgan halkı için büyük kaygılara neden olmaktadır. Tüm bu sorunların çözüme kavuşturulabilmesi için Afganistan'ı yeniden inşa etmek ve bir an önce en uygun siyasi sistemi Afganistan'a uygulamak gerekmektedir.

Afganistan'da yüzbinlerce insan yerinden edilmiştir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü (IOM), düzenli ve insani göç yönetiminin sağlanmasına yardımcı olmak için göç konularında uluslararası işbirliğini teşvik etmekte, göç problemlerine pratik çözüm arayışını desteklemekte ve mülteciler ile ülke içinde yerinden edilmiş insanlar dâhil ihtiyaç sahibi göçmenlere insani yardım sağlamaktadır. Afganistan'daki göç akımının nedenleri, genel olarak bölgedeki güvensiz ortam, işsizlik, toplumdaki siyasi ve sosyal ayrımcılıklar olarak bilinmektedir. Bu nedenlerden dolayı da dünya genelinde Afganistan en çok göç veren ve insan sermaye kaybı yaşayan ülkelerden biri olarak gündemin ön sıralarında yerini almaktadır. DAES'in ortaya çıkması ve Taliban'ın tekrar boy göstermesi, böylece istikrar konusunda ülkedeki pozitif yönlü eğilimin yerini yavaş yavaş istikrarsız ve güvensiz bir ortama bırakması, ülke dışına kaçanların sayısının her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Ancak 2020 Şubat ayında ABD-Taliban anlaşması sonrası, Afganistan'da barış sürecinin seyrinin değiştiği söylenebilir. Anlaşma sonrasında, Afganistan'da hükümetle Taliban arasında doğrudan yapıla müzakerelerin, göç sorunun çözümünde yeni bir yol haritası olacağı düşünülebilir.

Günümüzde mülteci hareketleri artık Afganistan halkının göç etmesinde önemli bir faktör halini almıştır. Dünya genelinde, Afganistanlı sığınmacılar küresel sığınmacı nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yetkililer tarafından göç ve genç insan sermaye kaybı önlenemez ve giden nitelikli insanların ülkeye dönmesi için daha sağlam planlar yapılmaz ise Afganistan'ın kendi ayakları üzerinde durabilmesi yakın zaman için mümkün görünmemektedir. Uluslararası göçe ilişkin çözüm önerileri bağlamında, transit ülkeler de dâhil tüm ilgili ülkelerin ortak kaynaklar oluşturarak belirli hedefler doğrultusunda, birlikte politika üretmeleri gerekmektedir. AB'nin yasal göç olanaklarını artırması, alınması gereken önlemlerden sadece biridir. Ancak jeostratejik konumu nedeniyle, Avrupa'nın doğuya açılan kapısı olan Türkiye'yi dışarıda bırakarak gerçekleştirilecek bir çözüm sürecinin başarıya ulaşacağı söylenemez. AB'nin bu konuda ihtiyatlı davranması, göç sorunun çözüme kavuşturulmasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, taraflar kısa vadeli ve geçici projelere odaklanmak yerine, kalıcı çözümü ve özellikle de kaynak ülkelerde krizlerin temel nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik stratejileri ön plana çıkarmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasi-Shavazi, M.J., Glazebrook, D., Jamshidiha, G., Mahmoudian, H. and R. Sadeghi. (2005). Return to Afghanistan?. A Study of Afghans Living in Zahedan. Kabil: AREU.
- ABD Dışişleri Bakanlığı. Erişim adresi: <https://www.state.gov/>.
- Açıklım, N. (1997). *Göç ve çalışan çocukların sorunları*. II. Ulusal Sosyoloji kongresinde sunuldu. Ankara.
- Afghan Public Health Institute, Ministry of Public Health (APHI/MoPH). (2011). *Afghanistan Mortality Survey 2010*. Afghan Public Health Institute, Ministry of Public Health (APHI/MoPH) [Afghanistan], Central Statistics Organization (CSO) [Afghanistan], ICF Macro, Indian Institute of Health Management Research (IIHMR) and World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean (WHO/EMRO) [Egypt], Calverton, Maryland, USA.
- Afganistan İslam Cumhuriyeti. Erişim adresi: <http://ceo.gov.af/fa>.
- Afghanistan Protection Cluster (2011). *Protection Overview: Eastern and South-Eastern Regions -2010/2011*. Afghanistan.
- Ahmedinejad, M. (2011). *Multidimensional poverty and vulnerability assessment: case of afghan refugees in the five most refugee populated provinces of Iran*. Paper presented at the 4th European Public Health Conference, 10-12 November, EUPHA, Copenhagen.
- Alzahra University (2011). *Livelihood Framework: Poverty and Employment*. Tehran: Alzahra University.
- Ashrafi, A. and Moghissi, H. (2002). Afghans in Iran: Asylum fatigue overshadows Islamic brotherhood. *Global Dialogue*, 4(4), 89-99.
- Beall, J. and Esser, D. (2005). *Shaping urban futures: Challenges to governing and managing Afghan cities*. AREU Issues Paper Series.
- BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği). (1994). *Mülteci Çocuklar Koruma ve Bakım Kılavuzu*. Ankara.
- BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği). (1997). *Dünya mültecilerinin durumu, bir insanlık sorunu*. (çev. Yeşim Boyacılar, Volkan Çıdam, Çağlayan Orhaner, Nihal Yetkin, Elif Gündoğdu, Simten Coşar), BMMYK Türkiye Temsilciliği.
- Erder, S. (2011). *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- FANDOM. (2006). https://infinite-stratos-fanon.fandom.com/wiki/IS_Academy. Erişim tarihi: 04.06.2020.
- Geyik Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar “İstikrarlı mülteciler”. *Göç Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 128-159.
- Gubar (1995). *Afganistan Der Mesir Tarih*. Tehran: İntişarat-i Cumhuri.
- Haşimi, Beşerdost ve Şerifi, (2010). Tarihiyle, Kültürüyle ve Güncel Gelişmeleriyle Afganistan, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya.
- Icon-Institute. (2009). *National Risk and Vulnerable Assessment 2007/08. A profile of Afghanistan*. Washington DC: World Bank.

Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları

- Kantor, P. (2008). Diversification and security? Labour mobilization among urban poor households in Kabul, Afghanistan. *Habitat International*, 32(2): 248-260.
- Kolukirik, S. (2011), Sürgün, toplumsal hafıza ve kültürel göç: Amerika'daki Ahıska Türkleri üzerine bir araştırma. *Bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59(59): 167-190.
- Kronenfeld, D. A. (2008). Afghan refugees in Pakistan İslam Cumhuriyeti: Not all refugees, not always in Pakistan İslam Cumhuriyeti, not necessarily Afghan?. *Journal of Refugee Studies*, 21(1), 43–63.
- Levron, E. Magnaldi, S. and Patera, J. (2006). Modes de subsistence des réfugiés en milieu urban: Etude de cas Kaboul Afghanistan, UNHCR.
- Majidi, N. (2008). *Research Study on Afghan Deportees from Iran*. Altai Consulting, commissioned by ILO/ UNHCR.
- Majidi, N. (2011). Urban Returnees and Internally Displaced Persons in Afghanistan. *Middle East Institute*. Erişim Adresi: http://www.refugeecooperation.org/publications/afghanistan/pdf/01_majidi.pdf.
- Marchand, K., Siegel, M., Kuschminder, K., Majidi, M., Vanore, M. ve Buil, C. (2014). Afghanistan Migration Profile, Prepared for the International Organization for Migration (IOM). Erişim Adresi: www.merit.unu.edu/publications/uploads/1442_239958.pdf.
- Ministry of Refugees and Repatriation (MoRR) et al. (2012). The Voluntary Return and Reintegration Programme: Programme Outline. Ministry of Refugees and Repatriation (MoRR), United Nations Development Programme (UNDP) and United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).
- NSIA, (2020). Afganistan İstatistik Kurumu. Erişim Adresi: <https://nsia.gov.af/choose-lang>.
- Peker, M. (2005), Psikolojik Açıdan Göç, Birikim. Erişim Adresi: <https://www.birikimdergisi.com/guncel/46/psikolojik-acidan-goc>.
- Stigter, E. (2006). Livelihoods upon return: afghan migratory strategies - an assessment of repatriation and sustainable return in response to the convention plus. *Refugee Survey Quarterly*, 25(2), 109–122.
- The World Bank and United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2011). *IDPs and the Growth of informal settlements in urban centres*. World Bank, Washington, D.C, UNHCR, Geneva.
- The World Bank. (2005). *Afghanistan State Building, sustaining growth, and reducing poverty. A World Bank Country Study*. Washington, D.C.: World Bank.
- The World Bank. (2010). Revised panel data set on physician emigration (1991-2004). Excel Data Sheet. Erişim Adresi: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/medical-brain-drain-physicians-emigration-rates-1991-2004/resource>.
- Turton, D. ve P. Marsden 2002 Taking Refugees for a Ride? The Politics of Refugee Return to Afghanistan. AREU Issues Paper Series, Afghanistan Research and Evaluation Unit, Kabul.

- Uluslararası Kriz Grubu (2009). Erişim Adresi: <https://www.crisisgroup.org/>.
- UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees-BM Mülteciler Yüksek Komiserliği). (2007). *Statistical Yearbook 2006, Switzerland*, s. 81-83. Erişim Adresi: <http://unhcr.org.tr>.
- University World News. (2009). Erişim Adresi: https://www.universityworldnews.com/page.php?page=UW_Main.
- Vikipedi, (2020). Afganistan. Erişim Adresi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan>.
- Watandar, S. (2020). Faryab Bölgesi. Erişim Adresi: <https://baztab.news/source/154>.
- Wickramasekara, P. Sehgal, J., Mehran, F., Noroozi, L. and Saeid Eisazadeh (2006). *Afghan households and workers in Iran: Profile and Impact Final Report*. ILO-UNHCR Cooperation Towards Comprehensive Solutions for Afghan Displacement - Research Phase, ILO, Geneva.

KÂSİMÎ MECMU'ASI'NDA NÂZİMÎ'YE AİT ŞİİRLER

POEMS BELONGING TO NAZIMI IN THE COLLECTION OF KASIMI

СТИХИ НАЗИМИ В СБОРНИКЕ КАСИМИ

Bünyamin TETİK*

ÖZ

Klasik Türk edebiyatında her zaman “şöhre-i şehîr” yani herkesçe bilinen sembol isimler olduğu gibi ismi biyografik kaynaklarda bile zorlukla bulunabilen, bulunduğu ise ancak birkaç satır bilgi sahibi olunabilen şairler de vardır. İkinci guruptan şairlerin varsa kitaplaşmış eserleri, çok az nüsha çoğaltılmış, daha kısa eserleri ise mecmualarda, derlemelerde veya başka eserlerin içinde yer alabilmiştir. Bu çalışmanın kaynak eseri olan Kâsımî Mecmu'ası da müstakil eseri bulunmayan birçok şairi barındırması açıdan önemlidir. Tezkire Osmanlı'nın güneydoğu (özellikle Bağdat ve Musul) bölgesindeki şairleri içermesi nedeniyle Klasik Türk şiirinin çeperlerini anlamaya yardımcı olur.

Çalışmada şiirleri ele alınacak olan Nâzımî, biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bir şairdir. Sadece üç nazire mecmuasında geçen üç şiiri ve bir matlası bilinmektedir. Kâsımî Mecmu'asında geçen yedi yeni şiiri, Nâzımî hakkındaki bilinen en büyük bilgi kaynağı olması açısından oldukça değerlidir.

Bu çalışmada, Kâsımî Mecmu'ası'nda yer alan ve yayınlanmış mecmualarda bulunmayan Nâzımî mahlaslı şiirler transkripsiyon harflerine aktarıldı. Şiirlerin içerikleri bağlamında değerlendirildi ve şairin edebi kişiliği ve biyografisi aydınlatılmaya çalışıldı. Nâzımî mahlaslı şairin Nâzım ya da benzer başka bir mahlasla şiir yazan ya da sonradan mahlasını değiştirmiş bir şair mi olduğu gibi ihtimaller değerlendirilerek, şiirlerinden hareketle Nâzımî hakkında daha detaylı bilgiye ulaşılmaya çalışıldı. Şairin döneminde ya da sonra yazılmış tezkirelerde neden hakkında bir bilgi bulunmadığı tartışıldı.

Anahtar Kelimeler: Nâzımî, Kâsımî Mecmuası, Bağdat, mecmua, gazel.

ABSTRACT

There were always writers in Classical Turkish literature who were known as "şöhre-i şehîr", which means well-known, and therefore, it is difficult to find their names in any biographical sources. Even if their names are mentioned, the source can give extremely limited knowledge. The manuscripts by these second part of poems were reproduced just in a few copies and their poems could survive in some magazines or books. The Mecmua (Collection of works) of Kasimi, the source text of this paper, is important because it contains and deals with some

* ORCID: [0000-0001-9160-4288](https://orcid.org/0000-0001-9160-4288), Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi, İBEF, Türk Dili ve Edebiyatı, bunyamintetik@gmail.com

Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

poets who do not have their own books. Tezkire helps to understand the periphery of Classical Turkish poetry as it includes poets in the southeast (especially Baghdad and Mosul) region of the Ottoman Empire.

Nazîmî, the composer of poems in this paper, is not mentioned in any biographical sources; therefore, except for some predictions, his life is totally unknown. Only his three poems and one matla (first two lines of poem) written in three corpuses of nazîre (reply in kind) are known. The seven poems recorded in the collection are important because the poems is the biggest literature about the poet.

In this paper, the poems which were labeled as the works of Nazîmî, and not found in other collections or corpuses, will be transferred to transcription letters. The contents of the poems were evaluated in context and the literary personality and biography of the poet were tried to be enlightened. Besides, the possibility of confusion of his pseudonym with those known as Nazîm will be evaluated and some new information will possibly be discovered as regards his poems. It was discussed that there is no information about why there is no information in the biographies written in the poet's period or later.

Keywords: Nâzımî, Mecmua of Kâsımî, Baghdad, Mecmua (Collected Works), Ghazel.

АННОТАЦИЯ

В классической турецкой литературе всегда имеются названия-символы, такие как “şöhre-i şehîr” (славный город), известные каждому исследователю. Однако, есть такие поэты, имена которых вряд ли можно найти даже в биографических источниках. Но даже при обнаружении, доступны лишь несколько строк информации о них. Произведения поэтов второй группы, если таковые имеются, изданы в очень малочисленных экземплярах. А их более короткие произведения включены в журналы, сборники или другие издания. Kâsımî Mecmu'ası (Сборник Касими), который является предметом нашего исследования, важен тем, что он содержит стихи таких поэтов, которые не имеют самостоятельные книги. Тезкире помогает исследовать и изучать классическую поэзию турецкой периферии, поскольку в неё входят поэты юго-восточного (особенно Багдада и Мосула) региона Османской империи.

В нижеследующем исследовании обсуждаются стихи поэта Назими, сведения о котором не имеются ни в каких источниках. Известны только три стихотворения и одна матла (рождение), которые упоминаются в трех журналах стиля “назире”. Его семь новых стихотворений из “Сборника Касими” очень ценны, поскольку являются величайшим источником информации о Назими.

В этом исследовании нами были транскрибированы стихи поэта под псевдонимом Назими из “Сборника Касими”. Отметим, что эти стихи не были опубликованы по сей день. Нами оценены содержание стихов. Сделано попытка, разъяснить литературную личность и биографию поэта. В виду того, что точно невозможно установить, носил ли этот поэт имя Назими или такое прозвище был лишь его псевдонимом или же он потом изменил свой псевдоним, только на основе его стихов была предпринята попытка получить более подробную информацию о Назими. В статье обсуждается вопрос о неимении информации по поводу этого поэта не на время его деятельности и не после его смерти.

Ключевые слова: Назими, Сборник Касими, Багдад, сборник, газель.

Giriş

Mecmua, toplama anlamındaki cem' kökünden gelir ve “derleme” olarak günümüze çevrilebilir. Mecmualar düzenli ve tematik olabilir fakat derleyicinin estetik, dinî, kültürel gibi çeşitli açılardan tercihlerine göre çok farklı tür ve

hacimdeki eserleri de içinde barındırabilir hatta bir not defteri hüviyetine kadar esneyebilir. Bu çeşitlilik içinde bir edebiyat ya da tarih araştırmacısı için birçok veri içerebilir. Öncelikli olarak bazı bibliyografik bilgiler edebiyat tarihindeki eksik noktaları tamamlamaktadır. Dönemin edebi zevkini anlamak ya da metinlerarası ilişkileri aydınlatmak için ipuçları sunması gibi ikincil faydalarının yanında kimi zaman edebiyata yeni metinlerin kazandırılması gibi doğrudan yararları da olabilir. Özellikle divan oluşturma imkânı bulamamış şairler için mecmualar kimi zaman tek kaynak durumundadır.

Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Seyfettin Özege Koleksiyonunda ASL 625 Mec 83 yer numarasında kayıtlı Kâsımî Mecmu'ası, 296 yapraklık bir eserdir.¹ Eserde derleyen tarafından verilen bir isim bulunmasa da sonra yapılan eklemelerle “Mecmû'atü'l-Letâyif”, “Sandukatu'l-Maârif” ve “Bahru'l-Maârif” gibi isimler yakıştırılmıştır. Şiirleri derlenen şairlere bakılarak eserin 16. yüzyıl sonları ile 17. başları arasında derlendiği söylenebilir. İçerik itibarı ile karma bir metindir fakat genellikle Musul ve Bağdat çevresi ile ilgili olması sebebiyle bir tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Ayrıca temellük kayıtlarından eserin birçok medresede bulunduğu bakılarak ders kitabı olarak kullanıldığı da düşünülebilir. Derleyici, metin içerisinde verilen “li-kâtibihî” ifadeli şiirlerden ve şairin kendi künyesini belirttiği bir cümleden anlaşıldığı kadarıyla Kâsımî mahlaslı bir şairdir fakat bibliyografik kaynaklardan hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Kâsımî Mecmu'ası, Bağdatlı İzâkî, Bağdatlı Feyzî, Bağdatlı Keşfî, Bağdatlı Muhibbî, Musullu Dâî, Musullu Seyyid Cuma, Musullu Levendî, Musullu Sâkinî gibi daha önce hakkında bilgi bulunmayan şairin eserlerini içermektedir. Ayrıca bilinen bazı şairlerin de yeni şiirlerini ihtiva etmektedir.² Bu şairlerden birisi de Nâzımî'dir. Şairin şiirlerinin biri hariç tamamına “Nâzımî Efendi” başlığı konulmuştur. Sadece “Nâzımî” olarak başlıklandırılan şiirin herhangi bir ayırım ifade edip etmediği kesin değildir. Nâzımî hakkında bibliyografik veriler çok sınırlıdır (Köksal, 2013). Hakkında tespit edilebilen hiçbir tezkirede bilgi bulunmamaktadır.³ Yalnızca Nazmî'nin Mecma'u'n-Nezâ'ir'inde bir ve Pervâne Bey Mecmû'ası'nda iki naziresi yer almaktadır. Söz konusu şiirler şunlardır;

¹ Mecmua hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (İçli, 2018c).

² Mecmua ile ilgili diğer yapılmış çalışmalar; (İçli, 2016a, 2016b, 2017, 2018a, 2018b, 2018d).

³ Nâzımî mahlaslı bir Uygur şair bulunmakla beraber, mecmuada geçen şair olma ihtimali bulunmamaktadır (Öger, 2014). Bu şair, Hoffinan'ın eserinde yoktur (Hofman, 1969). Fatın Tezkiresinde ise Nâzım mahlasını kullanan Nâzım Efendi, Hüseyin Nâzım Efendi, Mehmed Nâzım Efendi (Fatın, 2017, ss. 460–464) Tuhfe-i Nâilî'de Hüseyin Nâzım Efendi (Yıldırım, 2009, s. 240) Sâlim Tezkiresi'nde ve Vekâyi'u'l-Fuzalâ'da Mustafa Efendi (Mîrzâ-zâde, 2018; Şeyhî, 2018) Kara Nâzım Efendi (Şeyhî, 2018, s. 2890; Şirvânî, 2018, s. 41) adlı şairler vardır. Çalışma kapsamında incelenen ve Nâzımî mahlası bulunmayan tezkireler şunlardır: (Adıgüzel, 2008; Ahdî, 2018; Ali b. Bâlî, 2018; Ali Emîrî, 2014, 2018; Âlî, 2020; Beyânî, 2017; Büyüker, 2011; Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, 2018; Es'ad Mehmed Efendi, 2018; Esrâr Dede, 2018; Faik Reşâd, 2019; Güftî, 2019; Güzel, 2012; Halîm Girây, 2019; Hasib, 2017; Hibrî, 1996; İnoue, 2013; İsmail Paşa, 1951; Kâyayev, 2017; Kınalızâde, 2009; Latîfî, 2018; Mehmed Tahir, 2016; Mehmed Tevfik, 2017; Nev'izâde Atâyî, 2017; Özçelik, 1986; Ramazan Ekin, 2011; Riyâzî, 2017; Rızâ, 2017; Sehî Beg, 2017; Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, 2019; Seyrek-zâde, 2019; Silâhdâr-zâde, 2018; Taşköprülüzâde, 2019; Ubeydi, 2017).

Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

Nazîre-i Nâzımî
Ağlasam fûrkat ile hâsret-i cānānumdan
Gark olur halk-ı cihān dīde-i giryānumdan

Gün yüzün görmese cān bülbüli inler dün ü gün
Uyumaz murg-i seher nāle vü efgānumdan

Sākiyā cām-i lebüñ şun dile cānum-durur ol
Bezm-i hüsñünde gel ayırma beni cānumdan

Süregör Mısr-i melāhatde hüsñ devrin kim
Ahsen itdi seni Haq Yūsuf-ı Ken'an'umdan

'Işk çevgānına tōb eyledüğümçün başum
Kimse hergiz geçemez gūşe-i meydānumdan

Beni öldür ki harāmī gözüñe ola helāl
Kānumı her dem içüp kanmaduğı kanumdan

Bezm-i gāmda dili inletme gel ey Nâzımî yār
Ne bilür neydüğümü defter ü dīvānumdan
(Pervāne, 2017: 1941)

Nazîre-i Nâzımî
Hañcer-i hicrān ile ol gānze-i fettān beni
Eyledi mülk-i 'ademde hāk ile yeksān beni

Ben nice cān virmeyem mihrine her gün ol melek
Rüz ü şeb oldur iden hayrān ü ser-gerdān beni

Ka'be haqqı 'id-i vaşla ireyin tek rāzīyem
Eylesünler ol kemān-ebrū için qurbān beni

Kül idüp eczāmı 'ömrüm hāşılın virdi yile
Hırmen-i gāmda yakaldan āteş-i hicrān beni

Meh gibi mihri hevāsında yilelden Nâzımî
Yiler oñmaz eyledi ol āfet-i devrān beni
(Pervāne, 2017: 2648)

Nazîre-i Nâzımî
'Ālemi yakdı şarāb-ı āteş-i āhum benüm
Mihr-i hüsñün zerresin 'arz it gel ey mâhum benüm

Her seher cânâ ne tañ çâk-i giribân eylesem
Gün gibi rûşen durur âh-ı sehergâhum benüm

Bende-i mukbil gibi kapuñda derbân olmadur
Rûz u şeb ey âh-ı ‘âlem devlet ü câhum benüm

Ârzû-yı cân u dil kıblem visâlûñ haccıdur
Ki_âstânuñ Ka‘besine togrudur râhum benüm

Nâr-ı düzeh yakmaya ey Nâzımî kim ol kadar
‘Âlemi yakdı şırâr-ı âteş-i âhum benüm
(Nazmî, 2017: 1046)

Kâsımî Mecmu’ası’nda Nâzımî mahlaslı şiihlere on şiir daha eklenmektedir. Kâsımî Mecmuası ile diğler mecmualarda arasında ortak bir şiir bulunmamaktadır. Daha önce bilinen şiihlilerin herhangi bir biyografik bilgi verilmeyen nazire mecmualarında yer alması sebebiyle tüm şiihlilerin aynı şaire ait olup olmadığı hakkında görüş belirtmek zorlaşmaktadır.

Şair hakkında bilinenler şiihlilerden ibarettir, bu yüzden ancak şairin şiihlilerinden ve mecmuanın bağlamından çıkarılabilecek bazı düşünceler yürütmek mümkündür. Şiihlilerden birinin Farsça olması ve şiihlilerde Arapça iktibaslar görülmesi şairin bu iki dili şiirde kullanacak kadar bildiğini göstermekte ve eğitim aldığı düşünmektedir. Mecmuanın derleyicisi olan Kâsımî’nin ehl-i beyt düşüncesine yakın şiihlileri bulunması ve Farsça şiirin Peygamber soyunun çektiği çilelerden şikâyet etmesi ve Bağdat’ın demografik yapısı göz önüne alındığında Nâzımî’nin de Şii/Alevi düşüncesinde ya da bu düşünceye yakın olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir. Şairin başka mecmualarda şiihlilerinin yer alması, belirli bir bilinirliği bulunduğunu göstermesine rağmen tezkirelerin hakkında hiçbir bilgi vermiyor oluşu, durumun kasten bir tavır olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Şairin mezhebi hakkındaki görüş doğru kabul edilirse, şairin göz ardı edilmesinin sebebinin mezhebî görüşü olduğu ve ileri sürülebilir. Kendisinin de ehl-i beyt düşüncesinde yazdığı şiirler bulunan Kâsımî’nin şairi özellikle mecmuasına almış olması da mümkündür. Nâzımî’nin Farsça şiirini takip eden sayfada Kâsımî’nin neredeyse bu şiirin çevirisi sayılabilecek bir şiirinin olması derleyicinin şair hakkında olumlu bir tutum içinde bulunduğustekler niteliktedir.

Şairin, tezkirelerde yer almamasının başka bir açıklaması şairin değerli bulunmamasıdır. Nitekim derkenarları müstakil şiihliler yerine notlar, müfretler ve şiir parçaları gibi metinler için kullanan Kâsımî’nin Nâzımî’nin çoğustiihlilerini derkenara yazmış olmasından birincil öncelik vermediğustiihlilebilir. Yine de bu durumun söz konusu şiihlilerin mecmua derlendikten sonra derleyici tarafından tespit edilmiş olması, hacim yetersizliği ya da şustan bilinmeyen bir tasnif tercihi gibi bir sebepten kaynaklanma ihtimali unutulmamalıdır. Türkçe şiihlilerin muhtevalarına bakıldığında kalıplaşmış temaları işleyen aşk şiirleri olduğu görülmektedir. Nâzımî, bir şiiri dışında aşk temasını karamsar bir tonda işleyerek ayrılıktan, vefasızlıktan ve cevır ü

Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

cefadan şikâyet etmektedir. Şiirlerinde mazmunların getirdiği imalar dışında tasavvufi bir neşve görülmemektedir.

Metinlerin neşrinde Ünver'in önerileri esas alınmıştır (Ünver, 2008). Şiirler neşredilirken şiirlerden önce araştırmacı tarafından mecmuadaki sayfa sayıları mecmuadaki sırasına göre şiir numaraları ve italik şekilde aruz kalıpları belirtilmiştir. Daha sonra mecmua derleyicisi tarafından şiirlere konan başlıklar ve şiirler verilmiştir. Farsça ve Arapça ifadeler özgün harfleri ile yazılıp dipnot ile çevirileri verilmiştir.

Metin

[25b] Şiir-1

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Nâzımî Efendi

Çıkdı istiğnâ ile gül-gün şafağda mâh-ı 'îd
Bedr-i ruhsârûñ görüp hacletden oldı nâ-bed'îd

Dil görüp ruhsârûñ üzre çaşlaruñ mihrâbını
Secde-i şükr eyleyüp didi zehî 'îd-ı sa'îd

Şanma kim ey meh çıka dilden hevâ-yı ruhlaruñ
جُبِّكَ قَدْ حَلَّ فِي قَلْبِي الْيَوْمَ الْوَعِيدُ⁴

Ger murâduñ cânı almağdur tenümden husrevâ
Yoluña olsun fedâ يَا رَبِّ يَسِّرْ ثَمَّ يُرِيدُ⁵

Nâzımînün rüz u şeb virdi budur k'olsun saña
'İzz ü ikbâl ile şâhâ 'ömr ü devlet ber-mezîd

[26b/k] Şiir-2

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Nâzımî Efendi

Gülşen içre her taraf akan degül âb u revân
Sû-be-sû gitdi seni arayı eşk-i 'âşıkân

'Ârız-ı aluñ görüp gülzârda ey gonce fem
Şol sebebdendür kim eyler dem-be-dem bülbül fiğân

Çonçe ağzuñ gördi ey rûh-ı muşavver reşkden
Yok 'aceb başup diline hârı olsa bağırı kıan

Büstân-ı dehrde serv-i sehîdür kâmetün

⁴ “Ceza gününde senin sevgin kalbimizi eritti/çözdü”

⁵ “Ya Rab, bize isteğimizi kolaylaştır.”

Çonçe-i ter gülsitân-ı ruhlarıñda ol dehân

Niçe yıllardır ki cân tek şaklarıdım Nâzımî
Râz-ı ‘aşkın âh kim bildürdi çeşm-i hünfeşân

[27b/k] Şiir-3

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün

Nâzımî Efendi

Tîg-ı sitemle kıldı dili päre päre yâr
Peykân-ı ğamla itdi teni yäre yäre yâr

Vardukça kûyına bize cevr ü cefâ ider
Terk itdi mihr kâ’idesin vara vara yâr

Her kimse buldı arayı bir yâr kendüye
Sen dañı üri ey dil-i biçäre ara yâr

Cevr ü cefâ vü miñnet ü ğamdur baña ider
Âyâ olur mı dünyede bu çära çäre yâr

Ağyâra yâr olup beni terk itdi Nâzımî
Olmağ düşer mi ol gül-i bî-hâre hâre yâr

[28b/k] Şiir-4

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Nâzımî Efendi

Kâkülünden ‘aks düşse çeşm-i giryân üstine
Şanasın sünbül düşer deryâ-yı ‘ummân üstine

Mâh ruhsârında şanma hâl kim tutdı mekân
Merdüm-i çeşm-i terüm ruhsâr-ı cânân üstine

Görelî sen mâh-rüyuñ ‘arız-ı pākîzesin
Şalmadum hergiz nazâr hürşîd-i raşşân üstine

Güldüğüñ dem dür dişüñ ağzuñda zâhir olduğı
Jâledür güyâ ki düşmiş verd-i handân üstine

Beñzedürdüm Nâzımî ruhsârımı kurş-ı mehe
Olmasaydı ger kudüret mâh-ı tâbân üstine

[29a/k] Şiir-5

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Nâzımî Efendi

Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

Ey gönül olduğda nâzır ol büt-i bed-kîşe ben
Şan'at-ı 'aşk-ı cihân-süzün idindüm pîşe ben

Kühken tek nâhun-ı sîneşikâfî eyledüm
Kazmağa dilden hayâl-i gayrı ey meh tîşe ben

Tîğ-ı bî-dâdile her dem yaralar bağrum raķıb
Râh-ı 'aşkuñda taħammül iderem ol rîşe ben

Eyledi hâlüm perîşân hatt-ı Şeb-dîzûñ senüñ
Düşdüm ey şîrîn-dehen Ferhâd-veş teşvîşe ben

Nüş-ı la'lin Nâzımî vuşlatda eylerken recâ
Ugradum peykân-ı hicrândan hezârân pîşe ben

[29b/k] Şiir-6

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Nâzımî Efendi

Yüzümüñ rengi olup 'aşkuñ ile zerd ü nizâr
Halka ol vechden oldı kamu derdüm izhâr

Dehenüñ fikri ile yoķ yire geçdi 'ömrüm
Zülf-i müşkînüñ ucundan günüm oldı şeb-târ

Dehenüñ⁶ çâhına üftâde olup güm oldı
Sâkin oldı çeh-i târîña gönül Yūsufvâr

Ruħlarıñ şevki ile bu dil-i nālân cānâ
Âh ider gūşe-i gülzârda mânend-i hezâr

Pehluya çekmeye ol serv-ķadi hasretten
Oldı pehlümde kemükler nitekim müsîķâr

'Ömri gibi gelüben üstüme geçdükde o meh
Eyledüm hâk-i peyine dür-i eşkümi nişâr

Nâzımî olma melül âteş-i hicrândan kim
Mihnet ü râhat-ı devrân geçürür âhîr-i kâr

[30a/k] Şiir-7

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ülü fâ'ilün

Nâzımî Efendi

⁶ Metinde zehen olarak yazılmıştır.

چند اي فلك بر آل محمد جفا كني
عیش او صفای آل نبی را هبا كني

كردي حسين را به يد طاغيان شهيد
چندين ستم بر آل علي چون روا كني

هرجا كه هست يك خلف از نسل مصطفاي
انرا بقيد محنت و درد و بلا كني

تعظيم هر شقي كني تخفيف هر شريف
با اهل بيت ان همه كينه چرا كني

اي ناظمي ملول مشواز جفاي چرخ
7 نزيك كه شد جمله وجودت فنا كني

[31b/k] Şiir-8

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Nâzımî Efendi

Telh etdi devr bâde-i firqatle kāmumuz
Seng-i cefâ vü cevır ile şındurdı cāmumuz

Cānā biz ol belā-keş-i 'aşquz kim olmadı
Gerdün-ı tã'at üzredür eyyām-ı rāhumuz

Deldi dil-i figārı müjeñ okı ney gibi
Geçerse n'ola nāle ile şubh u şāmumuz

Öykünmesün igende ziyā ile mäh-ı şām
Kı tıtdı şehri pertev-i mäh-ı tamāmumuz

La'l-i lebiyle ruḥlarınıñ vaşfidur sözüm
RengİN olursa Nâzımî tañ mı kelāmumuz

[32a/k] Şiir-9

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Nâzımî Efendi

Mäh-ı nev ebrüñ ḥayâliyle olupdur ğarḳ-ı hün

⁷ Ey felek, daha ne kadar Hz. Muhammed'in ailesine cefa edeceksin. Nebi'nin ailesinin huzur ve eğlencesini daha ne kadar bozacaksın.

Hız. Hüseyin zalimlerin elinde şehit oldu. Hız. Ali'nin ailesine ne sitemler reva gördün!

Hız. Mustafa'nın soyundan olan herkes nerede olursa olsun mihnet, dert ve belaya tutuldu.

Her onursuzu onurlandırdın, her soyluyu alçalttın. Ehl-i beyte bu nefretin neden?

Ey Nâzımî, dünyanın cefasına üzülme, az kaldı kendi vücudunu da yok edeceksin.

Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

Ruḥlarıñ şevkiyle sergerdân gezer ay ile gün

Dem-be-dem rîzân olursa eşk-i çeşmüm 'âkıbet
Olıcaḡdur Kulzüm ü Ceyhün u deryâdan füzün

Ḥasret-i la'lüñle ez-în ağlaram Ya'kübvar
Rû-yı zerdüm oldı eşk-i sürhüm ile lâle-gün

İstikâmetle kadûñe öykünürmiş serv-i bâḡ
Ḳâmetüñ gördükde oldı ḡacletinden sernigün

Hicr-i yâr u ta'ne-i aḡyâr u cevr-i rûzigâr
Nâzımî bunca belâ ile zebün oldum zebün

[124b] Şiir-10

Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

Nâzımî

Mihr-i ruḡna tãkat-i nezzâre mi ḡaldı
Bend olmayuban saña bir âvâre mi ḡaldı

Yetmez mi raḡibe bu ḡadar mihr ü maḡabbet
Gül zevḡini sürmek güzelüm ḡâre mi ḡaldı

Aḡyâr ile gülzârda gül gibi açılma
Sen ḡonçe-femüñ 'âlemi aḡyâre mi ḡaldı

Terk itdi beni derdüme dermân iken ol meh
İşlâḡ-ı dil-i zâruma bir çâre mi ḡaldı

Rîş-i dil için Nâzımî ḡam çekme ki herḡiz
'Âlemde bir oñulmayuban yâre mi ḡaldı

Sonuç

Kâsımî Mecmu'ası için hazırlanan fihrist çalışmasında edebiyat tarihine katkı sağlayacak birçok bilgi ve metin bulunmuştur. Bunlardan birisi de hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan Nâzımî mahlaslı şairdir.

Yapılan çalışma ile Nâzımî'ye ait birisi Farsça olmak üzere on yeni şiire ulaşılmıştır.

Şairin şiirlerine bakıldığı zaman edebi açıdan bir özgünlük görülmez. Mecmuada neredeyse tüm şiirlerin derkenarda yer alması derleyicinin de şaire ikincil bir konum verdiğini düşündürmektedir. Eldeki bilgilerle Nâzımî'nin başarısız bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Yapılan tarama ve yeni bulunan metinler ışığında biyografisi ve edebî anlayışı hakkında hiçbir bilgi bulunmayan şairin eğitim gördüğü, ehl-i beyte yakınlık duyan bir meşrepten geldiği, karamsar ve âşıkâne tarzda şiirler yazdığı gibi tahminler yürütme imkanı doğmuştur.

Bulunan yeni bibliyografik bilgiler ve metinler ışığında mecmualar üzerine yapılan çalışmaların devam etmesi gerekliliği ve bu çalışmaların bir veritabanı başta olmak üzere daha sistemleşmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, N. (2008). *Edirneli Ahmet Bâdî'nin "Riyâz-ı Belde-i Edirne" Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*. Trakya Üniversitesi.
- Ahdî, B. (2018). *Gülşen-i Şu'arâ* (S. Solmaz (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Ali b. Bâlî. (2018). *el-İkdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzülü'r-Rûm, Ali b. Bâlî'nin Şakâ'ik Zeyli* (M. Hekimoğlu (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr
- Ali Emîrî. (2014). *Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid* (G. Kut, M. Öğmen, & A. Demir (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr
- Ali Emîrî. (2018). *İşkodra Vilayeti 'Osmanlı Şa'irleri* (H. T. Karateke (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Âlî, G. M. (2020). *Künhü'l-Ahbâr* (S. Donuk (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr
- Beyânî, C. M. (2017). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-şu'arâ)* (A. Sungurhan (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Büyüker, N. (2011). *Kâfzâde Fâ'izî Kitâb-ı Leylî vü Mecnûn (tenkitli metin-inceleme)* [Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=zD1B0cW7zVr3VcnZjitVXpeIy-xt6IxQW6-MrfhXev0PdriBrrEdqwpMmya0D4QH>
- Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. (2018). *Meşâ'irü's-şu'arâ* (F. Kılıç (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Es'ad Mehmed Efendi. (2018). *Bağçe-i Safâ-endûz* (R. Oğraş (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Esrâr Dede. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* (İ. Genç (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Faik Reşâd. (2019). *Eslâf* (E. Aydemir & F. Özer (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Fatîn, D. (2017). *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)* (Ö. Çiftçi (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Güftî. (2019). *Teşrifâtü's-Şu'arâ* (K. Yılmaz (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Güzel, B. (2012). *Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa ve "Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eş'âr" İsimli Şair Tezkiresi*. Gazi Üniversitesi.
- Halîm Girây. (2019). *Gülbün-i Hânâ* (İ. Gültekin (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm

Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

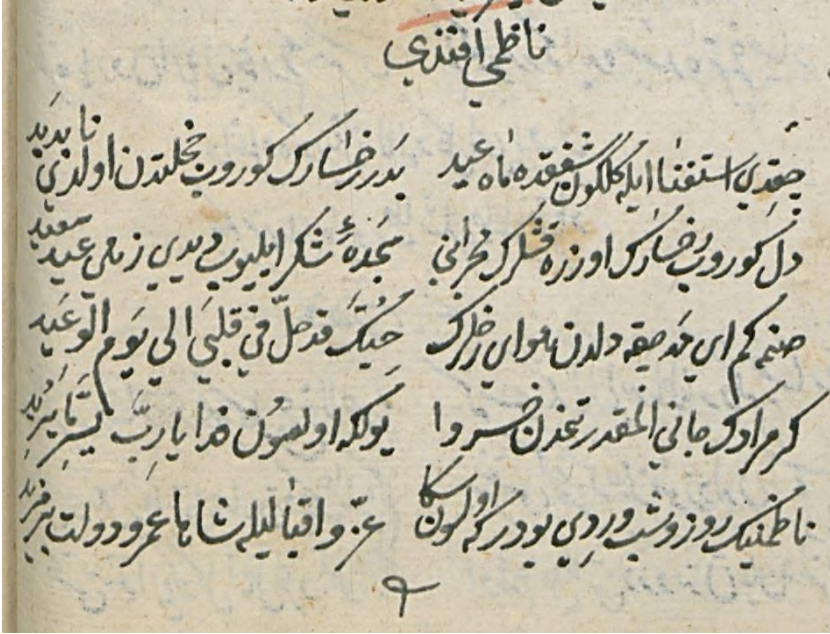
- Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Hasıb, U. İ. (2017). *Zeyl-i Şakâ'ik* (D. Örs (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr
- Hibrî, A. (1996). *Enîsü'l-Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650* (R. Kazancıgil (ed.)). Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish Literature a Bio-bibliographical Survey*. The Library of the University of Utrecht.
- İçli, A. (2016a). Dâî Mahlaslı Şairler ve Seyyid Yahya Dâî. *Journal of Turkish Studies*, 11(15), 219–219. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9895>
- İçli, A. (2016b). Basîrî'nin Yeni Türkçe Şiirleri. *Dergi Karadeniz*, 31, 305–318. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.30129>
- İçli, A. (2017). Âkib ve Şiirleri. *Dergi Karadeniz*, 36, 302–327. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.348762>
- İçli, A. (2018a). Kasımî Mecmuasındaki Irak ve Çevresi (Bağdat Ve Musullu) Şairler İle Şiirleri. XVIII. *Türk Tarih Kongresi*.
- İçli, A. (2018b). Mardinli Bir Divan Şairi: Aklî. İçinde D. Karacoşkun & O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler* (ss. 27–40). Berikan.
- İçli, A. (2018c). Kasımî Mecmuası'nın İçerik Analizi. *Dergi Karadeniz*, 40, 468–499. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.483603>
- İçli, A. (2018d). Makalî'nin Yeni Şiirleri. *Geçmişten Günümüze Manisa*, 1245–1260.
- İnoue, M. (2013). *Özbek Yazarı Muminan Taşkın'ın "Şairler Tezkiresi" ve Tahlili*. Fatih Üniversitesi.
- İsmail Paşa, B. (1951). *Hediyetü'l-Ârifin 'Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*. Matbaa-i Behiyye.
- Kâyayev, A. (2017). *Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan* (H. Orazayev & T. I. Durmuş (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Kınalızâde, H. Ç. (2009). *Tezkiretü's-Şu'arâ* (A. Sungurhan Eyduran (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Köksal, M. F. (2013). Nâzımî. İçinde *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi. <http://teis.yesevi.edu.tr/anasayfa>
- Latîfî. (2018). *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ* (R. Canım (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Mehmed Tahir, B. (2016). *Osmanlı Müellifleri* (Y. Saraç (ed.)). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Mehmed Tefvik. (2017). *Kâfile-i Şu'arâ* (H. Koncu, M. Çakır, & F. S. Kutlar Oğuz (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Mîrzâ-zâde, M. S. E. (2018). *Tezkiretü's-şuarâ* (A. İnce (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Nazmî, E. (2017). *Mecma'u'n-Nezâ'ir* (M. F. Köksal (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Nev'izâde Atâyî. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik, Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli* (S. Donuk (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr

- Öger, A. (2014). Nâzimî, Molla Bilâl Bin Mollâ Yûsuf. İçinde *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi. <http://teis.yesevi.edu.tr/anasayfa>
- Özçelik, S. (1986). *Ali Şir Nevâyi Mecâlisü'n-Nefâyis*. Gazi Üniversitesi.
- Pervâne b. Abdullah. (2017). *Pervâne Bey Mecmuası* (K. A. Gıynaş (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>
- Ramazan Ekin. (2011). *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme - Tenkitli Metin)*. Celal Bayar Üniversitesi.
- Riyâzî, M. E. (2017). *Riyâzî'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)* (N. Açıkgöz (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Rızâ, Z. M. S. M. (2017). *Rızâ Tezkiresi* (G. Zavotçu (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Sehî Beg. (2017). *Heşt Bihîşt* (H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, & T. Karabey (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Şeyhî, M. E. (2018). *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (R. Ekinci (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr
- Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey. (2019). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (M. N. Çımarcı (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Seyrek-zâde, M. A. (2019). *Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr* (A. O. Coşkun (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Silâhdâr-zâde, D. E. M. E. (2018). *Tezkire-i Silâhdâr-zâde* (F. Öztürk (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Şirvânî, S. A. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (Ö. Bayram (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Taşköprülüzâde, A. E. (2019). *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Osmanlı Âlimleri* (M. Hekimoğlu (ed.)). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. ekitap.yek.gov.tr
- Ubeydi. (2017). *Netâyicü'l-Ezhâr* (E. Kılıç (ed.)). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ekitap.ktb.gov.tr
- Ünver, İ. (2008). Çeviri yazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*, 3(6), 1–46.
- Yıldırım, F. (2009). *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 101-200)*. Balıkesir Üniversitesi.

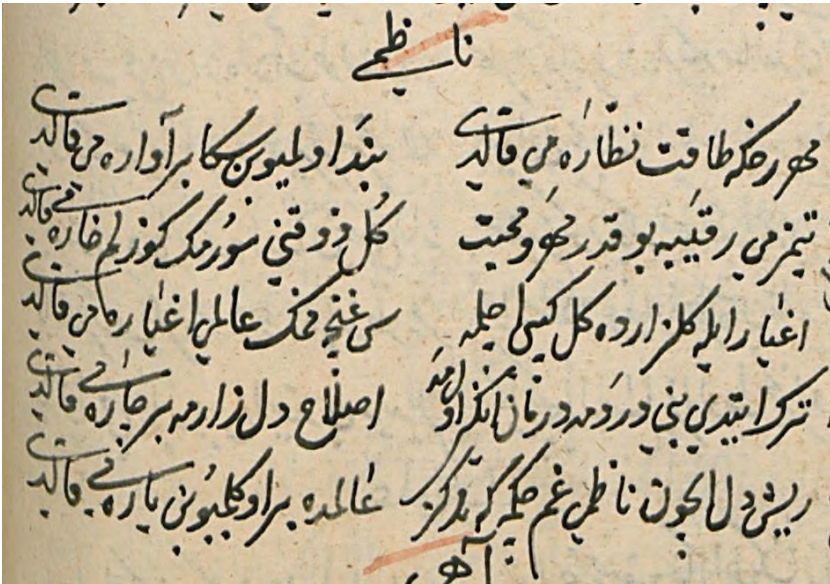
Kâsımî Mecmu'ası'nda Nâzımî'ye Ait Şiirler

Tıpkıbasım

Tıpkıbasım 1-Şiir 1 [25b]

Tıpkıbasım 2-Şiir 10 [124b]

Tıpkıbasım 3-Şiir 2 [26b/k]

ناظمی افندی
کشتی ایچره مد طرف آقن دکل اربان
سویو کندی سینی ارا ای کاشک عاشقان
عارضی آک کوردوب کلن ارده این غنیم
شول سبید ندرم اراد و بندم
غنی اغور کوردن این روح صور
یوق غیب یا صوب د لینه خار ایله نغیر
بوستان دلمده سر و سگی در فامک
غنی کلمتسان نظر کرده اول
غنی کلمتسان نظر کرده اول
راز غنقن آه کلمتسان نظر کرده اول
راز غنقن آه کلمتسان نظر کرده اول

Tıpkıbasım 4-Şiir-3 [27b/k]

ناظمی افندی
بیج ستمه طردی دلی یاره یاره یار
بیکان غملا تندی نی یاره یاره یار
واردی کونته نزه جور و صبا ایدر
تکرار تندی نغمه فاعده سی وار و وار یار
مهر کیم بولدی آری بر یار کندوب
سفاق اورین این دل نجاره آره یار
جوز و صفا و محنت و غم در کجا ایدر
آیا اولورق دنیده بو چاره چاره یار
اغیاره یار اولوب سینی تکرار تندی یار
اولوق دوشن این اول کل نجاره خاتون

Tıpkıbasım 5- Şiir-5 [29a/k]

ناظر اقداب
کاکلندن نکلیش شمشیر کریان اوسته
صانسی سنبل دوشور دریا بیجان اوسته
ماه خورشید رنده صفت حال کرم طوطی مکان
و دم چشم ترسم فراتر جان اوسته
کوره کیستی ماه روی عارفی کجاست
صالحدم هرگز نظر فوسیدر جان اوسته
کولکل دم دردن کس انچه کلاه اولدی
زالدرد کویا که دوشمنی دروغندان اوسته
بیز دردم ناظر فراتر زنی فرضی له
اوسیدر کجاست کورت ماه تابان اوسته

Tıpkıbasım 6- Şiir-4 [28b/k]

ناظر اقداب
کاکلندن نکلیش شمشیر کریان اوسته
صانسی سنبل دوشور دریا بیجان اوسته
ماه خورشید رنده صفت حال کرم طوطی مکان
و دم چشم ترسم فراتر جان اوسته
کوره کیستی ماه روی عارفی کجاست
صالحدم هرگز نظر فوسیدر جان اوسته
کولکل دم دردن کس انچه کلاه اولدی
زالدرد کویا که دوشمنی دروغندان اوسته
بیز دردم ناظر فراتر زنی فرضی له
اوسیدر کجاست کورت ماه تابان اوسته

Tıpkıbasım 7- Şiir-6 [29b/k]

ناظم افندی
بوزکون نکی اولوب شکی ایلد زردونزار
خلقه اول و عهد اولدی خودرم اظهار
دهن کون ایله یوق بره کعبه عمرم
زلف کشید او جندن کون اولد شیار
زلف کشید افناده اولوب کوم کوم
زلف کشید جباریکه کوم کل یوق وار
آه ایدر کون کلن ارده یاندن ار
پلو چکی اول رو صحرای سردن
اولدی کله و کوم کلن کوم کلن
کله کلین او نوم کله کله او مه
ایلم فاک بینه در ان کون شیار
ناظم اولد اول اول ایش بر اندن کم
خندت و راحت دوران کله کله کله

Tıpkıbasım 8-Şiir-7 [30a/k]

ناظم افندی
عینار کله کله آل محمد جفا کنی
عش و صفای ال نبی را عیب کنی
سرور حسینی رابه یطاعیان حصید
چندین ستم آل علی خیر و انجی
ایر کله کله کله کله کله کله
ایر کله کله کله کله کله کله
تغظیم شفیعی کله کله کله کله
با اهل بیت ان کله کله کله کله
ایر کله کله کله کله کله کله
ایر کله کله کله کله کله کله
ایر کله کله کله کله کله کله

Tıpkıbasım 9- Şiir-8 [31b/k]

ناظمی اقتدی
تایخ انتیغری دوریاده فرقله کانه
سنگ صفا و جور صندری جانم
جانان اول ملاش عشق کرم اولدی
کردون اطاعت اوزره و ایام آرد اولدی
دلدری دل کاره مراد کیمی عاشق
کچیر فوله ناله ایلیج و صبح سوزن
او کیمین اکنده ضایله باهم
که طوندی کهری بر زوایه تا نهمر محق
لعل ایله خاریک و صغیر یوزم
زنگینی اولور ناظمی کل کلانم
تباع

ناظمی اقتدی
ماه نو ابر ضایله اولدی غرق فون
زنگینی شوقله کرم دران کز ای ایلیکون
دنبیم زینان اولور ایستکیم قنت
اولیقدر قازم و چون و دریا دن فون
صرت لعلکله از سبج اعلم یعقوب دار
رون زردم اولدی باک کرم ایله لایون
استغنا قندور او کیمونش رو باغ
قانت کوردکله اولدی مخلصدن کیمون
عجب بار و طعنه و اعتبار و جور روزگار
ناظمی بوجی ایلیا زبون اولدم زبون

Tıpkıbasım 10-Şiir-9 [32a/k]

SPOR ELEMANLARININ REKREASYON FAYDA FARKINDALIĞI İLE BEDENLERİNİ BEĞENME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE RECREATIONAL BENEFIT AWARENESS OF SPORTS PERSONNEL AND THEIR BODY LIKING LEVELS

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ОСВЕДОМЛЕННОСТЬЮ О РЕКРЕАЦИОННЫХ ПРЕИМУЩЕСТВАХ И УРОВНЕМ ИХ ТЕЛЕСНОСТИ У СПОРТИВНОГО ПЕРСОНАЛА

Alpay BÜLBÜL*
Burçin ÖLÇÜCÜ**
Gamze AKYOL***

ÖZ

Bireylerin toplum içindeki en önemli kimliği kişiliğidir. Kişilikleri vasıtası ile etkilendikleri ve etkilendikleri çevre gelişmektedir. Dolayısıyla kompleks olan bu olgu üzerine çalışmalar yapmak günümüzde popüler hale gelmiştir. Spor ve kişilik üzerine yapılan çalışmaların genelinde ise, sporun bireydeki kişilik gelişimine olumlu katkısı olduğu belirlenmiştir. Rekreasyon etkinliklerinin bireylerde fiziksel, psikolojik ve sosyal anlamda iyileştirici, geliştirici ve rahatlatıcı bir etkiye sahip olduğu tahmin edilebilir bir durum olmakla birlikte bedensel özellikleri de daha beğenilebilir hale getirdiği bilinmektedir. Buradan hareketle toplam 240 spor elemanı üzerinde yapılan araştırmanın amacı sporcuların ve beden eğitimi öğretmenlerinin rekreasyon fayda farkındalık düzeyi ve beden beğenme algılarını analiz ederek, demografik değişkenler üzerinden incelenmesidir. Nicel araştırma türlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılarak yürütülen çalışmada, ölçekler arasındaki regresyonel ve korelasyonel ilişki düzeyine bakılmış olup, Kolmogorov Smirnov testi ile ölçeklerin normal dağılıma sahip olmadığı görülmüş ve iki düzeyli değişkenler için Mann-Whitney, üç ve üzeri düzeyde olan değişkenler için Kruskal- Wallis test analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçları ise; her iki ölçekte birbirleri ile yüksek düzeyde ve pozitif aynı yönde ilişki olduğu, kadın ve erkek spor elemanlarının her iki ölçekte dair farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu, beden

* ORCID: [0000-0002-9636-4735](https://orcid.org/0000-0002-9636-4735), Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, alpaybulbul60@hotmail.com

** ORCID: [0000-0003-0140-6451](https://orcid.org/0000-0003-0140-6451), Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, burcinolcucu@hotmail.com

*** ORCID: [0000-0002-9266-2516](https://orcid.org/0000-0002-9266-2516), Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, gamz.akyoll@gmail.com

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

eğitimi öğretmenleri ile rekreasyon fayda ölçeği arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bulgular tartışma ve sonuçlar bölümünde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beden algısı, Rekreasyon, Sporcu, Beden eğitimi öğretmeni

ABSTRACT

The most important identity of individuals in society is their personality. The environment they influence and influence through their personality develops. Therefore, it has become popular today to study this complex phenomenon. In general, studies on sports and personality have been found to have a positive contribution to the personality development of the individual. Although it is predictable that recreational activities have a healing, enhancing and relaxing effect in individuals in a physical, psychological and social sense, it is known that they also make bodily characteristics more desirable. Based on this, the aim of the study conducted on a total of 240 sports elements is to analyze the level of awareness of recreational benefits and perceptions of body liking of athletes and physical education teachers through demographic variables. A study conducted using the relational screening method from quantitative research types looked at the level of regressive and correlational relations between scales, and the Kolmogorov Smirnov test showed that the scales did not have a normal distribution, and the Mann-Whitney test for two - level variables and the Kruskal-Wallis test for three-level variables were analyzed. Research results; it was concluded that both scales had a high level and positive relationship with each other in the same direction, that male and female sports elements had high levels of awareness of both scales, and that there was a significant difference between physical education teachers and the recreation benefit scale. Other findings are presented in detail in the discussion and Results section.

Key words: Body perception, Recreation, Athlete, Physical education teacher

АННОТАЦИЯ

Самая важная личность человека в обществе - это его личность. Окружающая среда, в которой они находятся под влиянием и под влиянием их личности, развивается. Поэтому сегодня стало популярным изучение этого сложного явления. В целом было установлено, что исследования спорта и личности имеют положительный вклад в развитие личности человека. Хотя можно предсказать, что рекреационная деятельность оказывает физическое, психологическое и социальное оздоровительное, укрепляющее и расслабляющее действие на людей, известно, что они также делают их физические характеристики более привлекательными. С этой точки зрения цель исследования, проведенного с участием в общей сложности 240 спортсменов, состоит в том, чтобы проанализировать осведомленность о пользе отдыха и восприятие тела спортсменами и учителями физического воспитания, а также изучить их с помощью демографических переменных. В исследовании, проведенном методом реляционного скрининга, был изучен один из видов количественного исследования, регрессионная и корреляционная взаимосвязь между шкалами, причем тест Колмогорова Смирнова показал, что шкалы не имеют нормального распределения, а тест Манна-Уитни для двухуровневых переменных и тест Крускала-Уоллиса для переменных на трех и более уровнях. Результаты исследования: Был сделан вывод о том, что существует высокий уровень и положительная корреляция друг с другом по обоим шкалам, уровень осведомленности женского и мужского спортивного персонала о обеих шкалах был высоким, и была значительная разница между учителями физкультуры и шкалой полезности для отдыха. Другие результаты подробно представлены в разделе «Обсуждение и результаты».

Ключевые слова: восприятие тела, отдых, спортсмен, учитель физкультуры.

1.GİRİŞ

Bireylerin toplum içindeki en önemli kimliği kişiliğidir. Kişilikleri vasıtası ile etkilendikleri ve etkiledikleri çevre gelişmektedir. Dolayısıyla kompleks olan bu olgu üzerine çalışmalar yapmak popüler olmuştur. Kişilik bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özelliklerinin süreklilik gösteren yönlerini içerir. Bu anlamıyla kişiliğin, bireyin göreceli olarak kalıcı eğilim, davranış ve ilişki kalıpları ile tepkilerini belirleyen en temel unsur olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka tanımlamada ise kişiliğin; bireyin kendine özgü düşüncelerini ve sergilediği davranışlarını belirleyen sistemlerin bütünü olduğu vurgulanmıştır (Taymur, 2012; Dal, 2009). Bazı kişilik kuramcıları, kişiliğin varsayımsal bir kavram olduğunu, tüm özelliklerinin dışarıdan gözlenemeyeceğini, bunların çoğunun bireyin iç dünyası ile ilgili olduğunu belirterek, incelenmesi gerekenin insan değil, kişilerarası ilişkiler olması gerektiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla buna göre kişilik, ancak birey bir veya daha fazla kişiyle ilişki durumundayken ortaya çıkar (Dal, 2009; Özdemir vd., 2012). Dolayısıyla kişiliği kişilerarası ilişkiler üzerinden inceleyebilmenin en iyi ortamı bireylerin rekreatif etkinlikler sırasındaki davranış sürecidir diyebiliriz. Özellikle diğer insanlarla birlikte paylaşımda bulunduğu rekreatif ya da spor etkinlikleri sırasında bireyin bedenine dair algısı kişiliği üzerinde de şekillendirici bir etkiye sahiptir.

Spor ve kişilik üzerine yapılan çalışmaların genelinde ise, sporun bireydeki kişilik gelişimine olumlu katkısı olduğu belirlenmiştir (Pehlivan ve Ada, 2011; Togo, 2016; Şar, 2016). İnsanın kişilik yapısını ve insanlarla olan ilişkisini etkileyen önemli bir psikolojik süreç ise bireyin sahip olduğu beden algısıdır. Beden algısı üzerine dünya çapında sayısız çalışmalar (Knoblich vd., 2006; Peelen ve Downing, 2007; Kiltenei vd., 2015; Thomas vd., 2006) yapılmıştır. Literatürde birçok beden algısı tanımı bulunmaktadır, bunlardan bazıları; kişinin kendi bedeninin parçalarına ve onların işlevlerine karşı olumlu ve olumsuz duygularının kendisi tarafından değerlendirilmesi (Aslan, 2004) veya bireyin dış görünüşünü zihninde canlandırdığı ve bedeninin kendisine nasıl görüldüğüdür (Ziyalar, 1983; Abakay vd., 2017). Schilder ise beden algısını, insanın zihninde biçimlendirmiş olduğu kendi resmi olarak tanımlamaktadır (Polat, 2007; Dunham, 2002). Beden algısının gelişiminde bireyin geçmiş deneyimleri önemli bir yer tutmaktadır. Bireyin geçmişte kendi bedenine göstermiş olduğu tepkiler ve bedeni ile ilgili çevresinden aldığı tepkiler bireyin beden algısı gelişimini etkilemektedir (Tazegül, 2016). Genellikle olumlu olarak algılanan beden algısı, bireyin öz saygısı ve güveninde önemli etkiler yapabilmektedir (Şanlı, 1991; Tazegül, 2018).

Beden algısını iyileştiren önemli etkenlerden biri de rekreasyon faaliyetleridir. Dolayısıyla çalışma kapsamında rekreasyon nedir ve faydaları nelerdir konusuna değinilmesi kaçınılmazdır. Literatür incelendiğinde rekreasyonun genellikle boş zaman ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Boş zaman ve rekreasyonu aynı kavram olarak ilişkilendiren Stebbis (2016), rekreasyonu “bireylerin sahip oldukları boş zamanlarda zorla yaptırılmayan, bireylerin kendi beceri ve

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

kaynaklarını kullanarak yapmak istedikleri ve yaptıkları bağlamsal çerçevesi çizilmiş, tatmin edici veya doyurucu etkinlikler” şeklinde tanımlanmaktadır. Tabi rekreasyon faaliyetleri kişiden kişiye farklı anlam kazanmaktadır. Her yapılan etkinlik herkes için rekreasyon faaliyeti değildir mesela; boş zamanını yürüyüş yaparak değerlendiren bireyle, işe yürüyerek gidip gelmek zorunda olan kişilerin yürüme eylemleri aynı amacı taşımaz bu yüzden rekreasyonel faaliyetlerde bazı ayırt edici özellikler aranmalıdır. Örneğin; rekreasyonel faaliyetler kar amacı güdülmeden, eğlenerek, gönüllü katılım sağlanarak, iş olarak görülmeden, kişisel ve toplumsal fayda sağlayan (Karaküçük, 2005) etkinlikler olarak yapılmalıdır. Sayılanlardan hareketle rekreasyon faaliyetleri bireylerde çeşitli faydalar sağlayacağı aşikardır.

Cuenca-Amigo ve diğerlerine (2017) göre rekreasyon fayda kavramı başlangıçta rekreasyon deneyimi neticesinde bireyin sahip olduğu koşullardaki iyileşme veya bireyin bir grup, toplum veya farklı oluşumlarla ilişkilerindeki gelişmedir. Fakat sonraki yıllarda bu tanım geliştirilmiş ve boş zaman faydası üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar kısaca;

a) bireyin, bir grubun ve toplumun sahip olduğu şartlardaki iyileşme,

b) istenmeyen bir durumun çeşitli düzenlemelerle önlenmesi ve istenilen bir hale kavuşması

c) belirli bir tatmin edici psikolojik deneyimin gerçekleştirilmesi şeklindedir (Üstün ve Aktaş Üstün, 2020).

Buradan hareketle rekreasyon faaliyetlerinin toplumsal, bireysel ve psikolojik faydalarından yola çıkarak beden beğenme algısı üzerine olan etkileri de merak konusudur. Bu çalışmada da sporcular ve beden eğitimi öğretmenlerinin rekreasyon fayda ve beden beğenme algı düzeylerinin çeşitli değişkenler yoluyla incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın önemli görülme sebebi, toplum tarafından eğlenceli bir meslek olarak görülen sporculuk ve beden eğitimi öğretmenliğinin, işleri haricinde rekreasyon faaliyetlerine katılımlarından ne gibi dönütler aldıklarının tespit edilmesidir. Çalışmaya sadece sporcuların ve beden eğitimi öğretmenlerinin katılımı araştırma kısıtlılığını oluşturmaktadır.

2.YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, araştırmanın evren ve örnekleme, araştırma verilerinin toplanması ve analizi hakkında bilgi verilmiştir.

2.1.Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini 2020-2021 yılında bulunan sporcu ve beden eğitimi öğretmenlerinden oluşan toplam 240 spor elemanı oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme seçkisiz yöntemle seçilmiş olan 159 sporcu ve 81 beden eğitimi öğretmendir.

2.2.Araştırmanın Modeli: Bu çalışma, sporcular ve beden eğitimi öğretmenlerinin rekreasyon fayda farkındalığı ve beden beğenme düzeylerinin yaş ve cinsiyet değişkenleri üzerinden incelendiği, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli ile yürütülen bir araştırmadır. Tarama modeli geçmişte veya

şu anda var olan bir durumu olduğu gibi, herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan incelemeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (Karasar, 2012).

2.3. Veri Toplama Aracı:

2.3.1. Bedeni Beğenme Ölçeği: Araştırma verilerini toplayabilmek için Anlı, Akın, Eker ve Özçelik (2015) tarafından Türkçe geçerlik ve güvenilirliği yapılan “bedeni beğenme ölçeği” kullanılmıştır. 5’li Likert (1 asla- 5 her zaman) türü bir ölçme aracı olan BBÖ 10 maddeden oluşmakta ve katılımcılardan her bir maddeye ne kadar katıldıklarını derecelendirilmesi istenmektedir. Ölçek içerisinde ters kodlanan madde bulunmamaktadır ve puanların ranjı 10 ile 50 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin bedeni beğenme düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğe yapılan DFA sonucunda uyum indeksi: $\chi^2=72.46$, $sd=33$, $RMSEA=.077$, $CFI=.98$, $IFI=.98$, $RFI=.95$, $GFI=.93$, $SRMR=.045$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin madde ayırt ediciliği için yapılan madde analizi sonuçları ise düzeltilmiş madde-test korelasyonlarının .31 ile .76 arasında olduğu belirtilmiştir. BBÖ’ nün iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ise .88 olarak verilmiştir.

2.3.2. Rekreasyon Fayda Ölçeği: Araştırma verilerini toplayabilmek için Akgül, Ertüzün ve Karaküçük (2018) tarafından Türk popülasyonu için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olan “rekreasyon fayda ölçeği” kullanılmıştır. Toplam 24 madde ve 3 alt boyuttan oluşan ölçeğin alt boyutları; Fiziksel faydalar alt boyut, psikolojik faydalar alt boyut ve sosyal faydalar alt boyut şeklindedir. Ölçeğin yapılan doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin 3 faktörlü yapıyı desteklediği ve orijinal formula uyumlu olduğu görülmüştür (DFA; $GFI=0.96$, $NFI=0.94$, $CFI=0.95$, $IFI=0.95$, $SRMR=0.05$). Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .83 olup üç alt boyut için ise iç tutarlılık katsayıları .80-.86 arasında değişmektedir. DFA değeri fiziksel faydalar için 0.46-0.78 arasında, psikolojik fayda için 0.16-0.69 arasında ve sosyal fayda için 0.59-0.68 arasında olarak analiz edilmiştir. Ölçekten elde edilecek olan en yüksek puan 125, en düşük puan ise 25 olarak belirtilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi: Katılımcıların cinsiyet, yaş ve meslek (sporcu-beden eğitimi öğretmeni) demografik değişkenleri için frekans ve yüzde bilgileri tablolar halinde verilmiştir. Bedeni beğenme ölçeğinin ortalaması 4,31 ve standart sapması 0,66, rekreasyon farkındalık ölçeğinin ortalaması 4,40 ve standart sapması 0,56 olarak bulunmuştur. Bedeni beğenme ölçeğinin çarpıklık değeri -1,035 ve basıklık değeri 0,701, rekreasyon farkındalık ölçeğinin çarpıklık değeri -0,788 ve basıklık değeri 0,022 bulunmuştur. Ölçeklerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit edebilmek için Kolmogorov Smirnov test analizi yapılmıştır. Yapılan Kolmogorov Smirnov normallik testine göre her iki ölçeğinde normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir ($p=0.000 < \alpha=0.05$, $p=0.000 < \alpha=0.05$). Ölçekler normal dağılımdan gelmediği için 2 düzeyli değişkenler için Mann-Whitney analizi, 3 ve daha fazla düzeye sahip değişkenler için Kruskal-Wallis analizi yapılmıştır. Yine ölçekler arasındaki uyum derecesi için regresyon analizi yapılmıştır. Değişkenler ve ölçek

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

arasındaki ilişki için ise korelasyon analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm analizler IBM-SPSS-21 programında yapılmıştır.

Tablo 1. Ölçeklerin normallik test sonuçları.

	BBÖ	RFÖ
Ortalama	4,31	4,40
Standart Sapma	0,66	0,56
Çarpıklık	-1,035	-0,788
Basıklık	0,701	0,022
Kolmogorov Smirnov Testi	2,315	2,262
p değeri	0,000	0,000

3. BULGULAR

Bu bölümde spor elemanlarının demografik değişkenleri ve bu değişkenlerin bedeni beğenme ve rekreasyon fayda ölçeği ile arasındaki ilişki değerlerine yer verilmiştir.

1) Demografik değişkenlerin dağılımına ait tablolar ve yorumları.

Tablo 2. Katılımcı demografik özellikleri.

Değişken	Grup	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	80	33,3
	Erkek	160	66,7
Yaş	18-22	126	52,5
	23-27	43	17,9
	28-32	28	11,7
	33 ve üzeri	43	17,9
Meslek	Sporcu	159	66,3
	Beden eğitimi öğretmeni	81	33,8

Araştırmaya katılan kişilerin %33,3 'ü (80 kişi) kadın ve %66,7'si (160 kişi) erkek, %52,5'i (126 kişi) 18-22 yaş, %17,9'u (43 kişi) 23-27 yaş, %11,7'si (28 kişi) 28-32 yaş ve %17,9'u (43 kişi) 33 ve üzeri yaş aralığında, %66,3'ü (159 kişi) sporcu ve %33,8'i (81 kişi) beden eğitimi öğretmenidir.

2) Yaş, Cinsiyet ve Meslek değişkenleri ile ölçekler arasındaki analizler ve yorumları.

Tablo 3. Ölçekler ile Cinsiyet arasında yapılan Mann-Whitney analizi.

Ölçekler	Cinsiyet	Ortalama	Ss	M-W	p değeri
BBÖ Ölçeği	Kadın	4,19	0,83	5989,5	0,416
	Erkek	4,37	0,55		
RFÖ Ölçeği	Kadın	4,37	0,58	6018,0	0,448
	Erkek	4,42	0,56		

Ölçekler ile cinsiyet arasında yapılan Mann-Whitney analizi sonucunda, ölçekler ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p=0.416 > \alpha=0.05$, $p=0.448 > \alpha=0.05$).

Tablo 4. Ölçekler ile Yaş arasında yapılan Kruskal-Wallis analizi.

Ölçekler	Yaş	Ortalama	Ss	K-W	p değeri
BBÖ Ölçeği	18-22	4,22	0,75	3,973	0,264
	23-27	4,47	0,52		
	28-32	4,44	0,59		
	33 ve üzeri	4,35	0,54		
RFÖ Ölçeği	18-22	4,34	0,63	2,737	0,434
	23-27	4,42	0,52		
	28-32	4,54	0,42		
	33 ve üzeri	4,50	0,47		

Ölçekler ile yaş arasında yapılan Kruskal-Wallis analizi sonucunda, ölçekler ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p=0.264 > \alpha=0.05$, $p=0.434 > \alpha=0.05$).

Tablo 5. Ölçekler ile Meslek arasında yapılan Mann-Whitney analizi.

Ölçekler	Meslek	Ortalama	Ss	M-W	p değeri	Fark
BBÖ Ölçeği	Sporcu	4,25	0,69	5504,0	0,064	-
	Beden eğitimi öğretmeni	4,43	0,60			
RFÖ Ölçeği	Sporcu	4,35	0,58	5411,5	0,042*	2>1
	Beden eğitimi öğretmeni	4,51	0,51			

Ölçekler ile meslek arasında yapılan Mann-Whitney analizi sonucunda, RFÖ ölçeği ile meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuşken, BBÖ ölçeği ile meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p=0.042 < \alpha=0.05$, $p=0.064 > \alpha=0.05$). RFÖ ile meslek arasında bulunan farklılık, beden eğitimi öğretmenlerinin RFÖ ölçeğinin ortalamasının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

3) Demografik değişkenler ile BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi ve yorumları.

Tablo 6. BBÖ ile RFÖ arasındaki korelasyon analizi.

Ölçekler	r	p
Bedeni Beğenme Ölçeği- Rekreasyon Fayda Ölçeği	0,529	0,000*

BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0.000 < \alpha=0.005$). İlişkinin

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

derecesi orta ve aynı yönlüdür. Bu sonuçtan hareketle iki ölçęinde birbirini kapsadığı ve analizi güçlendirdiğı yorumu yapılabilir. Buradan hareketle ölçekler ve değişkenler arasındaki korelasyon analizleri de aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyet ve meslek değişkenleri ile BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi.

Ölçek	Meslek	r	p	Cinsiyet	r	p
BBÖ-	Sporcular	0,505	0,000*	Kadın	0,616	0,000*
RFÖ	Öğretmenler	0,564	0,000*	Erkek	0,477	0,000*

Sporcuların ve öğretmenlerin BBÖ ve RFÖ, kadınların ve erkeklerin BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0.000 < \alpha=0.005$). Her iki meslek ve cinsiyet içinde ilişkinin derecesi orta ve aynı yönlüdür.

Tablo 8. Yaş değişkeni ile BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi.

Ölçek	Yaş	r	p
BBÖ-RFÖ	18-22	0,527	0,000*
	23-27	0,568	0,000*
	28-32	0,732	0,000*
	33 ve üzeri	0,342	0,025*

Yaş düzeyleri ile BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0.000 < \alpha=0.005$, $p=0.025 < \alpha=0.005$). 18-22 ve 23-27 yaş düzeyleri için ilişkinin derecesi orta ve aynı yönlü, 28-32 için yüksek ve aynı yönlü, 33 ve üzeri için ise düşük ve aynı yönlüdür. Bu sonuçlara göre 28-32 yaş grubunun rekreasyonun faydalarının farkında olarak bedenlerine karşı beğenilerinin de doğru orantılı şekilde arttığı yorumu yapılabilir. 33 yaş ve üzerindeki bireylerin kendilerini öncesi kadar genç hissetmemelerinden kaynaklanan bir düşük motivasyon olabilir.

4) İki ölçek arasında yapılan regresyon analiz sonuçları ve yorumu.

Tablo 9. Bedeni beğenme tutumu ile rekreasyon farkındalığı düzeyi arasındaki ilişkiye dair regresyon analiz sonuçları.

	Katsayı	Standart hata	Beta	t	p
Sabit	2,469	0,204		12,128	0,000
BBÖ-RFÖ	0,449	0,047	0,529	9,629	0,000

$$R^2=0.28, r=0.52, F=92.722, p=0.000$$

Tablo 9'da kurulan regresyon modeli, katılımcıların bedeni beğenme tutumları ile rekreasyon farkındalıklarının orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki oluşturduğunu göstermektedir ($r=.52$, $R^2=.28$, $p < 0.05$). Bedeni beğenme tutumundaki bir birimlik artışın rekreasyon farkındalık düzeyinin .449'luk bir artışa

neden olacağı düşünülmektedir. Modele alınan bağımsız değişken, bağımlı değişken olan rekreasyon farkındalık düzeylerine ilişkin toplam varyansın %28'ini açıklamaktadır. Bu durum, rekreasyon farkındalığı düzeylerindeki %72'lik değişimin, regresyon modeline alınmayan farklı değişkenlerce açıklanabileceğine işaret etmektedir. Rekreasyon farkındalık düzeyi = $2.469 + 0.449 * \text{bedeni beğenme tutumu}$.

4.TARTIŞMA

Sporcular ve beden eğitimi öğretmenlerinin rekreasyon fayda farkındalığı ile bedeni beğenme düzeylerinin ilişkilendirilmeye çalışıldığı bu çalışmanın sonuçları şu şekilde sıralanmaktadır. Katılımcı sayısı 159 kişi sporcu, 81 kişi beden eğitimi öğretmenidir. Bunların %33,3 kadın, %66,7'si ise erkektir. Erkek katılımcı sayısının fazla olması ülke spor takımlarının büyük bir bölümünün erkek takımlarından oluşması ve spor bilimleri fakültelerine öğrenci seçerken, erkek öğrenci alım sayısı ve haliyle erkek öğretmen mezun sayısının da fazla olmasıyla ilişkilendirilebilir. %52,5 18-22 yaş arasında -yani yarısından fazlası genç bir katılımcı kitlesi-, %17,9 23-27 yaş arasında, %11,7 kişi 28-32 yaş arasında ve son olarak %17,9'u 33 yaş ve üzerinde olduğu görülmüştür.

Bedeni beğenme ve rekreasyon fayda farkındalığı ile değişkenler arasında yapılan analizlerde cinsiyet ve yaş değişkeninin ölçekler ile arasında anlamlı bir farklılığa ulaşılamazken, meslek ile ölçekler arasında anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Bu farklılık beden eğitimi öğretmenleri ile rekreasyon fayda ölçeği arasındaki anlamlılık düzeyinin fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu sonuca göre beden eğitimi öğretmenlerinin sporculara oranla rekreasyon aktivitelerinden edindikleri fiziksel, psikolojik ve sosyal faydaların daha çok farkında oldukları yorumu yapılmaktadır.

Bedeni beğenme ve rekreasyon fayda ölçeklerinin birbirlerini hangi derecede kapsadığı ve desteklediğinin anlaşılması için, ölçekler arasında korelasyonel analiz yapılmıştır. Bu analiz sonucunda iki ölçek birbiriyle anlamlı olarak ilişkilidir ve ilişki derecesi orta yönlü ve pozitifdir. Bu sonuçtan hareketle iki ölçeğin birlikte kullanılmasının doğru bir karar olduğu ve bireylerin psikolojik, fiziksel ve sosyal fayda kazanımı farkındalık derecelerinin daha derin incelendiği yorumu yapılabilir. Yaş düzeyleri ile BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0.000 < \alpha=0.005$, $p=0.025 < \alpha=0.005$). 18-22 ve 23-27 yaş düzeyleri için ilişkinin derecesi orta ve aynı yönlü, 28-32 için yüksek ve aynı yönlü, 33 ve üzeri için ise düşük ve aynı yönlüdür. Bu sonuçlara göre 28-32 yaş grubunun rekreasyonun faydalarının farkında olarak bedenlerine karşı beğenilerinin de doğru orantılı şekilde arttığı yorumu yapılabilir. 33 yaş ve üzerindeki bireylerin kendilerini öncesi kadar genç hissetmemelerinden kaynaklanan bir düşük motivasyon olabilir. Sporcuların ve beden eğitimi öğretmenlerinin aynı zamanda kadınların ve erkeklerin BBÖ ve RFÖ ölçekleri arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0.000 < \alpha=0.005$). Her iki meslek ve cinsiyet içinde ilişkinin derecesi orta ve aynı yönlüdür. Buradan hareketle spor unsurları içerisinde

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

yer alan cinsiyeti fark etmeksizin her bireyin rekreasyon etkinlikler sayesinde bedenlerine karşı daha olumlu tutum içinde oldukları yorumu yapılabilir.

Serbest zamanlarda elde edilen doyum bireylerde çeşitli pozitif etkileri ortaya çıkarmaktadır. Bu etkiler psiko-sosyal iyileşme, beden ve benlik algısını mutlu edecek düzeye çıkarma ve zamanı iyi değerlendirme gibi yaşam standartlarını iyileştiren durumlardır. Bu fikirden hareketle rekreasyonun faydalarının farkındalığı ve beden beğenme tutumunun birbirinden ayrı düşünülmesi yanlış olacaktır. Çalışmada kullanılan beden beğenme ölçeği ile rekreasyon fayda ölçeği arasındaki regresyon analiz sonucu da bu fikri doğrular niteliktedir. Analiz sonucuna göre her iki ölçekte orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur dolayısıyla bedeni beğenme düzeyindeki bir birikimlik artış doğrudan rekreasyon fayda farkındalığı düzeyini de artıracaktır. Yani bedenini beğenen insanların, bu tutumlarını kalıcı kılmak için rekreasyonel faaliyetlere zaman ayırmayı ihmal etmeyecekleri ve bunun her iki tutumu doğru orantılı olarak artıracığı yorumu yapılabilir.

Araştırmanın diğer bir bulgusu ise, kadın-erkek, tüm yaş grupları ve sporcu-beden eğitimi öğretmeni değişken değerlerine sahip olan katılımcıların bedenlerini beğenme düzeyleri ve rekreasyon faydalarına dair farkındalık düzeylerinin yüksek olmasıdır. Bebek (2020)'nin yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre kadınların bedeni beğenme tutumları ve rekreasyon farkındalığı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, doğru orantılı ve düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Yapmış olduğumuz çalışma sonucuyla yalnızca kadın ve erkek katılımcıların, ölçekler ile arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde olması sonucu uyuşmamaktadır. Yine çalışma sonucumuzla paralel olarak Swami ve diğerleri (2015), Khorshid ve diğerleri (2017)'nin araştırma bulgularında kadınların yüksek düzeyde beden algısına sahip oldukları görülmüştür.

Cinsiyetle her iki ölçek arasında yapılan Mann-Whitney analizi sonucunda anlamlı bir sonucuna ulaşılammıştır, bu bulgu ile Kocaer (2018)'in araştırma sonuçları paraleldir. Mandal (2014) ve Polat (2014) beden algısına dair sporcular ve beden eğitimi fakültesi öğrencileri ile yaptıkları araştırma sonuçlarında, sporla ilgili olan kadınların beden beğenme eğilimlerinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Yapmış olduğumuz çalışmaya yalnızca spor kültürü içinde olan bireylerin katılması ve beden beğenme tutumlarının yüksek olması, bu iki çalışmaya kanıt niteliğindedir.

Yıldız (2019) ve Bacacı (2019) çalışmalarında beden algısının yaş değişkeninden etkilenmediği sonucuna, Bebek (2020) ise yaş ile beden algısı arasında düşük düzeyde negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yapılan çalışma sonuçları incelendiğinde yaş düzeyinin beden beğenme tutumu ve rekreasyon farkındalığı üzerine oransal olarak etki ettiği korelasyon analizi ile görülmüştür. 28-32 yaş grubuna giren bireylerin ölçeklerle arasında çok yüksek ve pozitif yönlü bir ilişkide olduğu tespit edilmiştir. Yine ölçekler ve yaş arasında yapılan korelasyon analizi incelendiğinde yaş arttıkça bedeni beğenme ve rekreasyon farkındalığının, genç yaşlara göre daha düşük bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu durum ile Hamurcu ve diğerleri (2015)'nin çalışmaları ile uyuşmamaktadır. Araştırmacıların elde ettiği sonuçlara göre yaş arttıkça bedeni beğenme tutumları da artmaktadır. Yapmış olduğumuz araştırma sonucu Robert J.

Havighurst (1961)' in ayrılma kuramına uymaktadır. Bu kuruma göre insanlar yaşlandıkça aktivitelere katılım azalır ve haliyle bedenlerini beğenme tutumlarında da düşüş görülebilir. Robert' in ileri sürdüğü fikri sadece yaşla ilişkilendirilmeden mevcut ekipman yeterliğini de düşünerek geniş bir bakış açısı geliştirebiliriz. Nitekim Tekin ve diğerleri (2020) yaptıkları çalışmada yaşlı bireylerin rekreatif faaliyetlere katılımda, yerleşkelerde bulunan alan ve ekipman yetersizliğinden olumsuz etkilendikleri sonucuna ulaşmışlardır, bu durum yaş ve fiziki şartların birlikte düşünülmesi gerektiğine kanıt niteliği taşımaktadır.

Kocaer (2018) yapmış olduğu çalışmada beden eğitimi öğretmenlerinin rekreasyon fayda farkındalığının, aday öğretmenlerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yapılan çalışmanın meslek ve rekreasyon fayda ölçeği arasındaki Mann-Whitney analizi sonuçları ile paraleldir. Yani her iki çalışma sonucu karşılaştırıldığında beden eğitimi öğretmenlerinin rekreasyonel faydalara dair farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum beden eğitimi öğretmenlerinin meslek içinde rekreasyon faaliyetlerine verilen önemin mesleki değerler üzerindeki etkilerini bilmelerinden kaynaklanabilir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmaya toplum tarafından eğlenceli bir meslek olarak görülen sporcu bireyler ve beden eğitimi öğretmeni olan toplam 240 spor elemanı katılmıştır ve işleri haricinde rekreasyon faaliyetlerine dair ne gibi faydalar elde ettiklerini beden beğenme tutumu ile karşılaştırılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Verilerin elde edilmesi için yaş, cinsiyet ve meslek değişkeninin yanı sıra beden beğenme ölçeği ve rekreasyon fayda ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar özetle şu şekildedir;

Bedeni beğenme ve rekreasyon fayda farkındalığı ile değişkenler arasında yapılan analizlerde cinsiyet ve yaş değişkeninin ölçekler ile arasında anlamlı bir farklılığa ulaşılamazken, meslek ile ölçekler arasında anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Beden eğitimi öğretmenlerinin sporculara oranla rekreasyon aktivitelerinden edindikleri fiziksel, psikolojik ve sosyal faydaların daha çok farkında oldukları yorumu yapılmaktadır.

Yaş değişkenine göre BBÖ ve RFÖ ilişkilendirildiğinde 28-32 yaş grubuna giren sporcu ve beden eğitimi öğretmenlerinin beden beğenme düzeylerinin, rekreasyon faydaları ile yüksek ve pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum kariyerini elde eden bireylerin, aile hayatlarının da düzeni girmesi ve meslek içerisinde olumlu etkileri olacağına da farkında olarak rekreasyonel faaliyetlere önem vermesinden kaynaklanabilir. Literatür incelendiğinde yaş arttıkça rekreasyon faaliyetlerine katılım çeşitli sebeplerle düşmekte ve bedene dair olumlu bakış algısı düşmektedir. Araştırma bulgularında elde edilen 33 yaş ve sonrası bireylerin de her iki ölçeğe karşı tutumu orta düzeyde ve pozitif aynı yöndedir. Bunun sebebi iki meslek grubunun da spor kültürü içerisinde olması ve kendilerini zinde hissetmelerinden kaynaklanabilir.

Cinsiyet ve ölçekler arasında yapılan analizlerde ise anlamlı bir farklılığa ulaşamamasının yanı sıra her iki cinsiyet grubunda rekreasyon farkındalıkları ve beden beğenme tutumları yüksek ve pozitif aynı yönde elde edilmiştir. Genel

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

anlamda beden beğenme algısı üzerine yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde kadınların beden beğenme algılarının düşük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle sporcu ya da beden eğitimi öğretmeni olan kadınların beden beğenme algılarının yüksek olması fiziksel ve psikolojik anlamda iyileştirici bir meslekle ilgilenmelerinden kaynaklanabilir.

Elde edilen bulgular ışığında beden eğitimi öğretmenliği veya sporculuk mesleğini yapan bireylerin cinsiyet ve yaş fark etmeksizin beden algı düzeylerinin yüksek olduğu ve rekreasyon faaliyetlerine dair faydaların farkında oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, boş zamanların hareketlilikle değerlendirilmesinin tüm bireyler için psikolojik, fiziksel ve sosyal anlamda bireyin kendine dair pozitif algı düzeyine ulaşmasına yardımcı olduğu yorumu yapılabilir. Benzer çalışma yapacak olan araştırmacılara öneriler;

- ✓ Beden beğenme algısı, spor elemanlarının demografik özellikleri çeşitlendirilerek araştırılabilir. Örneğin: medeni hal, herhangi bir hastalık olup olmadığı ve birçokları gibi.
- ✓ Rekreasyon fayda farkındalığı sporcular ve diğer meslek grupları ile karşılaştırılabilir.
- ✓ Sporcu ve sedanter çocuk sahibi kadınların beden beğenme algısı ve rekreasyon fayda farkındalıkları karşılaştırılarak, yorumlanabilir.
- ✓ Yetişkin veya ileri yaş gruplarının beden beğenme algısı, rekreasyon fayda farkındalığı ile karşılaştırılabilir ve çalışma nitel yöntemlerle derinleştirilebilir.
- ✓ Sporcuların beden beğenme tutumu ile psikolojik temel ihtiyaç durumları derinlemesine incelenebilir.

KAYNAKÇA

- ABAKAY, U., ALINCAK, F., AY, S. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Beden Algısı ve Atılganlık Düzeylerinin İncelenmesi . Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, (9), 12-18.
- AKGÜL, B.M., ERTÜZÜN, E., KARAKÜÇÜK, S. (2018). Rekreasyon fayda ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 23(1), 25-34.
- ANLI, G., AKIN, A., EKER, H., ÖZÇELİK, B. (2015). Bedeni beğenme ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. The Journal of Academic Social Science Studies, 36, 505-511.
- ASLAN, D. (2004). Beden algısı ile ilgili sorunların yaratabileceği beslenme sorunları. STED; 13(9): 326-329.
- BACACI, M. (2019). 18-65 yaş arası bireylerde vücut algısının yeme tutumu ve depresyon üzerine etkisinin incelenmesi. Yakın Doğu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa.
- BEBEK, S. (2020). Kadınların bedeni beğenme tutumları, rekreasyon farkındalık düzeyleri ve arasındaki ilişkinin incelenmesi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.

- CUENCA-AMİGO, M., ARİSTEGUÍ, I., CUENCA, M., AMİGO, M. L. (2017). The importance of leisure in older adults living in Spain. *Annals of Leisure Research*, 20(2), 222-239. Doi: 10.1080/11745398.2016.1217493
- DAL, V. (2009). Farklı kişilik özelliklerine sahip bireylerin risk algılarının tüketici davranışı açısından incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek lisans tezi. Isparta.
- DUNHAM, J.M. (2002). Perfectionism and Attitudinal Body Image in Developmental, High Performance and Elite Figure Skaters, A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, University of Alberta, Department of Physical Education and Recreation.
- ERASLAN, M. (2015). Spor Bölümlerinde Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Ve Stresle Başa Çıkma Stilllerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 65-82 .
- HAMURCU, P., ÖNER, C., TELATAR, B., YEŞİLDAĞ, Ş. (2015). Obezitenin benlik saygısı ve beden algısı üzerine etkisi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 19(3). 122-128.
- KARASAR, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi. (24. Baskı). Nobel yayıncılık, Ankara.
- KARAKÜÇÜK, S. (2005). Rekreasyon – boş zamanları değerlendirme (5. Basım). Ankara: Gazi Kitapevi.
- KHORSHİD, L., EŞER, İ., DENAT, Y., ÇINAR, Ş., (2007). An investigation into the body image of women. *Journal of Human Sciences*, 4(2), 1-14
- KİLTENİ, K., MASELLİ, A., KORDİNG, M., SLATER, M. (2015). Over my fake body: body ownership illusions for studying the multisensory basis of own-body perception. *Frontiers in Human Neuroscience*(9), 1-20.
- KNOBLİCH, G., THORNTON, I.M., GROSJEAN, M., SHİFFRAR, M. (2006). *Advances in visual cognition. Human body perception from the inside out: Advances in visual cognition*. Oxford University Press.
- KOCAER, G. (2019). Beden eğitimi ve spor öğretmenleri ve adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, serbest zaman ilgilenim ve rekreasyon faaliyetlerine yönelik fayda düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Bartın ili örneği (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- MANDAL, E. (2014). Sport Activity and Body Image of Men and Women. *Physical Activity in Science and Practice* (L. Flemr, J. Nemeç, and K. Kudlackova, Ed.). Prague: Charles University, 71-82.
- ÖZDEMİR, O., ÖZDEMİR, P.G., KADAK, M., NASIROĞLU, S. (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*4(4). 566-589.
- PEHLİVAN, Z., ADA. N.E. (2011). Kişilik Gelişimi İçin Beden Eğitimi Ders Uygulamaları. *Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Öğrt. Kongresi 25- 27 Mayıs 2011, VAN/YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı*,83- 95

Spor Elemanlarının Rekreasyon Fayda Farkındalığı İle Bedenlerini Beğenme...

- PEELEN, M.V., DOWNING, P.E. (2007). The neural basis of visual body perception. *Nature Reviews Neuroscience*, (8), 636–648
- POLAT, A. (2007). Düzce ilindeki hemodiyaliz hastalarının beden imajı ve benlik saygısı düzeylerinin belirlenmesi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Düzce.
- POLAT, G. (2014). Düzenli egzersiz yapan kadınlara egzersizin benlik saygısı ve beden memnuniyeti üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- STEBBİNS, R.A. (2016). Serbest zaman fikri temel ilkeler. M. Demirel, N. E. Ekinci, Ü. D. Üstün, U. Işık, & O. Gümüşgöl (Çev.). Ankara: Spor Yayınevi.
- SWAMİ, V., TRAN, U.S., STIEGER, S., VORACEK, M. (2015). Associations Between Women's Body Image and Happiness: Results of the YouBeauty.com Body Image Survey (YBIS). *Journal of Happiness Studies*, 16(3), 705-718.
- ŞANLI, T. (1991). Hemşirelikte Kişilerarası İlişkiler. AÖF Yayınları No: 226.
- ŞAR, N.Ş. (2016). Spor yapan ve yapmayan bireylerin psikolojik dayanıklılık ve kişilik özelliklerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Ana Bilim dalı Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- TAZEGÜL, Ü. (2016). Elit düzeydeki tenisçilerin yaşama bağlılık düzeyleri ile bedenlerini beğenmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4:32, 468-474.
- TAZEGÜL, Ü. (2018). Sporcuların kişilik özellikleri ile bedenlerini beğenmeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (68) , 1518-1526 . DOI: 10.17755/esosder.377496
- TAYMUR, İ., TÜRKÇAPAR, M.H. (2012). Kişilik: tanımı, sınıflaması ve değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4:154-177.
- TEKİN, N., PARLAR, F.M., ERCAN, Ö. (2020). Emekli Bireylerin Bir Serbest Zaman Etkinliği Olarak Fiziksel Aktivitelere Dair Görüşleri: Türkiye'nin En Yaşlı ve Mutlu İli Sinop Örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 50-58.
- THOMAS, R., BASIN, C., HAGGARD, P. (2006). Shared representations in body perception. *Acta Psychologica*(121)3, 317-330.
- TOGO, O. (2016). Orta Öğretim Öğrencilerinin Serbest Zamanda Yaptıkları Spor Aktivitesinin Kişilik Yapıları Üzerine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1 (1) , 73-82 .
- ÜSTÜN, Ü.D., ÜSTÜN, N.A. (2020). Üniversite öğrencilerinin rekreasyonel etkinliklerin faydaları hakkındaki farkındalıklarının incelenmesi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7, 38-48.
- YILDIZ, A. (2019). Kocaeli büyükşehir belediyesine bağlı yürütülen zumba fitness egzersiz programlarının kadınların beden imgesi ile iletişim becerilerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- ZİYALAR, A. (1983). Beden İmajı Kavramı. *Yeni Sempozyum*. 1-2;31-37.

YENİ BİR GENÇLİK TİPOLOJİSİ VE ÖLÇEK DENEMESİ: HEDONİST GENÇLİK***

A NEW YOUTH TYPOLOGY AND SCALE TRIAL: THE HEDONIST YOUTH

НОВАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ТИПОЛОГИЯ И ЭКСПЕРИМЕНТ ПО ПОВОДУ ЕГО МАСШТАБОВ: ГЕДОНИСТИЧЕСКАЯ МОЛОДЕЖЬ

Fatma Nur ŞENGÜL*
Halil AYDINALP**

ÖZ

Günümüz dünyasında gençlik sosyolojisi dinamik bir yapıya sahiptir. Gençler kuşakları üzerinden X kuşağı, Y Kuşağı, Z Kuşağı şeklinde tanımlandıkları gibi, tipolojiler aracılığıyla “cool” gençlik, kristal gençlik, internet gençliği, devrimci gençlik, İslamcı gençlik gibi tanımlanmalarla da anılmaya çalışılmaktadır. Hedonizm ise Antik Çağ’da ortaya atılan ve hazzın hayatın temel amacı haline getirilmesi gerektiğini savunan felsefi bir öğretimdir. Aristippos ile başlayan bu öğreti, Epiküros ile sürmüş Yakın Çağ’da Mill ve Bentham aracılığıyla faydacılık adı altında devam ettirilmiştir. Hedonizm İslam ahlak felsefesinde de ele alınmıştır. Hedonizm söyleminin aksine, dünyevi hazlar yerine uhrevi hazların tercih edilmesi gerektiğini, hazzın bir amaç değil araç olduğu söylenmiştir. Günümüzde ise, modernleşme, modernleşmenin getirdiği bireycilik ve rasyonalizm, kapitalizm ve kapitalizmin getirdiği tüketim kültürü hedonist gençliğin doğmasında etkili faktörler olarak görülmektedir. Zevk ve haz anlayışının günümüz gençlerinde de artan eğilim olduğu düşüncesinden hareketle, bu çalışmanın konusunu gençlik ve hedonizm oluşturmaktır. Çalışmanın amacı yeni bir gençlik tipolojisi denemesi olan hedonist gençlik tipolojisi çalışması yapmak ve bu gençlik tipolojisine uygun özgün bir ölçek geliştirmektedir. Çalışmamızda nicel araştırma metoduna ait ölçek formu ve nitel araştırma metoduna ait dokümantasyon tekniği birlikte kullanılmıştır. Bu doğrultuda 18-25 yaş aralığında bulunan ve üniversite öğrencisi 172 genç birey üzerine hazırlanmış olan 34 maddelik hedonizm ölçeği uygulanmıştır.

*** Bu çalışma “Gençlerde Dini Tutum ve Hedonizm” başlıklı doktora tezinden elde edilmiştir.

* ORCID: [0000-0002-2995-943X](https://orcid.org/0000-0002-2995-943X), Arş. Gör. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: fnyilmaz@aydin.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-1907-868X](https://orcid.org/0000-0002-1907-868X), Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, e-mail: halilaydinalp@hotmail.com

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

Anahtar kelimeler: Gençlik Tipolojisi, Hedonist Gençlik, Hedonizm Ölçeği, Z Kuşağı, Gençlik Sosyolojisi.

ABSTRACT

Youth sociology has a dynamic structure in today's world. Just as young people are defined by their generations such as Generation X, Generation Y and Generation Z, they are also tried to be understood through typologies and definitions such as try to understand them with definitions such as cool youth, crystal youth, internet youth, and Islamist youth. Hedonism, on the other hand, is a philosophical doctrine put forward in Antiquity and argues that pleasure should be made the main purpose of life. This teaching, which started with Aristippus, continued with Epicurus, and was continued in the Modern Age under the name of utilitarianism through Mill and Bentham. Hedonism is also discussed in Islamic moral philosophy. Contrary to the discourse of hedonism, it has been said that ethereal pleasures should be preferred over worldly pleasures, and pleasure is a means, not an end. Today, modernization, individualism and rationalism brought by modernization, capitalism and consumption culture brought by capitalism are seen as effective factors in the birth of the hedonist youth. Considering that the tendency of pleasure exists in today's youth, the subject of this study is youth and hedonism. The aim of the study is to conduct a hedonist youth typology study, which is a new youth typology experiment, and develop a scale suitable for this youth typology. In our study, the scale form of the quantitative research method and the documentation technique of the qualitative research method were used together. In this direction, the hedonism scale with 34 items we prepared was applied to 172 young individuals between the ages of 18-25 and who were university students. At the end of the study, a valid and reliable hedonism scale consisting of 23 items was developed.

Keywords: Youth Typology, The Hedonist Youth, Hedonism Scale, Generation Z, Sociology of Youth.

АННОТАЦИЯ

В современном мире молодежная социология имеет динамичную структуру. Молодое поколение определяется как поколение - X, поколение - Y, поколение - Z; а так же, по типологии, они называются “крутой”, кристальной, интернет, революционной и исламистской молодежью. А, что касается гедонизма - это философская доктрина, выдвинутая в древнюю эпоху, которая утверждает, что удовольствие должно быть главной целью жизни. Это учение, начатое Аристиппом, продолжилось Эпикуром, а в новое время посредством учения Милля и Бентама, получило название как утилитаризм. Гедонизм также обсуждался в исламской философии по отношению морали. Вопреки рассуждениям о гедонизме, было сказано, что неземные удовольствия должны быть предпочтительнее гражданских удовольствий и что удовольствие - это средство, а не цель. В настоящее время модернизация, индивидуализм и рационализм, капитализм и культура потребления, рассматриваются как эффективные факторы в зарождении гедонистической молодежи. Учитывая, что понимание удовольствия становится всё более популярной тенденцией среди современной молодежи, предметом этого исследования стал молодежь и гедонизм. Нашей целью является провести исследование гедонистической типологии новой молодежи и разработать уникальную шкалу, подходящую для такой типологии молодежи. В исследовании одновременно были использованы формы количественного и качественного метода исследования. В этом направлении была применена шкала гедонизма из 34 пунктов, которая была подготовлена для 172 молодых студентов вузов в возрасте от 18 до 25 лет.

Ключевые слова: типология молодежи, гедонистская молодежь, шкала гедонизма, поколение Z, молодежная социология.

1. Giriş

Psikolojik, sosyolojik ve biyolojik olarak gençlik tanımlamaları yapılmakla birlikte, günümüzde gençlik hem kuşaklar aracılığıyla hem de bu kuşaklar üzerinden ortaya atılan tipolojiler aracılığıyla tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmanın konusunu hedonizm ve bu öğretinin gençler üzerine olan etkisi oluşturmaktadır. Hedonizmin gençleri etkilediği varsayımından hareketle yeni bir gençlik tipolojisi olan, hedonist gençlik tipolojisi ileri sürülmek istenmektedir. Bu minvalde çalışmanın temel amacı hem yeni bir gençlik tipolojisi ortaya koymak hem de bu tipolojiye uygun bir ölçek geliştirmektedir.

Çalışma 18-25 yaş arasında bulunan ve üniversite eğitim gören gençler 172 genç birey üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda nicel araştırma metoduna ait anket formu ve nitel araştırma metoduna ait dokümantasyon tekniği birlikte kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen veriler SPSS yardımıyla analiz edilmiştir.

Çalışma giriş ve sonuç dışında dört başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta gençlik tanımlamalarına, tipolojilerine, ikinci başlıkta hedonizmin ne olduğuna ve üçüncü başlıkta hedonist gençlik tipolojisinin ne olduğuna değinilmektedir. Son olarak da bu bilgiler ışığında hazırlanan hedonizm ölçeği geçerlik ve güvenirlik testi sonuçlarına yer verilmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, literatürde hedonizm ölçeği adı altında oluşturulmuş bir ölçek mevcut değildir. Hedonizm ölçeğine en yakın oluşturulmuş ölçek Hedonik ve Faydacı Tüketici Ölçeği'dir. Bu doğrultuda hedonizm ölçeğinin ve yeni bir tipoloji denemesi olan hedonist gençlik tipolojisinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Gençlik tanımlamaları

Gençlik kavramının ne olduğuna dair tek bir yaklaşım ya da tanım bulunmamaktadır. Kavram biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıdan ele alınmaktadır. Biyolojik olarak gençlik fiziksel anlamda büyüme ve gelişmenin hızlandığı 12-25 yaş aralığını kapsamaktadır. Temel anlamda ise birey, buluş çağına, yani hızlı psikolojik ve fizyolojik değişmelerin yaşanmaya başladığı, kız-erkek cinsel özelliklerin belirginleştiği ergenlik dönemine girdiği andan itibaren genç olarak isimlendirilmektedir (Karaşahin, 2013: 238).

Psikolojik anlamda gençlik, erken yetişkinlik olarak da isimlendirilir ve kişilerin duyuşsal ve ruşsal değişimler ve dönüşümler geçirdiği dönemleri ifade eder. Bu dönem, genç yetişkinlik dönemi, artık çocukluk ve ergenlik evresinin sona ermesi ve yetişkinliğin başladığı evredir. Artık erişkin olmaya başlayan genç, topluma ve hayata yönelmiştir. Ergenlik döneminde çok fazla rastlanan kimlik bunalımları bu dönemde azalmaya başlar. Genç yetişkinlik döneminde birey kendi kimliğini oluşturmaya başlamıştır ve kendi kimliği ile başkalarının kimliğini birleştirmeye hazırdır. Bu nedenden ötürü bu evreye yakın ilişkiler kurma evresi de denilmektedir. Genç ergenler, karar verme, çatışma, çözme, yaşam sorunları ile başa çıkma konuları

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

ile ilgilenirler ve “kişilerle değil şeylerle” uğraşırlar (Kılıç, 2013: 2-3; Başaran, 1997: 41-42).

Sosyologlara göre gençlik ise biyolojik ve psikolojik etmenlerden ziyade toplumsal faktörlerin şekillendirdiği bir kavramdır. Biyolojik ve psikolojik gelişmeler sosyal ve kültürel yapısal unsurların etkisi altında tamamlanmaktadır. Bundan ötürü gençlik sosyal çevrede varlık alanı bulmaktadır. Sosyolojide gençlik sosyal ve kültürel anlamda inşa edilmiş statüyü ifade etmektedir. Bundan dolayı gençlik tanımlaması toplumdan topluma kültürden kültüre göre değişiklik arz etmektedir. Bu kavram, süreklilik göstermemekte; yaş grupları ve demografik istatistiklerle de tam ve kesin olarak ifade edilememektedir. (Karaşahin, 2013: 241).

Sosyolojide gençlik ana akım teoriler üzerinden ele alınmaktadır. Bunlar temelde yapısal işlevselci, yapısal çatışmacı ve sembolik etkileşimci teoriler olarak sıralanabilir (Baran, 2013: 12). Yapısal işlevselcilik toplumu adeta birbirine bağlı canlı bir organizma gibi görür. Sistem yaklaşımı içinde parça bütün ya da sistem alt sistem arasındaki işlevlere odaklanır. Dayanışma ve denge üzerine fazlaca odaklanarak rol çatışmalarına ve emek temelli sömürü süreçlerine gereken önemi vermemekle tenkit edilir (Moore, 1997: 335-339; Polomo, 2011: 53). Toplumsal yapıda gerçekleşen değişimler, yapının bir parçası olan gençleri de ilgilendirmektedir. Toplumsal değişime ise özellikle ani değişimler dengesizliği doğuracağından çok fazla tercih edilmez. Toplumsal düzenin sağlanması amacıyla uyum ve düzen ön planda olmalıdır. Bu noktada gençliğin bir geçiş dönemi olduğu fikrinden hareketle, işlevsel olarak gençlik toplumsal bütünleşme açısından değerlendirilir. Gençlik döneminde sürdürülen sosyalleşme, gencin toplumsal norm ve değerlere uyum sağlaması adına önem taşır. Eğer genç toplum ile uyum sağlayamaz ise ortaya çatışma ve gerginlik çıkar. Bu çatışma ve gerginliğin yaşanmaması için gence sosyalleşme süreci içerisinde aile, okul gibi kurumların yol gösterici olması gerekmektedir. Yapısal işlevselci yaklaşım değişimin yaratacağı problemlere odaklanmakta ve bütünleşme ve uyum için toplumsal kurumların eş zamanlı hareket etmesini öngörmektedir (Baran, 2013: 12-13). Yapısal çatışmacı kuram da yapısal işlevselciler gibi toplumsal düzenin anlaşma ve uzlaşma sonucunda kurulduğunu kabul eder; ancak çatışmanın da toplumsal yapıya yapacağı olumlu katkıları ve toplum dokusunu zayıflatacak olumsuz etkileri de göz önüne koymak ister (Polomo, 2011: 113-114).

Çatışmacı kuram güç, sınıf, emek, iktidar, bilgi, otorite, sömürü ve sınıf eşitsizliği gibi kavramlar üzerine odaklanır. Marx'ın toplumsal yapının insan ilişkileri üzerinde etkili olabileceği görüşünden hareketle gençlerinde içinde buldukları toplumdan etkileneceğini söylememiz mümkündür. Sınıfsal farklılıkların üreteceği gençlik ekonomik temelde kendi yerini bulacaktır. Öte yandan Bourdieu'nun habitus kavramı çevresinde de gençliği anlamak mümkündür. Bourdieu, kişinin çocukluk döneminden itibaren içinde yetiştiği ailenin tüm normları ve değerlerini öğrendiği ve bu değerleri kendi “kültürel sermayesi” ile birleştirerek kendi zevk ve beğenilerini geliştirdiği fikrini işler. Sanayileşen toplumlarda gençlerin aile içerisinde tam sosyalleşemedikleri, toplumsal normları benimsemeye sorunlar yaşadıkları, sağlık, eğitim gibi kurumlardan yeterince yararlanmadıkları,

ekonomik anlamda sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Bu problemler ise gençlerin çatışma içerisine girmesine neden olmaktadır. Bu çatışmalar genç ile ebeveynler arasında olduğu kadar toplumsal sistemler ile genç arasında da olmaktadır. Sonuç olarak bu teori gencin problemlerini sistemin problemleriyle birlikte ele almaktadır (Baran, 2013: 13).

Sembolik etkileşim, manaların etkileşim yoluyla şekillenmesini inceleyen bir kuramdır. Bu kuramın başlıca kaygısı, yakın gözlemler ve içten tanıma aracılığıyla günlük yaşamın anlamlarını analiz etmektir (Marshall, 2005: 647). Bu kurama göre, birey nesnelere önceden belirlenmiş yorumunu benimsemek yerine, nesnelere dünyasına özel anlamlar yüklemektedir. Bu kuramın önemli temsilcilerinden Mead'e göre, her bireyin benliği, psikolojik ve biyolojik ben ile sosyolojik bananın diyalektik ilişkisi içinde şekillenmektedir. Bu noktadan hareketle genç birey, toplumsal ve kültürel normları ya da kodları öğrenirken kendi anlam ve yorum dünyasını da işin içine katarak birey haline gelmektedir (Polomo, 2011: 235, 246). Gençleri açıklama noktasında bu kuramın da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü gençler, sosyal ilişkileri gerçekleştirirken bir yandan toplumsal normları göz önüne almakta öte yandan kendi anlam dünyasını ve kurallarını oluşturmaktadır. Ancak bu kurallar kalıcı değildir. Yaşam akışında genç bu kuralları içselleştirmekte ve geliştirmektedir (Baran, 2013: 14).

Son olarak alt kültür olarak da gençliği ele almak mümkündür. Alt kültür, toplumdaki temel kültürel değerleri paylaşan ancak kendi içerisinde normları ve değerleri olan, kendilerini diğerlerinden ayıran gruptur. Alt kültüre mensup olanlar toplumla çatışma haline girmezler, sadece kendilerinin farklı oldukları tarafları ortaya koyarlar. Örneğin, bir takım taraftarı, bir sanatçı hayran grubu gibi. Toplumun her bölümünden kişileri bir alt kategoride görmek olanaklıdır. Bu anlamda gençlik grubunu da bir alt kültür olarak isimlendirmek mümkündür. (Kurt, 2014: 53).

Gençlik literatürde, kuşak olarak 68 kuşağı, X kuşağı, Y kuşağı, Z kuşağı, tipoloji olarak milenyum gençliği, İslamcı gençlik, apaçi gençlik, devrimci gençlik, internet gençliği, cool gençlik olarak ele alınmaktadır. Kuşakların sınıflandırılması, onların bir dönemin ruhunu temsil etmesinden kaynaklanmaktadır (Bayhan, 2014: 8).

3. Hedonizm

Ahlak felsefesinin en yüksek iyi nedir sorusuna verilen yanıtlarından birisi olan hedonizmin, bilinen tarih içinde, ilk defa Aristippos tarafından Kyrene Okulu aracılığıyla M.Ö. 340-330 yılları arasında ortaya atıldığı ifade edilir (Stroll vd., 2017: 29-30). Hedonizm/hazcılık TDK sözlüğünde, “Zevki, insan hayatının tek değer ve amacı sayan, haz veren şeyin iyi olduğunu kabul eden öğretisi, hedonizm.”, “Hazza, fiziksel zevke hastalık derecesinde düşkünlük” gibi anlamlara gelmektedir.

Hedonizm literatürde sıklıkla ahlaki ve psikolojik hedonizm olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Psikolojik hedonizm bir kişinin bir konu ile alakalı tüm motivasyonunun şimdi ve gelecekte alacağı haz duygusuna dayandığını öne sürer ve kişilerin hayatları boyunca haz peşinden koştuklarını ifade eder (Audi, 1999: 364; Stroll vd., 2017: 36). Psikolojik hedonizmde haz amaç o hazza kişiyi ulaştıran her şey araç olarak görülmektedir. Ahlaki hedonizm ise “İnsan için iyi hayat nedir?” ve

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

“*İnsan nasıl davranmalıdır?*” sorularının cevaplarını arar. Birey için iyi bir yaşam hazza dayalı bir yaşamdır ve birey tüm davranışlarını hazzı elde etmek amacıyla gerçekleştirmelidir (Stroll vd., 2017: 39-38). Sonuçta ahlaki hedonizm, insan için iyi olan hayat tarzının hazza dayalı olduğu görüşünü savunur. Bu bilindik ikili sınıflandırmanın yanı sıra 2011 yılında Weijers’in araştırmasında hedonizm yedi kısımda ele alınmıştır. Bunlar; Halk Hedonizmi, Değer Hedonizmi, İhtiyath Hedonizm, Motivasyonel Hedonizm, Normatif Hedonizm, Hedonistlik Benlikçilik, Hedonistlik ve Faydacılıktır (Weijers, 2012: 16-23).

Bilindiği kadarıyla hedonizm ilk olarak Antik Çağda Aristippos tarafından ele alınmış, haz yeme, içme, cinsel ilişkide bulunma halinden doğan aktif ve canlı hazzın en büyük haz olduğu şeklinde tanımlanmıştır (Gökberk, 1996: 55-56). Aristippos’a göre insan bedeni sürekli değişim içindedir ve üç tür hareket biçimi vardır; yumuşak, sert ve hareketsizlik. Yumuşak hareketler hazza, sert hareketler acıya ve hareketsizlik hem hazzsızlığa hem de acısızlığa neden olmaktadır (Gökberk, 1996: 54-55). Aristippos şu örnek ile bu durumu açıklar; yelkenli geminin hareket etmesi için uygun deniz rüzgârı; bu hazzdır, deniz fırtınası; bu acıdır ve hiç rüzgârın esmemesi; bu hareketsizliktir (Akarsu, 1970: 59). Antik Çağ’da Aristippos’un devamcısı olan Epiküros ise acı yokluğu anlamına gelen pasif hazzı ön planda tutmuştur (Stroll vd., 2017: 35-36). Epiküros hazların ortaya çıkması için üç arzu türü olduğunu söyler. Bunlardan ilki hem doğal hem de zorunlu arzulardır. Bu arzu biçimi yeme, içme ve beslenme gibi ihtiyaçların giderilmesini içerir. İkincisi doğal olup zorunlu olmayan arzulardır. Buna cinsel arzular, pahalı kıyafetler giymek ya da bol beslenme örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü arzu ise ne doğal ne de zorunlu olmayan arzulardır. Bu duruma da mevki sahibi olma, zenginlik ya da lüks isteği örnek olarak gösterilebilir. Son arzu biçimi bedensel hazların ortaya çıkmasına neden olmaktadır ve Epiküros bu arzu biçimini doğru bulmaz. Kişiyi mutsuzluğa ve acıya sevk edeceğini düşünür (Cevizci, 2018: 146).

Yakınçağda hedonizm faydacılık adı altında daha sistematik ve anlaşılır bir hal almıştır. Faydacılık en üstün değeri yararlılıkta gören, davranışların temelinde bireyin ya da toplumun yararına yönelik eğilimleri bulan öğretiyi anlamına gelmekte ve haz ilkelerini içerisinde barındıran bir ahlak anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakın çağın en önemli temsilcilerinden Bentham hazzı nicelik açısından ele alırken Mill, niteliksel açıdan hazzı değerlendirmiştir (Afşar, 2004: 502). Bentham hazzın ve acının ortaya çıkmasında dört sebebin olduğunu söyler. Bunlar: Fiziksel, siyasi, ahlaki ve dini yaptırımlardır (Bentham, 2017: 34-35). Ayrıca Bentham hazzın ve acının ölçülebilir olduğunu ortaya atan ilk düşünürdür. Faydacı düşünürlerden Mill ise, Bentham’dan farklı olarak mutluluğun ya da faydanın niteliği açısından farklılaşacağını belirtmektedir. Ona göre mutluluğun kimi çeşitleri daha çok istenir ve daha çok tercih edilir. Bir kimse her iki hazdan da zevk alıyorsa hangisini tercih etmelidir? Mill bu noktada, iki hazdan her ikisini de tecrübe etmiş kişilerin hepsinin, onu tercih etmek için herhangi bir psikolojik yakınlığı ya da ahlaki yükümlülüğü olmaksızın, kendisinin seçtiği haz daha arzulanır olandır şeklinde düşünür. Bu iki hazdan her ikisine de sahip olan birisi, beraberinde büyük miktarda hoşnutsuzluk getireceğini bilse bile, diğer hazdan daha üst konuma yükseltilmişse

ve diğerine göre nicelikçe ne kadar düşük olsa da kendisinden vazgeçilmiyorsa, tercih edilen haz nitelik anlamında üstündür (Mill, 2019: 30).

İslam ahlak felsefesinde ise dünyevi hazlar yerine uhrevi hazların tercih edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu düşünürlerden ilki Razi'dir. Ona göre "*Haz, eziyet verenin kendi tabii durumundan çıkardığı bir şeyi tekrar önceki haline iade etmesi*" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durumu Razi şu örnek ile açıklamaya çalışmaktadır; bir kimse gölgeli ve serin bir yerden yakıcı güneşe çıkar, daha sonra bu sıcak yerde güneşten etkileninceye kadar bekler ve güneşten etkilenince de tekrar ilk yerine, yani gölgeli yere geri döner. Haz da tıpkı bu duruma benzer. Bu kişi bedeni doğal haline dönene kadar bu hazı hissetmeye devam etmektedir. Ne zaman ki beden ilk haline döner o zaman kişi haz duygusunu kaybeder. Kişinin gölgede elde ettiği hazın şiddeti de güneşin altında hissettiği sıcaklığın şiddeti ile gölgeli alanda serinlenmesinin hızı derecesinde olur (Razi, 2018: 36).

Bir diğer İslam ahlak filozofu Farabi haz ve elemeleri, fiillerle ilişkisi bakımından iki kısımda ele almaktadır. Hissi ve psikolojik hazlarla elemeler: a. ya fiil işlenmekte olay sürdüğü sırada duyulur b. ya da fiilden sonra ve ona bağlı olarak meydana gelir. İlk durumun örneği cinsel ilişkiden duyulan haz ve yanmaktan kaynaklanan acıdır. İkinci durumun örneği ise, iyi bir işten dolayı alınan ödül veya zina yapma ve cinayet işleme gibi suçlardan sonra uygulanan hukuki cezalardır. Ahlak bakımından güzel olarak nitelendirilen fiiller yapıldığı zaman haz vermese bile, hatta aksine acı verse bile, sonunda haz veren ya da acıdan kurtaran fiiller arasında yer alır (Tenbih: 16'dan aktaran Çağrı, 2018: 197-198).

Son olarak İslam filozoflarından İbî Miskeveyh' göre haz, "*bir şeyin kendi türüne ait yetkinliğe ulaşması*" ya da "*arzulananın arzusuna kavuşması*" anlamına gelmektedir. Örnek olarak, insanın yetkinliği düşünüyor olması atım yetkinliği ise hızlı koşuyor olmasıdır. Her varlık kendi yetkinliği konusundaki noktaya ulaştığında nihai yetkinliğe ulaşmış ve kendini gerçekleştirmiş olmaktadır. Bunun yanı sıra canlıların doğal ya da iradeli olarak cezbedildiklerini ifade eden filozof, bu konuda üç farklı hazın ortaya çıktığını ve üç farklı cezbedicinin olduğunu belirtmektedir (Şenel, 2013: 243). Bunlar, tabii haz, tabii olmayan haz ve hakiki hazdır. Bunlardan ilki doğal haz (tabii haz); bir kimsenin istediği şey yani haz objesi, doğal ve hissi bir şey ve gerçek anlamda bir yetkinlik ise, o objeye yönelik hareket gerçek bir şehvettir ve ondan duyulan haz da doğal bir hazdır. (Bircan, 2001: 129).

Günümüz dünyasında ise hedonizme zemin hazırlayan toplumsal dinamikler, modernleşme, modernleşmenin getirmiş olduğu bireycilik, kapitalizm, kapitalizmin ortaya çıkarttığı tüketim kültürü ve sekülerizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgular günümüzde hedonizmin sosyal zeminini oluşturur. Hedonizm sonucunda ise ortaya, sosyal ve kültürel sınırlardan kurtulma isteği içerisinde olan, anlık zevklerin ve heyecanların peşinde koşan, mutluluğu ve zevki almayı amaç edinen, hedonik tüketim anlayışı içerisinde olan, maddiyata önem veren bireyler ortaya çıkmıştır.

4. Hedonist Gençlik Tipolojisi

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

Hayatın amacının sadece haz elde etmek olduğunu söyleyen hedonizm anlayışını günümüz Z kuşağı gençliğinde görmek mümkündür. Hedonist gençlik en temel anlamı ile maddi olanı ön planda tutan, tüketirken hedonik davranış sergileyen, hayattan zevk almayı ve mutlu yaşamı hayat gayesi olarak gören, bu doğrultuda toplumsal ve dini normları yok sayan ya da önemsemeyen gençlik tipidir.

Bu gençlik tipinin maddiyata önem verdiği düşünülmektedir. Hedonist gençler için bu dünyada önemli olan şeylerin başında para gelir ve bu gençler paraları varsa daha mutlu olacaklarına inanır. Bu durum ise gençleri hedonik tüketime sevk etmektedir. Bu gençlik tipinde hedonik tüketimin belirtisi olarak gençler, ihtiyacı olmadığı halde alışveriş yapar, satın aldığı şeylerden çabuk sıkılır, alışveriş için kendisine bahaneler üretir, alışveriş yaparken kendisini başka bir dünyada hisseder ve tüketimleri israf noktasına ulaşırsa bile tüketmenin vermiş olduğu haz duygusunu tercih eder.

Hayattan zevk almasını bilen bu gençlik tipinde eylemler gerçekleştirilirken haz ve tat alma duygusu önelemede, gelecek düşünülmekte ise de âna odaklanılmaktadır. Mutluluk ön plandadır ve bu mutluluk zaman zaman narsistlikle iç içedir. Nitekim hedonist genç için önemli olan kendisinin mutlu olmasıdır. Hayatında mutluluk ve hazzı önceleyen genç için toplumsal ve dini kısıtlamaların önemi azalmıştır ya da daha uç örneklerde bütünüyle anlamını yitirmiştir. Hedonist genç kendi mutluluğunu engelleyen herhangi bir toplumsal ve dini kısıtlamaya çok önem vermeme eğilimine sahiptir.

Hazcılık denildiği zaman akla ilk gelen eylemlerin başında olan cinselliği tercih etme ya da bu eylemi deneyimleme bu gençlik tipolojisi için önemli bir faktördür. Aynı zamanda bu gençlik için alkol kullanma ve alkollü mekânlarda vakit geçirme de önemli bir haz kaynağı olarak görülmektedir. Hedonist gençliğin haz duyduğu faaliyetlerden bir diğeri de yoğun sosyal medya kullanımınıdır. Bu gençlik sanal gerçekliğin içinde sanal mutluluklardan haz duymaktadır. Sosyal medyanın genç için sunmuş olduğu özgürlük hissi vazgeçilmez bir haz kaynağı konumundadır. Genç, sosyal medya kanalları üzerinden yapmış olduğu tüm paylaşımlarda en fazla beğeni almayı hedefler ve bu beğeni niceliği kadar haz duyar. Bu doğrultuda hedonist gençlik tipolojisini aşağıdaki tabloda özetlemek mümkündür;

Hedonizme Sebepler	Zemin	Hazırlayan	Modernleşme Kapitalizm Tüketim Kültürü Sekülerizm
-------------------------------	--------------	-------------------	--

HEDONİZM

Hedonizm Ortaya Çıkan Durumlar	Sonucunda	Bireyde	Sosyal ve kültürel sınırlardan kurtulma isteği Anlık zevkler ve heyecanların peşinde koşma Mutluluk ve zevk almayı amaç edinme
---	------------------	----------------	--

Hedonik tüketim
Maddi olana önem verme

İleri sürdüğümüz hedonist gençliğin hedonizm eğilimini ölçek amacıyla bu iddiaların tamamını içeren bir ölçek hazırlanmıştır. Bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması alt başlıkta ele alınmaktadır.

5. Hedonizm Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel araştırma süresinin ayrılmaz bir parçası değişkenlerin ölçülmesidir. Ölçülmesi gereken değişken ağırlık, mesafe, yoğunluk vb. gibi fiziksel bir yapı şeklinde olduğunda iş görece daha kolay bir hal almaktadır. Aynı şekilde deneklerin, eğitim, yaş, cinsiyet ve gelir düzeyi gibi demografik bilgilerine yönelik değişkenlerin rakamsal ifadesi daha kolaydır. Fakat sosyal bilimlerde araştırmaya konu olmuş değişkenlere her zaman kesin değerler vermek daha zordur. Tutumların, kişisel duyguların ya da algıların rakamsal olarak ifade edilmesi zorluk teşkil etmektedir (Altunışık vd., 2002: 97). Bu yüzden bir ölçme aracı geliştirirken, o aracın geçerli ve güvenilir olması büyük önem arz etmektedir.

Sosyal bilimlerde süreli ölçekler, tekli ölçekler, çoklu ölçekler gibi değişik türden ölçekler kullanılmaktadır. Biz kendi ölçeğimiz için çoklu ölçek tipinden yararlanmaktayız. Çoklu ölçek birden çok maddeden meydana gelen ve maddelerin aynı ölçeğe göre değerlendirildiği ölçeğe denilmektedir. Çok boyutlu kavramların ölçülmesinde daha çok kullanılır. Bunlar arasında en sık kullanılanları, likert, semantik farklılıklar ve stapel ölçeğidir (Altunışık vd., 2002: 103). Hedonizm ölçeği için de 5'li Likert tipi ölçekten yararlanılmaktadır. Likert ölçeği, deneklere farklı ifadeler ve yargılar yöneltmektedir ve deneklerden bu ifadelere ne derece katılıp veya katılmadıkları sorulmaktadır. Likert ölçeğinde cevaplar katılma ya da katılmama ile alakalıdır (Altunışık vd. 2002: 103). Bu çalışma kapsamında hazırlanan ölçek 1 kesinlikle katılmıyorum, 2 katılmıyorum, 3 kararsızım, 4 katılıyorum ve 5 kesinlikle katılıyorum şeklinde kodlanmıştır.

Çalışmamızda ölçek maddeleri geliştirme aşamaları ise şu şekilde gerçekleşmiştir.

I. İlk olarak literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili kaynaklar taranmıştır.

II. Konu ile ilgili olduğu düşünülen ölçekler incelenmiştir. Nitekim Taha Coşkun tarafından 2019 yılında doktora tezi için hazırlanan "*Hedonik ve Faydacı Tüketim Davranış Ölçeği*" nin 9., 11. ve 14 maddeleri, çalışmamızda hedonik tüketim faktörü altında kullanılmıştır. Ezgi Karataş tarafından "*Hedonik Tüketim Ölçeğinin Doğrulanması ve Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim Üzerine Etkisi*" başlıklı yüksek lisans çalışmasında geliştirilen ölçeğin 3. maddesi, çalışmamızda hedonik tüketim faktörü altında kullanılmıştır.

III. 53 madden oluşan soru havuzu oluşturulmuştur,

IV. Uzman görüşü alınmıştır, madde sayısı 34'e düşürülmüş ve maddelerin ifade biçimleri değiştirilmiştir,

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

V. Örneklem grubuna uygun olduğu düşünülen 10 genç birey ile konu hakkında mülakat yapılmıştır,

VI. Soru havuzundan hareketle oluşturulan ölçek maddeleri netleştikten sonra pilot çalışma yapılmıştır,

VII. Pilot çalışmada madde sayısının beş katı fazla deneğe ulaşılmıştır yani 34 maddelik ölçek 172 kişi üzerinden analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 7 faktörlü 23 maddelik ölçek elde edilmiştir.

VIII. Elde edilen bu ölçeğin geçerlik ve güvenirlik testi yapılmıştır.

5.2. Hedonizm Ölçeği Geçerlik Testi

Geçerlik, testin bireyin ölçülmek istenen özelliğini ne derece doğru ölçtüğü ile ilişkili bir kavramdır. Geçerlik testi için farklı teknikler mevcuttur. Bu sınıflama içerisinde en çok tercih edilenler ise kapsam, ölçüt-bağımlı ve yapı geçerliği testidir (Büyüköztürk, 2007: 167). Kapsam geçerliği, testi meydana getiren maddelerin, ölçülmek istenen davranışı ölçmede testin, nicelik ve nitelik olarak yeterli olup olmadığını göstermektedir. Kapsam geçerliliğinde esas olarak “test maddeleri ölçülmek istenen davranışı yansıtıyor mu?” sorusunun yanıtını aramaktadır. Bu sorunun yanıtını bulmada kullanılan yollardan birisi uzaman görüşüne başvurmaktır. Uzmanın beklenen, testin taslak formunda yer alan maddeleri kapsam geçerliliği bakımında değerlendirmesidir (Büyüköztürk, 2007: 168). Nitekim bu çalışma kapsamında ölçek maddelerine dâhil olabileceğini düşünülen toplam 53 soru 3 psikolog profesöre, 2 sosyolog profesöre ve 2 felsefeci profesöre yöneltilmiştir. Onların görüşleri doğrultusunda bazı maddeler elenirken bazı maddelerin ifade biçimleri değiştirilmiş ve yeni maddeler eklenmiştir.

Hedonizm ölçeği geliştirilirken ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek için açılımlayıcı faktör analizi yöntemine başvurulmuştur. Faktör analizi, birbiri ile ilişkili olduğu varsayılan p tane değişkeni bir araya getirerek az sayıda ilişkisiz ve kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler bulmayı amaçlayan çok değişkenli bir istatistik yöntemidir. İki tür faktör analizi bulunmaktadır; açılımlayıcı ve doğrulayıcı. Açılımlayıcı faktör analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulmaya yönelik bir işlemdir. Nitekim hedonizm ölçek geliştirme çalışmasında bu yöntem kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde ise, değişkenler arasındaki ilişkiye dair daha önceden saptanan bir hipotezin ya da kuramın test edilme olanağı mevcuttur (Büyüköztürk, 2007: 124). Hedonizm ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesinde de açılımlayıcı faktör analizi yöntemi kullanılmıştır.

Hedonizm ölçeği yapı geçerliliği aşamasına geçmeden önce ilk olarak KMO değeri ve Bartlett Küresellik testi sonuçlarına bakılmıştır. KMO testi örneklem yeterliliğini göstermektedir. Eğer bu testin sonuçları 0,70 ve üzeri ise iyi, 0,50 – 0,70 arasında ise yeterli ve 0,50'nin altında ise yeterli ilişkiyi sağlayacak örneklem ihtiyacı anlamındadır. Bartlett Testi maddeler arası ilişkilerin olduğu gerçek korelasyon matrisi ile birim matris arasında anlamlı fark olup olmadığını sınamaktadır. Bu testin p değerinin 0,05'in altında olması maddeler arası ilişkilerin olduğu matrisin, ilişkilerin olmadığı birim matristen farklı olduğunu gösterir (Can, 2016: 325). Bu yüzden bu değerin 0,05'den küçük olması gerekmektedir.

Hedonizm ölçeğine ilişkin KMO değeri 0,690 ve bu durum örneklem sayısının yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik testi sonucu ise $x^2=1951,838$, $df=561$, $p=0,00$ 'dır. Bu verilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Bu aşamadan sonra açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve ilk analiz sonucunda varyansın % 68,591'ini açıklayan on iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu ölçek çalışması için yedi faktör ön görülmüştür. Bundan dolayı scree plot grafiği ve her bir faktörün varyansa yaptığı katkı değerlendirilmiş ve ölçeğe ait yedi faktörlü bir yapının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu yedi faktörlü yapı üzerinden veriler tekrar analiz edilmiştir.

Faktör analizi, aynı yapıyı ya da niteliği ölçen değişkenleri bir araya getirerek az sayıda faktör ile araştırılan konuyu açılmayı amaçlayan bir istatistiksel tekniktir. Faktör analizi sonucunda ortak faktörler ortaya çıkarılır. Farklı bir ifade ile maddelerin faktör yük değerleri kullanılarak kavramların işlevsel tanımlamaları elde edilmeye çalışılır (Büyüköztürk, 2007: 124). Hedonizm ölçeği çalışmasında 34 maddelik ölçek gençler üzerine uygulanmıştır ve faktör analizi sonucunda dağınık olan 4 madde, tek kalan 3 madde ve aynı faktör altında toplanması uygun olmayan 4 madde, toplamda 11 madde elenmiş, geriye 23 madde bırakılmıştır.

Bu kapsamda 23 maddelik ölçek için açımlayıcı faktör analiz uygulanmıştır. 23 maddelik ölçek için, KMO değeri 0,707 ve Bartlett Küresellik testi sonucu ise $x^2=1378,426$, $df=253$, $p=0,00$ 'dır. Varyansın %65,464 yükünü açıklayan yedi faktörlü ölçektir. Bu ölçeğin açımlayıcı faktör analizi sonucu aşağıdaki gibidir;

Tablo 1 Hedonizm Ölçeği Maddeleri ve Madde Yükleri

(KMO=0,707, Alfa $\alpha=0,765$, $x^2=1378,426$, $df=253$, $p=0,00$, Açıklanan Varyans=%65,464)		
Faktör 1 Hedonik Tüketim Boyutu	N	Madde Yüğü
S16 İhtiyacım olmadığı halde mutlu olmak için alışveriş yaparım.	172	,619
S18 Satın aldığım şeyden çabuk sıkılır, kısa süre sonra yeni şeyler almak isterim.	172	,672
S19 Tekrar tekrar alışveriş yapmak için kendime bahaneler yaratırım.	172	,850
S20 Tüketimim israf noktasına ulaşmış olsa bile, tüketmenin vermiş olduğu haz daha ağır basar.	172	,716
S21 Alışveriş yaparken kendimi ayrı bir dünyada gibi hissedirim.	172	,736
S22 Düzenli olarak alışveriş yapmadığımda hayatımda bir eksiklik hissedirim.	172	,802
Faktör 2 Cinsellik ve Alkol Kullanımı Boyutu	N	Madde Yüğü
S27 Cinsel birliktelikler deneyimlemek bana haz verir.	172	,898

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

S25 Zaman zaman mutlu olmak için alkollü içecekler tükettiğim olur.	172	,862
S26 Arkadaş buluşmalarımda içkili mekânları tercih etmekten hoşlanırım.	172	,898
Faktör 3 Sosyal Medya Kullanımı Boyutu	N	Madde Yüğü
S27 Sosyal medyada vakit geçirmek bana haz veren bir aktivitedir.	172	,865
S28 Benim için sosyal medyanın verdiği özgürlük hissi vazgeçilmez bir mutluluk kaynağıdır.	172	,846
S29 Sosyal medyada en fazla beğeniyi alabilmek için paylaşımda bulunurum.	172	,683
Faktör 4 Maddiyat Boyutu	N	Madde Yüğü
S10 Bu dünyada en önemli şey paradır.	172	,821
S11 Param varsa mutluyum.	172	,890
Faktör 5 Mutlu Yaşam Boyutu	N	Madde Yüğü
S3 Önemli olan benim mutlu olmamdır.	172	,530
S14 İleride yapacağım mesleğin, bana haz veren bir meslek olması için çaba gösteriyorum.	172	,733
S1 Mutlu bir yaşam biçimi benim için önemlidir.	172	,748
Faktör 6 Hayattan Zevk Alma	N	Madde Yüğü
S34 Son yıllarda yaptığım hiçbir aktivite bana haz vermemeye başladı. (-)	172	,748
S32 Zaman zaman intihar etmeyi düşünürüm. (-)	172	,660
S2 Hayattan tat almasını biliyorum.	172	,567
S5 Geleceği düşünmektense anı yaşamayı tercih ederim.	172	,506
Faktör 7 Toplumsal ve Dini Kısıtlama Boyutu	N	Madde Yüğü
S12 Benim mutluluğumu engelleyen herhangi bir toplumsal kısıtlamaya önem vermem.	172	,752
S13 Benim mutluluğumu engelleyen herhangi bir dini kısıtlamaya önem vermem.	172	,798

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Hedonik Tüketim faktörü, faktör yük değerleri 0,850 ve 0,619 arasında bulunan altı maddeden; Cinsellik ve Alkol Kullanımı faktörü yük değeri 0,898 ve 0,630 arasında bulunan üç maddeden; Sosyal Medya Kullanımı faktörü, faktör yük değeri 0,846 ve 0,683 arasında bulunan iki maddeden; Maddiyat faktörü, faktör yük değeri 0,890 ve 0,821 arasında bulunan iki maddeden; Mutlu Yaşam faktörü, faktör yük değeri 0,748 ve 0,530 arasında bulunan üç maddeden; Hedonik Yaşam faktörü, faktör yükü 0,748 ve 0,506 arasında değişen

dört maddeden ve Toplumsal ve Dini Kısıtlama faktörü, faktör yük değeri 0,798 ve 0,752 arasında değişen iki maddeden meydana gelmektedir.

Hedonik Tüketim faktörü tek başına %15,873'lük, Cinsellik ve Alkol Kullanımı faktörü %10,096'lık, Sosyal Medya Kullanımı faktörü %8,637'lik, Maddiyat faktörü %7,931'lik, Mutlu Yaşam faktörü %7,801'lik, Hayattan Zevk Alma faktörü %7,696'lık ve Toplumsal ve Dini Kısıtlama faktörü %7,429'luk varyans oranına sahiptir. Yedi faktörün birlikte açıkladığı varyans oranı toplam %65,464'tür. Tek faktörlü ölçeklerde açıklanan varyansın %30 ve daha fazla olması yeterli iken çok faktörlü ölçeklerde açıklanan varyans oranının daha fazla olması beklenmektedir. Açıklanan varyansın yüksek olması (2/3'ünden fazla olması) konu ile alakalı yapı ya da kavramın o denli iyi ölçüldüğünün bir göstergesidir (Büyüköztürk, 2007: 125).

5.3. Hedonizm Ölçeği Güvenirlilik Testi

Güvenirlilik kısaca kişilerin ölçek maddelerine vermiş oldukları cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanabilir. Güvenirlilik, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, geliştirilen ölçeğin, ölçek istediği özelliği ne derece doğru ölçtüğü ile alakalıdır. Bunun için farklı güvenirlilik türleri kullanılmaktadır. Biz çalışmamızda Cronbach Alfa tekniğini kullanmaktayız.

Ölçümlerde güvenirlilik, güvenirlilik katsayısı ismi verilen bir sayı ile ifade edilmektedir. Bu sayı korelasyona dayalı olarak hesaplanmaktadır. Korelasyon katsayısı ise, -1 ile +1 arasında değer alabilen bir sayıdır. Fakat güvenirlilik katsayısı çoğu zaman 0 ile +1 arasında çıkmakta ve sayı +1'e ne derece yakınca, güvenirliliğinde o derece yüksek olduğunu göstermektedir (Can, 2016: 388).

Cronbach Alfa güvenirlilik katsayısı, maddelerin ağırlıklı olarak puanlandığı ya da dereceleme yöntemiyle puanlandığı durumlarda kullanılmaktadır. Pilot çalışmamızda 172 kişi tarafından yanıtlanan 23 maddelik ölçeğimizin Cronbach Alfa katsayısı 0,765 olarak çıkmıştır. Bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç

Antik Çağ'da ortaya çıktığı bilinen ve Yakın Çağ'da faydacılık şeklinde ele alınan hedonizm günümüz gençliğinin yaşam biçiminde de görülmektedir. Bu doğrultuda ortaya çıkan hedonist gençlik tipolojisi en temel anlamı ile maddi olanı ön planda tutan, tüketirken hedonik davranış sergileyen, hayattan zevk almayı ve mutlu yaşamı hayat gayesi olarak gören, bu doğrultuda toplumsal ve dini kısıtlamaları önemsemeyen bir gençlik tipidir. Çalışmamız bu varsayımlar ışığında "hedonist gençlik" ölçeğini ileri sürmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla literatürde ilk olacak bu ölçeklendirme denemesinin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kendi toplumsal hikâyemize uygun yerel bir deneme olarak da ayırt edici olduğunu düşünmekte ve bu anlamda başka denemeler için bir başlangıç oluşturmasını umut etmekteyiz.

Yapılan ölçek çalışmasına göre, başlangıçta 53 madde ile uzman görüşüne başvurulmuş ölçek, 34 madde ile denekler üzerinde uygulanmıştır. İlk analizde 34

Yeni Bir Gençlik Tipolojisi Ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik

maddelik ölçeğin KMO değeri 0,690 olarak bulunmuştur. Bu durum örneklem sayısının yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik testi sonucu ise $x^2=1951,838$, $df=561$, $p=0,00$ 'dır. Bu verilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Bu aşamadan sonra açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve ilk analiz sonucunda varyansın %68,591'ini açıklayan on iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu çalışma için yedi faktör ön görülmüştür. Bu yüzden dağınık olan 4 madde, tek kalan 3 madde ve aynı faktör altında toplanması uygun olmayan 4 madde, toplamda 11 madde elenmiş, geriye 23 madde bırakılmıştır.

23 maddelik ölçek üzerine uygulanan ikinci analizde geçerlilik için Açımlayıcı Faktör Analize güvenilirlik için Cronbach Alfa katsayısına bakılmıştır. 23 maddelik ölçek için, KMO değeri 0,707 ve Bartlett Küresellik testi sonucu ise $x^2=1378,426$, $df=253$, $p=0,00$ 'dır. Varyansın %65,464 yükünü açıklayan yedi faktörlü ölçektir. Faktör yükleri ise 0,898 ile 0,506 arasında değişmektedir. 23 maddelik ölçeğimizin Cronbach Alfa katsayısı ise 0,765 olarak çıkmıştır. Bu durum ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğunun göstergesidir.

Hedonist gençlik ölçeğinde toplam 23 madde bulunmaktadır. 21 madde düz kodlanırken 2 madde (s32 ve s34) ters kodlanmaktadır. Bu ölçekten alınacak en çok puan 115 iken en az 23'tür. Yüksek puanlar kişinin hedonist olduğunu gösterirken düşük puanlar kişinin hedonist olmadığını göstermektedir. 172 kişiye uygulanan ölçek sonucunda ölçeğin toplam puan ortalaması 67,50, ölçekten alınan minimum puan 45,00, maksimum puan 101,0 iken ölçeğin standart sapması 10,97232'dir.

KAYNAKÇA

- Afşar, T. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Akarsu, B. (1970). *Mutluluk Ahlakı*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara.
- Altunışık, R., Coşkun, R., ve Yıldırım, E. (2002). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitapevi.
- Arslantürk, Z. (2011). *Uygulamalı Sosyal Araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy, Second Edition*. New York: Cambridge University Press.
- Baran, G. A. (2013). Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. Sayı:1, Cilt:1. 6-26.
- İbrahim Ethem, Başaran. (1997). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Yayın Evi Yok.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu*. H. Deliceçaylı ve F. Keskin (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayhan, V. (2014). Milenyum veya (Y) Kuşağı Gençliğinin Sosyolojik Bağlamı. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı:3, 8-25.
- Bentham, J. (2017). *Ahlak ve Yaşam İlkeleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Bircan, H. H. (2001). *İslam Felsefesinde Mutluluk*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Can, A. (2016). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çağrıç, M. (1998). Heva. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 17, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıç, M. (2018). *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Coşkun, T. (2019). Hedonik ve Faydacı Tüketim Davranışları ile Tüketici Etnosentrizmi Arasındaki İlişki: Kuşaklara Yönelik Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellis, R. F. (2014). *Ölçek Geliştirme Kuram ve Uygulamalar*. T. Totan (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ercan, İ. ve Kan, İ. (2004). Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. Sayı: 30 (3), s. 211-226.
- Gökberk, M. (1996). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Karşahin, H. (2013). Gençlik ve Din. N. Akyüz ve İ. Çapçioğlu (Ed.). *Din Sosyolojisi* içinde. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, 237-252.
- Kılıç, M. (2013). *Gerçek Yaşam Tadında: Gelişim Dönemleri III: Yetişkinlik ve Yaşlılık*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Kurt, İ. (2014). Kültür ve Kültür Kuramları. M. Talas (Ed.). *Sosyal Antropoloji* içinde. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2014, 48-60.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akınhay ve D. Kömürcü (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Mill, J. S. (2019). *Faydacılık*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Moore, Wilbert E. (1997). İşlevselcilik, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Çev. Şirin Tekeli. Ankara: Ayraç Yayınları
- Razi, E. (2018). *Ruh Sağlığı*. H. Karaman (çev.), İstanbul: İz Yayınları.
- Stroll, A., Long, A. A., Bourke, V. J. & Campbell, R. (2017). *Etik kuramları*. M. Türkeli (çev.), Ankara: Lotus Yayınevi.
- Şenel, Cahid. (2013). İbn Miskeveyh: Yeni Eflatuncu Metafizik ve Ahlak. M. C. Kaya (Ed.). *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri* içinde. İstanbul: İsam Yayınları, 2013, 221-249.
- Weijers, D. M. (2012). Hedonism and Happiness in Theory and Practice. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Yeni Zelanda: Victoria University of Wellington.

TÜRKİYE’NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASINDA İNGİLTERE¹

ENGLAND IN TURKEY'S FOREIGN SECURITY POLICY OF SECOND WORLD WAR

АНГЛИЯ В ПОЛИТИКЕ ВНЕШНЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРЦИИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Fuat BOZYEL*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumunun önemi artmış, Türkiye'nin konumu hem mihver hem de müttefik devletleri için kritik bir önem seviyesine yükselmiştir. Doğudan ve güneyden Sovyetler Birliği, batıdan ise Almanya ve İtalya, Türkiye'ye karşı tehdit potansiyeli oluşturmuştur. Savaş sırasında Türkiye'yi yanına alan taraf hem boğazlara hem de geçiş güzergâhlarına hâkim olabilecektir. İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin temel güvenlik politikası savaşa girmeme üzerine şekillenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için savaşan taraflar arasındaki dengeleri iyi kullanan Türkiye, aynı zamanda herhangi bir sebeple her iki taraftan da bir saldırı geldiğinde buna tüm gücüyle karşılık vereceğini de belirtmiş ve ikna edicide olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında oldukça dengeli bir güvenlik politikası izleyen Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça yetersiz olmasına rağmen, diplomatik açıdan başarılı bir süreç geçirmiştir. Savaşa girmesi konusunda İngiltere tarafından baskıya maruz kalsa da, askerî ve ekonomik açıdan hazır olmadığını dile getirmiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin hemen yerine getirilemeyeceğinin farkında olan Türk hükûmeti bu sayede zaman kazanmış ve savaş boyunca aynı politikayı uygulamaktan çekinmemiştir. Bu çalışma da hem mihver devletlerin hem de müttefik devletlerin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarına karşılık, Türkiye'nin izlediği başarılı dış politika hamleleri ele alınmıştır. Türkiye hem bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, hem savaşın dışında kalarak en az tahribatı almak, hem de savaş sonrasında kurulacak olan yenedünya sistemi içerisinde

¹ Bu çalışma Fuat BOZYEL'in 2020 yılında Prof. Dr. Levent ÜRER'in danışmanlığında Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* ORCID: [0000-0002-1178-8935](https://orcid.org/0000-0002-1178-8935), Dr. Öğr. Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Bitlis/Türkiye.
fuat.bozyel@gmail.com

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

saygın bir üye olarak yerini almak için tüm olasılıkları önceden hesaplayan ve uygulayan bir dış politika siyaseti izlemiştir.

Anahtar Sözcükler: Dış Politika, Güvenlik, İngiltere, İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

The importance of Turkey's geopolitical and strategic position has increased with the start of the Second World War. Turkey's position has risen to a critical level for both allied and axis states. The Soviet Union from the east and south, Germany and Italy from the west, was a potential threat against Turkey. During the Second World War, Turkey's basic security policy was shaped by not going to war. Using the balances between the warring parties to achieve this goal, Turkey has also stated that when an attack comes from both sides for any reason, it will respond with all its strength and has been convincing. Turkey, which followed a fairly balanced security policy during the Second World War, had a successful diplomatic process despite its economic and political inadequacy. Although Turkey was pressured by England to enter the war, Turkey expressed that it was not ready militarily and economically and made some demands. Aware that these requests cannot be fulfilled immediately, the Turkish government gained time and did not hesitate to implement the same policy throughout the war. In this study, despite axis and allied war effort to put the government of Turkey, Turkey's successful foreign policy moves that follow are discussed. Turkey to protect its independence and territorial integrity, and take at least destruction of staying out of the war, it has pursued a foreign policy politics all possibilities in advance calculates and applies both to take its place as a respected member in the new world system to be established after the war.

Keywords: Foreign Policy, Security, World War II, Britain, Soviet Union

АННОТАЦИЯ

С началом Второй мировой войны важность геополитического и стратегического положения Турции возросла. Позиция Турции стала критически важной как для стран “оси”, так и для союзных государств. Советский Союз с востока и юга, Германия и Италия с запада представляли потенциальную угрозу для Турции. Сторона, привлекавшая Турцию в свои ряды, смогла бы доминировать как в проливах, так и на транзитных маршрутах. Во время Второй мировой войны основная политика безопасности Турции определялась отказом от войны. Хорошо используя баланс между противоборствующими сторонами для достижения этой цели, Турция также заявила, что она будет реагировать изо всех сил, когда по какой-либо причине произойдет нападение на него с обеих сторон и это было сделано убедительно. Турция, которая проводила довольно сбалансированную политику безопасности во время Второй мировой войны, несмотря на её экономическую и политическую несостоятельность, вела успешный дипломатический процесс. Хотя на Турцию оказывала давление Англия с целью вовлечения его в войну, но Турция заявляла, что не готова в военном и экономическом плане и выставила некоторые требования. Осознавая, что эти требования не могут быть выполнены немедленно, турецкое правительство выиграло время и не колеблясь, проводило ту же политику на протяжении всей войны. В этом исследовании обсуждаются успешные внешнеполитические шаги Турции в ответ на усилия как государств “оси”, так и союзных государств по вовлечению Турции в войну. Турция провела такую внешнеполитическую политику, которая заранее была рассчитана и реализовала все возможности для защиты своей независимости и территориальной целостности и для

получения наименьшего ущерба. Поставила целью не участвовать в войне и занять свое место в качестве достойного члена в новом мире и в той системе, которая должна была создана после окончания войны.

Ключевые слова: внешняя политика, безопасность, Великобритания, Вторая мировая война, Советский Союз.

1. Giriş

Uluslararası ilişkilerde güvenlikle ilgili çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra incelenmeye başlanmıştır. Yapılan ilk çalışmalarda kavramın çerçevesi dar tutulmuş, güvenliğin askeri boyutu esas alınarak realist yaklaşıma uygun değerlendirmeler yapılmıştır.

Uluslararası ilişkilerin kurucu teorilerden biri olarak kabul edilen realist teoriye göre, uluslararası ilişkilerin temel aktörü devlettir ve devletlerin güvenliklerini sağlayacak merkezi bir otoritenin var olmamasından dolayı uluslararası sistem anarşik bir yapıdadır. Uluslararası ortam anarşik bir yapı özelliği taşıdığı için en önemli sorun devletin güvenliğinin sağlanmasıdır ve bu aşamada her devlet kendi güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Bu çalışma kapsamında bu bağlamda güvenlik yaklaşımları detaylı olarak incelenerek ve özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin güvenlik algısı sorgulanacaktır.

Osmanlı döneminden itibaren Türk dış politikasının belirlenmesinde temel faktör jeopolitiktir (Hale, 2003: 88). Türkiye'nin coğrafi konumu uluslararası arenadaki gücünü arttırırken aynı zamanda hem büyük güçlerin hedefi haline dönüşmüş hem de çatışmaların ve güç mücadelelerinin ortasında kalmasına neden olmuştur (Hale, 2003: 88). Örneğin, Türkiye bir Orta Doğu ülkesi olmakla birlikte, bölgeyle olan tarihsel bağları göz önüne alındığında (Mangold, 2013: 76), aynı zamanda Orta Doğu ile Avrupa ve Orta Asya arasında bir köprüdür. Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'a olan yakınlığı hem jeopolitik önemini ortaya koymakta hem de Türk dış politikasının çeşitliliğine katkı sağlamaktadır. Bu avantajlara rağmen, Ortadoğu bölgesindeki konumu önemli güvenlik endişeleri oluşturmaktadır. Bu sebeple 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, büyük Avrupa güçleri arasında 'güç dengesi' temelli bir dış politika izlemiştir. Buna göre, "hayatta kalmak için büyük bir gücün (Avrupa) diğerine karşı dengelenmesi" gerekmektedir (Aydın, 2003: 9). Güç dengesine dayalı strateji 19. yüzyıl Osmanlı dış politikasının yanı sıra Türk dış politikası yapımında da belirleyici olmuştur.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye başlaması ile dış politikası 'esnek ittifaklar' stratejisinden 'kalıcı ittifaklar'a evrilmiştir. Bu değişikliğin nedenlerinden en önemlisi 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'nin, Avrupa'daki güçler dengesinin bozulması ile birlikte kendi statüsünü güvence altına almak amacıyla yumuşak güç politikası uygulamaya başlamasıdır. İngiltere'nin bu strateji bağlamında kalıcı ittifaklar kurmaya başlaması bloklar arasındaki silahlanma yarışını arttırmıştır. Osmanlı bu güç yarışında 'güç dengesi' politikasını uygulamakta zorlanmıştır (Deringil, 2004: 21). Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu ve müttefik güçler arasında Sevr Antlaşması (1920) imzalanmış, Osmanlı İmparatorluğu, Arap topraklarını İngiltere

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

ve Fransa'ya bırakmış, İzmir ve Türk boğazları haricindeki Avrupa toprakları Yunanistan'a verilmiştir (Hale, 2012: 210). İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'da nüfuz alanları oluşturmasına izin verilmiş, Anadolu topraklarının küçük bir kısmı Türklere bırakılmış ancak ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Osmanlı Sevr Antlaşması'nın bu ağır koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Anadolu'da milliyetçi direniş hareketi doğmuş, müttefik güçlere karşı Kurtuluş Savaşı verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikası tarihsel olarak, Osmanlı'dan itibaren farklı kalıplar ortaya koymakla birlikte, genellikle 'yapısal niteliklere cevap vermeyi' amaçlayan bir seyir izlemiştir. Bu bakış açısı Türk dış politikasının genel kavramsal çerçevesi olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyetin temel ilkelerine dayanarak, Türk dış politikası 'tam bağımsızlık ve toprak bütünlüğü' etrafında şekillenmiştir (Larrabee ve Lesser, 2003). Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalist idealler toplumun modernleşmesini ve batılılaşmasını savunmuştur.

1932'de Milletler Cemiyeti'ne (MC) üye olan Türkiye, 1936'de Montrö Antlaşması ile Türk Boğazları üzerindeki sorunları da barış içinde çözüme kavuşturmuştur (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4). 1923 Lozan Antlaşması uyarınca Çanakkale Boğazı askerden arındırılmış, askeri ve sivil gemilerin sınırsız geçişine açılmıştır. MC, Uluslararası Boğazlar Komisyonu denetleme otoritesi olarak atanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı tehdidi ile karşı karşıya kaldığında, yorgun, askeri ve ekonomik kaynakları yetersiz ve kesinlikle ulusal toprak bütünlüğü tehdit edilmedikçe bir sıcak savaşa girmeme kararlılığında olmuştur. Türkiye savaş boyunca, konjonktürel değişikliklerle uyumlu olarak, savaş dışı kalma amacına ulaşabilmek için bir yandan İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirmiş olduğu anlaşmalara sadık kalmak diğer yandan da Almanya veya Sovyetler Birliği ile çatışmaya girmeyecek bir ilişki zemini yakalamaya çalışmıştır (Şener, 2004: 73-92).

Bu oldukça zor ve zaman zaman krizler yaratan ilişkiler sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu denge politikasının başlıca iki temel ögesi söz konusudur; bir kanattan gelebilecek aşırı bir baskı neticesinde diğer tarafa kayabileceği gibi bir görüntü veren esnek, bağımsız bir siyasi duruş ve de kendisine herhangi bir saldırı gelmesi halinde kesinlikle karşılık vererek savaşa girmeye hazır olduğunu gösteren kararlı bir tutum sergilemiştir (Şener, 2004: 73-92). Özellikle savaş öncesi ve savaş süresince İngiltere'nin Türkiye'yi birçok açıdan tehdit olarak algılaması ve olası bir Alman ittifakından uzaklaştırma stratejisi uygulamıştır. Bununla birlikte İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince Türk devletine yönelik sahip olduğu algının tam anlamı ile değişmediği de görülmektedir (Karakuş, 2004: 23).

Bu makalede, revizyonist ve statükocu olarak ikiye bölünen büyük güçlerin karşı karşıya geldiği İkinci Dünya Savaşı'nda, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış, hem askeri hem de ekonomik olarak yetersizlikler içinde olan Türkiye'nin kuruluşundan itibaren geliştirdiği ve benimsediği dış politika kararlarının yürüttüğü

diplomatik faaliyetler açısından ne kadar başarılı olup olmadığının ayrıntıları ele alınacak, uluslararası ilişkilerdeki güvenlik teorileri üzerine yoğunlaşılacak ve Türkiye'nin dış politikası ve dönem itibari ile oluşabilecek tehdit algulamalarına yönelik teorik altyapı oluşturulmaya çalışılacaktır. Makalede ayrıca, Türkiye'nin jeo-stratejik konumu nedeniyle hiçbir taraf açısından tamamen bağımsız olarak hareket edemeyeceği için tarafsız olmadığı ve olamayacağı hipotezi ortaya konulmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Güvenlik kavramının tanımlanması ve kavramsal boyut kazandırılması açısından ortak bir bakış açısı mevcut değildir. Bu sebeple, güvenliğin amaç mı, araç mı, sorun mu, araştırma alanı mı ya da bir disiplin mi olduğu soruları muğlaktır (Williams, 2008:1). Tarihte güvenlik; insanın yaşadığı mekânın güvende olması, sınırların saldırılardan korunması ve silahlanma ile eşdeğer tutulmuştur. Thucydites, Atina ve Sparta arasındaki savaşın sebebini güvensizlik olarak görürken, güvenlik ve amaca uygunluk arasında bir bağlantı kurmuştur (Thucydites, 2000: 314). Aristoteles, güvenliği, toplu yaşam koşullarında yöneten ve yönetileni bir araya getiren temel arzu olarak tanımlamaktadır. Ona göre, ortak güvenliğin sağlanması amacıyla yöneten ve yönetilen arasındaki işbirliği güvenliği ifade etmektedir (Aristoteles, 2017: 23). Thomas Hobbes, insan doğasına özgü kavga ve savaşların rekabet ve güvensizlikten kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre güvenliğin olmadığı bir ortamda sürekli bir savaş hali vardır. Herkesin savaş halinde olduğu bir durumda ise, adaletten, haklı veya haksızdan söz edilemez (Hobbes, 2007: 100) Hobbes güvensizliği bir savaş hali olarak ele alırken, Buzan güvenliği bir tehdidin tespiti ve bu tehditten özgür kalabilmek şeklinde açıklamıştır.

Güvenlik çatışmaları ve uluslararası ilişkiler bağlamında güvenliğin en basit tanımı şu şekildedir; mevcut bir çatışma durumunda aktörlerin kendi öz kazanımlarını karşı tehditlere rağmen en üst seviyede tutmaları ve bunu sürdürebilmeleridir, ayrıca David Baldwin'e göre güvenlik "sahip olunan kazanımlara gelebilecek zararın en düşük halidir" (1997: 13).

Tarihsel süreçte incelendiğinde 'ulusal güvenlik' kavramı 17. yüzyılda ulus devletin ortaya çıkması ile gelişmiştir. Kavramsal olarak ise 'ulusal güvenlik', 1947 yılında ABD Başkanı Truman'ın Uluslararası Güvenlik Yasasını imzalayarak, bu yasanın ABD dış politikasının bir ilkesi olması ile gündeme gelmiştir. Bu sayede ABD, Soğuk Savaş döneminde hem askeri hem de askeri olmayan güvenlik unsurlarını bu ilkenin şemsiyesi altında açıklama fırsatı bulmuş, jeopolitik hedeflerini bu doğrultuda gerçekleştirme yoluna gitmiştir (Ole Waver, 2004: 56).

Ulusal güvenlik kavramı bir amaç ya da tarihsel bir süreç şeklinde tanımlanabilirken aynı zamanda ulus devletin çıkarlarının dış tehdit unsurlarında korunması şeklinde de tanımlanabilir. Buzan'a göre, ulusal güvenliğini net bir tanımı söz konusu değildir, ancak mevcut durumun şekli ve işleyişi doğrultusunda karşılıklı ilişkilerin ilerleyişine göre tanımlanabilir (Buzan, 1991: 110-111).

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

Diğer taraftan, ulus devletler ve buldukları coğrafi koşullar, tarihi unsurlar, sosyo-ekonomik etkenler de güvenlik kavramının oluşumuna etki etmektedir. Belirtilen unsurların ulus devlete sağladığı güç aynı oranda o devletin ulusal güvenliğine de etki eder varsayımı mevcuttur. Ancak uluslararası sistemdeki devletlerin her birinin bu unsurlardan aynı oranda etkilendiğini söylemek doğru değildir. Devletlerin güçleri ve buna paralel olarak elde ettikleri güvenlik bu unsurlardan ne kadar etkilendikleri ile doğru orantılıdır (Ripsman ve diğerleri, 2005:202).

Güvenlik çalışmaları temel olarak kontrol, tehdit veya güç kullanımı etrafında şekillenmektedir (Nye, 2004: 76-88). Uluslararası sistem doğası gereği devlet merkezli olarak değerlendirilmektedir. Çünkü devletler hem ana güç kullanıcıları hem de güç kullanımının ana hedefleri olarak görülmektedir. Wolfers'e (1952) göre, güvenlik uluslararası ilişkiler de önemli bir kavramdır, ancak doğada da son derece öznel olabilir (Deudney, 1993: 5-36). İkinci Dünya Savaşı döneminde güvenlik tamamen devletler, stratejiler, askeri güç ve statüko ile ilişkilendirilmiştir (Williams, 2012: 23-34). Geleneksel gerçekçi bir bakış açısına göre, birçok ülke güvenliklerini kırk yılı aşkın bir süredir devletlerarasındaki güç dengesine emanet etmiştir.

3. İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Uluslararası Yapı ve Türk Dış Politikasının Dinamikleri

İki Dünya Savaşı arasında güç dengesine dayalı bir dış politika izleyen Türkiye, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 19 Ekim 1939'daki Türkiye-İngiltere-Fransa ittifak antlaşmasına kadar, uluslararası statüsünü güçlü dostlara ihtiyaç duyan bir ülke olarak yenilemiştir. Bu bağlamda, İngiltere ile olan ilişkilerini geliştirmiş, Sovyetler ile samimi bir dış politika izleme yoluna gitmiştir. 1930'lu yılların sonuna yaklaşırken, Türkiye'nin tehdit algısı değişmiş, Sovyet Rusya dışında farklı dostluk ilişkileri kurma yoluna gidilmiştir (Sait, 2008: 42). İtalya ve Almanya arasında yaşanan sorunlarda uzak durmayı tercih ederken, İngiltere ve Fransa arasındaki sorunlarda arabulucu rolünü üstlenmiştir. Ayrıca, Türkiye, 1930'larda Lozan'dan kalan sorunların çözülmesi amacıyla güvenlik politikasını İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma ve Sovyetleri bu yakınlaşmaya dâhil etme üzerine geliştirmiştir (Oran, 2008: 254). Bu doğrultuda Türkiye 1926 yılında İngiltere ile olan Musul sorununu, 1928 yılında Fransa ile Osmanlı'dan kalan borçlar sorununu, 1930 yılında ise Yunanistan'la olan mübadele meselesini çözüme kavuşturmuştur (Armaoğlu, 2010: 140).

İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalmayı tercih eden Türkiye'nin bu tavrı denge politikası olarak kabul edilebilir (Oran, 2008: 393). Kısacası, güvenlik politikası kapsamındaki stratejisi savaş dışı kalmak ve savaştan her iki tarafla da dostluk ilişkilerini geliştirmek olmuştur (Oran, 2008: 475).

İngiltere; İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri olumlu bir düzlemde ilerlememiştir. İngiltere tarihte Osmanlı döneminde toprak bütünlüğüne saygı göstermiş, ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bu politikasını terk ederek önce Kıbrıs'a yerleşmiş, sonrasında

1882 yılında Musul'u işgal etmiştir. Milli Mücadele yıllarında ise, ülkeyi bölme yönünde bir politika izleyen İngiltere, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgaline yardım etmiştir. Lozan görüşmelerinde de Yunanistan'dan yana tavır sergilemiştir.

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi dış politikasının temeli, Avrupa'daki büyük güçler dengesine dayanmaktadır. Bu sayede Avrupa'da tek bir gücün hâkim olması engellenmiş ve Britanya adalarına gelebilecek herhangi bir saldırının da önüne geçilmiştir. Bu sebeple İngiltere dengeleyici unsur olarak kalmayı tercih etmiş, Avrupa'da hiçbir ülke ile ittifak kurmamıştır (Gülboy, 2009: 55). 1934 yılında ise, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikası hem İngiltere'yi hem de Türkiye'yi rahatsız etmiş, her iki ülke arasında yakınlaşma yaşanmıştır. Bu doğrultuda İngiltere, Türkiye'nin geliştirdiği Balkan Paktına dâhil olmuştur. 1935 yılında, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması neticesinde İngiltere Akdeniz'de güçlü olan Türkiye ile Akdeniz Paktı'nı oluşturmuştur (Yılmaz, 2002: 20). 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesine, İngiltere başlarda Sovyetlerin herhangi bir savaş esnasında bu yolla Karadeniz'e filo gönderebilme olasılığı nedeniyle karşı çıksa da, İtalya ve Almanya'ya karşı müttefik kazanmak amacıyla Boğazlar ile ilgili değişikliklerin yer aldığı Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamıştır (Özçelik, 2010/2: 254).

Fransa; Fransa ile olan ilişkiler, Fransa'nın Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk ülke olması Türk siyasetinde Fransızlara karşı sempati uyandırmış, Birinci Dünya Savaşı ve Lozan Konferansı'nda sergilediği olumsuz tavırlara rağmen ilişkilerin yakınlaşması önemsenmiştir. Fransa ve Türkiye arasındaki sorunları şu şekilde sıralayabiliriz; eski imtiyazlar meselesi, kapitülasyonlar, Osmanlı'dan kalan borçlar sorunu, Türkiye'deki Fransız sermayesi, Hatay sorunu ve Musul meselesidir (Aydemir, Cilt III, 1999: 188). Osmanlı'dan kalan borçların tahsili, Türkiye ve Osmanlı'dan ayrılan diğer devletlerce bölüşülerek ödenmesine karar verilmiştir (Yılmaz, 2002: 21). 13 Haziran 1928 yılında imzalanan bir antlaşma ile Türkiye borçları ödemeyi kabul etmiş olmasına rağmen 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranı ödemelerin gecikmesine neden olmuş, Fransa bu duruma karşı çıkmıştır. 22 Nisan 1933'de yeni düzenlemeler içeren bir anlaşma imzalanmış ve sorun çözülmüştür (Oran, 2008: 279). Hatay sorunu ve Musul meselesinde sorun 1937 yılında Millet Cemiyetinde görüşülmüş, Hatay'ın iç işlerinde bağımsız ancak dış işlerinde Suriye'ye bağımlı olması kararı verilmiştir. 6 Eylül 1938 yılında Hatay Devleti adını almış olsa da 23 Haziran 1939 yılında Türkiye'ye katılmıştır. 1939 yılında çözüme kavuşturulan Hatay sorununda İngiltere, Türkiye ve Fransa arasında arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, Hitlerin iktidar olması ve güçlenmesi Fransa'yı rahatsız etmiş, Türkiye ile yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle gerçekte onaylamadığı ve daha sonra vazgeçeceği boğazların silahlandırılması ve Balkan Paktı'na destek vermiştir. Sorunların çözülmesi ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Fransa'nın Türkiye'ye olan ilgisi artmış, iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Sonuç olarak Türkiye, dış politikada kararlı, egemenlik ve toprak bütünlüğünün savunan bir strateji izlenmeye devam edilmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

Sovyetler Birliği; Osmanlı-Rus ilişkileri ve yaşanan savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerinin ana hatlarını belirlerken aynı zamanda Türk dış politikasının temel kalıplarını da oluşturmuştur. Rusya'nın Rumeli, Balkanlar, Kırım ve Transkafkasya'daki genişlemeci politikaları, onu Osmanlı'nın gözünde 'baş düşman' yapmıştır. Ruslara karşı Savaş'taki ciddi yenilgiler dizisi, Osmanlı'nın azalan gücünün gerçekliğiyle tekrar tekrar yüzleşmesini sağlamıştır (Sonyel, 1986: 98). Sovyetlerin, Türkiye'nin düşmanı olduğu iddiası, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlıların sürekli olarak Ruslar ile savaştığı ve defalarca yenildiği gerçeği nedeniyledir. Rusya'nın sıcak denizlere yönelik girişimlerini engellemek için Osmanlılar diğer güçlerden ve özellikle İngiltere'den yardım istemişlerdir. Osmanlıların, Birinci Dünya Savaşı'na katılması bile Alman Gemisi Goeben'in Osmanlı bayrağı altında Sivastopol'a saldırmasıyla başlamıştır. Böylece Türklerin düşman algısının Sovyetler olduğu iddiası oldukça güvenilirdir (Tellal, 2005: 49-70).

İki savaş arasında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında 'savaşlar, bağımlılık ve güç dengesi' siyaseti çerçevesinde, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkileri en iyi tanımlayan ifade 'işbirliğidir' (Tellal, 2005: 49-70). Sovyetler Birliği'nin Türkler tarafından tehdit olarak algılandığı geleneksel görüş, savaşlar arası dönemde dış politika kararlarını şekillendirmiştir. 1934 yılından sonra her iki ülkenin de uzaklaştığı görülmektedir. Özellikle İtalyan-Sovyet Paktı sonrasında Balkan Paktı görüşmelerinde Sovyetlerin zorluk çıkardığı görülmüş, Montrö görüşmeleri sırasında da inişli ve çıkışlı tavırlar sergilese de Montrö Sözleşmesine destek vermiştir.

Almanya; Versailles Antlaşması sonucunda ağır savaş tazminatları ödemekle yükümlü olan Almanya, kısıtlamalara karşı revizyonist bir politika izlemiştir (Oran, 2008:153). Mondros Mütarekesi nedeniyle Almanya ile olan ilişkilerini duraksatmak zorunda kalan Türkiye, Lozan Antlaşması sonucu bu hükmün geçersiz olması nedeniyle ikili ilişkileri yeniden kurma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda 3 Mart 1924 yılında imzalanan Türk-Alman Dostluk Anlaşması ile diplomatik ilişkiler tekrar başlamıştır (Oran, 2008: 299). 1933 yılında Hitlerin iktidar olması ile Almanya hem dış ilişkilerinde hem de ticari ilişkilerin yapısında değişiklikler yaşamaya başlamıştır.

Almanya ile Türkiye arasındaki dış politika öncelikleri değişmeye başladıkça, ticari ilişkilerde de uzaklaşma yaşanmıştır. Türkiye'nin Balkan Paktı'nı oluşturması ile ilişkiler gerilmiştir. Almanya bu bölgelerde nüfuz alanı oluşturmak isterken, Türk liderlerin politik kaygılar nedeniyle Almanya'nın siyasal etkisine girmeme direnişi, Almanya ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin 1930'lar sürecinde istenilen seviyeye ulaşmasını engellemiştir. Montrö görüşmeleri sırasında Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşarak, Boğazlar konusunu kendi lehine çevirmesi Almanya'yı rahatsız etmiştir. Montrö'nün Almanya için anlamı Sovyet gemilerinin Akdeniz'e çıkabilmesinin önünü açmaktadır (Gürün, 1986; 674). Bu gelişmeler neticesinde 1937 yılına gelindiğinde ikili ilişkilerde uzaklaşma yaşanmıştır. Türkiye, Fransa ve İngiltere ile yakınlaşırken Almanya İtalya ile işbirliği içine girmiştir. 1938 yılında Almanya, Türkiye'ye yanında yer almasını

teklif etmiş ancak Türkiye bu teklifi reddetmiştir. Diğer taraftan Almanya'ya karşı olmayacağına da garantisini vermiştir (Kılıç, 2005: 130).

1939 yılında Türkiye İngiltere ve Fransa ile ortak deklarasyon yayınlamış, bu olaydan sonra Almanya sert tepki göstermiş, İtalya ile daha fazla yakınlaşmış ve Nazi- Sovyet Paktını imzalamıştır. Almanya ve İtalya'nın yakınlaşması, Türkiye'nin eski müttefikinden uzaklaşarak, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasına neden olmuştur (Özgüldür, 1993: 246).

İtalya; 1934 yılına kadar dostane ilerleyen ilişkiler, Mussolini'nin İtalyan Parlamentosu'nda "İtalya'nın geleceği Avrupa'da değil, tarihi hedefler doğrultusunda Asya ve Afrika'dadır, bu bölgeler İtalyanların çıkarlarını ve amaçlarını yansıtan başlıca alanlardır" şeklindeki konuşması ile Türkiye oldukça tedirgin olmuştur. İtalyan yayımcılığının endişesi, Türkiye'nin değişen dış politikası için belirleyici faktör olmuştur (Kurtcephe, 1995: 187). Ayrıca, İtalyanlar tarafından Oniki Adaların silahlanması Türkiye'nin tedirginliğini arttırmıştır. Sonuç olarak, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, 1936 yılında Türkiye kıyılarına yakın Oniki adanın tahkim edilmesi, Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesine İtalya'nın onay vermemesi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa tarafında yer almasına neden olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), ABD ve Osmanlı arasındaki ilişkiler 1830'lu yıllarda başlamış olsa da Montroe Doktrini sebebiyle ilişkilerin içeriği sadece ticari olmuştur (Armaoğlu, 1997: 631). Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile ABD, Almanya'ya savaş ilan etmesine rağmen Osmanlı'ya, Osmanlı'da ABD'ye savaş ilan etmemiştir. Ancak Osmanlı, Almanya'nın baskısı nedeniyle ABD ile diplomatik bağlantılarını kesmek zorunda kalmıştır (Sander, 2016: 24). Savaş süresince ABD, Osmanlı'ya karşı olan tarafsız tutumunu sürdürmüş, savaş sonrasında Wilson İlkelerinin 12. Maddesinde Türklerin çoğunluğunun olduğu yerlerde Osmanlı egemenliğinin devam etmesini öngörmüştür. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ilişkilerin şeklinde bazı değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. İngiltere ve Fransa ile 1939 yılında yapılan anlaşma ile Batı bloğunda yer alan Türkiye, savaş sırasında ABD'nin hegemon güç olarak ortaya çıkmasıyla ABD ile de yakınlaşmıştır. ABD'nin Türkiye'ye yakın durmasının başlıca sebebi, Türkiye'nin stratejik konumudur. Türkiye hem Ortadoğu hem de Balkanlara kara ve deniz yolu ile bağlı iken hem de Sovyetlerden gelebilecek komünizm tehlikesine karşı da doğal bir bariyerdir. Bu sebeple ABD açısından doğal bir üst olma özelliğine sahiptir. Diğer taraftan, Ortadoğu'daki enerji kaynakları ile ilgilenen ABD açısından Türkiye hem bölgesel ortak hem de iyi bir pazar niteliği taşımaktadır. Tarihsel Süreçte Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri ve İngiltere ile İlişkiler

4. Tarihsel Süreçte Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri ve İngiltere ile İlişkiler

Çalışmanın temel konusu olan Türk dış ve güvenlik politikası aslında hem Osmanlı hem de Türk siyasal tarihinin bir arada ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Dış politika ve güvenlik kavramları hem Osmanlı hem de Türk siyasal tarihinde iç politikadan öncelikli bir yere sahiptir. Örneğin, 1908 İkinci

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

Meşrutiyet'e kadar siyaset denildiğinde sadece dış politika anlaşılmıştır (Kürkçüoğlu, 1980: 315).

17. yüzyıl boyunca sınırlı şekilde devam eden Osmanlı- İngiliz ilişkileri genel olarak menfaatlere dayalı şekilde gelişmiştir. Avrupa'da özellikle Fransa ile sömürge yarışına giren İngiltere'nin bölgede güçlenen Osmanlı'ya ihtiyacı vardır. 18. yüzyılda da devam eden dostluk neticesinde, Osmanlı, İngiltere ve Fransa arasındaki Veraset Savaşı'nda İngiliz donanmasına yardımcı olmuştur (Şahin, 2006: 217-218).

18. yüzyılda İngiltere'nin Avrupa güçler dengesi üzerine kurulan dış politikası gereği, Osmanlı'nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması gerekliydi. Tam olarak bu yıllarda başlayan ilişkilerin temeli, Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru genişlemesi sonucunda değil, İngiltere'nin Yakın Doğu politikası sonucunda bu bölgede toprak elde etmesi ile başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin 1757 yılında Hindistan'ı ele geçirmesi bu bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır. Hindistan hem ekonomik, hem doğal kaynakları ve hem de stratejik açıdan İngiltere için önem taşıyordu. Aynı dönemde Osmanlı'nın zayıflamaya başlaması ise İngiltere'nin Yakın Doğu politikası açısından tehlike olarak kabul edilmiştir (Kürkçüoğlu, 2006: 2).

1833 yılına kadar yaşanan gelişmeler İngiltere'nin Akdeniz'deki ticaret yollarını korumaya yönelik olarak Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruması şeklinde politikalar izlemesine yönelik olmuştur. Bu durum aslında zoraki bir müttefiklikten başka bir şey değildir. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında Osmanlı yanında yer alan İngiltere, Osmanlı'nın parçalanma döneminde Rusya'nın yardımı ile isyan eden Yunanlıları desteklemiştir (Karaca, 2020: 16).

18. ve 19. yüzyılların ilk yarısında Osmanlı'nın gücünün zayıflaması dış politikaya yoğunlaşmasına ve diplomasi geleneğini uygulamaya koymasına neden olmuş, aynı dönemde ilk sürekli elçiler yabancı ülkelere gönderilmiştir (Kürkçüoğlu, 1980: 313). Osmanlı'nın güç kaybetmesi yeni güvenlik tehditlerinin doğmasına neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarına karşı gerçekleşen toprak kayıplarıdır. Bu nedenle Osmanlı hem toprak bütünlüğünü korumak hem de Rusya karşısında güç elde edebilmek adına yeni devletler sistemi içine dâhil olmayı istemiştir. Avrupa ise gerçek anlamda Osmanlı'yı sistem içinde kabul etmemiştir. Her ne kadar 1856 yılındaki Paris Antlaşması ile devletler sistemine kabul edilmiş gözükse de gerçekte böyle olmamıştır.

Osmanlı'nın 'toprak bütünlüğü' çerçevesinde uyguladığı güvenlik politikası, Türkiye'nin güvenlik politikasının temelini oluşturmuştur. Osmanlı'nın diğer güvenlik politikası 'baticılıktır'. Güvenliğini sağlamak amacıyla Avrupa devletler sistemi içerisine dâhil olmak isteyen Osmanlı, bunu başarabilmek için batılılaşma sürecine girmek zorunda kalmıştır (Karaosmanoğlu, 2000: 200).

Diğer taraftan, Avrupa'da yaşanan değişiklikler Osmanlı bürokratik yapısında da değişimlerin/reformların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Değişimlere paralel olarak oluşturulan bürokratik kadro güvenlik politikasının belirlenmesinde

yakın tarihe kadar önemli bir rol oynamıştır (Akşin, 1991: 28). Oluşan yeni politik seçkinler gurubu, devlet merkezli güvenlik anlayışının gelişmesini ve yeni güvenlik politikalarının oluşmasını sağlamıştır (Özbudun, 1994: 192).

Osmanlı'nın Avrupa devletler sistemine katılması ve bu sayede güçler dengesinden faydalanmak istemesi nedeniyle ilk olarak İngiltere ile yakınlaşmıştır. 1838 Baltalimanı Antlaşması sonrası Rusya'nın yayılma politikasına karşılık İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması lehinde bir tutum sergilemiştir. İngiltere bu sayede Osmanlı'nın yıkılmasıyla Rusya'nın güçlenmesi ve ortaya çıkan yeni güç boşluğunun önüne geçmeyi hedeflemiştir. Diğer bir açıdan ise, İngiltere Hindistan'daki sömürgelerine uzanan yolda Rusya gibi güçlü bir devletin varlığını istememiştir.

İngiltere 19. yüzyıl itibari ile Rusya karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü reel politik nedenlerle savunmuş, Rusya lehine güçler dengesinin bozulmasını veya Osmanlı'nın yıkılarak yeni bir güç boşluğunun oluşmasını istememiştir. İlerleyen yıllarda Osmanlı-Rus Savaşı, İngiltere ve Osmanlı ilişkilerinde kırılmaların yaşandığı ve Osmanlı'nın 'toprak bütünlüğü' çerçevesinde geliştirdiği güvenlik politikasının değişime uğradığı bir sürece girilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan 1878 Berlin Antlaşması ile daha önce 1856 yılında imzalanan toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama ilkesinin yer aldığı Paris Antlaşmasının geçerliliği rafa kalkmıştır (Karal, 2007: 79-80). Bu dönemde İngiltere, Osmanlı ile yakınlaşmaktan ve toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş, Yunanistan'ı desteklemeyi ya da Ermenistan gibi küçük ülkelerin kurulmasını destekleme yönünde tavır değiştirmiş, hatta Mısır ve Kıbrıs gibi Osmanlı topraklarını işgal politikası izlemiştir. Bu nedenle Osmanlı'nın güvenlik politikasındaki manevra alanı daralmış, toprak bütünlüğünü korumak yerine güvenlik politikasını 'var olanı en az düzeyde kaybetmek' üzerine yeniden şekillenmiştir.

20. yüzyıl itibari ile Osmanlı'nın yıkılmasının önüne geçilememiştir. Yıkımın birçok sebebi vardır. Ancak güvenlik politikası bağlamında yıkımın başlıca nedenleri; Avrupa devletler sistemi ve buna bağlı olan güçler dengesinin çökmeye başlaması, Osmanlı'nın 1856 sonrasında büyük dış borçla ekonomik bağımsızlığını kaybetmesi, 1881 yılında maliyenin iflasının açıklanması, yeni kurulan Duyun-u Umumiye'nin devletin bazı gelir kaynaklarına el konulmasına izin vermesi ve kapitülasyonlarla birlikte iyice çıkmaza giren Osmanlı, tedricen de olsa sömürge pozisyonunu geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 'komşu ülkelerle olan ilişkilerin iyileştirilmesi' güvenlik politikasının diğer bir parçası olmuştur. Eski Osmanlı halklarından oluşan yeni devletlerle dostluk bağlarının kurulması çok kolay olmamıştır. Osmanlı'nın izlerini taşıyan bu küçük devletler Türkiye'yi Osmanlı'nın ardılı olarak görmüş ve 'öteki' olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle bu yıllarda Türkiye'nin dış politikası 'biz ve öteki' algısı üzerinde şekillenmiştir.

Türk Devletinin dış politikası aynı coğrafyaya inşa edilen bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu ile benzerlikler göstermektedir. Dış politikası, bir öncekine benzeyen bir orta güç olarak, 'güç dengesi' siyasetine ve büyük güçler

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

arasındaki 'değişen ilişkilere göre kendini en etkin şekilde konumlandırmaya' dayanmaktadır (Ahmad, 1999: 28).

Türkiye, olabildiğince dengenin ön planda olduğu, istikrarlı ve güvenlik odaklı bir politika izleme yoluna gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında savaşa giren ve kaybeden devletler arasında yer alan Türkiye, İtilaf Devletlerinin yaptırımlarından 1923 Lozan Antlaşması sayesinde kurtulmuştur. Savaş sonrasında 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması henüz işlerlik kazanmaya başlamadan Lozan'ın imzalanması, Türkiye'nin egemenlik haklarının yeniden tam anlamıyla elde edilmesi, ekonomik yaptırımların ve kapitülasyonların kalktığı ve iç işlerinde bağımsızlığı sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde de Türkiye'nin hassasiyetle durduğu Lozan Antlaşması dış politikanın en önemli konularından bir tanesidir (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 469).

İstiklal Harbi dönemi, Türkiye'nin güvenlik politikasının en kritik dönemleri olarak kabul edilebilir. İç politikada homojen bir toplum yaratabilmek için din ve etnik yapı ayrımı reddedilmiş, dış politikada ise yayılcı bir politikanın aksine 1920 Misakımillî sınırları kabul edilmiştir. Özetle iç politikada Osmanlı'dan kalan toplumsal mirası ve dış politikadaki yayılcı siyaset anlayışı yerini Misakımillî ile belirlenmiş 'egemen devlet' anlayışına bırakmıştır.

Cumhuriyet ile birlikte üniter yapı yeniden düzenlenmiş, toplumsal farklılıklar bir kenara bırakılarak iç siyasetteki ayrışmanın önlenmesi için tek partili döneme geçilmiştir. Tek partili dönemde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile toplumsal barış ve ortak bir ülkünün oluşturulması hedeflenmiş, çok partili hayata geçiş için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur (Yetkin, 1983: 43). Bu gelişme ile birlikte Cumhuriyetin güvenlik politikasının içeriğinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bunun başlıca nedeni, 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait isyanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da karışmış olmasıdır. Bu olay sonrasında kabul edilen Takrir-i Sükün Kanunu ile güvenlik algılamasında yeni çizgiler belirlenmiştir. Buna göre başlıca tehdit 'içerideki gerici ve rejim karşıtı grupların varlığı' olarak belirlenmiştir. Bu kanun sonrasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, 1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast girişimi ile hükümetteki rejim karşıtı kadroların hepsi tasfiye edilmiştir. Sonuç olarak, bu dönemin güvenlik politikasını üç temel parametre belirlemiştir, 'rejimin korunması', 'birliğin korunması' ve 'toplumsal bütünleşmedir'.

Cumhuriyet dönemindeki güvenlik politikasının oluşturulması da Osmanlı'daki benzer bir kavram olan 'Baticılık' da ön planda olmuştur. Ancak Osmanlı'dan farklı temel parametreler içeren Baticılık kavramının en önemli farkı Osmanlı'dakine benzer şekilde güvenlik ihtiyacından değil, tabandan tavana kadar Batı toplumsal yapısına uygun modern bir ulus devlet yaratmak olmuştur (Sander, 2006: 107). Ulaşılmak istenen bu hedef dönemin güvenlik politikasının temel parametresidir.

5. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Politik Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden yolda Türkiye, Boğazlar da tam egemenlik kurmak ve Hatay'ı sınırları içine katmanın ötesinde bunları

milletlerarası ortama barışçı yöntemlerle kabul ettirerek önemli bir avantaj sağlamıştır. Boğazlarda egemenlik kurması Türkiye'nin milletlerarası ortamda ağırlığını arttırmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılması da Türkiye'nin uluslararası arenada ağırlığının arttığının bir diğer göstergesi olmuştur.

1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'nın revizyonist devletler olarak ortaya çıkmaları ve Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı ardından kurulan Versailles sisteminden memnuniyetsizliklerini açıkça ifade etmeleri, hemen ardından da bu sistemi yıkacak faaliyetlere girişmeleri, Fransa ve İngiltere'de tedirginliğe yol açmıştır (Öztürk, 2013: 135-166). Statükonun devamından yana olan bu devletler, bir yandan özellikle Almanya'nın emrivakilerine anlayışla yaklaşıp bu devletin daha ileri gitmesine engel olmaya çalışırken, diğer yandan da bu devletleri çevreleyecek hareketleri düzenlemeye yönelik stratejiler geliştirmişlerdir. Buna göre, Almanya ve İtalya'nın muhtemel saldırganlığına karşı, Avrupa sınır devletleri ile işbirliği yapılması ve Türkiye'nin stratejik önemi ortaya çıkmıştır.

Türkiye, istikrarlı siyasi yapısı yanında, Boğazların sahibi olarak Batı Avrupa ülkelerinin Doğu Avrupa ülkelerine verdikleri güvencelerin hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan kavşak noktasındadır. Ayrıca, İtalya'nın tehditlerine muhatap olan Türkiye ile Akdeniz'deki güvenlikle ilgilenen İngiltere ortak kaygılara sahiptir (Öztürk, 2013: 135-166).

27 Nisan 1939 yılında, Almanya'nın Almanya-Polonya Saldırmazlık Anlaşmasını yok saydığını ilan etmiş, 1 Eylül tarihinde Polonya'yı işgal etmeye başlamıştır. Bu saldırı ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Almanya, Polonya işgalinin ardından Baltık ülkelerine yönelmiş, Estonya, Letonya ve Litvanya ile kara, hava ve deniz üsleri elde etmesini sağlayacak anlaşmalar yapmıştır. Finlandiya ise, Alman-Sovyet Paktına göre Sovyetlere bırakılmış, 30 Kasım 1940 tarihinde Sovyetler Finlandiya'yı işgale başlamış ve tüm direnişe rağmen işgal başarılı ile sonuçlanmıştır (Akad, 2009: 279). 12 Mart 1940 yılında Sovyetler ve Finlandiya arasında yapılan barış anlaşmasına göre, Finlandiya birçok üssü Sovyetlere bırakmak zorunda kalmış, bu sayede Sovyetler Baltık Bölgesine yerleşme fırsatı yakalamıştır (Uçarol, 2015: 596). Almanya ise bu tarihte Norveç ve Danimarka'yı işgal etmiştir (Armaoğlu, 2010: 447-448).

Baltık Bölgesini kontrolü altına alan Almanya, Fransa'ya yönelmiştir. 1940 yılında savaş ilan etmeden Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'ya saldırarak güvenli hat olarak kabul edilen Maginot Hattını dört saatte geçmiştir. 11 Haziran 1940 yılında İtalya'da Fransa'ya savaş ilan ederek savaşa dâhil olmuş, Almanya 14 Haziran'da Paris'e girmiştir (Armaoğlu, 2010: 450-451).

Türkiye açısından ise, İtalya'nın savaşa dâhil olması risk oluşturmuş, Türkiye'yi tedirgin etmiştir. İngiltere ve Fransa yapılan Üçlü İttifak Anlaşması gereği, Türkiye'nin de savaşa girmesi, İtalya ile olan ilişkilerini kesmesi ve Boğazları Montrö Anlaşmasına uygun olarak mihver devletlere kapamaması gerektiği konusunda baskı yapmaya başlamıştır. Türkiye ise, Üçlü Anlaşmaya koyduğu ek protokolü kullanarak savaşa girmekten kurtulmuştur. Ek Protokole göre; Türkiye tarafından üstlenilen yükümlülükler eğer Türkiye'yi Sovyetler ile herhangi bir savaşa sürükleyecekse, Türkiye bu yükümlülükleri uygulamayacaktır. Özetle,

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

Türkiye önceden tahmin ederek anlaşmaya eklediği Sovyet çekincesi protokolü ile Sovyetlerin bu duruma tepki göstereceğini ileri sürerek savaşa girmeyeceğini belirtmiştir.

İngiltere'ye göre ise, Türkiye'nin tavrı sadece bahanedir. Durumu sert şekilde eleştiren İngiltere, daha sonra Türkiye'nin müttefikliğini kaybetmemek adına dostluk ilişkilerini bozmama kararı almıştır (Deringil, 2004: 110-111). Türkiye ise her iki taraf arasında dengeli tutumu sayesinde savaşın dışında kalmayı başarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, Türk hükümetinin hem iç hem de dış politikasında başa çıkması gereken zorluklarla dolu bir dönem olarak tanımlanabilir. Ankara'nın, müttefiklere karşı taahhütlerine rağmen, savaşa girmeme ve bir saldırı durumunda sınırlarını korumak için gerekli adımları atma çabaları oldukça zor olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı koşullarında tarafsız kalmak için aktif bir dış politika uygulamak, Türkiye'nin sınırlarını korumak için kullandığı tek yol değildir. Bu bağlamda, Türk yetkililer, bir saldırı durumunda askerlerin seferberliğine bağlı olan bir askeri strateji kullandılar. Bu amaçla, kara ordusu için hedef sayısı 1,3 milyon kişiye yükseltilmiştir. Bu seferberlik, Türk dış politikasının tamamlayıcı bir parçası olarak Türk dış politikası güvenliği ile yakından ilgili olmakla birlikte, Türk ekonomisi için bazı çıkarımlara da neden olmuştur. Türkiye 1945'e kadar savaşa girmemiş olsa bile, nüfusun önemli bir bölümünü askere çağırması ve bu nedenle ekonomik problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Devlet, tarımsal üretimdeki keskin düşüşe ek olarak, ekonomideki sorunların üstesinden gelmek için aşırı vergilendirme yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra, üretimin azalması, savaşla birlikte ithalatı da azaltmış, beraberinde kıtlığa, enflasyona ve kara borsadaki yükselişe neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk siyaseti zor bir süreç geçirmiştir. Sadece parti ve devlet idaresinde değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde de sorunlar ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye'nin savaş karşıtı veya tarafsız olarak nitelendirilen dış politikası, en azından savaşın sonuna kadar, özellikle de diğer ülkelerde yaşanan yıkımlarla karşılaştırıldığında, bir başarı olarak görülebilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki konumu, dönemin akademisyenleri için monolitik yorumlar yapmayı engelleyen önemli bir ikilem teşkil etmektedir (Özçelik, 201: 253-269).

6. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin mevcut jeopolitik ve stratejik konumu, Türkiye'yi diğer devletlerin gözünde oldukça önemli bir pozisyona yükseltmiştir. Savaş öncesinde ve savaş sırasında hem mihver devletler hem de müttefik devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için birçok yol denemişlerdir. Türkiye, hem egemenliğini hem de toprak bütünlüğünü korumak adına dengeli statükocu bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Birinci Dünya Savaşındaki büyük yıkımdan ders çıkaran Türkiye, yeniden aynı durumu yaşamamak için dış politikasını değiştirerek statükocu devlet pozisyonu almıştır.

Fuat BOZYEL

Atatürk'ün savunduğu 'Yurtta Sulh, Dünyada Sulh' bakış açısı, İkinci Dünya Savaşı sırasında da İnönü ve diğer politikacıların temel dayanağı olmuştur.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında mevcut durumunu iyi analiz etmiş, askeri ve ekonomik yetersizliğinin farkında olarak her ne sebeple olursa olsun savaşın dışında kalmayı amaçlamıştır. Bu nedenle müttefik devletlerle yaptığı anlaşmalar ve taahhütlerle statükocu devletleri yumuşatma yoluna giderken, mihver devletleri de karşısında almadan ve onlarla da yakın ilişkiler kurarak bu dönemde denge politikası izleme yolunu seçmiştir. Türkiye izlediği etkili ve akıllı dış politika ile müttefik devletlerin baskı ve sıkıştırılmalarına rağmen savaşın dışında kalmayı başarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye kendini mihver ve müttefik devletleri arasında bulmuştur. Savaş boyunca bir şekilde 'istikrarsız bir tarafsızlığı' korumuştur. Ancak bu tarafsızlık, savaşın sonunda Türkiye için maliyetli olmuş, Batı Türkiye'yi güvenilmez bir ortak olduğu için suçlamış ve Rusya toprak iddiasında bulunup aynı zamanda Boğazların ortak kontrolünü istemiştir. Savaşın gidişatına göre uygun politikalar geliştiren Almanya'nın savaşı kazanma ihtimalinin yüksek olduğu dönemde, Türk-Alman Saldırmazlık Paktını imzalamıştır. Bu anlaşma ile Alman tehdidi yok edilmiştir. Savaşın ilerleyen yıllarında Almanya'nın yenilmeye başlaması Türkiye'nin politikasının değişmesine neden olmuştur. Müttefikler Türkiye'nin kendi yanlarında savaşmasını isterken, Almanya Türkiye'nin tarafsızlığını koruması amacıyla yardımlarda bulunmuştur. Savaşın yön değiştirdiği dönemlerde dostluk anlaşmalarını devreye sokan Türkiye, baskılardan kurtulmak amacıyla İngiltere'ye karşı Sovyet tehdidini, Almanya'ya karşı İngiltere ile olan ittifak anlaşmasını, Sovyetlere karşı ise İngiltere ve ABD kartını oynamıştır. Savaşın tarafların avantajlarını ve dezavantajlarını birbirlerine karşı kullanan Türkiye savaş dışında kalmayı başarmıştır

İkinci Dünya Savaşı'nın seyri incelendiğinde Türkiye'nin savaştan uzak durma kabiliyetinin oldukça etkileyici olduğu görülmektedir. Müttefiklerin yardım baskısı ve muhalifler tarafından işgal edilmekle tehdit edilen Türkiye başından beri sürekli stres altında kalmıştır. Tüm komşu ülkeler ya savaşmış, ya işgal edilmiş ya da büyük bir savaş gücünün hâkimiyeti altında kontrol edilmiştir. Örneğin, Yunanistan, Almanya'nın güdümünde, Suriye ve Irak, Fransız ve İngiliz hükümetlerinin yetkisinde kalmıştır. İran, İngilizler ve Sovyetler tarafından işgal edilmiştir. Neredeyse tüm dünya savaşın yıkımını yaşamıştır. Binlerce kasaba ve şehir harap olmuş ve milyonlarca can kaybedilmişken, Türk toprakları ve ordusu savaştan uzak durmayı başarabilmiştir.

Çalışmanın temel konusu olan Türk-İngiliz yakınlaşması 16. yüzyıl'da ticari ilişkilerle başlamış, 17. yüzyıl'da ve 18. yüzyıl'da bir dönem sekteye uğramış olsa da 19. yüzyıl İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası başlatması ile devam etmiştir. 1878 yılına kadar devam eden bu İngiliz politikasının sebebi Rus tehlikesi ve Hindistan ticaret yollarının güvence altına alınmak istenmesi olmuştur. 1878-1930 yılları arasında İngiltere daha önce uyguladığı politikadan vazgeçerek Osmanlı'yı parçalama politikası yürütmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Anadolu işgaline yardım eden

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

İngiltere, Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyetini tanımıştır. 1926 yılında Musul sorunu çözülmüş olsa da 1930 yılında kadar Türk-İngiliz ilişkileri sadece diplomasi üzerinden ilerlemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, sömürgeleri ile bağlantısının kopmasını istemeyen İngiltere, Osmanlı topraklarından pay almaya çalışan güçlü bir düşman iken Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile müttefik olmaya istekli bir İngiltere'ye dönüşmüştür.

1930 sonrasında İkinci dünya savaşına giren süreçte Türkiye ile yaklaşma çabası içinde olan İngiltere için Türkiye'nin stratejik konumu çok önemlidir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk-İngiliz yakınlaşmasına neden olan bazı unsurlar tespit edilmiştir. Bunlar; İlk olarak, MC üyeliğine sıcak bakan Türkiye'nin davet edilmesine önce sıcak bakmazken sonradan üyeliğine destek vermesidir. İkinci olarak, Türkiye'nin çabası ile gerçekleşen Balkan Paktında, İtalya'nın genişleme politikasının önüne geçebilmek amacıyla bu Pakt içinde olmamasına rağmen İngiltere buna destek vermiştir. 1933 sonrasında Almanya'da Hitlerin iktidar olması ve yayılcı politikası ile İtalya'nın yayılcı Akdeniz politikası İngiltere ve Türkiye'yi yakınlaştıran diğer etmenlerdir.

Diğer taraftan, savaş sırasında Türkiye'yi yanına alan taraf hem boğazlara hem de geçiş güzergâhlarına hâkim olabilecektir. İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin temel güvenlik politikası savaşa girmeme üzerine şekillenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için savaşan taraflar arasındaki dengeleri iyi kullanan Türkiye, aynı zamanda herhangi bir sebeple her iki taraftan da bir saldırı geldiğinde buna tüm gücüyle karşılık vereceğini de belirtmiş ve ikna edicidir olmuştur.

1935 yılında sonra ise, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve Akdeniz'deki politikalarından rahatsız olan İngiltere, Fransa ile ittifak kurarak bölgede Yunanistan, İspanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin güçlendirilmesi için yardım yapmaya karar vermiş ve 1936 yılında Akdeniz Paktı imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile çok da iyi ilişkilere sahip olmayan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı öncesinde özellikle ittifak kurabilmek amacıyla Türkiye ile yaklaşma politikası uygulamaya başlamıştır.

1937 yılında Sadabad Paktı ile Türkiye doğu sınırını güvence altına almıştır. Türkiye 1934 yılında böyle bir anlaşma imzalamak için İngiltere'ye teklif götürmüş ancak İngiltere teklifi reddetmiştir. Ancak 1937 yılına gelindiğinde özellikle İtalya'nın Habeşistan'a saldırması sonrasında İngiltere böyle bir anlaşma imzalanması için Türkiye'yi teşvik etmiş, bu sayede Ortadoğu'da rol almaya devam etmiştir.

1937 yılı sonrasında siyasi ilişkilerin yanında ekonomik ilişkilerde gelişmiştir. İngiltere, Türkiye'nin kredi ödemelerinde güçlük çekmesine rağmen birçok alanda Türkiye'ye kredi açmıştır. Çünkü bölgede güçlenen ve bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahip olan bir Türkiye, İngiltere'nin çıkarları açısından daha faydalı görülmektedir. Diğer taraftan, Almanya'nın ekonomik yaklaşması İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Türk-Alman yaklaşması, İngiltere'nin ticaret yollarını tehlikeye düşürecektir.

1939-1945 yılları arasında İngiltere'nin dış politikası ve amaçları ise şu şekilde olmuştur; her zaman Avrupa kıtasına önem vermesine rağmen kendini tam olarak Avrupa'ya bağlı görmemiş, daha çok küresel bir güç olabilmek için imparatorluğun sınırlarının korunmasını temel almıştır. Bu nedenle savunma gücünü her zaman ön planda tutmuş, imparatorluğun, ana ticaret yollarının ve müttefiklerle olan ilişkilerin korunmasına öncelik vermiştir.

1939 yılında yapılan Türk-İngiliz Dostluk Anlaşmasına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler sadece uluslararası platformlarda gerçekleşmiş, bu tarihe kadar herhangi bir ittifak anlaşması imzalanmamıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin asıl amacı kendisine karşı herhangi bir saldırı olmadığı sürece savaşın dışında kalmak olmuştur. Taraflara bu niyetini her fırsata belirten Türkiye, tarafsızlığının her iki savaşan taraf açısından daha faydalı olacağını dile getirmiş ve bu konuda ikna edici de olmuştur. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan ilgisinin sebeplerini ise şu şekilde sıralayabiliriz; Türkiye İngiltere için iyi bir pazardır. Özellikle askeri teçhizat açısından oldukça yetersiz olan Türkiye ordusunu yenilemek istemektedir. Diğer taraftan askeri insan gücü açısından da oldukça güçlü ve zengin olan Türk ordusu İngiltere açısından büyük ve değerlendirilebilecek bir kaynaktır. Savaş esnasında Türkiye'nin desteğini almayı başarabilen İngiltere büyük bir asker gücü de elde etmiş olacaktır. Ayrıca İngiltere'nin Akdeniz'deki gücünü güvence altına alması açısından Türkiye'nin müttefikliği önem oluşturmaktadır. Hem Sadabad hem de Bağdat Paktı'nın en güçlü üyesi olan Türkiye, her iki pakt açısından da stratejik olarak hem köprü hem de lojistik kaynak görevine sahiptir. İlişkiler bu süreçte dönemsel olarak değişkenlik göstermiş olsa da iki ülkede kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında oldukça dengeli bir güvenlik politikası izleyen Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça yetersiz olmasına rağmen, diplomatik açıdan başarılı bir süreç geçirmiştir. Ulusal çıkarlarına dayalı bir güvenlik politikası uygulayan Türkiye amacına ulaşmıştır. Savaşa girmesi konusunda İngiltere tarafından baskıya maruz kalsa da, askeri ve ekonomik açıdan hazır olmadığını dile getirmiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin hemen yerine getirilemeyeceğinin farkında olan Türk hükümeti bu sayede zaman kazanmış ve savaş boyunca aynı politikayı uygulamaktan çekinmemiştir. Türkiye'nin savaşın gidişine göre yön değiştiren diplomasisi İngiltere tarafından tepki ile karşılanmış ve 1944 yılında savaşa girmesi konusundaki baskılar artmıştır. Türkiye 1943 tarihinden itibaren savaşın müttefikler yönünde değişmesi nedeniyle prensip olarak müttefikler tarafında savaşmayı kabul etmiş, 2 Ağustos 1944 yılından itibaren Almanya ile ilişkilerini kesmiştir. 1945 yılında Türkiye, İngiltere yanında savaşa katılmıştır. İngiltere'nin baskılarına boyun eğmiş gibi gözükken Türkiye'nin amacı ise Yalta Konferansı sonrasında alınan kararlar gereğince Birleşmiş Milletler (BM)'e kurucu üye olabilmeyi istemesinden kaynaklanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında oldukça dengeli bir güvenlik politikası izleyen Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça yetersiz olmasına rağmen, diplomatik açıdan başarılı bir süreç geçirmiştir. Ulusal çıkarlarına dayalı bir

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

güvenlik politikası uygulayan Türkiye amacına ulaşmıştır. Savaşa girmesi konusunda İngiltere tarafından baskıya maruz kalsa da, askeri ve ekonomik açıdan hazır olmadığını dile getirmiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin hemen yerine getirilemeyeceğinin farkında olan Türk hükümeti bu sayede zaman kazanmış ve savaş boyunca aynı politikayı uygulamaktan çekinmemiştir. Türkiye'nin savaşın gidişine göre yön değiştiren diplomasisi İngiltere tarafından tepki ile karşılanmış ve 1944 yılında savaşa girmesi konusundaki baskılar artmıştır. Türkiye 1943 tarihinden itibaren savaşın müttefikler yönünde değişmesi nedeniyle prensip olarak müttefikler tarafında savaşmayı kabul etmiş, 2 Ağustos 1944 yılından itibaren Almanya ile ilişkilerini kesmiştir. 1945 yılında Türkiye, İngiltere yanında savaşa katılmıştır. İngiltere'nin baskılarına boyun eğmiş gibi gözükken Türkiye'nin amacı ise Yalta Konferansı sonrasında alınan kararlar gereğince Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmeyi istemesinden kaynaklanmaktadır.

Diğer ülkelerle dostane ilişkiler kurmak ve sürdürmek; iki taraflı ve çok taraflı programlar yoluyla bölgesel ve uluslararası işbirliğinin desteklenmesi; çatışmaların barışçı yollarla çözülmesi, bölgesel ve uluslararası barış, istikrar ve refahın artırılması, Türk güvenliği ve dış politikasının yol gösterici ilkeleridir. İyi komşuluk ilişkileri geliştirmek; egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı, göze çarpan özellikleridir. Ancak her şeye rağmen tarafsız kalmasının mümkün olamayacağını farkında olan Türkiye denge politikası sayesinde savaşan taraflarla çeşitli anlaşmalar yaparak her iki tarafı da sınırlardan uzak tutmayı başarmışlardır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1999). İttihatçılıktan Kemalizme, (çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul
- Akad, M.T. (2009). Bir Savaş Nasıl Kaybedilir, Kitap Yayınevi, İstanbul
- Aristoteles. (2017). Politika (çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul
- Armaoğlu, Fahir H. (1997). "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", AKDYYK, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 38
- Armaoğlu, Fahir, H. (2010). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980), İstanbul
- Aydemir, Şevket S. (1999). Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938), Cilt. III, İstanbul
- Aydın, M. (2003). "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey", Southeast European and Black Sea Studies, 3(2), ss. 163-184
- Baldwin, D. A. (1997). The Concept Of Security, Review Of International Studies, 23(1), ss. 5-26
- Buzan, B. (1991). People, States And Fear: An Agenda For International Security Studies in The Post-Cold War Era, Harvester Wheatsheaf, London
- Deringil, S. (2004). Turkish Foreign Policy During The Second World War: An active neutrality. Cambridge University Press

Fuat BOZYEL

- Deudney, D. (1993). *Dividing Realism: Structural Realism Versus Security Materialism On Nuclear Security And Proliferation*, *Security Studies*, 2(3-4), ss. 5-36
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1985). “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, ss. 451-473
- Gülboy, Burak. S. (2009).”Birinci Dünya Savaşı’nın Erken Döneminde İngiltere’nin Stratejik Yaklaşımının Belirlenmesi: Çanakkale’ye Harekât Kararının Alınmasının İngiltere’nin Stratejik Yaklaşımının ve Savaş Hedeflerinin Saptanması ile İlişkisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt.5, Sayı.9, ss. 51-87
- Gürün, K. (1986). *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Vol. 22, Bilgi Yayınevi, İstanbul
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), İstanbul
- Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, NY
- Hobbest, T. (2007). *Leviathan* (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İngiliz Arşiv Belgeleri, PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4
- Karaca, T. N. (2020). “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol. 1, No. 1, ss. 11-32
- Karakuş, (2004). *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Karaosmanoğlu, Ali L. (2000). “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal of International Affairs*, 54(1), ss. 199-216
- Kılıç, S. (2005). *Türk-Alman ilişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları: 1852'den 1945'e Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kurtcepe, İ. (1995). *Türk-İtalyan İlişkileri:(1911-1916)* (Vol. 74), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Sbfd*, C. 35, No. 1-4, ss. 309-335
- Larrabee, S. ve Lesser, I.O.(2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Santa Monica, CA
- Mangold, P. (2013). *National Security and International Relations* (Routledge Revivals), Routledge
- Nye Jr, J. S. (2004). “Soft Power”, In *Power in The Global Information Age*, ss. 76-88, Routledge
- Oran, B. (2008). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, (1919-1980), İstanbul
- Özbudun, E. (1994). “State Elites and Democratic Political Culture in Turkey”, In *Political Culture & Democracy in Developing Countries*, ss. 189-210
- Özçelik, M. (2010). “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29), ss. 253-269

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere

- Özgüldür, Y. (1993). Türk-Alman İlişkileri 1923-1945, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Öztürk, İ. M. (2013). "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", Tarih Araştırmaları Dergisi, 32(54), ss. 135-166.
- Ripsman, N. S., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2005). "Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis", International Studies Review, Vol. 7, ss. 202-222
- Sander, O. (2006). Türkiye'nin Dış Politikası, 3. Baskı, (der. Melek Fırat), Ankara
- Sander, O. (2016). Türk- Amerikan İlişkileri (1947- 1964), İmge Kitabevi, Ankara
- Sonyel, S. R. (1986). Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Şahin, H. (2006). "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıçtan Paris Barışı'na Kadar)", A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 29, Erzurum, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, ss. 213-238
- Şener, S. (2004). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7), ss. 73-92
- Tellal, E. (2005). Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği, Uluslararası İlişkiler/International Relations, ss. 49-70
- Thucydides. (2000). History of the Peloponnesian War.
- Uçarol, R. (2015). Siyasi Tarih (1789-2014), Der Yayınları, İstanbul
- Williams, P. D. (2008). The Security Studies: An Introduction, Routledge, NY
- Williams, P. D. (2012). "Security Studies: An Introduction", In Security Studies (pp. 23-34), Routledge, NY
- Wolfers, A. (1952). "National Security As An Ambiguous Symbol", Political Science Quarterly, 67(4), ss. 481-502
- Yetkin, Ç. (1983). Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945, İstanbul
- Yılmaz, M. (2002). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)", <https://stratejisite.files.wordpress.com/2015/10/atatc3bcrk-dc3b6nemi-tc3bcrk-dic59f-politikasi-1919-1938.pdf>

İDEOLOJİ KAVRAMINA SOSYO-POLİTİK BİR BAKIŞ: BAŞLANGIÇLAR, KARŞILAŞTIRMALAR VE SONLAR¹

A SOCIO-POLITICAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF IDEOLOGY: BEGINNINGS, COMPARISONS AND ENDINGS

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР КОНЦЕПЦИИ ИДЕОЛОГИИ: НАЧАЛА, СРАВНЕНИЯ И КОНЕЦ

Ali Rıza SAVAS*
Ender AKYOL**

ÖZ

İlk olarak Destutt de Tracy tarafından düşünce bilimi olarak kullanılan ideoloji kavramı, tarihsel gelişim süreci içerisinde gerek düşünürler gerekse farklı toplumsal kesimler tarafından değişik anlamlara gelecek ve Marx'ın değerlendirmeleri ile birlikte çoğu zaman negatif çağrışımlar yapacak şekilde kullanılmıştır. İdeoloji, yunanca iki kelimenin bir araya gelmesinden oluştuğunu görülür. “idea” ve “logy” kelimeleri bir araya gelmiş ilk etapta ideoloji yani düşünce bilim olarak nitelendirilen yeni bir kavramsallaştırma söz konusu olmuştur. İdeoloji, ilk ortaya çıktığında “fikirler ile ilgili bilimsel araştırma” olarak anlamlandırılmıştı; fakat bir süre sonra araştırılan nesne dominant bir şekilde idareyi ele almış ve hızlı bir anlam değişikliği sonucu düşünce sistemlerinin kendisi anlamında kullanılmaya başlamıştır. İdeolojiler insanların dünyada hangi şekilde yaşayacaklarının belirlenmesi ve toplumsal ilişkilerinin seyri konusunda temel belirleyici pozisyonunda görev üstlenirler. Kısaca insanlar için dünyanın anlamlandırılma süreci ve buna bağlı olarak bireylerin bilinçli eylem süreci ideoloji tarafından şekillendirilir. İdeolojilerin, insan doğası ve toplumsala ilişkin açıklamalarda bulunması ve çeşitli yargılara varması gibi konular, onların inanç, ideal ve değerleri içinde barındıran bir kavram olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dünya siyasal sistemine ortaya çıktığı andan itibaren geçen iki yüz yıllık dönem süresince damgasını vuran kavramın II. Dünya Savaşından sonraki dönemde etkisi tartışılır hale gelmiş ve ideolojilerin sonu üzerine birçok tez ortaya atılmıştır. İdeoloji ile ilgili olarak çalışmamızda tanımlanması zor ve değişkenlik gösteren kavram tanımlanmaya

¹ Bu makale “Türkiye’de Muhafazakârlık Milliyetçilik İlişkisi: Milliyetçiliğin Yeniden Üretilmesinde AK Parti’nin Rolü” isimli Doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

* ORCID: [0000-0003-0112-8033](https://orcid.org/0000-0003-0112-8033), Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü; a.savas@beu.edu.tr

** ORCID: [0000-0003-4715-0017](https://orcid.org/0000-0003-4715-0017), Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ender.akyol@inonu.edu.tr

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

çalışılmış ve tarihsel gelişim süreci ortaya konulduktan sonra ideolojilerin sonu üzerine bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İdeoloji, Destutt de Tracy, Marx, II. Dünya Savaşı, İdeolojilerin Sonu

ABSTRACT

The concept of ideology, first used by Destutt de Tracy as a science of thought, has been used by thinkers and different social segments in the process of historical development in such a way that it has different meanings and often has negative connotations along with Marx's evaluations. The word ideology is derived from two ancient Greek words. The words "idea" and "logie" were initially fused and the new conceptualization (defined as ideology, the science of thought) was questioned. When ideology appeared, it was understood as "the scientific investigation of thought." However, soon after, the object of study took over the administrative work in a dominant way, and due to the rapid change of meaning, it began to be used for the meaning of the ideological system itself. Ideology plays a role in determining how people live in the world and the process of their social relationships. Briefly, ideology determines the process of people's understanding of the world and conscious actions toward individuals. Issues such as ideology can publish statements about human nature and society and make various judgments, and can draw conclusions that this is a concept that contains value.. In the period after the Second World War, the existence of the concept, which marked the period of two hundred years since its emergence into the world political system, became debatable and many theses on the end of ideologies were put forward.

In our study on ideology, we tried to define a concept that is difficult to define and varies, and after the historical development process was put forward, some assessments were made on the end of ideologies.

Key words: Ideology, Destutt de Tracy, Marx, II. World War, The End of Ideologies

АННОТАЦИЯ

Концепция идеологии была впервые использована как наука о мышлении Дестутом де Трейси. Она стала иметь разные значения как для философов, так и для разных социальных слоев в процессе исторического развития. Надо отметить, что в оценках Маркса она часто используется с негативным подтекстом. Идеология рассматривается как сочетание двух греческих слов "идея" и "логика". Слиянием этих слов и возникла новая концепция, которая заимела смысл как идеология, то есть в первую очередь наука о мысли. Когда идеология только зародилась, она понималась как "научное исследование идей". Но, через некоторое время идеология стала одним из доминирующих факторов в управлении общественного мышления. Идеология играет ключевую роль в определении жизни людей и в ходе их социальных отношений. Короче говоря, процесс осмысления мира людьми и соответственно, процесс сознательных действий людей формируются идеологией. В некотором смысле идеология, со своими разными суждениями управляет человеческую природу и общество, в которых внушаются разные концепции, включающие убеждения, идеалы и ценности. Концепция идеологии, оставившая свой след в мировой политической системе в течении двухсот лет с момента ее возникновения, после Второй мировой войны его влияние стало уже спорным и было выдвинуто множество тезисов по поводу конца идеологий.

Ключевые слова: идеология, Дестют де Трейси, Маркс, Вторая мировая война, конец идеологий

İDEOLOJİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal bilimlerde bazı kavramlar vardır ki, bu kavramların tek bir tanımı bulunmamaktadır. Genelde bir düşünürün veya belli bir grubun kendi penceresinden yaptığı bir kavramsallaştırmayı görürüz. İdeoloji terimi, bazıları kullanım konusunda çok tercih edilmeyecek ölçüde geniş, düşüncenin toplumsal koşullarda ortaya çıkan anlamından tutun da yanlış düşüncelerin yayılmasının yönetici elitlerin çıkarlarına olduğuna dair negatif bir etki uyandıracak ölçüde dar bir düşünceye kadar geniş bir çerçevede ortaya çıkan ve tarihsellik taşıyan birçok anlama sahiptir (Eagleton, 2015;288). İdeoloji yalnızca Marksist yazın çerçevesinde tartışılan bir kavram olmaktan ziyade farklı düşünce geleneğinden gelenler tarafından da tartışılmıştır. Kavramın tekâmülü ile tarihsel ilerleme aynı doğrultuda olmamıştır (Topakkaya, 2007: 171). Burada birkaç farklı tanımlamayı vermek yerinde olacaktır. Ahmet Cevizci'ye göre ideoloji, “genel olarak siyasi ya da toplumsal bir öğretiyi meydana getiren, siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemi; bir topluma, bir döneme ya da toplumsal bir sınıfa özgü inançlar bütünü; bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgesi; insanların kendi varoluş koşulları ve ilişkilerinden doğan yaşam tarzları ile ilgili tasarımların tümü olarak tanımlanabilir” (Cevizci, 2000: 489). Siyaset ve sosyal bilimlere ait bir kavram olarak ideoloji ile ilgili altı farklı ve özgün tanımlama da Eagleton tarafından yapılmıştır. Ona göre, ideoloji;

1. Toplumsal hayata yön veren düşünce ve değerleri üreten bir süreç,
2. Toplum-sal hayat içerisinde etkili, olan bir sınıf veya grubun sahip olduğu değer yargılarını üreten inanç ve düşünceler,
3. Toplumsal iktidarın yeniden üretilmesinde hâkim olan elitlerin çıkarlarının meşrulaştırılması,
4. Egemen toplumsal elitlerin çıkarlarının meşrulaştırılması için yaptığı faaliyetler,
5. İktidar elitlerinin çarpıtma yoluyla çıkarlarını meşrulaştıran düşünceler,
6. Toplumun maddi yapısından kaynaklanan yanıltıcı düşünce ve inanç sistemleri olarak ifade edilebilir (Eagleton, 2015; 52-54).

Bu tanımlamaların dışında en fazla dikkat çeken bir tanımlama da Örs'e ait olan tanımlamadır. Ona göre ideoloji, insanın dünyayı anlamasına ve anlamlandırmasına imkân veren bir dünya görüşü şeklinde tanımlanabilir. İnsanların sosyal gerçeklikleri tam olarak anlayabilmesi ve olaylar ile sonuçları arasında illiyet bağı kurabilmesi oldukça karmaşık bir konudur. İnsanlığın bilinen en eski dönemlerinden itibaren inançlar, mitler ve kadim gelenekler insanın yaradılışından tutun sosyal ve siyasal konulara kadar birçok alanda ortaya çıkan meselelere çözüm sunmuştur. Burada hazır çözümler sunan bu bilgi kaynakları, hem insanların var olan düzenin en iyi ve olması gereken düzen olduğu noktasındaki inançlarını pekiştirirken, diğer taraftan insanın ve toplumun iyileştirilmesine dönük projeksiyonlarda ortaya koymuşlardır (Örs, 2009: 2).

İdeoloji, kelimesini etimolojik olarak inceleyecek olursak Latince iki kelimenin bir araya gelmesinden oluştuğunu görülür. “idea” ve “logy” kelimeleri bir

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

araya gelmiş ilk etapta ideoloji yani düşünce bilim olarak nitelendirilen yeni bir kavramsallaştırma söz konusu olmuştur (Kaya, 2004: 68). İdeoloji, ilk ortaya çıktığında “fikirler ile ilgili bilimsel araştırma” olarak anlamlandırılmıştı; fakat bir süre sonra araştırılan nesne dominant bir şekilde idareyi ele almış ve hızlı bir anlam değişikliği sonucu düşünce sistemlerinin kendisi anlamında kullanılmaya başlamıştır (Eagleton, 2015; 95).

İdeoloji ile ilgili olarak birçok sınıflandırma çalışması yapılmış olup, bu sınıflandırmalardan en fazla ön plana çıkan Edward Shils’in ideoloji sınıflandırmasıdır. Shils’e göre en yoğun olandan başladığımızda ideoloji sınıflandırmasını;

- İdeoloji,
- Görüş açısı,
- İnanç Sistemi,
- Sistem,
- Fikir Hareketi,
- Program,

şeklinde yapmak uygun olacaktır. Shils, sınıflandırılmış bu kavramları “anlatım kesinliği, merkezi bir ahlaki ve bilişsel eksen etrafında sistematik olarak kümelenme derecesi, geçmişin veya çağın düşünce türleriyle yakınlığı, yeni unsurlara veya çeşitliliğe kapalılık derecesi, davranışı etkilemeye çalışma derecesi, beraberinde getirdiği etki, katılanlardan istenen fikir birliği, fikrin meşruluğunun ne ölçüde otoriteye bağlandığı, inancı gerçekleştirmeyi üstüne almış bir kurumla ilişkisi” gibi kriterler bağlamında sistematik bakımdan ayırır. Shils’e göre “ideoloji” ancak burada sayılan özelliklerin büyük bir çoğunluğunu taşıması ölçüsünde bütünlük taşıyan fikirselle yapıtlardır (Mardin, 2013: 16).

İDEOLOJİ KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

İdeoloji kavramına tarihsel süreç içerisinde bakıldığında ortaya çıkışı Destutt de Tracy’nin bu kavramı 1796’da vermiş olduğu bir konferansta kullanmasıyla olmuştur. Tracy ideoloji kavramının icat eden kişi olarak Condillac’ı, daha da öncesinde ona ilham veren kişi olarak ta John Locke’u kabul etmektedir (Topakkaya, 2007: 165). Aslında kavramın ortaya çıkışı; rahiplere ve krallara, “iç dünyanın” geleneksel koruyucuları olarak ifade edebileceğimiz egemen sınıflara karşı gerçekleştirilmiş bir darbedir. Birey ve topluma dair kadim dönemlerden itibaren ortaya çıkan bilgi bir egemen sınıfın kontrolünden alınarak, bilim adamları ve teorisyenlerden oluşan bir elit kesime teslim edilmiştir (Eagleton, 2015; 96-97).

Bu durumun dışında 16.yüzyıl itibariyle Avrupa’da kendini gösteren ekonomik değişim ve dönüşümler sadece ekonomik alanla sınırlı kalan bir etkiye sahip olmamış, üretim süreçleri ve ilişkilerinin dışında sosyal, siyasal ve toplumsal yapı ve bunlara bağlı ilişkiler de değişime uğramıştır. Territorial (toprağa dayalı) iktisadi sistemin kapitalist bir sisteme dönüşmesi ile beraber sosyal sınıflar ve tabakalarında bu değişimden nasibini alması sonucu taşra ve şehirlerin demografik yapıları değişirken, buna bağlı olarak da yeni mesleki ve statü gruplarının ortaya çıktığını görüyoruz. Bu toplumsal değişimle birlikte siyasal kültürü şekillendiren

din, gelenek ve mitlerin yerini başka kavramlarla doldurma ihtiyacı doğmuştur (Örs, 2009: 6).

Örs'ün ifadesi ile toplumun en üst kısmına bireyi konumlandıran ve zirveye koyduğu bu bireyi “akıl” ve tüm iktidarlara karşı doğumundan itibaren elde etmiş olduğu “doğal haklar” ile donatan Aydınlanma, bu çerçevede, içinde yaşadığımız çevreyi ve toplumu hem yeniden anlama ve hem de bir bakıma tanımlama çabası olarak ifade edilebilir. Aydınlanma çağı, kadim dönemden beri devam eden temel parametreleri ve değerleri kökünden değiştirmiş olup, siyaset ve felsefe ile ilgili olarak var olan bilgiler tersyüz olduğu yeni bir süreç başlamıştır. Kadim gelenekler ve aşkın inançların, toplumu ve siyasal düzeni şekillendirdiği dönem yerine insanların bilim ve ön kabullerden arınmış salt aklını kullanarak dünyaya dair her şeyi izah ve hayatını dizayn edebileceği düşüncesi yerleşmiştir. Bu parametre değişikliği liberal birey anlayışının ve bilimin, yerleşik inanç ve düşüncelere karşı bir başarısı olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda daha önceki dönemi şekillendiren klasik bilgi kuramı zayıflarken, modern siyasal teori daha fazla güçlenerek önem kazandı. Modern teoriye göre bu dakikadan sonra toplumu değiştirme siyasal akla sahip olan bireyin rolü olarak belirlenmiştir. Aydınlanma dönemi düşünürlerine göre yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi artık kadim geleneklere ve dine dayandırmak mümkün olmaz, çünkü onların ifadesiyle hem din hem de ön yargıların akılla açıklanması olası değildir. İşte tam bu noktada 17.yüzyıl'ın sonunda ideoloji kavramının siyasal literatürümüzde Fransız İhtilali'nin bir ürünü olarak ortaya çıktığını görüyoruz (Örs, 2009: 6-7).

Fransa'da Konvan-siyon döneminde ideologlar adı verilen grubun üyesi olan Destutt de Tracy, kavramı “toplumun doğru düşünmesini sağlayacak fikir bilimi” anlamında kullanmıştır (Mardin, 2013: 24). Tracy düşünce bilimi olarak adlandırdığı bu bilimi biyoloji veya zooloji gibi bilimlere benzer şekilde kurumsallaştırma çalışmaları yaparken, ideolojinin insan aklı tarafından üretilen düşünce ve fikirlerin kökenlerinin bulunmasında faydalı olacağını iddia etmiştir (Kaya, 2004:68). Daha sonraki dönemlerde Marx ve Engels gibi düşünürler tarafından fikirlerin maddi dün-yadan bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiği yanlısamasını ifade eder hale gelecek olan bu kavram, aslında bu tanımlamanın yüzde yüz karşıtı bir şey olarak ortaya çıkmıştır (Eagleton, 2015; 98).

19. yüzyıl da yaşamış olan ve özellikle eğitimin kilisesinin güdümünden kurtarılması konusunda çalışmalar yapan Tracy, ideoloji olarak adlandırdığı ve fikirlerin asıl kaynağını ortaya çıkaracak bu yeni bilimi tanımlamak için ortaya attığı ismin dini içerik taşıması konusunda özellikle çok hassasiyet göstermiştir. Bu bağlamda metafizik ve psikoloji kavramlarını yetersiz görerek reddetmişti. Tracy, ideoloji olarak adlandırdığı bu bilimi vasıtasıyla fikirlerin doğuştan geldiği fikrine karşı çıkarak, bunların duyumlardan kaynaklandığını ortaya koymayı amaçlıyordu. Tracy, bu noktadan hareketle aklın fizyolojik bir şey olduğuna inanmış ve ideolojiyi zoolojinin bir alt dalı olarak düşünmüştür (Bulut, 2011: 184-185). Mardin'e göre “Tracy, Fransa'daki devri-min Condillac'ın düşüncelerinin uygulaması açısından çok değerli bir fırsat çıkarmış olduğuna inanıyordu ve bu fırsatın kaybedilmesinden endişe ediyordu. İnsanların kafalarındaki yanlış fikirlerini düzeltmeye imkân

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

sağlayacak fikir bilimini yaygınlaştırmanın sırası gelmişti ve ideologlar ile çok yakın bağları bulunan Napolyon Bonaparte iktidar olduğunda bu fırsatı onlara sağlamıştır. Napolyon ideologlara üyesi buldukları “Institut de France” isimli bir kuruluş aracılığıyla Aydınlanma’nın ilkelere uygun bir içerikle yeni bir eğitim sistemi geliştirmeleri görevini vermiştir.” (Mardin, 2013: 24).

İdeoloji kavramının daha sonraki dönemlerde Fransa dışında yaygınlaşması ideolojistler sayesinde olmuş, felsefik tartışmaların yapıldığı ortamlarda çok fazla kullanılmaya başlamıştır. Kavramın Amerika’da yaygınlaşmaya başlaması ise Destutt ile arkadaşlığı bulunan Th. Jefferson arasındaki yazışmalar sonucunda olmuştur. Napolyon, ideolojinin tarihsel gelişim süreci içerisinde çok farklı etkide bulunmuş bir aktör olarak ayrı bir yere sahiptir. O, kavramın ortaya çıktığı ilk dönemler bizim ideolojist olarak adlandırdığımız grubun içindeyken daha sonraki aşamada bulunduğu bu noktadan uzaklaşarak çok farklı bir yere gelmiş ve ideolojistlerin düşmanı haline gelmiştir. Napolyon’a göre onlar, kendilerince iyi olarak kabul ettikleri bir toplumsal modeli, topluma benimsetmeye çalışmaktan başka hiçbir şey yapmamışlardır. Ancak bu toplumsal projeksiyonu kabullendirme sürecinde ileri sürmüş oldukları tasarımların realite ve toplumsal gerçeklikle uyuşup uyuşmadığına bakmaksızın sadece spekülasyon yapmaktadırlar. Bu bağlamda Napolyon onları toplumsal gerçeklikten uzak Ütopik düşünceye sahip muhayyeller olarak suçlamaktadır. Napolyon, ideoloji kavramını felsefik bir yaklaşımın mevcut siyasi otorite bir meydan okuma olarak görmekte ve önemli olanın sadece otorite olduğuna inanmaktadır (Topakkaya, 2007: 166 Napolyon’un Tracy ve arkadaşlarına yönelttiği eleştirinin temelinde ileri bir düzeydeki akılcılığın irrasyonellik içerdiği iddiası vardır. Napolyon bu düşüncülerini değerlendirirken, aklın çalışmasına ilişkin bilimsel çalışmalar yaparken bunu dünyaya ait gerçeklikten uzak bir şekilde yürüttükleri ve dünyayı kendi kabuğundan ibaret sayan bir tarzda kendi ortamlarında yalnız kaldıklarından bahsetmektedir. Ona göre ideoloji terimi, bu dönemde bilimsel materyalizmden uzaklaşarak tamamen birbiriyle bağlantısız düşüncelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir yığını ifade eder hale gelir (Eagleton, 2015; 103). 1800’lü yılların başında kilise ile anlaşma yoluyla kendi otoritesini kabul ettirmesini müteakip ideologlara karşı açıkça cephe almış ve onları kendi ifadesiyle “ateistler okulu” olarak nitelendirmişti (Bulut, 2011:187). Napolyon’un onları karşısında bulmasının sebebi kilisenin eğitim yapma yasağını kaldırmış olmasıdır. Napolyon’un siyasal ve sosyal sistemi güçlendirmek amacıyla vermiş olduğu bu taviz İdeologların hoşuna gitmemişti. İdeologların olumlu bir şekilde kullandıkları “ideoloji” sözcüğü bu dönemden itibaren Napolyon’un söyleminde alay ve kınama konusu olarak yer almıştır (Mardin, 2013:25). Napolyon bu olumsuz bakış açısı ve değerlendirmeleri, kavramın toplum içerisinde olumsuz bir şekilde anlamlandırılmasına neden olmuştur. Bu olumsuz bakış açısı ve anlamlandırma çağdaşı olan bazı yazarlar tarafından da benimsenince ideoloji kavramı olumsuz bir nitelik kazanmıştır (Topakkaya, 2007: 166). Sonraki dönemde, Marx ve Engels’in de ideolojiyi bu anlamda kullandığını görüyoruz.

Bu dönem içerisinde yeterince bilinmeyen ideoloji, daha çok 19. yüzyıl ve takip eden yüzyıllarda dünyanın her tarafında yaygınlaşma eğilimi göstermiştir

(Mardin, 2013: 129). İdeolojilerin 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşması ve toplumda kabul görmesi ise, toprağa dayalı bir ekonomik ve sosyal sistemden, sanayi toplumu adını verdiğimiz üretim araçları ve üretim ilişkilerinin değiştiği bir sisteme geçiş, buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal değişme ve ortaya çıkan yeni koşullar ile ilgilidir (Örs, 2009: 7).

Mardin'e göre, bu koşullar üç başlık altında toplanabilir. İlk olarak, ideolojinin hedef kitleleri olarak ifade edebileceğimiz yeterince eğitim almayan ve buna bağlı olarak yazılı-basılı eserleri okumayan insan gruplarına etki edebilecek yeni yayım araçları ve eğitim tekniklerinin gelişmesi ve buna bağlı olarak, o toplum içerisinde yaşayan aydınların değişik fikirlerin üreticisi olarak toplumda daha fazla saygınlık kazanmaları ve önemli pozisyonlar elde etmeleridir. İkinci olarak, 19. yüzyılın üretim tekniklerinin ve ilişkilerinin değişmesine yol açan sanayileşme ile beraber ortaya çıkan sorunların insanları köksüzleştirmesi ve bu koşulların da ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip olması olarak ifade edilebilir. Üçüncü olarak, sanayileşme ile ortaya çıkan bu toplumsal koşullar içerisinde fikir üreticisi olarak ortaya çıkan aydınların özerklik kazanmaya başlamalarından bahsedilebilir. Mardin'e göre ideoloji bu değişmelerin sadece biri üzerinden açıklanamaz, her üç durumunda ideolojilerin ortaya çıkmasında etkisi söz konusudur (Mardin, 2013: 129).

18. yüzyıl boyunca faaliyet gösteren özellikle Fransız ideologlar, metafizik konusunda karşı çıktıkları noktaları daha çok John Locke'un ampirist felsefesi üzerinde temellendirmişler ve insanların toplumsal hayata dair sahip olduğu düşüncelerin doğuştan ya da ilahi-aşkın bir kaynaktan (Hristiyan inancı için Tanrı) gelen fikirler olmadığını, bu fikirlerin duymalardan kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Locke'un bu anlayışına baktığımızda toplumsal hayat içerisinde bireylerin pasif ve birbirinden kopuk olarak tasavvur edildiğini görüyoruz. Tüm bunlara ilaveten din, kadim gelenekler ve siyasal iktidara karşı, özerk bir akıldan ve bilimden bahsederken, bunların arkasında yer alan siyasal çıkarlarını maskeleymişlerdir. Aslında burada acaba "ideoloji, ilk olarak ideoloji eleştirisinden doğmuştur" çıkarımını yapmak yerinde mi olacaktır. Burada kastettiğimiz şey ideolojinin "ancient regime"nin karanlık yapısını ortadan kaldırırken, insanların toplumsal gerçeklikleri görmelerini engelleyen kör edici bir ışığa benzediğidir. Eagleton'ın tabiriyle bu Aydınlanma geleneğini savunan ideologların amacı "Toplumunu rasyonel bir temelde baştan aşağı yeniden inşa etmektir. Onlar, acımasız mutlakiyetçi iktidarını ayakta tutmak için insanları dini, boş inançlarla besleyen bir toplumsal düzene korkusuzca karşı çıkmış ve insanların, afyon ve yanılısma olmaksızın yaşayabilecek yaratıklar olarak saygının bir hayat sürebilecekleri bir gelecek hayali kurmuşlardır." Ayrıca Eagleton'a göre bu ideologların ileri sürmüş oldukları fikirlerin temelinde esaslı paradoksların varlığından söz edebilir. Temel tezlerinde toplum içinde yaşayan bireylerin içinde buldukları çevrenin ürünü olduğunu iddia ederken, aynı zamanda toplum ve içinde yaşadıkları ortamın etkisiyle ortaya çıkan ikinci derece belirlenimlerinin de kişilerin eğitilmeleriyle ortadan kaldırılabileceğini iddia etmişlerdir (Eagleton, 2015; 96).

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

Lenin ve Neo-Marksistlerinin büyük bir çoğunluğuna göre ideoloji, daha önceki dönemden farklı olarak belli bir sosyal sınıfı bir arada tutunmasını sağlayan, menfaatlerini gerçekleştirilmeye dönük beklentilerini dile getirmelerini ve bu beklentilerini elde etmek için faaliyete yönlendiren fikirler olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda ideoloji, Napolyon ile başlayan ve sonraki dönemde Marx ve Engels gibi düşünürlerin sahip çıktığı olumsuz anlamından sıyrılarak pozitif bir anlamda düşünölmeye başlamıştır. İdeoloji onlar için ne kaçınılmaz olarak bu andan itibaren ne yanlış bilinç tasavvuru ne de bilimin karşısına konulmuş olan bir kavramdır. Özellikle Lenin ile birlikte artık bilimsel sosyalizm işçi sınıfının ideolojisi olarak kabul edilmiş olup sınıf mücadelesinin en kullanışlı aracı olmuştur. Lenin'in ideoloji kavramının içeriğine dönük yaptığı değişiklik, onun işçi sınıfının kendi başına asla bilinçlenemeyeceği düşüncesine dayanıyordu. Lenin, bu noktada proleterya rehberlik edecek öncü bir partiye ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Marksizmin ideolojiye bakışı 20. yüzyılda çok daha karmaşık bir şekil almaktadır. Lukâcs'a benzer bir şekilde düşünen birçok yazar diyalektik materyalizmi, burjuva ideolojisi ile kıyaslandığında çok daha rasyonel ve bilimsel kabul etmekle beraber onu bir ideoloji olarak ta kabul etmektedirler. Bunun yanında Lukâcs ideolojinin Lenin'in düşündüğünden çok daha kapsamlı bir şekilde, toplumsal ve politik hayatın derinlerine kök saldığını ileri sürmüştür (Bulut, 2011: 193).

1950'lerden itibaren ise post-endüstriyel toplum olarak ifade ettiğimiz daha önceki döneme göre farklılaşan, sivil toplum kavramı ve çeşitli örgütlenme biçimlerinin ön plana çıktığı bir dönemde ise artık Bell ve Fukuyama gibi düşünürlerin dile getirdiği bir ideolojilerin sonu iddialarını görmekteyiz. Bu dönemde sağ ve sol olarak nitelendirdiğimiz ideoloji çizgisi üzerinde bulunan ideolojilerin toplumsal yapıdaki değişmeye ve ekonomik çalkantılara paralel olarak benzeştiğini görüyoruz (Örs, 2009: 7). İçinde yaşadığımız ve post-modern dönem olarak nitelendirilen dönemde modern döneme ait temel paradigmaların yerine farklı paradigmaların gelmiş olması ve toplumsal değişme kaynaklı olarak gerçekleşen büyük çaplı siyasal, kültürel ve hukuki değişimlerin sonucu geleneksel ideolojilerin kaybolmaya başladığını, bunun yerine ise geçmişe ve geleceğe ilişkin herhangi bir projeksiyona sahip olmayan "amorfl" kavramı ile ifade edebileceğimiz düşünsel bir tarzda hareket eden siyasal ve toplumsal grupları görmekteyiz. Bu bağlamda Bell ve Fukuyama gibi düşünürlerin iddia ettiği gibi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan dönemin ideolojilerin sonu kavramıyla nitelendirilmesi çok anlamlı gözükmemektedir. Tam tersine bu dönemde ideolojilerin devam ettiğini görölmektedir. Fakat bu ideolojilerin geleneksel ideolojilerden farklı olarak çatışma, öteki, kimlik gibi kavramlar üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Geleneksel ideolojilerin toplumsal ve siyasal yapıyı dönüştürürken önce teoriyi daha sonrada bu teoriye uygun bir pratiği ortaya koyduğunu söyleyebiliriz (Örs, 2009: 10).

Bu çerçevede etkinliğinin hala devam ettiğini gördüğümüz ideolojiler ile ilgili olarak modern dönem içerisindeki ideolojilerin, toplumsal değişmeyi gerçekleştirme bağlamında değerlendirildiğinde bir toplumsal mühendislik faaliyetine benzediği görölrken, post modern dönem ideolojilerinin modern dönem ideolojilerinin tam tersi olarak teori değil pratik kaynaklı olduğu görölmektedir. Bu

bağlamda, post-modern dönemin ideolojileri, modern dönem ideolojilerinden farklıdır ve onları klasik ideolojiler gibi anlamlandıramayız. Genel olarak post modern dönemde ideolojilerin sonunda değil de içerisinde bulunduğumuz dönemin koşullarına uygun olarak bir değişiminden bahsedebiliriz. Çağdaş ideolojiler; içinde olduğumuz dönemin sosyal, kültürel, siyasal bilgi anlayışı ve sivil toplumdan etkilenmekte olup, buna uygun olarak bireyin toplum içerisinde konumlandırılması, insanlık için geleceğe ilişkin projeksiyonlar çizme ve hâlâ dünyayı anlamlandırma, kimlik verme işlevlerini yerine getirmektedir (Örs, 2009: 11).

Tarihsel süreç içerisinde ideoloji kavramı ile ilgili olarak sosyal ve siyasal bilimler alanında söz sahibi olan düşünürler bu kavramın bilimle ilişkisini veya tam tersi olarak bağlantısızlığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Mardin, ideoloji ve bilimin eşanlamlı mı, yoksa farklı mı olduğu konusunu tartışmakta ve her iki kavram arasında önemli birliktelikler var olmasına rağmen bazı konularda kayda değer farklılıkların mevcut olduğundan bahsetmektedir. Bu farklılıklardan en fazla ön plana çıkardığı ise, bilimin biçimsel işlemlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış bir yöntemle sahip olmasıdır. Ona göre ideoloji bilimin sahip olduğu bu biçimsel işlemlerden oluşan bir metodoloji konusunda bir olmazsa olmaz bir zorunluluğa sahip değildir. İdeolojinin kendi içinde duygular ve beklentilerle kurgulanmış olan bir mantığı mevcuttur (Mardin, 2013: 19).

İdeoloji olarak kabul edilen fikirler Therborn'a göre "bilim, sanat, felsefe veya hukuk olmadıkları gibi" onların üstlenmiş olduğu fonksiyonları da üstlenmezler. Ama sanat, müzik ve felsefe gibi gerek sanat dalları gerekse bilimler ideolojilerden doğar ve ideolojik işlev görebilirler. Dolayısıyla sadece toplum içinde yaşayan bireylerin faaliyetleri değil, bilimsel, felsefi ve hukuksal pratikler de ideoloji tarafından şekillendirilirler. Adam Smith'in ulusların zenginliği kitabı ekonomi ile ilgili bir eser olmasına rağmen ekonomik liberalizmin ideolojik temelini de oluşturmaktadırlar. Marx'ın bilimsel sosyalizmi veya Darwin'in yapıtları bilimsel yapıtlardır ancak bunlarda Smith'in eseri gibi ideolojik olarak fonksiyon üstlenmişlerdir (Therborn, 1989: 12).

İdeoloji, son zamanlarda bilimin karşısına konulmuştur. Eagleton'un ifadesiyle "ideolojinin tam da bir bilim olarak, fikirlerin oluşumunu ve gelişimini yöneten yasalara ilişkin bir rasyonel sorgulama olarak doğmuş olması ironik bir durumdur. Bunun kökleri, Aydınlanma'nın akla tamamen şeffaf görünen, ancient regime'e özgü karanlıkçılık (obscurantism) boş inanç ve önyargılar dan bütünüyle arınmış bir dünya kurma düşünün derinliklerinde yatmaktadır" (Eagleton, 2015; 95).

Sonuç olarak ideoloji ve bilimin, toplumsal meselelere çözüm getiren düşünsel ürünler oldukları için bu doğrultuda birbiriyle benzeştiği söylenebilir. Ancak, bu benzerliğin yanında her ikisinin farklılaştığı noktalar da söz konusudur. Öncelikle ideoloji, belirli değerleri içinde barındıran bir kavram olarak bilimden ayrılır. Bunun yanında bilim; gözlem ve deneye dayanırken ideoloji ise bu olgulardan bazılarını içermekle beraber onlardan daha ileri boyutta kısmi yoruma ve gözleme dayanmaktadır (Kaya, 2011: 172).

Felsefe ve siyaset biliminde bazı kavramlar kimi yazar ve düşünürlerce aynı anlamda kullanılmaktadır ki, bu bağlamda siyasal kültür ile ideoloji

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

kavramlarının da aynı anlamda kullanıldığına şahit olunmaktadır. Bu her iki kavram birçok açıdan benzerliklerine rağmen, birbirlerini tam olarak karşılamadıklarını söylemekte fayda vardır. Mit ve ideoloji sosyal ve siyasal açıdan benzer bir işlev görmektedirler ki bu işlev gerek toplum gerekse birey açısından dünyanın belirsiz yapısı ve anlaşılmağını gidermek olarak belirtilebilir. Bunun yanında ideoloji ve mit, bu araçları kullanan iktidar aygıtının, toplumu veya sosyal grupları manipülasyonu da önemli fonksiyon icra etmektedir. Bu ortak noktaların dışında ideolojileri mitlerden ayıran işlevlerinin başında, ideolojilerin toplumun ve sosyal grupların dışında tek tek bireyleri kimlik oluşumu noktasında etkilemesi gelmektedir. Ayrıca ideolojiyi diğer görüş ve teorilerden ayıran önemli bir nokta rasyonel açıdan tutarlı olmasıdır. İnsanları ideolojilere yönelten başlıca noktalardan biride bu mantıksal tutarlılığıdır. Aslında burada yapılan şey toplum içerisinde meydana gelen bir meselenin ideoloji tarafından bir mantıksal zemine oturtulmasıdır. Bu ideolojiyi destekleyenler ise olayların mantıksal zemine oturtulmasından dolayı kendi ideolojisinin tutarlı olduğunu düşünerek psikolojik bir tatmine ulaşır. Bu niteliklerinden dolayı ideolojilerin çok fazla değişmeyi benimsemeyen statik bir yapısı olduğundan bahsedebiliriz. Bu statik yapı veya dogmatiklik biraz önce sözünü ettiğimiz mantıksal tutarlılığın kaçınılmaz bir sonucu gibi gözükmektedir (Örs, 2014: 11).

İdeoloji ve siyasal kültür birçok yazar ve düşünür tarafından aynı anlamda kullanılmasına veya bazı yazarlar tarafından siyasal kültürün bir ögesi olduğu belirtilmesine rağmen realitede ondan farklı ve ayrı bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Siyasal kültürü de içinde barındıran kültür kavramı uzun yıllar boyunca toplum tarafından planlı bir şekilde olmadan, kendiliğinden üretilen değer ve sembollerden oluşan bir bilgi birikimidir. Fakat kültür, ideolojiden farklı olarak kendi içerisinde rasyonel tutarlığı olan, geleceğe dönük projeksiyonlar içeren bir kavram değildir. Diğer taraftan ideolojilere baktığımızda kendi içerisinde akılcı ve tutarlı bir yapısı olduğunu görüyoruz ki bu bağlamda kültür kavramıyla farklılaştığını söyleyebiliriz. Ayrıca ideolojilerin geleceğe dönük projeksiyonları olan ve kendiliğinden toplumun ortak birikimi olarak ortaya çıkan bir kavram olmadığını söyleyebiliriz. Kültür, toplumda yaşayan bireylere toplum içindeki misyonlarını, yapmaları gereken davranışları, grup veya toplumsal aidiyet bilincini, aile veya eğitim kurumlarını araçsallaştırarak vermektedir. İdeolojilerin insan zihninin bir ürünü olup, tıpkı kültür gibi bireye aidiyet duygusu verme ve belli bir amaç doğrultusunda mobilize etme gibi işlevleri söz konusudur (Örs, 2009: 3).

İdeolojinin egemen bir sınıfın dünya görüşü olduğunu ifade eden geleneksel anlayış, gerekse ideolojinin ekonomik toplumsal düzen tarafından şekillendirildiğini iddia eden teoriler ve ideolojinin söylemsel olduğunu ortaya koymaya çalışan göstergebilimsel yaklaşımların belirli bir gerçeklik taşıyan yönü mevcuttur; fakat tek tek alındıklarında tamamı sınırlı ve kusurlu gözükmektedirler. İdeolojileri, bir bilincin ürünü olarak ortaya çıkarılmış inanç sistemleri olarak değerlendiren rasyonalist bakış bu bağlamda yetersizdir. Bu yaklaşım ideolojinin duymusal, usdışı, mitsel ya da sembolisel boyutlarını gözden kaçırmakta olup, ideolojiye konu olan öznenin siyasal otorite ile olan hareketli ve spontane olarak

gelişen ilişkilerini nasıl oluştuğunu, gündelik hayatı nasıl ahenkli ve canlı hale getirdiğini fark etmemektedir. Bunun yanında genel olarak tüm ideolojilerin dile getirmiş oldukları söylemlerin genellikle doğru olduğunu söylenebilir. Eğer öyle olmamış olsaydı, toplumsal hayata hiçbir etkileri olmamış olurdu. Ne var ki ideolojiler için söylemiş olduğumuz bu doğrulanabilirlik ideolojilerin iddia ettiği tüm söylemler için geçerli değildir; doğru olan iddiaların yanında yanlış önermelerin mevcudiyetinden de bahsetmek gerekmektedir. Doğru önermelerin yanında yanlış olanların mevcudiyeti kendi içyapılarında var olan gizli bir özellik olmayıp, adalet ve meşruiyet konusunda sorunlu olan bazı baskıcı siyasal sistemleri onama ve onlara meşruiyet kazandırma sırasında yaptıkları gerçeğe dair çarpıtma ile ilgilidir. Burada bahsedilen çarpıtma veya yanlışlık olarak ifade edebileceğimiz durum epistemik, fonksiyonel veya köken bilimsel ya da bu üçünün karması şeklinde ifade edebileceğimiz bir yanlışlık olabilir (Eagleton, 2015; 289).

İDEOLOJİNİN FONKSİYONLARI

İdeoloji sözcüğü, günümüzde taraflı bir yaklaşım olarak algılanmışsa da, kavramın ilk olarak ortaya çıktığı Batı Avrupa’da, buna zıt olan bir anlamda “doğru düşünme bilimi” olarak ortaya çıktığı görülüyor (Mardin, 2013: 22). Bu noktada öncelikle ideolojinin ne olduğundan veya kim tarafından kullanıldığının yanında hangi siyasi ve toplumsal ortamda ortaya çıktığına bakılmalıdır. Ancient regime’i takip eden modern dönemde daha önceki dönemde aşkın güçlerden kaynaklandığına inanılan klasik bilgi anlayışı yerine insan aklı tarafından üretilen yeni bir bilgi anlayışı söz konusu olmuştur. İşte ideolojiler de tam bu noktada insan aklının bir ürünü olarak toplumsala ait bilinmeyenleri açıklamak, insanların var olan sorunlarını aşması için seçenekler sunma fonksiyonunu üstlenen bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Claude Levi-Strauss’a göre Aydınlanma sonrası modern toplumun daha önceki dönemle kıyaslandığında farklı olarak yaptığı, toplumu şekillendiren “din”, “gelenek” ve “mitos” un yerine bize toplum içinde yaşamamız için gerekli yönlendirmelerin mevcut olduğu bir yol haritası sunan ideolojiyi koymak olmuştur. Bu bağlamda ideolojiler aslında bireyin ve içinde yaşadığı toplumsal grupların elindeki bir harita gibidir. Bu haritalar sosyal, kültürel, siyasal konulara ait bilinmeyenlerin doğru-yanlış düzleminde değerlendirilmesini sağlar ve en iyi seçeneğin hangisi olduğu noktasında bir yargı bildirir (Örs, 2009: 2).

İdeolojiler insanların dünyada hangi şekilde yaşayacaklarının belirlenmesi ve toplumsal ilişkilerinin seyri konusunda temel belirleyici pozisyonunda görev üstlenirler. Kısaca insanlar için dünyanın anlamlandırılma süreci ve buna bağlı olarak bireylerin bilinçli eylem süreci ideoloji tarafından şekillendirilir. Bu süreçte ideoloji insanlara toplumsal özneler olarak seslenir ya da Althusser’in ifade ettiği şekliyle söylem olarak fonksiyon üstlenir (Therborn, 1989: 21).

İdeolojilerin, sosyal-siyasal meselelerin yanında, insanlık tarihi konusunda farklı bir bakış açısı getirmesi ve bireyin fitratına dair gibi birçok konu ile ilgili olarak çok çeşitli açıklamalarda bulunması fonksiyonu söz konusudur. Ayrıca bu konulara ilişkin olarak insanlara en iyi olan seçeneği önerme, geleceğe ilişkin yeni hedefler belirleme gibi işlevleri de bulunmaktadır. Sonuç olarak ideolojilerin, insan

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

doğası ve toplumsala ilişkin açıklamalarda bulunması ve çeşitli yargılara varması gibi konular, onların inanç, ideal ve değerleri içinde barındıran bir kavram olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Örs, 2009: 2). Therborn'a göre "ideoloji ile insanların yaşam-larını kendileri için değişen ölçülerde anlam taşıyan bir dünyada bi-linçli aktörler olarak yaşamalarını sağlayan yönleri kastedilecektir. İdeoloji, bu bilinçlilik ve anlamlılığın iş görmesine aracı olan ortam-dır. Yeni doğan her insani varlığın bilinci geniş ölçüde bilinçsiz psikodinamik süreçlerden geçerek oluşur; simgesel bir dil şifreleri dü-zeni içinde ve onun aracılığıyla çalışır" (Therborn, 1989: 11).

Tüm bu açıklamalardan hareketle ideolojilerin başlıca iki önemli fonksiyonundan bahsedebilir:

- Birey için dünyayı algılama ve anlamlandırma fonksiyonu
- Bireye kimlik ve aidiyet duygusu sağlama fonksiyonu (Örs, 2009:

2).

Mardin, ideolojinin hangi koşullarda etkin olamaya başladığı konusunu tartışırken ideoloji ve kişilik yapısı arasında bir ilişki kuruyor. Bu bağlamda Erik H. Erikson'dan alıntıyla "ergenlik çağı ideolojiler için bilhassa uygun bir ortam yaratır, ergenlik çağındaki gençlerin bazı aramalarını cevaplandırır, bundan dolayı da bu yaş grubunca kolay benimsenir" şeklinde bir yaklaşıma sahiptir (Mardin, 2013: 18).

İdeoloji-ler yalnızca yaşadığımız dünyaya ilişkin söylemleriyle değil, yöneldikleri özne olarak insanlara kim olduklarını anlatmaları açısından çeşitlilik göstermekte olup, bunun yanında aralarında rekabet ve çatışma içinde olmaktadır. Mevcut reel duruma ilişkin olarak ideolojilerin geliştirdiği bu farklı söylemler, çoğunlukla birileri için farklı bir algılamaya yol açarken, bazıları da bu seslenişlerden farklı çıkarım ve algılamalara yönelir. Bu bir bakıma seslenilen öznenin kim olduğu ve aidiyet duygusu ile ilgilidir. Therborn'un bu konuda vermiş olduğu örnek bu durumla örtüşmektedir. "Bir grev ilan edildiğinde bir işçiye işçi sınıfının bir üyesi, bir sendika üyesi, bir iş arkadaşı, iyi bir işverenin vefalı bir işçisi, bir ana veya baba, dürüst bir işçi, iyi bir yurttaş, bir komünist veya anti-komünist, bir Katolik vb. olarak hitap edilebilir. "Evet, ben böyleyim; işte bu benim!" dedirten hitap türü, o kimsenin grev çağrısı-na nasıl yanıt vereceğini de etkiler" (Therborn, 1989: 70). İdeoloji tarafından bireye tanımlanan kimlik toplumun tamamı ile bütünleştiren bir kimlik olmaktan ziyade o ideolojiyi benimseyen gruplar ile bütünleştiren ve bireyi diğer sosyal gruplardan ayıran bir yapıdadır. Bu kimlik toplumun bireye tanımladığı rol ve sorumlukların dışında olarak ideolojinin çizdiği mantıksal tutarlılık çerçevesinde hem toplumsal düzenin hem de siyasetin çerçevesinin belirlenmesini sağlamaktadır (Örs, 2009: 4).

Mardin, ideolojilerin farklı toplumsal tabakalarda farklı şekilde etki ederek, taraftar bulması konusunda; insanların toplumsal hayat içerisinde farklı algılamalara sahip olduklarını fakat hangi toplumsal kesime tabi olurlarsa olsunlar o toplumsal kesimin diğer fertleri veya yakın gruplar ile ortak toplumsal haritalara sahip olduklarından bahseder. Bu toplumsal harita insanların çıkış noktası olduğunda toplumsal yaşamın gereklerinin yerine getirilmesi ve bir arada yaşama kültürünün oluşması söz konusu olur. Bu haritalar 19. yüzyıldan önceki dönemlerde toplum

içerisinde nesilden nesile simgesel bir sistem ile aktarıla gelmiştir. İdeoloji, işte bu adına kültür denilen simgesel aktarım yöntemiyle aktarılan haritaların modern çağda işlevini yitirmeleri sonucu ortaya çıkmıştır (Mardin, 2013: 19-20).

İdeoloji, sadece nesnel toplumsal taleplerin dile getirilmesini ifade eden bir kavram değildir. İdeolojik söylemler ile toplumsal menfaatler arasındaki ilişki, kompleks ve değişken bir şekilde tezahür eder. Bu yüzden ideolojik söylemler ile ilgili olarak bazen rekabet halinde olan toplumsal güçler arasındaki uyumsuzluk kaynağı olarak bazen de toplumsal egemenlik türleri ile onları anlamlandırma biçimleri arasındaki içkin ilişkiler sorunu olarak ifade etmek daha uygun olacaktır. İdeoloji, sadece önceden belirlenmiş konuları pasif bir şekilde ifade etmekten daha fazla toplumsal menfaatlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır (Eagleton, 2015: 290-291).

Son olarak bir soruya cevap vererek ideolojilerin kavramsal çerçevesini tamamlamak yerinde olacaktır. İdeolojiler insanlar veya bazı toplumsal gruplar açısından niçin önem taşımaktadır veya daha basit bir ifade ile ideolojiler niçin gereklidir? Buna burada cevap vermeye çalışalım. İnsan doğal yaşam içerisinde hayatını sürdürmeye çalışan diğer canlılardan farklı olarak düşünme yeteneği ve dünyaya bir anlam katma arzusu ile donatılmıştır. Bu anlamda Örs'ün tabiriyle “insan fikriyatını ve yaratıcılığını içerdiği için doğal olduğu kabul edilen şeyler dünyası”ndan ayrılmaktadır. İnsan doğumuyla birlikte içinde yaşadığı toplum içerisinde “anamlar dünyasını” hazır bir şekilde bulmaktadır. İçinde yaşadığı ve üyesi olarak kabul edildiği toplumsal yapı tarafından ortaya konulan-üretilen veya geçmişten günümüze birikerek yığın haline gelmiş olan dünyaya dair “bilgi” kendisine sunulmaktadır. İçinde yaşadığı ve bir parçası olduğu topluma ait ortak semboller ve “bilgi”yi diğer üyeler ile paylaşma, bu verili bilgi üzerinden diğerleriyle etkileşim içinde olma durumundadır. Bu kişiler dünya ile ilgili ikinci ve üçüncü taraflarla benzer veya aynı şeyleri anlamının bir aracı olarak “dil”i de hazır bir şekilde bulmaktadır. Toplumsal yapı tarafından araçsallaştırılan dil aracılığı ile özne olarak kendini gerçekleştirme fırsatı bulur. Dil, bir açıdan bakıldığında insanın düşünme ve kendisini ifade etme, toplumun diğer kesimleriyle üretilmiş-biriktirilmiş olan bilgiyi paylaşma ve iletişim kurma konusunda bir araç görevi görürken, diğer taraftan da bireyin düşüncelerinin de sınırı olmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca toplumlarda bilginin aktarılması din, kadim gelenekler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Aydınlanma çağı diye adlandırılan dönemden itibaren bu araçların yerini bilimim aldığını görmekteyiz. Bu bir anlamda bir paradigma değişimini de ifade etmektedir. Dünyada yaşayan bütün toplumların kurucu felsefeleri ve değerleri olduğu bilinen bir gerçektir ki bu kurucu değerler, hem toplum içerisinde bireye verilen rolün tanımlanmasına hem de toplumsal ve siyasal düzenin sağlanması için gerekli normların ve kavramsal çerçevenin oluşturulmasını sağlamaktadır. İşte yukarıda değindiğimiz bu paradigma değişikliğinin sonucu olarak bütün toplumlarda dönemsel olarak bu toplumsal ve siyasal düzene ilişkin kavramsal çerçevenin değiştiğini ve yeni kurucu değerlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumsal ve siyasal düzenin kuruluşunda hâkim olan bilgi tarihsel olarak bir değişime maruz kalmıştır (Örs, 2009: 4). Örs, bunu bilginin üretilme

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

biçimi açısından şu şekilde ifade etmiştir: İdeolojiler epistemolojik olarak belli bir zeminde gerçekleşirler; ‘bilgi’nin ne anlama geldiği, nasıl ve kim tarafından üretildiği, doğruluk oranı yüksek bir bilgiye hangi yollarla ulaşıldığı sorularına getirilen cevapların içeriği, aynı şekilde insanların dünyayı nasıl algıladıklarını veya bu algılamanın nasıl olması gerektiğini de bizlere söylemektedir. Episteme’nin üretilme tarzı ve insanların doğru bilgiye ilişkin algılarını, bu algılar ile uyumluluk gösterecek bir iktisadi, toplumsal ve siyasal teşkilatlanma biçimlerini de ortaya çıkarmaktadır. İlkel topluluklarda doğru olduğu kabul edilen bilgi çevre de yapılan gözlemlere dayalı olgular ve kabile büyücüsü tarafından bu konularla ilgili olarak yapılan yorumlar veya tanrılar tarafından gönderildiğine inanılan ve onların sözcüsü ve üstün bir güce sahip olduğu kabul edilen liderin söylediklerinden ibarettir. Antik Çağ’da Yunan medeniyetini temellendiren düşünürlerin büyük bir kısmına göre doğru olan bilgi gözlemlenebilir olan evrende değildir, yalnızca bireyin düşünce galesi ile ulaşılabileceği metafizik olarak değerlendirilebilecek bir olgudur. Orta Çağ’da Avrupa’da ise doğru olarak kabul edilen bilgi kutsal kitap kaynaklı olan bilgidir; bu kitaplarda yer alan bilgi kesin bir şekilde doğrudur ki, bu bilgi dışında insanların evreni ve hakikati anlamaya ve açıklamaya çalışmaları boş bir çabadır ve bu gayret boş bir gayret olarak kabul edilmekte ve dünya hayatı sonunda ulaşacağımız ahiret hayatı konusunda bize hiçbir faydası olmayacaktır. İşte tam bu noktada bilginin kaynağı olarak akıl ve bilimi ön plana çıkaran Aydınlanma felsefesi dünyaya dair herşeyi açıklamada geleneksel olan kaynakları değiştirerek bunların yerine akılcı ideolojileri ikame etmiştir (Örs, 2009: 4-5).

İdeolojinin maddi belirlenimi sorunuyla ilgili olarak klasik gelenek "temel-üst yapı" metaforu üzerinde açıklama yoluna gitmişti. Takip eden dönemde ortaya çıkan modern Batı Marksizminde ise yalnız klasik anlayışı değil, sorunun kendisini de göz ardı etmek gibi bir eğilim zuhur etmiştir. Althusser ve takipçileri ise ilk olarak bilim-ideoloji arasında bir ayırmda bulunmuş, daha son-raki aşamada ise ideoloji ve devletin ideolojik araçları vurgulanmıştır. Yeni-Gransici yaklaşımda ise daha çok ön plana çıkan anlayış ideolojik hegemonyanın yaratılması ve örgütlenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bazı sosyal bilimcilerin vurgu yaptıkları nokta ise toplumsal meşruiyet krizleri olmuştur. Bu bağlamda Weberci meşruiyet kavramını ön plana çıkarmışlardır (Therborn, 1989: 35). Burada, tarihsel olarak farklı açılardan ortaya konulan ideoloji kavramının tam olarak kavranabilmesi için söz konusu kronolojik olgunlaşma-başkalaşma-değişme sürecine değinmek yerinde olacaktır.

MARX’IN İDEOLOJİ ANLAYIŞI

İdeoloji terimi ile ilgili tarihsel süreç içerisinde yapılan çalışmaların başında Marx’ın çalışmaları gelmektedir. Heywood’a göre ideolojinin serüveni Marx’ın yaptığı bu çalışmalarda kelimeyi kullanım tarzı ile başlamaktadır (Bulut, 2011: 189). Karl Marx’ın ideoloji kuramını “ekonomi ve felsefe elyazmaları” eserinde (1844) en açık bir şekilde açıklamaktadır. Bunun yanında ideolojiye ait yaklaşımı yabancılaşma kuramının bir parçası olarak ifade edebilir (Eagleton, 2015; 103). Marx’ın “ideoloji” kavramını tanımlarken yanlı ve gerçekleri olduğu gibi

yansıtmayan fikir bağlamında kullandığı görülmektedir. “Alman İdeolojisi” adlı kitapta düşünülerin bu taraflı ve kendine göre sorunlu düşünce yapılarını ortaya koymaya çalışmıştı (Mardin, 2013: 20). Marx’ın toplumsal sorunlara ilişkin fikirleri vardı, fakat kendisi bu fikirleri ideoloji bağlamında tanımlamıyordu. Ona göre kendi fikirleri ideoloji olarak nitelendirilemezdi ki kendisi ben marksist değilim demek suretiyle açıkça ortaya koymaktadır. Marx’ın bu yaklaşımından hareketle çok uzun bir süre onun izleyicilerinde ideolojinin çok olumsuz bir çağrışımının olduğu söylenebilir (Mardin, 2013: 21).

Marx’ın ideoloji kuramına en önemli etkisi kavramı tanımlarken birey merkezli psikolojik yaklaşımlardan uzaklaştırarak, kavramı toplumsal düzlemde ele almasıdır (Bulut, 2011: 189). Onun açıklamalarında iki ayrı ideoloji kavramsallaştırmasından söz edilebilir: Bunlardan birinde toplumların tarihlerini bilinçli bir şekilde yapmalarına imkân sağlayan ortam olarak görülmektedir. Bu anlamdaki ideoloji kavramsallaştırması üretim ilişki-lerinin aktörleri olan ve üretici güçleri oluşturan insanlarda, var olan çatışmaların farkındalığı söz konusu olduğundan itibaren “onu sonuna kadar götürdükleri biçimler”e ilişkindir (Therborn, 1989: 13).

Marx ve Engels tarafından hazırlanan “Alman İdeolojisi” adlı çalışmada, her dönemde toplumlarda egemen olan düşüncelerin o dönemde o toplumlarda yaşayan egemen toplumsal sınıfların düşünceleri olduğunu ifade ederken, burada kastettikleri bu düşüncelerin dolaysız olarak bu egemen sınıf aracılığıyla üretildiğidir. Bunu ifade etmek içinde bir "genetik" gözlem tasavvur ediyorlardı. Fakat bu fikirler kim tarafından üretilmiş veya devşirilmiş olurlarsa olsunlar, yöneticilerin üzerinde hâkimiyet kurduğu fikirlerdir (Eagleton, 2015; 70). Söz konusu Alman İdeolojisi adlı eser o hayattayken yayımlanmamış olup, ancak ölümünden sonra insanlar onun bu bağlamdaki düşüncelerini öğrenme imkânı bulmuşlardır. Alman ideolojisinde Marx’ın kavramlaştırması, Napolyon’un yaklaşımına benzer bir şekilde olumsuz ve pejoratif bir tarzda söz konusu olmuştur. Marx’ın burada psikolojik koşullardan daha çok sosyal koşullara vurgu yaptığı görülmektedir (Bulut, 2011: 190). Alman İdeolojisinin tüm her şeyin ötesinde bir tarih tezi olduğu bilinmelidir. Bu eser Materyalist tarih anlayışı ve tarihsel materyalizmin ilk kez net bir şekilde ortaya konulmuş olduğu ilk metin olarak ifade edilebilir. Eserde Marx maddi varoluşu düşünceden ve toplumsal varlık bilincinden önceki bir aşamada değerlendirmiştir. Bu yaklaşıma göre insanlığın ilk tarihsel eylemi kendi ihtiyaçlarını karşılayacak maddi gereksinimlerini üretmek olmuştur. Alman ideolojisinde günümüzde kullandığımız manada üretim ilişkileri kavramı yerine ilişki biçimleri ortaya konulmaktadır. Özel mülkiyet ve toplumsal iş bölümü devlet ve sınıfsal yapıların üzerine bina edildiği ana unsurlar olarak ele alınmış ve komünist toplumsal yapı da bu kavramların yok sayılması üzerinden tasarlanmıştır. Burada ortaya konan en temel önerme “Komünist Devrim” in tek tek dünya ülkelerinde gerçekleşeceği değil, tüm dünya üzerinde gerçekleşeceği tezini esaslı bir şekilde ortaya koyan en sarıh eser olarak söylenebilir. Proleterya ve komünizmin tarihsel bir şekilde tüm dünya üzerinde gerçekleşebileceği en temel önermesi olarak ortaya çıkmaktadır (Yurtsever, 2015: 63-64). Alman ideolojisi, kavramın olumsuz

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

bir çağrışımla kullanıldığı bir eser olmasına karşın, esasında Fransız materyalistlerin temel amaçlarında bir sapma oluşturmamaktadır. Aydınlanma projesine sıkı sıkıya bağlıdır. Marx ve Engels, Bauman'ın da belirttiği gibi, dünyayı aklın standartlarına uygun hale getirme konusunda, en az Fransız devrimini doğuran düşünsel iklimin yapılanmasında rol oynayan düşünürler kadar tutkuluymdu (Çelik, 2005; 32).

Genç Marx'a göre her ideolojide insan ve onun içinde bulunduğu koşullar, bir camera obscura'daki gibi tepetaklak bir şekilde ise, tıpkı nesnelerin retinada tersyüz edilmesi insanın fiziki ve tarihsel yaşam sürecinden kaynaklanmaktadır (Eagleton, 2015; 104). Marx'ın, toplumsal yapının altyapı başka bir ifadeyle ekonomik temel ile üstyapıdan oluştuğunu iddia ettiği metafor, ki burada bahsettiği toplumsal yapı iki tabakadan oluşmaktadır: Hukuk-Devlet ve İdeoloji. Marx, burada ideolojiyi de ahlaki, din-sel, hukuki, siyasi vb. şekilde kategorize etmiştir (Althusser, 2014: 42). Marx ve Engels'in anlayışında "ideoloji" insan aklına ve pratiklerine ilişkin doğru olmayan ve idealize edilmiş bir yaklaşıma ilişkindir. "İdeoloji, filozofun bilinçli fakat yanlış bir bilinçle ortaya çıkardığı bir süreçtir (Therborn, 1989: 13). Marx ve Engels'in "İdeoloji", "Yanlış Bilinç" ve "Felsefe" ye Alman İdeolojisi ve ortaya koymuş oldukları diğer eserlerde eş anlamlı bir yaklaşım getirdikleri görülmektedir. Ayrıca ideoloji kavramını genel olarak gerçekliğin tersyüz edilmiş algılanması ya da yansıtılması olarak kullandıklarını görmekteyiz (Yurtsever, 2015: 65). Marx, kavramın aslında hakikatin çarpıtılması veya başka bir ifadeyle yanılsama olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Ve her ideolojide insanlar ve onların ilişkileri bize camera obscura'daymış gibi baş aşağı görünüyorsa, bu görüngü de, tıpkı nesnelerin, gözün ağtabakası üzerinde ters durmasının onun doğrudan fiziksel yaşam sürecinden ileri gelmesi gibi, onların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri gelir." (Bulut, 2011: 190). Marx ve Engels'in elinde, düşüncelerin maddi dün-ya ile bağlantısız olarak değerlendirilmesi gerektiği yanılsamasını simgeler şekilde olan ideoloji kavramı, Tracy'nin ideoloji kavramsallaştırmasının tam zıttı bir şey olarak ortaya çıkmıştır. Burada Marx'ın kavramsallaştırmasını zihnin işle-yişinin en az yerçekimi kanunları kadar ölçülebilir olduğunu savunan mekanik materyalizmin bir parçası olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Eagleton, 2015; 98). Marx ve Engels ideoloji kavramını bu şekilde yaklaşırken temel kaygıları; sınıfsal çatışmaların, bilinç biçimlerinin, ideolojik ve siyasi mücadelenin üretici güçler ile ilişki biçimi arasındaki çelişki üzerinde yükseldiği materyalist tezini vurgulamaktadır. Ama bu onlarda ideolojik ve siyasi mücadelelerin, siyasi rejimlerin, ahlakın, dinin ve diğer üst yapı öğelerinin ekonomik altyapının mekanik bir yansıması olduğu anlamına gelmemektedir. Bunlarında bir tarihi vardır; düşünceler maddi altyapının birer basit yansıması değil, zaman zaman temeli de etkileyen dinamiklerdir. Bu bağlamda Marx ve Engels, ideolojiyi çoğu kez normatif ve bilim dışı düşünceler, bazen de sınıfsal çıkarlara hizmet eden düşünceler manasında kullanmışlardır (Yurtsever, 2015: 65). Marx, aslında ideolojiyi bir bakıma iktidar tezahürü şeklinde de ele almaktadır. Bu anlayışta ideoloji kapitalizmin egemen olduğu tüm toplumların sınıf ayrımına dayalı yapısından kaynaklanan çelişkileri örtterek, sömürülen işçi sınıfından mevcut egemen güçler tarafından sömürüldüğü gerçekliğini gizlemeye, bu şekilde ise bu eşitsiz sınıf

yapısını ve egemen sınıfın iktidarının onaylanmasına hizmet eder. İdeoloji, tamamen içinde bulunduğumuz dönemin hâkim fikirlerini ortaya çıkarır. Söz konusu bu önerme Marx'ın ideolojiyi sürekli bir şey gibi algılamadığını gösterir. Ona göre hâkim ideolojinin yaşama süresi onu ortaya çıkaran egemen sınıfın varlık süresiyle sınırlıdır. Marx'ın "kapitalizmin mezar kazıcıları" olarak tarif ettiği işçi sınıfının (Proleterya) toplum içerisindeki tüm sınıfsal eşitsizlikleri yok edecek olmasının sonucu olarak toplumun menfaatleri ile proleterya'nın menfaatlerinin aynılaşması demektir. Dolayısıyla onun anlayışında devrimci işçi sınıfının ideolojilere gereksinimi yoktur. Bu haliyle de işçi sınıfı yanlış bilince ve yanılsamaya gereksinimi olmayan tek toplumsal sınıf olarak değerlendirilir (Bulut, 2011: 192).

Maddeci bir bakış açısıyla bakan ideoloji teorileri "İdeolojiler nasıl ve nereden doğar?" sorusuna "Eko-nomik temelden." Şeklinde bir cevap vereceklerdir. Fakat Marx'ın ideolojilerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak Komünist Manifesto, On sekiz Brumaire, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı, Kapital ve Artık-Değer Teorileri açıklamalarına baktığımızda, bu klasik ekonomik temel metaforun Marx için kaçınılmaz bir odak noktası olmadığı açıktır. Marx açısından ideolojik dönem, praxis ile sınıfların yaşantıları, ideolojileri ve gücü aracılığıyla ortaya çıkar (Therborn, 1989: 43). O, ideolojiyi sınıf çatışması eksenli olarak değerlendirmiş ve kavramı toplum içindeki bazı sınıfların diğer sınıflar üzerindeki egemenlik çabası olarak ifade etmiştir. Onun ifadeleriyle "Üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o, kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır" (Bulut, 2011: 191-192).

İdeolojiler konusunda araştırma yapan birçok kişinin yanlış bir şekilde Marx'a atfettikleri "yanlış bilinç" teriminin aslında hiçbir zaman ve koşulda onun tarafından kullanmadığı söylenebilir. Bu terimin Marx'tan ziyade arkadaşı Friedrich Engels tarafından kullanıldığı görülmektedir. Engels 1893 yılında Mehring'e yazmış olduğu bir mektubun içeriğinde ideolojiden yanlış bilinçlenme süreci olarak bahsetmektedir. Engels'e göre özneyi harekete yönlendiren başlıca güdü-ler kendisine yabancı kalmaktadır. Engels, eğer bu yabancılaşma olmasaydı ideolojik sürecin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir. İdeoloji burada akılcılaştırma anlamında kullanılmıştır. Yani görünürdeki anlam failin asıl amacını bilinçten gizlemeye hizmet eden ikili bir güdülemeden ibarettir (Eagleton, 2015: 126). Engels'in yanlış bilinç yaklaşımından Marx'ın ideoloji yaklaşımına tekrar geçiş yapacak olursak, son olarak ifade edilmesi gereken Marx'ın bir açıdan toplum içerisindeki sömürülen sınıfların aleyhine olarak hâkim sınıfın menfaati doğrultusunda işlevsel olduğu için ideoloji kavramını ortadan kaldırmaya çalıştığına değinirken, öte yandan kendisinin sınıf farklılıklarının olmadığı bir toplum modeline dayanan kendi ideolojik söylemini de farkında olmadan oluşturduğu görülmektedir. İdeoloji kendisiyle ilgili olarak ifade ettiğimiz her şeyin ötesinde, birilerini menfaatlerimizle çatıştıkları noktada pasifize etmek için kullanılan suçlama tekniği olarak araçsallaştırdığımız bir silah olarak değerlendirilmemelidir. Tabi ki ideoloji kavramı da ne Marx'ın ne de onun ekolünü takip eden Marksistlerin bıraktıkları

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

şekilde kalmıştır. İdeolojiyi, egemen sınıfların menfaatlerini gerçekleştirme için söylenen yalan ve aldatma olarak ifade eden bu bakış açısı günümüzde çok gerilerde kalan anlayış olmuştur. Batı ülkelerinde özellikle son yarım yüzyılda gerçekleşen siyasal mücadeleler içerisinde yer alan kişiler ve araştırmacılar, 19. yüzyıldan günümüze intikal eden ideolojilerin değiştiğini, eski anlamlarını kaybettiğini Marksizmin de bundan nasibini aldığını ve Marx'ın ortaya koyduğu noktadan çok uzak olduğunu görürler (Kaya, 2011: 171-172).

MARKSİST ÇİZGİ İÇERİSİNDE İDEOLOJİ

Marksist çizgide yer alan düşünürler, kapitalizmin karşılaştığı krizlerin üstesinden gelmesi konusunda “klasik marksist teori” yardımıyla durumu ortaya koyma noktasında yetersiz kalmışlar ve bu bağlamda kapitalizmin kendisini yeniden üretmesi meselesini açıklamak için ideoloji kavramı üzerinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Bu kavram üzerinde yoğunlaşmanın sonucu olarak kavramın geleneksel klasik anlayıştan epey uzaklaşan bir şekilde çok önemli anlam kaymasına uğramasına neden olmuştur. Artık zorunlu olarak tüm toplumsal sınıfların bir ideolojiye olan gereksinimlerinde veya sahip olması gerekliliğinden bahsedilmeye başlanmıştır. Tüm bunların sonucu olarak Marx'ın ortaya koyduğu negatif bakış açısından uzaklaşarak ideolojinin pozitif bir anlam kazanmasına şahit oluyoruz. Bu bağlamda Lenin'in “ne yapmalı?” isimli kitabında işçi sınıfının (proleterya) fikirlerini ‘sosyalist ideoloji’ ya da ‘marksistiİdeoloji’ olarak nitelendirdiği görülüyor (Bulut, 2011: 192).

Aslında Marksist çizgideki düşünürleri Marx'ın çizgisinden farklılaştıran çok önemli nedenler bulunmaktadır. En başta sosyalist anlayışla yönetilen Sovyetler Birliği gelmek üzere sosyalist blok içerisinde veya etkisinde yer alan özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde Marx'ın iddia ettiği tamamen sınıf ayrımının ortadan kalktığı ve ezilen bir toplum anlayışının söz konusu olmadığı bir toplumsal yapıyı ortaya koymak bir yana, bunu teorik olarak gerçekleştirme misyonunu üstlenecek işçi sınıfının bir devrim sonucu iktidara gelmesi de gerçekleşmemiştir. Bunun yanında kapitalist ekonomik düzenin hâkim olduğu gelişmiş batı toplumlarında örgütlü ve devrimci işçi sınıfının ortaya çıkmaması, başka bir ifade ile proleterleşme sürecinin gerçekleşmemesi bu ülkeler tarafından alınan bazı sosyal demokrat önlemler ile engellenmiş olup, refah seviyesi artan işçi sınıfı orta sınıf-laşma aşamasına geçmişlerdir. Sanayide çalışan sınıfın demokrasi ile yönetilen ülkelerde muhafazakâr bir anlayışa kayması ve işbölümün yaygınlaşması Marx'ın teorisini üzerine bina ettiği ikili sınıf yapısını değiştirerek, çoğulcu bir sınıf yapısına geçilmesine neden olmuştur. Proleterleşme süreci gerçekleşmediği ve refah seviyeleri arttığı için işçi sınıfı için devrimci anlayış ve sınıf kavgası artık ideolojik bir masal olmanın ötesine geçememiştir. Bu nedenlerden dolayı Marksist anlayış, daha çok kuramsal çalışmalar yapan araştırmacı ve akademisyenlerin incelediği geleneksel-klasik bir görüş olmanın ötesine geçememiştir (Kaya, 2011: 172).

Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi Lenin ve Neo-Marksistlerinin büyük bir çoğunluğuna göre ideoloji, daha önceki dönemden farklı olarak belli bir sosyal sınıfı bir arada tutunmasını sağlayan, menfaatlerini gerçekleştirmeye dönük

beklentilerini dile getirmelerini ve bu beklentilerini elde etmek için faaliyete yönlendiren fikirler olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda ideoloji, Marx ve Engels gibi düşünürlerin sahip çıktığı olumsuz anlamından sıyrılarak pozitif bir anlamda düşünölmeye başlanmıştır. İdeoloji onlar için ne kaçınılmaz olarak bu andan itibaren yanlış bilinç tasavvuru ne de bilimin karşısına konulmuş olan bir kavramdır. Özellikle Lenin ile birlikte artık bilimsel sosyalizm işçi sınıfının ideolojisi olarak kabul edilmiş olup, sınıf mücadelesinin en kullanışlı aracı olmuştur. Lenin'in ideoloji kavramının içeriğine dönük yaptığı değışiklik onun işçi sınıfının kendi başına asla bilinçlenemeyeceğı düşüncesine dayanıyordu. Bunun yanında Lukács ideolojinin Lenin'in düşündüğünden çok daha kapsamlı bir şekilde, toplumsal ve politik hayatın derinlerine kök saldığını ileri sürmüştür (Bulut, 2011: 193).

İdeoloji kavramı sadece teorik bağlamda açıklanamaz çünkü ideoloji kavramının insanların ve genel olarak toplumların pratik hayatlarına yön veren bir doğası mevcuttur. Buna en iyi bir biçimde ifade eden, ideolojiyi teori ve praksis bağlamında açıklayan Marksizm olmuştur. Marx'ın ideoloji ile ilgili kavramsallaştırma ve yorumlamaları kendisinden sonra gelen, kendini aynı ekolde tanımlayan düşünürler tarafından genel olarak kabul görmüş fakat Frankfurt Okulu belli konularda farklı yaklaşımlarda bulunarak katkı sağlamıştır. Frankfurt Okulunun önde gelen düşünürlerinden olan M. Horkheimer ideoloji kavramı ile ilgili olarak görüşlerini açık bir şekilde belirtmiş ve ideolojiye toptan şüpheci bakış açısının yerine ideolojinin gerekli olduğu inancında olduğunu ifade etmiştir. Yine bu ekolün temsilcisi E. Fromm ise ideoloji ile ilgili olarak farklı bir yaklaşımla hareket etmiş ve tarihsel materyalizm ile psikoanalizi sentezlemiştir. İdeoloji kavramının tekâmül süreci ile ilgili olarak, Frankfurt okulu ekolünün kayda değer bir temsilcisi de H. Marcus olarak ifade edilebilir. Marcus, ideolojinin sosyal gerçeklik ile ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre "Teknoloji ve bilimin egemenliği altında bulunan toplum, gittikçe daha etkin bir şekilde insan ile tabiata hâkim olmaktadır". Frankfurt Okulunun diğer bir temsilcisi olan Jürgen Habermas, Marcus'un teknoloji ve bilimle ilgili tezlerine katılmaz. Onun ifadesiyle günümüz teknolojisi ve yeni üretim tarzının insan üzerindeki baskıcı ve değıştirici etkisi politik kamunun çöküşünü ortaya çıkarır. Tüm bunların yanında Habermas'ın ideoloji ile ilgili en önemli etkisi teori ile pratik arasındaki ortaya çıkarılmış olan mesafeyi ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarıdır. Habermas, ideoloji ve kamusal alan kavramlarının nispeten benzeşen bir süreç içerisinde gelişim gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre, kamusal akıl tarafından yönlendirilen toplumsal grupların ilgi ve beklentileri, toplumun tümünün meşru olarak gördüğü ve rıza gösterdiği beklentileri olarak anlaşılmalıdır (Topakkaya, 2007: 173-177).

Neo Marksistleri özellikle düşünmeye sevk eden konuların başında meşruiyet ve rızanın yaratılması konuları başta gelmekte olup, kapitalizmin 19 ve 20. yüzyıl içerisinde yaşamış olduğu sosyal ve ekonomik krizlerden yıkılmak yerine daha da güç kazanarak çıkması nedeniyle onların kapitalist toplumsal yapılarda süregelmiş iktisadi sıkıntılarının ötesinde toplumsal, kültürel ve siyasal süreçlerin üzerinde yoğunlaştığı görülüyor. Bu doğrultuda kapitalist sanayileşmiş toplumların ideolojik süreçlerini anlamaya yönelik olarak Neo-Marksistlerin sorguladıkları konu

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

kapitalizmin nasıl bir yöntem izleyerek açık bir zora ve şiddete başvurmaksızın büyük kitleleri yönetebildiğidir. Başka bir şekilde ifade edersek kapitalizm ve sanayileşmenin ortaya çıkardığı ekonomik, toplumsal ve yapısal sorunlar mevcutken nasıl oluyor da yönetilenlerin onayını alma becerisini gösterebiliyor? (Bulut, 2011: 193-194).

Marksist çizgide ideoloji kavramının geleneksel manası üzerinde gerçekleşen en önemli değişim Antonio Gramsci'nin imzasını taşımaktadır ki genel olarak bu değişim sürecine bakıldığında Gramsci'nin yaptığı çalışmalarda kavramları dikotomiler, başka bir ifadeyle zıtlıklar üzerine kurduğu görülmektedir. Onun başat kavramlarından olan "hegemonya" kavramı bu doğrultuda incelendiğinde bu karşıtlıklar üzerine bina edildiği söylenebilir. Hegemonyanın karşısında yeni bir hegemonya ortaya çıkarması, Gramsci'nin organik-geleneksel aydın kategorisi, yine ona ait olan sivil toplum-politik toplum kavramsallaştırmaları bu karşıtlıklara örnek olarak verilebilir (Dural, 2012: 311). Gramsci ideoloji sözcüğünün genel olarak birbirinden tümüyle ayrı iki anlamda kullanıldığını ileri sürmüştür. Bir yandan her insanın toplumda belirli bir sınıfsal konum içerisinde yaşadığını, insanın içinde bulunduğu dönemin kültürünün de bu sınıfsal konumunun bir parçası olduğunu ve verilmiş belli bir andaki durumun belirlemediği tek bir bilinç içeriğinin bulunamayacağını söylemiştir. Öte yandan ise ideolojinin gerçeğe karşı gösterilen bir tepki olduğunu söylemektedir (Lucaks, 1978: 149).

Gramsci'ye göre ideoloji, üst yapının bir parçası olarak ekonomik yapıdaki gelişmelerden etkilenen fakat kendi alanındaki çaba ve çatışmaların bir sonucu olarak ekonomiyi etkileme niteliğine haiz bir kavramdır. Siyasetin toplumsal ilişkileri biçimlendirebileceğini, ideolojinin de bu mücadelenin yönünü, biçimini tespit edebileceğini ve üst yapısal süreçlerin ekonomideki bazı gelişmeleri frenleyebileceğini düşünmektedir (Kazkondu ve Aydılek, 2015: 9). İdeoloji, Gramsci'nin "Hapishane Defterleri" adlı eserinde ifade ettiği şekliyle "sanatta, hukukta, ekonomik faaliyette, birey ve toplum yaşamının bütün aşamalarında en etkin olarak bulunan bir dünya görüşü" olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda ideoloji, Gramsci' de sıradan bir üst yapı ögesi olmaktan daha ileri bir kavram olmaktadır. Ona göre ideolojinin hâkim olmadığı bir toplumsal alan yoktur. Toplumsal hayatın tüm safhalarında ve her zaman bireylerin söylem ve pratiklerinde var olduğunu söylenebilir. İdeoloji, toplumun üyesi olan bireylerin hayatlarının her aşamasında kendni göstermektedir (Öz, 2017: 605). Ona göre ideolojik materyal ise yönetici bir sınıfın egemenliğini devam ettirmesine yarayan organizasyonlardır. Bunun en başta gelen örnekleri; Yayınnevleri, gazeteler, bilimsel-edebi-filolojik dergiler olarak ifade edilebilir. Burada basın ve yayınnevleri en başta gelen ideolojik araçlar olarak ifade edilse bile tek başlarına değillerdir. Kamuoyunu doğrudan ve dolaylı olarak etkileyebilecek her türlü kavram ideolojik materyal statüsündedir. Bu bağlamda kütüphaneler, okullar, farklı oluşumlar ile toplumsal gruplar, caddelerin mimarisi ve sokak isimleri bile ideolojik olabilir diyebilmektedir (Gramsci, 2012: 66).

Gramsci'nin Marksizm'e en önemli katkılarından biri hegemonya kavramı ile ilgili çözümlemesidir. O bu konu ile ilgili düşüncesinde dilbilimci olmasının da etkisiyle dil ve dilbilim önemli bir yer tutarak merkeze oturur. Hegemonya kavramı,

egemenlerin dilsel yeniliklerinin, egemen dili konuşan topluluklar ve ezilenlerin dilini konuşan topluluklar arasında yayılım ve dilsel ilişkiler modelinden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hegemonya dilde başlamaktadır (Çoban, 2012: 2). Gramsci'nin hegemonya çözümlemelerinin çıkış noktasını, kategorik olarak İtalya'da Kuzey-Güney ayrışmasına dayandırmak mümkündür. Bu dikotomiyi etnik temele dayanan bir emperyal ilişkisi içinde değerlendirmiştir. Daha sonraki aşamada ayrışmayı sınıfsal bir temele taşıyacak olup, tarihsel bloğun ana sınıflarının, köylüler ve işçiler ileri sürmüştür. Ona göre, işçi sınıfı tüm amaçlarını yerine getirebilmek için köylüler üzerinde hegemonyasını kurmak zorundadır (Dural, 2012: 311). Gramsci'nin rıza-baskı diyalektik birliğinin bir ifade şekli olarak ifade ettiği hegemonya, bağımlı sınıfların duygu ve zihin dünyasındaki denetimi sağlamak amacıyla çeşitli araçlarla yürütülen aktif mücadeleyi ifade eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonya egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasında hiç bitmeyen bir mücadeledir. Ona göre hegemonyanın temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kimselerdir. Bu çerçevede hegemonya toplumsal öznelerin etkinliğinin dışında bir kavram olmayıp, gerçek bireyler tarafından bilfiil yaratılır, muhafaza edilir ve yeniden üretilir (Bank, 2015: 36). Gramsci'nin burada ifade ettiğimiz şekliyle “hegemonya ve tarihsel blok” ile ilgili düşünceleri Marx'ın altyapı-üst metaforundan hareketle yapmış olduğu çözümlemeleri daha ileri noktalara götürmüştür. Ona göre mevcut hegemonik sistemin yeni sınıfın (işçi sınıfı) lehine değiştirilebilmesi ancak diğer toplumsal sınıfların kendi menfaatlerinin ancak işçi sınıfı ile beraber hareket ederlerse koruyabileceklerine inanmaları durumunda söz konusu olur. Tabi ki bu birliktelik diğer grupların, işçi sınıfının ileri sürmüş olduğu görüşlere rıza göstermesi sonucunu doğuracaktır. Gramsci'ye göre politik sınıflar, diğer sınıflar üzerinde egemenlik sağlamadan önceki aşamada hegemonyasını kurmak zorundadır (Dural, 2012: 312).

Gramsci'nin yaptığı çalışmalara benzer bir şekilde Louis Althusser'in de ideoloji ile ilgili çok önemli katkılar sağlamış bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre “ideoloji, toplumsal yaşantıyı farklı biçimde fakat her zaman ve her aşamada kendiliğinden etkileyen bir oluşumdur. Daha doğrusu toplumsal pratik ile ideoloji iç içedir. Tüm sisteme yayılmış, toplumsal varoluşun tüm biçimlerinde yer etmiştir. Althusser sadece siyasal bilim değil iletişim bilimleri açısından da çok önemli sonuçlar doğuracak, ideoloji ile ilgili 3 ana tez ileri sürmekte ve bunları şöyle sıralamaktadır. a. İdeolojinin tarihi yoktur. b. İdeoloji bireylerin gerçek varoluş koşulları ile aralarındaki hayali ilişkileri temsil eder, bu ilişkilerin bir tasarımıdır. c. İdeoloji bireyleri özne olarak çağırır. Althusser'in ideoloji ile ilgili olarak yaptığı kavramsallaştırma biraz şematik gözükse de, bu kavramsallaştırma anlık değil uzunca bir süredir yapmış olduğu çalışmaların bir sonucudur” (Kazancı, 2006: 72). Althusser'in görüşüne göre ideoloji, insanların üretimden kaynaklanan ilişkileri ve on-ların bir sonucu olarak ortaya çıkan ilişkilerle olan “gerçek ilişkilerinin hayali çarpıtmasını” temsil eder (Therborn, 1989: 17). Ona göre, ideoloji kavramı toplumsal formasyonun belirli bir seviyesini oluşturmaktadır ve temel fonksiyonu yeniden üretimin gerçekleştirilmesi olarak ifade edilebilir. İdeoloji Marksist anlayışın zıddı olarak yanlış bilinç olmayıp, öznel bir nitelik taşıyan

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

bilimsel kurgu niteliğini taşımaktadır. Gerçeklikle ile hiçbir zaman doğrudan ilişkisi söz konusu olmayıp aslında öznenin gerçeklik ile kurmuş olduğu ilişkinin zihinsel çerçevede tasarılanmasından ibarettir (Güngör, 2001: 230).

Althusser başta Marx, sonra spinoza ve Lacan'ın düşüncelerinden, saptamalarından hareket ederek kendine özgü açıklamaları ile ideolojiyi yeniden tanımlamakta, bireyin onunla birlikteliğini açıklamakta, bireyin ondan kurtulamayacağını belirtmekte ve onu doğal hayatın kendiliğinden yürüten önemli bir ögesi olarak görmektedir (Kazancı, 2006: 53). “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” olarak adlandırdığı çalışmasında Marksistlerin klasik metinlerinde de değinildiği üzere devletin açık bir şekilde baskı aracı olarak kabul edildiğinden bahsetmektedir. Ona göre “Devlet işçi sınıfının, artı-değerin zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sö-mürüye) boyun eğmesi için, egemen sınıfların (19. Yüzyıl'da burjuvazinin ve büyük toprak sahipleri sınıfı'nın) işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini güvence altına almasını sağ-layan bir baskı umakinesi”dir. Ona göre devlet, Marksistlerin ‘devlet aygıtı’ olarak adlandırdıkları şeydir. Devlet veya devlet aygıtı olarak adlandırdığımız bu yapılanma polis-mahkemeler-hapishaneler ve bunun yanında büyük toplumsal olayları bastırmakta rol oynayan ordu, devlet başkanı, hükümet ve idare kapsamaktadır (Althusser, 2014: 44-45). Althusser gibi yapısalcı Marxçılar, Marx'ın epistemolojik kopuş varsayımının, bilim olarak Marxçılık ile ideoloji olarak Marxçılığı birbirinden ayırabilmek için gerekli olduğunu savunurlar. Althusser, Marx'ın entelektüel gelişimindeki epistemolojik kopuşu, “Alman İdeolojisinin” temsil ettiği görüşündedir. Ona göre, bu kopuş, yeni bir felsefi kavramlaştırmanın ortaya çıkışını imlemektedir. Bu Kopuş Marx'ın düşüncesini iki ana döneme ayırmaktadır. 1845'teki kırılmanın öncesinde ideolojik, sonrasında ise bilimsel dönem yer almaktadır (Çelik, 2005: 58). Althusser'e göre klasik Marksist teori devlet aygıtını aynen Gramsci gibi bir baskı aracına dönüştürmektedir. İdeolojik uygulamalar aileyi, medyayı, dinsel organizasyonları ve propagandasını yaptıkları düşünceler açısından eğitim sistemini içeren Devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırılan kurumlar bütününe kapsamaktadır. Devletin bastırıcı aygıtlarının yanında egemen sınıfa fiilen güç sağlayacak ve onu ekonomik olarak güçlü kılacak çok sayıda ideolojik aygıtı mevcuttur (Sucu, 2012: 33). Burada ideolojik olarak önemli rol üstelenen ve Althusser'in “Devletin İdeolojik Aygıtları” diye adlandırdığı şeylerin devlet veya devlet aygıtı ile aynı olmadığını (kapsamında olan yapılar dâhil) açıkça belirtmek gerekmektedir. Devletin İdeolojik Aygıtları denildiğinde ibadethane (cami, kilise vs.), okul, aile, hukuk, siyaset kurumu, sendikalar, basın yayın, kültürel düzeyde gerçekleşen faaliyetler (edebiyat, güzel sanatlar ve spor vb.) gibi birbirinden farklı ve uzmanlık düzeyinde faaliyet gösteren kurumları ifade edilmektedir (Althusser, 2014: 50). Yine onun ifadesiyle “İlk aşamada, bir tek (baskıcı) Devlet Aygıtı olmasına karşın, birden çok sayıda DİA olduğunu gözlemleyebiliriz. Ve aralarında bir birlik olduğunu varsaysak bile, DİA'ların bu çokluğunu bütünleştiren birlik dolaysızca görülmez. İkinci aşamada, birleşik olan (baskıcı) Devlet Aygıtının tümüyle kamu alanında yer almasına karşın, DİA'ların (görünüştaki dağınıklıkları içinde) büyük bölümünün özel alanda bulunduğunu saptayabiliriz” (Althusser, 2014: 51). Gerek Marx gerekse Althusser

ideolojinin işlevselliği ile beraber toplumun varlığını devam ettirmesinde ve eşitsiz ve adaletsiz rejimlerin dayanağı olması noktasında hem fikirdir. Her iki düşünürde egemen ideolojilerin devamı için halkın ikna edilmesi gerekliliğini ve rıza faktörünün önemini ortaya koymuşlardır (Gürçınar, 2015: 454).

Althusser'den farklı olarak şunu eklemekte fayda olabilir. Devletin İdeolojik aygıtları olarak adlandırılan bu baskı araçları bir toplumdaki iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır ve toplumsal iktidar örgütlenmesi ve buna bağlı ilişkiler devlet aygıtı içerisinde yer almış ve kristalize olmuştur. Örneğin aile, devletin yasama ve yargısına düzenlenir; devletçe saptanan erkeklik ve kadınlıkla, ana-babalık ve çocukluk biçimlerinden etkilenir. Bunun yanında, ideolojik seslenmeler birçok açıdan etki etmekteyseler de, hem söylemler, hem de bunlarla ilgili onaylamalar yasaklamalar, kuttörenler ve aforozlarla beraber, kısıtlama, korunma ve sınırlı el koymadan kaynaklanan savunucu mekanizmalar toplumsal süreç içinde İdeolojik aygıtlar diyebileceğimiz hareketsiz noktalarda kümeleşmek eğilimindedirler (Therborn, 1989: 76).

KARL MANNHEİM VE MARKSİST ÇİZGİ DIŞINDA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Aydınlanma döneminin düşünürlerinden Antoine Destutt de Tracy'nin, ideolojiyi bilime yakın bir şekilde "idelerin bilimi" anlamında kullanmasını takip eden süreçte ideoloji marksizmin altyapı-üstyapı metaforundan Gramsci'nin hegemonya kavramına, daha sonra yapısalcuların dil ve söylem analizlerine varan çok uzun ve karışık bir tarihsel süreç geçirmiştir (Örs, 2009: 1-2).

İdeoloji bir aşamadan sonra marksist çizgiden gelen düşünürlerin anlamlandırma ve yorumlamalarından farklı bir şekilde algılanmaya veya anlamlandırmaya başlanmıştır. A. Seidel'in kavramla ilgili görüşleri bu bağlamda değerlendirilebilecek ilk anlamlandırma ve yorumlama şekli olması bakımından önem arz etmektedir. Seidel ideolojiyi, yapısal ideolojiler ve fonksiyonel ideolojiler olarak ikili bir ayrımına tabi tutmuştur. Metodolojisine baktığımızda ise bu anlama ve yorumlama sürecinde psikanaliz yöntemini kullandığı görülür (Topakkaya, 2007: 172).

Marksizmin haricinde ideoloji kuramı olarak nitelendirilebilecek yaklaşımlardan bir tanesi de, Lucâks'ın takipçilerinden ve bilgi sosyolojisinin kurucuları arasında sayılan Karl Mannheim'ın yaklaşımıdır. Mannheim'ın ideoloji ile ilgili yapmış olduğu analizler çok sarıh bir tarzda yapılan açıklamalar olmaktan uzak ve kompleks bir yapıdadır. Gerçekte Mannheim Marksist çizgi dışında olan bir düşünür değildir, ancak yapmış olduğu değerlendirmeler ve çıkarımları bu terminolojiyi kullananlardan farklılaşmaktadır. Onun en meşhur eseri olan "ideoloji ve ütopya" da, ideolojileri tanımlarken, belirli bir toplumsal formasyonu savunan fikir sistemleri ve bu şekilde ortaya çıkan toplumsal düzen içerisinde hâkim olan toplumsal sınıfların veya egemen elit grubun menfaatleri olarak ifade etmektedir (Bulut, 2011: 202). Mannheim'a göre ideoloji kavramı belirli bir toplumsal sınıf bağlamında düşünülmesi gereken bir kavram olmaktan çıkmış, değişmez yapısını

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

kaybetmiştir. Bu aşamadan sonra farklı realitelere karşı septik bir bakış açısını ifade etmeye başlamıştır (Topakkaya, 2007: 172-173).

“Mannheim’a göre ideolojiler, temelde bilinçli ya da yanılıgılı veya çarpıtılmış fikirlere dayanarak, egemen sınıfın ve iktidarın yasallaştırılmasını, hatta ilah önderler yaratılmasını desteklerler. Ütopyalar ise muhalif ve ezilen kesimlerin ideolojilere oluşan tepkileridir. Ütopyalar içerisinde bulunan statükoyu yadsıyıp parçalayarak aşkın bir düzeni amaçladıklarından ötürü ideolojilerden ayrılırlar. İdeolojinin gerileyişi belli kesimlerde kriz yaratır ve hesaplaşmalara neden olurken, ütopyanın insan zihninden silinmesiyle, ütopyasız ve durağan bir toplum çok şey kaybeder” (Demirkan, 2005: 44). Mannheim, ideoloji ve ütopya adlı eserinde kendi ifadesiyle tarihsel ve toplumsal analiz yönteminin bir sonucu olarak ideoloji ile ilgili olarak iki türlü sınıflandırmaya gittiği görülmektedir: ‘kısmi’ ve ‘bütünlükçü’ ideolojiler (Mannheim, 2009: 86). Ona göre kısmi yani tikel ideolojiler toplumsal sorunsal birey düzleminde ele almakta olup, onların temel çıkış noktası bireylerin diğer bireyler karşısındaki iç dünyaları, aşkın inanışları ve bireysel menfaatleridir. Bütünlükçü yani total ideolojiler ise, toplum içerisinde yaşayan bir sınıfın, ortak bir kültürün veya tarihsel bir süreç sonucunda ortaya çıkan toplumun dünya görüşünü (Weltanschauung) ifade etmektedir (Bulut, 2011: 201). K. Mannheim ‘bütünlükçü ideoloji’ kavramını üretmesini gerektiren başlıca nedeni kavramın felsefe ile etkileşiminde belirleyici olma vasfını kaybetmeye başlaması yatmaktadır (Topakkaya, 2007: 172). Mannheim’in üzerinde durduğu temel mesele, toplumsal-ekonomik nitelikli maddi gerçeklik ile düşünce tarzları, entelektüel oluşum ve süreçler arasındaki bağıntının dolaylı karakterinin açığa çıkarılmasıdır. Ona göre, sınıflar arasındaki ilişkilerin çatışmacı görünümlere büründüğü bir dönemde yazmasına karşın, gelecekteki siyasal kararların alınmasında görece yansız nesnel bilginin önemli bir rol oynayacağına inanmaktaydı. Bilginin kendisi yalnızca gerçekliğin doğru bir çözümlenmesine ulaşmasında değil, aynı zamanda siyasal süreçlerin nesnel bir tarzda biçimlendirilmesinde de işlevsel olacaktı (Yetiş, 2011: 67-70).

Genel olarak dünya siyaset felsefine hâkim olan iki teori olarak ifade edebileceğimiz, İngiliz siyaset teorisi ve Amerikan siyaset teorisi ile ilgili olarak Stuart Hall, bir karşılaştırma yapmış ve ideoloji konusunda her ikisinin de farklı bakış açılarına sahip oldukları şeklinde bir değerlendirmesi olmuştur. Ona göre “İngiliz siyaset kuramı, ideoloji kavramını genellikle betimleyici şekilde ‘sistemli fikirler topluluğu’ anlamına gelecek şekilde kullanırken, Anglo-Sakson anlayışta ise kavrama hiçbir zaman olumlu yaklaşılmamıştır. Aynı ekol içerisinde yer alan Robert Merton’un 1949 yılında yazmış olduğu ‘K. Mannheim’ ve ‘Bilgi Sosyolojisi’ isimli iki yazısı Amerikan siyaset literatüründe ideolojinin yeniden keşfi olarak nitelendirilmektedir (Bulut, 2011: 189). Sonuç olarak genel bir değerlendirme yaptığımızda Marx’tan sonra gelen marksist geleneğe bağlı düşünürler, kavramı onun kullandığı anlamdan çok farklı anlamlarda kullanmış olsalar bile siyaset bilimi literatüründe yerini almıştır.

İDEOLOJİLERİN SONU ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

İdeoloji kavramının 20. yüzyıldaki tarihsel gelişim seyri, iki büyük dünya savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkmış olan otoriter ve totaliter rejimler ile 1950’li yıllardan itibaren ortaya çıkan soğuk savaşın giderek artış gösterdiği Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki gerilimler tarafından şekillendirilmiştir. Söz konusu bu ortamda ortaya çıkan ideolojilerin sonu tezleri Doğu Avrupa ülkelerini etki altına almış olan komünizmin çöküşü ve bu ülkelerde hızlı bir şekilde serbest piyasa ekonomilerine geçişle birlikte yaygınlaşan felsefik bakış açılarını ifade etmektedir. Bahsi geçen bu yaklaşımların bilinen en meşhur örneği Daniel Bell’in çok önemli ve meşhur kitabı “The End of Ideology” (İdeolojilerin Sonu) olarak ifade edilebilir (Bulut, 2011: 204). Raymond Aron ve Daniel Bell içinde buldukları dönemi ideolojilerin sona erdiği bir dönem olarak nitelendirirken, iddialarına dayanak noktası olarak sağ ve sol yelpazede bulunan ideolojilerin çağın üretim sistemleri ve üretim ilişkileri üzerinde gerçekleşen değişiklikleri göstermişlerdir (Kaya, 2011: 165). Daniel Bell’e göre 1930 ve 1950 arasındaki dönemin kendine has yoğunluğundan dolayı, onun ifadesiyle bütün dünyayı etkileyen ekonomik kriz ve toplumsal sınıf çatışmaları, ileri düzeyde medenileşmiş toplumlarda faşist ve radikal emperyalist hareketlerin yükseliş trendinde olması, idealist devrimci bir kuşağın trajik bir şekilde kendilerini yok oluşa sürüklemeleri, insanoğlunun daha önceki dönemde yaşamadığı yaygın ve şiddetli yıkıcı savaşlar, savaşlarda esir durumunda olan insanların toplama kamplarında ve ölüm odalarında katledilmesi vb. olaylar daha önceki yüzyılın devrimci entelektüelleri için geleceğe ve insana dair söylenen idealist yaklaşımların, umutların ve ideolojinin sonu anlamına gelmektedir. Bell’in ifadesiyle “Bu son, bir zamanlar, eyleme giden yol olan ideoloji için ölümdür” (Bell, 2013: 431-432). Onun deyişiyle bugün bu ideolojiler tükenmiştir. Bu değişimin veya yok oluşun arka planındaki sosyal ekonomik ve siyasal olaylar çok kompleks ve dinamiktir. Nazi-Sovyet Paktı, Moskova Duruşmaları, toplama kampları, Avrupa’nın bazı ülkelerinde (Macaristan gibi) işçi sınıfına yapılan baskılar gibi faktörler, kapitalizm içi gerçekleşen durumlar ile refah devleti anlayışının ortaya çıkması gibi sosyal değişimler ideolojilerin sonunu hazırlamıştır. Tüm bu etkenlerin sonucu olarak radikal entelijansiya için ideolojiler “hakikat”lerini ve ikna güçlerini yitirmişlerdir (Bell, 2013: 441)

Örs (2009: 9), ideolojilerin sonu ve yeni dönemde ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik ve kültürel durumlarla ilgili olarak bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre 1950’lerden itibaren başlayan bu dönemde gelişmiş Batı toplumlarında yeni bir sürece girildiğinden, bu dönemin “sanayi sonrası”, “post-modern”, “tarih-sonrası”, “bilgi toplumu” gibi isimlerle ve bu toplumsal modeli anlatan özellikler olarak da esnek üretim ve özellikle iletişim ve enformasyonda teknolojik ilerlemeden çok sık bir şekilde bahsedilmeye başlandı. Ancak, sanayileşme sonrası toplum olarak da adlandırılan ve gelişmiş Batı ülkelerini anlatmak amacıyla kullanılmakta olan bu model, yalnızca sınaî üretim ve teknolojik ilerleme ile sınırlanmış bir örgütlenme değildir. Bu, aynı zamanda modern toplum içerisinde yaşayan bireylerden farklı bir şekilde anlaşılması gereken bir birey ve toplum anlayışını, değişik kültürel yapıları ve en sonunda çok sıra dışı bir siyaset, iktidar yaklaşımını da içermektedir. “Post-

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

modernizm” veya “post-modern durum” olarak isimlendirilen bu dönem, eş zamanlı olarak “küreselleşme” şeklinde de ifade edilen bir gelişme ile paralel bir tarzda ilerleyen bir süreç olarak da adlandırılabilir. Birçok kişiye göre, bahsedilen yeni durum hemen hemen dünya üzerinde yaşayan toplumların topyekûn yaşamakta oldukları bir süreçtir ve “küreselleşme” denilen olgu bu sürecin ekonomik ve teknolojik yönünü, “postmodernizm” denilen kavram ise toplumsal, kültürel yönlerini anlatmaktadır. Bu yeni dönemin ve buna özgü yaşam biçiminin ana değerleri olan “demokrasi”, “insan hakları”, “sivil toplum”, “yerellik”, “yerel kimlik”, “çokkültürlülük” vb. yeni kavramsallaştırmalar ve oluşturulan yeni değerlerin de başka toplumlar tarafından uygulanması gereken evrensel değerler şeklinde kabul edilmeye başlaması neticesinde ortaya çıkan, “homojen” bir evrensel toplumu anlatan “küreselleşme”, “ulusal hukuk”, “ulusal kimlik”, “ulus-devlet” gibi kavramlarla nitelendirilen bir toplumu diğer toplumlardan ayırmaya çalışan, aynı zamanda içerisinde yaşayan insanlara kimlik kazandıran birçok kurucu inançların ve bunların ortaya çıkardığı kurumların fonksiyonlarını etkisizleştirmekte ve varoluş sebeplerini gitgide ortadan kaldırmakta ya da onların şüpheli olarak algılanmasına yol açmaktadır. Sınıfsal aidiyetlere, çalışma deneyimlerine ya da refah seviyesinden kaynaklanan kimlikler zamanla ayrışarak daha çoğulculuşmuş ve ayrıca özelleşmiş yeni kimlikler ortaya çıkarmıştır. Ulusal kültür, bu alt kültürlerin taarruzuna uğrar ve farklılık politikası önem kazanır. Post-modernizm yerel ile küreseli birbirine eklemektedir. Bir taraftan İktisat, teknoloji, üretim, kültür uluslararasılaşırken, öte yandan da yeni küresel gelişmeler ulusal yapıları etkileyerek “üniter” ve “ulusal” olanı ortadan kaldırır, yerel olanları büyütür ve ortaya çıkarır. Bölgecilik, yerel milliyetçilik, toplumsal cinsiyet post modernizmin gitgide güçlenen kavramları haline gelmektedir.

İdeolojilerin sonu yaklaşımlarının Sovyetler Birliği’nin dağılmasının hemen akabinde daha farklı bir şekle evrilerek “Tarihin Sonu” tartışmalarına dönüştüğünü ifade edebiliriz. Gerek iki savaş arası dönemin gerekse 2. Dünya Savaşı sonrası dönemin tüm özelliklerini içeren ideolojilerin sonu yaklaşımlarında ideoloji, faşizm vb. totaliter düşüncelerle özdeşleştirilmiştir. İdeoloji tarafından biçimlendirilen toplumsal yapılar; çoğulcu, özgür, hoşgörülü, ussal bir toplumsal yapının karşısında konumlandırılmış, faşizm ve komünizmin hâkim olduğu ülkelerde var olduğu öngörülen dışa kapalı ve aynı zamanda totaliter özellikler barındıran bir toplumsal yapı olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşımları bu konuda yapılmış olan ayırımlardan ilk ve en fazla bilineni olan Karl Popper’in “Kapalı ve Açık Toplumlar” ayırımında görmek mümkündür. İkinci olarak o dönemin en yaygın inanışlarından biri de ideolojilerin geri kalmış toplumları geliştirme gibi bir işlevi var olmasına rağmen, sanayileşmiş Batı toplumlarında ideolojilerin sadece bir kenar süsü olmanın ötesinde bir misyonunun olmadığı inancıydı. Üçüncü olarak “ideolojinin sonu” tezlerinin ortaya çıkışı sosyolojide esaslı değişmelerin yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Amerika’daki sosyolojik çalışmalarda aydınlanmanın getirdiği ilkelere benzer bir şekilde gelenekten ve aşkın düşüncelerden arındırılmış bir bilim iddiasında bulunulması sonucu, sosyal bilimciler ideolojilerden bağımsız bir dünya vadedyorlardı. Tarihsel süreç içerisinde terminolojide çok ciddi

değişiklikler olmasına rağmen, bazı açılardan kısmen de olsa Tracy'nin yaklaşımına benzer bir durum ortaya çıkmıştı. Tracy ideolojiyi, gelenek ve din kaynaklı hurafeleri ortadan kaldıracak bir bilim olarak görüyordu (Bulut, 2011: 205-206).

İdeoloji, modern dönemde kendisinden daha önceki dönemde kavrama dönük yorumlama ve anlamlandırma çalışmaları yapan düşünürlerin yaklaşımları ile açıklanamaz. Ne Marksist bir bakış açısı ile üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki çelişiklere, ne de toplumsal grup ve sınıfların beklentileri ile toplumun tümünün çıkar ve beklentilerinin farklılığına indirgenebilir (Topakkaya, 2007: 176). İdeolojilerin sonu tezi olarak bilinen görüşlere göre kapitalizmin kendi içinde geçirdiği değişiklikler sonucunda ideolojiler bir önceki asır ile kıyaslandığında toplumsal önem ve değerlerini yitirmişlerdir. Mardin'e göre bunun temel nedenleri siyasette sınıfsal ayrımların eski dönemdeki gibi belirleyici olmaması, ekonomik sınıfların siyasal demokratik katılımının artması, toplumsal refah ile kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla gibi verilerin yükselmesi ve adaletli bir dağılım göstermesi olarak gösterilebilir (Kaya, 2011: 165).

İdeolojinin sonu tezleri ile ilgili olarak bir değerlendirme yapıldığında, akla uygunluk göstermeyen birçok noktaları olduğundan söz edilebilir. Bu kapsamda öne sürülen önermeler doğru olarak kabul edilseydi; Batı toplumlarında insanların neden hâlâ akın akın ibadethanelere gittiklerini, neden modern eğitim veren kurumlarda çocuklara öğretilen bilgiler ile ilgili kaygı duyduklarını, neden eğlence mekânlarında çok ateşli, siyasi içerikli tartışmalara girdiklerini ve devletin zamanla bozulan sosyal politikaları nedeniyle neden huzursuz olduklarını anlamak çok zor bir durum olurdu. Eagleton'a göre "bizzat yönetici sınıfında rahatsız olacak ölçüde farkında olduğu gibi ileri kapitalizmin tipik yurttaşının uyuşturulmuş tele-vizyon izleyicisi olduğu yolundaki karşı ütopyacı görüş de bir mit-tir. Uyuşturulmuş televizyon izleyicisinin, cebine giren maaş tehlikeye düşer düşmez grev gözcüsü gömleği giydiği veya hükümetin, arka bahçesinden otoyol geçireceğini duyar duymaz siyasi yönden oldukça etkin hale geldiği görülür" (Eagleton, 2015: 67).

İdeolojilerin sonu iddiası ile ilgili olarak modern toplumların sosyal ve ekonomik tüm sorunlarını çözmediği söylenebilir. Bu toplumların sanayileşme döneminde olduğu gibi sınıfsal çatışmaların merkezi rol oynadığı bir yapıya sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bu dönemde sınıfsal farklılıkların yol açtığı sorunlar yerine modernizmin yeniden ortaya çıkardığı çok farklı nitelikte etnik ve coğrafi temelli ve ulusal düzeyle sınırlı olmayan yeni konuların, milliyetçi kimlikler kadar etkili olacağını söyleyebiliriz. Globalleşme süreci ile beraber ortaya çıkan ve uluslararası toplumların etkilendiği savaş ve ekolojik sorunlar bu konu ile ilgilenenlerin çözüm bulması gereken alanların artış gösterdiğini görüyoruz. Ortaya çıkan bu yeni alanlar bağlamında düşünüldüğünde gerek bireyin dünyayı anlamlandırma isteği, kendini tanımlaması için gerekse sözünü ettiğimiz alanlarda yeni çözüm ve araçlara ihtiyaç duyulacaktır. Yani farklı bir deyişle ideolojilerin sonundan değil tam tersine ya mevcut ideolojilerin kendiniz revizesinden ya da yeni ideolojik yaklaşımların ortaya çıkacağı bir durumdan söz edilebilir. Bunun yanında siyasal iktidarın toplumu yönlendirme ve örnek vatandaş oluşturmada ideolojilere ihtiyaç duymaya devam edeceği göz ardı edilmemelidir (Örs, 2009: 8).

İdeoloji Kavramına Sosyo-Politik Bir Bakış: Başlangıçlar, Karşılaştırmalar ve Sonlar

İdeolojilerin toplumsal değişme bağlamının dışında düşünülemez bir kavram olması hasebiyle siyaset bilimciler veya genel olarak sosyal bilimciler, yirmi birinci yüzyılda da bundan önceki dönemlerde olduğu gibi etkisinin olacağından söz etmektedirler. Ayrıca Mardin de, ideolojilerin sonu ile ilgili olarak; kuramsal ve belli toplumsal sınıfların izlerini taşıyan ideolojilerin eski parlak günlerinden uzak olduğu kabul edilse bile, 20. yüzyılın hala ideolojik nitelik barındırmaya devam ettiğini söylemektedir (Kaya, 2011: 165).

SONUÇ

Aydınlanma sonrası dönemin ürünü olan ve siyasal, sosyal, ekonomik hayatı derinlemesine etkileyen ideolojiler ilk ortaya çıktığı kavramsallaştırmadan çok uzak noktalara geldiği görülmektedir. 19. ve 20. yy boyunca dünya siyasal sistemi ve dış politik tercihler ideoloji üzerinden şekillenmiştir. Bu çerçevede modern dönem diye adlandırdığımız çağın ideolojiler çağı olarak adlandırılması tesadüfi bir durum değildir. Genel olarak kavramın tekamül sürecine bakıldığında Tracy den Marx'a; Marx'dan Gramsci, Mannheim ve Althusser'e gelindiğinde kavramın gerek fonksiyonu gerekse toplumsal çağrışımları ciddi bir değişikliğe uğramıştır.

Sonuç olarak siyaset felsefesi alanında çalışma yürüten düşünürlerden bazıları post-modern dönem olarak adlandırılan içerisinde yaşadığımız dönemde değişen kapitalizm koşullarına bağlı olarak ideolojilerin görece önemlerini yitirdiklerini, onların yerine başka faktörlerin siyasal ve toplumsal süreçleri şekillendirdiğini iddia etseler de, ideolojilerin etkisinin hala devam ettiği gözlemlenmektedir. Uluslararası siyasal sistemin soğuk savaş dönemine benzer bir şekle evrildiği günümüzde ideolojilerin sonu tezlerinden ziyade ideolojilerin dönüşümü yaklaşımından bahsetmek daha yerinde olacaktır. Günümüzde klasik ideolojiler post modern dönem koşullarına uygun bir şekilde kendilerini uyumlaştırma ve bazı durumlarda başka ideolojilerle eklemlene yoluna bile gidebilmektedir. Siyasal, toplumsal ve ekonomik alandaki bu değişimlere bağlı olarak hâkim ideolojilerinde var olmak için zorunlu olarak değişime gitmeleri de kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak ideolojilerin ve tarihin sonu tezlerini ileri süren düşünürlerin aksine değişen şartlara uygun olarak eskisi kadar güçlü bir şekilde olmasa da siyasal ve toplumsal alanda varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2014), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul
- Bank, B. (2015), "Gramsci'nin Devlet ve Hegemonya Kavramlarının Kuramsal Çözümlemesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 2-40
- Bell, D. (2013), *İdeolojinin Sonu*, Çev. Volkan Hacıoğlu, Sentez Yayınları, Ankara
- Bulut, Y. (2011), "İdeolojinin Tarihçesi", *Sosyoloji Dergisi*, 3 (23), 183-206
- Cevzici, A. (2000), *Felsefe Sözlüğü*, 4. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul

- Çelik, N. B. (2005), *İdeolojinin Soy Kütüğü: Marx ve İdeoloji, Bilim ve Sanat Yayınları*, Ankara
- Çoban, S. (2012), “Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm”, 1 st. International Interdisciplinary Social Inquiry Conference-Bursa, https://www.academia.edu/1250610/Gramsci_Hegemonya_ve_Kapitalizm, Erişim Tarihi: 09/09/2020
- Demirkan, M. (2005), “Ütopik Bilincin Kutsaldan Profana Önlenebilir Özgürleşmesi”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, 2005/1, 41-53
- Dural, B. (2012), “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2012, 11 (39), 309-321
- Eagleton, T. (2015), *İdeoloji*, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane Defterleri 2*, 1. Baskı, Kalkeodon Yayınları, İstanbul
- Güngör, S. (2001), “Althusser’de İdeoloji Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 221-231
- Gürçınar, P. (2015), “Althusser ve Marks’ın İdeoloji Kavramlarının Karşılaştırılması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), 449-457
- Kazancı, M. (2006), “Althusser, İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz”, <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/E33F3286E3EA41B78126392858A5777A?doi=10.17064/i%C3%BCifhd.16334>, Erişim Tarihi: 10/09/2020
- Kazkondur Ş. B., Aydılek, E. (2015), “Antonio Gramsci’nin Marksist Düşünceye Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 9, 9-18
- Kaya, A. (2004), “İdeolojiden İdeolojiye Yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilime”, *Doğu Batı Dergisi*, Ağustos Eylül Ekim 2004, 7 (28), 67-81
- Lucaks, G. (1978), *Birey ve Toplum*, Çev. Veysel Ataman, Günebakan Yayınları, İstanbul
- Mannheim, K. (2009), *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Nika Yayınevi, Ankara
- Mardin, Ş. (2013), *İdeoloji*, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Örs, B.H. (2009), “Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü” , *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (40), 1-12
- Örs, B.H. (2014), “İdeoloji: Karmaşık Dünyayı anlamlı Kılmak” (19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler Kitabı İçerisinde, Der. H. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, s.3-45
- Öz, E. (2017), “Gramsci Felsefesinin Temel Kavramları”, *Asos Journal-Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (43), 601-610
- Sucu, İ. (2012), “Althusser’in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin bir Taşıyıcısı olarak Yeni Medya”, *Selçuk İletişim Dergisi* 7 (3), 30-41.
- Therborn, G. (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, (Çev. İrfan Cüre). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topakkaya, A. (2007), “İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış”, *EÜHFD*, 11 (1-2), 163-180
- Yetiş, M. (2011), “Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model”, *Praksis* 8, s. 51-90
- Yurtsever, H. (2015), *Alman İdeolojisi, Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu Kitabı* içinde, 2. Baskı Yordam Kitap, İstanbul

ORHAN PAMUK’UN ‘MASUMİYET MÜZESİ’ ADLI ESERİNİN
SİNEMA-EDEBİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EVALUATING ORHAN PAMUK’S ‘MASUMİYET MÜZESİ’ IN
THE LIGHT OF THE RELATION BETWEEN CINEMA AND
LITERATURE

ИССЛЕДОВАНИЕ РОМАНА ОРХАНА ПАМУКА” MASUMİYET
MÜZESİ’ (МУЗЕЙ НЕВИННОСТИ)” В КОНТЕКСТЕ КИНО-
ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Selami İNCE*

Murat KARAKOÇ**

ÖZET

Orhan Pamuk Türk Edebiyatında ait olduğu toprakların kimliği, tarihi geçmişi ve gelenekleriyle modern dünyanın ilişkisi üzerine irdelemeler içeren sayısız esere sahip, Nobel ödüllü bir yazardır. Yazarın yapıtları, yurt içi ve yurtdışı dahil olmak üzere birçok eleştirmen ve araştırmacı tarafından mercek altına alınarak incelenmiş ve eserleri çok sayıda dile çevrilerek, yazar uluslararası alanda kendine önemli bir yer bulmuştur. Postmodern Türk edebiyatının önemli yazarlarından Orhan Pamuk, eserlerinde karakterleri kurgularken, sosyal yaşamın alelade bir parçası olarak sinema deneyimlerine sık sık yer vermiştir. Hem yazarla yapılan röportajlarda görüldüğü üzere, Pamuk’un sinemayı varoluşsal bir kaçınılmazlık olarak adlandırması hem de bütün eserlerindeki derinlemesine sinema işleyişleri göstermektedir ki Orhan Pamuk sinema olgusunu hayatının ve sanatının ayrılmaz bir parçası olarak benimsemiştir. Özellikle yazarın *Masumiyet Müzesi* adlı eseri, romanın geçtiği dönemin sinema kültürünü birçok yönüyle yansıtmaktadır. İstanbul’un tarihi semtlerinden Çukurcuma’da aynı ad ile kurulmuş bir müzede bulunan eserin, yazar tarafından belirtildiği üzere yazılma süresi on beş yıl gibi uzun bir süre almıştır. Birçok eserinde de görüldüğü gibi bu eserde de Orhan Pamuk romanını kurgularken mekân olarak İstanbul semtlerini seçmiş ve İstanbul kültürünü en yalın haliyle okuyucunun önüne sermiştir. Bu eserde özellikle çalışmanın konusu olan sinema kültürü olay örgüsüne birçok yönüyle dahil edilmiştir. Bu çalışmada, *Masumiyet Müzesi* romanında sinema kültürünün nasıl işlendiği çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Edebiyat, Orhan Pamuk, Görsel Sanat, Türk Edebiyatı

* ORCID: [0000-0002-3676-9044](https://orcid.org/0000-0002-3676-9044), Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, selamiince@gmail.com

** ORCID: [0000-0003-2274-6981](https://orcid.org/0000-0003-2274-6981), Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, muratkarakoc52@hotmail.com

ABSTRACT

Orhan Pamuk is an author who has got Nobel Prize and has numerous works that include discussions on relations between his country, tradition and modernity in Turkish Literature. His works have been examined by many domestic and foreign researchers and so he has owned a significant place in literature by his works. As an important writer of postmodern Turkish Literature, while he is fictionalising characters, Orhan Pamuk has often included cinema experiences in the frame of social life's ordinariness. Both his referring to cinema as an existentialist urge - as is seen in interviews - , and his deeply handling it in texts show that Orhan Pamuk has adopted cinema as an indispensable part of his life and his art. Particularly the work of *The Museum of Innocence* sophisticatedly reflects the culture of cinema in the time of novel. According to Pamuk, writing the novel that is also named after a museum in Çukurcuma, İstanbul, took fifteen years to complete. As it is seen in many of his works, the author has chosen İstanbul's districts as the setting of the novel and he has starkly scrutinised the culture of İstanbul. This novel's plot especially includes the cinema culture. In this study, the culture of cinema as it is reflected in *The Museum of Innocence* as a literary text by Orhan Pamuk will be analyzed.

Keywords: Cinema, Literature, Orhan Pamuk, Visual Arts, Turkish Literature

АННОАЦИЯ

Орхан Памук является лауреатом нобелевской премии, автором многочисленных литературных произведений, в которых исследуется самобытность своей родины и своего общества, историческое прошлое и традиции современного мира. Произведения автора были изучены и исследованы многими отечественными и зарубежными критиками и исследователями. Автор занял важное место на международной арене, а его романы были переведены на многие языки. Орхан Памук, один из выдающихся писателей постмодернистской турецкой литературы. Его художественные изображения часто становятся героями кинематографии. Исходя из интервью с автором, Памук называет кино экзистенциальной неизбежностью. А также кинематографические съемки, как одна из основ его произведения, заставляет Орхана Памука воспринять феномен кино, как неотъемлемую часть своей жизни и искусства. В частности, авторская работа "Музей невинности" во многом отражает кинокультуру того периода. По словам автора, работа над этим романом длилась в течении пятнадцати лет. А, поводом для создания этого романа стал музейный экспонат, хранившийся в музее Чукурджума одного из старого квартала Стамбула. Как видно из многих его романов и в этом романе, Орхан Памук представляет читателю стамбульскую культуру в её простейшей форме. В этом произведении кинокультура составляет значительную часть сюжета. В нижеследующем исследовании рассматриваются вопросы кинокультуры в романе "Музей невинности".

Ключевые слова: кино, литература, Орхан Памук, изобразительное искусство, турецкая литература

Giriş

Bu araştırma, Orhan Pamuk'un edebiyat eserlerinde sinema deneyimlerini nasıl işlediğini konu edinmektedir. Orhan Pamuk'un roman, anı veya incelemelerinde, özellikle İstanbul'da insanların sinemayla veya sinemada kurdukları tüm ilişkilerin ele alındığı görülür. İstanbul'daki gerçek sinema mekânları ve bu mekânlarda gösterilen filmlerin içerikleri incelendiği gibi, bu

mekânlarda yaşanan aşk, flört, el ele tutuşma, birlikte sinemaya gitme ritüelleri gibi film izleme dışındaki sinemaya gidiş arzusunu betimleyen kişisel seyirci deneyimleri de Pamuk'un eserlerine konu olur.

Orhan Pamuk'un eserlerinde kendisinin bahsettiği veya roman kahramanlarına bahsettirdiği yerli ve yabancı film içeriklerinden, dönem sinemalarının folklorik – kültürel özelliklerini, yaz sinemalarını ve sinema seyircisinin sosyal – sınıfsal özelliklerini görmek mümkündür. Sinemaya dair bu özelliklerin yanında, sinema üretiminin veya sektörünün sorunlarına da değinilen, yani senaryo yazmaktan sansüre, üretim maliyetinden dağıtıma kadar sektörün sorunlarını kahramanların gözünden inceleyen *Masumiyet Müzesi* bu incelemenin omurgasını oluşturmaktadır. Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* dışındaki eserleri de sinema deneyimi bağlamında değerlendirilmektedir. Orhan Pamuk'un 2008'de yayınlanan *Masumiyet Müzesi* adlı romanı, hem sinemada yaşanan aşk gibi kişisel deneyimler, hem sinema mekânlarının özellikleri, hem de sinema filmi içerikleri alanlarında oldukça zengin gözlemler ve tespitler sunmaktadır. *Masumiyet Müzesi* romanı, farklı içeriklerinin yanında 1975 – 1985 yılları arasındaki Yeşilçam sinemasını ekonomik, siyasi, sosyolojik açılardan değerlendirmektedir.

Masumiyet Müzesi'nin ekonomik olarak alt sınıftan olan kadın kahramanı Füsün'un film artisti olma arzusu ve çabası, ekonomik üst sınıftan erkek kahraman Kemal'i de sinema salonlarına çekmiştir. Kemal ve Füsün İstanbul'daki neredeyse tüm sinema salonlarında ve yazlık sinemalarda, bazen yalnız bazen de yanlarında Füsün'un kocası Feridun olduğu halde yıllarca film izlemişlerdir. Füsün ve Kemal ile okuyucu da zamanın filmlerini bazen kenar mahalle yazlık bahçe sinemalarında çekirdek çıtlatarak ve mahallelilerin bağırış çağırışı arasında bazen de İstanbul'un eski mahallelerinin birinde gösterilen filmi evinin balkonundan defalarca izlediği için izleyiciye “spoiler” veren mahalle sakinleriyle birlikte izlemişlerdir. Bir sinemaya gitme deneyimi olarak da okunabilecek bu romanda sinemanın ve seyircinin tüm halleri mevcuttur. Kitap bir sinema kitabı olarak da okunabilir.

1. Pamuk'un Kişisel Tarihinde Sinemanın İnşası

Orhan Pamuk'un tüm eserlerinde sinemadan bahsettiği, neredeyse ülke ve İstanbul ile ilgili siyasi ve sosyolojik analizlerini sinema filmleri ve sinema izleme deneyimleri üzerinden yaptığı görülmektedir. Pamuk'un eserlerinde sinemaya yer vermesinin kişisel tarihinde sinemanın çok önemli bir yer tuttuğuyla doğrudan ilgisi vardır. Anılarını ve seçme yazılarını topladığı *Öteki Renkler*'de, “Sinemaya ne kadar da borçlu olduklarını anlatan yazarlara hep hak vermişimdir” diyen Pamuk, kendinden “varoluş neden ve rastlantımı sinemaya borçlu olan ben” (Pamuk, 1999:263) diye söz etmektedir. Pamuk, varoluş nedeni olan rastlantıdan ise yine sinema tarihi, sinema mekânı ve sinema izleme alışkanlıklarını da dikkate alarak şöyle bahsetmektedir. “Bundan elli yıl önce de İstanbul'da hala işleyen Emek Sineması'nda (o zaman adı Melek idi) gösterilen bir filmin beş dakikalık arasında, arkadaşlarıyla birlikte koltuklarından kalkıp lobiye çıkan annemle babam ilk defa birbirlerini görüp tanışmışlar” (1999:263). Anne ve babasının bir film arasında yani İstanbulluların hala “antrakt” dediği film ortasında, tanışıp evlendiğini anlatan

Pamuk, kendisinin de çocukluğundan beri sinemaya gittiğini hatırlatıyor ve İstanbul'da sinemaya gitmenin, "sinemada olmanın" kişisel anlamları dışında ne anlama geldiğine dair siyasi ve sosyolojik bir analizde bulunuyor. Pamuk, doğrudan kendi sinemaya gidiş deneyimini de anlatırken genel olarak sinemaya gitmenin sadece film izlemek olmadığını hatırlatıyor:

Ne anlamı vardı "orada" olmanın? Batılaşmak isteyen orta sınıflardan ve benim kuşağımdan pek çokları gibi "yerli" filmlere çok az giderdim ben. Sinema benim için görüntülere kapılıp gitmek, karanlıkta bir hikâyenin içine girivermek ve güzel yüzler ve resimlerle büyülenmek gibi herkesin bildiği heyecanların dışında, kestirmeden ve şaşırtıcı bir yakınlıktan Batı'yla yüz yüze gelmenin çekici bir yolu da. Dramatik sahnelerde, yakışıklı ve soğukkanlı oğlanın söylediği sözleri, evde kendi kendime İngilizce tekrar ederdim. Cebe konacak mendilin katlanması, bir viski şişesinin açılışı, bir kadının sigarasını uzanıp yakmak ya da daha İstanbul'a gelmemiş yeni bir Batı buluşunun (transistorlu radyo, otomatik ekmek kızartma makinesi) kullanılmasını, pek çok benzerim gibi dikkatle izlerdim. Ne bütün Balkanları fethedip Viyana'yı kuşattıklarında, ne Balzac'ın bütün romanlarını Milli Eğitim Bakanlığı desteğiyle çevirip okuduklarında, Türkler, sinemada olduğu kadar Batı'nın kendisiyle, günlük ve özel hayatıyla, karşı karşıya kalmadılar hiç (Pamuk, 1999:261).

Pamuk, küçüklüğünde yerli filmleri "küçümsediğini" daha doğrusu yabancı filmleri daha fazla "önemsediğini" hayat, sokaklar ve edebiyat üzerine yazılarını topladığı *Manzaradan Parçalar*'da topladığı başka bir yazısında da söyleme gereği duyuyor. Yabancı film izlemesinin kendi Batılılaşma serüveni ile doğrudan ilişkili olduğunu görüyoruz. Pamuk, bu yazıda 1961 yılında babasının işi için gittikleri Ankara'da izlediği Batılı filmlerden bahsetmektedir. "Her hafta pazar öğleleri ucuz seansta bir çocuk kalabalığının doldurduğu Ankara sinemalarında gördüğümüz filmlerin Amerikan mı, Fransız mı olduğunu fark etmezdik bile. Onların bize altyazılarla seslenen Batı medeniyetinden gelmeleri yeterdi" (2010: 59).

Pamuk her ne kadar birey için sinemanın bir "batılılaşma deneyimi" olduğunu belirtirken, toplumsal olarak sinemanın Batı'yla yüzleşme, Batılılaşma sürecinin en önemli katalizörü olduğunu da altını çiziyor. Orhan Pamuk'un, toplumsal dönüşüm içinde kişinin dönüşümünü bir sinema izleyicisi olarak ele aldığını görmekteyiz. Pamuk, kişisel düzlemde sinemanın öncelikle "öteki" ile ilişkisine büyük önem verdiğini gösteriyor. Pamuk, insanın "öteki" ile doğrudan karşılaştığı en önemli mekânın sinema salonu olduğunu vurguluyor. "Sinemada 'öteki ile yüz yüze geliriz'" (1999:262) diyen Pamuk, öteki ile yüz yüze gelmeyi sanki sadece sinemada deneyimlediğimizi anlatıyor. Sinema salonunda "gözlerimiz başka bir şey görmek, kulaklarımız fındık fıstık çıtırtısı duymak istemez. Sinema koltuğuna kendimizi, dertlerimizi, geçmişimizi ve geleceğimizi dediğimiz acıklı hikâyeyle telaşı unutmak için gelmişizdir" (Pamuk, 1999:262).

Orhan Pamuk'un kendi kişisel sinema deneyimi ile *Masumiyet Müzesi*'ndeki Kemal ve Füsün'un sinemaya gidişlerinde, özellikle Kemal'in sinemada hissettikleri arasında, "dertleri unutma ve ötekini görme" anlamında güçlü paralellikler bulunmaktadır. *Masumiyet Müzesi*'nde Kemal de sinema salonunda "öteki"nin

görüntülerine ve hikâyesine kendisini kaptırırken kendi kimliğini bir süreliğine, en azından film bitip ışıklar açılıncaya kadar unutmaktadır. Aslında Pamuk'a göre "sinemada yalnızca 'öteki' ile yüz yüze gelmeyiz; sinemanın gösterdiği her şey bir anda 'öteki olur' (1999:263).

Pamuk'a göre, "tıpkı bir yağlı boya resmi bir fetişe çeviren çerçeve gibi, sinemanın karanlığı da, bizimle birlikte görüntüler dışında her şeyi çerçeveleyerek 'öteki' ile ilişkimizi bir özdeşleşme ve dikizleme ilişkisine çevirir" (1999:263). Hem kendi deneyiminde Orhan Pamuk hem de *Masumiyet Müzesi*'nde Kemal 'öteki' ile dikizleme ve özdeşleşme ilişkisi kurar.

Bütün bunlara rağmen Orhan Pamuk, sinemanın toplumsal ve siyasal dönüşümde oynadığı rolü daha doğrusu sinema izleyicisinin doğrudan ya da dolaylı olarak bir semti hatta bir kenti nasıl etkilediğini de unutmaz. Pamuk, çocukluğunun ve daha sonrasının Beyoğlu Sokakları'nı anlattığı yazısında da gözlemlerine dayanarak, önemli oranda sinemalardan, sinemaya gidiş deneyimlerinden, film içeriklerinden ve sinemayla birlikte yükselişe geçip sinemanın çöküşüyle birlikte çöken Beyoğlu'ndan bahsetmektedir. Şaşırtıcı derecede emin bir biçimde Pamuk, Beyoğlu'nun yükselişini ve çöküşünü Yeşilçam sinemasının yükselişi ve çöküşüne bağlamaktadır. 1970'li yıllarda eski Beyoğlu'nun kalmadığını, İstanbul beyefendilerinin ve hanımefendilerinin şık elbiseler giyerek ziyaret ettiklerini Beyoğlu'nun çöktüğünü anlatan Pamuk bunun nedenini sinema sektöründeki sorunlara bağlamaktadır. Sinema izleyicisinin bir semti nasıl etkilediğini anlamak açısından, daha sonra *Masumiyet Müzesi*'nde de neredeyse aynı açıklıkla anlattığı ilginç gözlemlerde bulunmaktadır.

Her şey yerli film sanayinin, çocukların ve taşralı genç kızların hayallerini süsleyen Beyoğlu'nun Yeşilçam Sokağı'nın çöküşüyle başladı. 1960'ların sonuna doğru üç yüzden fazla film üretmek Hollywood ve Hint film sanayinden sonra dünyada en çok film yapan bu Beyoğlu Sokağı, yetmişlerin ortasında televizyonun darbesiyle karşılaşınca porno film üretmeyi bir çare olarak gördü. Bir Müslüman ülkesinin geniş kitlelerin tüketimi için ürettiği bu ilk özgün İslami porno sinemasının ilgi çekici yanı, açık saçıklıkta Batı pornografisiyle yarışabilmesi değil, yıldızlarının daha önceden saygıdeğer aile filmlerinde rol almış olmalarıydı. Kahraman eşkıyanın sevgilisi, fedakâr öğretmen ya da en fazla, açgözlü komşu kadın olarak görmeye alıştıkları oyuncular Beyoğlu afişlerinde yarı çıplak olarak görmek bir zamanlar sinemaya kravat takarak giden orta sınıf aileleri, alışverişe çıkan kadınları, Beyoğlu'ndan uzaklaştırdı. Onlarla birlikte azınlıklar, son Levantenler, kendini Batılı olarak görmek isteyen yukarı sınıf İstanbullulara hizmet veren lokantalar, iş yerleri, dükkânlar da şehrin başka yerlerine çekip gittiler (Pamuk, 1999: 314 - 315).

Kemal ile Füsun'un sinemaya gidişleri de işte tam bu çöküş sürecine ve sonrasına denk gelmektedir. Televizyoncu Banu Güven ile *Masumiyet Müzesi* üzerine yaptığı bir röportajda bunu kabul eden Pamuk, sinema bilgisinin de kendi belleğine ve deneyimine dayandığını anlatıyor.

Banu Güven'in, "Ama bu arada bir Yeşilçam çevresinin o dönemde nasıl olduğuna dair önemli tespitler görüyoruz. Orhan Pamuk bunu nasıl bu kadar iyi biliyor?" diye sorması üzerine Pamuk şunları söylüyor:

Sinema bilgilerim kitabı değil, hayattan. Ben 1983'te senaryo yazdım Ali Özgentürk'e. Çekilmedi. Sonra da 1990'da Ömer Kavur'a bir senaryo yazdım. Çekildi. Özellikle Ali Özgentürk'e senaryo yazdığım zaman, o beni birazcık da abi havasıyla, göstermek için, işte o zamanın Beyoğlu'nda sinemacıların gittiği Papirüs, daha sonra da Çiçek Bar – hala Arif'in yeri- gibi yerlere de götürürdü. Ve oradaki havayı da gördüm. Bir film nasıl çevriliyor... sansürden nasıl geçiriliyor... Nasıl yıldız olunuyor... Nasıl yalan magazin havası yapılıyor? Bunlardan bir kısmını işte o zaman, otuz yaşında gördüm. Sinema dedikodusu, sinema magazini gibi şeyleri de o zamanki bilgilerimle eklemlediğim için, her zaman gülümseyerek okudum. Ve kitabımın eğlenceli bölümleri... Bir film nasıl yapılır? Senaryosu nasıl öne çıkar? O barlarda oturanlar arasında nasıl palavradan konuşmalar nasıl gerçek filmlere dönüşür... (Pamuk, 2010: 447).

Pamuk, Banu Güven'e bu röportajda, *Masumiyet Müzesi*'nde Füsün'un başına gelen cinsel taciz vakalarının da yaşandığını, kadınların tacize uğradığını anlatıyor. Pamuk'un tıpkı *Masumiyet Müzesi*'nde anlattığı gibi sinema yönetmeni ve jön erkek oyuncuların kadın oyuncularla mutlaka yatmaya çalıştığını da bu mekânlarda öğrendiğini yine röportajda okuyoruz.

Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi*'nde anlattığı ancak Banu Güven'e anlatmadığı bazı sahnelerin ipuçlarını da yine Orhan Pamuk'un başka yerde yazdığı hatıralarında bulabiliyoruz. *Masumiyet Müzesi*'nde Kemal ile Füsün'un İstanbul'un birçok semtinde yazlık ya da kışlık sinemaya gidiş deneyimlerine tanık olurken, örneğin bir yazlık sinemada inek bağırtıları arasında film izledikleri gibi olağandışı sahneleri de gözümüzün önüne getiririz. Pamuk'un *Masumiyet Müzesi*'nde yazdığı, yazlık sinemada film izlerken yandaki ahırdan inek böğürtüleri duyulması, kesif bir ahır kokusu gelmesi sahnelerini çocukluğunda bizzat yaşadığı ortaya çıkıyor.

... Marmara kıyısındaki küçük bir kasaba ve tatil köyünde, 1960'ların sonunda açık hava sinemasına gider, yandaki ahırdan yoğun bir tezek kokusuyla ineklerin böğürtüsü gelirken, Türk filmleri seyrederdik. 1970'lerin başında Beşiktaş'taki ünlü Kamburun Bahçesi'nde, üniversite arkadaşlarım ve çekirdek çitlatan binlerce kişiyle birlikte film seyrettiğimizi de çok iyi hatırlıyorum" (Pamuk, 1999:409).

Pamuk'un burada sözünü ettiği "sinema ve ahır" meselesi hoş bir tesadüf gibi dursa da Türk sinema tarihi içinde sinema ve ahırın gerçekten önemli bir rastlantısı olduğunu görüyoruz. En azından Orhan Pamuk'un yıllar sonra romanında hatırladığı bu anısının aslında zamanında çok da yaygın bir uygulama olduğu görülmektedir. Serpil Kirel'in, altmışlı yıllarda Türk sinemasının insanların günlük hayatına nasıl girdiğini araştırırken anılarına başvurduğu "İzmir'de film makineleri tamiri yapan bir yakınının yanında çalışarak başlayan ve özenli bir sinema profesyoneli olan Necip Sarıcioğlu'nun" (2005:43) anlatımlarında da ahıra rastlarız. Sarıcioğlu'nun ellili yıllarda sinemanın kasabalara girişi ve film izleme kültürüyle ilgili anlattıklarında ahırın Türk sinema tarihinde çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Sarıcioğlu, Anadolu'da sinemanın mekânsal gelişimini şöyle özetlemektedir:

Ahırlar, süthaneler gibi geniş mekânları sinema yaparak başladılar kasabalarda. Ya şebeke ya da jeneratörler yardımıyla bir makine bulunmakta ve depolarda kalmış eski yanar tabanlı filmler gösterilmektedir (Kirel, 2005:43).

Pamuk'un çocukluk belleğinden bugüne taşınan sinema izleme deneyimi, gerçek bir deneyim mi yoksa Türk sinema tarihi araştırmacılarının aktardığı bir bilgidir sonra Pamuk'un, sanki tıpkı kendi deneyimiymişçesine "vekâleten" üstlendiği Marianne Hirsch'in "postmemory" (Sarlo, 2011:80) diye tanımladığı bir durumla mı karşı karşıyayız, bilinmez. Çünkü hatırlama ile ilgili her iki durum da mümkündür. "Merkezine anıları alan postmemory, bir öznenin başkalarından dinlediği, kendinin yaşamadığı yakın geçmişteki olayları anılara dayanarak belleğinde yeniden inşa etmesi anlamına geliyor" (Sarlo, 2012:82) ve bir romancı olarak Orhan Pamuk'un hatırlamanın her iki türünü de kolaylıkla yapabileceği/yaşayabileceği muhtemeldir. Çünkü Beatriz Sarlo, "anı bugüne muhtaçtır" diyor. Bu saptamayı, Deleuze'ün Bergson'a söylediklerinden yola çıkarak yapıyor: "Anının kendine özgü zamanı şimdiki zamandır. Demek ki hatırlamak için tek uygun zaman, yani anıların sahip çıktığı, anılara özgü zaman şimdiki zamandır" (Sarlo, 2011:10). Hatırladığımız şeylerin "şimdiki anda kurulan, günün şartları, alışkanlıkları ve kabul edilebilirlikleriyle var olan bir sistem olduğunu" saptayan Halbwachs, hafızanın "geçmişini yeniden yaşatmadığını yeniden inşa ettiğini" ileri sürer. Ancak, "yeniden üretilen şeyin, anının bizzat kendisi mi olduğu yoksa yavaş yavaş bu anının yerine geçirilen bozulmuş bir imge mi olduğu belirsizliğini korumaktadır" (Halbwachs, 2016:52).

Pamuk'un "ahırlarla" ilgili anlattıklarının anılarından mı yoksa "üstlenilmiş anıları"ndan mı ortaya çıktığı sorunun anlattıklarının önemini veya doğruluğunu değiştirmeyecektir. Zaten "geçmişin böyle bir yeniden inşası, tahmini olmaktan öteye asla gidemez. Ne kadar çok yazılı ya da sözlü tanıklıklara sahip olursak o kadar çok tahmini olur" (Halbwach, 2016:124).

Yine de eserlerinde sinemaya gitmeye ve filmlere bu denli yoğun bir biçimde yer ayıran Pamuk'un çocukluğunda çok sık sinemaya gittiğini anlatımlarındaki birçok örnekten anlıyoruz. "Çocukluğumda bir yazı İstanbul'da, şehrin merkezinde geçirmiştik. Ağabeyimle her gün sürekli iki film gösterilen sinemalara giderdik. Her gidişimizde, erken geldiğimiz için, önceki filmin ortasından girme şansımız çıkardı" (2010:103). Bir yazar olarak hemen tüm eserlerinde sinemadan bahseden Pamuk'un otobiyografisinden ve hafızasından eserlerine çok fazla veri kattığı kesin gibi görünüyor.

Orhan Pamuk çocukluğunu ya da ilk gençliğini yaşadığı yıllarda "Sinema, modernleşmenin, modern yaşam pratiklerinin öğrenildiği ve yansıtıldığı bir ortamdı, şehir hayatının temel bir bileşenidir" (Akbulut; 2014:8) ve Orhan Pamuk da kendini modern ve aydınlanmacı bir yurttaş olarak yetiştirirken sinemadan oldukça etkilendiği görülmektedir. Yine, Akbulut'un "Türkiye'de sinema, Cumhuriyet değerlerinin, aydınlanmanın hem taşıyıcısı hem de, bu modernliğe karşı duyulan korkuların/ kaygıların aynası işlevindedir" (2014:9) saptamasının da "Batıdan gelen filmleri seven yerli filmlere çok nadiren giden" (Pamuk, 1999: 38) Orhan Pamuk'un anlatımlarında doğrulandığını görüyoruz.

Modernizm, aydınlanma ve korku meselesinde Yeşilçam tarihi bize bazı ipuçları vermektedir: Yeşilçam izleyicisi bir orta – üst sınıf muhafazakârlığı içinde sinemaya giderken sinemadan ve halinden çok memnundur. Daha sonraki yıllarda Yeşilçam’ın çöküp porno sektörüne yer vermesiyle yine bir modernizmin ürünü olan bu sinemayı terk etmiştir. Sinema önce değerli bir şey iken sonra değersizleşmiştir. Orta üst sınıf izleyici sinemayı terk edince, Beyoğlu çökmüştür.

Orhan Pamuk, sadece *Masumiyet Müzesi*’nde sinema üzerinden batılılaşmayı tartışmamakta aksine tüm eserlerinde Cumhuriyet tarihiyle birlikte başlatılan modernleşme sorunu ve doğu – batı ikilemini ele almaktadır. Her ne kadar Orhan Pamuk “doğrudan politikayla ilgilenmek isteyen bir yazar değilim, hiçbir zaman da olmadım” (Kırmızı Koltuk, İnterstar Televizyonu, 23. 10. 1994 akt. Ecevit, 1996:191) dese de, tam aksine oldukça siyasi bir yazardır ve romanlarında kahramanlar, Akbulut’un bahsettiği modernliğe karşı duyulan korkuları ve kaygıları sürekli yaşarlar, sürekli yansıtırlar. *Masumiyet Müzesi*’nde Kemal ve Füsün’un yaşadığı Avrupa’ya gitme ve Türkiye’de kalma ikilemi, Pamuk’un kişisel tarihindeki Türk sineması izleme ve Batılı sinemaya duyduğu hayranlık karışımı çelişkiye çok benzer. Pamuk’un kahramanlarının kişisel dertleri hep toplumsal çağrışımlar içinde gözlemlenir. Sinema tartışmaları içinde yaşanan kişisel kimliğin ve kişisel belleğin, aslında topyekûn ulusal ve toplumsal kimlikle doğrudan ilişkili olduğunu Pamuk’un romanlarında çok iyi anlarız. Yıldız Ecevit, Orhan Pamuk’un *Yeni Hayat* romanını analiz ettiği *Orhan Pamuk’u Okumak* adlı kitabında Pamuk’un “siyasi bir yazar olduğunu” ancak “toplumsal gerçekçi” olmadığını, bu anlamda kendini “politikayla uğraşmayan biri olarak değerlendirdiğini” belirtiyor.

Orhan Pamuk’un tüm romanlarında Türk toplumunun ana sorunsalları, metnin önemli motiflerini oluşturur. Coğrafi bağlamda iki karşıt kültür arasında sıkışıp kalmış olan bu toplumun ‘ulusal kimlik sorunsalı’ Osmanlı’nın batılılaşma sancılarında, uluslararası tekellerin kısılcacındaki çağımız Türkiye’sinde yaşanan kimlik sorunsalına değin yer alır onun romanlarında. Pamuk’un metinleri, ‘soyut’ içeriklerine ve uçta gerçekleştirilen ‘biçim’ denemelerine karşılık, ‘somut’ bir coğrafi ‘uzam’ boyutu ile bir tarih bilincinin ürünü olan bir ‘zaman’ boyutunun üstünde boy atarlar. Onun romanları ‘eleştirel bilinç’in süzgecinden geçmiş metinlerdir. ‘Birey’in yoğun yer kapladığı bu romanlarda eleştirel anlatım tutumunun en ağırlıklı olduğu bölümler, toplumsal içerikli anlatı kesitleridir (Ecevit, 1996:190).

Burada Yıldız Ecevit’in *Yeni Hayat* için söylediklerini tam aynı keskinlikle *Masumiyet Müzesi*’nde de görmek mümkün. Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*’nde bir romanda olmayacak kadar teorik bir açıklamayı roman kahramanı Kemal’in ağzından yapıyor. Kemal’in ağzından anne babasıyla ilgili olarak çıkan şu cümleler Orhan Pamuk’un adeta kendi anne babasıyla ilgili söyleyebileceği sözlere benziyor: “Cumhuriyet’in ilk yıllarında yetişmiş pek çok evli çift gibi, dine saygısız değil ilgisizdiler yalnızca ve bu ilgisizliği pek çok tanıdıkları, dostları gibi Atatürk sevgisi ve laik bir Cumhuriyetçilikle açıklarlardı. (2008:41). Kemal’in anne babası tam Batılı ve Kemal’in de yabancı film düşkünlüğü herhalde anne babasından gelmiş olmalı. “Ben 10 yaşımıdayken, annemle babam bugün çoktan unutulmuş Amerikan

yıldızı Terry Moor ile birlikte bütün İstanbul sosyetesinin katıldığı otelin açılış gecesine heyecanla gitmişler” (100) diye anlatan Kemal, Amerikan yıldızı Terry Moor ile açılışa katılan bir ebeveyne sahip olmanın davranış kalıplarını hatırlatıyor okuyucuya.

Asuman Susam’ın da belirttiği gibi, hem toplumsal hem de bireysel düzlemde geçmiş ve ona dair tanımlamalarımız ve hatırlamalarımız şimdiki zamanın bağlamından ve gereksinimlerden doğar. Kendiliğinden “orada” duran bir şey değildir geçmiş. Kültür tarafından yapılan bir şeydir. Buna bağlı olarak toplumsal kimlikler de bir insanın ürünüdürler. Gündelik yaşam ilişkileri ve anlamlandırmalarını aşan bir törenselliğe sahiptirler. O nedenle de ritüeller, metinler, danslarla yaşamaya devam ederler. Şimdiki zamanı da belirler ve biçimlendirirler. Bu bağlamda kimlik inşasında bellek ve hatırlamanın yeri büyüktür. Hem bireysel hem toplumsal bağlamda bellek ve hatırlama doğrudan bir bilinç sorununu da gündemine alacaktır. Her iki açıdan da geçmişe duyulan gereksinim kendini tanımak ve tanımlamak içindir (2015:26-27).

Beatriz Sarlo’ya göre, “Tarih anılara her zaman güvenemez, bellekse hatırlama haklarını (yaşam, adalet, öznellik haklarını) merkeze almayan bir yeniden inşadan kuşku duyar” (2011:9). Orhan Pamuk’un edebi çalışmalarının, bugün bellek açısından değerlendirilmesi bir anlamda geçmişin Orhan Pamuk’un ardından da yeniden inşası anlamına gelmektedir. Sonuçta, geçmiş her gün yeniden inşa edilmektedir. Hayatta kendi yaşadığımız veya başkalarının yaşadığı olayları anlamlandırmak ve geleceğimizi yönlendirmek için için hikâyeleştirmeye başvururuz. William Randall, (2014) bu dürtüye (oto) biyografik dürtü demektedir. Orhan Pamuk da Türkiye’de sinema deneyimini bize otobiyografik dürtü ile anlattığını ileri sürmek mümkündür. Ancak, hem Pamuk’ta hem de diğer tüm hikaye anlatıcılarında asıl derdin sadece otobiyografik dürtü olduğunu, sadece hikaye anlatmak için hikaye anlattıklarını kimse ileri süremez.

2. Masumiyet Müzesi’nde Sinema Kavrayışı ve Sinemaya Gitmek

*Masumiyet Müzesi’*nde romanın asıl kahramanı burjuva bir aileye mensup olan ve daha aşağı sınıftan uzak akrabaları Füsun’a âşık olan Kemal, Nisan 1975’te başlayan ve 1985 yılına kadar gelen bir süreçte Türk filmlerindeki ortak önemli ayrıntıları, filmlerin önemli mekânlarını, sinemaya gitme deneyimleri ve klişeler hakkında sürekli konuşmaktadır. Kemal, iyi bir hikaye anlatıcısı olmanın yanında, sinema sektörünü değerlendirmekte, Türk burjuva sınıfıyla ilgili ekonomik ve siyasi analizler yaparak, sosyolojik gözlemlerde bulunmaktadır. Romanda çaresiz âşık Kemal’in sadece sinema dolayımıyla yaptığı tüm konuşmalar tespit edilerek, bu konuşmalar, içeriklerine göre çeşitli başlıklar altında kategorileştirildi. Kategorilerde sadece Orhan Pamuk’un *Masumiyet Müzesi* kitabı kullanıldığı için, ilgili kitaptan yapılan alıntılarda parantez içinde sayfa numaraları verildi.

2.1. Mantıksız klişeler, tekrarlanan kalıplar

“İkide bir şarkı söyleyen bütün o salak âşıklardan, hizmetçi kızken bir günde şarkıcı olabilen başörtülü ama dudakları boyalı köylü kızlarından bıkmıştım.

Feridun'un gülümseyerek hepsinin Dumas'ın *Üç Silahşörleri*'nin 'Bir Fransız uyarlamasından çalıntı' olduğunu söylediği ahbab – çavuş filmlerinden ve sokakta kızlara arsızca laf atan çeşit çeşit kan kardeşlerinden de hiç hoşlanmıyordum. Kasımpaşalı Üçler ile siyah gömlekler giyen Üç Korkusuz fedai filmlerini, rekabet yüzünden her gece kesile kesile kuşa dönüş ve anlaşılmaz üç film göstermek zorunda kalan Feriköy'deki Arzu Sineması'nda seyretmiştik. Bütün o fedakar âşıkların, ('Durun, durun Tanju suçsuzdur, aradığınız suçlu benim!' demişti Hülya Koçyiğit yağmur altında yarıda kalan Akasyalar Altında filminde); her şeyi kör çocuğunun ameliyat parası için yapan annelerin (iki film arasında sahnede cambaz gösterisi yapan Üsküdar Halk Bahçesi Sineması'nda seyrettiğimi Kırık Kalp); "sen kaç yiğidim, ben onları oyalarım!" diyen arkadaşların (Feridun'un bizim filmimizde de oynamaya söz verdiğini iddia ettiği Erol Taş); "Ama sen arkadaşımın aşkısın," diyerek mutluluğa sırt çeviren mahalleli erkeklerin fedakarlığından da yorulmuştum. Bu keder ve umutsuzluk anlarımda 'ben bir fakir tezgahkar kızım, siz ise çok zengin bir fabrikatörün oğlusunuz', diyen kızlar, hatta aşk acılarını içlerine atıp sevgililerini uzak akrabayı görme bahanesiyle şoförlü arabasıyla ziyaret eden kederli erkekler bile etkilemezdi beni" (250 – 251).

"Çoğu mizah ile seksi karıştıran bu filmlerin sevişme sahnelerinde kalıplaşmış aynı abartılı çılgınlıklar yine atılır, Avrupa'dan kaçak gelmiş kitaplardan öğrenilmiş bütün sevişme pozisyonları bir bir taklit edilir, ama kadın – erkek bütün oyuncular, tıpkı dikkatli, ihtiyatlı bakire kızlar gibi donlarını asla çıkarmazlardı" (286).

"Filmin konusunu sordum. 'Zengin adam uzak akraba güzel kızı iğfal eder ve terk eder. Bekaretini kaybeden kız intikam için şarkıcı olur" (362).

"1950'lerden 1970'li yılların sonuna kadar hem alaturka hem de alafranga müzik yapılır ve şarkılı filmler çekilirdi. Türk filmlerinde gazino sahnelerinde kahramanlar önce kendilerini ve acılarını süslü bir dille ifade ederler, yıllar sonra seyirciler müşterilerin çılginca alkışlarından gözyaşlarından da anlaşılacağı gibi hayatta zafere gene gazinoda kavuşurlardı" (363).

"Papatya'nın aslında ölmediğini, kurşunlarla yaralandığını, ama kötü adamlardan gizlenmek için ölü numarası yapmış olabileceğine karar verdik. İkinci film hastanede açılacaktı" (384).

2.2 Filmlerde genç kızların limonatasına ilaç atılması:

"O yıllarda çok sevilen Türk filmlerinde 'masum' bir dans partisi sırasında içtiği limonataya uyku ilacı atılarak önce akli uyuşturulan, sonra da kirletilip 'en kıymetli hazinesi' elinden alınan genç kızların acıklı hikâyeleri melodramatik bir havayla ibret olsun diye sık sık işlenir ve bu filmlerde iyi kalpliler sonunda ölür, kötüler de hep orospu olurdu." (64)

Türk filmlerinde yoksul kız – zengin erkek aşkı veya tam tersinin yaşanması/yaşanmaması: Aslında zengin Kemal ile yoksul Füsün arasında geçen, daha doğrusu zengin Kemal'in yoksul Füsün'a olan umutsuz aşkının etrafında dönen *Masumiyet Müzesi*'nin tümü başlı başına bir Yeşilçam zengin oğlan – yoksul kız umutsuz aşkı klasiğidir. Ancak, kitapta konuyla ilgili bölümler şöyledir:

“Türk filmlerinden çıkma bu fakir kızla zengin oğlan aşkı yıllarca sürmüş.”
(77)

“Bizim ilişkimizde olduğu gibi aşk, dengi dengine sanattır. Sen hiç zengin bir genç kızın, yakışıklı bir kapıcı Ahmet Efendi’ye inşaat işçisi Hasan usta’ya aşık olup evlendiğini Türk filmleri dışında gördün mü?” (206)

“... Zengin baba oğlunu azarladıktan (‘O tezgâhtar parçası ile evlenirsen seni mirasından mahrum bırakır ve evlatlıktan reddederim!’) az sonra” (248).

2.3 Filmlerde basmakalıp- klişe laf edilmesi

“Seni düşünmekten artık kafama matematik falan girmiyor” dedi alaycılıkla. Bu hiç olmayacak bir şeymiş, filmlerden çıkma basmakalıp bir lafmış gibi bir kahkaha attı, sonra da kıpkırmızı oldu” (98).

2.4 Türk filmlerinde yabancı uyruklu kötü kalpli dadı kullanılması

“... Başrol diye sözü edilen şeyin üçüncü sınıf bir rol, iyi kalpli Türk zengininin evinde dolaplar çevirerek herkesi birbirine düşüren alman dadı rolü...” (286)

“Füsün’un köyden şehre indikten sonra, Fransız dadı sayesinde üç günde hanımefendi olacağı bir film yapmayacağız mesela” (239).

2.5 Oyuncu olmak isteyen, Batılı film yıldızlarını taklit eden ve bunun için risk alan genç kızlar

Füsün ile Kemal’in konuşması:

“Bilmiyorum” biraz utanarak. “Aslında konservatuara girip oyuncu olmak isterdim” (30).

“... Mehmet ... bir yandan da her gece, bu lüks evlerde, batılı film artistlerini taklit eden kızlarla sabahlara kadar vahşi geceler geçirir...” (110)

“Füsün’un ileride ünlü bir ‘Türk film yıldızı’ olacağı, sarhoş kafamı meşgul etmişti” (229).

“Füsün’un bütün Türkiye’nin taptığı çok ünlü bir kadın oyuncu olacağı hayallerine kapılıyor, gözümün önünde onu çekici bir Türk film yıldızı olarak canlandırıyordum” (230).

“Karisını film yıldızı yapmak istiyor, dürüst, iyi niyetli çocuk! ... Onu filmciler arasına sokacak, sen de koru onu Kemal” (262).

“Füsün, babasının kendisinin film yıldızı olmasına da karşı çıkmasından, önüne gizli – açık engeller koymasından korktuğu için kocasının çekeceği ‘sanat filmi’ konusunu Tarık Bey’in duymayacağı bir şekilde konuşuyor, en azından öyle yapıyormuş gibi fısıldaşıyorduk” (282).

“Efendim, Türk sinemasının önde gelen iki yapımcısı, Muzaffer Bey ve Hayal Hayati, kızıma önemli roller taklit ettiler. Fakat filmlerde öpüşme sahnesi var diye sizler teklifleri kabul etmemişsiniz” (323)

3. Türk filmlerine gitmeme, Batılı filmlere gitme, Batılı film yıldızlarına hayranlık, öykünme veya Batılı filmlerden kopya çekme

Masumiyet Müzesi'nde birçok yerde Batılı ve Türk filmi karşılaştırması yapılır, Batılı filmlerden söz edilir, kahramanlarımız Batılı filmler izler. Ancak, Türk filmlerinde Batı filmi taklidi veya Batı filmi kopyası Kemal'in alayıyla karşılaşılır. Batılı sanatçıları görmek ve onları tanımak önemlidir.

Orhan Pamuk'un çocukluğunda Türk filmlerine karşı olan mesafesi, Kemal'in de Yeşilçam filmlerine bakış açısını etkilemiş gibidir. Kemal bıkmadan izlediği Yeşilçam filmleriyle bir yandan da dalga geçmektedir. Kemal'in sözünü ettiği birçok inanılması güç Yeşilçam klişesi mevcuttur. Kemal'in ve Orhan Pamuk'un Türk filmlerine veya batılı film dışındaki filmlere ilgisizliği ile ilgili *Masumiyet Müzesi*'nde birçok örnek bulmak mümkün. Ama daha kitabın başlarında Kemal ile daha sonra kendi şoförü olacak babasının şoförü, Çetin Efendi arasında geçen şu diyalog iyi bir örnek teşkil etmektedir.

“Çetin Efendi söze ilk başlayan:

‘Hazreti İbrahim adlı filmi gördünüz mü?’

‘Hayır.’

‘Siz tabii öyle filmlere gitmezsiniz. Ama küçük hanımı da alın o filmi mutlaka görün. Hiç sıkılmayacaksınız... Ekrem Güçlü Hazreti İbrahim'i oynuyor. Biz hanım, kayınvalide, çoluk çocuk, ailecek gittik, hep birlikte doya doya ağladık. Hazreti İbrahim eline bıçağı alıp baktığı zaman da ağladık...’ (44)

Çetin Efendi'nin okumuş bir burjuva olan Kemal'in sıkılacağını düşündüğü ve Kemal'in de itiraz etmediği bir filme çoluk çocuk ailecek gitmesi de dinin ve yerli filmlerin aslında yoksullara aitmiş gibi gösterildiğini kanıtıyor. Aslında bu tutum, hem *Masumiyet Müzesi*'nde hem de genel olarak Yeşilçam filmlerinin ortak klişelerinde sık görülmektedir.”

Kemal'in yengesini Berrin Site sinemasına gidişini anlatıyor: “Berberde elektrikler kesilince öğle vakti çıktım, Site'ye gittim, Sophia Loren ile Jean Gabin'i gördüm” (121)

“Amerikan filmlerindeki gibi özel dedektif büroları İstanbul'da henüz açılmadığı için peşine kimseyi takamadım” (197).

“Ben Türk filmlerine inanıyorum” deyiverdim. “Kemal şu ana kadar yılda ben senin bir kerecik olsun Türk filmine gittiğini görmedim. Gırgır olsun diye arkadaşlarla yaz sinemasına bile gitmezsin sen” (207).

“Fatih Oteli'nde hayat Türk filmlerine benziyor” inan dedim” (207).

“Hepiniz Muhteşem Gatsby filmindeki gibi beyazlar giymeye söz vereceksiniz. Film gördünüz mü?” (210).

“Fatma Hanım'ın Batı filmlerinde gördüğümüz zengin ailelerin hizmetçileri gibi odasında ayrı bir televizyonu yoktu” (217).

“Damat Bey, bu sessizlikten şüpheleneceğine ‘film koptu’ lafıma uygun bir sinema heyecanına kapılmış, hem aşk hem de nefretle Türk Sineması'nı, Yeşilçam'da yapılan filmlerin ne kadar berbat olduğunu, ama Türk halkının sinemaya bayıldığını – o zamanların sıradan sözleriydi bunlar- anlatıyordu” (229)

“Haklısınız. Türkiye’de de Avrupa’daki gibi sanat filmleri yapılmalı. ... Tabi, niyetimiz hem Avrupa’daki gibi sanat filmi çekmek hem de başrolde Füsun’u oynatmak” (237).

“Nasıl filmlerdi onlar? Ticari, melodramatik, piyasa işi şeyler. Hiç Türk filmine gider misiniz? Çok az... Avrupa görmüş zenginlerimiz Türk filmlerine alay etmek için giderler. Ben de yirmi yaşındayken öyle düşünürdüm. Ama artık Türk filmlerini eskisi gibi küçümsemiyorum. Füsun da şimdi Türk filmlerini çok seviyor. ... Allah aşkına bana da öğretin, ben de seveyim dedim...” (239).

“Filmde Orhan Gencebay, Orhan adlı fakir bir genç balıkçıyı canlandırıyor. Ona hamilik eden ve vefa duygusuyla bağlı olduğu zengin bir kötü adam vardı. Onun daha da rezil ve şımarık oğlu ve arkadaşları, daha ilk filmini çeviren Müjde Ar’a biz de iyice görelim diye üstünü başını açarak, acımasızca ve uzun uzun tecavüz ederken sinema sessizleşti. Hamisi bunu emrettiği ve o da vefalı olduğu için, Orhan olayı örtbas etmek zorunda kalıyor ve Müjde’yle evleniyordu. Bu sırada Gencebay, ‘Batsın bu dünya’ diyerek, onu bütün Türkiye’de meşhur eden şarkıyı bir kez daha acı ve öfkeyle söylüyordu” (245).

“Yeşilçam filmleri alemine sırf Füsun’a yakın olmak için girmenin, benim için çok zor olacağını anladım” (248).

“Hem Türk filmine gidip hem de orada olmaktan huzursuzluk duyan entelektüeller gibi, kimsenin fark etmediği tuhaf bir ayrıntıyı fark etmiş ve bu saçmalığı küçümseyerek gülmekten kendimi alamıyormuş gibi kıs kıs gülerdim” (249).

“Çetin Efendi ... filmin bazı yerlerinin hiç inandırıcı olmadığını söyledi. Bir İstanbul şoförü, hiçbir zaman bu filmdeki gibi patron hanımefendiyi kibarca da olsa azarlamazdı. ‘Ama o şoför değil, ünlü aktör Ayhan Işık’ dedi damat Feridun. ‘Tamam, efendim dedi’ Çetin, ‘ben de bu yüzden çok beğendim. Çünkü öğretici bir yanı da vardı... ben bu yaz bu filmleri, eğlendirdiği gibi, hayat dersi verdiği için de çok sevdim” (256).

“PTT’ye ait herhangi bir telefon kabininden, o yıllarda bir kere bile telefon edebildiğimi hatırlamıyorum. Bu işi, batılı filmlerin etkisiyle, yerli film kahramanları başarıyla yaparlardı yalnızca...” (191).

“Batılı ve Hıristiyan bir lüks maddesi olarak şampanya fetişizmi dönemin filmlerinde çok vardı” (287).

“Yanlış bir yere gidiyorsun Kemal, Hepimiz en olmadık kişiye tutuluyoruz. Herkes aşık oluyor. Ama herkes düştüğü durumdan hayatını berbat etmeden çıkıyor.”

“Bütün o aşk romanları, filmler ne o zaman?”

“Aşk filmlerini çok severim,” dedi Zaim. “Ama hiçbirinde senin gibi birine hak verildiğini görmedim.” (203)

“Bu sekiz yıl boyunca Füsun gibi ben de baca gibi Samsun tüttürdüm, ama gelecek kuşaklara kötü örnek olmasın diye. Eski filmlerde ve romanlarda çok sevilen sigara içme ayrıntılarından hikâyemde az söz edeceğim.” (371)

Öpüşme veya bedensel yakınlık ve flört mekanı olarak sinema: Sinemaya her zaman bir film izlemeye gidilmediğini, sevgili ile yalnız kalabilme mekanı olarak

da sinemanın kullanıldığı görülmektedir. *Masumiyet Müzesi*'nde hem buna dair hem de filmlerden öğrenilecek bazı pratik bilgiler için gidildiğine dair çok örnek bulunmaktadır.

“Hikayemin geçtiği yıllarda, dünyanın çoğunluğu gibi ben de, dudaktan öpüşen iki kişiyi hayatımda ilk defa sinemada görmüş ve sarsılmıştım. Bu, bütün hayatım boyunca güzel bir kızla hep yapmak isteyeceğim çok da merak ettiğim bir şeydi. Amerika'daki bir iki rastlantı dışında, aslında 30 yıllık hayatımda dudaktan öpüşen bir çifti sinemadan başka bir yerde hiç görmemiştim. Sinemalar yalnız çocukluğumda değil, o yıllarda bile bana öpüşen başkalarını seyretmek için gittiğimiz yerlermiş gibi gelirdi. Füsun'un da benimle öpüşürken filmlerde gördüğü öpüşmeleri taklit ettiğini hissedirdim” (49)

“Ertesi gün, öğle vakti tek başıma sinemaya gittim. Osmanbey'de Cumhuriyet Caddesi'nde dalgın dalgın yürürken Hitchcock Haftası ilanına kanıp girdiğim filmde de, Grace Kelly'nin bir öpüşme sahnesi vardı. ... Bütün bunlar ergenlik yıllarımdaki yalnızlık ihtiyacımı ve öpüşme isteğini sinemada hatırladığıma işaret olsun” (50).

“Üstün Başarı dershanesinde kendi yaşında, tatlı, yumuşak ve yakışıklı bir çocuk vardı. Sürekli ona birlikte sinemaya gitmeyi, köşedeki çay bahçesinde oturmayı teklif ediyor, Füsun'u görünce heyecana kapıldığı ilk dakikalarda tutuklaşıp sessizleşiyordu” (59)

“O sinemada Füsun'un yanında oturmaktan çok memnundum. Bir gözümle perdeyi seyrederken, bir gözümle de sahneden sahneye Füsun'un gövdesinin dar tahta sandalyede kıpırdanışını, soluk alışverişlerini, Orhan Gencebay 'Kaderin böylesine yazıklar olsun' derken bakacaklarını üst üste atışını ve sigara içişini izliyor, onun perdedeki duygusallığı ne kadar paylaştığını tahmin etmeye çalışarak zevk alıyordum. Müjde ile evlenmek zorunda kalan Orhan'ın öfkeli şarkısı isyankar bir havaya bürününce bir an yarı duygusal, yarı alaycı bir bakışla Füsun'a dönüp gülümsedim. Filme öylesine kapılmıştı ki, bana dönüp bakmadı bile” (246).

“... bir yandan Füsun'un sandalyesinde kıpırdandığını hissediyordum. Daha sonra annelerinin kucaklarında film seyreden çocuklar uyuyakalınca ve ön sıradan perdedeki kahramanlara sürekli laf yetiştiren öfkeli sessizliğe bürününce, Füsun'un hemen yanı başımda duran ve sandalyesinin arkasına attığı kolunu tutmayı çok istedim” (246).

“Füsun'un kolu bana yakın değildi artık. Orhan Gencebay'ın sevgilisine 'Mutluluk senin, hatıralar benim olsun!' demesine, ön sıralardan biri 'enayi' diye bağırды, ama pek az kişi gülüşüp onay verdi ona. Hepimiz sessizdik. Yenilgiyi efendiye kabul etmenin bütün milletin en iyi öğrendiği, öğrenmek istediği bilgelik ve hüner olduğunu o sırada düşündüm” (247).

“Füsun'un yanında otururken, seyircilerle aramda bir kardeşlik duygusu olduğunu anlıyordum”. (247)

“Füsun, bütün bunların kocasını üzdüğünü düşünerek Feridun'a sokulunca içim yandı” (249).

“Ama film seyredirken karı kocanın birbirlerine sokulduklarını hissettiğimde, ... içim birden karariverirdi” (249).

“Hemen yanı başımdaki Füsun’un kucağında duran kazağın altında, karı kocanın el ele tutuştuğunu hissettim. ... Evli oldukları, bir yatağı paylaştıkları, birbirlerine dokunmak için başka çok fırsatları olduğu halde, bunu neden şimdi benim yanımda yapıyorlardı?” (250).

“... Şımarık bir zengin kızıyla, onu yola getiren şoförünün maceralarını Küçük hamımfendi filminde izlerken, kollarımız yine birbirine böyle değip yapıştı ve teninin alevi benim tenimi alevlendirince, gövdem hiç beklenmedik bir tepki verdi. Bir süre vücudumun edepsizliğine hiç aldırmadan onun tenine değmenin baş döndürücü tatlarına kendimi bırakmışım ki, birden ışıklar yandı ve beş dakika ara başladı. Utanç verici heyecanımı gizlemek için, lacivert kazağımı kucağıma koydum” (251).

“Sinemadaki kalabalığın ona bakması hoşuma gidiyor, bizi bir çift, bir karı – koca sandıklarımı hayal etmekten mutluluk duyuyordum” (251- 252).

“Füsun’un yanına sokularak oturmak tuhaf görüneceği için, arada boş bir sandalye bıraktım ve numaradan yaptığım küskünlük, serin rüzgârla birlikte, çimi ürperten buz gibi bir pişmanlığa dönüştü” (258).

“Füsun ile önce Galatasaray’da buluşup afişlere baka baka bir sinemayı seçer, bilet alıp, karanlık serin ve تنها sinemaya girer, perdeden yansıyan ışıkta arkalarda gözlerden uzak bir yere oturur, el ele tutuşur, perdedeki filme sonsuz zamanı olan insanların rahatlığıyla seyrederdik” (429).

“Füsun’un elini bulup tutmakta gecikince, Füsun’un güzel eli sabırsız bir serçe gibi kucağıma çıkmış, karnımın üzerinde, neredesin der gibi bir an açılmış, aynı anda elim ruhumdan da hızlı davranarak ona hasretle sarılmıştı (430).

“Sinemada elini tutarken, bazen Füsun’un hafifçe ürperdiğini hissedirdim. Bazen omzunu, hatta başını hafifçe benim omzuma dayıyordu artık. Bana daha çok yaslanabilsin diye koltuklara iyice gömülerek oturur, elini iki elimle tutar, bazen de belli belirsiz bacağımı okşardım” (434).

4. Gerçek Sinema Salonları ve Özellikleri

Orhan Pamuk sanki bir dönem raporu hazırlar gibi, 1975 – 1985 yılları arasında İstanbul’da faaliyet gösteren sinemalardan bahsetmektedir. Kemal’den daha doğrusu Pamuk’tan dönemin İstanbul sinema salonlarının adlarını, mimari özelliklerini, öğle vakti sinemaya gitmenin yaygınlığını, arka arkaya iki film gösterildiğini, film arası verildiğini, arada yenen çikolatanın markasını da öğreniyoruz.

“Öğle vakti çıktım, Site’ye gittim” (121).

“Birkaç gün sonra öğle vakti biraz oyalanırım diye gittiğim Konak Sineması’nın uzun ve geniş çıkış merdivenlerinden sokak seviyesine ağır ağır tırmanırken...” (158).

“Ağa Camii ile Saray Sineması arasında boşu boşuna aşağı yukarı yürüdüm...” (158).

“Onu Saray Sineması’nda iki film arasında, balkonda, benden dört sıra ötede, iki kız kardeşiyle Buz Serap marka buzlu çikolatalardan birini zevkle yalarken gördüğümde...” (159).

“İlk filminin Saray Sineması’nda yapılacak galasında, Füsun sahneye alkışlar arasında benim kolumda çıkacaktı. Araba da zaten Beyoğlu’ndan Saray Sineması’nın tam önünden geçiyordu işte” (230).

“Musalla taşının üzerinde yatmakta olan tabutun içinde, Beyoğlu’ndaki ünlü Bereket Apartmanı’nın sahiplerinden birinin yattığını söyledi. Bu binanın yerini tarif etmek için de iki bitişiğinde Atlas Sineması olduğunu söyleyince, kendimi Atlas Sineması’nda Füsun’un başrol oynadığı bir filmin galasında hayal eder buldum” (231 – 231).

“Beyoğlu’na çıkınca vitrinleri ıslık ıslık bulduğumu, sinemalardan boşalan kalabalık arasında yürümekten hoşlandığımı hatırlıyorum. ... Füsun ile kocasının beni evlerine, saçma sapan film hayallerine para yatrayım diye çağırdıklarını... Kafam o gece bir görüntüye takılmıştı: Filmimizin gala gecesi, Füsun elinde mikrofon, Saray Sineması’nın, yoksa yeni Melek daha mı iyiydi, ... herkesten çok bana teşekkür edecekti. Sanat filminin zengin yapımcısı olarak ben sahneye çıktığımda, etraftaki dedikodulardan haberdar olanlar, genç yıldızın, bu filmin çekimi sırasında prodüktöre aşık olup kocasından ayrıldığını fısıldayacaklar, sahnede Füsun beni yanaklarımdan öperken çekilmiş fotoğrafımız da bütün gazetelerde yayımlanacaktı” (238).

“Mesela Bakırköy’deki İncirli Sineması’nda Amerikan filmlerinden...” (249).

“Yaz sonunda Arnavutköy Çampark Sineması’nda...” (251).

“Saray’da saat 13.45’te yeni bir seans vardı. Sinemaya girip oturursam, içerisinin küf ve nem kokan serin karanlığında rahatlardım” (261).

“Beyoğlu’nda Saray Sineması’nda Kırık Hayatlar’ın gala gecesinin yapıldığı akşam, Çukurcuma’daki evde Keskinler’le birlikteydim” (382).

5. Yazlık Sinema Deneyimleri, Kemal’in Sinema Mekânlarına ve Yazlık Sinema Seyircisine Dair Bahsettiği Ayrıntılar ve Burjuvaların Bilmediği Öteki Türkiye’den Örnekler

“1976 yılının Haziran ortasından Ekim başına kadar, yazlık sinemalarda elliden fazla film gördük” (244).

“Yıllar sonra dut ve çınar ağaçları kesilerek üzerlerine apartmanlar dikilen, araba park yerine ya da yeşil plastik halılarla kaplı mini futbol sahalarına dönüştürülen bu büyük sinema bahçelerinin, kireçle badanalanmış duvarlar, imalathaneler, çökmekte olan ahşap konaklar ve iki üç katlı apartmanlarla ve sayısız balkon ve pencereyle çevrilmiş bu hüznü mekanların kalabalığı, her seferinde beni şaşırtırdı. Çoğu zaman seyretmekte olduğumuz melodramatik filmin kederiyle sandalyelerde çekirdek yiyerek oturan binlerce kişinin kıpır kıpır hayatıyeti, bütün o kalabalık ailelerin, başörtülü annelerin, sürekli sigara tütüren babaların, gazoz içen çocukların bekar erkeklerin insanlığı, filmin anlattığı şeyle birbirine karışırdı.

Şarkıları ve filmleri, plakları ve afişleriyle o günlerde bütün Türk milletinin hayatına girmekte olan yerli filmlerin ve müziğin kralı Orhan Gencebay ile ilk defa

işte böyle koskocaman bir Açık hava sinemasının perdesinde karşılaştım. Pendik ile Kartal arasındaki yeni gecekondular mahallelerinin arkasında, Marmara'ya ışıl ışıl Adalar'a ve duvarlarına çeşitli sol sloganlar yazılmış imalathanelere, fabrikalara bakan bir tepedeydik. Bütün çevremizi bembeyaz bir kireç rengine boyayan Kartal'daki Yunus Çimento Fabrikası'nın yüksek bacalarından çıkan pamuk gibi dumanlar, gecenin içinde daha da beyaz gözüküyor ve kireç parçaları film seyredenlerin üzerine masaldan çıkma bir kar gibi yağıyordu (245)

“Sıcak bir gece, Nişantaşı'nın arka sokakları ile İhlamur Kasrı'nın yakınlarındaki gecekondular arasında sıkışmış dar ve uzun bir bahçedeki Yeni İpek Sineması'nda dut ağaçlarının altında Aşkın Çilesi Ölünce Biter ile çocuk yıldız Papatya'nın oynadığı Kalbimin Feryadını adlı melodramları seyrettik” (248).

“Şehzadebaşı'ndaki küçük Yıldız Bahçesi Sineması'nın üç yanını tıpkı La Scala'daki localar gibi çevreleyen ve tıklım tıklım dolu olan balkonları biz seyircilere o kadar yakındı ki, Aşkın ve Gururum adlı aile filminde, zengin baba oğlunu azarladıktan (“o tezgâhtar parçası ile evlenirsen seni mirasından mahrum bırakır ve evlatlıktan reddederim!”) az sonra, balkonlardan birinde çıkan kavganın gürültüsünü bazılarımız filmdeki kavga ile karıştırmıştı. Karagümrük'teki kışık Çiçek Sineması'nın hemen bitişiğindeki yazlık Yaz Çiçek Sinema Bahçesi'nde ise, senaryosunu Damat Feridun Bey'in kaleme aldığı ve bize Xavier de Montepin'in *Ekmekçi Kadın* adlı romanının yeni bir uyarlaması olduğunu söylediği Simitçi Teyze adlı filmi seyrettik. Bu sefer başrolde Türkan Şoray değil Fatma Girik oynuyordu ve hemen yukarımızdaki balkona bir rakı sofrası kurup ailesiyle demlenen atletli ve şişman bir balkon babası, bu surumdan memnun olmadığını ikide bir ‘Türkan hiç böyle mi oynardı, geç kardeşim geç, hiç olmamış!’ diyerek ifade ediyordu. Balkon babası filmi dün akşam da seyrettiği için olacakları önceden bağıra çağırırsa bütün sinemaya aşağılayıcı bir dille ilan etti. ‘Şşşt sus da seyredelim’ diyen seyircilerle balkonundan ağız dalaşına girip filmi daha da aşağıladı” (248 – 249).

“Beşiktaş Çarşı içinde Kamburun Yeri olarak bilinen büyük bahçede (Yumurcak Sineması yazlığı) Fakir Bir Kız Sevdim'i seyrederken... (250).

“Pendik sırtlarındaki manzaralı sinemada seyrettiğimiz...” (252).

“Çetin'i Beşiktaş bahçe sinemalarında ne olduğunu öğrenmeye yolladım... Böylece son yaz akşamlarını, bahçe sinemalarında Füsün ve kocasıyla çok da eğlenmeden, fazla konuşmadan, küskünlük taklidi yaparak geçirdik... “ (258).

“Beşiktaş'taki Yıldız Sineması yaz sonunda o kadar boştu ki... “ (258).

“Dört gün sonra gittiğimiz Feriköy'deki Kulüp Sineması'nda film yerine, belediyenin yoksul çocuklar için düzenlediği cambazlı, hokkabazlı, dansözlü bir sünnet düğünü olduğunu, yataklara yatmış sünnet kıyafetli, asık suratlı çocukları ve başörtülü teyzeleri görünce sevinerek analdık” (259).

“Son olarak, Ekim başında Pangaltı'daki Majestik Bahçe Sineması'na gittik” (259).

6. Senaryo ve Yapım Sorunları ve Sansür Hakkında Gerçeğe Yakın Bilgiler

Film sektörü: Erler Film – Limon Film ve diğerleri.

“Feridun çok genç, ama bugün İstanbul’da en çok aranan senaryo yazarıdır” dedi Nesibe Hala. Simitçi Teyze’yi o yazdı” (223).

“Feridun Bey 22 yaşındaydı, sinema ve edebiyata meraklıydı, henüz çok para kazanamıyordu ama Yeşilçam için senaryolar kaleme almaktan başka şiir de yazıyordu” (224).

“Açgözlü olmayan, ciddi ve kararlı bir sermaye bulunursa, çok harika filmler yapılabileceğini, Füsun’un başrolü oynayacağı bir senaryo yazdığını ve ne yazık ki hiç para desteği bulamadığını da Feridun o sırada söylemiş olmalı” (229).

“Bir an zihnim aydınlandı ve Füsun’un ve kocasının beni film yapma hayallerine destek olacak zengin akraba olarak gördükleri için yemeğe çağırıldıkları sonucuna vardım” (229).

“Üç yıldır Yeşilçam’ın tam içindeyim, çok talihliyim. Herkesi tanıdım. Lambaları, dekorları taşıyarak set işçiliği de yaptım, yönetmen yardımcılığı da. On bir tane de senaryo yazdım. Konak Film’dekiler benim artık yönetmenliğe başlayabileceğimi söylüyorlardı ama ben öyle filmler çekmek istemiyorum” (239).

“1976 yazı boyunca, film konuşmak için birlikte pek çok Boğaz Lokantasına akşam yemeğine gittik. ... Yemeklerde kocasının film konularını ve hayallerini, Yeşilçam’ın ve Türk seyircisinin yapısı üzerine çözümlenmelerini, bir süre saygıyla ve şüphelerimi kendime saklayarak dinler; derdim aslında Türk seyircisine ‘Batılı anlamda bir sanat filmi hediye etmek’ olmadığı için, işi ihtiyatla yokuşa sürer; mesela yazılmış senaryoyu görmek ister, ama senaryo önüme gelmeden önce de başka konuya ilgi gösterirdim. Pek çok Satsat çalışanından daha zeki ve becerikli olduğunu keşfettiğim Feridun ile bir keresinde, ‘doğru dürüst’ bir Türk filminin maliyeti üzerine konuştuktan sonra, Füsun’un yıldız olması için Nişantaşı’nın arka sokaklarında küçük bir apartman dairesinin fiyatının yarısı kadar bir para gerektiği sonucunu çıkarmıştım, ama işlere bir türlü girişemememizin nedeni bu miktarın azlığı ya da çokluğu değil, haftada iki kere, film yapmak bahanesiyle Füsun’u görmemin acılarımı şimdilik yatıştırdığını anlamamdı” (240).

“Aman aman iyi olsunlar dedi annem. Çocuk filmcilerle, Yeşilçamcılarla düşüp kalkıyormuş diye duymuş, üzül müştüm” (244).

“Gördüğümüz filmlerin püf noktalarını, tam bir iyimserlikle fısıldar gibi anlatan Feridun’a dönüp hiç bakmadım” (248).

“Feridun’un ticari kaygılarla senaryoya koyduğu Füsun’un soyunacağı (bir kere sevişirken, bir kere Fransız ‘Yeni Dalga’ tarzı köpüklü küvette düşünceli bir şekilde sigara içerken, bir kere de rüyasında bir cennet bahçede gezinirken) üç sahne de zevksiz ve gereksizdi!” (283).

“... Sarhoş kalabalık beni de sanat filmi çekirtmek isteyen ‘iyi niyetli salak milyoner’ olarak şüphe ve alaycılıkla kabul etmişti” (284)

“Birkaç yıl içinde yalnız Salih Sarılı’nın değil, Pelür Bar’da tanışıp ahbaplık ettiğimiz oyuncuların büyük çoğunluğunun yerli porno film sanayinde çalıştığını, tıpkı insanın arkadaşlarının çoğunun gizli örgüt üyesi olduğunu öğrenmesi gibi şaşırarak öğrenmişim. ... Daha gözü kara ve para hırslısı oyuncular ve çoğu Pelür müdavimi olan başka bazı prodüktörler ise, tarihe ‘ilk Müslüman porno filmleri’ olarak geçmesi gereken yerli filmleri o günlerde çekmişlerdi” (286).

“... Bu ünlü prodüktör Atlas Sineması’nın üst katındaki bu ünlü yazıhanesinde otuz yaşından genç herhangi bir kadınla yalnız kaldığında, hemen kapıyı kilitleyip kadının ırzına geçer...” (286).

“Limon Film’in yazıhanesi Yeni Melek Sineması’nın hemen bitişiğindeydi” (288).

“Panayot’un kahvesinde Erler Film’in toplantısı vardı” (294).

“Arada bir Limon Film yazıhanesinde buluşur, Sansür Kurulu’nun çıkardığı dertlerden...” (295).

“Feridun’un filmini çekebilmek için sansür Kurulu’nun onayını almak, bizi çok uğraştırıyordu. İster yerli ister yabancı, sinemalarda gösterilen bütün filmlerin sansürden geçtiğini, gazetede haberlerden ve anlatılan hikayelerden yıllar önceden biliyordum. Ama sansürün film işinin ne kadar büyük bir parçası olduğunu, ancak Limon Film kurduktan sonra fark ettim. Gazeteler sansür kurulunun kararlarından, Batı’da çok önemsenen ve Türkiye’de de haber olan bir film tamamen yasaklanırsa bahsediyorlardı yalnızca. Mesela Arabistanlı Lawrance filmi Türklüğe hakaret içerdiği için tamamen yasaklanmış, Paris’te Son Tango bütün seks sahneleri çıkarılarak hakikisinden de ‘sanatlı ve sıkıcı’ bir hale getirilmişti” (310).

“Hayal Hayati’ye göre, İslamiyet, Atatürk, Türk Ordusu, din adamları, cumhurbaşkanı, Kürtler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar hakkında hoş gitmeyecek yorumların ve edepsiz aşk sahnelerinin dışında, Türkiye’de sinema aslında özgürdü. Ama bunun doğru olmadığını kendi de bilir, bazen gülerek söylerdi. Çünkü yarım yüzyıldır sansür kurulu üyeleri, yalnız devletin yasaklamak istediği, güç sahiplerini huzursuz eden konuları değil, kafalarına takılan ve sivri buldukları her filmi, her türlü gerekçeyle yasaklama alışkanlığı edinmişlerdi ve bu gücü Hayal Hayati gibi içlerinden gelen bir zevk ve mizahla kullanmayı da çok seviyorlardı. ... Mesela bir fabrika bekçisinin serüvenlerinin alaycılıkla ele alındığı bir film ‘Türk bekçilerini küçük düşürüyor’ bahanesiyle; evli ve çocuklu bir kadının başka bir adama aşkını anlatan film, annelik müessesesine saygısız yaklaştığı için; okuldan kaçan çocuğun mutlu serüvenlerini anlatan film ‘çocukları okuldan soğutuyor’ gerekçesiyle yasaklanmıştı” (311 - 312).

“Limon Film’in yazıhanesinde Feridun ile karşılıklı sigara içerek oturup Mavi Yağmur’u hangi aracı kişi sansürden geçirmemizin doğru olacağını pek çok kereler uzun uzun tartıştığımızı hatırlıyorum” (313).

“Daktilo Demir takma adlı, çok sevilen çalışkan bir Rum vardı. Onun sansüre takılmayacak senaryo hazırlama yöntemi, yazılmış her senaryoyu kendi daktilosuyla kendi üslubuyla yeniden yazmaktı. ... esas kahramanın filmin sonunda sansürcülerin takılacağı, seyircinin seveceği öfkeli, sert, eleştirel sözlerini dengeleyecek bayraklı, vatanlı, Atatürklü, Allahlı birkaç tatlı söz eklemeyi herkesten iyi becerirdi. Asıl hüneri, senaryodaki kaba ve aşırı her noktayı mizahla, hafiflikle ve tatlılıkla masalımsı bir hayat ayrıntısı haline getirmesiydi. Sansür Kurulu üyelerine düzenli rüşvet veren büyük film şirketleri, hiçbir sakıncası olmayan senaryolarını bile, sırf onun şekerli, büyümlü, çocuksu havası sinsin diye Daktilo Demir’e teslim ederlerdi. Yaz gecelerinde içimize işleyen masalımsı Türk filmlerinin o benzersiz şiirini Daktilo Demir’e borçlu olduğumuzu öğrenince,

Feridun'un da önerisiyle Füsün'u da aldık ve üçümüz 'Senaryo Doktoru'nun Kurtuluş'taki evine gittik" (314).

"Ülkenin bir iç savaşa doğru sürüklenmesi, patlayan bombalar, sokaklardaki çatışmalar, akşamları sinemaya gidenleri çok azaltmış, 'sinema sanayii'ni sarsmıştı. Pelür Bar diğer sinemacı meyhaneleri, gene her zamanki gibi kalabalıktilar, ama aileler akşamları sokağa çıkamadığı için, herkes ya reklam filmlerinde ya da her gün bir yenisi çekilen seks ve dövüş filmlerinde iş bulabilmek için çırpınıyordu. Büyük yapımcılar iki yıl önce sinemalarda mutlulukla seyrettiğimiz cinsten filmlere artık para koymadıkları için, Pelür Bar'daki sinemacı takımı arasında filmlere para yatıran, Limon Filmi destekleyen sinemasever zengin olarak önemimim arttığını hissederdim. O günlerde iyice uzak kaldığım Pelür Bar'a, bir akşamüstü, Feridun'un ısrarıyla gidince, içeride her zamankinden daha büyük bir kalabalık görmüş, daha sonra sarhoşlardan, işsizliğin sinemacı barlarına yaradığını, 'bütün Yeşilçam'ın içtiğini' öğrenmiştim.

O gece ben de mutsuz filmcilerle sabaha kadar rakı içtim. Tarabya'da Huzur Lokantası'nda, Füsün'a olan ilgisini gösteren Tahir Tan ile o gecenin sonunda tatlı tatlı sohbet ettiğimizi hatırlıyorum. Genç ve yeni oyuncuların sevimli Papatya ile de o gecenin sonunda, onun deyimiyile 'arkadaş olduk.' Birkaç yıl önce aile filmlerinde simit satarak kör annesine bakan ya da Hain Sühendan'ın oynadığı üvey annenin eziyetlerine gözyaşlarıyla katlanan masum kız çocuklarını canlandıran Papatya, şimdi herkes gibi hayallerini gerçekleştirememekten, işsizlikten, yerli porno filmlere dublaj yapmaktan şikâyetçiydi" (338).

"Akşam İstiklal Caddesi'ne çıktım, İstiklal Caddesi'nin boşluğuna şaşarak uzun uzun yürüdüm. Ucuz seks filmleri gösteren Saray, Fitaş gibi büyük sinemaların önünde bir iki huzursuz erkekten başka kimse yoktu" (347).

"Kırık Hayatlar, eleştirilenlerin alaycı, küçümseyici sözlerine rağmen, hem İstanbul'da hem de taşrada sinema seyircileri tarafından heyecanla karşılanarak gişe rekorları kırdı. Papatya'nın kara bahtından öfkeli ve kederli iki şarkıyla yakındığı son sahneler, özellikle taşrada kadınları ağlatıyor, genci yaşlısı pek çok insan nemli ve havasız sinemalardan ağlamaktan şişmiş gözlerle çıkıyordu. Son sahneden önce Papatya'nın neredeyse çocuk yaştaiken kendisini kandırarak namusunu lekeleyen kötü kalpli zengini yalvarta yalvarta öldürtmesi de coşkuyla karşılanıyordu. Film, artık 'terör yılları' diye anılan askeri darbe öncesi dönemde, sinemadan uzaklaşmış kitleleri en sonunda salonlara çektiği için de takdir ediliyordu." (383).

"Limon Film olarak ... Kırık Hayatlar'ın devamını çekmeye o akşam karar verdik. İkinci film bizim kararımız değil, Anadolu'daki sinema salonlarının ve dağıtımçıların kararıydı daha çok" (384).

7. Sinemaya Gitmenin Tuhaf Nedenleri

"Mükerrem hanımların evini merak ettim de geldim' dedi. Cemile hanım bir itiraf havasıyla. Pek bir şey anlamadım. Sinema bahçesinin içlerine baktığı aşağıdaki eski konakların birinde, Mükerrem hanım diye ilginç birilerinin yaşadığını düşündüm, bu evin içini birlikte seyretmek için Cemile hanımın yanına oturdum. ... Film başlayınca, Mükerrem hanımların evinin filmdeki ev olduğunu anladım.

Erenköy'deki paşazade bir ailenin ünlü köşküydü burası, çocukluğumda önünden bisikletle geçirdim. Yoksul düştükleri için eski ahşap yapının sahipleri, annemin de tanıdığı başka eski paşadazelerin yaptığı gibi, evlerini Yeşilçam filmlerine set olarak kiraya veriyorlardı. Cemile hanımın niyeti Aştan da Acı adlı filmi izleyip ağlamak değil, filmde kötü ruhlu, sonradan görme zenginlerin evi rolünü üstlenmiş eski paşa konağının ahşap kakmalı odalarını görmektir” (259).

“Fusun’un hastalığında Feridun da bize geldi. Üzüntüden yürüyecek mecali bile kalmayan kızımın koluna girip onu Beyoğlu’na sinemaya bile götürdü” (263).

“aşkımanın ve utancımın beni getirdiği yerde, daha da çok içime çekilmektenve sessiz kalmaktan başka hiçbir çarem yoktu. Bir hafta boyunca her akşam tek başıma sinemaya gittim. Ve Konak, Site ve Kent Sinemaları’nda Amerikan filmleri seyrettim. Sinema, hele bizimkiler gibi mutsuzlar aleminde gerçekliğin ve mutsuzluğumuzun doğru bir resmini vermek yerine, bizleri oyalayacak, mutlu edecek yeni bir alem yaratmalıdır. Film seyrederken, hele kahramanların yerine birini koyabilmişsem, dertlerimi abarttığımı düşünürdüm” (346).

“Keskinler’in filmlerden sonra yaptıkları sohbet, filmin kendileri üzerindeki etkisinden çok, onun ahlaki etkisi üzerine olurdu” (235).

“Grace Kelly hakkında çok şey işitmiş olan Fusun, bu filmleri hiç kaçırmazdı. Ben de Fusun’un Grace Kelly’nin kırılğan, çaresiz ama sağlıklı halini seyretmesini hiç kaçırmak istemediğim için her Perşembe akşamı Keskinler’in sofrasında yerimi alırdım. O Perşembe Hitchcock’un Arka Penceresi’ni seyrettik. Film içimdeki huzursuzluk duygusunu bana unutturacağına, tam tersi bir etki yaptı” (395).

Sonuç

Eserlerinde toplumsal gerçekleri post modern çerçevede evrensel temalarla birleştirerek başarılı bir şekilde okuyucuya sunan Orhan Pamuk, 2006 yılında Nobel Edebiyat ödülüne layık görülmüştür. Üstelik doğduğu topraklarda bu ödüle ulaşabilen ilk ve hali hazırda tek yazar olma unvanına da sahiptir. Yalın ve anlaşılır bir üslup ile romanlarında okuyucuya adeta bir sinema filmi seyrettiriyor hissi verebilen önemli yazarlardandır. Çalışmamız boyunca değindiğimiz, Pamuk’un romanlarındaki sinema-edebiyat ilişkisi, onun sinemaya olan aşırı ilgisi ve her iki sanata da fazlasıyla önem vermesi neticesinde çok fazla örnek barındırmaktadır. İstanbul’da başlayan olay örgüsüyle, roman boyunca İstanbul’un sokaklarını, kültürünü ve geleneklerini gözler önüne seren yazar, *Masumiyet Müzesi*’nde bu değerlerin korunması ve sürdürülmesi konusunda açık bir hassasiyet göstermiştir. Orhan Pamuk şehrin fiziki ve sosyal yapılarının korunmasında tutucu bir tavır sergiler. Bu bağlamda sinema kültürü de yazar tarafından dikkat çekici bir biçimde tasvir edilmiş ve eserin diğer birçok kitapta olduğu gibi bu kültürü işlemesi sağlanmıştır. Çalışmamızda, kitaptan alıntılar yapılarak ve edebi metinler kategorize edilerek sinema kültürünün birçok boyutu aktarılmıştır. Türk ve dünya edebiyatındaki etkisiyle, Orhan Pamuk’un edebi eserleri birçok araştırmanın materyali olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Hasan. “Sinemaya gitmek ve seyir: Bir sözlü tarih çalışması”. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi* (EJOIR) Cilt:2 Özel Sayı Ağustos, 2014.
- Ecevit, Yıldız. (1994). Orhan Pamuk’u Okumak. Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Halbwachs, Maurice. (2016). Hafızanın Toplumsal Çerçevesi, Les Cadres Sociaux de la Memoire. (Çev. Büşra Uçar), Heretik Yayınları: Ankara.
- Kırel, Serpil. (2005). Yeşilçam Öykü Sineması. Babil Yayınları: İstanbul.
- Randal, William Lowell: (2014). Bizi Biz Yapan Hikayeler, Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme. (Çev. Şen Süer Kaya). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Pamuk, Orhan. (1999). Öteki Renkler. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Pamuk, Orhan. (2010). Manzaradan Parçalar. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Susam, Asuman. (2015). Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema: 2000 Sonrası Türkiye Belgesellerinde Gerçek – Temsil İlişkileri. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Sarlo, Beatriz. (2011). Geçmiş Zaman. (Çev. Peral Bayaz Charum, Deniz Ekinci). Metis Yayınları: İstanbul.

ÖZNEL İYİ OLUŞ - SALDIRGANLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: BATMAN AMBULANS SERVİSİ

A FIELD STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECTIVE WELLBEING - AGGRESSION: BATMAN AMBULANCE SERVICE

ПРОВЕДЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИИ ОТНОШЕНИИ МЕЖДУ АГРЕССИВНЫМИ И СУБЪЕКТИВНО БЛАГОПОЛУЧНЫХ СОТРУДНИКОВ БАТМАНЬ ПЕРСОНАЛ СКОРОЙ ПОМОЩИ

Cemal ÖZTÜRK*
Dilan KARAKUŞ**

ÖZ

Yönetimlerin ana unsurlarından olan İnsan Kaynakları örgütte olmazsa olmazlardır. Verimlilik, etkililik, motivasyon ve performans değerlendirmelerinde öznel iyi oluş ve saldırganlık önemli göstergelerdir, insan kaynakları yönetiminde başarıyı da beraberinde getirecek olan bu göstergeler ortaya konup üzerinde gerekli değerlendirmelerin yapılması son derece önem arz etmektedir. Bazı işlerde çalışanlar çalışmalarını sırasında diğerlerine göre daha fazla stres yaşayabilmektedir, ambulans servisi görevlileri de bunlardandır. Hayattan doyum alma olan öznel iyi oluş ile genellikle bir öfke patlaması sonucu ortaya çıkıp bir başkasına zarar verme amacı taşıyan saldırganlık tutumlarının birbiri ile ters yönden sıkı ilişki içinde olacağını değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın amacı Öznel İyi Oluş Ve Saldırganlık Tutum Düzeyi arasındaki muhtemel olumsuz ilişkiyi Batman İl Ambulans Servisinde incelemek ve bahse konu ilişki ve bağlantıyı bu servis çalışanları özelinde genel olarak da kamuda ortaya koymaktır. Amaca yönelik olarak literatür taraması ile birlikte nicel bilimsel araştırma yöntemi olarak tarama ve veri toplama aracı olarak da anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Batman 112 acil sağlık hizmetlerinde görev yapan personele 2020 yılında uygulanmıştır. Bu bağlamda Araştırma ve yayın etiğine uyulmuş, Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulundan 9/3/2020 tarih ve 2020/02-III sayılı Kurul kararı alınmıştır. Araştırmada katılımcılar arasında her bir demografik özellik ve bu özelliklerin her bir alt grupları için saldırganlık tutum düzeyi düşük ve öznel iyi oluş ise yüksek bulunmuştur. **Anahtar Kelimeler:** Kamu Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Öznel İyi Oluş, Saldırganlık, Batman İl Ambulans Servisi.

* ORCID: [0000-0003-3607-1356](https://orcid.org/0000-0003-3607-1356), Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, cozturk@beu.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-4934-9364](https://orcid.org/0000-0002-4934-9364), Yüksek lisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, dilankarakus2172@gmail.com

ABSTRACT

Human Resources, one of the main elements of the management, is an indispensable part of the organization. Subjective well-being and aggression are important indicators in evaluating efficiency, effectiveness, motivation and performance, it is extremely important to put forward these indicators that will bring success in human resources amangement and to make the necessary evaluations on them. Employees in some jobs may experience more stress than others during their work, including ambulance service staff. It is evaluated that subjective well-being, which is life satisfaction, and aggressive attitudes that usually emerge as a result of an explosion of anger and aim to harm another person will be in opposite relationship with each other. The aim of this research is to examine the possible negative relationship between Subjective Well-being and Aggression Level in Batman Provincial Ambulance Service and to reveal the mentioned relationship and connection in private the service employees and in general in the public. For the purpose, data were collected with the literature review, as a quantitative scientific research Method, and the survey technique as a data collection tool. It is applied to the personnel working at Batman 112 emergency health services in 2020. In this context, research and Publication ethics were complied with, and the decision of the Ethical Principles and Ethics Committee of Bitlis Eren University dated 9/3/2020 and numbered 2020/02-III was taken. In the study, the aggression attitude level was found to be low and subjective well-being was found to be high for each demographic feature and each subgroup of these characteristics.

Keywords: Public Administration, Human Resources Management, Subjective well-being, Aggression, Batman Provincial Ambulance Service.

АННОТАЦИЯ

Человеческие ресурсы, один из основных элементов управления, является неотъемлемой частью организации. Субъективное благополучие и агрессия являются важными индикаторами в оценке эффективности, результативности, мотивации и производительности, и чрезвычайно важно выдвинуть эти индикаторы, которые принесут успех в управлении человеческими ресурсами, и сделать необходимые оценки на их основе. Сотрудники на одних должностях могут испытывать больший стресс во время работы, чем на других, в том числе сотрудники службы скорой помощи. Считается, что субъективное благополучие, то есть удовлетворение жизнью, и агрессивное отношение, которое обычно возникает в результате взрыва гнева и направлено на причинение вреда другому человеку, будут находиться в тесной взаимосвязи друг с другом. Цель этого исследования - изучить возможную отрицательную взаимосвязь между субъективным благополучием и уровнем агрессии в службе скорой помощи провинции Батман и выявить упомянутые отношения и связи в обществе в целом для этих сотрудников службы. С этой целью данные были собраны с обзором литературы как методом количественного научного исследования и методом опроса как инструментом сбора данных. «Батман 112» был применен к персоналу, работающему в службах неотложной медицинской помощи в 2020 году. В этом контексте соблюдалась этика исследований и публикаций, и было принято решение Комитета по этическим принципам и этике Университета Битлис Эрен от 03.09.2020 под номером 2020/02-III. В ходе исследования было обнаружено, что уровень агрессивного отношения был низким, а субъективное благополучие было высоким для каждой демографической характеристики и каждой подгруппы этих характеристик среди участников.

Ключевые слова: Государственное управление, Управление людскими ресурсами, субъективное благополучие, агрессия, Батмань провинциальная скорая помощь

1. Giriş

Öznel iyi oluş (mutluluk) pozitif psikolojide önem verilen bir konudur. Bu konu ile ilgili çalışmalarda araştırmacılar mutluluk nedir, neden bazı insanlar daha mutludur gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Araştırmacılar mutluluğa etki eden belirleyicilerin neler olduğuna dair çalışmalar yapmaktadır. Öznel İyi Oluş kişinin hayatıyla ilgili olaylara vermiş olduğu duygusal tepkilerin sonucu olarak görülmektedir. Buna göre öznel iyi oluş yaşamdan doyum alma ve olumlu duyguların olumsuz duygulara göre daha ön planda olma şeklindedir (Diener, 1984: 545; Myers ve Diener, 1995: 542-575). Bu çalışmalarda görülen kişilerin hayatlarını daha olumlu hale getiren etmenlerin bulunmasıdır. Kişilerin olumsuz hayat şartları karşısında daha dayanıklı hale getirilmeleri bu etmenlere bağlıdır (Mcknight vd, 2002: 677-687).

Saldırganlık, insanlık tarihinde süregelen pek çok sorunun ve çatışmanın nedeni ya da sonucu olarak ortaya çıkan olumsuz bir davranış biçimidir (Özen vd, 2004: 144-149). Saldırganlık, sözlü ya da fiziksel güç kullanarak, birine veya bir şeye yönelik öfke, kin veya düşmanlık benzeri duyguların motor karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır (Başoğlu, 1998: 61). Genellikle bir öfke patlaması sonucu ortaya çıkmakta ve bir başkasının hayatına zarar verme amacı taşımaktadır.

İnsanları bireysel olarak zora sokan ve toplum düzenini aksatan tutumlardan biri de öfkedir. Öfke durumuyla nasıl baş edilebileceğinin bilinmemesi de sosyal hayatı sekteye uğratar. Çağımızda kişilerin olaylar karşısında sakin durabilmeleri önemli bir durum haline gelmiş olup neredeyse her gün olumsuz şiddet olayları ile karşılaşmaktadır. Bu haberler içerik olarak ekonomik, sosyal veya kişisel olabilmektedir (Şahin, 2005: 1-22).

Öfke durumu ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar Novaco tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalara göre öfke kavramı, belli bir müddet psikolojide sorun olarak görülmemiş ve araştırmacılar tarafından göz ardı edilmiştir. Öfke kavramının saldırganlığın bir parçası olarak görülmesi öfkenin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Saldırganlık araştırmacılar tarafından gözlenebildiği kadarıyla değerlendirilirken, öfke daha çok bireysel özellikler taşıdığı için tam olarak tanımlanamamıştır. Bu durum araştırmacıların öfke durumunu gözden kaçırmasının en önemli sebebi olmaktadır (Özmen, 2006: 39-56).

Bir başka görüşe göre öfke kavramı, saldırganlık gibi olumsuz değildir. Aksine sağlıklı ve enerji veren bir duygudur. Öfkenin oluşmasını hem iç hem de dış etkenler belirler. Öfke kişisel sorunlardan kaynaklandığı gibi belli kişi veya olaylara karşı da gelişebilir. Birçok kişi öfke yüzünden sosyal hayatında problem yaşadığı için ve yetiştiği kültürün etkisiyle de öfkelenmekten korkar ve öfkesini bastırır. Bu görüşe göre öfkenin bastırılması kişinin zararına olup kişiyi kendisine ve çevresine zarar vermeye sevk etmektedir (Bilgin, 2000: 58).

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Öznel İyi Oluş

Öznel İyi Oluş - Saldırganlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman...

Antik çağdan beri mutluluğun ne anlama geldiği ve kişilerin nasıl mutlu olduğu konuları dikkat çeken konular olmuştur. Ekonomiler, politikalar ve inançlar bile mutluluğun formüllerini sunma gibi bir çaba içerisine girmektedir (Strack vd, 1991: 1). Bunun yanında psikoloji ise ilginç bir şekilde mutluluğa kıyasla olumsuz duygularla daha çok uğraşmıştır (Diener, 1984: 564).

Öznel iyi oluş kişinin kendi hayatına ait olan konularda gösterdiği duygusal tepkilerin bir sonucudur ve olumlu duyguların olumsuz duygulardan daha sık yaşandığı yaşamdan yüksek doyum alma şeklindedir. Birey kendi yaşamına ilişkin haz veren duyguları daha çok yaşıyorsa bu öznel iyi oluşunun yüksek olduğunu göstermektedir. Öznel iyi oluş bireyin kendi yaşamını ve duygularını öznel olarak değerlendirmesidir (Myers ve Deiner, 1995: 10 vd).

Öznel iyi oluş mutluluğun psikolojideki karşılığıdır (Eryılmaz, 2010: 81-88). Psikoloji alanında çalışmalarda bulunan bilim adamı Seligman öznel iyi oluş alanında çalışmalar yapmış ve pozitif psikolojiye dikkat çekmiştir. Seligman'a göre psikoloji sadece zayıflık ve güçsüzlükle değerlendirilmemelidir. Güçlülük ve erdem de büyük önem taşımaktadır. Sorunun giderilmesi tedavi edildiği anlamına gelmez kişinin tam bir mutluluk hali içerisinde olması gerekmektedir. Seligman'ın bu görüşü birçok araştırmacı tarafından desteklenmektedir (Compton, 2001: 495).

Kişilerin öznel iyi oluşlarını etkileyen faktörlerin başında kişilik özellikleri gelmektedir. Etrafımızdaki insanlara baktığımızda bazıları olaylara karşı duygusal tepkiler verirken bazıları daha akılcı tepkiler vermektedir. Bazı bireyler yeni görüşlere açıkken bazıları kapalıdır. Bazı bireyler daha uyumlu ve nazik davranırken bazıları bunların tam tersidir. Tüm bunlar bireyleri birbirinden ayıran yapı ise kişilik özellikleridir (McCrae ve Costa, 2003). İnsan düşünebilen akıllı bir varlıktır ve aklını kullanarak mutlu olabilir (Gökberk, 1985: 46).

Çalışmalarının büyük bir bölümünü “iyi hayat”ın ne olduğunu öğrenmek amacıyla yapan Aristoteles'e göre gerçek mutluluk başkalarından takdir görmek değil kendisi için en iyi olan hayatı yaşamaktır. Aristoteles mutluluk için erdemin şart olduğunu dile getirmiştir. Aristoteles'e göre kişiyi mutluluğa götüren şey erdemdir. Bunun için insanın beden ve ruhen yeterli olması ve mutluluğu istiyor olması gerekmektedir (Timuçin, 1992: 32).

Öznel İyi Oluşu Etkileyen Değişkenlere baktığımızda cinsiyet, yaş ve sosyal ilişkiyi görmekteyiz. Kadınların haz veren ve vermeyen duyguları erkeklerden daha yoğun yaşadığı görülmüş olup depresyon puanları erkeklere oranla daha yüksektir (Diener, 1984: 546). Yapılan çalışmalarda yaş değişkeninin mutluluk üzerinde önemli bir etki yaratmadığı görülmüştür. Ama yaş değişkeninin etkisi olmadığı halde duygular yaşla beraber değişkenlik göstermektedir (Yetim, 2001:54). İnsanın sosyal bir varlık olması bazı duygusal ihtiyaçları giderebilmesi için ilişki kurmasını gerektirmektedir. En önemli mutluluk sebeplerinin arasında kişilerin aile ve arkadaşlarıyla kurduğu sosyal ilişkiler yer almaktadır (Diener ve Seligman, 2002: 81-84).

2.2. Saldırganlık

Saldırganlık, nispeten küçük eylemlerden çeşitli biçimler alabilen bir olgudur (itme gibi) ama bazen de daha ciddi eylemlerle (vurma, tekmeleme veya yumruklama gibi) şiddetli eylemlere (bıçaklama, ateş etme veya öldürme gibi) dönüşebilir. Birçok psikolojik yapıda olduğu gibi, genel halkın saldırganlık ve şiddet kavramları ile bilim adamları tarafından kullanılan tanımlar birbirinden farklıdır. Tıbbi rahatsızlıklar ve tedaviler bazen agresif olarak da tanımlanmaktadır (örneğin, agresif bir tümör, agresif kemoterapi). Ancak bu örneklerin hiçbiri saldırganlık veya şiddetin sosyal-psikolojik tanımlarını karşılamamaktadır (Anderson ve Bushman, 2001: 5).

Sosyal psikologlar saldırganlığı bir başkasına zarar verme amacı olarak tanımlamaktadır. Niyet algısı içerdiğinden bir bakışa göre saldırganlığa benzeyen şey, başka bir bakış açısıyla böyle görünmeyebilir. Aynı zararlı davranış amacına göre agresif olabilir veya olmayabilir. Bu tanımın normalde yapılabilecek bazı davranışları dışladığı görülmektedir. Örneğin yanlışlıkla bir futbolcu başka bir futbolcunun koluna zarar verebilir veya bir sürücü bir yayaya çarpabilir. Ama bu iki davranış saldırganlık olarak nitelendirilemez çünkü zarar verme amacı güdülmemektedir (Baron ve Richardson, 1994: 83).

Saldırganlığın tanımı birçok araştırmacı tarafından farklı yapılmaktadır. Bu durumun en temel nedeni davranışların toplum yapısına ve kültürüne göre farklı anlamlar taşımasıdır. Saldırganlığın nedenleri de birçok araştırmacı tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Böylelikle saldırganlık konusu sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Saldırganlık kavramının yaşamın her alanını olumsuz etkilemesi ve yıkıcı durumlara sebebiyet vermesi bu konudaki çalışmalarını sürekli kılmaktadır. Herhangi bir davranışın saldırganlık kabul edilmesi için fiziksel veya psikolojik bir olumsuzluğa sebebiyet vermesi ve temelinde bireye zarar verme amacı gütmesi gerekmektedir (Erdoğan, 2010: 838).

Saldırganlığın tanımlarına bakınca; Duygusal Tanımlarda, öfke veya kızgınlık sonucu ortaya çıkan her türlü davranış saldırganlık olarak nitelendirilir. Gündüsel Tanımlarda, davranışın ne niyetle yapıldığı saldırgan olup olmadığını belirler. Bu durumda davranış bir başkasına zarar verme maksatlı yapılmışsa saldırgan bir davranıştır. Davranışsal Tanımlarda ise davranışın sonucu önemlidir. Yani maksat ne olursa olsun sonucunda birine zarar veriyorsa bu tutum saldırgan bir tutum olarak kabul edilir.

Saldırganlığa Etki Eden Faktörler başka faktörler yanında a) sıcaklık, b) cinsiyet, c) ağrı, acı, d) Kötü kokular, sigara dumanı, hava kirliliği, e) Saldırıya uğrama, doğrudan provoke edilme, f) Kalabalık ortamlardır, g) aile içi şiddet, ğ) ceza adaleti sistemi ve h) yetiştirme ve sosyalleşme modelleri.

Coğrafi bölgelerin arşiv araştırmalarına göre, şiddet suçunun ılıman iklimlerdeki şehirlerde oranları daha yüksektir. Bu şehirlerde sosyoekonomik ve kültürel faktörlerin (yoksulluk gibi) sabit olduğu görülmektedir. Buna istinaden çalışmalar gösteriyor ki sıcak havalarda şiddet suçlarının meydana gelme olasılığı soğuk havalara göre daha fazla olmaktadır.

Cinsiyet farklılıkları üzerine yapılan araştırmalarda erkeklerin kadınlara göre daha yüksek oranlarda saldırgan tavırlar gösterdiği görülmüştür. Yüksek

Öznel İyi Oluş - Saldırğanlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman...

provakasyon koşulları altında erkekler şiddete daha çabuk başvurmaktadır. Bunlara ek olarak erkekler daha doğrudan saldırğanlık gösterirken, kadınlar daha dolaylı saldırğanlık göstermektedir. (Baron ve Richardson, 1994: 93).

Çocukluk çağında aile içi şiddet ve şiddet arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu çocuklar sadece saldırğanlığın kurbanları olmayıp aynı zamanda şiddet görmektedirler. Ebeveynlerinin şiddetine tanık olan ya da kendileri istismar edilen çocukların ileriki dönemlerde kendi eş ve çocuklarını istismar etme olasılığı daha yükselmektedir.

Yargı sistemleri büyük ölçüde insanları yaptıklarından dolayı cezalandırmaya dayanır. Ancak saldırğanlığı azaltmak için özellikle cezanın kendisi saldırğan olduğunda ceza sisteminde sorun var demektir, cezalandırma modellenelenebilir, bu da saldırğan davranışları artıracaktır.

Ceza yoğun ve hızlı olduğunda (kişi yapmadan önce) tutarlı ve kesin bir şekilde uygulanırsa haklı olarak algılanır ve yerine daha arzu edilen bir alternatif davranış gelir. Fakat bu idealin altında ceza olduğunda saldırğan davranışları geçici olarak engelleyebilir (Berkowitz, 1993: 38).

Çocuklar karşılaştıkları sorunları şiddet kullanmadan yapıcı bir şekilde halletmeyi öğrenirse saldırğan davranışlardan kurtulabilirler. Saldırğan davranışlar ödüllendirilmezse çocuk zamanla şiddete daha az başvurur. Bunun yanı sıra olumlu tutumların ödüllendirilmesi saldırğan davranışları azaltabilmektedir.

Öfke Kontrolü üzerinde biraz durmak fayda sağlayacaktır. Türkiye ve dünyada şiddet içerikli olayların son yıllarda hızla artmakta olduğunu görülmektedir. Şiddet içerikli bu davranışlar her gün medya tarafından servis edilmektedir. Bu durum önemli bir toplumsal sorun haline gelmiştir. Bu şiddet içerikli davranışlar genellikle bir öfke patlaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bireylerde öfke duygusunun ortaya çıkmasına sebebiyet veren durumların incelenmesi elzemdir. Öfke psikoloji sözlüğünde bir takım provakatif davranışlar sonucu (tehdit edilme, saldırıya uğrama gibi) bu davranışlara sebebiyet veren kişi veya şeye yönelik ortaya çıkan saldırğan davranışlarla kendini gösteren yoğun olumsuz bir duygu olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2000).

Günümüzde birbirini dinlemeyen, birbirine daha az değer veren insanlar duygularını kontrol etmekte zorluk çekmekte ve öfke nöbetleri geçirmektedirler. Öfke ve saldırğanlık kavramları genellikle birbirine karıştırılmaktadır (Türkçapar vd, 2004: 119-124).

Genel olarak öfke; kişinin yapmak istediği şeyler engellendiğinde ya da haksızlığa uğradığını, tehdit edildiğini düşündüğünde gösterdiği temel bir duygudur. Hafif derecelerden çok şiddetli davranışlara kadar değişiklik göstermektedir. Bazı araştırmacılara göre ise düşük seviyelerde olduğu sürece olumlu bir davranıştır. Saldırğanlık ise olumsuz ve zarar verici bir davranış olarak nitelendirilir. Ancak öfke kontrol edilmediği zaman çok yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Toplumlara sosyal ve kültürel yapısı öfke kontrolünde önemli bir belirleyicidir. Kişilere öfkelerini ifade etmelerinin yanlış olduğu öğretildiğinde bu durum öfkeyle nasıl başa çıkılacağına ve öfkeyi olumlamanın bilinmemesine sebep olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre aile yapısı da öfke üzerinde önemli bir belirleyicidir. Bu araştırmalara göre öfke

patlaması yaşayan bireylerin, iletişimi kötü olan ailelerden geldiği belirtilmektedir (Bilge ve Ünal, 2005: 189-196).

3. Yöntem

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak tarama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları, Batman 112 acil sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık personelinin oluşmaktadır. Çalışmanın evrenini N:190 kişi oluştururken, kısıtlılığını katılımcıların 130 kişi olması oluşturmaktadır. Covid 19 salgın hastalığı nedeniyle tercihen daha yüksek bir katılım sağlanamamıştır. Veriler surveey.com üzerinden oluşturulan bir elektronik anketin linkle gönderilip doldurularak geri dönüşleri şeklinde, bir IP numarasından bir defa doldurma ve katılımcının beyanı alanı ilk başta zorunlu olarak kabul edilmesi şartına bağlı olarak, 2020 yılı içerisinde toplanmış ve daha sonra veriler tablolştırılmıştır. Bu bağlamda Araştırma ve yayın etiğine uyulmuş, Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulundan 9/3/2020 tarih ve 2020/02-III sayılı Kurul kararı alınmıştır.

Nicel bir çalışma olan mevcut uygulamada veri toplama aracı olarak kullanılacak anket ve ölçek, 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Demografik Özellikler formu, ikinci bölümde; 29 maddeden oluşan Buss Perry Saldırganlık Ölçeği ve üçüncü bölümde; 37 maddeden oluşan Öznel İyi Oluş Ölçeği yer almaktadır.

Buss Perry saldırganlık ölçeği öfke, sözel saldırganlık, fiziksel saldırganlık ile düşmanlığı değerlendirme gayesiyle 1992’de geliştirilmiştir (Algur, 2019: 53). Bu ölçeğin Türkçe formuyla özgün şeklinin uygunluğunu ve bu ölçeğin öfke, sözel saldırganlık, fiziksel saldırganlık ile düşmanlık olmak üzere dört ayrı faktöre sahip olduğunu faktör analizleri göstermiştir. Ölçeğin geçerliliğine dair yapılan iç tutarlılık katsayısı hesaplaması, test güvenilirliği ile test-yarılama güvenilirliği ve ölçüt geçerliği yönünde yapılan araştırmalar göstermiştir ki bu ölçek güvenilir ve geçerlidir (Demirtaş Madran, 2013: 124).

Öznel İyi Oluş Ölçeği (Saföz Güven, 2008: 131-134), kişilik ve yaşamın çeşitli yönlerine ilişkin 37 ifadeden oluşmaktadır. Çalışmada Tuzgöl- Dost’un (2004) üniversite öğrencilerine dair ortaya konan “Öznel İyi Oluş Ölçeği”nin Özen’in (2005) geçerlilik ve güvenilirlikleri ortaya konan lise formu “Öznel İyi Oluş Ölçeği” kullanılmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpfa güvenilirlik katsayısının .91; test-tekrar- teste Pearson momentler çarpım korelasyon katsayısının .82 olduğu görülmüştür. Buna göre de ölçek güvenilir olarak değerlendirilmektedir. Bu ölçek 5’li Likert tipidir. Ölçekte her ifade için “tamamen uygun”, “çoğunlukla uygun”, “kısmen uygun”, “biraz uygun” ve “hiç uygun değil” seçenekleri bulunmaktadır. Ölçekte 22 olumlu ve 15 olumsuz ifade vardır. Bu ifadelerden olumlu olanlar 2, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 34, 35 ve 37’dir (Saföz Güven, 2008: 57-61; Özen, 2005). Bu çalışmada bu ölçekteki 22 olumlu ifadeye verilen cevaplar değerlendirilmiştir.

Literatür taraması sonucunda öznel iyi oluş ve saldırganlık tutumu ile demografik özellikler arasında ilişkiler bulunduğu, ayrıca öznel iyi oluş ve

Öznel İyi Oluş - Saldırğanlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman...

saldırğanlık tutumu arasında muhtemel bir olumsuz ilişki olduğu değerlendirilmekte ve şu hipotezler öne sürülmektedir.

H₁ Öznel İyi Oluş ile demografik özellikler ve alt gruplar arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₂ Saldırğanlık ile demografik özellikler ve alt grupları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₃ Öznel İyi Oluş durumu ile Saldırğanlık tutumu arasında anlamlı negatif bir ilişki vardır.

4. Bulgular

Yapılan çalışma sonucu elde edilen veriler tablo haline getirilmiştir. Tablolar elde edilen verilere göre yorumlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Yaş	25 ve altı	20	15,38
	26-35	92	70,76
	36-45	18	13,846
	46-50	-	-
	50 ve Üzeri	-	-
	Toplam	130	100
Cinsiyet	Kadın	82	63,07
	Erkek	48	39,92
	Toplam	130	100
Eğitim Durumu	Lise	16	12,3
	Önlisans-Lisans	92	70,76
	Lisansüstü	22	16,92
Toplam	130	100	
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	24	18,46
	6-10 Yıl	68	52,3
	11-15 Yıl	32	24,61
	16 Yıl ve Üzeri	6	4,61
	Toplam	130	100
Unvan	Acil Tıp Teknisyeni-ATT	60	46,15
	Ambulans ve Acil Bakım	30	23,07
	Teknikeri-AABT		
	Ebe-Hemşire	12	9,23
	Sağlık Memuru	28	21,53
Toplam	130	100	
Medeni Durum	Evli	88	68,75
	Bekâr	40	31,25

Toplam**128****100 (%)**

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde; ankete, 25 yaş ve altı 20 (%15,38), 26-35 yaş aralığında 92 (%70,76), 36-45 yaş aralığında 18 (%13,84) olmak üzere toplamda 130 katılımcının olduğu görülmektedir. Cinsiyetlerinin 82'sinin (%63,07) kadın, 48'inin (%39,92) erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarının 16'sının (%12,3) lise, 92'sinin (%70,76) ön lisans ve lisans, 22'sinin (%16,92) lisan üstü olduğu görülmektedir. Mesleki deneyim olarak bu katılımcıların 24'ü (%18,46) 1-5 yıl arası, 68'i (%52,3) 6-10 yıl arası, 32'si (%24,61) 11-15 yıl arası, 6'sı (%4,61) ise 16 yıl ve üstü çalışma deneyimine sahiptir. Unvanlarının 60'ının (%46,15) acil tıp teknisyeni, 30'unun (%23,07) ambulans ve acil bakım teknikeri, 12'sinin (%9,23) ebe-hemşire, 28'inin (%21,53) sağlık memuru olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 88'i (%68,75) evli, 40'ı (%31,25) bekâr olup iki katılımcı medeni durumunu işaretlememiştir.

Tablo 2: Demografik Özellikler Ve Öznel İyi Oluş İlişkisi Analiz Sonuçları

		Frekans f	Katılmayanlar %	Fikrim	Katılanlar
				Yok %	%
Yaş	25 ve Altı	20	24,5	26,3	44,5
	26-35	92	17,28	22,02	56,10
	36-45	18	20,66	29,22	56,22
	46-50	-	-	-	-
	51 ve Üzeri	-	-	-	-
	Toplam	130	18,86	23,67	54,30
Cinsiyet	Kadın	82	17,07	21,82	55,31
	Erkek	48	21,75	26,87	50,75
	Toplam	130	18,89	23,69	53,58
Eğitim Durumu	Lise	16	11,25	28,75	55
	Önlisans-	92	19,65	19,84	57,76
	Lisans	22	21	23,90	50,36
	Lisansüstü	22	21	23,90	50,36
	Toplam	130	18,84	21,64	56,16
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	24	34,08	22,33	39
	6-10 Yıl	68	12,55	21,11	61,76
	11-15 Yıl	32	20,12	26,12	48,83
	16 Yıl ve Üzeri	6	27	40,35	29,65
	Toplam	130	19,26	23,69	51,24
Unvan	ATT	60	12,26	23,16	59,66
	AABT	30	30,6	20,6	44,2
	Ebe-Hemşire	12	10,02	23,8	65
	Sağlık Memuru	28	19,78	26,57	49
	Toplam	130	18,72	23,36	54,29

Öznel İyi Oluş - Saldırganlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman...

Medeni Durum	Evli	88	18,68	20,65	58,25
	Bekâr	40	19,75	29,05	46,1
	Toplam	128	19,01	22,01	54,45

Tablo 2’te Öznel iyi oluş ölçeğinde yer alan “hiç uygun değil” ile “biraz uygun” ifadeleri birleştirilerek “uygun değil” şeklinde ve “çoğunlukla uygun” ile “tamamen uygun” ifadeleri de birleştirilerek “uygun” şeklinde kullanılmıştır.

Öznel iyi oluş ölçeğinin kullanıldığı ankette: Katılımcıların demografik özellikleri – öznel iyi oluş ölçeğindeki olumlu ifadeleri uygun bulma durumu değerlendirildiğinde; tüm demografik özellikler ve tüm alt grupları için katılımcılardan öznel iyi oluş ölçeğindeki olumlu ifadeleri uygun bulanların oranı %53’ün üzerinde olup uygun bulmayanların oranından (%20 altı) açık ara daha yüksektir. Bu durum katılımcılarda Öznel İyi Oluşun anlamlı şekilde yüksek olduğunu göstermektedir. Fikrim yok diyenlerin oranı %22-23 bandındadır.

Tablo 3: Demografik Özellikler İle Saldırganlık Tutumları İlişkisi Analiz Sonuçları

	Frekans f	Katılmayanlar %	Fikrim	Katılanlar %	
			Yok %		
Yaş	25 ve Altı	20	55	15,8	27,9
	26-35	92	58,82	16,69	24,43
	36-45	18	71,22	11,11	23,66
	46-50	-	-	-	-
	51 ve Üzeri	-	-	-	-
	Toplam	130	60,03	15,78	24,86
Cinsiyet	Kadın	82	60,46	13,60	25,80
	Erkek	48	57,29	18,12	23,54
	Toplam	130	59,29	15,27	24,96
Eğitim Durumu	Lise	16	62	18,5	19,37
	Önlisans-	92	58,76	14,39	25,69
	Lisans	22	58,90	15	26
	Toplam	130	59,18	15	24,96
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	24	62	10,53	29
	6-10 Yıl	68	61,23	15,41	21,58
	11-15 Yıl	32	50,18	18,05	30,81
	16 Yıl ve Üzeri	6	75,66	6,66	17
Toplam	130	59,32	14,83	25,01	
Unvan	ATT	60	60,1	15,16	24,7
	AABT	30	58,8	11,66	29,4
	Ebe-Hemşire	12	74	10,83	14,33
	Sağlık Memuru	28	48,5	23,64	25,35

	Toplam	130	58,58	15,78	24,96
Medeni Durum	Evli	88	49,36	12,20	25,84
	Bekâr	40	53,75	22,2	36,35
	Toplam	128	50,73	15,32	29,12

Tablo 3’de, Saldırganlık tutum düzeyi ölçeğinde yer alan “katılıyorum” ile “kesinlikle katılıyorum” ifadeleri birleştirilerek “katılanlar” şeklinde ve “kesinlikle katılmıyorum” ile “katılmıyorum” ifadeleri de birleştirilerek “katılmayanlar” şeklinde kullanılmıştır.

Saldırganlık tutum düzeyinin ölçüldüğü ifadelere katılma durumunu belirleyen ankette:

Katılımcıların demografik özellikleri – saldırganlık tutum düzeyleri ölçeğindeki ifadeler katılma durumu değerlendirildiğinde: tüm demografik özellikler ve tüm alt grupları için katılımcılardan saldırganlık tutum düzeyi ölçeğindeki ifadeler katılmama oranı % 50’nin üzerinde olup katılanların oranı en fazla %29.12’dir. Bu durum katılımcılarda saldırganlık tutum düzeyinin anlamlı şekilde düşük olduğunu göstermektedir. Fikrim yok diyenlerin oranı % 14.83 ve üzerindedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Mutlu olma ya da hayattan doyum alma olarak karşımıza çıkan öznel iyi oluş ve genelde baktığımızda bir öfke patlamasıyla kendini gösterip başkalarına zarar verme gayesi gösteren saldırganlık tutumları arasındaki bağlantıyı ortaya koymak insan kaynakları yönetimi açısından önem arz etmektedir. Böylece saldırganlık tutum düzeyi ile öznel iyi oluş tutumlarının birbirlerine göre pozisyonları ve birbirlerine etki durumları ortaya konulacaktır. Örgüt ya da organizasyon yönetiminin olmazsa olmaz unsurlarından olan insan kaynaklarının ve bu bağlamda onların gösterecekleri tutumların ve bu tutumların birbirleriyle olan ilişkileri yönetici açısından motivasyon, verimlilik ve etkililik seviyeleri açısından vazgeçilmezdir.

Bu çalışmada çalışmanın gayesine dönük olarak öncelikle gerekli literatür taramaları yapılmış daha sonra Batman 112 acil sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık personeline Saldırganlık Tutum Düzeyi Ölçeği, Öznel İyi Oluş Ölçeği ve Demografik Özellikler olmak üzere üç bölümden oluşan bir anket 2020 yılı içerisinde gerekli Etik Kurulu izinleri alınarak uygulanmıştır. Veriler toplandıktan sonra tablolar oluşturulmuştur. Bu bağlamda Araştırma ve yayın etiğine uyulmuş, Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulundan 9/3/2020 tarih ve 2020/02-III sayılı Kurul kararı alınmıştır.

Demografik özellikler yönünden; 25 yaş ve altı 20 (%15,38), 26-35 yaş aralığında 92 (%70,76), 36-45 yaş aralığında 18 (%13,84) olmak üzere toplamda 130 katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların 82’si (%63,07) kadın ve 48’i (%39,92) erkektir. Katılımcıların 16’sının (%12,3) lise, 92’sinin (%70,76) ön lisans ve lisans, 22’sinin (%16,92) lisan üstü eğitim durumuna sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların 24’ü (%18,46) 1-5 yıl arası, 68’i (%52,3) 6-10 yıl arası, 32’i (%24,61)

Öznel İyi Oluş - Saldırğanlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman...

11-15 yıl arası, 6'sı (%4,61) ise 16 yıl ve üstü çalışma deneyimine sahiptir. Unvan olarak 60'ı (%46,15) ATT, 30'u (%23,07) AABT, 12'si (%9,23) Ebe-Hemşire ve 28'i (%21,53) sağlık memurudur. Katılımcılardan ikisi medeni durumunu işaretlememiş olup diğer 128 katılımcının 88'i (%68,75) evli ve 40'ı (%31,25) bekârdır.

Demografik özellikler ve öznel iyi oluş ölçeği ilişkisi analiz sonuçları tablosuna bakıldığında; Adı geçen ölçekte geçen olumlu ifadelerle uygun şekilde cevap verenler: yaş özelliğinde %54.30, cinsiyet özelliğinde %53.58, eğitim durumu özelliğinde %56.16, mesleki deneyim ölçeğinde %51.24, unvan özelliğinde %54.29 ve medeni durum özelliğinde %54.45 olmuştur. Bu da göstermektedir ki her demografik özellik açısından öznel iyi oluş ölçeğindeki olumlu ifadeleri uygun bulanların oranı uygun değil diyenlerin oranından açık ara, anlamlı şekilde yukarıdadır. Yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki deneyim, unvan ve medeni durum olmak üzere toplam 6 demografik özelliklerin her birinin alt gruplarının her birinde bu ölçekteki olumlu ifadelerle uygun diyenlerin oranının uygun değil diyenlerin oranından daha yüksek olduğu görülmektedir, bu durum her grup için katılımcılarda öznel iyi oluş düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre demografik özellikler ve alt gruplarında kısmen farklılıklar olsa da H₁'de belirtilen demografik özellikler ve alt grupları için anlamlı farklılık olduğu hipotezi desteklenmemektedir.

Demografik özellikler ile saldırğanlık tutumları ilişkisi analiz sonuçları tablosuna bakıldığında; Adı geçen ölçekte geçen ifadelerle katılmayanların oranı: yaş özelliğinde %60.03, cinsiyet özelliğinde %59.29, eğitim durumu özelliğinde %59.18, mesleki deneyim ölçeğinde %59.32, unvan özelliğinde %58.58 ve medeni durum özelliğinde %50.73 olmuştur. Bu da göstermektedir ki her demografik özellik açısından saldırğanlık ölçeğindeki ifadelerle katılmayanların oranı katılanların oranından açık ara, anlamlı şekilde yukarıdadır. Yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki deneyim, unvan ve medeni durum olmak üzere toplam 6 demografik özelliklerin her birinin alt gruplarının her birinde bu ölçekteki ifadelerle katılmayanların oranının katılanların oranından çok daha yüksek olduğu görülmektedir, bu durum her grup katılımcılarda saldırğanlık tutum düzeyinin çok düşük olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda demografik özellikler yönünden anlamlı farklılık olmadığı, kısmi farklılıklar olsa da bulguların H₂'yi desteklemediği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Batman 112 acil sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık personellerinden oluşan katılımcıların öznel iyi oluş düzeyleri çok yüksek iken saldırğanlık tutum düzeyleri çok düşüktür. Bu durum yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki deneyim, unvan ve medeni durum olmak üzere toplam 6 demografik özelliklerin her birisi için ve bu özelliklerin her bir alt grubu için de geçerlidir. Ne bu özelliklerden birinde ne de bu özelliklerin alt gruplarında bu genel durumdan anlamlı bir sapma görülmemektedir. Öznel iyi oluşu ortaya koyacak olan olumlu ifadeleri uygun bulma oranı çok yüksek iken saldırğanlığı ortaya koyan ifadelerle katılma oranı çok düşüktür, bu da katılımcılar açısından öznel iyi oluş ile saldırğanlık tutum düzeyleri arasında negatif anlamlı bir ilişki bulunduğunu, bu bağlamda H₃'ün

doğruluğunu göstermektedir.

Burada katılımcılar arasında öznel iyi oluşun neden bu kadar yüksek çıktığı ya da saldırganlığın neden bu kadar düşük çıktığı üzerinde durulmamış olup bu konunun ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması şüphesiz verim ve performansı artıran etkenlerden olarak mutlu ve saldırgan tutum göstermeyen çalışanlara ulaşmada faydalar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Algur V. (2019). *Üniversite öğrencilerinin anksiyete ve depresyon düzeyleri ile fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal and prosocial behavior: a meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science*, 12(5), 353-359.
- Baron, R. A. ve Richardson, D. R. (1994). *Human Aggression*. Plenum.
- Başoğlu, C. (1998). *Saldırganlık davranışının biyolojik belirleyicilerinin araştırılmasına yönelik bir çalışma*. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Kliniği Uzmanlık Tezi.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences and control*. McGraw-Hill.
- Bilge A. ve Ünal G. (2005). Öfke, öfke kontrolü ve hemşirelik yaklaşımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 21(1): 189-196.
- Bilgin, N. (2000). *Sosyal psikolojiye giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Budak, S. (2000). Psikoloji sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Compton, W. C. (2001). Toward a tripartite factor structure of mental health: Subjective wellbeing, personal growth and religiosity. *Journal of Psychology*, 135(5), 486-500.
- Demirtaş Madran, H. A. (2013). Buss-Perry saldırganlık ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*; 24(2), 124-129.
- Diener, E. & Seligman, M. E. P. (2002), Very happy people. *Psychological Science*, 13(1): 81- 84.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Erdoğdu, M. Y. (2010). Öğrencilerin saldırganlık eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. International Conference on New Trends in Education and Their Implications 11-13 November, 2010 Antalya-Turkey, 835-848. <http://www.iconte.org/FileUpload/ks59689/File/184.pdf> (26.08.2020)
- Eryılmaz, A. (2010). Ergenler için öznel iyi oluşu artırma stratejileri ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(33), 81-88.

Öznel İyi Oluş - Saldırğanlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman...

- Gökberk, M. (1985). *Felsefe Tarihi*. 5. Basım, Remzi Kitabevi Yayınları.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood*. The Guilford Press.
- Mcknight C. G., Huebner E. S. ve Suldo, S. (2002). Relationships among stressful life events, temperament, problem behavior, and global life satisfaction in adolescents. *Psychology In the Schools*, 39(6), 677-687.
- Myers, D. G. & Diener, E. (1995). Who is happy. *American Psychological Society*. 6(1), 10-19.
- Özen, Ö. (2005). *Ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleri*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Y, Gülaçtı, F ve Çıkkılı, Y. (2004). Saldırğanlığın psikolojik-kültürel boyutu ve Vandalizm. *Doğu Anadolu Bölgesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(1), 144-149.
- Özmen, A. (2006). Anger: The theoretical approaches and the factors causing the emergence in individuals. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(1), 39-56.
- Saföz Güven, İ. G. (2008). *Fen ve genel lise öğrencilerinin cinsiyet ve sosyometrik statülerine göre öznel iyi oluş düzeyleri, genel sağlık örüntüleri ve psikolojik belirti türleri*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Strack, F., Argyle, M. ve Schwarz, N. (1991). Introduction. (Ed. Strack, F., Argyle, M. ve Schwarz, N.) *Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective*. Oxford England: Pergamon Press, 1-3.
- Şahin, H. (2005). Öfke ve öfke denetiminin kuramsal temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 1-22.
- Timuçin, A. (1992). *Düşünce tarihi*. BDS Yayınları.
- Türkçapar H, Güriz O., Özel A., Işık B. ve Dönbak Örsel S., (2004). Antisosyal kişilik bozukluğu olan hastalarda öfke ve depresyonun ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 15(2), 119-124.
- Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan bireye mutluluk resimleri*. Bağlam Yayınları.

JOHN FOWLES'UN *BÜYÜCÜ*'SÜ: SEVGİDE KEŞFEDİLEN 'BEN'LİK

JOHN FOWLES' *THE MAGUS*: THE 'IDENTITY DISCOVERED IN LOVE

РОМАН ДЖОН ФАУЛЗА " *THE MAGUS (КОЛДУНЯ)*": ЭТО, ОБНАРУЖЕННАЯ В ЛЮБВИ

Vedi AŞKAROĞLU*

ÖZ

John Fowles'un *Büyücü* romanı, Yunan adası Phraxos'ta İngilizce öğretmenini Nicholas Urfe'nin cinsellik ve kendini arayış izlekleri çerçevesinde kadın-erkek ilişkilerini, sorumluluk duygusunu, aşkı ve sevgiyi irdeler. Başlangıçta kadınlar ve cinsellikle ilgili sorumsuzca davrandığını açık yüreklilikle dile getiren Nicholas kendine göre duygusallıktan, sorumluluktan ve aşık olmaktan kaçan birisidir. Kadınlarla çok uzun bir ilişki sürdürmez, aynı şehirde bile bulunmaktan kaçınır ve kısa sürede yeni bir ilişkiye başlayarak öncekini arkada bırakmaya çalışır. Ancak bu davranış kalıbını kıran Avustralyalı genç bir kadın olan Alison'dur. Nicholas, Yunanistan'a gitmeyi duygusallıktan uzaklaşmak ve yeni bir başlangıç yapmak için ister. Orada çok zengin ve gizemli Conchis ile tanışır. Kendini mitolojik figürler, tiyatro, dans, müzik ve cinsellikle örülü büyülü bir oyunun içinde bulur. Oyun onun duygularının sadeleşmesi, aşkı yeni gözlerle görmesi ve sorumluluğu alacak kadar olgunlaşması ile son bulur. Yaşadığı içsel yolculuk onu Alison'la yeniden saf sevgi ile bir araya getirecektir.

Bu makalede, postmodern romanın önemli bileşenlerinden birisi olan oyun ögesinin kişiliğin oluşumundaki rolü irdelenecektir. İki katmanlı bir oyunun sergilendiği *Büyücü* romanında ilk katman anlatım tekniği olarak postmodern oyun incelenecek, aynı zamanda romana adını veren Conchis'in romanın içeriğinde Nicholas'ı eğitmek ve modernist Viktoryen özelliklerle elde ettiği dünya algısını kırmak amacıyla Julie/ Lily gibi diğer kişilerle gerçekleştirdiği cinsellik ve gizemcilik oyununun etkileri ele alınacaktır. Makaledeki ana amaç Nicholas'ın iç dünyasına ve kendini tanımasına doğru giden yolculuğunu cinsellik, kadın algısı, aşk, sevgi ve sorumluluk izlekleri etrafında postmodern oyun unsuru ile bağlantılı biçimde çözümlenektir.

Anahtar Sözcükler: Büyücü, Postmodern Oyun, Kendini Arayış, Cinsellik, Aşk, Sorumluluk

* ORCID: [0000-0002-7060-4139](https://orcid.org/0000-0002-7060-4139), Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, vaskaroglu@gmail.com

ABSTRACT

The Magus, by John Fowles, focuses primarily on woman-man relations, responsibility, and love centered around sex and self-quest themes. carried out by Nicholas Urfe, in Praxos, Greece. Initially, Nicholas, who openly expresses that he has behaved irresponsibly as regards sex and women, is escaping from responsibility, devotion and falling in love. He does not maintain his dating with women for a long time, he avoids being in the same city and tries to find a new relationship to forget the previous one. Yet, Alison destroys this chain of behaviour. Nicholas accepts Greece to get away from emotions and to make a fresh start. There, he meets a very rich and secret man, Mr. Conchis. Soon, he finds himself in a magical game with mythological figures, theatre, dance, music and sex. This game ends up with purification of his emotions, a new perception of love and maturation. The inner journey he undergoes will unite him with Alison in pure love.

In this article, the role of "playfulness" (an important element of postmodern fiction) in constructing personality will be analyzed. In the *Magus*, where a two-layered play is performed, the first layer of meaning will be handled as postmodern playfulness, and the play element constructed and performed by Conchis (as the Magus, after whom the title of the novel is selected) and such characters as Julie/Lily in order to educate Nicholas and shatter his Victorian oriented perception of the world will be examined. The main objective in this article is to analyse Nicholas's inner journey to discovery of his private world and gaining of a deep insight, with such themes as sex, perception, love and responsibility in relation with the element of postmodern playfulness.

Keywords: The Magus, Postmodern Playfulness, Self-Conquest, Love, Responsibility

АННОТАЦИЯ

В Романе Джона Фаулза "Колдунья" изображается отношение между мужчиной и женщиной, чувство ответственности, любви и привязанности в рамках сексуальности и эгоистичности учителя английского языка Николаса Урфе на греческом острове Фраксос. Николас сперва был человеком, избегающим от чувств, ответственности и любви, безответственным по отношению к женщинам и сексуальной жизни. Он не поддерживает длительные отношения с женщинами, избегает даже от долгого пребывания в одном месте и через короткое время заводит новые отношения, пытаясь оставить прошлое позади. Однако, именно Элисон, молодая австралийка, нарушила эту модель его поведения. Николай хочет поехать в Грецию, чтобы избавиться от сентиментальности и начать всё сначала. Там он встречает очень богатого и загадочного Кончиса. Он попадает в волшебную игру, сплетенную с мифологическими фигурами, театром, танцами, музыкой и сексуальностью. В конце пьесы его чувства упрощаются, он видит любовь новыми глазами и становится достаточно зрелым, чтобы брать на себя ответственность. Его внутреннее путешествие вернет его к Элисону с чистой любовью.

В нижеследующей статье рассматривается роль игрового элемента, который является одним из важных компонентов постмодернистского романа, для формирования личности. Постмодернистская игра будет рассматриваться как первый уровень техники повествования в романе "Колдунья", в котором представлена двухуровневая игра. В то же время Кончис, давшая название роману, стремится обучить Николаса и разрушить приобретенное им восприятие мира с помощью модернистских викторианских черт. Обсуждаются так же последствия его сексуальных отношении и мистики с другими людьми, такими как Джули/Лили. Основная цель статьи - проанализировать путь Николаса к своему внутреннему миру и самопознанию

связанную с постмодернистским игровым элементом и с такими темами, как сексуальность, женское восприятие, любовь и ответственность.

Ключевые слова: магия, постмодернистская игра, поиск себя, сексуальность, любовь, ответственность.

Giriş

John Fowles'un erkek ve kadın arasında geçmişin evrimsel gelişimine bağlı biçimde betimlediği mücadeleleri ve rekabetine yönelik büyük bir ilgisi mevcuttur. Bu konuyu sadece romanlarında değil; aynı zamanda, denemelerinde de ele almış ve tartışmıştır. Büyük amaçlar uğruna kadın-erkek rekabetinden çocuksu bir tutku şeklinde tanımladığı ve romanlarında yer verdiği oyunlar, iki cins arasındaki ilişkilerin insan ruhunu yansıtması bakımından cinsiyete dayalı karşıtların birliği kuralına göre işler.

John Fowles, yazdığı romanlarında, postmodern unsurların neredeyse tümünü (metinlerarasılık, parodi, ironi, pastiş, algı-kıricılık, çokseslilik, üstkurmaca, parçalılık vb.) kullanır. Özellikle zaman ve mekan unsurlarını geleneksel ya da modernist romanlarda kullanılan tekniklerden farklı bir biçimde ele alarak, zamana ve mekana bağlı postmodern oyun ögesini anlamın değişkenliği göstermek amacıyla çokça işler. Bu doğrultuda, *Büyücü* romanında da hem postmodern oyun ögesini bir anlatım tekniği olarak kullanır; hem de, romanın içinde oyun kurgusu oluşturarak çok katmanlı bir anlam dizgesi oluşturur.

Fowles, "The Aristos"ta oyun konusunu açıklığa kavuşturur; "*Oyunlar bizim için itiraf edebildiğimizden çok daha derin ve önemlidir*" (1970:158). Oyun ögesini neredeyse tüm romanlarında (*The French Lieutenant's Woman*, *The Collector*, *Mantissa*, *Ebony Tower*, *Daniel Martin*) kullanan Fowles, *Büyücü* romanında da modernist "doğru"ların "gerçek"lerin yeniden düşünülmesini sağlamak ve onların ardında yatan tek taraflı, önyargılı ve dışlayıcı seçkinciliği göstermek amacıyla çift katmanlı bir oyun kurgusu oluşturur.

Büyücü romanının ana kişisi Nicholas Urfe'tür. Nicholas, romanın ana eksenini oluşturan oyunun içinde ilk olarak edilgen sonra etken ve en sonunda ise yine edilgen bir rolle kurgulanır. Nicholas Urfe'ün romanda ilk kez yer aldığı toplum, amaçları olan bir topluluktur. Bu toplulukta erkek algısı "erkek" gibidir, yani hem cinsel, hem fiziksel hem de düşünsel olarak tarihi erkek özenin sahip olduğu özelliklerle donatılmıştır. Burada ele alınan erkek, geçici maddi kazanımlara yakın duran, kadınlara oldukça düşkün ve toplumsal tanınma ereği olan, kurallı ve fiziksel gereksinimlerinin denetimindeki bir öznedir. Ancak Fowles'un erkek için kurguladığı izlenimini verdiği "tanrıçaları", erkeği tüm insanî eylemlerinde, özellikle de modern varoluşçuların "sorumlu özgürlük" olarak adlandırdığı uygulamada, ahlaki ve duygusal bir sorumluluğun içine girmeye teşvik eder. Bu uygulamanın adı tanrıçılık oyunudur ve bu oyunun büyük bir eğitici işlevi bulunur. Oyun bittiğinde, toplumsal eylemleri ve karşı cins ile ilişkilerinde faydalı olacak becerileri öğrenen ve uygulayan Nicholas gibi deneyimsiz bir kahraman için bir eğitim alanı işlevi görür. Erkek (romanda Nicholas), bir kahraman gibi kurgulanır ve kendini o şekilde hissedecek biçimde betimlenir. Kahraman, herkesin katıldığı en hayati savaşına

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

doğru gittiği yolda kimi zaman anlamsız gibi görünen; kimi zaman ise, kutsal olarak algılanan oyunlarla ilerler.

Nicholas'ın deneyimlediği savaş kendisinin ne olduğu ve ne olması gerektiği arasındaki ahlaki mücadeledir. Kendini tanımak ve anlamak için tarihsel rollerde kendi cinsinin deneyimlediği birçok aşamanın içinden yürümesi gereklidir. Efsanevi ilkel bir avcıdan, erkekliğin yüceltilmesini simgeleyen tanrısal bir erkek figürüne, kadın düşkünü bir romantikten, duygusuzlukla cinselliği maddi boyutta arzulayan ruhsuzluğun sembolüne kadar birçok rol içinde görünür. Ancak simgesel boyuttan sıyrıldığında, Nicholas'ın elinde kalan büyük kazanım öz-farkındalık, aydınlanma ve cinsellik ağırlıklı yaşam deneyimine dayanan dünyayı tanıma yetisidir.

Tanrıçılık Oyunu, Cinsellik ve Kimlik Arayışı

İnsanların yaşam tasarımlarındaki farklılık yerine, John Fowles kurguların çeşitliliğine yönelerek aynı kişilerin gelişim çizgilerindeki değişimi ortaya serer. Nicholas Urfe'nin anlatıcı ve ana karakter rolünde sunulduğu *Büyücü* romanı, Fowles'un postmodern oyun unsuru anlamında en derin romanıdır. Postmodern oyun yapısını oluşturan ana etkenler, roman kişilerinin yanı sıra, oynanan tanrı oyununda tarihi olaylara, mitsel öğelere ve felsefelere yer verilmesidir. Karmaşık bir metin olarak, *Büyücü* "edebiyat ve tiyatro dünyasından özel olarak seçip kullandığı metaforlara dayalı yapısıyla olası anlamların çokluğunu gösterir" (Oppermann, 1999:50). Okur, bu sayede, tarihin gerçekliğini oluşturduğu düşünülen pek çok olayı / kavramı yeniden değerlendirebilme olanağına kavuşur.

Nicholas'ın büyük sınavı, kız arkadaşı Alison Kelly'yi terk ettikten sonra, Yunanistan'da Phraxos Adası'nda bir öğretmenlik işini kabul etmesiyle başlar. Orada, sorumsuz genç adama yıkıcı geçmişinin sonuçlarının ne olabileceği hakkında dersler vermek için tasarlanan olağanüstü bir tanrıçılık oyununun tasarlayıcısı ve "tanrı" konumundaki kişisi büyücü Maurice Conchis ile tanışır. Conchis, cinselliği duygudan ve onun getireceği sorumluluklardan bağımsız biçimde saf bir oyun olarak gören öğrencisini gerçek bir maskeyle örter ve ikiz kız kardeşlerle olan ilişkilerini kurgular, muğlaklaştırır, yeniden düzenler ve böylece onun yönünü şaşırır. Nicholas oyuna kendini büyük bir hızla kaptırır. Tam oyunun içine girip rolünü uygun bir şekilde yerine getirmeye başladığı bir anda, büyücü aniden onu terk eder ve biraz da dersinin tam anlaşılması için dağılmış kendi hayatını tekrar bir araya getirmesine izin verir. Nicholas'ın *Büyücü'nün* sonunda Alison'a tokat attığı anda maske ve onun sunduğu kurmaca, büyü ve oyun sona erer. Nicholas, Tarbox'ın (1988:13) dediği gibi bir öğretmenden bir öğrenciye dönüşür ve sevgi oyununda geçmişte öğrenemediği şeyi, gelecekte yapabilecek duruma gelir. O, yarın aşkı ve sevgiyi bilebilecek ve büyük olasılıkla sorumluluk sahibi birisi olarak bunu eskiden başaramadığı yükün omuzlanması bu kez başarabilecektir.

Büyücü romanının olay örgüsü ilk başta son derece karmaşık görünür, ancak çok uzun bir kurgu olmasına ve hem kişiler hem de izlekler açısından sürekli yön değişikliklerine yer vermesine rağmen, romanın iki temel motifi bulunur. Bu motiflerden birisi, Fowles'un diğer romanlarında da çokça kullandığı çok basit bir

anlatıya dayanan erkek ve kadın arasındaki aşk ilişkisidir. Kahraman oluşturma işlevi de gören klasik romanlarda yaygın olan bu aşk ilişkisinin kurgusu son derece kısa bir biçimde özetlenebilir; oğlan kızla tanışır, sonra onu terk eder, en sonunda ise kararlı biçimde ona geri döner. İkinci kalıplaşmış kurgusu ise kahramanın kimlik ve benlik arayışıdır. Kahraman (ya da kahramanlaştırılmış kişi) gerçek ama şu ya da bu şekilde yüce bir hedefi dolayımlayıcı vasıtasıyla kendisi için belirler ve roman sonunda kahramanın kendini çok daha derin bir anlayışla kavramayı başardığı büyümlü bir yolculuğa çıktığı görev anlatısına dönüşür.

Büyücü'nün temel motiflerinden ilki olan aşk hikayesi birbirini sevmeye başlayan Nicholas ile Alison'un ilişkisidir. Birinci bölümde birbirini severler, ikinci bölümde Alison'un intiharından sonra tümüyle birbirlerinden ayrılmış görünürler ve intihar girişiminin sadece bir aldatmaca olduğu ortaya çıktıktan sonra üçüncü bölümde tekrar birleşirler. Kahramanın kendini arayış yolculuğu anlatısı Phraxos adasının üzerinde sınırlı mekanda yer alır. Burada, kahraman görünümünde sunulan kişi Nicholas Urfe, hapsedilmiş ve kahraman tarafından kurtarılmayı bekleyen güzel bakire Julie/Lily ve bakireyi hapseden kötü adam ise büyücü Conchis'tir. Kahraman başarılı olmak, ulaşmak istediği arzu nesnesi güzel kadını özgür kılmak ve kendini tam olarak anlamak için önemli birçok zorluktan geçmek ve sınanmak zorundadır. Her iki motif bir çizgide birleşerek tek çizgi şeklinde seyretmeye başlar, erkek-kadın ilişkisi bir bakıma erkeğin aydınlanmasının vasıtasına dönüşür. Aynı yapının birleştirilmesi aşk, kadın, cinsellik gibi erkeğin sınanmalarında başarısını duygu ve akıl, büyü ve emek, madde ve metafizik olguların dengelenmesine bağlıdır. Bu yeni anlam kahramanın arayışında öğrendiği ders ve ulaştığı bilgeliktir. Kendini tanımak için yapılan arayış, aşka ulaşma arayışıdır ve Nicholas'ın olmayı arzuladığı kişiyi anlatır:

“1927’de doğdum, her ikisi de İngiliz ve orta sınıfa mensup bir anne babanın tek çocuğuydum, onlarsa berbat cüce Kraliçe Viktoria’nın bitmek bilmeyen kasvetli döneminde doğmuş, hayatları boyunca da asla onun uzun gölgesinden sıyrılamamışlardı. Beni özel okula gönderdiler, iki yılımı askerlik yaparak harcadım; Oxford’a gittim ve işte orada olmak istediğim kişi olmadığımı farkına vardım” (B., 2012:11).

Büyücü, bu yüzden bir öğrenme, aydınlanma ve kendini bulma romanı olarak düşünülebilir. Birey varoluşunu kesinleştirmek, onu anlamak ve anlamlı hale getirmek için önce kendi zaaf noktalarını tanımalı, güçlü yönlerini öğrenmeli, zayıflıklarıyla yüzleşerek onları aşabilmelidir. Farklı biçimlerde de olsa *Koleksiyoncu* romanındaki Miranda gibi Nicholas da bir tür hapsedilme ve alıkonulmaya tâbi olur. Her ikisi de bir dizi sorgulamadan geçmek zorunda kalırlar ve kendilerine özgü bir aydınlanma yaşayarak öz bilince sahip olmayı başarırlar. Fakat Miranda'nın tersine, Nicholas elde ettiği yeni bilinçle kendini gerçekleştirebilecek bir fırsata sahiptir. Yeni kişiliği ve dünyayı varoluşsal ve ahlaki açıdan yeni kavrayışıyla beraber kesin ve sağlıklı kararlar verme gibi bir şans yakalar.

Romanın ana tartışması Etter'a göre *“Nicholas ve Alison arasındaki somut, özel ilişkidir. Her ikisi de belirsizliğin, yalanın ve aldatmacanın ortasında birlikte*

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

güçlü bir güven bağı oluşturmak zorundadır" (1985:76). Roman ilk başta özellikle Nicholas'ın kendi öz algısının düşüklüğünün anlatımına dayanır. Sıradan bir hayata sahip sıradan bir kişidir ve yaşamdan beklentileri de sıradandır. Bu yüzden, aslında modern toplumun aşk ve karşı cinsle ilişkiler konusunda tipik bir temsilcisi gibidir. Alison'la daha gerçek bir sevgiye dayanan bir ilişki yaşaması için hem mekânını değiştirmesi hem de yeni bir kimliğe kavuşması gerekir. Aslında Alison'la tanıştığı zaman, Nicholas'ın kişiliği ve dünya algısı çok belirgindir ve oturmuştur. Olayları aktaran kişi olarak kendi tanımını yaparken kendini aşağılar ve bir züppe olarak tanımlar:

"Les Hommes Revoltes (İsyankar Adamlar) adında küçük bir kulüp kurmuştuk, Orada varlık ve hiçliği tartışır, anlamsız birtakım davranışları "varoluşçu" olarak adlandırırdık. Daha az aydın olan tipler bunlara kaprisli veya açıkça bencil de diyebilirdi; ama bizler okuduğumuz o Fransız varoluşçu romanlardaki kahraman ya da antikahramanların gerçeğe uygun olmaları gerektiğini akıl edemedik. Duyguların karışık biçimlerine ait metaforları açık davranış modelleri sanarak, onları taklit etmeye çalışırdık. Pahalı alışkanlıklar ve yapmacık tavırlar edinmiştim. Okuldaki derecem pek parlak değildi, ama birinci sınıf bir yanılısamaya sahiptim: Ben bir şairdim." (B., 2012:13-14).

Onun şairliği, romantizmini ya da empati kurma yeteneğini öne çıkaran gerçek bir yaratıcılığına ve derin anlayışa dayanmaz. O, sadece ataerkil toplumun kadını cinsel bir nesne olarak kabul ettiği kültürün saf bir meyvesi gibidir. Bu yüzden kadınlarla ilişkilerinde onların dünyasını anlamaktan uzak, şiiri, edebiyatı ve sanatın genelini sadece kadınları etkilemek için bir araç olarak kullanır.

Romandaki karakterlerin her biri, olumlu bir kişilik oluşumunun bireysel temsilidir. Nicholas Urfe de, Phraxos'da Nick'in yerine geçen John Briggs gibi, ortalama bir İngiliz'in hayat ve gerçekle ilgili düşüncelerini temsil eder. Her ikisi de bir sonraki okul yılında ve tanrı oyununun bir sonraki bölümünde sıradan birer Amerika'lı rolünde betimlenir. Nicholas, Briggs ile tanıştıktan sonra, şöyle yorum yapar; *"Conchis'in neden onu seçtiğini anladım. Bir milyon eğitilmiş Amerika'lıyı birlikte damıtarak mükemmel bir örneklem elde edecek olursa, bu Briggs gibi biri olurdu"* (B., 2012:633). Karakterler sıradan olmaları sayesinde, toplumla birey arasında simgeleme açısından örneklem oluşturacak şekilde seçilir. Tanrı oyunu ortalama eğitilmiş bir insanın, hem kendi iç dünyası hem de toplumsal olayları irdeleme konusunda yaşayabileceği dönüşüm olasılığını ölçen bir tür deneydir. Tanrı oyunundaki olayların edebi gerçeklik olarak değil, duyguların metaforik tanımları olarak anlaşılması amaçlanmıştır.

Romanın birinci tekil şahsın ağzından anlatılması ve anlatıcının tanrı oyununda sürekli bilinmeyen durumlara sokulması okurun romana etkin katılımını sağlar;

"Bilmek, istemek, bilge olmak, iyi olmak, eğitim, bilgi, sınıflandırma, her türlü bilgi, hassasiyet, cinsellik, tüm bunlar yapay görünüyordu. Bu etkileşimi ifade etmek, tanımlamak ya da analiz etmek için hiçbir istek yoktu içimde, yalnızca oluşturmak istiyordum bunu – hatta

“*istiyordum*” bile denemez – *oluşturuyordum. İradeden yoksundum. Anlam yoktu. Sadece varoluş*” (B., 2012:244).

Okur da anlatıcı Nicholas gibi, pek çok kavramla tanışır ama sadece kendi kişisel yorumlarına güvenerek onları anlaşılır hale sokabilir. Okurun romana dahil edilmesi, diğer sesler kadar onun da sesini önemli ve duyulabilir bir unsur haline getirir.

Nicholas, birçok açıdan modern fırsatçı ve güvenilmez erkeğin portresidir; “*şiişsel açıdan sahte-intiharıcı, canavar derecesinde kadınları kullanan, hem insanlık bilgisi hem de kendini görme konusunda eksik*”tir (McDaniel, 1980:247). Aydınlanmamış Nicholas için “bir kızı bırakmanın getirdiği rahatlama hissi” onun “özgürlük aşkı”na kanıt oluşturur (B: 2012:23-24). Ancak romanda sunulan kavramlar (1) Nicholas'ın; (2) diğer roman kişileri ve (3) okurun zihninde çok katmanlı anlamlara sahiptir. Adada Conchis, Nick'e Alison'un onun için görebildiğini söylediğinde Nicholas şöyle yanıt verir; “*Sanırım aşkın gerçekte ne olduğunu bilmiyorum. Eğer tümüyle seksten ibaret değilse. Ve artık hiçbir şeyi hiçbir şekilde umursamıyorum*” (B., 2012:149). Aşk seksle bir tutan Nicholas modern Batı toplumunun, Conchis ise her türden bakış açısının sesini yansıtırken, okur da kendine göre aşk kavramını tanımlamaya yönlendirilir. Nicholas'ın savunması, modern bir Batılı erkeğin tipik bir tepkisidir. Nicholas bir barbar gibi görünür veya en azından içinde bir barbar taşır. Barbarlığını tanrı oyununun sonunda sahtekar neo-Nazi Mitford ile konuşurken fark eder ve kendi içinde, tanrı oyununun önceki bir bölümünde metamorfoza ulaşan dindar Leverrier'dan da bir parça bulur. Nicholas'ın kişiliğinde, tanrı oyununda, “*birey modern maskeyi takarak, sosyal dünyanın baskıları ve çoklu-gerçeklikleri karşısında birçok kimliğe bölünür*” (Oppermann, 1999:201). Nicholas sadece bir kişi değil, değişim evrelerinde farklı algılarla ortaya çıkan birden fazla kişi gibidir ve birden çok sesi okura duyuran bir güçtür.

Yunan adası Phraxos'un Lord Byron Okulu'nda İngilizce öğretmek için ataması yapıldığında, sıradan bir ilişki dizisinden sadece birisi olarak gördüğü Alison'la ilişkisini sonlandırmak için bir fırsat bulur. Yunanistan deneyimi onun estetik beğeniler uğruna ahlaki olanı feda ettiği kaçış eğilimini artırır. Nicholas, tanrı oyununun sunucusu olan Maurice Conchis tarafından yönlendirilir. Tanrıcılık oyunu hiyerarşik ya da rekabetçi özellikler taşımaz. Sadece yönlendirmeye ve gözleme dayandırılır. Böylece, her şeye gücü yeten ilahi bir tanrı kavramını veya her tür totaliter yaklaşımı geçersizleştirme amacını taşır. Yaşamla özdeşleştirilerek, oyun insanın kendini farklı biçimlerde oluşturma / kurma sürecini ve bu süreçte yaşadığı değişimleri aksettirir. Nicholas, Aryan zihniyetiyle, tanrıcılık oyununu kazanmak ister. Barbar zihniyetiyle ise oyunun antik Yunan geleneğinde yaşamın medeni bir kutlaması değil, güç için egoyu tatmin eden bir yarışma olduğunu düşünür. Nicholas'ın en önemli yanılgısı, günümüz biçimlendirilmiş insanın simgesi olarak, tüm oyunun onun mevcut gerçekliklerle uyum içerisinde yaşamasını sağlayacak ve sadece kendisi için düzenlenmiş bir tür ritüel olarak düşünmesidir. Ama o, tiyatro oyununun bir aktörü değil, sanat nesnesidir ve “*sanatla yaşam ve farklı sanatlar arasındaki ilişkinin getirdiği çoklu anlam(a)*” (Oppermann, 1999:149) açılan bir simgedir. Kendisi olmaktan çıkarak, çağdaşlarını, hemcinslerini ve kendisi gibi

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

düşünen toplumun sesini yansıtır. Birbirinden ayrı sesler olarak, büyücü rolündeki Conchis ve değişik rollerdeki Lily/Julie tarafından tasarlanan tanrıçılık oyununda, Nicholas'a "erkeklik", "kadınlık", "beden", "ruh", "aşk", "cinsellik" "sadakat", "arzu" ve "varoluş" kavramları sunulur. Sözcüklerin belirlediği gerçek dışılık ile onların işaret ettikleri şeylerin fiziksel hakikati arasında bir denge / özdeşleşme yoktur. Sadece her insan kendine göre bir denge oluşturur ve simgeleyenle simgelenen arasındaki ilişki değişken bir yapı şeklinde kendini gösterir. Giderek zengin Bay Conchis ile zaman geçirmeye başlar ve kısa süre içinde Bourani'de gerçekleşmeye başlayan sıra dışı olaylara kendini kaptırır. Bu yeni deneyimleri onun Alison'a karşı daha da yabancılaşmasına neden olur. Üstelik Alison'un intihar etmesi ile ilgili öğrendikleri bile onun Bourani ve gizemli kişilerle yaşadığı kısmen metafizik olaylara karşı saplantılı bir biçimde yaşamasının önünde bir engel oluşturmaz.

Nicholas kadınları elde etmenin yolunu yaşam tarzı ve görünümünde bazı değişiklikler yaparak bulduğunu düşünür. Genç kadınlar artık koşulsuz bir biçimde, kaçınılmaz olarak ona gelecektir. Kullandığı yöntem fiziksel çekicilikten çok daha acımasız olan duygusal bağ kurma yöntemidir; *“Çirkin değildim; daha da önemlisi yalnızdım ki bu da her namussuz adamın bildiği gibi kadınlara karşı ölümcül bir silahtı. Benim “teknğim”, sağı solu belli olmayan, kinik ve kayıtsız adamı oynamaktı. Derken, beyaz tavşanını ortaya çıkaran bir sihirbaz gibi, öksüz yüreğimi sergilerdim”* (B., 2012:17-18). Umulmadık bir kişilik, kayıtsızlık ve belki de en ölümcül silah olarak gördüğü yalnızlık ve acı çeken bir kişi imgesi aslında romanın izleksel dönüşünü belirleyen ana unsurunun, yani Nicholas'ın kırılğanlığının bir maskesidir.

“Ansızın, oradayken bile tek vücut, tek kişi olduğumuz hissine kapıldım; o bir kaybolacak olsa ben de diğer yarımı kaybetmiş gibi olacaktım. Ölüme benzer korkunç bir duyguydu, oysa bir şeylere benden daha az kafa yoran ve kendiyle daha az meşgul olan biri bunu basitçe aşk diye yorumlardı. Bense bunun şehvet olduğunu düşünüyordum.” (B., 2012:33).

Nicholas duygusal olarak çok üretken değildir. Onun kendini keşfetmesi de kolay olmayacaktır. Bu yüzden oyun içine katılarak dönüşümünü sağlamak için Fowles tarafından kurgulanan mekana Bourani'ye yönlendirilir. "Bourani" sözcüğü Arnavutça'da "kafatası" anlamına gelir. Bourani'nin efendisi (ya da romana adını veren ifadeyle 'Büyücü'sü) Conchis'in dünyasında gülümseme önemlidir ve Nicholas'a anlatmaya çalıştığı şeyler gülen taş kafa ile sembolize edilir. Bu gülümseme doğum, görgü ve sosyal düzen gibi bilimin yanılılarıyla alay eder. Fowles'un sunduğu gülümsemeler Aristo, Descartes, Rousseau, Marx, Hegel, Kant, Darwin ve diğer genellemeci öğreti savunucularının geçerli olduğunu iddia ettikleri her türlü kavramın çöküşünü dile getiren birer sestir. Fowles genellemeci yaklaşımların tersine oyun ögesi ile Nicholas'ın öznel yolculuğuna dikkat çeker. Onun yaptığı yolculuk öz-farkındalığa doğru giden bir yolculuktur ve amaç *“yanılısama perdesini kaldırmaktır. Nicholas Conchis'in kaptanlığını yaptığı bu içe doğru yolculukta Kendilik adasını keşfetmek zorundadır”* (Friedman, 1978:51-52). Ancak bu keşif onun için çok da kolay olmayacaktır çünkü derinliğinde sakladığı

kimliğini ortaya çıkarmamak için gerçek insani ilişkiden sürekli uzak durmayı seçen birisidir. Üstelik romanın başından sonunda yaşadığı derin aydınlanmaya kadar cinsellik ve aşk arasındaki bağı anlamaktan uzaktır ve bu bağ onun için çözülmesi zor bir muamma olarak durur. Cinsel arzuları hemen uyanan ve bunun için herhangi bir aşk ya da sevgi duymak zorunda olmayan bir kişilik olarak kurgulanır. Aslında en azından görünürdeki durum budur. Nicholas olayı aktaran kişi olarak kendini bu şekilde tanımlamayı seçer. Aşk ile cinsellik üzerine yorum yaparken “*Bizim yaşlarda başa bela olan seks değil, aşktır*” (B., 2012:31) şeklinde bir karşılaştırma yapar.

Karşılaşmalarında kısa bir süre sonra Nicholas ile Alison’ın bedenleri birleşmeyi başarır ama ruhları bir türlü birleşemez. Bunun nedeni Alison değil Nicholas’tır. O, ilişkilerinde duygusal bir bağ oluşturmaktan özellikle kendini uzak tutmaya çalışır ve aşkı yaşamaz, sadece âşık rolüne bürünür. Daha önceden belirlediği anlaşılması zor olan felsefi görüşünü yani aşk ile cinselliği iki ayrı olgu olarak görme eğilimi kendini ilişkide gösterir. Aşk ile cinsellik arasında yaptığı ayırım Nicholas’ın kadınlar konusunda iki ayrı görüş geliştirmesine neden olur. İlk sınıftaki kadınlar sevmeye layık olanlardır, ikinci sınıftakiler ise sadece kullanılabilir. Birbiriyle derin bir çelişki içeren bakış açısına göre kadınlar kaba bir tanımlama ile “bakire” ve “orospu” şeklinde tanımlanabilirler. “Bakire” sınıflandırmasına girenler, Nicholas için saf, masum ve erdemli iken “orospu” tanımlamasına giren kadınlar ise cinsellik konusunda ayırım yapmayan güvenilmez kişilerdir. Nicholas’ın neden bu türden travmatik diye adlandırılacak bir tasnif yapmaya yöneldiğini anlamak imkansız görünmektedir, ancak o bu önyargıyı daha da ileri taşır. Kadınları nesne konumuna sokacak biçimde davranır ve karşılaştığı kadınların kendi cinsel gereksinimlerine yanıt vermesi için daha önceden tasarladığı şekilde davranmalarını bekler. Üstelik kendi davranışlarını ve kadınlardan beklediği cinsel uyumu mantıklı bir gerekçeye dayandırmaya çalışır. Cinsel birleşme yaşadığı kadınlarla aynı mekânlarda bulunmak ya da onlarla bir daha karşılaşmak istemez:

“Maceralarımın çoğunu Oxford’dan uzakta, tatillerde yaşıyordum, ne de olsa dönemin başlaması, suç mahallinden uygun bir şekilde uzaklaşabileceğim anlamına geliyordu. Bazen birkaç hafta boyunca can sıkıcı mektuplaşmalar olurdu, ama ben çok geçmeden öksüz yüreğimin sesini susturup “tüm varlığımla sorumluluğu üstlenir” ve yüzüme Chesterfieldvari bir maske geçirirdim. İlişkilerimi bitirme konusunda en az başlamakta olduğu kadar ustalaşmıştım neredeyse” (B., 2012:18).

Nicholas’ın ilişkilerinin sayısı fazladır ama hiçbiri kalıcı değildir ve gerçek duygusal bir temele dayanmaz. Aslında tam da kaçış anlamına gelen bu tavrı onun kendine karşı güvensiz, kadınlara karşı önyargılı ve korkak bir yapısının varlığına işaret eder. Onun korktuğu bağlanmak, sevmek ya da aşk değildir, onları yitirme olasılığıdır. Eğer sevgiliyi yitirirse, çok büyük bir duygusal bunalıma girecektir. Bunu istemez ve bu yüzden hem kadınlardan, sorumluluktan hem de kadınlarla duygusal açıdan birlikte olmanın yaratabileceği sıkıntılardan uzak durmayı tercih eder. Duygusal bir boyuta varmadan önce tüm ilişkilerini bitirmeye ve kadınları arkada bırakmaya çabalar. Bunu başaramadığı, ama başardığını sandığı, o ana kadarki tek ilişkisi Alison ile yaşadığı ilişkidir.

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

Yunanistan'a gitmeden önce Nicholas'ın Alison'a karşı tutunduğu tavır onu ikinci sınıflandırmaya soktuğunun göstergesidir. Onun için Alison duygusal bir bağla birlikte olduğu saf, erdemli "bakire" kadın imgesi değil, bir işi çıktığı zaman kolayca arkada bırakabileceği bir cinsel nesnedir. Sıradan bir ilişki gibi gördüğü Alison'a, tam da onu "orospu" sınıflandırmasına uygun olarak gördüğünü gösterir biçimde, ayrılmadan önce bir miktar para bırakır. Bu para sembolik olarak Nicholas'ın cinsel ihtiyaçlarını giderdiği için seks işçisi bir fahişeye verdiği ücret anlamına gelir. Rubenstein'a göre "*Nicholas'ın gerçeklikle kurduğu ilişki cinselliğe dayalıdır*" (1975:329). Yunanistan'a gittikten sonra, Alison'la bir kez daha görüşme olasılığı çıktığında bu düşüncesinde en ufak bir değişme yaşamamıştır ve onu aynı gözlerle görmeye devam eder. Onun ruhu ile bedenini bir türlü bir bütün şeklinde kavramaya yanaşmaz; "*Yeniden Alison'a dair erotik düşlere daldım; Atina'daki bir otel odasında geçireceğimiz müstehcen hafta sonundan alacağım zevki, eldeki kuşun çaluların arasında durandan daha değerli olduğunu ve nispeten daha iyi niyetle de onun yalnızlığını, o bitmek tükenmek bilmeyen karmaşık yalnızlığını düşündüm*" (B., 2012:161-162). Cinselliği düşünmesine rağmen, Nicholas insani boyutuyla da Alison'a yaklaşabilmektedir. Asıl belirleyici olan cinselliktir, ama yine de ikisi arasında kurulan bağın tek başına cinsellekle ilgili olduğunu söylemek aslında Nicholas'a karşı büyük bir haksızlık olacaktır. Asıl soru şudur; Nicholas çok fazla sayıda kadınla cinsel ilişki yaşamasına rağmen, neden onların hiçbirisi ile değil de Alison'la birlikte olmayı seçmiştir? Dahası, neden Alison'ın duygularını ya da yalnızlığını bu kadar önemsemekte ve bundan etkilenmektedir?

Öte yandan, Alison Nicholas'tan çok daha farklı bir algıya sahiptir. Nicholas dünyayı bölünmüş bir algıyla görür ve bütünlükten yoksun bakış açısında her şeyi, insanları bile duygu-beden örneğinde olduğu gibi, farklı parçalar biçiminde görmeye eğilimlidir. Onun tersine, Alison sezgisel olarak yaşama karşı yaklaşımında daha bütünlüklü bir algıya sahiptir. Birlikte oynadıkları aşk ve cinsellik oyununda, Nicholas Alison'ı duygusallıktan uzak bir birliktelik yaşadığı sadece cinsel bir nesne biçiminde tanımlar "*Alison'la ilgili iki şey keşfetmiştim: O basitliğinin altında usta bir dilbaz, erkekleri avcunun içine alan bir kadın, seksi bir diplomat yatıyordu; cazibesi de güzel bir vücuda, ilginç bir yüze sahip olması ve bunun bilincinde olması kadar içtenliğinden de kaynaklıyordu*" (B., 2012:24-25). Nicholas cinsellik konusunda olmasa da Alison'ın kişiliğine dair önemli bir tespit bulmayı başarır. Alison hayata ve duygusal ilişkiye daha açıktır çünkü dürüsttür ve umarsız bir açık sözlülükle ilişkisini yürütür. Etter'a göre Alison'ın "*kendini dürüst bir biçimde tanıyan olması çok basit ve engelsiz bir dille ifadesini bulur*" (1985:83) ancak bu dil ve tavır onun kolayca görmezden gelinmesinin de ana nedenidir; "*Sen de kendine dair bazı şeyler hissetmeye başlamadın mı, bilirsin ya? Yani sonsuza dek hep böyle sen mi kalacaksın? Benim hissettiğim bu işte. Sonsuza dek aptal Avustralyalı kaltağın teki olarak kalacağım*" (B., 2012:26). Kendi öz algısı çok acımasız çıkarımlara yönelir. Kendini suçlamasında Nicholas'ın da payı olmasına rağmen aslında kendine yönelik acımasız eleştirisi geleneksel bakış açılarına eklenir. "*Durup düşündüğüm an mutsuz oluyorum. Uyanıp ne olduğumu gördüğümde*" (B., 2012:27). Onun dürüstlüğü ve kendini tanıyan olması olağan bir ilişkide belki de

daha uyumlu ve duygusal bir sonuca ulaşma potansiyeline sahiptir. Ancak Nicholas bu tür dürüstlük ve kendini tanıma isteğinden kendini yalıttığı için onun hakkındaki düşüncelerini sığ biçimde ifade etmesine neden olur. Nicholas onun sözlerinin içerdiği derin varlık sancısını anlamaz, sadece onun bekaretini kaybetmesine yönelik bir korku ve endişe olarak görür.

Belki de çok derin bir düşünceye ya da felsefeye dayanmayan daha çok içgüdüsel olarak ortaya çıkan bir tavırla, Alison evrenin belirsizliği ve insanın kaçınılmaz kaderi olan ölümü daha derinden kavramayı başarır. Onun bu düşüncesine göre, insan ilişkileri belirsizliğin gidericisi olması ve ölüme karşı bir anlam kurucu işlevini yerine getirmesi bakımından çok değerli hale gelir. İlişkinin önemi en azından ölüme karşı kendi kader çizgisini kısmen denetleyebilme yeteneğini getiren bir güç olmasından kaynaklanır. Bir ara bununla ilgili Nicholas'a "*Yanında ben yokken her dışarı çıktığında, ölebileceğini düşünüyorum. Her gün ölümü düşünüyorum. Sana her sahip olduğumda, ölümü canevinden vurduğumu düşünüyorum. Bilirsin işte, bir dolu paran vardır ve mağazalar da bir saat içinde kapanacaktır. Delilik belki, ama harcamak zorundasındır. Bu sence mantıklı mı?*" (B., 2012:31-32) itirafında bulunur. Alison, Nicholas'ın varlığını kendi varlığıyla özdeş tutar. Onunla birlikte olduğu anlar, varlığını onadığı ve ölüm korkusundan sıyrıldığı zamanken, onun yokluğunda ise zamanını ve ömrünü boşa harcayan bir kişinin elinden kayıp giden zamana karşı yaktığı ağıtın sesini duyulduğu andır.

Aradaki fiziksel uzaklığa rağmen, Alison'ın varlığı her zaman romanda ve Nicholas'ın zihninde mevcuttur. Nicholas onun varlığını bilinç seviyesinde değil, bilinçaltında duyumsar ve aslında bu seviye etkilenme düzeyinin ve duygusallıktan kaçınmasının yarattığı giderek yoğunlaşan sıkıntısının yansımaları sunar. Alison, bu açıdan, birçok açıdan önemli bir etken haline dönüşür. Nicholas'ın tanrıçılık oyununa dahil edildiği ve cinselliğin derin ve örtüsüz, denetimsiz biçimde yaşandığı Phraxos'a gitmemesine rağmen, Alison Yunanistan'a geldiğinde bir dizi olay gerçekleşir ve Nicholas'ın aydınlanma serüvenine katkıda bulunur. İlk olarak Alison'ın gelişi ile Nicholas iki kadın arasında duygu ve aidiyet bağlamında bir karşılaştırma yapmak zorunda kalır. Gerçekten uyumlu olduğu, asıl eşinin Julie değil Alison olduğunu anlar. Alison'ın özgünlüğünü, doğallığını, cesaretini, samimiyetini ve hayata çıkarsız katılımını görmek zorunda kalan Nicholas'ın zihninde kadın bir cinsellik imgesinden yavaşça bir doğurganlık imgesine dönüşmeye başlar. Bu onun uyanışının temel niteliğini belirler. Birçok yerde Alison ve çocuk imgesi bir arada kullanılmaya başlar. Alison'ın çocuk imgesiyle özdeşleştirilmesi bir anlamda onun Avustralya'da yaşamak zorunda kaldığı kürtajın yarattığı yıkımın dengelenmesi açısından da önemlidir. Alison'un Yunanistan'a gelmesiyle ortaya çıkan diğer bir gerçek çift olarak cinselliğe nasıl yaklaştıklarının daha iyi anlaşılmasıdır. Her ikisinin yaklaşımı birbirleriyle zıt kutupları oluşturan niteliktedir. Cinsellik Alison için Nicholas'a karşı duyduğu sevginin bir parçasıdır. Nicholas cinsel bir hastalığa (frengi) yakalandığında bile ondan korkmaz ve cinselliği talep etmeye devam eder. Bu durumda, aslında cinselliği talep eden ve onu sunma konusunda karşıdakinin arzularına göre davranan kişilerin rolleri değişir. Cinsellik isteği Alison'ın onun, sunumu ise Nicholas'ındır ve bu ironik biçimde Nicholas'ın "orospu"

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

sınıflandırmasında kendisinin “orospu” rolüne girdiğinin göstergesidir. Bu değişim, algıdaki köklü değişimin ilk ivmesini ortaya çıkarır. Nicholas, sevgiden kaçarken aslında tüm hayatı boyunca sevgiden ne kadar yoksun kaldığının da ipuçlarını sunar. Onun asıl sorunu cinselliğe yönelik dengeli yaklaşımıdır; “*cinselliği oyuna benzetmesine rağmen, Viktorya dönemi ahlak ve doğruluk kodlarından büyük oranda etkilenir*” (Boccia, 1980:243). Örneğin, ortada açık bir şekilde duran penisi ile çıplak Apollo heykelini gördüğünde derinden sarsılır. Başka bir seferde ise Conchis'in ona verdiği pornografik resimlere bakarken bu görüntüyü onaylamadığı ses tonundan bile anlaşılır, ancak onlara birçok kez bakmaktan da geri durmaz;

“Doğanın Güzellikleri'ni açtım. Doğa dediği kadını hep ve güzellik de göğüs bölgesi. Uzaktan çekilmiş göğüsler, her açıdan çekilmiş farklı farklı göğüsler, ta ki son resim, doğal bir meme başından çok daha büyük bir karaltı halinde parlak kağıdın ortasından dik dik bakan haliyle, bir göğüsten ibaret kalıncaya dek. Erotik olamayacak kadar takıntılıydı” (B., 2012:103).

Nicholas, erotik resimlere bakmaktan kendini alamasa da kadın bedeninin sergilenmesinden ve kağıt üzerinde bir görüntüye dönüştürülmesinden rahatsız gibidir. Bu onun ilgisizliğinden değil Viktorya dönemi cinsellik, ahlak ve gizlilik ile ilgili bakış açısından kaynaklanır. O, cinselliğe ya da erotizme değil, onun gizli kalmamasına, herkesleştirilmesine karşı gibidir.

Nicholas, Alison'la Parnassus'ta yaşadığı cinsel birleşmeyi yine özünden farklı biçimde yorumlar. Ona göre Alison onunla birlikte olarak aslında ona olan aşkıdan da vazgeçmiştir ve bu aslında Alison'un kendini aşağılaması ve önemsiz hissetmesi pahasına olmuştur. Bu birleşmede Nicholas kendini bir “fahişe” ile birlikte olmuş gibi hisseder; “*Beni okşadığında bir fahişeye beraber olduğumu düşündüm, yalnızca zevk vermeye yarayan, bir fahişenininki kadar hünerli elleri*” (B., 2012:268) ve Alison'ı “*metresim ve kölem*” (B., 2012:269) diye görmeye başlar. Ama aynı görü kendisini onanması için gerekli gizemin gözünün önünde çözülmesi anlamına da gelir. Aradığı şeyin aslında bir metres ya da köle olmadığı tam da sevgi ve şefkate ihtiyacı olduğunu görmesi gerekir. Ancak tam bu duygular onun derinliklerinden yüzeye çıkmaya başladığı anda hemen bir geriye çekilme güdüsü ile hareket eder. Alison'a sürekli yalan söylediğini anlatmaya girişir. Yalan söyleme yalanına sarılması sevgi ve onun getireceği derin bir hayal kırıklığına karşı savunma mekanizmasıdır.

Büyücü romanı “*cinsel taciz ve oyunların en ustaca betimlemesini içerir*” (Tarbox, 1988:23). Nicholas sürekli cinselliği bekleyendir. Julie/Lily ile her karşılaşmasında bir cinsel isteksizlik ve geri çekilme ile karşılaşır. Aslında Julie'nin bu davranışı onun cinselliği rol gereği yaptığının göstergesidir, ancak Nicholas kadınla ilgili olumsuz bir düşünceye kapılmasını diye Julie'nin isteksiz davrandığını düşünür. Bir keresinde Julie/Lily tam bir sarılma anında Alison'ın hatırlatarak onun gerçek sevgi ile ilgili düşüncelerini denetlemeye ve onu eğitmeye çalışır; “*Parmağını gömleğimden içeri soktu. “Yatakta iyi miydi bari? Şu Avustralyalı arkadaşın?”*” (B., 2012:460). Birkaç kez daha Alison ile ilgili düşünmeye ve yeniden değerlendirme yapmaya zorlanan Nicholas, bundan sürekli kaçmaya çabalar.

Julie/Lily ile karşılaşmaları ve cinsel oyunlarında, Nicholas bir sürü deneyimden geçmek zorunda bırakılır. Bir keresinde, Juli/Lily ile ikizi June/Rose ile birlikte güneşlenmeye giderler. June/Rose neredeyse çırılçıplaktır ve bu Nicholas'ı derinden etkiler. Tarbox'a göre, ikizler bu durumda "*Nicholas'ın kadınlara karşı şizofrenik yaklaşımını netleştirmek için kurgulan*"mış (1988:23) gibidir, yani "bakire" ve "orospu" sınıflandırması düşüncesini işlemek için vardır. Güneşlenme esnasında, onun cinsellikle ilgili düşüncelerini ve zaafını bilen June/Rose Nicholas'a taciz derecesinde baştan çıkartıcı davranır. Memelerini görmesini sağlar, kıskırtıcı duruşlar sergiler ve sanki o yokmuş gibi davranır. Nicholas, beklendiği gibi kolayca baştan çıkar ama onu baştan çıkartan Rose olmasına rağmen ihtiyacını gideren Lily olur. Bu deneyim cinselliğin giderilmesi konusunda karşıdaki kişinin kim olduğunun aslında önemli olmadığını gösterir. Nicholas için her kadın baştan çıkarıcı birisi olabilir, ancak ihtiyacını kimin giderdiği değil, ihtiyacın giderilmesi önemlidir. Onun cinsel arzuları kendine içkindir, arzu nesnesinden bağımsızdır ve bu yüzden boşalma/rahatlama merkezlidir.

Tüm cinsel oyunların içeriği Nicholas'ı eğitmek ve aşk ile cinsellik kavramlarının aynı şey olmadığını göstermek için kurgulanmış gibidir. Julie/Lily de ona bunu anlatmaya ve sorgulatarak kavramasına yardımcı olmaya çalışır. Onu sevmemesine, ona aşık olmamasına rağmen Nicholas ile cinsel birliktelik yaşayabilir. İkili arasında birçok oyun oynanır; bunların bir kısmı düşüncelerin işe koyulmasını sağlarken bazıları da duyguları harekete geçirmek içindir ancak hepsi de cinsellikle sonuçlandırılır. Cinsellikle sonlandırma işleminin amacı kaba bir biçimde duygusal ve düşünsel katılımın yıkımını sağlamaktır. Şayet düşünce ya da duygular cinselliğe engel oluşturabilselerdi o zaman cinselliğin gerçek doğası anlaşılabilirdi. Yani duygu ya da düşünce cinselliğin belirleyeni ya da en azından daha önemli bir bileşeni olarak anlaşılabilirdi. Ancak Julie ile Nicholas arasında hiçbir zaman düşünce ya da duygu cinselliğin önüne bir engel olarak çıkamaz bu yüzden Nicholas'ın kendini arayışı ve aydınlanması hemen gerçekleşmez. Bu yüzden bir travma yaşaması gerekir. Bir seferinde, kimliğinden emin olmadığı ve Julie sandığı kadınla birlikte olmak üzereyken, Julie/Rose yataktan kayarak çıkar ve Nicholas'a "*Adım Julie değil, Nicholas. Ve geleneksel alevleri sağlayamadığımız için de üzgünüm*" (B., 2012:493) der. Aniden siyah giyimli üç kişi odaya girer ve Nicholas'ı aşağılayacak biçimde bağlar, vurur ve uyutur. Cinsel fantezisi bir kabusa dönüşür. Kendisi hakkında bir yanılama yaşadığını görmeye zorlanır ve onun çıplaklığı ile somutlaşan kibri, kendini üstün görmesi, fiziksel gücüne olan güveni, cazibesıyla ilgili algısı yerle bir olur. Aşka dayanmayan bir cinselliğin korumacı yönü barındırmadığını, güvenilmezlik doğurduğunu ve onur kırıcı olabileceğini anlar.

Nicholas'ın duygusal açıdan yaşadığı travmatik durum mahkeme sahnesi ile daha da pekiştirilir. Düştüğü / içine çekildiği cehennemde fiziksel ve psikolojik işkencelere maruz kalır. İşkenceciler yeraltındaki mahkeme salonunda tuhaf giysiler içinde ortaya çıkarlar. Kimisi timsah, kurt, boynuzlu keçi ya da cadı, vampir olarak görünür ve onun geçmişine dair utanç verici gizlerini açığa vururlar. Burada Nicholas sadece fiziksel zayıflıkları ile değil geçmişiyse, hatta derinliklerinde

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

yaşadığı hem utanç verici hem de korkutucu karanlığıyla yüzleşmek zorunda kalır. Bir tür gölge arketipi ortaya çıkar ve duygusal işkencenin asıl kaynağı burasıdır. Nicholas elleri ve kolları bağlı biçimde bir film izlemek zorunda bırakılır, filmde sadece çıplak biçimde cinsel organlar görünmektedir. Kadın cinselliğine yönelik algısına meydan okuyacak biçimde kadınların yüzleri gösterilmeden sadece kadın memeleri, bacakları, sırtları, kalçaları, elleri ve cinsel organları gözünün önünden akar gider. Bu görüntü Nicholas'ın kadının kimliği, yüzü, duyguları ile bedeni arasında oluşturduğu mesafenin bir göstergesidir. Düşünmeden, duygudan ve kişiden arındırılmış cinselliğin resmini çizer. Şu ana kadar, Alison da dahil Nicholas tüm geçmiş cinsel deneyimlerinde işte bu türden bir algı ile cinselliği yaşamıştır. Nicholas'ın duygusal travması daha da pekiştirilir ve filmde sonra Nicholas, Julie ile Joe'nun kendi gözlerinin önünde cinsel birleşmelerini izlemek zorunda bırakılır. Aslında Conchis, yani büyücü, büyüsünü tamamlamak için uğraşır ve Nicholas'a cinselliğin tek boyutlu, tek kişilik ve tek yönlü olmadığını en az iki duyguyu (aşk ve arzu), iki kişiyi (kadın ve erkek) ve iki zamansal uzamı (an ve gelecek) kapsadığını göstermek ister.

Yaşadığı büyük sarsıntıdan çıkmaya çalışan ve hem geçmişini, hem anı hem de geleceğini sorgulayan ve bu sayede kendi değerlerini de hesaba çeken Nicholas'ın hayatına Alison'ın tekrar girişi çarpıcı bir biçimde gerçekleşir; *“Karşımdaki sandalyede, tam köşede. Öyle sessiz ve öyle basit. Masaya bakıyordun, bana değil. Hiçbir şey demedi. Bekledi. Bütün o süre zarfında hep görkemli bir dönüş yapacağını, gizemli bir telefon falan geleceğini, metaforik anlamda, hatta belki de tam manasıyla, modern bir Tartarus'a inişin gerçekleşeceğini bekliyordum”* (B., 2012:654).

Onun adı telaffuz edilmez, sadece orada, Nicholas'ın karşısında sanki daha önce hiç olmamış gibi doğal bir tavırla oturmaktadır. Nicholas ilk kez onun sadeliğinin, basitliğinin değerini kavrar. Onun hayattaki gerçek doğal rolü açıklığı, sadeliği, basitliği ve gizemden arınmış olmasıdır. Onun bütünlüğü sağlayan ve onu güvenilir yapan da budur. Nicholas kadınlara özgü algısı değiştikçe, Alison'ı anlamaya; Alison'ı anladıkça kendini çözmeye ve bir insan olmaya başlar.

Nicholas'ın kendini keşfetme serüveni koşut biçimde Alison'ı tanımayla bağlantılıdır. Jung'un arketip kavramına gönderme olarak da düşünülebilecek bir ilişkinin varlığından söz etmek olasıdır; *“Alison Nicholas'ın 'anima'sıdır. Onlar tek bir kişiliğin iki ayrı boyutudur. Nicholas sınırsız özgürlük içinde seven erkek ve Alison onun sevgi ve şefkat dolu kadın dengesidir. Her ikisi de bütünlük için gereklidir.”* (Loveday, 1985:43). Nicholas hem kendini hem de Alison'ı çözmeyi başarır. Artık Alison'ı bir cinsel nesne olarak görmekten çok uzaktır. Ona evlenme teklifi de aynı şekilde cinsellik algısının ya da romantik idealist bakışın tuzaklarından arınmış dürüst ve samimi bir birlikte yaşam önerisidir. Bu teklif belki de kendi derinliklerindeki korkularından sıyrılmayı başaran Nicholas'ın ilk kez verebildiği doğru karardır. Aslında kendi gerçek kimliğine kavuşmuştur çünkü aradığı ve ihtiyacı olan tüm özellikleri, sevgiyi, dürüstlüğü ve gerçekliği kişiliğinde taşıyan Alison'ı gerçekten görmeyi ve anlamayı başarmıştır. Bu onun özgür iradesine bağlı biçimde kurmayı başardığı gerçek varlığının anlamıdır.

Sonuç

Büyücü, tanrıcılık oyununun geniş perspektifinden yola çıkarak, günümüz insanının pek çok açıdan kabul ettiği gerçekleri sorgular. Nicholas'ın Lily / Julie ya da Alison ile cinsellik, sevgi ve aşka dayanan ilişkisinin yanı sıra, Nazi Almanyası, savaş, ölüm, özgürlük, özgür irade ve benliğin gelişimi gibi pek çok kavram da yeniden irdelenir. Postmodern bir roman olarak, *Büyücü* tarihe, insanın psikolojik yapısına, toplumsal rollere ve ahlaki normlara yönelik geliştirdiği tavırları yeni bir gözle gösterir. Romanda, modern kavramların esiri haline gelen kişilerin, tıpkı Nicholas'ın çıplak varoluşuna doğru ilerlemesi gibi, kendi doğalarını, etiketlerden, biçimlendirmelerden, normlardan ve öğretilerden sıyrılarak keşfetmelerinin serüveni anlatılır. Sonuç olarak, John Fowles'un *Büyücü* romanında postmodern oyun ögesi kullanılarak romanın ana kişisi Nicholas'ın kendini arayış ve kimlik kurma ediminde tanrıcılık oyunu aşk, cinsellik, kadın-erkek ilişkisi gibi izlekler etrafında işlenmiştir.

Alison'un Conchis ile işbirliği yaparak Charles'ı kurtarma ve kendi doğasını farketme çabası, postmodern romancıların sıkıştırılmış modernist varoluşun kalıplarını oyun ögesi ile kırma çabasıdır. Özünden uzaklaşan, topluma ve kendisine yabancılaşan, tüketim kültürünün aracı haline gelen, sadece görsel imgeler yoluyla gerçeği kavrayan, doğadan kopan, yalnız, mutsuz bir böcek gibi yaşayan modern insanın varlığın anlamını bulması gerekir.

Nicholas'ın hataları romanda açıkça belirtilir, fakat Batı kültürünün temsilcisi olan Nicholas şahsi olarak hatalı değildir. Dr. Maxwell (B., 2012:521) onun kişiliğinde Batı toplumunu psikolojik açıdan irdeleyerek, insanın dünyaya hiçbir öz-analiz ve öz-oryantasyon eğitimi almadan geldiğini ve aldığı eğitimlerin büyük çoğunluğunun kendisine pozitif olarak zarar verdiğini belirler. İnsanın görme kusurlu olarak doğduğunu ve çevresi tarafından daha da kör edildiğini ve bu yüzden de yolunu bulamamasının gayet doğal olduğunu iddia eder. Varoluşçu düşünceyi imleyen irdelemede, kişinin dünyaya boş bir levha olarak geldiği ve kendini oluşturmak zorunda olduğu belirlenir. İnsan, olaylar karşısında verdiği kararlar ve yaptığı seçimler yoluyla iyi ya da kötü olur. Kaderi belirleyen ana unsur bireyin özgür iradesidir. Fowles, tümü ile özgür bir iradenin varlığını kabul etmez. İnsan, çevresi tarafından yönlendirmeye tabidir ve bu yüzden belirli bir biçimlendirmenin etkisi altındadır. Kararları toplumun normatif biçimlendirmelerinden etkilenir.

Romanda anlatıcı konumundaki Nicholas'ın olaylar hakkındaki yorumları, Conchis, Lily ve Julie'nin bildikleri ile çelişir ve oyun ögesinin yarattığı muğlaklık ve karartma amacını taşır. Muğlaklık, okurun zihninde tüm kişilere karşı bir şüphe oluşturur. Okur ne anlatıcıya ne de roman kişilerine güvenebilir ve bu yüzden hem onların sunumunu alır hem de kendisi etkin bir şekilde olayları yorumlamaya koyulur. Belirsizlik, romanın içeriğini oluşturmasına rağmen, çoksesli oyunsu bir yapının da ortaya çıkması anlamına gelir. Aynı şekilde, oyunsu yapı da belirsizliği ve muğlaklığı ortaya çıkararak öznel değerlendirmenin ve okurun romanın anlamlandırma sürecinin etkin bir katılımcısına dönüştürmenin yolunu açar.

John Fowles'un *Büyücü'sü*: Sevgide Keşfedilen 'Ben'lik

Kaynakça

- Boccia, M. (1980). "Visions and Revisions": John Fowles's New Version of The Magus. *Journal of Modern Literature*, Vol: 8, Issue: 2, 235-246.
- Etter, J. (1985). Form and Idea in the Fiction and Non-fiction of John Fowles. Grahamstown. (MA Dissertation Thesis- University of Rhodes).
- Fowles, J. (1970). The Aristos. Boston: Little.
- Fowles, J. (2012). *Büyücü*. Meram Arvas (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Friedman, C. (1978). An Existentialistic Imagination: A Critical Study of the Work of John Fowles. Pretoria. (MA Dissertation Thesis - UNISA).
- Loveday, S. (1985). The Romances of John Fowles. London: Macmillan.
- McDaniel, E. (1980). The Magus: Fowles's Tarot Quest. *Journal of Modern Literature*, Vol: 8, No: 2, 247-260.
- Oppermann, S. (1999). Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı Yeni Tarihselcilik ve Roman. Ankara: Evin Yayıncılık.
- Rubenstein, R. (1975). Myth, Mystery and Irony: John Fowles's The Magus. *Contemporary Literature*, Vol: 16, 328-339, Summer Issue.
- Tarbox, K. (1988). The Art of John Fowles. London: University of Georgia Press.

DEĞER EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDE ÖĞRETMEN ROLÜ

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE VALUES EDUCATION PERSPECTIVES

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ОБУЧЕНИИ ЦЕННОСТЯМ

Seren ZÜMRÜTKAL*

Halis Adnan ARSLANTAŞ**

ÖZ

Değerler toplumu meydana getiren bireylerin yaşama bakış tarzını yansıtmaktadır. Geleceğe sağlam adımlarla ilerlemek ve erdemli bir kuşak oluşturmak için değerler eğitimi uygulamalarının tesadüflere bırakılmadan sistemli ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Eğitim hayatları boyunca; öğrencilere, yalnızca zihinsel ve psikomotor becerilerin kazandırıldığı bir anlayış, toplumu var eden bireylerin, ilgi, tutum, değer vb. duyuşsal becerilere sahip olamamalarına neden olacaktır. Dolayısıyla, toplumsal birlik ve beraberliğin oluşması ve ortak hedeflerin saptanması zor, hatta mümkün olmayan bir hale gelecektir. Var olan durum, değerler eğitiminin okullarda plan ve program dahilinde yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu da ancak değerler eğitimi ile ilgili konu ve kavramların öğretmenler ve yöneticiler tarafından içselleştirilmesi ile sağlanabilir. Değerleri kendi rollerinin bir parçası olarak gören öğretmenler, öğrencilerin de değer yargılarını mutlaka etkilerler.

Bu çalışma eğitim kurumlarında verilen değer eğitimi uygulamalarında öğretmenlerin sergiledikleri rollerin önemini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında öğrencilerin niteliklerinin değerler yönünden önemi, öğrencilere kazandırılacak değerler eğitiminin hangi rollere sahip öğretmenler tarafından verilmesi gerektiği gibi konuları literatür taramasıyla ele alınarak incelenmiştir. Ayrıca yapılan çalışma ışığında eğitim programlarının amaçları belirlenirken değer eğitimi kavramının göz önünde bulundurulmasının öğrencilerden maksimum düzeyde verim elde edilmesinde oldukça etkili olduğu, bunun için de öğrencilere uygulanan değerler eğitimi pratiklerinin etkililiği ve kalıcılığı açısından öğretmen rollünü daha anlamlı hale getirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Eğitim, Öğretmen, Yönetici, Değerler Eğitimi

* ORCID: [0000-0001-9653-0855](https://orcid.org/0000-0001-9653-0855) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, seren.512@hotmail.com

** ORCID: [0000-0002-5289-9017](https://orcid.org/0000-0002-5289-9017) Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Başkanı, haarslantas@gmail.com

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

ABSTRACT

Values reflect the lifestyle of the people who make up society. In order to move confidently into the future and create a virtuous generation, learning values must be carried out systematically and effectively, without leaving it to chance. An understanding in which only mental and psychomotor skills are given to students throughout their education life will cause individuals who create the society to not have affective skills such as interests, attitudes, values, etc. Therefore, the formation of social unity and solidarity and the determination of common goals will become difficult or even impossible. The current situation requires values education to be carried out in schools as part of a plan and program. This can only be achieved through the assimilation of subjects and concepts related to the education of values by teachers and administrators. Teachers who view values as part of their roles definitely influence student value judgments.

This study aimed to determine the importance of the roles of teachers in the values education practices given in educational institutions. The issues like the importance of the students' qualifications in terms of values, the values to be gained to the students, skills that should teachers have were examined within the scope of the study. In addition, within the framework of the study, it was determined that taking into account the concept of value education when defining the goals of educational programs is very effective in obtaining maximum efficiency from students, and for this reason the role of the teacher becomes more significant in terms of the effectiveness and consistency of the practices of education of values applied to students.

Keywords: Values, Education, Teacher, Manager, Values Education

АННОТАЦИЯ

Ценности отражают образ жизни людей, составляющих общество. Практика обучения ценностям должна осуществляться систематически и эффективно, не оставляя её на волю случая, чтобы уверенными шагами двигаться вперед в будущее и создать добродетельное поколение. При обучении учащиеся только умственным и психомоторным навыкам, у них, как у будущих членов общества, будут отсутствовать аффективные навыки, такие как интересы, отношения, ценности и так далее. Из-за этого, формирование общественного единства и солидарности и определение общих целей станет трудным или даже невозможным. Сложившаяся ситуация требует обучение в ценностям в школах в рамках плана и программы. Это может быть достигнуто только путём усвоения предметов и концепций, при интернализации ценностей со стороны учителей и администрации. Учителя, которые рассматривают обучение в ценности как часть своей деятельности, определенно влияют суждения учащихся. В нижеследующем исследовании рассматривается роль педагога в обучении ценностям в образовательных учреждениях. В исследовании помощью обзора литературы был исследован роль педагога в учебном процессе в обучении ценностям и квалификация учащихся. Кроме того, было определено, что учитывать концепцию в обучении ценностям в образовательных программах, достаточно значим для получения максимальной эффективности от учащихся и при этом, она повышает роль учителя с точки зрения эффективности.

Ключевые слова: ценности, образование, учитель, менеджер, обучение в ценности.

1. Giriş

Aslı itibariyle yalnız olarak dünyaya gelen bir insanın yine aynı şekilde insanlardan uzak, yalnız bir hayat sürmesi mümkün değildir. Çünkü insanlar toplumsal bir varlıktır ve diğer insanlarla birlikte yaşamaya ihtiyaçları vardır. Bu durum, insanın toplumsal yaşayış, geleneksel durum ve ahlaki norm gibi toplumdaki bireylerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiş ilkelere dayanması ile mümkündür (Özdaş 2013: 1). Sosyal kültürün oluşması; bireylerin değer yargılarının üst benlik olarak sosyal yaşamı yönlendirmesi ya da var olan sosyal değerlerin fertlere aktarılması ile meydana getirilebilir. Ailede oluşturulan değerler eğitimi, eğitim kurumlarında planlı ve programlı olarak öğrencilere kazandırılmasıyla devam eder. Eğitim hayatı boyunca; öğrencilere, yalnızca zihinsel ve devinışsel becerilerin kazandırıldığı bir sistem, toplumu meydana getiren bireylerin, değer, tutum gibi duyuşsal becerileri kazanamamalarına neden olacaktır. Bu nedenle, toplumda birliğin oluşması ve ortak hedeflerin gerçekleştirilmesi zor, hatta imkânsız duruma gelecektir (Aydın 2010: 71).

Bu çerçevede değerler eğitiminin eğitim kurumlarında düzenli ve etkileyici bir formda yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bu durum ise; ancak değerler eğitimiyle ilgili olgu ve mevzuların öğretmenler tarafından içselleştirilmesi ile oluşturulabilir.

2. Değer Kavramı

Değer konusunda tamamen herkesin aynı şekilde yaptığı bir genelgeçer tanımdan söz etmek mümkün değildir. Farklı araştırmacılar değer kavramını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Değer kavramı, bireyin toplumsal çevreyle etkileşimi sonucunda özümsemiği, gerçekleştirdiği eylemlerine yön verdiği kalıcı hüküm ve kriter biçiminde ifade edilebilir (Demir ve Acar 1992: 82). Sosyolojik anlamda değer; objelerin ve bilinç olgularının topluluk, tabaka ve insan açısından taşıdıkları önemi ortaya koyan özelliklerini belirtir (Haçerlioğlu 1996: 85). Ergün (2013: 25), her bireyin en az bir hedefi, kendine has oluşturulmuş inançları, değerleri ve geçmiş yaşantıları sonucunda oluşturduğu tutumları bulunduğunu ve bütün bunlar aracılığıyla yaşamı anlamlandırdığını ve yaşamına yeni değerler eklediğini dile getirir. Gökalp (2014: 128) değeri, kişisel deneyim olarak görür ve herhangi bir birey tarafından herhangi bir süreçte gerçekten hoşlanılan, değer verilen, beğenilen, uygun bulunan veya heves edilenlerin tümü olarak tanımlar. Kuçuradi *değer* ile *değerler* arasında fark olduğunu söyler: Değerler mevcut nesnelere, mevcut olanaklardır; değer ise bir nesnenin kıymetidir; bir nesnenin bir nevi niteliğidir. Bireyin değerleri, "Onun tüm başarılarıdır: malumat, ilimler, sanatlar, felsefe, beceri, kültürlerdir. Bunlar, bireyin mevcut olanaklarının gerçekleşmesidir." (Kuçuradi 2013: 40). Değer; arzu edilen, ilgi ve ihtiyaç duyulandır. Kavramsal olarak, *olması gerekeni* ifade eder (Bolay 2007: 60) ve iyi, güzel, doğru sözcükleri çoğunlukla değer terimleri olarak belirtilir (Alavi ve Rahimipoor 2010: 423). Değer, davranışa rehberlik eden, neyin kıymetli olacağını savunan inanışlar, çaba gösterenler için hedefler ve hangi davranışların iyi, doğru, arzulanan ya da saygıya layık olduğunu içeren temel ilke ve inançlar olarak ifade edilir Halstead ve Reiss (2003, Tahiroğlu 2011: 20'den).

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

Buraya kadar verilen tanımlarda ve açıklamalarda da görüldüğü gibi değerler, doğru ve yanlışın kriteri olarak tutumların, örgüt-çevre ilişkilerinin, davranışların, birey ilişkilerinin, kurumsal davranışın, grup ilişkilerinin ve daha pek çok mevzunun asıl belirleyicisi durumundadır. Bu anlamda değerlere sahip çıkılması, ayrı bir özen gösterilmesi, gerekli olduğunda geliştirilmesi yerinde olacaktır (Yılmaz 2006: 27).

Yukarıda yapılan değer tanımları dikkate alındığında, bu tanımların ortak yönlerinden birinin değerlerin insan hayatına yön vermek olduğu dikkat çekmektedir. Akbaş (2008: 10), değerlerin toplumu meydana getiren fertlere, nelerin seçilmesi gerektiğini, nelere önem verilmesi gerektiğini ve kısaca nasıl yaşanması gerektiğini gösterdiğini dile getirir. Akbaba'ya (2008: 191) göre, değerler genel olarak toplumun birleşmesine yardımcı olmakta, insanların birlikte yaşamalarına aracı olmaktadır. Değerler yaşantılar sonucunda oluşan bu nedenle de öğrenilebilir ve öğretilir kavramlardır. Geçmişten günümüze yaşamış ve yaşamakta olan pek çok değer var olduğunu ve değerlerin insanların birçoğu tarafından kabul edildiğini dile getirir. Değerlerin eylem sonucunda oluştuğunu vurgulayan bir diğer kişi Poyraz'a (2012: 31) göre, adalet, dürüstlük ve eşitlik gibi değerlerin bu değerleri özünde taşıyan özünde gerçekleştiren dost, dürüst ve adil davranan kişiler sayesinde ayakta kaldığını belirtir.

3. Değerler Eğitimi

Değerler, bireylerden beklenen heves edilen uç noktalar üzerinde sahip oldukları görüşleri içeren soyut kavramlardır (Feather 1995: 1135). Bir başka tanıma göre ise istek duyulan, güvenilen ve davranışlar için bir kriter olarak değerlendirilen yapılardır (Öztürk ve Samur 2011: 11). Yine bir tanıma göre davranışa yol gösteren temel prensipler, belirli davranışların doğru veya arzu edilen olduğu belirli ölçülerdir (Halstead ve Taylor 2000: 169).

Günümüzde bazı değerlerin önemi ön plana çıktığında toplumsal düzeni sağlamak, sürdürmek, kültürel değerleri nesilden nesile aktarmak için eğitimin bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle de *değerler eğitimi* kavramı ön plana çıkarılmıştır. Yaman (2015: 45), Türkiye'de de birçok ülkede olduğu gibi insani değerlerde ciddi aşınmalar olduğunu dile getirir. Bu kötü sürecin insanlık tarihini tehdit edici bir unsur olmaya başladığı, insanların var olan değerlerden uzaklaşmaya başladıkça insanlıklarını da kaybedecekleri noktasında bizleri uyarır. Yaşanan bu kötü gidişatı düzeltmek amacıyla da eğitim kademelerinde *değerler eğitimi* olarak tanımlanan bir eğitim biçimi tasarlandığı bilgisini bizlerle paylaşır.

Özkan'a (2011: 333) göre, bireyler çevresiyle sürekli etkileşim halinde olan sosyal varlıklardır. Bireylerin sosyal bir varlık olmasında birçok farklı örgüt etkilidir. Bu örgütlerin en önemlilerinden biri de eğitimidir. Eğitim aracılığıyla bireyler sürekli değişen ortama uyum sağlar, çeşitli bilgi ve becerileri edinirler. Buna bağlı olarak değişimin ve gelişimin sağlanmasında eğitimin ve eğitim örgütlerinin oldukça önemli olduğu ortaya koyulur. Cihan (2014: 435), eğitimin toplum için uygun olan hem evrensel hem de kültürler değerlerin bireylere

aktarılmasında aracı olduğunu dile getirir. Bu noktada okullara düşen en mühim sorumluluklardan biri de okul programlarında net bir şekilde belirtilen ya da örtük programlar dâhilinde öğrencileri hayata hazır duruma getirmek, ahlâki gelişimlerine katkı sağlamak ve öğrencilerin olumlu bir benlik algısı geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Gerek eğitimin gerekse öğretmenlerin en önemli görevlerinden biri de öğrencilerin değerlerin farkına varmasını sağlayarak yeni değerler üretmelerini ve bu değerleri davranışa dönüştürmelerini sağlayacak yollar sunmaktır. Şener'e (2013: 2501) göre, eğitim aracılığıyla bireylere değerler aktarılır. Bu nedenle de son zamanlarda değerler eğitiminin, önemli konulardan birisi olmaya başladığını dile getirmiştir.

İnsanlar yaşamlarının ciddi bir kısmını eğitim örgütlerinde sürdürmekte olup bunun sonucunda da insanların kişilikleri şekillenip kalıcı hale gelir (Webb 2005: 14). İyi bir kişiliğe sahip insanlar da hayatın her alanında başarılı olurlar (Nzeocha 2009: 2). Meydan'a (2014: 95) göre, birey mekanik olarak kodlanmış bir alet değildir; bireyin zekâsı ve fiziksel özellikleri kadar kıskanç, kıymet veren, sevmeyen, şevk ile bağlanan vb. bu yönü eğitilmedikçe dengeli bir kişilikten söz edilemez. Aydın'a (2014: 4) göre, öğretim faaliyetlerinin yalnızca bilişsel alandaki becerileri geliştirilmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda öğrencileri duygu, davranış, tutum vb. her yönden bütün olarak geliştiren yani eğitimi bütünleştiren unsur, değerler eğitimidir. Altan'a (2011: 56) göre de değerler eğitimi, öğrencilerin sevgi, saygı, eşitlik, mesuliyet ve dürüstlük gibi evrensel bazı değerleri anlamalarını, bunların doğruluğunu kabul etmelerini ve hayatlarını bu değerlere göre şekillendirmeleri noktasında onlara yardımcı olur.

Şişman (2000: 89), değerlerin insan yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söyler. İnsan, seçtiği anlam ve değerlere göre yaşamını düzene sokan bir varlıktır. Taşdelen'e (2015: 227) göre, insan değerle yaşayan ve değer üreten bir varlık olduğu için yaşamını bitki ya da hayvanlardan ayırabilen bir özelliğe sahiptir. Yaman'a (2015: 10) göre, bir insanı değerli kılmak, onun değerini yükseltmek ve en mühim olanı da ona önem vermek; psikolojik gelişim açısından oldukça önemlidir. Bu kadar hayati öneme sahip bir mevzunun her çeşit siyasi düşünce ve beklentinin üzerinde değerlendirilmesinde hem devlet hem halk açısından büyük faydaları olacaktır.

Kumbasar'a (2011: 64) göre, son dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı ve değişik örgütlerin yaptıkları çalışmalar, değerler ve değerler eğitimine gösterilen hassasiyet ve önemin giderek arttığını ortaya koymaktadır. Ancak, günümüz dünyasında değerlerde ortaya çıkan bozulma, sürekli artan şiddet olayları, kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinde görülen saygı ve güven eksikliği; Türkiye'de de değerler eğitimine yeteri kadar önem verilmediğini ve bu konuda oldukça fazla yol katedilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Aladağ 2009: 61).

Aydın'ın (2014a: 11) yapmış olduğu araştırma sonucuna göre, değerler eğitiminin öğrencilerin sorumluluk üstlenmesi, kişilik gelişimlerine katkıda bulunması, sosyalleşmesi, sosyal problemlere hassasiyet ve mevcut problemlere çözüm yolları üretmeleri açısından katkı sağladığı için önemli ve gerekli olduğu öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Günümüzde değişim gösteren aile ve sosyal

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

yapıyla birlikte, birçok aile değerler eğitimi konusunda yetersiz kalmaktadır. Değerler eğitiminin rastlantılara bırakılmaması gerekmektedir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri sistemli ve düzenli bir şekilde okullarda gerçekleştirilmektedir. Okullarda ise odak noktada bulunan yöneticilerin ve öğretmenlerin değerler eğitimi konusunda rolü oldukça önem arz etmektedir (2014b: 85).

Yöneticiler sadece okul işlerini yürüten olarak değil aynı zamanda tüm paydaşların duygusal, ahlaki ve sosyal yönlerinin de olumlu gelişimine katkı sağlamaktadır. Öğrencilere destekleyici ortam sağlanarak, başarabilme duygusunu hissetmeleri amaçlanır. Ayrıca gruba ait olma, sevme, sevilme gibi bireysel ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılır. Böylece öğrenciler okulla bütünleşmek isterler ve okula karşı olumlu tutum ve değer yargısı geliştirirler. Bu açıdan okullar, öğrencilerin doğru tutum ve davranışları kazanabilecekleri aynı zamanda aktif demokratik vatandaş olma yolunda ilerleyebilecekleri yerlerdir (Katılmış 2010: 86).

Aydın'a (2014: 4) göre, değerler eğitiminin amacı, bireyin değerleri temele alan bir karakter ve kişilik yapısı oluşturmaya yardımcı olmaktır. Altan (2011: 5-6) ise değerler eğitiminin amacını, tüm dünyadaki insanların ortaklaşa sahip olduğu evrensel değerler üzerinde durarak olumlu karakter özelliklerine sahip, sorumluluk bilinci içinde davranış sergileyen, ahlaki yönden gelişmiş vatandaşların ortaya çıkmasını sağlamak olarak özetler. Yine, Aydın'a (2010: 5-6) göre, değerler eğitiminin amacı, bireyin doğuştan gelen en özel en değerli yanlarını ortaya çıkarmak, insanın mükemmelliğe ulaşmasını sağlamak, kişiliğinin tüm yönüyle gelişmesine yardımcı olmak, bireyi ve toplumu güzel ahlakla donatarak kötü ahlaktan koruyup kurtarmaktır.

Değerler eğitiminde ailenin yeri her zaman ayrı ve önemli olsa da kadının iş hayatına girmesi ve çocukların okula erken yaşlarda başlaması gibi sebeplerden dolayı değerler eğitiminde okulun önemi artmıştır. Bu sebepten toplumun ihtiyaç duyduğu bireyleri yetiştiren okulların, her zamankinden daha planlı ve etkili bir şekilde değerler eğitimi vermesi gerekmektedir. Değerler eğitiminin başarıya ulaşmasında çocuklar üzerinde etkili olan, toplum, akran grubu, medya gibi tüm faktörlerin dikkate alınarak planlama yapılması gerekmektedir.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2010 yılında il mülki amirliklerine ders içi ve ders dışı faaliyetlerinde değerler eğitimi ile ilgili etkinlikler yapılması ile ilgili yazı gönderilmiştir. Bu yazıda değerler eğitimi genel bir bakış açısı ile ele alınarak eğitim sisteminin tüm paydaşlarının bu konuya duyarlı yaklaşması amaçlanmıştır. Yazı ile toplumsal yapıyı ve bireyleri tehdit eden risklere karşı, temel manevi değerlerin ahlak, milli ve manevi duygular ve insan olmanın temelinde yatan yardımseverlik, iyilikseverlik gibi temel değerlerin öğrencilere kazandırılması üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu konuda öğretmenlerin de değerleri kazandırma noktasında rol model olmaları gerektiği vurgulanmıştır (MEB, 2010).

4. Değerler Eğitiminde Eğitimcilerin Rolü

Sınıfta öğrencilerin, öğretmenle ve birbirleriyle olmak üzere iki tür ilişkileri vardır. Her iki ilişkide öğrenci değerlerinin gelişmesinde pozitif ve ya negatif etkiye sahiptir. Bu sebepten ötürü öğretmenler öğrencilere saygı ve sevgi ile davranmalı, iyi örnek olmalı, pozitif sosyal davranışları desteklemeli ve yanlış davranışları ise uygun bir şekilde düzeltmelidir (Avcı 2011: 36). Değerler eğitiminin kazandırılmasında en etkili yolun rol model olma olduğu sürekli dile getirilir. Öğretmenler, öğrencilerin değerler eğitimine ilişkin olumlu tutum geliştirmeleri açısından onlara yol gösterici bir konumdadır (Suh ve Traiger 1999: 1). Değerler her dersin bir parçası olmalıdır. Öğretmenler, ders planı hazırlarken değerlerin bir bütün olarak verilmesi için yollar bulmalı ve çocuklara en uygun yolu seçerek aktarılmasını sağlamalıdır.

Değerler eğitimi faaliyetleri sistemli ve en etkili şekilde okullarda gerçekleştirilir. Bu nedenle rastlantılara bırakılmamalıdır. Bu konuda okullardaki öğretmenler rollerini en iyi şekilde yerine getirip ve olabildiğince az hata yaparak değerler eğitiminin amacına ulaşmasını sağlayabilirler (Ulusoy 2007: 47). Öğretmenler öğrencilere yalnızca programda yer alan bilgileri aktarmakla kalmaz aynı zamanda neyin iyi, neyin doğru, neyin ahlaki olduğunu da öğretirler. Bunu yaparken de öğretmen öğrencilerin önüne kişiliği ve karakteriyle çıkar. Bu nedenle öğretmen hem akıllı hem de gönlüyle mesleğini yapmalıdır (Akbaş 2004: 91).

Değerler eğitimine yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde sıklıkla öğretmenlerin rol model olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Yeşiltaş ve Mentiş Taş (2016) da araştırmalarında değerleri kazandırmada aileden sonra okulun geldiğine inandıklarını ve değer kazandırma noktasında öğretmenlerin rehber ve yetiştirici olmaları gerektiğini ortaya koymuşlardır. Kuşdil ve Kağıtçıbaşı'nın (2000) öğretmenlerin değer eğitimi sürecindeki tutumlarını belirlemek üzere yaptıkları araştırmada değer öğreticisi olarak öğretmenlerin, öğrencinin bireysel, sosyal ve ailedeki değerleri keşfetmesinde yönlendirici ve rehber konumda oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca değer aktarıcı rolündeki öğretmen, öğrencilerin bireysel özelliklerini, değer yönelimlerini ve tercihlerini bir bütün olarak ele almalı, çocukların değerleri doğru analiz etmeleri ve yaşamlarına aktarabilmeleri konusunda geri bildirimde bulunmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.

Baloğlu ve Balgamış (2005) tarafından yapılan çalışmada değerler eğitimi sürecinde öğretmenin temel rolü, öğrencilerin değerleri anlamasına yardımcı olmak ve bu değerleri benimsemeleri, günlük hayatlarına aktarabilmelerini sağlamaktır. Bu temel rolü gerçekleştirmek için öğretmen; öğrenciye model olur, cesaret verir, öğrenciyi değerler konusunda sorgulayıcı düşünmeye teşvik eder, onları yönlendirir. Tüm bu rolleri gerçekleştirerek istenilen kazanıma ulaşabilecekleri sonucuna varmışlardır. Can (2008) tarafından yapılan çalışmada ise değer eğitimi sürecinde öğretmenlerin aktif rolleri, faaliyetlerin başarıya ulaşmasında temel faktörlerden biridir. Öğrencilerin davranışlarının kontrol edilmesi, denetlenmesi ve yönlendirilmesi öğretmenlerin sorumluluğu altında olan bir süreçtir. Sınıfta doğru ile yanlış ayırt etmeyi, iyiyi, güzeli, ahlaki olanı öğrenciye göstermek öğretmenin görevidir. Yani öğretmen süreçte bir rehber, bir yetiştirici, bir model

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

konumundadır. Ayrıca bu durumu destekler nitelikte birçok araştırma söz konusudur. Yetişkin insanların büyük bir çoğunluğu tarafından öğretmenlerin öğrenciler için iyi bir rol model olduğu düşünülmektedir. Öğrencilere örnek olmak, öğretmenin değerler eğitimi sürecinde en önemli sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır.

Öğretmenler, ahlaki bir sınıf ortamı oluşturduğunda, öğrencilerin değerleri yaşayarak öğrenmelerine imkân tanınmış olur. Öğrenciler bu ahlaki sınıf ortamında birbirlerini tanırlar ve birbirlerine saygı gösterip değer verirler. Öğrencilerin ahlâkî gelişimi ve kişilerarası iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklere okul öncesi ve ilköğretim çağlarından itibaren yer verilmelidir. Bu sebepten öğretmenler, sınıf ortamının, eğitim ve öğretim süreçlerinin öğrencinin değer gelişimine katkı sağlayacak yeterlilikte olmasına dikkat etmelidirler (Avcı 2011: 36). Öğretmen, insan eğiten ve bu insanı topluma kazandıran kişidir. Bireyin eğitilmesi ve yetiştirilmesi; bireyin ahlaki, insani, ilmi ve manevi değerler açısından yetiştirilmesi anlamına gelir. Toplumsal yönden bireyin eğitilmesi ise iyi sözlü, iyi fikirli, iyi ahlaklı ve adil davranışlı bireyler topluma kazandırmaktır. Bu nedenle öğretmen yalnızca bilgi aktaran, davranış öğreten değil, bunun yanında güzel ahlaka örnek olan, erdem öğreten, kişidir (Çelikkaya 1998: 137).

Genel çerçeveden bakıldığında öğretmenler başarılı bir ahlak eğitimine sahip olsa da olmasa da okul öncesinden üniversiteye kadar öğrencilerin ahlaki durumları ve gelişimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip durumdadırlar. Çünkü her nereden bakılırsa bakılışın öğretmenin karakter yapısı, değerleri, tutumu, olaylara bakış açısı, öğrencilerin ahlaki gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla, öğrencilerin değerlerinin oluşması ve gelişmesi için öğretmenler ahlaki değerlere model olmalıdır (Ulusoy 2007: 34). Yılmaz (2007) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerde bulunması gereken eğitsel roller, hem objektiflik-dürüstlük, saygı, sevgi, hoşgörü, çalışkanlık, fedakarlık gibi sosyal ve ahlaki değerlerin öğrencilere kazandırılmasında hem de öğretmenler tarafından eğitim sürecinin verimliliğinin artırılmasında kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Her örgütte olduğu gibi, değerler eğitimi okul örgütlerinde de önemli rolü üstlenir. Örgütler, etkili bir değerler eğitimi sistemiyle amaçlarını daha kararlı bir şekilde gerçekleştirirler. Döş ve arkadaşlarının 2015 yılında yapmış oldukları çalışmada öğretmen ve yönetici gruplarıyla görüşülmüş ve çalışmada liderlik özelliklerine sahip okul müdürlerinin değerler eğitimi kazandırma noktasında rolleri incelenmiştir. Çalışmada güçlü kişilerarası ilişkilere sahip olan, liderlik becerileri bulunan, sosyal ve kişilik özellikleri açısından saygılı olan okul müdürlerinin öğrenciler üzerinde değerleri kazandırma noktasında daha etkili oldukları ve daha iyi model oldukları sonuçlarına ulaşmışlardır (Döş ve ark. 2015: 1-11). Balyer (2012) araştırmasında çağdaş okul yöneticilerinden değerler eğitimi konusunda olumlu rol model olmaları, değerler eğitiminin kazandırılması noktasında uygun ortamı oluşturmaları, uygun kaynakları sağlamaları ve değerler eğitimi destekleyici tutum içinde olmaları vb. rolleri gerçekleştirmelerinin beklenmekte olduğu konusunu ele almıştır.

Boydak Özkan (2009) yapmış olduğu çalışmada okul yöneticilerinin çalıştıkları özel ya da devlet okul biçimine göre öğrencilere değerlerin nasıl kazandırılacağına yönelik davranışlarını belirlemeye çalışmış ve çalışma neticesinde özel okulda çalışan okul yöneticilerinin devlet okullarında çalışanlara göre öğrencilere değer kazandırma yönündeki uygulamalarının daha negatif olduğu ve bundan dolayı yapılan ankette öğrenci düşüncelerinin daha olumsuz yönde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Ekşi ve Okudan (2011: 178-190) yapmış oldukları araştırmalarında, okul yöneticilerinin üniversitelerde öğretmen yetiştiren programlarda değerler eğitiminin bir ders olarak verilmesi gerektiğini ve diğer derslerle bütünlük içerisinde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Yine araştırmacılar yaptıkları araştırmada düşüncelerine başvurdukları okul müdürlerinin hiçbirinin öğretmen yetiştiren programlarda eğitim alırken değerler eğitime yönelik formal bir eğitim görmediği bu yöndeki eksikliklerini başka zamanlarda yapılan farklı etkinliklerle karşılamaya çalıştıklarını beyan etmişlerdir. Son olarak da okul müdürlerinin büyük bir çoğunluğunun uygulamaya ve uygulamada gerçekleştirilecek değişikliklere yönelik önerilerini ifade ettikleri sonucu elde edilmiştir.

Kültürel lider, önemli görülen kültürel kavramları diğer eğitim paydaşlarına anlatarak, kültürel değer ve kurallara sahip çıkar ve bu sayede bazı odak değerleri canlı tutar. Kültürel liderler, öğretmenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve okul dışından gelebilecek olumsuzluklara karşı süreci yönetebilecek kabiliyete sahiptirler. Kültürel liderlik tarzının iki önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, mevcut kültüre sahip çıkma ve sürdürmeye yönelik girişimleri ikincisi ise, gerekli olduğu durumlarda yeni bir kültür meydana getirmektir. Etkili bir kültürel lider örgütsel kültürü korumanın yanı sıra bazı kültürel değişimlerin de yaşanmasına destek olur (Tekin 2009: 29).

Erdem'e (2009: 204) göre, okullardaki yönetim faaliyetleri toplumda var olan kültürel değerler ile tutarlı olmalıdır. Liderin kültürel değerlere bağlı olarak yönetim faaliyetlerini planlaması birçok yönden fayda sağlayacaktır. Örneğin; öğretmenler ve öğrenciler mevcut kültürel değerlerinin okullarda da yaşatıldığını ve sahip çıktığını gördüklerinde okulu ve kültürel değerleri daha çok benimseyeceklerdir. Dolayısıyla bireylerde kültürel değer ve normları yüksek düzeye taşıyacaktır. Değerleri kazandırma noktasında başarılı olan lider de bu sayede güçlü bir pozisyona ulaşacaktır. Öğrenciler buldukları okullarda kendi değerleriyle örtüşmeyen bir uygulama hissederlerse okulu benimseyemeyecekler ve dolayısıyla süreçte başarıları, moral ve motivasyonları da düşecektir.

Liderlik biçimlerini farklı kültürler yönünden ele alan Hofstede (1980) yaptığı anket sonucunda dört değer boyutu tespit etmiştir. Bu boyutlar; bireysellik karşısında ortaklık, hiyerarşi, belirsizlikten kaçınma ve cinsiyettir. Hofstede bu değer boyutlarının eğitim kurumlarında tercihler ve yönelimler üzerinde etkili olacağını savunmaktadır. Bu noktada bireyselliği ön plana alan eğitim kurumlarında yer alan okul liderleri öğretmen ve öğrenci merkezli bir yaklaşım benimserken, bireysellikten uzak olan eğitim kurumlarında baskıcı ve merkezi bir liderlik tarzı benimsenecektir. Liderlerin sahip oldukları kültürel değerler o liderin

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

öğrenci ve öğretmenlerle kurduğu ilişkilerde ve kültürel değerleri aktarmada büyük öneme sahiptir.

Ahlaki liderlik denilince ilk olarak etik kavramı akla gelmektedir. Etik, insan eylemlerinin doğru veya yanlış olarak değerlendirilmesinde dikkate alınan ahlaki davranış kriterleridir. Liderler için etik kavramı; yanılma, güç, ayrıcalık, bağlılık ve sorumluluk gibi kavramları içerir (Hornett&Fredricks 2005: 239). Etik konusunda yapılan tanımlarda vurgulanan temel nokta etiğin bir ahlak kuralı olduğudur. Yani bu iki kavram birbiriyle ilişkili fakat aynı anlamı ifade etmeyen iki kavramdır.

Özmen ve Güngör (2008: 143), yönetim uygulamalarında yöneticilerin yerine getirmesi gereken görevin, mesleki etik ilkelerini göz önüne alarak gerçekleştirilecek yönlendirici davranışlar sonucunda bir kültürel örgüt iklimi oluşturmak olduğunu ifade etmişlerdir. Eğitim kurumlarında sürekli gündeme gelen iş ahlakı ya da çalışma ahlakı gibi ifadeler iş hayatında doğruluğu, dürüstlüğü, adil olmayı, insanlara karşı sorumluluğu vb. ahlaki değerlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahlaki değerlerde ahlaki liderliği gündeme getirmiştir. Eğitim kurumlarında çok farklı ahlaki sorunlar ortaya çıkmakta ve bu sorunların etkin bir şekilde çözümünde liderlere büyük bir sorumluluklar düşmektedir (Güney 2012: 343-349). Ahlaki liderler öğrenci ve öğretmenlere karşı adil ve dürüst davrandıkları için liderlere yönelik bir güven duygusu oluşur. Oluşan güven duygusu öğrencilerin, okulu benimsemelerini, olumlu tutum geliştirmelerini ve ahlaki değerleri kazanmalarını sağlayacaktır (Arslantaş ve Dursun 2008: 114-115).

Gürhan ve Çiftçi (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre, değerler eğitimi uygulamalarının hem öğrencileri, hem okul personelinin, hem de velileri olumlu yönde etkilediğini ve uygulamaların artarak sürdürülmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sınıf öğretmenleri, değerler eğitiminin öğrencilerde farkındalık yarattığını ve “cömertlik, sabırlı olma, hoşgörü, sevgi, saygı, yardımseverlik, sorumluluk ve temizlik” gibi değerlerin de davranış biçimi olarak kazanıldığını ifade etmişlerdir. Ulaşılan bu sonuca göre öğretmen ve yöneticilerin okullarda gerçekleştirilen değerler eğitimi etkinliklerinin farkında oldukları, bu etkinlikleri destekledikleri ve bu konuda olumlu algıya sahip oldukları görüşleri destekler niteliktedir.

Hancı, Karaduman ve Çengelci (2013) tarafından yapılan araştırma sonucunda eğitim yöneticilerinin okullarda yapılan değer eğitimi uygulamaları ve bu konuda öğretmenlerin çabalarının öğrencilerin okul dışı yaşantılarında etkilerine ilişkin görüşleri incelendiğinde davranışlara pozitif yönde etki ettiği, çevre bilinci ve sorumluluk kazandırdığı ve kültürel etkisinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu sonuca göre, öğretmenler aracılığıyla okullarda gerçekleştirilen değer eğitimi çalışmalarının ve uygulamalarının öğrencilerin tutum ve davranışlarını etkilediğini ortaya koymakta ve ifade ettikleri görüşlere göre değer eğitimi uygulamaları hakkında olumlu düşüncelere sahip oldukları ifade edilmektedir.

Görüldüğü gibi değerlerin oluşmaya başlaması ve bireyde yerleşmesi gelişimin başlangıcında ailede kazanılır ve karakter yapısının oluştuğu zamana kadar devam eder. Çocuklarda temel değerleri yerleştirmek öncelikle anne ve

babaların sonraki süreçte ise eğitimcilerin sorumluluğundadır. Çocukta yanlış yerleşmiş bir değeri istenilen farklı bir değerle değiştirmek, yeni bir değer geliştirmekten çok daha zorlu bir süreçtir.

5. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmalar incelendiğinde öğretmenlerin değerler eğitiminin bilincinde olması yöneticilerin karar verme aşamalarını da olumlu etkilediği söylenebilir. Bu sonuç Yaylacı ve Beldağ (2014) tarafından okullarda görev yapan 20 okul yöneticisi ve 20 öğretmenden oluşan çalışma grubu ile yapılan araştırma sonuçlarıyla da desteklenebilir. Bu çalışmaya benzer çalışmalara bakıldığında çalışma grubunu meydana getiren öğretmen ve yöneticilerin büyük bir çoğunluğu değerler sınıflaması anlamında *Örgütsel yönelimli* oldukları görülmüştür. Bu da karar verme sürecinde değerlerin öğretmen ve yöneticileri etkilediğini göstermektedir. Bu doğrultuda değerler eğitimi konusunda öğretmen ve yöneticilerde farkındalık oluşturulması söylenebilir.

Değerler eğitiminde öğretmenlerin bu süreci daha etkili bir şekilde yönetmeleri için, öğrencilere birtakım değerleri temele alan roller oynattırılması, öğrencilere model olacak bireylerin yaşamlarının, alışkanlıklarının ve değerlerinin proje araştırması olarak verilmesi, öğrencilerle beraber değer niteliği olan sinema, TV ve tiyatro izlenmesi, öğrencilere bazı değerleri gerçekleştirebilecekleri toplumsal araştırmalarda görev verilmesi, çevrede ve okulda öğrencilerin birtakım değerleri gözlemlemeleri istenmesi, gözlem sonuçlarına göre öğrencilerin çözüm üretmeleri öğrencinin değerleri benimsemesi açısından yararlı olacaktır. Ayrıca, öğretim sürecinde öğretmenlere sürece aktif katılımlarını sağlayacak etkinliklerin nasıl gerçekleştirileceğine yönelik hizmet içi kurs ve seminerler verilerek süreç zenginleştirilip daha fazla desteklenmelidir.

Lider öğretmen ve yöneticiler, örgüt kültüründe değerleri önemsemeli, örgütsel değerleri belirleme aşamasında örgütün içinde ve dışında yer alan değerleri doğru analiz etmeli, örgüt üyeleri tarafından kolayca içselleştirilebilecek değerler belirlemeye çalışmalıdır. En etkili örgütlerin, değer yargılarını uzmanlara yazdırıp duvara asanlar değil, uzun süreci kapsayan, kendi değerler sistemini kuran ve koruyan örgütler olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, O. (2004). "Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, O. (2008). "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış". **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. VI, S.16: s. 9-27.
- Aladağ, S. (2009). "İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Ankara.

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

- Alavı, H. R. & Rahımpoor, T. (2010). "Correlation of Manager's Value Systems and Student's Moral Development in High School and Pre University Centers". **Educational Management Administration & Leadership**, C. XXXVIII, S. 4: s. 423-442.
- Avcı, E. (2011). "İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Karakter Eğitimine Dair Özyeterliklerinin İncelenmesi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2012). **Okulda Değerler Eğitimi**. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balat Uyanık, G. (2004). "Çocuklar ve Değerler Eğitimi". **Çocuk Çocuk Dergisi**, S. 45: s. 18-20.
- Balat Uyanık, G. ve Dağal Balaban, A. (2006). **Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi Etkinlikleri**. Ankara: Kök Yayınları
- Beldağ, A. (2019). **Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi**, (Çeviren: Salih Zeki Genç ve Adem Beldağ), Ankara: Pegem Akademi.
- Bolay, S. H. (2007). **Aşkın Değerler Buhanı**. İstanbul: Dem Yayıncılık.
- Boydak Ö. (2009). "Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Yöneticilerin Öğrencilere Değer Kazandırma Davranışları". **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, C.VIII, S.1:s. 55-62.
- Çelikkaya, H. (1998). **Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi**. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1992). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Dilmaç, B. (2002). **İnsanca Değerler Eğitimi**. Ankara: Nobel Yayınları.
- Doğanay, A. (2006). **Değerler Eğitimi**. Hayat Bilgisi Ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. (Çeviren: Cemil Öztürk). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Döş, İ. ve Savaş, A .C. (2015). *Elementary school administrators and their roles in the context of effective schools*, SAGE Open January-March 2015: 1 –11.
- Ekşi, H. ve Okudan, A. Y. (2011). "Eğitim Yöneticilerinin Bakış Açısı İle Değerler Eğitimi". **Türk Fen Eğitimi Dergisi**, C. VIII, S. 2: s.178-190.
- Ekşi, H. (2003). "Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları". **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. I, S. 1: s. 79-96.
- Erdem, O. ve Dikici, M. (2009), "Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi". **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII, S. 29: s.204.
- Ergün, S. (2013). "Ergenlere Verilen Değer Eğitiminin Öz Düzenleme Stratejileri Üzerindeki Etkisinin Sınanması". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Feather, N. T. (1995). Values, valences, and choice: The influence of values on the perceive attractiveness and choice of alternatives". **Journal of Personality and Social Psychology**, S.68: s.1135-1151.
- Güney, S. (2012). **Liderlik**. Ankara: Nobel Yayınları
- Güngör, E. (2010). **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Ötügen Yayıncılık.

- Karasar, N. (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Katılmış, A. (2010). "Sosyal Bilgiler Derslerindeki Bazı Değerlerin Kazandırılmasına Yönelik Bir Karakter Eğitimi Programının Geliştirilmesi". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kenan, S. (2009). "Modern Eğitimde Kaybolan Nokta: *Değerler Eğitimi*". **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 9(1).
- Kuçuradi, İ. (2013). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kumbasar, E. (2011). "Muzaffer İzgü'nün Romanlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). "Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri Ve Schwartz Değer Kuramı". **Türk Psikolojisi Dergisi**.
- MEB, (2010).
- Meydan, H. (2014). "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri Ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. I,S. 1: s. 93-108.
- Nzeocha, E. (2009). A qualitative case study on the perception of middle school stake holders on the effective nessandimportance of character education in three middle schools in an innercity school district in Alabama. PhDThesis. GraduateFaculty of the University of Alabama, Birmingham.
- Okudan, A. Y. (2010). "Eğitim Yöneticilerinin Değerler Eğitiminin Önemi Etkileri Ve Uygulamaları Hakkındaki Görüşleri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özbay, M. ve Karakuş Tayşi, E. (2011). "Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türkçe Öğretimi ve Değer Aktarımı Açısından Önemi". **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, C. I, S.1: s. 20-31.
- Özkan, R. (2011). "Toplumsal Yapı, Değerler ve Eğitim İlişkisi". **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XIX, S. 1: s. 333-344.
- Özmen, F. ve Güngör, A. (2008). "Eğitim Denetiminde Etik". **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. IX, S.15: s.143.
- Suh, Bernadyn Kim & Traiger, J. (1999). Teaching Values Through Elementary Social Studies and Literature Curricula. **Education**. Summer. Vol. 119 Issue 4. (723–727).
- Şener, H. (2013). "Hayriyye-i Nabi'de Aktarılan Değerler". **Turkish Studies**, C.VIII, S. 1: s. 2051-2524.
- Şişman, M. (2000). *Öğretmenliğe Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Tahiroğlu, M. (2011). "İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Doğa Sevgisi, Temizlik Ve Sağlıklı Olmaya Önem Verme Değerlerinin Öğretimi Ve Öğrencilerinin Tutumlarının Belirlenmesi". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Değer Eğitimi Perspektifinde Öğretmen Rol

- Taşdelen, V. (2015). "Sözlü Gelenek ve Değerler Eğitimi: Dede Korkut Hikâyeleri Örneği". **International Online Journal of Educational Sciences**, C. VII, S.1: s. 219-227.
- Ulusoy, K. (2007). "Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel Ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının Ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Webb, M. (2005). "Charactereducation: How areweddoing?". Yüksek Lisans Tezi, Royal Roads University, Leadershipand Training, Canada.
- Yaman, E. (2012). *Değerler Eğitimi ve Eğitimde Yeni Ufuklar*. Ankara: Akçağ Basım Yayım.
- Yeşiltaş, P. D. ve Mentiş Taş, A. (2016), "Okul Müdürlerinin Değer Ve Değer Kazanımına İlişkin Görüşleri". **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. IX, S. 2: s. 1125-1146.
- Yılmaz, K. (2006). "İlköğretim Okulu Yönetici Ve Öğretmenlerine Göre Kamu İlköğretim Okullarında Bireysel Ve Örgütsel Değerler Ve Okul Yöneticilerinin Okullarını Bu Değerlere Göre Yönetme Durumları". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

EBU'L-MUİN EN-NESEFÎ'NİN AHVÂL TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF EBU'L-MUIN AL-NASAFI'S CRITICISM TOWARDS THE THEORY OF AHWAL

ОЦЕНКА КРИТИКИ АБУЛ-МУИНА АН-НАСАФИ ПО ОТНОШЕНИЮ К ТЕОРИИ АХВАЛА

Kerem TAŞCI*

ÖZ

Allah zatını Kur'an-ı Kerim'de birçok farklı sıfatla nitelemektedir. Allah'ın insanlar tarafından algılanabilmesi de bu sıfatlar vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Allah'ın sıfatları konusu, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren tartışılmaya başlanmış meselelerden birisidir. Kader, irade, Kur'an'ın yaratılmışlığı, antropomorfist ilah tasavvuru gibi birçok farklı konuyla irtibatlı olan sıfatlar konusu temelde, manevî sıfat olarak adlandırılan bir takım sıfatların, Allah'ın zatı haricinde herhangi bir mevcudiyetlerinin bulunup bulunmadığı etrafında tartışılmaktadır. Bu tartışma daha çok, İslâm kelâmının ilk temsilcisi olan Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında cereyan etmektedir. Mu'tezile'nin teşekkülünden itibaren sahip olduğu temel sıfat görüşü, sıfatların Allah'ın zatında mündemiç olduğu görüşüdür. Mu'tezile'nin sıfatların tamamen zat ile aynileştirildiği söz konusu sıfat görüşü, mezhebin müteahhir temsilcilerinin önde gelenlerinden biri olan Ebû Hâşim el-Cübbâî tarafından kusurlu kabul edilmiştir. Bu sebeple kendisi ahvâl teorisi adında yeni bir teori ortaya atmıştır. Hem Mu'tezile'nin temel sıfat görüşü hem de ahvâl teorisi, Ehl-i Sünnet tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Ahvâl teorisini geniş çaplı bir şekilde eleştirenlerden biri de Ebu'l-Muîn en-Neseî'dir. Ebu'l-Muîn en-Neseî, Ehl-i Sünnet itikâdî mezheplerinden biri olan Mâtürîdîliğin en önde gelen âlimlerinden biridir. Hatta onun, Mâtürîdîliğin kurucusu olan Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin görüşlerini sistematik bir şekilde sokarak anlaşılır kılması ve savunması dolayısıyla mezhebin teşekkülünü sağlayan kişi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Neseî ahvâl teorisini en kapsamlı şekilde muhalled eseri Tebsiratü'l-Edille'de ele almaktadır. Bu sebeple bu eser esas alınmak suretiyle onun, ahvâl teorisini hangi argümanlarla ve ne şekilde eleştirdiği ele alınacak ve bu eleştiriler akli ve ilmi açıdan değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Allah'ın sıfatları, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Ahval Teorisi, Ebu'l-Muîn en-Neseî, Ebû Hâşim el-Cübbâî.

*ORCID: [0000-0003-0531-4589](https://orcid.org/0000-0003-0531-4589), Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Bölümü, keremtasci90@hotmail.com

ABSTRACT

Allah describes his personality with many different attributes in the Quran. It is possible for people to perceive Allah through these attributes. The subject of Allah's attributes is one of the issues that have been discussed since the early days of Islam. The subject of attributes that are related to many different issues such as destiny, will, the creation of the Qur'an, and the anthropomorphist deity imagination is basically discussed around whether certain attributes, which are called spiritual attributes, have any existence other than the essence of Allah. This debate mostly takes place between the Mu'tazila, which is the first representative of the Islamic Kalam, and the Ahl al-Sunnah sects. The basic view of attributes that Mu'tazila has since its formation is the view that attributes are inherent in Allah. The attribute view of Mu'tazila, in which the attributes are completely identical with the essence, was deemed flawed by Abu Hashim al-Jubbai, one of the leading subsequent representatives of the sect. For this reason, he put forward a new theory called the ahwal theory. Both Mu'tazila's basic attribute view and ahwal theory were intensely criticized by Ahl al-Sunnah. One of those who criticize the ahwal theory widely is Ebu'l-Muin al-Nasafi. Ebu'l-Muin al-Nasafi is one of the most prominent scholars of Maturidi, one of the Ahl al-Sunnah creed sects. In fact, it would not be wrong to say that he was the person who ensured the formation of the sect because of his systematic understanding and defense of the views of Abu Mansur al-Maturidi, the founder of the Maturidism. Nasafi discusses the ahwal theory in the most comprehensive way in his valuable work, Tabsirat al-Adilla. For this reason, on the basis of this work, with what arguments and how he criticizes the ahwal theory will be discussed and these criticisms will be evaluated from the mental and scientific point of view.

Keywords: Attributes of Allah, Mu'tazila, Ahl al-Sunnah, Theory of Ahwal, Ebu'l-Muin al-Nasafi, Abu Hashim al-Jubbai.

АННОТАЦИЯ

Аллах описывает свою личность с помощью множества различных атрибутов в Коране. Восприятие Аллаха людьми возможно через эти атрибуты. Тема атрибутов Аллаха является одним из вопросов, которые начали обсуждаться с ранних периодов ислама. атрибуты, относящиеся ко многим различным вопросам, таким как создание «момента», воображение антропоморфного божества в основном обсуждается вокруг того, существуют ли определенные атрибуты, называемые духовными атрибутами, кроме сущности Бога. поскольку его формирование - это представление о том, что атрибуты присущи Богу, оно было сочтено ошибочным Абу Хашим аль-Джуббай, одним из ведущих представителей секты. По этой причине он выдвинул новую теорию, названную Теорией Ахвала. И основной прилагательный взгляд Мутазила, и теория Ахвала подверглись критике со стороны Ахли-Сунны. Абу-л-Муин ан-Насафи является одним из самых выдающихся исследователи матуридизма, одного из кредо ахли-сунны. Было бы неправильно сказать, что он был человеком, который создал секту из-за своей защиты. и эта критика будет оценена с рациональной и научной точки зрения.

Ключевые слова: Атрибуты Аллаха, Мутазила, Ахли-Сунна, Теория Ахвал, Абу-л-Муин ан-Насафи, Абу Хашим аль-Джуббай.

1. GİRİŞ

Görüşlerini beş esas üzerine bina eden Mu'tezile mezhebinin, bu beş esas içerisinde en fazla ehemmiyet gösterdiği tevhîd esasıdır (Aydınlı, 2013: 170). Tevhîd

esasının ortaya çıkmasını sağlayan saik ise sıfatlar meselesidir. Çünkü Mu'tezile nazârında Allah'ın sıfat sahibi bir varlık olması, O'nun vahdaniyetine ve ulûhiyetine halel getirecek yegâne şeydir (Cârullah, 1974: 64). Mu'tezile'ye göre ulûhiyetin en hususi vasfı kîdemdir (en-Nîsâbûrî, 2010: 1/532; Wolfson, 2016: 101). Kadîm olan şey muhakkak manada ilahtır. Allah'ın, –her ne kadar O'ndan ayrı olarak düşünölemeyecekleri kabul ediliyor olsa da- zatının haricinde herhangi bir sığfata sahip olduğunu savunmak, Allah'ın ulûhiyetine ve aynı zamanda vahdaniyetine aykırı bir durumdur (eş-Şehristânî, 1968: 1/44-5; Bardakcı, 2010: 29).

Mu'tezile de Allah'ın bir takım sıfatları olduğunu ikrar eder fakat bu sıfatların O'nun zatından ayrı değil, zatına mündemiç olduklarını kabul eder (eş-Şehristânî, 1968: 1/44). Yani Allah'ın zatıyla hayy, âlim, kâdir olduğunu iddia eder. Zâtının haricinde hayat, ilim ve kudret gibi herhangi bir ezeli sıfat kabul etmez. Aksi halde bunun ya teaddüd-i kudemâya ya da teşbihe yol açacağını söyler (Özler, 1995: 189). Mu'tezile bu görüşünü şu şekilde temellendirir: Allah'ın zatının haricinde bir takım ezeli sıfatlar var ise bu sıfatlar ya hâdis ya da kadîm olmalıdırlar. Hâdis olmaları durumunda, Allah'ın zatının havâdise mahal olması, Allah'ın da hâdis bir varlık olmasını gerektirir ki bu teşbihtir, Allah'ın ulûhiyetine aykırıdır (Koloğlu, 2017: 235). Söz konusu sıfatların kadîm olmaları halinde ise, ulûhiyetin en ayırıcı vasfı olan kîdemde bir birliktelik söz konusu olur ki bu da Allah'ın vahdaniyetine aykırıdır. Bu durumda da teaddüd-i kudemâ vaki olmuş olur. Her iki ihtimal de imkânsız olduğundan dolayı Allah'ın zatının haricinde herhangi bir varlığın bulunması muhaldir (Keskin, 1996: 261-2).

Mu'tezile'nin, mezhebinin ana omurgası olarak tasarladığı, Allah'ın sıfatlarının zatından ayrı düşünölmemesi gerektiğiyle ilgili bu aşırı hassasiyetinin sebebi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Birtakım kimseler bu hassasiyetin sebebinin Hristiyanların düşmüş oldukları hataya düşmeme gayreti olduğunu savunurken (Wolfson, 2016: 85-91; Ögmüş, 2009: 147-8) bazıları da muhakeme gücü sınırlı bazı Müslömanların, Kur'an ve hadislerdeki antropomorfik unsurları hakikî anlamlarıyla kabul ederek teşbihî bir ilah anlayışına sahip olmalarına bir tepki olduğunu belirtmektedir (Fûrek, 1985: 38-9).

Mu'tezilî bakış çerçevesinde mezhep içerisinde zat-sıfat ilişkisiyle alakalı olarak üç farklı görüş ileri sürölmüştür. Bu görüşler selbî metot, mânâ ve ahvâl teorisiidir.

2. SELBÎ METOT

Allah'ın isim ve sıfatlarını, O'nun zatıyla ilişkisini açıklamada zikredeceğimiz ilk metot, selb metodudur (Özler, 1995: 190-3). Selb metodunu benimseyenlere göre; Allah'ın mahiyetini kavrayamayacağımızdan dolayı, O'nun sıfatlarını olumsuz manada anlamamız gerekmektedir (Aydınlı, 2010: 89; Özler, 2016: 262). Bu görüşe göre “Allah âlimdir” demek, “Allah cahil değildir” demektir. Bu açıklama tarzı diğer sıfatlar için de aynen geçerlidir (el-Eş'arî, 2019: 230). Bu metodun müessisinin Dırâr b. Amr(ö. 200/815) (Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, 2010: 67-101) olduğu kaydedilmektedir (el-İsferâyîni, 1983: 106; el-Eş'arî, 2019: 161; eş-Şehristânî, 1968: 1/90-1).

Ebu'l-Muîn En-Nesefî'nin Ahvâl Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Değerlendirilmesi

Dirâr'dan sonra Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50) zikredilmelidir. O da temel olarak selbî metodu kullanmış fakat geliştirdiği usulde, evveleminde sıfatın mevcudiyetini kabul ediyor görünmektedir. Onun teorisi; "Allah ilimle âlimdir, O'nun ilmi zatıdır. Allah âlimdir demek O'ndan cehaleti nefyetmek ve malumu kabul etmek demektir." cümlesiyle özetlenebilir (el-Eş'arî, 2019: 161; el-Bağdâdî, 2016: 123). Ebu'l-Hüzeyl, ilk adımda sıfatların mevcudiyetlerini kabul ediyor olmasına rağmen, sonraki adımda sıfat ile zatı aynileştirmektedir (Özler, 2016: 262). Görüşü netice olarak zat-sıfat aynılığına çıkıyor olsa da evveleminde sıfatı ispat ediyor gibi görünmesinden dolayı Mu'tezile içerisinde tenkitlere uğramıştır (Cârullah, 1974: 65).

Ebu'l-Hüzeyl'in ardından, bu metodu kullananlar arasında iştihar etmiş olan, Allâf'ın talebesi (Rîde, 1946: 5) ve aynı zamanda yeğeni de olan İbrâhîm en-Nazzâm'dır (ö. 231/845). Nazzâm'ın, hocası Allâf'tan ayrıldığı nokta, herhangi bir sıfat kabul etmeksizin, sıfatın doğrudan Allah'ın zatını ispat ettiği'dir. O, sistemini şu şekilde ifade ediyordu: "Âlim sözümün anlamı O'nun zatını ispat ve O'nun hakkında cehaletin geçerli olmadığını söylemektir." (el-Mağribî, 1995: 213; Özler, 1995: 191; Rîde, 1946: 6) Bazı Mu'tezilîler sıfatların farklı olmasını, taalluklarının farklı olması itibarıyla, Allâf hem onları ispat etmek hem de taallukları farklı olması suretiyle açıklarken Nazzâm ise bunu sıfatların ifade ettiği zıtların farklı olması dolayısıyla açıklamaktadır (el-Eş'arî, 2019: 162, 346).

Selbî metot -ve dahî bir bütün olarak Mu'tezilî düşünce- (Koloğlu, 2017: 45) kemâl noktasına Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) eliyle ulaşmıştır. Onun teorisi şu şekilde maddeleştirilebilir: Allah kâdirdir denildiğinde; O'nun kâdir olduğuyla ilgili bir bilgi verilmiş, O'nun kâdir olması caiz olmayandan farklı olduğu söylenmiş, O'ndan acziyet nefyedilmiş ve O'nun tarafından güç yetirilen/makduratın mevcut olduğuna işaret edilmiş olunur (Koloğlu, 2017: 238; el-Eş'arî, 2019: 162). Diğer tüm sıfatlar için de durum böyledir.

3. MÂNÂ TEORİSİ

Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830) tarafından ortaya atılmış bir görüştür. Teori şu şekilde açıklanabilir: İki cisimden biri hareketli diğeri sakin ise hareketliyi hareket ettiren, sakinin de sükûn halde kalmasını sağlayan bir mana mevcuttur. Cisimlerin içerisinde buldukları durumları birbirinden ayıran şey bu manadır (Cârullah, 1974: 67-8). Bu esası Allah'ın sıfatları konusuna tatbik ettiğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Allah âlimdir, O'nun ilmi bir manadan dolayı mevcuttur. Bu mana da başka bir mana dolayısıyla var olur ve bu şekilde devam eden bir silsilenin illet-malul ilişkisi kapsamında sonsuza dek gitmesiyle teselsül vaki olmuş olur (el-Eş'arî, 2019: 347). Muammer b. Abbâd es-Sülemî'yi, teselsülle neticeleneceğini bile bile bu teoriyi ortaya atmaya sevk eden şey muhtemelen, sıfatların doğrudan Allah'ın zatına nispetinin, onların yok hükmünde kabul edilecek olma endişesidir. Kelâm tarihi boyunca Muammer b. Abbâd es-Sülemî'nin bu teorisinin ne Mu'tezile içerisinde ne de diğer mezhep müntesiplerinden pek bir taraftar bulduğu söylenemez.

4. AHVÂL TEORİSİ

Konunun hemen başında dikkat çekilmesi ve akıldan çıkarılmaması gereken bir husus vardır. Bu husus, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) hiçbir eserinin günümüze ulaşmamış olması dolayısıyla düşünceleriyle ilgili bilgilere ikinci el kaynaklar vasıtasıyla ulaşabiliyor olmamızdır. Hem kendi takipçilerinin sıfatlarla ilgili yekpare bir düşünce ortaya koymamış olmamaları hem de muhaliflerinin fikirlerine kaynaklık etmelerinden doğan çekince sebebiyle onun fikirleri hakkında varılan her kanaat, spekülasyondan öteye gidememektedir (Koloğlu, 2017: 241; Thiele, 2020: 488, 497).

Ebû Ali el-Cübbâî'nin oğlu olan Ebû Hâşim (Hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülcebbar, t.y.: 304-8), zat-sıfat münasebeti konusunda kendisine dek kimse tarafından dillendirilmemiş yeni bir yaklaşım geliştirmiştir (eş-Şehristânî, 2004: 79). O, kendi zamanındaki en önemli iki görüş olan, Mu'tezile'nin ekserisinin takip ettiği ve sıfatların yok sayıldığını düşündüğü selbî yöntemle Ehl-i Sünnet'in tevhid prensibine aykırı olarak gördüğü ispat metodunu tadil ederek uzlaştırma gayreti içerisinde görünmektedir (Aydınlı, 2018: 258). Ebû Hâşim bu görüşünü Basralı dil âlimlerinden esinlenerek inşa etmiştir. Nahivcilere göre, bir kişi bir fiil yaptığında, o fiili belli bir hâl üzereyken yaptığı bilinir. Burada anlamın yoğunlaştığı nokta kişinin zatı değil yapmış olduğu fiildir. Buradan hareketle, "Allah âlimdir" denildiğinde Allah'ta olan bir bilgi değil, Allah'ın bir bilen olduğu ifade edilmek istenmektedir (Koloğlu, 2017: 246).

Allah'ın zatı ezeli olduğundan dolayı Allah bu hâlleri ezeli olarak taşır. Hâller ancak zat ile birlikte bulduklarından dolayı da ontolojik bir değer taşımazlar. Onlar herhangi bir "şey" değildirler. Bu yönleriyle ne mevcuttur ne de madum. Aynı zamanda bilginin konusu olmadıklarından dolayı da malum değildirler (en-Nisâbü'rî, 2010: 1/530; el-İsferâyîni, 1983: 87). Bununla birlikte Ebû Hâşim diğer Mu'tezililer gibi sıfatları zatta mündemiç kabul etmemesi dolayısıyla Ehl-i Sünnet'in düştüğünü düşündüğü hataya düşmemek adına yeni bir zâtî sıfat ihdas etti. Bu sığata ise "zat sıfatı" adını verdi. Zat sıfatı tek kelimeyle; bir şeyi kendisinin haricindeki her şeyden ayıran sıfat. Aslına bakılırsa buna sıfat demek de pek doğru görünmemektedir. Çünkü örneğin Allah'ın zat sıfatını açıklarken "Allah Allah'tır" şeklinde bir açıklama yapılır. Yani Allah'ın Allah olması yani zatı dolayısıyla diğer varlıklardan ayrıldığı, farklılaştığı ifade edilmek istenir. Bu sıfat, zatı olan her şey hakkında kullanılabilir. Örneğin cevherin zat sıfatı cevher olmasıdır. Bu sıfat, tüm zâtî sıfatlardan farklıdır (Thiele, 2020: 491). Yalnız farklı değil, tüm zâtî sıfatlar bu zat sıfatına racidir. Zat sıfatı olmasa, zâtî sıfat olarak sayılan hiçbir sıfatın mevcudiyetinden bahsedilemez. Yani Allah, Allah olmasa, O'nun mevcut, kadim, bâkî hatta âlim, kâdir, mürîd olması da söz konusu olmazdı. Aynı şekilde bir cisimle kâim olması, arazın zâtî sıfatıdır fakat araz olması zât sıfatıdır (Koloğlu, 2017: 243-5). Ebû Hâşim'den evvelki hiçbir Mu'tezilî böyle bir açıklama yapmamaktadır. Ebû Hâşim'in, Allah'ın zat sıfatı olarak "O Allah'tır" açıklamasına benzer şekilde diğer Mu'tezililer, Allah'ı diğer varlıklardan ayırmak adına O'nun kadim olduğunu söylemekteydiler (Thiele, 2020: 490). Onlara göre kıdem, Allah'ın en özel vasfıdır ve O'nu diğer varlıklardan ayırır. Mu'tezile Ehl-i Sünnet'in sıfat görüşüne de bu

Ebu'l-Muîn En-Nesefî'nin Ahvâl Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Değerlendirilmesi

temel kabul üzerinden karşı çıkmakta ve sıfatların kabulünün Allah'ın en özel vasfında bir ortaklık doğuracağından dolayı bu görüşü reddetmektedir.

Ebû Hâşim hâlleri ontolojik varlıklar olarak kabul etmediğinden dolayı Mu'tezilî görüşle, hâlleri zat ile özdeşleştirip onunla aynileştirmediğinden dolayı da Ehl-i Sünnet'in ispat görüşüyle yakınlık kurabilmiştir. Nitekim kendisine hem kendi mezhebinden hem de Ehl-i Sünnet'ten taraftar bulmuş olması da bu durumun neticesi olarak kabul edilebilir (Koloğlu, 2017: 248). Teorinin Ehl-i Sünnet mezhebindeki en önemli savunucuları olarak Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) isimleri zikredilmektedir (er-Râzî, 2019: 52). Bu iki âlimin ahvâl nazariyesini kabul ettikleri genel kabul gören görüş olmasına rağmen, bu bilgiler biraz spekülâtiftir. Çünkü kaynaklar, hangisinin kabul edip hangisinin etmediği ve nihai görüş olarak ahvâl nazariyesinde karar kılıp kılmadıkları hususunda farklı rivayetlerde bulunmaktadır. Kaynaklar genel olarak Bâkılânî'nin, evvela bir tereddüt duymuş olsa bile, sonrasında bu teoriyi benimsediğini nakleder (eş-Şehristânî, 2004: 79). Fakat tüm bunlara rağmen, Bâkılânî'nin hâl olarak tanımladığı şeyin aslında sıfat olduğu, Ebû Hâşim'in öne sürdüğü teoriyle onun düşüncelerinin tek ortak noktasının isimlendirme olduğu da söylenmektedir (Karadaş, 2003: 102-4; en-Nisâbü'rî, 2010: 1/530). Cüveynî'nin ise nazariyeyi kabul ettiği hususunda herhangi bir tartışma olmamasına karşın, bu kabulü ömrünün sonuna dek sürdürüp sürdürmediği hususunda fikir ayrılıkları mevcuttur. Bir kısım araştırmacı Cüveynî'nin bu görüşü reddetmiş olduğuyla ilgili herhangi bir emare bulunmadığını kaydetmekte (Dağ, 1987: 46; Demir, 2008: 73), diğer bir kısmı ise bu görüşünden döndüğünü nakletmektedir (Türker, 2008: 14; eş-Şehristânî, 2004: 79). Cüveynî'nin ahvâl nazariyesini savunmaktan vazgeçtiği bir kenara, bu nazariyeyi hangi şekilde savunduğu konusu ehemmiyeti haizdir. Cüveynî, hâllerin ne mevcut ne de madum olduğunu söyleyen Ebû Hâşim'in aksine, bu hâllerin mevcut olmaları gerektiğini düşünmektedir. Çünkü her ne olursa olsun malum olmayan bir şey hakkında herhangi bir malumat sahibi olmamız mümkün değildir (Demir, 2008: 66; el-Cüveynî, 2012: 84). Yine Ebû Hâşim hâllerin illeti olarak zat sıfatını kabul etmesine rağmen Cüveynî'nin hâlleri illetli ve illetsiz olarak ikiye ayırdığı görülmektedir. İletli, Ehl-i Sünnet'in genel kanaatine paralel olarak hâllerin illetleri olarak manevî sıfatlara işaret etmektedir. Yani Cüveynî'ye göre örneğin âlim hâlinin illeti ilim, kâdir hâlinin illeti ise kudret sıfatıdır (Demir, 2008: 66; el-Cüveynî, 2012: 83). İletsiz hâl olarak kabul ettiği ise, Ebû Hâşim'in zat sıfatı diye isimlendirdiği sıfattır. Zat sıfatını illetsiz hâl olarak anlaması, Cüveynî'nin zat sıfatını tam olarak anlayamadığına işaret etmektedir (Koloğlu, 2017: 245). Aktarılan bu bilgiler bize göstermektedir ki; Cüveynî'nin kabul etmiş olduğu ahvâl teorisi, tıpkı Bâkılânî'de olduğu gibi, Ebû Hâşim'in ahval teorisiyle yalnız lafzî zeminde birbirine benzeşmektedir (Demir, 2008: 66).

5. NESEFÎ'NİN AHVÂL TEORİSİNİ ELEŞTİRİSİ

Nesefî (ö. 508/1115), *Tebssiratü'l-edille* isimli eserinde, Ebû Hâşim el-Cübbâî ve onun sıfatlar meselesine getirdiği yeni bir bakış, bir mezc yöntemi olan ahvâl teorisine geniş yer ayırmaktadır. Kendisi bunun sebebi olarak, döneminde bu

teoriye olan ilginin çokluğunu göstermektedir (en-Nesefî, 1990: 1/217). Nesefî'ye göre Ebû Hâşim, Mu'tezile'nin kelâmdaki liderliğinin sona erdiği bir dönemde yaşamıştır. Mu'tezile'nin düşüğe geçişine şahit olan Ebû Hâşim, mezhebini yeniden ayağa kaldırmak için var gücüyle çalışmıştır. Bu aşırı gayreti onu düşüncenin makul sınırları dışına çıkmaya zorlamış ve yanlış fikirler ortaya atmaya sevk etmiştir (en-Nesefî, 1990: 1/213). Nesefî'nin makul sınırlar dışı derken işaret ettiği husus, ahvâl nazariyesinin tanımının, aslî mantık kaidesi olan üçüncü halin imkânsızlığına aykırılıktır. İleride bu husus detaylı bir şekilde incelenecektir.

Ebû Hâşim, kendi zamanına gelene dek ortaya atılan, sıfatları zatın gayrı varlıklar olarak kabul eden ve böylece Allah gibi kadîm varlıklar olduklarını düşündürten ispat görüşüyle mensup olduğu Mu'tezile mezhebinin sıfatları Allah'ın zatında mündemiç kabul etmek suretiyle sıfatların hiçbir gerçeklikleri olmadıkları vehmi uyandıran zat-sıfat aynılığı görüşlerinin ikisinin de eksik ve yanlış olduklarını bundan dolayı bu iki görüşün de tadil edilmesi gerektiğini düşünmüştür. O, bu iki görüşü de kabul etmeyerek, kendi sıfat görüşünü ortaya atmıştır. Ona göre “âlimin şahitte de gaipte de âlim” olması, zata âlim olması bakımından değil zat olması bakımından muhalif olan bir hâli ispat eder ve âlim olan zat, bu hâl ile âlim olur. Bu durum hayy, kâdir, semî' ve basîr olmak için de aynen geçerlidir (en-Nesefî, 1990: 1/213-4). Ebû Hâşim zat ile âlimiyet durumunu böylece birbirinden ayırmaktadır. Yani babası Ebû Ali el-Cübbâi'nin nihai şeklini vermiş olduğu zat-sıfat aynılığı anlayışını reddetmektedir.

Ebû Hâşim ahvâl teorisini şu şekilde açıklamaktadır: “Bahsetmiş olduğum bu hâl, ne zattır ne zattan başkadır ne de zatın dışında bir sıfattır; ne vardır ne de yoktur; ne bilinen ne de bilinmeyen bir şeydir; ne zikredilebilen bir şeydir ne de bunun aksidir” (en-Nesefî, 1990: 1/214). Nesefî'ye göre Ebû Hâşim ahvâl teorisini delillendirmek için şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur: “Âlim olma hâli ancak ya zata ya da manaya hamledilir. Zata hamledildiği durumda, mutlak olarak zat olunması dolayısıyla âlim olunması gerekir ve böylece her bir zat, yalnız zat olması bakımından âlim olmuş olur. Manaya hamledildiği durumda da aynı şey geçerlidir ve salt mana dolayısıyla ilim olması gerekir ve ilim, tüm manalar için geçerli olur” (en-Nesefî, 1990: 1/214). Nesefî'nin nakletmiş olduğu bu pasajda öyle anlaşılıyor ki Ebû Hâşim'in ahvâl teorisinin merkez kavramı olan zat sıfatından bahsedilmektedir. Çünkü aktarılan bölümde Allah'ın kadîm, Allah dışındaki mevcudatın ise hâdis olmasıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Bilindiği gibi Ebû Hâşim öncesindeki Allah – âlem ayrımı, Allah'ın zâtî sıfatlarından biri olan kıdem sıfatı merkeze alınarak açıklanmaktaydı. Bu açıklama ise Ebû Ali'nin elinde kemale ermişti. Ebû Ali kıdem mefhumunun ilahlığı iktiza ettiğinin altını kalın çizgilerle çizmiş ve Allah'ın en özel vasfı olarak kadimliği kabul etmişti. Bu sebeple Ehl-i Sünnet'in, Allah'ın zatından ayrı düşünülmemeyeceğini söylüyor olsa da, kadîm sıfatları kabul etmesinin birçok ilah kabulü anlamına geleceğini söylemekteydi (Thiele, 2020: 490). Ebû Hâşim'in kıdem-hudûs ayrımına temas etmeksizin mutlak olarak zat ve sıfatlar üzerinden bir açıklama yapmış olması, Allah'ın Allah olması bakımından diğer zatlardan ayrı olduğuna dikkat çekmek ve böylece zat sıfatına işaret etmek istediğine delalet etmektedir.

Ebu'l-Muîn En-Nesefî'nin Ahvâl Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Değerlendirilmesi

Nesefî, Ebû Hâşim'in, âlim olma durumunun ne zat ne de sıfat dolayısıyla olmadığı iddiasını sebr (Tehânevî, 1996: 1/926) metodunu kullanarak reddetmektedir. Nesefî, Ebû Hâşim'in âlim olmanın zat ve sıfat dolayısıyla olma seçeneklerini iptal etmiş olmasıyla bir üçüncü seçeneği, yani doğru olan kendi görüşünü öne sürmesi gerektiğini ifade eder. Nesefî'ye göre bu üçüncü seçenek ahvâl teorisi'dir. Fakat Nesefî, Ebû Hâşim'i, ahvâl teorisini hiçbir delile yaslanmaksızın öne sürdüğünü düşünmekte ve bu sebepten dolayı onu, bedihî bilgiyi dahî reddeden Sofistlere benzetmektedir. Nesefî, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin yukarıda nakledilen açıklaması üzerinden onu köşeye sıkıştırmak istemekte ve ona, biraz evvel kendisinden aktarmış olduğu âlim olma durumunun zat dolayısıyla olması halinde tüm zatların ve sıfat dolayısıyla olması halinde ise tüm sıfatların âlim olması gerektiğiyle ilgili görüşünden dolayı tıpkı kendisinden önceki Mu'tezile ulemâsının düştüğü hataya düşeceğini ifade etmektedir. Çünkü kendisine göre de Allah'ı âlim, kâdir, mürîd vs. kılan bir hâl bulunmakta ve bu hâllerin de işlev açısından birbirlerinin yerine geçebilmeleri gerekmektedir. Yani Allah'ı kâdir kılacak olan hâlin O'nu âlim, âlim kılacak olan hâlin ise O'nu mürîd kılmaması gerekecektir (en-Nesefî, 1990: 1/214-5). Nesefî'nin bu tenkidinin hakkaniyetli bir tenkit olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü Ebû Hâşim hâli tanımlarken birbirlerine zıt kelimeleri bilinçli seçmekte ve bu durumun şahit âlemde bedihiyata aykırı olduğunun da pekâlâ farkındadır. Ancak kendisi böyle bir açıklamayı hâllerin kendi başlarına herhangi bir değer taşımadıklarını, yalnız Allah'ın zatı ile birlikte bulunabildiklerini ifade etmek amacıyla yapmaktadır. Bununla birlikte sıfat konusunda bir orta yol bulma gayreti içinde olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Kaldı ki Nesefî'nin bu cümlelerinden Ebû Hâşim'in, nazariyesini istinat ettirdiği zat sıfatı kavramına muttali olmadığı anlaşılmalıdır. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere Nesefî'nin aktarmış olduğu pasajda Ebû Hâşim esasen, zat sıfatından bahsetmektedir, hâllerden değil. Bilindiği üzere zat sıfatı bir hâl değil, hâlleri iktiza eden bir sıfattır.

Nesefî, Ebû Hâşim'in, zatın mutlak olarak âlim olmadığını, âlim olan zatı âlim olmayan zattan ayıran bir hâl ile âlim olduğunu söylemesi halinde kendisine, zatın bilinmesini sağlayan bir ilim olan bir manaya âlim olduğu, mutlak olarak âlim olmadığı şeklinde cevap verileceğini söyler. Ebû Hâşim'in selefi olan Mu'tezilî ulemâ ise bu âlimliğin zat ile olduğunu söylemekteydiler (en-Nesefî, 1990: 1/215-6).

Nesefî bu mütalaaların akabinde, Ebû Hâşim ile hayalî olarak bir soru cevap diyalogu gerçekleştirmektedir. Nesefî, Ebû Hâşim'e, açıklaya geldiği hâlin zata mı yoksa zatın dışında bir manaya mı döndüğünü sorar. Ebû Hâşim, zata döneceği cevabını verirse Nesefî onun selefine uymuş olacağını söyler. Zatın dışındaki bir manaya döndüğünü söylemesi halindeyse doğru yolu bulmuş olacağını belirtir. Eğer iki cevaptan birini seçmeyip ikisine de dönmeyeceğini söylemesi halindeyse hata etmiş olacağını çünkü bunun zat ile zatın dışında bir vasıta kabul etme anlamına geldiğini söyler (en-Nesefî, 1990: 1/216). Nesefî de kendisinden sonraki dönemde ahvâl teorisiyle ilgili eleştirilerde sıklıkla karşılaşılabileceği şekilde,

bu teorinin üçüncü hâlin imkânsızlığı nokta-i nazarından ele almaktadır (er-Râzî, 1992: 56; el-Âmidî, 2004: 34; eş-Şehristânî, 2004: 81).

Nesefî, Ebû Hâşim'e soru sormaya devam etmektedir. Ona, hâlin zikredilemez bir şey olduğunu söylemesine rağmen ondan nasıl bahsedebildiğini, onun hakkında nasıl malumat sahibi olabildiğini sorar. Peşinden Allah'ın hâl olmaksızın âlim olamayacağını söylediği halde, Allah'ın âlim olduğunu nasıl öğrendiğini sorar. Yine Ebû Hâşim'e, hâl bilinmeyen bir şey iken ve Allah'ı âlim kılan şey de hâl olduğu halde, bu bilinmezliğe rağmen Allah'ın âlim olduğunu nereden öğrendin, diye sorar. Tekraren Ebû Hâşim'e hâl, hakkında bilgi sahibi olunamayan bir şey olduğu halde onun hakkında nasıl ve nereden bilgi edildiğini sorar (en-Nesefî, 1990: 1/216). Nesefî tenkidini, Ebû Hâşim'in hâlleri tanımlamada kullandığı zikredilemezlik, bilinemezlik ve bilgi sahibi olunamama kavramları üzerine bina etmektedir. Fakat Ebû Hâşim yapmış olduğu tanımda bu kavramların olumlu yönlerini de zikretmekte fakat Nesefî eleştirisini bu kavramlar üzerinden yapmamaktadır.

Tüm bu sorulardan sonra Nesefî, şahit âlemde hâlin, ilmin ve diğer tüm sıfatların lazımı olduğunu, yani hâl olmaksızın hiçbir sıfat fiiliyata geçmeyeceğini ifade eder. O halde Ebû Hâşim'in şu iki durumdan birisini geçerli kabul etmesi gerekecektir; ya şahitle gaibi eşitlemelidir; Bu durumda ne hâl olmadan sıfattan ne de sıfat olmadan hâlden bahsedilebilir çünkü ikisi birbirini gerektiren şeylerdir. Bu durum, ilim sıfatının ispatı konusunda Ehl-i Hakk'ın –Nesefî bu tabirle Mâtürîdiyye'yi kastetmektedir- savunduğu görüşün doğruluğuna delalettir. Bunun neticesinde Ebû Hâşim 'bilinmez olan' bir hâli ispat etmek zorunda kalmayacak ve doğru yolu bulmuş olacaktır. İkinci şık olarak şahit ile gaibi eşit tutmayacak ve sıfatlar olmadan gaip âlemde hâlin varlığını kanıtlamak durumunda kalacaktır. Bu durumda ise iki açıdan çelişki ortaya çıkar:

Çelişkilerden ilki; Kendisini gerektiren şey olan sıfatlar olmadan hâli ispat etmek, âlim olmanın gerek şartı olan hâl olmaksızın sıfatlandırmayı kabul etmek anlamına gelecektir. Bu pasaj bize, Nesefî'nin de tıpkı ahvâl nazariyesini kabul ettiği nakledilen Ehl-i Sünnet kelamcı Bâkîllânî ve Cüveynî'nin düşüncesinde olduğu gibi, hallerin illetlerinin manevî sıfatlar olduğunu kabul ettiğini düşündürmektedir. Çünkü kendisi hâlin sıfatları iktiza ettiğini söylemektedir. Ebû Hâşim'in ise böyle bir şeyi kabul etmesi, onun selefine uymuş ve onların sıfat görüşlerini kabul etmiş olduğuna delalet edecektir. Bu cümlelerin peşinden, Ebû Hâşim'in hâlin, iktiza ettiği şey olduğunu düşündüğü ilim olmaksızın varlığını caiz görmezse, doğru yolu bulmuş olacağını ifade etmesi, Nesefî'nin hâllerin illetleri olarak manevî sıfatları gördüğü düşüncemizi tasdik eder mahiyettedir (en-Nesefî, 1990: 1/217).

Nesefî ikinci çelişki olarak; Ebû Hâşim'in, gerektirdiği şey olan irade olmaksızın gaipte zatı mürîd, aynı şekilde gerektirdiği şey olan kelâm olmaksızın gaipte zatı mütekellim kılan bir hâli kabul etmesini zikreder. Hâlbuki ona göre, gerektirdiği şey olan manevî sıfatlar olmadan zatı âlim, kâdir, bâkî, semî' ve basîr kılan bir hâlin mevcudiyetini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü yukarıda geçtiği üzere Nesefî nezdinde, hâl de olsalar, bunların illetlerinin manevî sıfatlar olması

Ebu'l-Muîn En-Nesefî'nin Ahvâl Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Değerlendirilmesi

gerekmektedir. Aksi yönde bir kabul, açık bir çelişki doğuracaktır (en-Nesefî, 1990: 1/217).

Nesefî, Ebû Hâşim'den nakletmiş olduğu “muhkem fiil failin, kendisini kâdir kılan bir hâle sahip olmasına delildir” şeklindeki görüşünün, kudretin ve dolayısıyla ilmin varlığını kabul ettiğine işaret olduğunu söyler. Çünkü fiil şahit âlemde, kendisini gerektirdiği şeylerden biri olan ilme karşılık gelen hâle delalet ediyorsa, şahit âlemde ilim olmaksızın bu hâlin var olması mümkün değildir. Ayrıca Allah'ın âlim, kâdir ve sair isimlerinin gerektirdikleri şey olan malum, makdur ve diğer taallukları açısından meseleye bakılacak olursa, şahit ve gaibin eşit olmasından dolayı şahitte geçerli olan bu durum gaipte de geçerli olmak durumundadır. Binaenaleyh muhkem ve noksansız fiil hâle, hâlin ise ilme delalet etmesi gerekmektedir (en-Nesefî, 1990: 1/227). Ebû Hâşim'in hâl ile Ehl-i Sünnet'in varlığını kabul ettiği sıfatları birbirinden kesin olarak ayırmasına rağmen Nesefî, Ebû Hâşim'in düşüncesini açıklama metoduna uygun olmayan bir şekilde farklı hâllerin farklı manevî sıfatlara delalet ettiğini söylemektedir.

Yapmış olduğu bu açıklamadan sonra Nesefî, Ebû Hâşim'in görüşünü, kelâm ilminin yaygın bir usulü olan ve birçok âlim tarafından kullanılan sıralı sorular yönelterek sorgulamaktadır. Nesefî Ebû Hâşim'e, eğer muhkem ve noksansız fiil, faili âlim kılan bir hâle delalet ediyor ve dolayısıyla hâl muhkem ve noksansız fiilin medlulü ise, bu hâl bilinen bir şey midir yoksa bilinmeyen bir şey midir, sualini yöneltir. Ebû Hâşim yukarıdaki soruya cevaben hâlin bilinen bir şey olduğunu söylerse, görüşünü terk etmiş olacaktır. Eğer ki bilinmeyen bir şey olduğunu söylerse, Nesefî'ye göre hezeyanda bulunmuş olacaktır. Çünkü delil ile medlulün irtibatı açısından, hâle delalet eden muhkem ve noksansız fiil bilinen bir şey olduğundan, medlul olan hâlin de bilinen bir şey olması gerekir. Delilin bilindiği yerde medlulün bilinmeyebileceği kabul edilirse, muhkem ve noksansız fiil olan delil mevcutken medlul olan fail zatın bilinip bilinemeyeceğinin muallakta kaldığı kabul edilmiş olur. Buysa delil ile medlul arasındaki ilişkiye aykırı bir durumdur (en-Nesefî, 1990: 1/227).

Bu cümleden hareketle Ebû Hâşim'e, muhkem fiilin hâle delalet edip etmediği sorulur. Ebû Hâşim etmediği şeklinde bir cevap verirse, hâl ile ilgili mesele kapanmış olur. Fakat pek tabii Ebû Hâşim'den böyle bir cevap vermesi beklenemez. Eğer delalet edeceğini söylerse, kendisine, bir şey hakkında delalet bulunduğu ve delaletin şartlarının tamamıyla sahih olduğunda, medlulün nasıl bilinen bir şey olmayacağı sorularak mukabelede bulunulur. Nesefî muhkem fiil ile hâli delil – medlul ilişkisi kapsamında değerlendirerek, delil olarak değerlendirilen muhkem fiilin bilinen bir şey olmasına rağmen medlul kabul edilen hâlin bilinmeyen bir şey olarak açıklanmasının çelişki barındırdığına işaret etmektedir. Yine kendisine; muhkem ve noksansız fiil hâle delalet eder ve hâl de bilinmeyen bir şey olursa, failin âlim olduğunu ve âlimin hâlin gerektirdiği şeylerden biri olduğunu nasıl bilebildiği sorusu yöneltilir. Çünkü bir fiili gerçekleştireni bilmek, o fiilin kendisini de bilmeyi gerektirir (en-Nesefî, 1990: 1/227). Nesefî burada eleştirilerini delil – medlul ilişkisi üzerine kurmakta ve hâlin bu ilişki dışında anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Fakat durum böyle olsaydı, Nesefî'nin biraz evvel söylediği gibi hâl ile Ehl-i

Sünnet'in anladığı şekilde bir sıfat anlayışı arasında herhangi bir fark kalmayacaktı. Fakat Ebû Hâşim'in ifade ettiği hâl ile bu açıklamaların bağdaşması mümkün değildir.

Nesefî, artık meseleyi sonlandırma adına Ebû Hâşim'e nihai suallerini yöneltir. Kendisine; muhkem ve noksansız fiilin hâle delalet ettiği kabul edilirse bu hâl doğrudan zata mı yoksa zatın dışında bir manaya mı delalet edeceği sorusunu yöneltir. Ebû Hâşim bu soruya, doğrudan zata delalet eder, şeklinde bir cevap verirse, babası Ebû Ali'nin yolunu tutmuş olacaktır. Eğer ki soruya, zatın dışında bir manaya delalet edeceği şeklinde bir cevap verirse, hâl olarak isimlendirdiği hatalı görüşünden vazgeçmeye karar vermiş demektir (en-Nesefî, 1990: 1/228). Nesefî yine Ebû Hâşim'i kendi idrak hudutları dâhiline çekmek suretiyle alt etmeye gayret etmektedir. Fakat Ebû Hâşim hâl teorisini dillendirirken, zaten bu iki görüşün dışında ve arasında bir düşünce sistemi inşa etmeye çalışmaktadır. Bu sebeple Nesefî'nin ilzam etme gayesiyle sorduğu tüm sorular ve yapmış olduğu açıklamalar, Ebû Hâşim'in görüşüne tam olarak muttali olmadığını göstermektedir.

6. SONUÇ

Nesefî, kendisinden sonra birçok kelimâ âlimi gelmiş olmasına rağmen, İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) kapalı dilinin anlaşılır kılınması ve görüşlerinin sistematize edilmesinde oynadığı rol dolayısıyla Mâtürîdiyye mezhebi içerisinde çok önemli bir mevkiye sahiptir. Mezhep görüşlerini sistematize etme işini ise *Tebssratü'l-edille* isimli kitabını telif ederek gerçekleştirmiştir. Bu eserde hemen hemen tüm kelimâ konulara değinmiş olan Nesefî, incelememize konu olan Allah'ın sıfatları meselesine de geniş bir bölüm ayırmıştır. Konuyla ilgili neredeyse her görüşe değinen müellif, zikrettiği tüm görüşleri, o görüşün sahibinin ismini de zikrederek ele almıştır. Konunun büyük çoğunluğunu Mu'tezilî sıfat görüşlerine hasreden Nesefî, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin ahvâl teorisine de geniş yer ayırmıştır. Nesefî ahvâl teorisine ilgili eleştirilerini üçüncü halin imkânsızlığı, bilinebilirlik – bilinemezlik ve varlık – yokluk gibi zıt kavramların aynı tanımda kullanılması, bilginin tanımı olmayan bir şey hakkında malumat sahibi olunamayacağı üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Tüm bu eleştirilerin ortak noktası, temel akli ilkelere aykırılıktır. Nesefî'ye göre bu teori henüz baştan yanlış bir zemine oturmaktadır. Çünkü müteal bir varlık olan Allah ile ilgili de olsa, yapılan hiçbir açıklama akli ilkelerle çelişmez. Görüşlerini müdellel bir şekilde kaleme almaya gayret eden ve bunu telif ettiği bu önemli eseri *Tebssratü'l-edille*'de büyük ölçüde gerçekleştirmiş olan Nesefî'nin bu usulünü, ahvâl teorisini ele alırken de aynı şekilde gerçekleştirebildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Pek tabii ahvâl teorisine ilgili objektif tenkitleri de bulunuyor olmasına rağmen bu teoriyle ilgili genel Ehl-i Sünnet bakış açısından farklı düşünmediği görülen müellif, karşıt olarak konumlandığı bu görüşü kendi anlayışı çerçevesinde değerlendirmekte ve Ebû Hâşim'in bu teoriyi ortaya koymasındaki gayeyi iskaladığı görülmektedir. Örneğin Ebû Hâşim'in sisteminde çok önemli bir yeri bulunan zat sıfatı kavramsallaştırmasını yanlış yorumlayan Nesefî, bu sıfatı manevî sıfat olarak kabul etmiş ve yanlış bir çıkarımda bulunmuştur. Keza Ebû Hâşim'in sıfat tanımında

Ebu'l-Muîn En-Neseffî'nin Ahvâl Teorisine Yönelik Eleştirilerinin Değerlendirilmesi

kullandığı zıt muhtevalı kelimeler kullanması, Allah'ın müteal bir varlık olması dolayısıyla O'nun sıfatlarının başka varlıkların sıfatları gibi düşünülemeyeceği kabulüyle ve O'na has bir tarzda anlaşılması gerektiğini düşünmesi dolayısıyladır. Ebû Hâşim hallere varlık ile yokluk arasında üçüncü bir konum tayin etmez. Hallerin tamamıyla Allah'a bağlı şekilde mevcudiyetlerinden bahsedilebilmektedir. Allah'ın sıfatları konusu başlı başına problem içeren bir konudur. Ebû Hâşim'in akli sınırları zorlayan açıklamalarıyla birlikte konu daha da çetrefilleşmektedir. Ahval teorisi her ne kadar zor anlaşılır bir tez olsa da, haddizatında Neseffî'nin getirmiş olduğu eleştirilerin büyük bir kısmının teorisinin ana omurgasıyla ilgili objektiflikten uzak eleştiriler olduğu kabul edilmelidir. Hal böyle olunca Ebû Hâşim'in meseleye getirmek istediği bu yeni soluk ne yazık ki hakkıyla anlaşılammaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülcebâr, K. (t.y.). *Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*. (F. Seyyid, Dü.) Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr.
- Aydınlı, O. (2010). *Akılci Din Söylemi – Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*. Ankara: Hititkitap Yayınevi.
- Aydınlı, O. (2013). *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci – Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l-Hüzeyl Allaf*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Aydınlı, O. (2018). *Doğuşundan Büyük Selçuklulara – Mu'tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Bardakcı, S. (2010). *Ebu'l-Muîn en-Neseffî'de Allah İnsan İlişkisi*. Konya: Adal Ofset.
- Cârullah, Z. (1974). *el-Mu'tezile*. Beyrut: el-Ehliyye li'n-Neşr ve't-Tevzih.
- Dağ, M. (1987). İmam el-Harameyn el-Cüveynî'de Nedensellik Kuramı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35-53.
- Demir, O. (2008). Cüveynî'de Ahval Teorisi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 59-78.
- el-Âmidî, S. (2004). *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l-keâm*. (A. F. el-Mezîdî, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Bağdâdî, A. (2016). *Ehl-i Sünnet Akâidi – Kitâbu Usûlu'd-dîn*. (Ö. Aydın, Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- el-Cüveynî, İ.-H. (2012). *İnanç Esasları Kılavuzu – Kitâbü'l-İrşâd*. (A. Baloğlu, M. İlhan, S. Yılmaz, & F. Sancar, Çev.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Eş'arî, E.-H. (2019). *Makâlâtü'l-islâmiyyîn - İlk Dönem İslâm Mezhepleri*. (Ö. Aydın, & M. Dalkılıç, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- el-İsferâyînî, E.-M. Ş. (1983). *et-Tebîr fi'd-dîn*. (K. Y. el-Hût, Dü.) Âlemü'l-Kütüb.
- el-Mağribî, A. A. (1995). *el-Firaku'l-keâmîyyetü'l-islâmiyye*. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- en-Neseffî, E.-M. M. (1990). *Tebîratü'l-edille fi usûli'd-dîn* (Cilt 1). (C. Salame, Dü.) Dımaşk: el-Mehadu'l-İlmiyyu'l-Fransiyyu li'd-Dirâsâti'l-Garbiyyeti.
- en-Nisâbü'rî, S. b. (2010). *el-Gunye fi'l-keâm* (Cilt 1). (M. H. Abdülhâdî, Dü.) Kâhire: Dâru's-Selâm.

- er-Râzî, F. (1992). *Muhassalu efkârî'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*. (T. A. Sa'd, Dü.) Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye.
- er-Râzî, F. (2019). *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe: el-Muhassal*. (E. Altaş, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- eş-Şehristânî, M. b. (1968). *el-Milel ve'n-nihal* (Cilt 1). (A. M. el-Vekil, Dü.) Kahire: Müessesetü'l-Halebî ve Şürekâhu.
- eş-Şehristânî, M. b. (2004). *Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-keâm*. (A. F. el-Mezîdî, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Fûrek, E. B. (1985). *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhû*. (M. M. Ali, Dü.) Beyrut: Âlemu'l-Kütüb.
- Karadaş, C. (2003). *Bâkallânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru*. Bursa: Arasta Yayınları.
- Keskin, H. (1996). *İslâm Düşüncesinde Allah - Alem İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Koloğlu, O. Ş. (2017). *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öğmüş, H. (2009). Mu'tezile'nin Müşebbihe Algısını Oluşturan Amiller: Sıfat Ayetleri Bağlamında Bir Tahlil. *Marife*, 141-155.
- Özler, M. (1995). *İslâm Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Nûn Yayıncılık.
- Özler, M. (2016). İlâhî İsim ve Sıfatlar. Ş. A. Düzgün (Dü.) içinde, *Kelam El Kitabı* (s. 229-271). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Rîde, M. A. (1946). *İbrâhîm Seyyâr en-Nazzâm ve ârâuhu'l-keâmîyyeti'l-felsefiyye*. Kahire: Matbaatu Lecneti't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr.
- Tehânevî, M. A. (1996). *Keşşâfu istlâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. (A. Dahrûc, Dü.) Lübnan: Mektebetü Lübnan.
- Thiele, J. (2020). Ebû Hâşim el-Cübbâi'nin (ö. 321/933) "Hâller (Ahvâl) Teorisi ve Bunun Eş'arî Kelâmcılar Tarafından Uyarlanması. S. Schmidtke (Dü.) içinde, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı* (O. Ş. Koloğlu, Çev., s. 481-505). İstanbul: Küre Yayınları.
- Türker, Ö. (2008). Eş'arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî'nin Yöntem Eleştirileri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1-23.
- Wolfson, H. A. (2016). *Kelâm Felsefeleri*. (K. Turhan, Çev.) İstanbul: Kitabevi.

**ПРОБЛЕМЫ И ВЫЗОВЫ ИНДЕКСА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
ПУТЕШЕСТВИЙ И ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

**AZERBAIJAN'DA SEYAHAT VE TURİZM REKABETÇİLİK ENDEKSİNİN SORUN VE
ZORLUKLARI**

**PROBLEMS AND DIFFICULTIES OF AZERBAIJAN'S TRAVEL AND TOURISM
COMPETITIVENESS INDEX**

Наргиз ГАСАНЛЫ*

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются индексы доверия в сфере путешествий и туризма в Азербайджане. Исследование основано на отчете об индексе конкурентоспособности путешествий и туризма за 2019 год для 140 стран, проведенном всемирным экономическим форумом в сотрудничестве с Deloitte, Международной ассоциацией воздушного транспорта (IATA) и Международным союзом охраны природы (IUCN), World Туристическая организация (ЮНВТО). Согласно отчету Всемирного совета по путешествиям и туризму (WTTC), рейтинг и положение Азербайджана среди 140 обследованных стран анализируются в следующих ключевых областях: (1) нормативно-правовая база путешествий и туризма; (2) бизнес-среда и инфраструктура в сфере путешествий и туризма; и (3) политика в области путешествий и туризма и улучшение условий жизни, (4) культурные и природные ресурсы. Позиция Азербайджана в отчете взята из исследования того, что сделали Оджо, Бусайо и Раджа Юсоф в 2014 году, и подвергается пятибалльной шкале Лайкерта: 1–30, отлично; 31–60, хорошо, 61–90, средний 91–120 и 121 и выше, плохо с точки зрения простоты перевода. Результаты показывают, что нормативно-правовая база путешествий и туризма, поддерживающая инвестиции в туризм в Азербайджане, не обнадеживает, а текущее состояние деловой среды и инфраструктуры Азербайджана в сфере путешествий и туризма не способствует инвестициям в туризм и человеческим, культурным и природным ресурсам, необходимым для путешествий. Инвестиции в туризм в Азербайджане находятся в плачевном состоянии. В свете результатов исследования предлагаются различные решения для повышения конкурентоспособности туристического сектора в Азербайджане.

Ключевые слова: Индекс путешествий Азербайджана, Конкуренция, Отчет WEF.

* ORCID: [0000-0002-3705-071X](https://orcid.org/0000-0002-3705-071X), Сельчукский университет, Институт социальных наук, факультет управления туризмом, доктортотант философии по управлению туризмом, Конья, Турция. hasanli.nergiz@mail.ru

ÖZET

Makalede Azerbaycan'daki seyahat ve turizm işletmelerin güven endeksleri incelenmektedir. Çalışma, dünya ekonomik forumu tarafından Deloitte, Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) ve Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ile işbirliği içinde yürütülen 140 ülkenin 2019 seyahat ve turizm rekabet edebilirlik endeksi raporuna dayanmaktadır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) raporuna göre, Azerbaycan'ın ankete katılan 140 ülke arasındaki sıralaması ve konumu şu kilit alanlarda analize tabi tutulmuştur : (1) seyahat ve turizm düzenleme çerçevesi; (2) seyahat ve turizm iş ortamı ve altyapısı; ve (3) seyahat ve turizm politika ve şart iyileştirilmesi, (4)kültürel ve doğal kaynaklar. Azerbaycan'ın rapordaki konumu, Ojo, Busayo ve Raja Yusof'un 2014 yılında yapmış oldukları çalışmadan alınarak beş puanlık likert ölçeğine tabi tutulmuştur: 1-30, mükemmel; 31-60, iyi, 61-90, orta 91-120 ve 121 ve üzeri yukarıda, yorumlama kolaylığı açısından zayıf. Bulgular, Azerbaycan'da turizm yatırımını destekleyen seyahat ve turizm düzenleyici çerçevesinin cesaret verici olmadığını, Azerbaycan seyahat ve turizm iş ortamının ve altyapısının mevcut durumunun turizm yatırımını ve seyahat için gerekli insan, kültür ve doğal kaynakları teşvik etmediğini göstermektedir. Azerbaycan'da turizm yatırımını üzücü bir durumda. Bulgular ışığında, çalışma Azerbaycan'da turizm sektörünün rekabet endeksini geliştirmek için çeşitli çözümler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Seyahat Endeksi, Rekabet, WEF raporu.

ABSTRACT

This article examines the travel and tourism business confidence indexes in Azerbaijan. The study is based on the 2019 travel and tourism competitiveness index report of 140 countries, conducted by the world economic forum in collaboration with Deloitte, the International Air Transport Association (IATA) and the International Union for Conservation of Nature (IUCN), the World Tourism Organization (UNWTO). According to the World Travel and Tourism Council (WTTC) report, Azerbaijan's rank and position among 140 countries surveyed are analyzed in the following key areas: (1) the travel and tourism regulatory framework; (2) travel and tourism business environment and infrastructure; and (3) travel and tourism policy and condition improvement, (4) cultural and natural resources. Azerbaijan's position in the report is taken from the study of what Ojo, Busayo and Raja Yusof did in 2014, and is subjected to a five-point likert scale: 1-30, excellent; 31-60, good, 61-90, medium 91-120 and 121 and above, poor for ease of interpretation. The findings show that the travel and tourism regulatory framework supporting tourism investment in Azerbaijan is not encouraging, and the current state of the Azerbaijani travel and tourism business environment and infrastructure does not encourage tourism investment and the human, cultural and natural resources required for travel. Tourism investment in Azerbaijan is in a sad state. In the light of the findings, the study suggests various solutions to improve the competitiveness index of the tourism sector in Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan Travel Index, Competition, WEF report.

Введение

Считается, что конкурентоспособность - это сочетание институтов, политики и факторов, определяющих результаты деятельности страны. Ожидается, что повышение конкурентоспособности в стране привлечет инвестиции и увеличит производительность, объем производства и доходы в целом, что, в свою очередь, повысит благосостояние населения страны. Благодаря положительному вкладу внешних факторов, в некоторых странах и регионах предприятия становятся более

эффективными операционными компаниями. Эти страны становятся странами с высоким конкурентным преимуществом (Ulengin и др., 2012: 12).

В странах с высокими конкурентными возможностями предприятия стремятся привлечь внимание различных секторов. Поскольку экономический эффект туризма впечатляет, индустрия туризма рассматривается многими странами как мощный экономический ресурс. В этом смысле страны международного туристического рынка постоянно ищут что-то новое, чтобы удовлетворить потребности клиентов. Другими словами, гонка между популярными странами с точки зрения путешествий подталкивает страны к поиску новых способов получения конкурентного преимущества (Kayar и Kozak, 2008: 72-85).

Качество, цена, ассортимент товаров и услуг, производимых страной, регионом или компанией, является показателем ее конкурентоспособности по сравнению с конкурентами.

Разработка модели конкуренции в туристическом секторе и определение факторов, влияющих на конкурентоспособность; Это очень помогает представителям отрасли и правительствам определять сильные и слабые стороны различных туристических зон, увеличивать количество путешественников и туристические расходы, а также добиваться экономического развития. В этом контексте усиление конкуренции за общество означает предоставление новых возможностей трудоустройства и лучших условий жизни. Путь инноваций и экономического роста - это создание богатства, которое может быть получено за счет повышения конкурентоспособности (Bahar, 2004: 30).

1. Конкуренция В Туризме

Концепция туризма была впервые введена Гайер-Фойлером в 1950 году. Согласно этому определению: «туризм определяется как событие, характерное для периода» современной эпохи », основанное на вере в то, что природа приносит счастье людям и позволяет нациям и сообществам приблизиться друг к другу » (Kozak et al., 2019: 1).

Конкуренция в туризме, постоянное развитие рынка и прибыльность должны поддерживаться и улучшаться (d'Hauteserre, 2000: 23). Чтобы получить конкурентное преимущество в туристическом секторе, прежде всего, альтернативные направления предлагают любые туристические возможности и возможности для потенциальных посетителей (Dwyer and Kim, 2003: 369).

Многие исследователи в своих исследованиях пытаются определить факторы, влияющие на конкурентоспособность в туризме (Crouch and Ritchie, 1999: 137-152; Kozak and Rimmington, 1999: 273-283; Dwyer et al. 2000: 9-22; Mikhailich, 2000: 65- 78 .; Dwyer et al., 2001: 30; Inal, 2003: 10; Enright and Newton, 2004; Bahar and Kozak, 2005: 139-152; Claver-Cortes et al. 2007: 727-745; Crouch, 2007: 20; Kozak, 2007: 419-425; Hong, 2008; Smith, 2010: 105-130; Angelkova et al., 2012: 221-227; Dimoska and Trimtsev, 2012: 279-288).

Crouch и Ritchie (1999: 150) попытались объяснить факторы и термины, определяющие конкурентоспособность целей, используя стандартное предложение. Согласно этому; конкурентный аспект предлагает качественную жизнь живущим там людям. Другими словами, конкурентоспособность дестинации зависит от экономических, социальных и экологических условий, предлагаемых людям, живущим там. Вот как Inal (2003: 10) определил ключевые факторы, влияющие на конкуренцию в его работе; Экономические показатели, деятельность правительства, эффективность бизнеса, исследования инфраструктуры, инновации и инвестиции

Проблемы И Вызовы Индекса Конкурентоспособности Путешествий...

схожи. С другой стороны, Mikhalich (2000) определяет конкуренцию в пункте назначения с экологической точки зрения, разделяя компоненты путешествия как естественные и искусственные в экологической, социокультурной и туристической среде. Экологические ценности принимаются как главный фактор, определяющий конкурентоспособность регионов. Сохранение красивых ландшафтов, органических построек, чистой воды, воздуха и разнообразия видов может обеспечить конкурентное преимущество туристическим направлениям.

В 2007 году в исследовании Крауча наиболее подробно изучалась конкуренция в сфере туризма. Он заявил, что в долгосрочной перспективе наиболее конкурентоспособное направление предоставит гражданам наилучшие возможности. Конечно, он также говорит, что получение этой конкурентоспособной энергии должно поддерживать ее целевое развитие на устойчивой основе (Crouch 2007: 20).

Dwyer et al. (2001: 30) туристическая страна или регион; его развитие, успех и конкурентоспособность по сравнению с конкурентами связаны с конкурентоспособными ценами на продукцию туристической отрасли страны. Направленная ценовая конкуренция основана на ценовой конкуренции в других подсекторах, которые предоставляют товары и услуги посетителям. Конкурентоспособность месторождений зависит от факторов, влияющих на микро- и макросреду.

2. Факторы, Влияющие На Конкурентоспособность В Туристическом Секторе.

Всемирный экономический форум (ВЭФ) провел исследование, чтобы измерить конкурентные факторы аспектов. Отчет о конкурентоспособности путешествий и туризма (ТТСР) был впервые выпущен в мире в 2007 году. Опубликован Форумом Глобального экономического форума. Основным элементом Отчета о конкурентоспособности путешествий и туризма является Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма (ТТСИ), который представляет собой общую стоимость конкурентоспособности путешествий и туризма каждой страны. Всемирный экономический форум продолжает свой подход к Индексу конкурентоспособности путешествий и туризма для измерения факторов и политики, которые делают туризм и туристические секторы привлекательными в разных странах (Mazanec and Ring, 2011: 728).

Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма (ТТСИ) делит конкурентные переменные на три категории. Эти категории:

1. Факторы окружающей среды;
2. Улучшение туристической политики и условий;
3. Инфраструктура;
4. Культурные и природные ресурсы.

Эти четыре субиндекса состоят из 14 критериев. Это; бизнес-среда, экологическая устойчивость, безопасность и защита, здоровье и гигиена, приоритеты путешествий и туризма, инфраструктура воздушного транспорта, инфраструктура автомобильного транспорта, инфраструктура туристических услуг, инфраструктура информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), ценовая конкуренция на рынке технологий и технологий, человеческие ресурсы и рынок труда, международный голод, природные ресурсы, культурные ресурсы и ресурсы для деловых поездок (WEF, 2019: 11).

Таблица 1. Факторы Конкуренции В Индексе Конкурентоспособности Путешествий И Туризма

Факторы окружающей среды	Политика и условия, способствующие развитию туризма	Инфраструктура	Природные и культурные ресурсы
Бизнес среда	Приоритеты T&T	Инфраструктура воздушного транспорта	Природное ископаемое
Безопасность и охрана	Международный голод	Инфраструктура автомагистралей	Культурные и деловые поездки
Здоровье и гигиена	Ценовая конкуренция T&T	Инфраструктура туристических услуг	
Человеческие ресурсы и рынок труда	Экологическая устойчивость		
Информационные и коммуникационные технологии			

Источник: WEF (World Economic Forum). (2019), Отчет о конкурентоспособности путешествий и туризма 2019.

2.1. Факторы Окружающей Среды

Общие правила, необходимые для туристической деятельности в стране, относятся к подгруппам факторов, описанных выше. Экологические факторы; разделены на пять подгрупп. Они подготовлены для рабочей среды, безопасности, здоровья и гигиены, человеческих ресурсов и рынка труда, а также использования информационных технологий (WEF, 2015). Эти факторы напрямую связаны с экономическим ростом стран и важны для всех предприятий, включая туристический сектор (Crotti & Misrahi, 2015).

Ниже представлена информация о субфакторах, связанных с факторами окружающей среды;

Деловая среда: этот подфактор касается того, может ли страна создать благоприятную политическую среду для ведения бизнеса предприятиями. Этот подфактор включает права собственности в стране, заявки на прямые иностранные инвестиции, юридические правила арбитража, сделки с лицензиями и затраты на строительство, операции с лицензиями на ведение бизнеса, затраты на открытие

Проблемы И Вызовы Индекса Конкурентоспособности Путешествий...

бизнеса, налогообложение (WEF, 2015). Исследования показывают, что существует значительная взаимосвязь между экономическим ростом и защитой прав собственности и эффективностью правовой базы. Аналогичным образом соображения налоговой и конкурентной политики влияют на производительность и продуктивность страны. Кроме того, стоимость строительства в стране и время, необходимое для получения разрешения на строительство, важны для развития туристического сектора. Все эти аспекты составляют параметры фактора рабочей среды (Crotti and Misrahi, 2015: 6).

Безопасность и защищенность: этот подфактор экологических факторов связан с защитой жизни туристов, работников туризма и других людей, проживающих в принимающей стране, а также с экономической целостностью туристов (Bello, et al., 2014: 4). Безопасность - важный фактор, определяющий конкурентоспособность туристической отрасли страны. Туристы и туристические инвесторы не путешествуют и не инвестируют в регионы или страны, которые они считают рискованными с точки зрения безопасности. Поэтому этот фактор важен для развития туристической отрасли. Этот подфактор учитывает терроризм, насильственные и общеуголовные преступления, практику полицейских служб (WEF, 2015).

Здоровье и гигиена: этот подфактор включает вопросы, связанные с созданием и поддержанием благоприятной среды для здоровья (Bello, et al., 2014: 4). Вопросы здоровья и гигиены важны для конкурентоспособности туристического сектора. Доступ к здоровой питьевой воде и передовой санитарии, что необходимо для здоровья и комфорта туристов, качества медицинских и медицинских услуг в стране, количества коек, состояния оборудования и оборудования, эпидемий и принятых мер. в этом подфакторе (WEF, 2015). Человеческие ресурсы и рынок труда: наличие достаточного количества квалифицированных человеческих ресурсов в экономике облегчает доступ к коллегам, необходимым отрасли (Jennifer and Thea, 2013).

В этом контексте очень важно развивать важные человеческие ресурсы и обеспечивать необходимое обучение для развития туризма. В этом поднаправлении оценивается, в какой степени зарубежные страны могут развивать свои способности посредством образования и профессиональной подготовки, и насколько хорошо эти навыки используются на эффективном рынке труда. Проблемы, включая производительность труда, нехватку рабочей силы и участие девочек в трудовой жизни, - это другие проблемы, оцениваемые с помощью этого компонента (Crotti and Misrahi, 2015: 6).

Применение компьютерных технологий: в настоящее время статистические технологии широко используются во всех отраслях. В результате важность онлайн-услуг и коммерческих деловых операций в сфере туризма возрастает день ото дня. Примером этой ситуации является тестирование ввода-вывода в пути и пребывания в сети. Текущее состояние инфраструктуры в стране, которое включает общественное страхование и качество электроснабжения, практический подкомпонент информационных технологий, а также возможности компаний и людей оценивается с точки зрения доступности и использования линейных услуг (Crotti and Misrahi, 2015, 7).

2.2. Предоставьте Туристическую Политику И Условия

Политика туризма и условия стимулирования; в основном он направлен на оценку очень конкретной политики и стратегических перспектив, связанных с туристическим сектором (Crotti and Mysrahi, 2015: 8). Вопросы, связанные с туристической политикой и благоприятными условиями, оцениваются путем определения субфакторов, специально подготовленных для этого сектора.

Приоритеты туризма, международная открытость, ценовая конкуренция, экологическая устойчивость были определены как субфакторы этого фактора (WEF, 2019: 15).

Приоритеты туризма и путешествий: степень, в которой правительства отдают приоритет туризму, оказывает значительное влияние на конкурентоспособность туристического сектора страны. Другими словами, приоритизация сектора и государственного сектора, перевод средств на туристические проекты и координация необходимых действий и ресурсов для развития сектора повышают конкурентоспособность сектора. Стабильность государственной политики положительно влияет на способность сектора привлекать частные инвестиции. Кроме того, правительства играют важную роль в национальных туристических маркетинговых кампаниях (Crotti and Misrahi, 2015: 7).

Международная открытость: создание конкурентоспособной индустрии туризма требует определенной открытости и простоты путешествий. Ограничительные меры, такие как заявления на получение визы с отягчающими обстоятельствами, могут снизить туристический спрос в стране. Субфактор международной открытости включает двусторонние соглашения о воздушных сообщениях, которые могут повлиять на авиаперелеты, региональные торговые соглашения, которые позволяют предоставлять туристические услуги мирового класса и т. Д. Он охватывает темы (Crotti and Misrahi, 2015: 7).

Ценовая конкуренция: низкие цены являются привлекательным фактором для туристов, путешествующих по стране, но они также стимулируют инвестиции в сектор. Под ценовой конкуренцией понимаются сборы на авиабилеты, аэропортовые сборы, сравнительные расходы на отели, дорожные расходы и другие статьи затрат, которые влияют на паритет покупательной способности (Crotti and Misrahi, 2015: 7).

Экологическая устойчивость: важность природной среды в туристической привлекательности неоспорима. Следовательно, политика, направленная на защиту экологической устойчивости и связанных с ней факторов, важна для страны для сохранения ее естественной привлекательности и привлекательности в качестве туристического направления и получения конкурентных преимуществ в будущем (Crotti and Misrahi 2015). В этом подпункте оцениваются такие факторы, как организационная практика государства, состояние водных и лесных ресурсов, прибрежное рыболовство и морские районы (WEF, 2019: 15).

2.3. Факторы Инфраструктуры

Этот фактор связан с авиаперелетами, наземным транспортом и туристическими услугами, арендой автомобилей и другими причинами в каждой стране. Он состоит из подфакторов инфраструктуры туристических услуг, которые оценивают общие туристические услуги, включая услуги гостиничных номеров высокого класса, дополненные услугами (WEF, 2019: 17).

Инфраструктура воздушного транспорта. Воздушный транспорт должен быть важным и легкодоступным для людей, путешествующих из одной страны в другую или внутри страны (Jennifer et al., 2013: 14). В этом подпункте оценивается количество авиаперелетов, количество рейсов, плотность аэропортов, количество операций авиакомпаний и качество авиаперелетов на внутренних и международных рейсах (WEF, 2019: 17).

Наземный транспорт и инфраструктура связи: легкий доступ к туристическим достопримечательностям и бизнес-центрам, а также эффективная доступность объектов важны для индустрии туризма. В контексте этого подпункта считается, что

Проблемы И Вызовы Индекса Конкуентоспособности Путешествий...

сеть автомобильных и железных дорог соответствует международным стандартам (WEF, 2019: 17).

Инфраструктура туристических услуг: соответствующие средства размещения, курорты и развлекательные центры могут иметь важное значение для конкурентного преимущества страны (Crotti et al. 2015: 7). В рамках этого подфактора оцениваются аренда автомобилей и т. Д. Общие туристические услуги оцениваются, включая услуги гостиничных номеров высокого класса, дополненные услугами (WEF, 2019: 17).

2.4. Природные И Культурные Ресурсы

В рамках этого фактора рассматриваются основные причины, побуждающие людей путешествовать. Суб-измерения природных ресурсов, культурных ресурсов и деловых поездок являются объектами, оцениваемыми этим фактором, а естественная привлекательность измеряется как часть этого фактора. Качество окружающей среды, богатство ландшафта и фауны, виды и количество животных, заповедники и национальные парки включены в оценку, особенно в области природного наследия ЮНЕСКО в стране. Кроме того, в оценки ЮНЕСКО достопримечательностей всемирного культурного наследия в стране, количество соответствующих стадионов, на которых могут проводиться крупные спортивные мероприятия, и цифры поиска в Интернете, которые могут указывать на интерес к культурным ресурсам страны (WEF, 2019: 18).

Культурные ресурсы и деловые поездки. Еще одним фактором, влияющим на конкурентоспособность туристического сектора, является культурное богатство страны. В рамках фактора культурных ресурсов в стране есть достопримечательности, признанные объектами всемирного наследия ЮНЕСКО. Кроме того, факторы, включенные в оценки, включают доступные номера стадионов, на которых могут проводиться крупные спортивные мероприятия, и цифры онлайн-поиска, которые могут указывать на интерес к культурным ресурсам страны. Кроме того, международные встречи и деловые встречи, проводимые в стране, входят в число вопросов, рассматриваемых этим подфактором (Crotti and Misrahi, 2015: 8-9).

3. Процесс Развития Туризма В Азербайджане И Его Место В Экономике.

Начало исследований в области туризма в Азербайджане датируется 80 лет назад. Решением ЦИК СССР от 7 апреля 1936 года туризм и туристическая деятельность в стране переданы Центральному совету Всеобщего союза Альянса Хемкарс. Соответственно, Ассоциация «Генеральный Альянс Пролетарского Туризма и Добровольцев Путешествий» прекратила свою деятельность, и Департамент Туризма и Путешествий в Азербайджане начал работу в системе УНМŞ (Центральный Совет Генерального Альянса Альянса Хемкарс). В зависимости от этих изменений в 1936 году было создано Пролетарское управление туризма и путешествий Центрального исполнительного комитета Азербайджана. Целью создания этого филиала является развитие туризма и путешествий среди крестьянских и рабочих масс, а также укрепление его политическая деятельность. лидерство (Hüseynov ve Efendiyeva, 2007). В последующие годы в сфере туризма и путешествий Азербайджана произошли некоторые изменения и инновации. Финансовые ресурсы, выделяемые на туризм, увеличиваются с каждым годом, и появляются новые виды услуг, такие как туристические поезда, речные суда и круизные маршруты по Каспийскому морю, чтобы удовлетворить потребности людей в отдыхе (Hesenov, 2012).

В 1963 году - туристический клуб в Баку, туристический лагерь «Каспий» в Набранде; В 1965 году туристические офисы были открыты в Баку, двумя годами позже в Гяндже, Ленкорани, Сумгаите, Нафталане и Баку, Мардакяне. Туристические базы «Дружба» в Загатале в 1970 году, в Шуше в 1972 году, в Гебеледе в 1975 году и в городе Набрань Хачмазского района; В Баку открылась гостиница «Карабах». Кроме того, в те же годы были открыты туристические офисы в Ханкенди и Мингячевире. По мнению экспертов, интересующихся туристическим сектором, 1987 год был успешным для азербайджанского туризма. В том же году прибыло 50 тысяч туристов из-за рубежа и 250 тысяч туристов из различных регионов СССР. Более 2,5 миллионов человек участвуют в туристических поездках, организованных туристическими бюро (Rahimov, 2009: 5-6).

С 1985 по 1986 год активно развивались туристические достопримечательности, созданные в городах Нахчыван, Гянджа, Хан-Канди, Сумгаит и Мингячевир. Он создает туристические объекты, в которых в 1837 году работало более 124 тысяч человек (Hesenov, 2012).

В 1984 году Кабинет Министров Азербайджанской Республики принял Постановление № 381. В этом Постановлении был разработан план развития туризма в Азербайджанской Республике до 2000 года. Согласно этому плану будет открыто 7 700 единиц жилья для населения в 1990 году и 21 300 различных туристических объектов в 2000 году. На первом этапе 70% запланированных целей будут на побережье Каспийского моря и 30% в других частях страны. По объективным и субъективным причинам эту программу реализовать не удалось. Причина провала этой программы - значительное снижение внутреннего и внешнего туризма в Азербайджане из-за событий, произошедших в Нагорном Карабахе и его окрестностях в 1988 году (Alekbegova, 2012). В то время это сыграло важную роль в балансировании торгового баланса. Кроме того, туризм эффективен в устранении таких проблем, как безработица в стране, и положительно влияет на многие отрасли. Поэтому развитие туризма должно быть одной из стратегических целей страны. Развитие туризма также оказывает большое влияние на имидж страны (Abdullayev, 2006). Развитие туризма во многом определяется уровнем экономического благополучия и демографической составляющей. Если в 2002 году в Азербайджане было 88 туристических направлений, то в 2013 году их количество достигло 197 (Sabbarov, 2008). Развитие туризма в Азербайджане направлено на обеспечение экономического и социального развития. Туризм в Азербайджане также способствует развитию предпринимательства. Почти половина туристов, приезжающих в страну, приезжают из стран СНГ. Гости страны На втором месте иранские туристы. В основном это краткосрочные деловые визиты. Таких выходцев из развитых европейских стран очень мало. Большинство азербайджанцев за пределами Баку больше интересуются иностранными туристами. Путевые расходы для туриста, приехавшего в Азербайджан, очень низкие (Memmedov, 2013).

Согласно статистике импорта и экспорта туристических услуг в Азербайджане, количество людей, выезжающих за границу с туристическими целями, вдвое превышает количество посетителей. Несмотря на рост оборота туристических услуг, это сальдо отрицательное. С учетом этого одной из основных задач является обеспечение развития туризма в стране (Memmedov, 2013).

Находясь в среде, подходящей для своего геополитического и географического положения, увеличивается количество иностранных граждан в стране. его собственная страна определяет растущие коммерческие, культурные и рекреационные цели в своих международных отношениях, международных

Проблемы И Вызовы Индекса Конкурентоспособности Путешествий...

туристических проектах и направлениях между странами мира. Потенциальные возможности экономики Азербайджана и перспективный горизонт страны определяют направления участия в международном туризме. Первый шаг к участию в международном туризме - это участие в международных туристических мероприятиях, международных организациях, изучение международного спроса, оценка мирового опыта, шагов и мер, предпринятых в достаточном количестве стран, и принятие экономических мер. Экономический потенциал Азербайджана, сырьевая база экономически эффективна и технически сложна с точки зрения спроса на туристические сегменты, в то же время нефтяные богатства Азербайджана, нефтяная промышленность, техническое оснащение аэропортов обеспечивают техническую инфраструктуру для развития туризма и удобство международных поездок из Баку в долгосрочной перспективе. В конечном итоге это может увеличить использование туристического потенциала отдельных стран (Galib, 2006).

Полученные Результаты

В этом исследовании, согласно отчету Всемирного экономического форума, рейтинг и позиция Азербайджана в таблице среди 140 опрошенных стран были проанализированы в следующих ключевых областях: (1) нормативно-правовая база путешествий и туризма; (2) деловая среда и инфраструктура в сфере путешествий и туризма; и (3) путешествия и туризм человеческие, культурные и природные ресурсы. Позиция Азербайджана в отчете оценивается по пятибалльной шкале Лайкерта: 1-30, отлично; 31-60 - хорошо, 61-90 - удовлетворительно, 91-120 - плохо и 121 - очень плохо. Эта шкала помогает интерпретировать текущую ситуацию факторов и политики, которые делают Азербайджан привлекательным для развития туристического сектора (Yekinni Ojo et al., 2014: 9-10).

Таблица 2: Фактор Окружающей Среды В Индексе Конкурентоспособности Путешествий И Туризма В Азербайджане

Факторы окружающей среды	Отличн	Хороши	Средни	Слабы	Слишко	Общий
	о 1-30	й 31-60	й 61-90	й 91-120	м слабый 121-140	
Бизнес среда	29					Отлично
Безопасность и охрана		38				Хороши й
Здоровье и гигиена		39				Хороши й
Человеческие ресурсы и рынок труда	22					Отлично
Информационные и			61			

коммуникационные технологии						
------------------------------------	--	--	--	--	--	--

Источник: WEF, 2019 г.

Как видно из Таблицы 2, бизнес-среда, человеческие ресурсы и рынок труда находятся в отличном состоянии, в основном потому, что уровень безработицы в Азербайджане составляет 5%. В Азербайджане хорошо развита безопасность, что свидетельствует о том, что туристы, приезжающие в Азербайджан, безопасно инвестируют в страну (CIA Word Factbook, 2020).

В Азербайджане тоже хорошее здоровье, даже на момент COVID-19 он занимает 54-е место среди стран мира (Wikipedia, 2021).

После принятия Декларации независимости Милли Меджлиса Азербайджана 25 мая 1918 года при Временном правительстве было создано Министерство дорог, почты и телеграфа. После некоторых изменений в структуре правительства 6 октября было создано Министерство почты и телеграфа Азербайджанской Республики. Министерство транспорта было создано в Азербайджанской ССР в 1954 году.

20 февраля 2004 года Указом Президента Азербайджанской Республики № 94 было создано Министерство связи и информационных технологий Азербайджанской Республики. Министерство связи и информационных технологий является центральным органом исполнительной власти, который формирует и реализует государственную политику в области связи (телекоммуникации, почтовые услуги) и информационных технологий, принимает нормативные правовые нормы и обеспечивает развитие коммуникационных и информационных технологий в Азербайджанской Республике и Казахстане.

Министерство принимает меры по созданию информационного рынка путем преобразования информации в продукт, готовит концепции развития коммуникационных и информационных технологий на основе прогнозов развития коммуникационных инструментов и услуг и информационных технологий и организует их реализацию. Кроме того, в рамках своих полномочий принимает меры по оказанию качественных и надежных услуг связи на всей территории Азербайджанской Республики, подготавливает и реализует государственную политику в научно-технической сфере с учетом инновационного международного опыта с целью продвижения в области связи и информационных технологий. Осуществляет создание и координацию деятельности, связанной с созданием систем различного назначения, для использования новых технологий, для предоставления коммуникационных и информационных услуг, а также демонстрации новых видов услуг в этой области. Кроме того, он обеспечивает государственный контроль за использованием радиочастот, использованием и эксплуатацией оборудования наземной спутниковой связи, а также участвует в подготовке и реализации необходимых мер по удовлетворению требований государственных органов, муниципальных образований, юридических и физических лиц. в области связи и информационных технологий. человек. История общения в Азербайджане очень древняя. Основы государственной почтовой службы были заложены в 1501 году основателем государства Сефевидов Шахом Исмаилом (Azerbaijan.com, 2020).

В Азербайджане продолжается работа по открытию электронного правительства, парков высоких технологий, TASIM (Трансевразийская информационная супермагистраль), спутника Azerspace-1 и еще 2 спутников. Государственная телекоммуникационная компания Aztelekom Ishsalat Birligi имеет

Проблемы И Вызовы Индекса Конкурентоспособности Путешествий...

монополию на фиксированные линии и многие области телекоммуникаций. Aztelekom увеличил свои инвестиции в модернизацию системы фиксированной связи с советских времен. Bakcell - телекоммуникационная компания, основанная в Азербайджане. Он был создан в марте 1994 года. Это первый и крупнейший оператор GSM в Азербайджане. Охватывая 95% населения страны, компания в настоящее время имеет 2,5 миллиона активных пользователей. Azercell начал свою деятельность в 1996 году как совместное учреждение Azertel и Министерства связи Азербайджана. Дочерняя компания Turkcell Fintur владеет 51% прямых и косвенных акций Azercell. Azercell, который черпает свою силу во многом благодаря широкому охвату, сильной сети, качественному обслуживанию, богатому ассортименту продуктов, высокопрофессиональному персоналу и поддержке своих акционеров, предоставляет своим абонентам возможность использовать сети 430 операторов в 153 странах мира. Мир. Nag - оператор GSM, основанный в 2005 году под названием Azerfon MMC. Он был переименован в Nag Mobile в 2007 году и Nag в 2015 году. Информационные и коммуникационные технологии в Азербайджане были важны, и, как видно из таблицы, они умеренные (AZPROMO, 2014: 69).

Таблица 3 Туристическая Политика И Фактор Благоприятных Условий В Индексе Конкурентоспособности Путешествий И Туризма В Азербайджане

Политика и условия, способствующие развитию туризма	Отлично 1-30	Хороший 31-60	Средний 61-90	Слабый 91-120	Слишком слабый 121-140	Общий
Приоритеты Т&Т		49				Хороший
Международный голод			79			Средний
Ценовая конкуренция Т&Т	23					Отлично
Экологическая устойчивость				97		Слабый

Источник: WEF, 2019 г.

Как видно из Таблицы 3, приоритеты в сфере путешествий и туризма в Азербайджане находятся в хорошей форме. Основная причина этого заключается в том, что туризм в Азербайджане начал активно развиваться, и желания и желания туристов стали приоритетными. Поскольку международная открытость Азербайджана составляет 6%, согласно рейтингу, это средний уровень (<https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>).

С 1990-х годов в Азербайджане проживает один из жителей. потерял часть этого. Важную роль в этом сыграла эмиграция национальных меньшинств, большинство из которых проживает в городах. В то время как соотношение городского населения к общей численности населения составляло 54,2% в 1989 году, этот показатель снизился до 51,1% в 1999 году, а по состоянию на 2011 год это соотношение

снова увеличилось до 53%. Новые возможности трудоустройства, которые увеличились в связи с развитием нефтяного сектора, были эффективны в увеличении городского населения (<https://www.tarimorman.gov.tr / SGB / TARYAT / Belgeler / yayinlar / azerbaijan.pdf>).

Население Азербайджанской Республики в 2020 году увеличилось примерно до 10 миллионов человек. 53,1% населения проживает в городах, 46,9% - в сельской местности. 50% населения составляют мужчины и 55% - женщины. 30% населения страны составляют люди в возрасте от 0 до 14 лет, 70% - от 15 до 60 лет, 10% - лица старше 60 лет. Азербайджанцы составляют 91,6 населения Азербайджана (<https://mfa.gov.az/az>).

Возрастной ценз трудоспособного населения составляет 16-65 лет для мужчин и 16-60 лет для женщин. Трудоспособное население, как правило, в возрасте от 30 до 40 лет. По состоянию на конец 2019 года в Азербайджане трудоспособное население составляет 4840,7 тысячи человек, это 51,1% населения. 4 602 900 человек из общей численности трудоспособного населения составляют активное трудоспособное население и 237 800 человек безработное. По состоянию на конец 2019 года количество людей с официальным статусом безработицы (на учете в агентстве по трудоустройству) составляет 28600 человек. Соответственно, уровень зарегистрированной безработицы составляет 0,59%; общий уровень безработицы составляет 4,91% (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>).

Когда мы исследуем распределение занятости по секторам, 48,95% (2 252 900 человек) от общей занятости (4 602 900 человек) составляют услуги. 36,75% (1 691 700 человек) в сельскохозяйственном секторе и 14,30% (658 300 человек) в промышленном секторе (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>). Как видно из этой статистики, фактор ценовой конкуренции в Азербайджане находится в отличном состоянии.

К сожалению, этого нельзя сказать о проблеме экологической устойчивости, потому что Азербайджан понес материальный и моральный ущерб из-за войны в стране. Следовательно, экологическая устойчивость здесь слабая.

Таблица 4. Инфраструктурный Фактор В Индексе Конкурентоспособности Путешествий И Туризма Азербайджана

Инфраструктура	Отлично 1-30	Хороший 31-60	Средний 61-90	Слабый 91-120	Слишком слабый 121-140	Общий
Инфраструктура воздушного транспорта			78			Средний
Инфраструктура автомагистралей		44				Отлично
Инфраструктура туристических услуг				96		Слабый

Источник: WEF, 2019 г.

Проблемы И Вызовы Индекса Конкуренентоспособности Путешествий...

В Азербайджане есть большие сельскохозяйственные угодья. Регион страны Примерно 50% земель сельскохозяйственного назначения и 2,5% - города. 11,5% земли покрыто лесами (Ticari İlişkileri Raporu,, 2014: 31).

С точки зрения экологии, Азербайджан демонстрирует очень разнообразную географическую структуру. Страна покрыта равнинами ниже уровня моря, горами, пустынями и субтропиками Кавказа на высоте 4000 метров. Более половины территории страны составляют низины. Ни одна из рек, протекающих в бассейне Кавказа, не подходит для судоходства. Системы полива организованы резервуарами для воды. Самым крупным водохранилищем является Мингячевирское водохранилище, расположенное на реке Кура на западе страны. Азербайджан - страна, богатая недрами. Основными источниками являются нефть, природный газ, свинец, цинк, медь, железная руда, барит, алюминий, кобальт, мышьяк, мрамор, известняк, цианид, минеральная соль и каменная соль. Есть небольшое количество драгоценных металлов, таких как золото и серебро. Самый большой подземный ресурс страны - нефть. Нефть (азербайджанская нефть) и природный газ добываются в Бахаре, острове Кум, Нефть-Ташлари, Нефтьчала и Сангачале. Несмотря на то, что большая часть ресурсов используется, майнинг остро нуждается в модернизации. Добыча и переработка нефти и газа являются основой экономики. Согласно отчету, опубликованному British Petroleum (BP), в стране есть 7 миллиардов баррелей доказанных запасов нефти. Этот показатель соответствует 0,6% мировых запасов. Соотношение запасов к добыче в стране составляет 29,3. По данным Государственной нефтяной компании Азербайджана (SOCAR), доказанные запасы нефти в стране составляют 17,5 миллиарда баррелей. Однако классификации, используемые для расчета этих данных, шире и шире, чем в советской системе. Поэтому, по оценке SOCAR, запасы нефти в стране выше. Запасы нефти в стране невелики по сравнению с Ближним Востоком. Доказанные запасы на Ближнем Востоке составляют 742,7 млрд баррелей, что составляет 61,5% от общих запасов (IGEME, 2011).

По состоянию на конец 2006 года доказанные запасы природного газа Азербайджана оцениваются в 1,35 триллиона кубометров (0,7% от общих мировых запасов природного газа) и около 2,2 миллиарда баррелей конденсата (IGEME), 2011). Добыча началась в декабре 2018 года, а поставка TANAP в Европу запланирована на 2019 год с добычей газа с турецкого месторождения Шах Дениз-II. Добыча 16 млрд м³ и 105000 баррелей газового конденсата в сутки на площади 6 млрд м³, Турция славится своим внутренним потреблением, а оставшиеся 10 млрд м³ транспортируются в Европу через Турцию (Ticari İlişkileri Raporu,, 2014 г.).

Азербайджан экспортирует 70 процентов своей нефти. Азербайджанская нефть экспортируется по трем трубопроводам. Это; 1- Линия, соединяющая Баку с грузинским портом Супса на побережье Черного моря, 2- Линия, соединяющая Баку с российским портом Новороссийск и 3-1776 км нефти, добытой с месторождений Азери-Чирали-Гюнешли и 50 миллионов тонн сырой нефти в год. Нефтепровод BTC, соединяющий Баку с Джейханом через Тбилиси. Кроме того, нефть в Батуми поставляется по железной дороге (DEİK,, 2012). Итак, каковы доходы Азербайджана от нефти и природного газа? Вам также следует обратить внимание на некоторые исследования, связанные с устойчивостью. Например, согласно расчетам международного агентства кредитных рейтингов Fitch, если добыча продолжится на уровне 2009 года, предполагается, что запасы нефти в Азербайджане будут исчерпаны через 18 лет. Для Казахстана этот период составляет 54 года. Fitch сообщает, что в ближайшие годы добыча нефти в Азербайджане снизится, и поэтому годовые темпы

роста в Азербайджане снизятся до 2-3 процентов в течение нескольких лет (DEİK, 2012).

Азербайджан - страна с самым высоким уровнем загрязнения окружающей среды среди стран Закавказья. Несмотря на небольшое количество дождя, в Азербайджане имеются достаточные запасы пресной воды. Однако поверхностные воды загрязняются, и четверть населения испытывает проблемы с доступом к чистой воде. Сельскохозяйственные земли плодородны в течение многих лет из-за недостаточного дренажа и орошения. Он низкий из-за увеличения содержания солей в почве. Повышение и понижение уровня Каспийского моря также является важной экологической проблемой. Каспийское море, высота которого в период с 1977 по 1995 год составляет 13 см, является важным рыболовным районом. Однако в последнее время продуктивность снижается из-за загрязнения окружающей среды и браконьерства. В 2006 году СИТЕС (Международная конвенция о международной торговле видами, находящимися под угрозой исчезновения) ввела временный запрет на торговлю икрой из Азербайджана, России, Казахстана и Туркменистана для защиты запасов осетровых (ГТНВ,, 2012).

«В Армении использование фосфорного оружия является обычной практикой. В 2016 году во время четырехдневного боя с Апрелом в армянской провинции фосфор Тертерского района был обстрелян Эскипара (<https://qaynarinfo.az/az/manistan-the-fosphorus-gun-ignation-genis>). Как видно, основные причины слабости природных ресурсов были упомянуты выше. Культурные ресурсы находятся в хорошем состоянии. Основная причина этого заключается в том, что война между Азербайджаном и Арменией продолжается. слышны в мире, и пробуждается интерес к культуре и истории этих стран.

Заключение

В этом исследовании, которое я провел, все факторы с точки зрения конкуренции Азербайджана в сфере путешествий и туризма обсуждаются один за другим. В результате исследования выявлены слабые места Азербайджана. Благодаря этому исследованию, которое было проведено путем изучения таблиц, выявлены слабые стороны Азербайджана по индексу конкуренции в сфере путешествий и туризма. Эти недостатки было очень важно исправить. После устранения этих слабых мест Азербайджан может выйти в лидеры в списке стран мира.

Наконец, исследование показывает, что человеческие, культурные и природные ресурсы, необходимые для инвестиций в путешествия и туризм в Азербайджане, не внушают оптимизма. В этом контексте правительству Азербайджана рекомендуется инвестировать в развитие человеческого капитала, особенно в туризм и программы, связанные с путешествиями. Кроме того, очень богатое культурное разнообразие Азербайджана должно быть выставлено на обозрение внешнему миру, а также продано, чтобы быть задокументировано ЮНЕСКО как всемирное культурное наследие.

Список Литературы И Источников

Angelkova, T., Koteski, C., Jakovlev, Z. Ve Mitrevska, E. (2012), Sustainability and Competitiveness of Tourism, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, 221-227.

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, Turizm İstatistikleri, (2020). <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>

Проблемы И Вызовы Индекса Конкуренентоспособности Путешествий...

- Azeribalası.com <https://azeribalası.com/showthread.php/77054-azerbaycan-cumhuriyeti-iletisim-ve-bilgi-teknolojileri-bakanligi>
- AZPROMO (2014). *Doing Business In Azerbaijan*, Azerbaijan İhracat ve Yatırım Tanıtım Kuruluşu Yayını, s 69.
- Bahar, O. (2004), Türkiye’de Turizm Sektörünün Rekabet Gücü Analizi Üzerine Bir Alan Araştırması: Muğla Örneği, *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*, Muğla.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2005), Türkiye Turizminin Akdeniz Ülkeleri ile Rekabet Gücü Açısından Karşılaştırılması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 139-152.
- Bakü Ticaret Müşavirliği, Azerbaijan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik, (2014). *Ticari İlişkileri Raporu*.
- Bello, Y.O., Bello, M.B. ve Raja N. (2014), “Travel and Tourism Business Confidence Index in Azerbaijan: Issues and Challenges”, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure Vol.3(2).1-15*.
- CIA World Factbook (2020). https://theodora.com/wfbcurrent/azerbaijan/azerbaijan_economy.html
- Claver-Cortes, E., Molina-Azorin, J.F. ve Pereira-Moliner, J. (2007), Competitiveness in Mass Tourism, *Annals of Tourism Research*, 34 (3), 727- 745.
- Cooper, C. (2008). *Tourism: Principles and practice*. London: Pearson Education.
- Crotti, R. ve Misrahi, T. (2015). *The Travel & Tourism Competitiveness Index: T&T as a Resilient Contribution to National Development*, World Economic Forum .
- Crouch, G. I. (2007), Modelling Destination Competitiveness: A Survey and Analysis of the Impact of Competitiveness Attributes, CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd, Australia.
- Crouch, G. I. Ve Ritchie, J. R. B. (1999), Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity, *Journal of Business Research*, 44 (3): 137–152.
- D’hauteserre, A.-M. (2000), Lessons in Managed Destination Competitiveness: The Case of Foxwoods Casino Resort, *Tourism Management*, 21 (1): 23–32.
- DEİK, (2012). *Azerbaycan Ülke Bülteni*.
- Dımoska, T. ve Trimcev, B. (2012), Competitiveness Strategies for Supporting Economic Development of the Touristic Destination, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, 279-288.
- Dwyer, L. Ve Kim, C. (2003), Destination Competitiveness: Determinants and Indicators, *Current Issues in Tourism*, 6 (5): 369-414.
- Dwyer, L., Forsyth, P. Ve Rao, P. (2000), The Price Competitiveness of Travel and Tourism: A Comparison of 19 Destinations, *Tourism Management*, 21 (1), 9-22.
- Dwyer, L., Forsyth, P. Ve Rao, P. (2001), *PPPs and the Price Competitiveness of International Tourism Destinations*, Joint World Bank-OECD Seminar on Purchasing Power Parities, Recent Advances in Methods and Applications, Washington D.C.
- Enright, M.J. Ve Newton, J. (2004), Tourism Destination Competitiveness: A Quantitative ve Approach, *Tourism Management*, 25 (6), 777-788.
- Galib, M. (2006). *Azerbaycan’da Turizm Stratejisinin İnkişafı Üçün Texniki Yardım Azerbaycan Respublikası. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ve Caspian Group Consulting, LLC/PA Consulting Group; ABŞ-ın Ticarət və İnkişaf Agentliyi (USTDA)*. Manuel Knight.- Bakı.

- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Yurt dışında tarım sektörüne yönelik yatırım olanakları, (2012). *Azərbaycan Raporu*, <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/yayinlar/azerbaycan.pdf>.
- GTHB, (2012). Yurt dışında tarım sektörüne yönelik yatırım olanakları, *Azərbaycan Raporu*.
- Hall, C. M. (2008). *Tourism planning: Policies, processes and relationships*. London: Pearson Education.
- Hesenov, A. (2012). “*Azərbaycanda Regional Turizmin İnkişafı Problemler Perspektivler*”, Avropa Nəşriyatı Bakı.
- Holloway, J. C., & Taylor, N. (2006). *The business of tourism*. London: Pearson Education.
- Hong, W. C. (2008). Competitiveness in the Tourism Sector: A Comprehensive Approach from Economic and Management Points, Physica-Verlag Heidelberg.
- Hüseynov, İ. & Efendiyeva, N. (2007). *Turizmin Əsasları*. Dərslik Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti.
- İGEME,(2011). *Azərbaycan Ülke Raporu*.
- İnal, G. A. (2003), A Study Into Competitiveness Indicators, TÜSİAD Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (REF).
- Jafari, J. (Ed.). (2002). *Encyclopedia of tourism*. Oxford: Routledge.
- Jennifer, B. ve Thea,C.(2013), *The Travel & Tourism Competitiveness Index: Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation*, Geneva, World Economic Forum.IEP. (2016). Global Peace Index. Institute For Economics and Peace.
- Karaca, N., Aydoğdu, B., Bozkırlı, D. O. (2016). *Azərbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İstanbul: İlbey Matbaa.
- Kayar, Ç.H. Ve Kozak N. (2008), *Measuring Destination Competitiveness: An Application of Travel and Tourism Competitiveness Index*, The 4th World Conference for Graduate Research in Tourism, Hospitality and Leisure Proceedings Book, Antalya, 72-85.
- Kozak, M. (2007), *Türkiye 'nin Uluslararası Turizmde Rekabet Düzeyi Konusunda Yürütülen Çalışmaların Genel Bir Analizi*, Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Çeşme, İzmir, 419-425.
- Kozak, M. Ve Rimmington, M. (1999), Measuring Tourist Destination Competitiveness: Conceptual Considerations and Empirical Findings, *Hospitality Management*, 18 (3): 273–283.
- Mathieson, A., & Wall, G. (1982). *Tourism, economic, physical and social impacts*. London: Pearson Longman.
- Mazanec, J. A. Ve Ring, A. (2011), Tourism Destination Competitiveness: Second Thoughts on the World Economic Forum Reports, *Tourism Economics*, 17 (4): 725-751.
- Memmedov, T. Y. (2013). *Turizm Xidmət Formaları, Xüsusiyyətləri Və Təşkili Mexanizmi*. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti.
- Mihalıç, T. (2000), Environmental Management of a Tourist Destination: A Factor of Tourism Competitiveness, *Tourism Management*, 21 (1): 65-78.
- Rahimov, S. (2009). Turizm Azərbaycan İktisadiyatında Verimli Sahaya Çevrilebilir”, *Azərbaycan Gazetesi*, 4(5): 5-6.
- Smit, A.J. (2010), The Competitive Advantage of Nations: is Porter’s Diamond Framework a New Theory that Explains the International Competitiveness of Countries?, *Southern Business Review*, 14 (1), 105-130.
- TEPAV,(2007), Türkiye Yatırım Ortamı Değerlendirmesi, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Cilt II,Rapor No:41611-TR*.
- Topuz,N.(2012), *Türkiye Sağlık (Medikal) Turizmi Stratejisi 2023*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.

Проблемы И Вызовы Индекса Конкуентоспособности Путешествий...

- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (2013), Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu, 24. Dönem 3. Yasama Yılı, TMMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu.
- Ulengin, F., Önsel Ekici, Ş. Ve Karaata, S. (2012), Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyi 2012-2013, Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu 2012-2013'e Göre Bir Değerlendirme, TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (REF) ve Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED), İstanbul.
- WEF (Dünya Ekonomik Forumu), (2015). *Travel and Tourism Competitiveness Report*. Geneva: World Economic Forum.
- WEF (Dünya Ekonomik Forumu), (2019). *Travel and Tourism Competitiveness Report*. Geneva: World Economic Forum.
- Wikipedia, (2021). https://tr.wikipedia.org/wiki/Ülke_ve_bölgelere_göre_COVID-19_pandemisi
- World Bank, (2020). <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>.
- Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2018). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Bursa: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Yuksel, A. (2004). Shopping experience evaluation: A case of domestic and international visitors. *Tourism Management*, 25(6), 751–759.

AKSARAY IHLARA VADİSİNDEKİ YILANLI KİLİSE'DE BULUNAN YILANLI FRESKO VE FRESKO'NUN ESTETİK ANALİZİ

AESTHETIC ANALYSIS OF FRESCO AND SNAKY FRESCO, WHICH FOUND IN THE SNAKY CHURCH IN AKSARAY IHLARA VALLEY

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРЕСКИ, НАЙДЕННОЙ В ЦЕРКВИ ЗМЕЕВИКА В АКСАРАЙСКОЙ ДОЛИНЕ ИХЛАРА

Banu DAVUN*
Yusuf ALBAYRAK**

ÖZ

MS. 4. yüzyıldan itibaren, Hıristiyan bazı din adamları Aksaray ve Kapadokya Bölgesi'nde Göreme, Güzelyurt ve Belisırma'ya gelmeye başlamışlar ve buraları dini açıdan önemli bir alan haline getirmişlerdir. Ihlara Vadisi'nde dini törenlerini yapabilecekleri, bu tören sonrasında İsa'nın etini ve kanını simgeleyen ekmek ile şarabı paylaşabilecekleri ve vaftiz olabilecekleri bir mekana ihtiyaç duymuşlar ve bu amaçla kiliseler inşa ederek yaşamlarını bu mekanlarda devam sürdürmüşlerdir. Kilise kelimesi sözlük anlamı olarak ibadet edilen yerdir. Kilise mimarisi farklı biçimlerde ve plan tiplerinde gelişim göstermiştir. Genel olarak kubbeli ve haç planlı olarak inşa edilen kiliseler, Hıristiyanlığın gelişmeye başladığı erken dönemlerden itibaren farklı plan tiplerinde karşımıza çıkmaktadırlar. Kiliselerin duvarlarına çoğunlukla dini sahneler içeren freskolar yapmışlardır. Fresko, yaş siva üzerinde suda çözülmüş boya pigmentleri kullanarak yapılan duvar resmi tekniğidir. Doğrudan doğruya kaya üzerine kırmızı aşı boyası ile yapılan boyama tekniğidir. Bu teknik ile ana kaya, fon olarak kullanılmaktadır. Freskoların yapıldığı kiliselerden biri de Ihlara vadisinde yer alan Yılanlı Kilisedir. Kilisedeki freskolarda Göğe Yükseliş, Çocuk İsa ile Meryem ve Piskopos Hrisostomos, Roma İmparatoru Konstantinos ve annesi Helene, Meryem'in ölümü Mısırlı Meryem'in Gömülmesi, Daniel Arslanlar Arasında, Son Akşam Yemeği, ve Çarın Geriliş, Cebrail ve Mihail arasında bağdaş kurarak oturmuş İsa, Son Yargı sahneleri ve yılanlar tarafından saldırıya uğramış dört kadın bulunmaktadır. Batı duvarındaki yılanların saldırısına uğramış dört günahkar kadının tasvirlerinden dolayı Kiliseye "Yılanlı Kilise" ismi verilmiştir. Suç işleyen bu kadınlar çeşitli yerlerinden yılanlar tarafından ısırılarak cezalandırılmaktadır. Fresko'da tasvir edilen yılanlar, ilkelinden medenisine birçok toplumda

* ORCID: [0000-0002-2924-2789](https://orcid.org/0000-0002-2924-2789) Dr Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Fakültesi, Resim İş Eğitimi Ana Bilim Dalı (banud@yahoo.com)

** ORCID: [0000-0002-2001-6718](https://orcid.org/0000-0002-2001-6718) Doçent Dr, Ankara Yıldırım Beyazid Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü (albayrakusuf55@hotmail.com)

Aksaray Ihlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

yaratıcı ve kutsal sayılmıştır. Yılan, bazı toplumlarda kötülüğün simgesi bir şeytan, bazı toplumlarda ise hem zehir hem de şifa olabilen özellikleriyle tanrısal bir hayvan olarak belirmiştir. Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine tarihlenen ve Şanlıurfa sınırlarında yer alan Göbekli Tepe ve benzeri yerleşimlerde yılan tasvirlerini görmekteyiz. Bu fresk dini anlatımı kadar estetik açıdan da önemlidir. Estetik, Yunanca duygusal algı anlamındadır. Estetik kelimesi duyulur algının duyusallığın sağladığı bilgi ile ilgili bir bilim olarak düşünülür. Yılanlı freskoda, yılanlar tarafından saldırıya uğramış kadınlarda fikirler ve duygular, kadınların korkmuş ve acı çekmekte olan yüz ifadesinde izleyiciye iletilmekte ve semboller yardımıyla mesaj verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Ihlara, Kilise, Yılanlı Kilise, Yılan, Fresko, Estetik

ABSTRACT

From the 4th AD, some Christian clergymen started to come to Göreme, Güzelyurt and Belisırma in Aksaray and Cappadocia regions and made these places a religiously important area. They needed a place where they could realized their religious ceremonies in the Ihlara Valley, share the bread and wine symbolizing the flesh and blood of Christ and be baptized, and they continued their lives in these places by building churches for this purpose. Dictionary meaning of the word church is the place of worship. Church architecture has developed in different forms and plan types. Churches, which are generally built with domes and cross plans, have appeared in different plan types since the early periods when Christianity started to develop. They made frescos mostly containing religious scenes on the walls of churches. Fresco is a wall painting technique using water-soluble paint pigments on wet plaster. It is a painting technique made directly on the rock with red ocher. With this technique, bedrock is used as a background. One of the churches where wall paintings are made is the Serpentine Church located in the Ihlara valley. In the wall paintings in the church., There are ascension to Sky, Child Jesus with Mariam and Bishop Chrysostomos, the Roman Emperor Constantine and his mother Helene, the death of Mary, be buried of the Egyptian Mariam, Daniel is Between the Arslans, The Last Dinner, and the Crucifixion, Jesus who seat cross-legged between Cebrail and Mikhail, the last judgment scenes and four women who have been attacked by snakes. The church was named "Serpentine Church" because of the depictions of four sinful women attacked by snakes on the western wall. These women who commit crimes are punished by being bitten by snakes from various parts. The snakes depicted in Fresco have been considered creative and sacred in many societies from primitive to civilised. The snake has appeared as a devil symbol of evil in some societies, and as a divine animal in some societies with its properties that can be both poison and healing. We see snake depictions in Göbekli Tepe and similar settlements, which are dated to about 12 thousand years ago and are located within the borders of Şanlıurfa. This fresco is as important in terms of aesthetics as it is religious expression. Aesthetics means emotional perception in Greek.. Aesthetics is considered as a science related to the information provided by tangible perception and sensory. The ideas and emotions of women who have been attacked by snake are transmitted to the audience in the facial expressions of the horrified in the snake fresco and lamented women and messages are given by symbols.

Keywords: Aksaray, Ihlara, Church, Serpentine Church, Snake, Fresco, Aesthetics

АННОТАЦИЯ

Начиная с IV в. н.э., некоторые христианские священнослужители начали приходить в Гореме, Гюзельюрт и Белисырма в регионах Аксарай и Каппадокия и сделали эти места религиозно важным районом. Им нужно было место, где они могли бы совершать свои религиозные церемонии в долине Ихлара, разделять хлеб и вино,

символизирующие плоть и кровь Христа, и креститься, и они продолжили свою жизнь в этих местах, построив для этого церкви. Словарное значение слова церковь - это место поклонения. Церковная архитектура развивалась в различных формах и типах плана. Церкви, которые обычно строятся с куполами и крестообразными планами, появились в различных планах с ранних периодов, когда христианство начало развиваться. На стенах церквей делали фрески, в основном содержащие религиозные сцены. Фреска - это техника настенной живописи с использованием водорастворимых пигментов на влажной штукатурке. Это техника росписи, выполненная непосредственно на камне красной охрой. В этой технике камень используется в качестве фона. Одной из церквей, где выполнены настенные росписи, является церковь Серпентина, расположенная в долине Ихлара. На настенных росписях в церкви изображены вознесение на небо, младенец Иисус с Мариам и епископом Хризостомом, римский император Константин и его мать Елена, смерть Марии, погребение египтянки Мариама, Даниил между арсанами, последний ужин и распятие, Иисус, сидящий со скрещенными ногами между Себраилом и Михаилом, сцены последнего суда и четыре женщины, на которых напали змеи. Церковь получила название "Змеиная церковь" из-за изображения на западной стене четырех грешниц, на которых нападают змеи. Эти женщины, совершившие преступления, были наказаны укусами змей из разных частей тела. Змеи, изображенные на Фреске, считались творческими и священными во многих обществах от первобытных до цивилизованных. В некоторых обществах змея выступала как дьявольский символ зла, а в некоторых - как божественное животное с его свойствами, которые могут быть как ядовитыми, так и целебными. Мы видим изображения змей в Гёбекли-Тепе и подобных поселениях, которые датируются примерно 12 тысячами лет назад и находятся в пределах Санлиурфы. Эта фреска важна как с точки зрения эстетики, так и с точки зрения религиозного выражения. Эстетика в переводе с греческого означает эмоциональное восприятие. Эстетика рассматривается как наука, связанная с информацией, получаемой с помощью осязательного восприятия и сенсорики. Мысли и эмоции женщин, подвергшихся нападению змеи, передаются зрителям в выражениях лиц ужасающихся на фреске змей и оплакивающих их женщин, а послания передаются символами.

Ключевые слова: Аксарай, Ихлара, церковь, змеевидная церковь, змея, фреска, эстетика

1. Giriş

Aksaray İli, bugün doğusunda Nevşehir, batısında Konya, güneydoğusunda Niğde ve kuzeydoğusunda Kırşehir illeri ile çevrilidir (Şahin 1989: 291). Aksaray ve yakın çevresinde tespit edilen arkeolojik buluntular, tarihin en eski dönemi olan Paleolitik Çağ'dan (Yontmataş Çağı) itibaren insanların bu alanda yaşamaya başladığını ispatlamıştır (Yaman 2019: 3526). Sonrasında Neolitik Dönem'den itibaren (M.Ö. 8000-5500) günümüze kadar kesintisiz yerleşime uğramıştır (Atlı-Cauvin 1998: 219). Antik dönemde "Garsaura" olarak adlandırılan şehrin Hititler döneminde önemli bir merkez olan "Kursaura" ile aynı yerleşim yeri olduğu kabul edilir (Şahin 1989: 291). M.Ö. 713 yılından itibaren bölgenin Asur, sonrasında Friglerin hakimiyetine girdiği, M.Ö. 595 yılından itibaren Lidya, Medler, M.Ö 547 yılında ise Perslerin bölgeye egemen olduğu görülmektedir (Özkan 1994: 167). M.S. 17-395 yılları arasında Aksaray ve yakın çevresi Roma imparatorluğu egemenliği

Aksaray Ihlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

altında kalmıştır. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu’nun doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma (Bizans) sınırları içerisinde yer almıştır. Aksaray, 1077 yılında Selçuklu topraklarına katılmıştır (Oral 1962: 223). Sonrasında ise, Aksaray’ın önce Karamanoğulları (Konyalı 1973: 1411), 1397 tarihinde ise Yıldırım Beyazıd döneminde Osmanlıların egemenliğine geçtiği görülür (Atsız 1992: 64).

Aksaray’ın Güzel Yurt ilçesi içerisinde bulunan ve birçok kültürü barındıran Ihlara Vadisi, yaşam alanları, kilise, hamam ve değirmen gibi önemli tarihi ve kültürel değerleri ile önemli bir yere sahiptir. M.S. 4. yüzyılda, Aksaray ve Kapadokya Bölgesi’nde yetişen bazı Hıristiyan din adamları Güzelyurt, Göreme ve Belisırma’yı dini yönden önemli bir yer haline getirmişlerdir. Ihlara Vadisi’nde farklı inançlara sahip topluluklardan korunabilmek amacıyla kilise ve şapeller inşa ederek yaşamlarını bu yapılarda sürdürmüşlerdir. Bugün Selime, Yaprahisar, Belisırma ve Ihlara’yı kapsayan 14 km uzunluğunda ve ortalama 80 m derinliğinde, bazı yerlerde 100 veya 120 m derinliğe sahip olan bu vadi, yarma ismi verilen kanyon bir vadi özelliğine sahiptir (Zorlu 2014: 71). Tarihi ve dini yapı olarak tespit edilen bilgilere göre M.S. 11. yüzyılda Ihlara Vadisi’nde 105 kilise, 16 manastır, birçok din eğitimi yapılan merkez ve 80 ila 100 bin dolaylarında insanın yaşadığı bilinmektedir (MP 2013: 61). Vadi’de 12 tane tescil edilmiş kilise ve manastırların dışında çok sayıda kaya kilisesi yer alır. Bu kiliselerin çoğu tahrip olmuş, kaya düşmeleri sonucu girişleri tamamen kapanmış ve bu durum ziyaret açısından riskli olduğu için turizme kapalı oldukları görülmektedir (Zorlu 2014: 87).

Hıristiyanlar, dini ayinlerini gerçekleştirebilecekleri, tören bitiminde İsa’nın etini ve kanını simgeleyen ekmelekle ve şarabı paylaşabilecekleri ve vaftiz olabilecekleri bir yapıya gereksinim duymuşlardır. Zamanla vaftiz olarak Hıristiyan olmak isteyenlere dini derslerin verildiği bir yapının da olması zorunlu hale gelmiştir (Koch 2007: 18). Kilise kelimesi sözlük anlamı olarak “ibadet edilen yer” demektir ve tapınak yeri anlamındadır. Kilise mimarisi farklı formlarda ve plan tiplerinde gelişmiştir. Genellikle haç planlı ve kubbeli şekilde yapılan edilen kiliseler, Hıristiyanlık tarihi boyunca farklı plan tiplerinde gelişim göstermiştir (Mango 2006: 68). M.S. 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl sonu arasında hüküm süren Makedonya sülalesi tarafından yönetilen Bizans, sanatının ikinci altın dönemini yaşamış ve bu dönemde manastırlar ve kiliseler inşa edilerek ve bu yapılar resimlerle donatılmıştır. Günümüze kadar koruna gelen adak yazıtları sayesinde resimli kaya kiliselerinin çoğunun bu dönemde yapıldığını öğrenmekteyiz (Feyzoğlu 2004: 40).

Hıristiyanlık tarihi boyunca, Kilise, Bazilika, Şapel ve Manastırların duvarlarını süslemek amacı ile resimler yapılmıştır. Ressamlar tarafından duvarlara kök boya kullanılarak yapılan, resmetme sanatına “Fresko” bu resimlere de “Fresk” denir (Tansuğ 1992: 82).

Yapılan tüm sanat eserlerinde eserin estetiğini göz ardı etmemek gerekir. Estetik kelimesi Yunanca “aisthesis” ya da “aisthanesthai” kelimelerinden türetilmiştir. Bu Yunanca kelime duygusal algı anlamı taşımaktadır. Estetik kelimesi duyulur algının duyusallığın ortaya koyduğu bilgi ile ilgili bir bilim olarak düşünülür. Sanat eseri ile estetik heyecanın bizde oluşmasını sağlamak için ortaya

çıkan eserle bütünleşmek gerekir. Bu kaynaşma ya da eserle bütünleşme olayına *einführung* adı verilir. Almanca bir kelime olan *Einführung*, ben ile ben olmayanı bir araya getiren bir tür sempati ya da güzelliği bir duygusallık haline getiren bir durumdur. Hüzünlü bir anımızda Chopin'den bir etüd dinlediğimiz de bize yalnızca hüznü çağrıştırır. Ama aynı eseri sevinçli bir anımızda dinlediğimizde farklı duygular yaşayabiliriz (Yetkin 1979: 50).

Sanat eleştirisi, bir sanat eserine, detaylı bir şekilde, bir bütün olarak ve toplumla olan ilişkisi açısından değerlendirme sürecidir. Eleştirmenin amacı eseri anlayarak onunla bir empati kurmaktır. Bunun için de dört aşama olarak sıralandırılan Betimleme, Çözümleme, Yorumlama ve Yargılamadan oluşan sistemli bir yol takip edilmelidir (Boydaş 2004: 29-52). Bir sanat eserini estetik açıdan eleştirirken, bu estetik gözlemler göz önünde tutulmalıdır. Biçimi, tekniği, yöntemi ve amacı ne olursa olsun fresk, resim, seramik, heykel veya rölyef olsun her biri estetik obje olarak bir iletişim aracı olma özelliğindedir. Eleştiri, sanat eserleri üzerinden doğruya ulaşmamızı sağlayacak, gerçeği bulmak amacıyla yapılan, o eserin değerini bulma amacı taşıyan inceleme ya da tanışma olarak söylenebilir. Yani, sanatta eleştiri ister bir eserde olsun ister birden çok eserin karşılaştırılmasında olsun belli bir doğruyu arama bulma ve değerlendirme sürecidir (Erinç 2009: 62-64).

2. Yılanlı Kilise ve Yılanlı Fresko:

İhlara vadisindeki kiliselerden biri olan Yılanlı Kilisesi (Res. 1). Melendiz deresinin doğu kıyısında yer alır (Peker 2008: 57). Yılanlı Kilisesi, serbest haç planlı naos, doğu yönde apsis ve batı yönde narteks ile sınırlandırılmıştır. Naos, ortada düz bir tavanla örtülü merkezi bölüm ile dik eksenlerdeki haç kollarından oluşur. Dik eksenlerdeki haç kolları beşik tonoz ile örtülüdür. Merkezdeki kare bölüme bağlanan haç kollarından doğu haç kolu doğu yönden apside batı haç kolu batı yönden nartekse açılır. Naos kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı ve düz bir tavanla örtülüdür. Yarım daire planlı olan apsis, doğuda ana kaya kütesi, batıda kutsal alanı naostan ayıran bir mimari elemanın levhaları ile sınırlanır. Naosun batısında, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülü narteks yer alır (Şahna 2018: 337). Kuzey, güney ve doğuda yer alan dar haç kolları beşik tonozla örtülerek, tavanda yer alan haç motifi mekanı çevrelemiştir. Apsis kemerinin üstünde dörtgen içerisine yerleştirilmiş kırmızı boyayla ile yapılmış bir haç motifi daire ile çevrilidir (Levy 1991: 309). Narteks tonozu, içi geometrik süslemelere sahip, düğümlü bir madalyon dizisiyle ikiye ayrılır (Başak 1991: 74).

Kilisede tasvir edilen sahneler; Apsis yarım kubbesinde Göğe Yükseliş, altta ortada Çocuk İsa, Meryem ve Piskopos Hrisostomos, güney haç kolu duvar kısmında üstte haçın iki yönünde Roma İmparatoru I. Constantinus ve annesi Helene, Altta Meryem'in ölümü, güney duvarında Mısırlı Meryem'in Komünyonu (ekmek/ şarap ayinine katılabilecek tam bir Hıristiyan olduğunu teyid eden kilise töreni), Mısırlı Meryem'in Gömülmesi, batı duvarı üzerinde Daniel Arslanlar Arasında, kuzey haç kolu duvarında Son Akşam Yemeği, ve Çarmıha Geriliş, narteksin doğu duvar kemerinin iç yüzünde, Cebrail ve Mihail'in arasında bağdaş kurmuş şekilde oturmuş İsa, tonozda ve batı duvarında ise Son Yargı

Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

sahneleri ve yılanlar tarafından saldırıya uğramış dört kadın yer alır (Res. 2-, 3, 4, 5). Kilisede yer alan freskolar M.S. 9. yüzyıla veya M.S. 11. yüzyılın birinci yarısı ile 12. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Bazı kaynaklara göre kilise M. S. 11. yüzyıla tarihlenmektedir (Sert ve Karacaer 2017:104).

Batı duvarı üzerinde yer alan freskoda yılanların saldırısına uğramış günah işlemiş dört kadının tasvirleri nedeniyle bu Kiliseye “Yılanlı Kilise” ismi verilmiştir (Bingöl 2007: 436). Freskler zaman içerisinde oldukça tahrip olmuş ve günümüze tam sağlam ulaşmamıştır. Yılanlar tarafından saldırıya uğramış dört günahkar kadından solda yer alan birinci kadın çocuklarını terk etmiştir. Diğer kadınlardan farklı olarak, birden fazla yılanın saldırısına uğramış ve yılanlar tarafından pek çok yerinden ısırılmaktadır. İkinci kadın, çocuklarını emzirmediği için iki yılan tarafından iki göğsünden ısırılmaktadır. Üçüncü kadın, iftira attığı için dilinden ve dördüncü kadın ise itaatsizliği yüzünden kulaklarından yılanlar tarafından ısırılarak cezalandırılmaktadır (Demir 1991: 50). Bu bölüm Cehennem kısmı olarak adlandırılmış ve erimiş madenlerin olduğu gölde vücutlarının yarısına kadar göle girmiş acı çeken vücutlar tasvir edilmiştir. Çıplak vücutlu figürlerin açılmış gözleriyle yüzlerindeki korku ifadesi dikkat çekmektedir. Freskonun bir bölümü tahrip olmuştur (Resim 6-7).

Freskin yer aldığı pano zemini açık kahve renktedir ve etrafı kırmızı bordürle çerçevelenmiştir. Bu freskte beyaz, açık kahverengi ve siyah olmak üzere üç renk kullanılmıştır. Tasvirlerde soyut dekor ve soyut anlatımlar ön plandadır. Figürlerin çevresinde siyah kontür çizgiler kullanılmış, vücut oranları hatalı ve özensiz verilmiştir. Farklı renklerin ve süslemelerin kullanılmaması sadeliğin ön planda olması özellikle dikkat çekme amacı için olabilir. Ön planda uzun siyah saçlı çıplak vücutlu dört kadına sarılmış sekiz adet yılan tasvir edilmiştir. Statik olan figürlere hareket vermek amacıyla kadınların elleri göğüsle göbek arasında sol el sağ elin üzerine gelecek şekilde kavuşturulmuş şekilde tasvir edilmektedir. Kadınların gözleri açılmış ve kaşları çatık olarak betimlenmiştir. Sağdan birinci kadının göğüsleri diğerlerinden farklıdır. Tam daire ve ortasında göğüs ucu tasvir edilmiştir. Diğer üç kadının göğüsleri yarım daire ve altında göğüs ucu çizilerek verilmiştir. Kadınların hepsinin boynunda başı göğüsten ayıran bir çizgi yer almaktadır, aynı çizgiler el ve kolu birbirinden ayırmak ve karın bölgesini bacadan ayırmak için de kullanılmıştır. Parmaklar sıralı çizgiler halindedir. Figürlerin hepsi statik olarak ayakta bir çizgi üzerinde durmaktadır. Yılanlar ve kadınlar siyah kontürlerle belirtilmiş ve yer yer sırtlarında beyaz renk kullanılmıştır. Figürlerin hepsi statik olarak ayakta bir çizgi üzerinde durmaktadır. Hareket vermek için figürlerinin sol el, sağ elin üzerinde göbeğe yakın kısımda kavuşturulmuş durumdadır. Yılanların gövdeleri de kontürlarla belirlenmiş olup dıştan içe çizgilerle bir doku oluşturulmuştur.

3. Sonuç ve Değerlendirme:

Kapadokya Bölgesi, Hıristiyanlık tarihi açısından önemli ve ilgi çeken bir yer olmuştur. Bölge, Hıristiyanlığı kaya kiliselerindeki izlerle yaşatıyor olması bu ilginin en önemli sebeplerinden biridir. Kiliselerde yer alan onlarca fresk sahnesi de

bunun en önemli bölümüdür. Daha çok İncil'den sahneleri içeren bu freskler, Hristiyanlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bizans dini resminin çizgi öğeleri, kompozisyon ve renk açısından sanatçıya özel olduğu dikkat çekmektedir. Konularını İncil'den alan fresklerin, mitolojik yönüyle birlikte stilleri ve yapıldıkları dönemlere göre süsleme tarzlarında değişiklik göstermiştir (Birinci ve Feyzoğlu 2019: 886).

Yılanlı kiliseye ismini veren yılan pullu, bacaksız, sürüngen ve silindirik şeklinde olan bir hayvandır. Öldürücü zehriyle korkuya neden olan, girdiği birçok ortamda gizlenebilen, deri değiştirebilen ve hayatta kalabilen bir canlıdır (Menez 2003: 38). Sadece bu özellikleriyle bile dikkat çeken yılan, ilkel ve medeni birçok toplumda yaratıcı ve kutsal sayılmıştır. Yılan, bazı toplumlarda kötülüğün sembolü bir şeytan, bazı toplumlarda ise hem zehir hem de şifa olabilen özellikleriyle tanrısal bir hayvan olarak ortaya çıkmıştır. Yılan, ilk dönemlerde özellikle Paleolitik dönemde sonsuz yaşamın simgesi olarak görülmüştür. Yakınoğu'da Neolitik dönemden itibaren yılan sembollerine ilişkin arkeolojik veriler genellikle blok taşlar üzerindeki kabartmalar, küçük taş eserler, seramikler veya mühürler üzerindeki tasvirlerdir (Black-Green 2003: 237). Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine tarihlenen ve Şanlıurfa sınırlarında yer alan Göbekli Tepe ve benzeri yerleşimlerde (Schmidt 1997: 8-9; Schmidt 2000: 48; Schmidt 2007; Çelik 2010: 257-268; 2011a: 241-253; 2011b: 139-164; 2014: 311-328; 2015a: 9-24; 2015b: 9-99; 2016a: 226; 2016b: 409-426; 2016c: 421-428; 2018: 203-223; 2019: 24-38; Çelik ve Tolon 2018: 211-232; Çelik ve Tosyagülü Çelik 2020a: 44-58; 2020b: 303-326) oldukça yoğun şekilde tasvir edilen yılan yine Şanlıurfa'da yer alan, Tek Tek dağları üzerinde Karahan Tepe'de ve İsmail Kalesi'nde de tasvir edilmiştir (Çelik 2016a: 228-230). Yılan, Sümerlerden Hititlere, Anadolu'dan Akdeniz'e kadar uzanan coğrafyada çeşitli efsanelere konu olmuştur. Genellikle yeraltı veya yerüstünü simgeleyen yılan, çoğunlukla toprak altında yaşadığı için onun ölü atalarla bağlantılı olduğu düşünülmüştür. Bu düşünceyle bazı dönemlerde tanrısal bir varlık olarak yılan tapılmıştır. Bu tapınma, İlk Çağ'da ön plana çıkmış olsa da günümüzde varlığını sürdüren ilkel kabilelerde hala sürmektedir (Hançerlioğlu 1975: 561). Mezopotamya'da yılanlar hem tanrı hem de tanrıçalarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin; Antik dönemde Mezopotamya'da Nirah, bir yılan tanrısıdır. Yılan-ejderha motifi önce Ninurta'nın sonra da Marduk'un hayvanı olarak ön plana çıkmıştır. Akad döneminden Hellenistik dönemlere kadar ya koruyucu, büyümlü melez hayvan olarak ya da çeşitli tanrıların simgesi olarak dikkat çekmiştir ve bu yılan türü Akadçada Muşhuşsu olarak adlandırılmıştır (Black-Green 2003: 237). Yılan, Mısır mitolojisinde kabuk değiştirerek kendini yenileyebilen bir varlık olarak anlatılır. Böylece o, sonsuz yenilenmenin simgesi olmuştur. Özellikle kobra yılanı, Mısır mitolojilerinde zehriyle ün salan korkutucu ve kutsal bir hayvandır. Yılan, Antik Yunan'da Asklepios'un sopsasının etrafına dolanmış şekilde tasvir edilerek sağlıklı özdeşleştirilmiş ve hala eczanenin sembolü olarak kullanılmaktadır (Muzur vd. 2005: 32). Sağlıkla ilişkili olarak tıp, yer altı sularının bir şifa kaynağı olarak bitkilere can verdiği ve bu can sayesinde insanların hayat bulduğu mesleğin adıdır. Asklepios, Yunan mitolojisinde tıp ve sağlığın Tanrısı olarak bilinir (Campbell

Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

1995: 190). Orta Amerika’da Aztek halkı, farklı kabileler halinde farklı coğrafyalarda yaşamışlardır. Onların dünyanın yaratılışı hakkında yılanla ilgili çeşitli mitolojileri bulunur. Güney Amerika halklarından olan İnkalarda yılan bereketin ve büyüün sembolü olarak önemli bir yer tutar. Özellikle Amaru, İnkalar arasında bilinen en meşhur yılanıdır. Hint dinleri ve mitolojisinde de yılanla ilgili birçok inanış vardır. Özellikle Budizm, Hinduizm’e oranla yılanların olumlu yönde görev üstlendiği ve önemsendiği bir dindir (Sümer 2016: 280-281).

Yılanlı Kilise’ye ismini veren yılanlar ve kadınların yer aldığı pano fresk tekniği ile yapılmıştır. Fresko, yaş siva üzerinde suda çözülmüş boya çeşitleri kullanarak uygulanan duvar resmi tekniğidir ve Eski Çağlar’dan beri bilinir (Tanyeli-Sözen 1986: 86). Bu doğrudan kaya üzerine kırmızı aşı boyası ile yapılan boyama tekniğidir. Bu teknikte ana kaya, freskonun yapılacağı alan olarak kullanılmaktadır. Elmalı Kilise, Azize Barbara Şapeli ve Aziz Basil Şapeli’ndeki freskolar bu tekniğe örnek olarak gösterilebilir. Freskin kuru siva üzerine yapılan türü de vardır fakat yaş sıvalı tekniğe oranla daha dayanıksızdır. Bu tekniğe “fresco secco” ya da “kuru fresk” ismi verilmiştir (Tanyeli-Sözen 1986: 86). Bu teknik alçı, kum ve saman karışımının ana kaya üzerine sıvanarak, fresk tekniğinde yapılan boyama tekniğidir. Ürgüp, Çavuşin, Mustafapaşa, Ortahisar, Gülşehir ve İhlara vadisinde de kilise fresklerinden örnekler oldukça fazladır. Fresk, Hıristiyan ikonografisi ve doğanın etkisiyle birlikte Antik Dönemler’den günümüze süregelmiştir. Fresk ilk ortaya çıktığı günden bugüne kadar biçim, simge ve renk gibi oluşum öğeleri değişikliğe uğramıştır. Anlatım şekilleri zaman şartlarının değişimi ile birlikte değişim göstermiştir. Dönemlere göre çeşitlilik gösteren fresklerde dinsel anlatımlar ön plandadır (Mengüşoğlu 2000: 219). Kapadokya bölgesindeki kaya oyma kiliselerinde ışığa karşı dayanıksız olan yeşil mavi gibi renklerin içine kirecin özü olan kireç sütü katılmış ve boyaların dayanıklılıkları arttırılmıştır. Bu nedenle fresk harcının nemli bir mevsimde hazırlanıp uygulanmasına dikkat edilmektedir (Yılmaz 2012: 96).

Yılanlı fresko, Kilise’nin batı duvarının alt kısmında yer alır ve İncil’den Cehennem ve ruhların acı çekmesi bölümünü tasvir eder. Fresk tekniğinde doğrudan mağara yüzeyi sıvası üzerine yapılmıştır. Duvar yüzeyi düzgündür. Boyalar canlılığını korumaktadır. Bu sahne üç bölümden oluşmaktadır. Sağ bölümde, günah işlemiş dört kadın vücutlarına uzun yılanlar sarılmış şekilde tasvir edilmiştir. Soldan sağa doğru birinci kadını sekiz adet yılan birçok yerinden, ondan sonra gelen kadını iki yılan göğüslerinden, üçüncü kadın ağzından son kadını ise kulaklarından yılanlar ısırılmaktadır. Sahnenin orta bölümünde ise şeytanın arkasında üç başlı büyük bir yılan görülmektedir. Her ağızda cehenneme mahkum edilen birinin vücudu vardır. Sahnenin son kısmında ve duvarın sonunda ruhların tartıştığı sahne yer almaktadır. Solda görülen beyaz kanatlı ve beyaz giysili Michel elinde bir terazi taşımaktadır. Terazinin kefesinde seçkin azizlerden birisinin başı bulunur. Michelin karşısında bulunan ve ancak bir karaltı halinde görülen şeytan ellerini öne uzatmış terazinin diğer kefesinde duran başı yakalamaya çalışır şekildedir (Demir 1991: 50-52 ve Şahin 1997: 31). Yılanlar tarafından insanları cezalandırma sahnesini Kapadokya Bölgesi Gülşehir yakınlarındaki Karşı Kilise (St.Jean Kilisesi)’nin bir panosunda da

görmekteyiz (Res. 8). Sahnenin üzerinde, yalancı peygamberin arkasında cehennem ateşi içinde duran günah işlemiş ruhlar tasvir edilmiştir. Yaratığın altındaki günah işlemiş ruhların başları, cehennemde farklı günahların cezalandırılmasını sembolize eder şekilde yılanlarla sarılmıştır. Yılanların sararak, dudağından, kulaklarından ve gözlerinden ısırıldığı baş görülmektedir. Yılanların ısırıldığı kafalar ise ağız, gözler, kulaklar ve duyuyla ilgili günahları sembolize etmektedir (Gökçan 2010: 122).

Panoda beyaz, açık kahverengi ve siyah olmak üzere üç renk kullanılmıştır. Figürlerin etrafında siyah kontür çizgileri kullanılmış olup, vücut oranları hatalı ve özentsiz verilmiştir. Anatomik oranlara uygun çizilmeyip stilize edilmiştir. Farklı renklerin ve süslemelerin kullanılmaması sadeliğin ön panda olması özellikle dikkat çekme amacı için olabilir. Yılanlar ve kadınlar siyah kontürlerle belirlenmiş ve yer yer sırtlarında beyaz kullanılmıştır. Çizgiler artistik desen olarak düzenlenmemiş, detaya inilmemiş ve de oldukça basitleştirilmiştir. Renk ve çizgi perspektifi kullanılmamıştır. Freskte doku olarak çizgiler kullanılmıştır. Yılanların gövdeleri de konturlarla belirlenmiş olup dıştan içe çizgilerle dokular oluşturulmuştur. Sağdaki kadının bacağına birisi önde diğeri arkada çizilerek hareket kazandırılmıştır. Ritm diğeri deyişle tekrarlar görülmektedir. Yan yana dört kadın figüründe, parmaklarda ve yılanların konturları üzerindeki içe doğru çizilen sıra sıra çizgilerde tekrarlar (ritm) yapılmıştır. Figürler aynı boyda ve minyatür tarzında tek sıra halinde yan yanadır. Kapalı bir kompozisyon kurgulanmıştır. Dik duran statik kadın vücutlarına kontrast (zıt) olarak sarılmış yılan figürleri hareketi sağlamaktadır. Yuvarlak, dalgalı ve kırıklı çizgiler kullanılmıştır. Daire, silindir ve yarı daire gibi geometrik şekiller baskındır. Kadınların boyunları dikdörtgendir. Sadece gözlerde üçgen formlar kullanılmıştır. Renklerde herhangi ışık gölge, açık -koyu- orta tonlamalar yapılmamış olup tüm kompozisyon siyah kontörlerle çizilerek oluşturulmuş ışık gölge de bulunmamaktadır. Çizgi kalınlıkları her yerde eşit değildir.

Sanat kuramları ve estetik niteliklere baktığımızda dışı vurumcudur. Fikirler ve duygular kadınların korkmuş yüz ifadesinde izleyiciye iletilmekte ve semboller yardımıyla mesaj verilmektedir. Fresko işlevseldir bize İncil'deki Cehennem, günah işlemiş ruhların acı çekmesini anlatmaktadır. Biçimcidir diyebiliriz, kompozisyonda sanat ilke ve elemanları organize edilmiştir. Yılanlı Kilise'de direk olarak duvar üzerine işlenen freskler 11. yüzyıla aittir (Ateş 1996: 111; Şahin 1997: 28).

KAYNAKÇA

- Ateş, M. (1996). *Kapadokya'nın Başkenti Nevşehir*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Atlı, N. B. - Cauvin, M. C. (1998). "1996 Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Obsidien Yüzey Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 219-225.
- Atsız, H. N. (1992). *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, çev. H. Nihal Atsız, İstanbul.
- Başak, M. (1991). *İç Anadolu Turizminin Gelişimi ve İşletilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten Evrensele Anadolu'da İnanç Turizmi*. Ankara

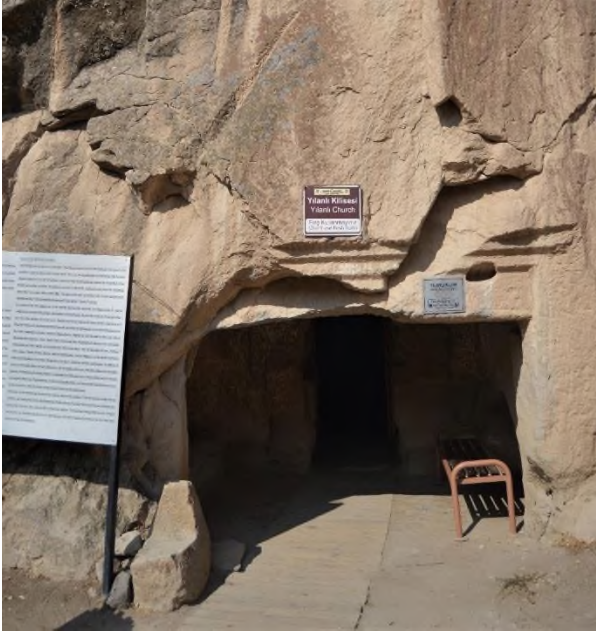
Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

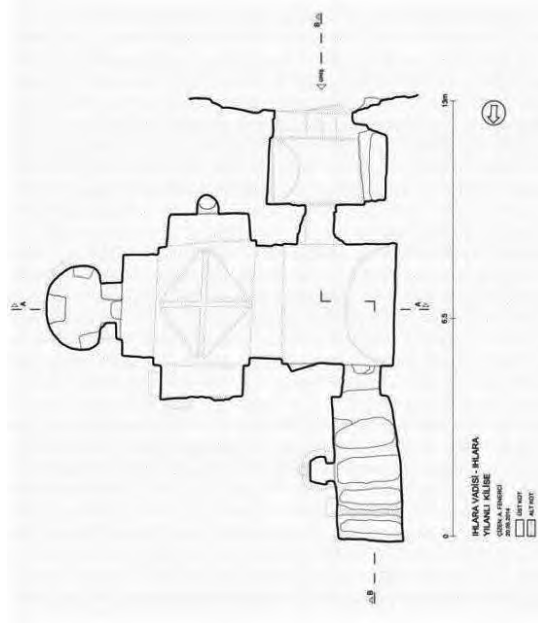
- Birinci, A ve Feyzoğlu, T. E. (2019). “Kapadokya Bölgesi Kiliselerindeki Fresklerin Seramik Yüzeylede Yorumu”, *Ulakbilge*, 43: 881-888.
- Black, J.- Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar, İfritle, Semboller*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Boydaş, N. (2004). *Sanat Eleştirine Giriş*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara
- Campbell, S. (1995). *İlkel Mitolojisi, Tanrı'nın Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitapevi, İstanbul.
- Çelik, B. (2010). “Hamzan Tepe in the Light of New Finds”, *Documenta Praehistorica*, Sayı XXXVII, 257-268.
- Çelik, B. (2011a). “Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey”, *Documenta Praehistorica*, Sayı 38: 241-253.
- Çelik, B. (2011b). “Şanlıurfa-Yeni Mahalle” (Ed. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm), *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research. Archaeology and Art Publication*, İstanbul, 139-164.
- Çelik, B. (2014). “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüze Araştırması, 2013.”, *36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Gaziantep, 311-328.
- Çelik, B. (2015a). “Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where “T” shaped Pillars are Discovered” *TÜBA-AR* Sayı 17: 9-24.
- Çelik, B. (2015b). “Şanlıurfa İli Yüze Araştırması”, *Belgü*, Sayı 2: 9-99.
- Çelik B. (2016a), “Snake Figures in The Pre-Pottery Neolithic Period”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume 31: 225-233.
- Çelik, B. (2016b). “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüze Araştırması, 2014“, *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 409-426.
- Çelik, B. (2016c). "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica* Sayı 43, 421-428.
- Çelik, B. (2018). “2016 yılı Şanlıurfa İli merkez ilçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüze Araştırması”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22-26 Mayıs 2017 Bursa, Cilt 1, 203-223.
- Çelik, B. (2019). “Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi.”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume 43: 24-38.
- Çelik, B. – K. Tolon (2018). “Yeni Bulgular Işığında Urfa’da Neolitik Dönem”, *Seleucia*, VIII, 211-232.
- Çelik, B.-Tosyagülü Çelik, H. (2020a). “Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume 47: 44-58.
- Çelik, B.- Tosyagülü Çelik, H. (2020b). “Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume 48: 303-326.
- Demir, N. (1991). *Eşsiz İhlara Vadisi ve Kaya Kiliseleri*, Odak Ofset, Ankara.
- Erinç, S. T (2009). *Resmin Eleştirisi Üzerine*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Feyzoğlu, T. E. (2004). “Kapadokya Doğa Biçimlerinin Lüster Sırlı Seramik Formlarda Yorumu”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Gökçan, F. S. (2010). Gülşehir Karşı Kilise (St. Jean Kilisesi) İkonografisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koch, G. (2001). *Erken Hıristiyan Sanatı*, (Çev. Ayşe Aydın), İstanbul.
- Konyalı, İ. H. (1973). “Aksaray Ulu Cami”, *Vakıflar Dergisi*, X: 273-288.
- Levy, J. C. (1991). *Les Eglises Byzantines De Cappadoce, Editions*, Du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
- Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*, (Çev: Mine Kadiroğlu), İstanbul, 2006.
- Menez, A. (2003). *The Subtle Beats, Snakes from Myth to Medicine*, V 4, New York: Taylor-Francis.
- Mengüşoğlu, T. (2000). *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- MP (2013). *Aksaray İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı 8. Bölge Müdürlüğü Aksaray Şube Müdürlüğü, Aksaray.
- Muzur, A.- Skrobonja, A.- Rotschild, V. and Skrobonja Jr. A. (2005). “Saints-protectors from Snake Bite: A Short Overview and a Tentative Analysis”, *Journal of Religion and Health*, Spring, 2005, Vol. 44, No. 1: 31-38.
- Oral, M. Z. (1962). “Aksaray’ın Tarihi Önemi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, V: 223-240.
- Özkan, S. (1994). “Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX: 159-172.
- Peker, N. (2008). Kapadokya Bölgesi Bizans Dönemi Kiliselerinde Son Mahkeme Sahneleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şahna, H. (2018). Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi’ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Schmidt, K. (1997). “Snakes, Lions and Other Animals: The Urfa Project 1997” *Neo-Lithics* 3/97: 8-9.
- Schmidt, K. (2000). “Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations”, *Poleorient*, Vol. 26, No. 1: 45-54.
- Schmidt, K. (2007). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe*. En Eski Tapınağı Yapanlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sert, A. N. ve Karacaer, S. S. (2017). “Bizans Dönemi Güzelyurt Kiliselerinden Yılanlı Kilise’nin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma”, *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, 104-113.
- Sümer, N. (2016). “Dinsel ve Mitolojik bir Sembol Olarak Yılan”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No. 43, 275-288.
- Şahin, S. (1997). Kapadokya Bölgesi Kilise Freskleri ve Fresklerin Yüksek Baskı Tekniği ile yorumlanması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şahin, İ. (1989). “Aksaray”, *DİA II*, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), İstanbul, 291-292.

Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

- Tansuğ, S. (1995). *Resim Sanatının Tarihi*, İstanbul.
- Tanyeli U.- Sözen M. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Thierry, N. (1960). “L' église du Jugement Dernier à İhlara (Yılanli Kilise)”, *Anatolia* 5: 59-68.
- Yaman, İ. D. (2019). “Aksaray İli Arkeoloji Araştırmaları”, *Turkish Studies Social Sciences*, Volume 14, Issue 6: 3523-3547.
- Yetkin S. K. (1979). *Estetik ve Ana Sorunları*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Yılmaz, F. (2012) “Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4: 95-105.
- Yurtseven, H. (2020). *Kapadokya Bölgesi Kiliselerinde İkonaklazma Dönemine Ait Bezemeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Zorlu, K. (2014). *Aksaray-İhlara Vadisi’nde Ekoturizm*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

Resim 1: Yılanlı Kilise Giriş (Foto. Banu Davun) ve Kilise Planı (Yurtseven 2020: çiz. 55).

Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

Resim 2: Kilise Freskoları Çizim (Sert ve Karacaer 2017: Res. 3).

Resim 3: Naos (Foto. Banu Davun).

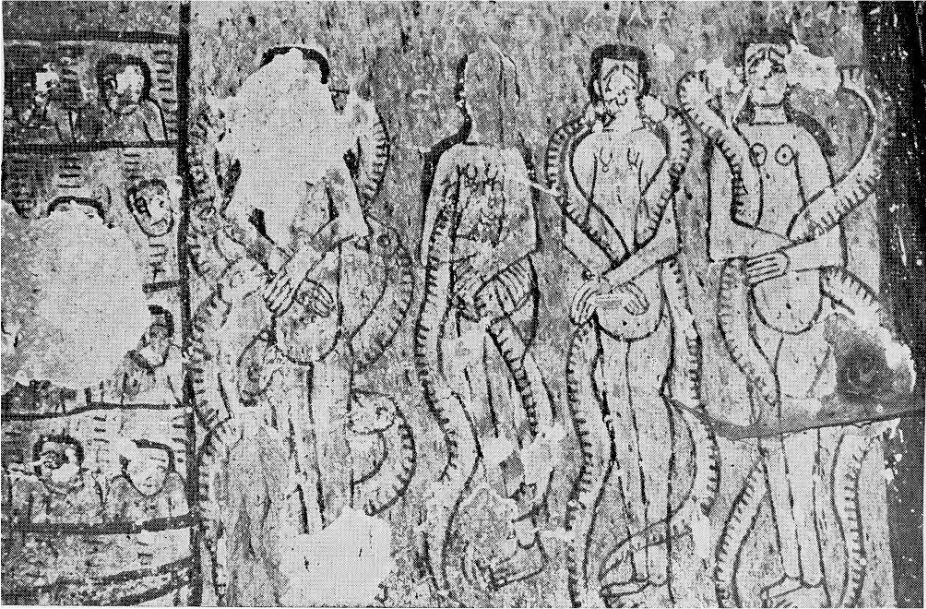

Resim 4: Narteks Tonozu (Foto. Banu Davun).

Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

Resim 5: güney Haç Kolu Tonozu (Foto. Banu Davun).

Resim 6: Yılanlı Fresko (Thierry 1960: Fig. 4).

Resim 7: Yılanlı Fresko'nun Bugünkü Durumu (Foto. Banu Davun).

Aksaray İhlara Vadisindeki Yılanlı Kilise’de Bulunan Yılanlı Fresko...

Resim 8: Gülşehir Karşı Kilise, Cehennem Sahnesi (Gökçan 2010: Res. 12).

KÜRESELLEŞME VE MİKRO MİLLİYETÇİLİĞİN MEGRELLER İLE LAZLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF GLOBALIZATION AND MICRO NATIONALISM ON MINGRELIANS AND LAZ PEOPLE

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И МИКРОНАЦИОНАЛИЗМА НА МEGPEЛЛOB И ЛАЗOB

Yılmaz ESKİBİNA*

ÖZ

Megreller ve Lazlar aynı kökten gelen iki Kafkas kavmidir. Büyük devletlerin güç mücadelesi sonunda sınırlar yeniden çizilmiş, Megreller Ortodoks Hristiyan Sovyet Rusya'nın Lazlar ise Sünni Müslüman Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşamaya başlamışlardır. Bu gün Megreller Gürcistan Devleti, Lazlar ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Lazlar Müslüman Megreller ise Hristiyan'dırlar.

Ülkemizde yakın tarihe kadar tüm Karadenizliler "Laz" olarak isimlendirilmekte idiler. Lazlık onur verici bir durum olarak kabul ediliyordu ki Laz olmayan Karadenizliler bu durumdan rahatsız olmadılar. Araçlarının arkasına "Lazoğlu" yazdılar, sosyal medyada nickname olarak "Laz" şeklinde isimler aldılar. Ancak son dönemde iletişimin gelişmesi, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ile Lazların 'Karadenizli' olmaktan öte bir Kafkas kavmi olduğu, farklı bir dile sahip oldukları anlaşıldı. Gürcistan Devleti sınırları içinde Lazların yakın akrabaları olan Megreller yaşamaktadırlar. Lazlar Türkiye Cumhuriyet Devletinde Türklerle bütünleşmişlerdir. Aynı şekilde Megreller'in de Gürcistan Devleti'nde Gürcülerle benzer bütünleşmeyi yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Günümüzde hızlanarak artan bir küreselleşme olgusunu yaşamaktayız. Küreselleşmenin etkilerinden biri de mikro milliyetçilikleri gün yüzüne çıkartma gayretidir. Çalışmamızın amacı; mikro milliyetçiliğin Megreller ve Lazlar üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bunun için nitel araştırma deseni kullanılmış, literatür taramasının ardından Laz aydınlarından İsmail Avcı Bucaklışı ile bir görüşme yapılmıştır.

Yapılan araştırmanın sonucunda, küreselleşmenin etkilerinden biri olan mikro milliyetçiliğin Megreller ve yakın akrabaları olan Lazlar üzerinde görülür bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır. İki taraf aydınlarının "dilin ve kültürün kaybolmaması" hassasiyetinden yola çıkarak etkinlikler yapma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir. Ancak bu çabanın tabanda karşılık bulmadığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Etnisite, Megreller, Lazlar.

* ORCID: [0000-0002-3386-3203](https://orcid.org/0000-0002-3386-3203), Adalet Bakanlığı, yilmazeskibina@gmail.com

Кüreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğın Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

ABSTRACT

Megrelians and Laz people are two Caucasian tribes from the same root. At the end of the power struggle of the great powers, the borders were redrawn, the Megrelians began to live within the borders of the Orthodox Christian Soviet Russia and the Laz people began to live within the borders of the Sunni Muslim Ottoman State. Today, Megrelians are citizens of the Georgian State and Laz people are citizens of the Republic of Turkey. Laz people are Muslims and Megrelians are Christians.

Until recently, all Black Sea people in our country were called "Laz". Being a Laz was considered as honorable position, and non-Laz Black Sea people were not bothered by this situation. They wrote "Lazoğlu" on the back of their cars and took "Laz" as nicknames on social media. However, with the development of communication and ease of access to information in the recent period, it became clear that the Laz people are not only "Black Sea residents", but they are Caucasian tribe and they have their own language. The Megrelians, who are close relatives of the Laz people, live within the borders of the State of Georgia. The Laz people have integrated with the Turks in the Republic of Turkey. Likewise, it is understood that Megrelians also experienced similar integration with Georgians in the State of Georgia.

Nowadays, we are experiencing an accelerating globalization phenomenon. One of the effects of globalization is the effort to bring micro-nationalisms to light. The aim of our study is to determine the effect of micro nationalism on Megrelians and Laz people. For this, a qualitative research method was used, and after the literature review, an interview was held with İsmail Avcı Bucaklışı, one of the Laz intellectuals.

As a result of the research, it was understood that micro-nationalism, one of the effects of globalization, did not have a visible effect on the Megrelians and their close relatives, the Laz people. It is seen that the intellectuals of both sides are in an effort to organize activities based on the sensitivity of "not to lose language and culture". However, it would not be wrong to say that this effort did not find a response at the grassroots.

Keywords: Globalization, Micro-nationalism, Ethnicity, Megrelians, Laz people.

АННОТАЦИЯ

Мегрелы и лазы - два кавказских племени одного корня. В итоге противостояние больших государств границы были заново определены, после чего мегрелы стали жить в границах православной советской России, а лазы стали жить в границах Османского государства мусульман-суннитов. Сегодня мегрелы являются гражданами Грузинского государства, а лазы - гражданами Турецкой Республики. Лазы исповедуют ислам, а мегрелы - христианство.

До недавнего времени, всех жителей Причерноморья нашей страны называли лазами. Называться лазом считалось почётом и нелазов этого края такая ситуация не беспокоила. Они писали "лазоглу" на задней части своих автомобилей и брали слово "лаз... .." в качестве псевдонимов в социальных сетях. Однако, с развитием коммуникации и легкости доступа к информации в последний период стало понятно, что лазы - это больше, чем "жители Причерноморья", что они являются кавказским племенем и что у них есть свой язык. Мегрелы, близкие родственники лазов, живут на территории Грузии. Лазы объединились с турками в границах Турецкой Республики. Точно так же Мегрелы пережили аналогичную интеграцию с грузинами в Грузии.

Сегодня мы переживаем ускоренный процесс глобализации. Одним из следствий глобализации является микронационализм. Цель нашего исследования, определить влияние микронационализма на мегрелов и лазов. Для этого был использован план

качественного исследования, а после обзора соответствующей литературы было проведено интервью с Исмаилом Авджи Бучаклиши, одним из лазских интеллектуалов.

В результате исследования стало понятно, что микронационализм, один из эффектов глобализации, не оказал заметного воздействия на мегрелов и их близких родственников лазов. Видно, что интеллектуалы обеих сторон стараются организовать свою деятельность, с целью того, что бы “сохранить свой язык и культуру”.

Ключевые слова: глобализация, микронационализм, этническая принадлежность, мегрелы, лазы.

Giriş

“Klasik anlamda ulus-devleti ve egemenliğini tehdit eden üç temel aktörden bahsedilebilmektedir. Bu aktörler; çokuluslu şirketler, ulus üstü kuruluşlar ve küresel sivil toplum kuruluşlarıdır. Bunlar, bir taraftan küreselleşmenin sonuçları olarak ortaya çıkarken, diğer yandan küresel dünya düzeninin şekillenmesinde rol oynayan aktörler olarak dikkat çekmektedirler” (Cebeci, 2008: 23).

Stuart Hall’a göre; “ulus-devlet zayıf duruma düştüğünde daha az inandırıcı ve daha güçsüz bir konuma geldiğinde buna karşılık iki tür tavır ortaya koyar, bir taraftan ulus-devlet üstü bir yapılanmaya doğru giderken diğer taraftan ulus-devlet altı (yerel) yönelimleri de devreye sokar”. Yani aynı anda hem küresel hem de yerel olunmaktadır (Korkusuz, 2012: 464). Günümüz dünyasında bir yandan küreselleşme söylemleri artarken diğer yandan da “mikro milliyetçilik” akımlarının yükselişi gözlenmektedir.

1. Milliyetçilik

Baskın Oran milliyetçiliği; “insanların kendi benzerleriyle bir araya gelmek suretiyle kendilerini daha güvende ve güçlü hissetmeleri için tarih boyunca başvurdukları yöntemlerden biri” olarak tanımlamaktadır. Erol Güngör milliyetçiliğin amacının; “bir ülkedeki insanlar arasında ortak milliyet esasına dayanan bir birlik ve dayanışma bilinci geliştirmek” olduğunu belirtmektedir (Korkusuz, 2012: 331).

Modern sosyolojinin habercisi (Atasoy, 2008: 62) kabul edilen İbn – i Haldun “asabiye” olarak isimlendirdiği milliyetçiliği; Nesep Asabiyesi (soy bağı ve kan bağına dayanan) ve Sebep Asabiyesi (fikir, inanç, duygu ve hedef birliğine dayanan) olarak ikiye ayırmıştır (Uludağ, 2017: 98-99). Adolf Hitler ve Benito Mussolini’nin milliyetçilik anlayışları daha çok ırkçılık olarak da nitelendirilen “nesep asabiyesi” kavramı içinde yer alırken; Mustafa Kemal’in milliyetçilik anlayışı; dil, din, ırk ayrımı yapmadan ortak tarihe ve kültüre sahip olmayı ön planda tuttuğu için “sebep asabiyesi” olarak kabul edilebilir.

Milliyetçilik Fransız Devrimi’nin ardından öncelikle Avrupa ve 19. Yüzyıl boyunca da tüm dünya siyasetini etkileyen bir kavram olmuştur. Aslında milliyetçilik kavramı Fransa’da devrimle birlikte değil, devrimin ardından bazı Avrupalı devletlerin Fransa’ya savaş ilan etmeleri ile 1792 – 1802 yılları arasında süren ihtilal savaşları sırasında doğmuştur. Fransız halkının zengin-fakir, köylü-şehirli ayrımı yapmadan bir araya gelerek orduya katılmaları, Fransa’nın zaferiyle sonuçlanan savaş yıllarındaki birlik ve beraberlik ruhunun sonucu olarak “Fransız

Küreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğin Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

Milliyetçiliği” kavramı ön plana çıkmış ve kısa sürede tüm Avrupa milletlerine örnek olmuştur. Napolyon Bonapart’ın liderliğindeki Fransız ordularının Rusya steplerinde bozguna uğrayarak Paris’e çekilmeleri sonucunda işgalden kurtulan Avrupa ülkelerindeki aydınlar ve devlet adamları bir an önce siyasi birliklerini kurarak “milliyetçilik” kavramının desteğiyle güçlü birer ulus-devlet inşasına girişmişlerdir. Özellikle Almanya ve İtalya’da milliyetçilik fikri hızla yayılmış, aklı ve bilimi ikinci planda bırakan romantik milliyetçilik akımlarının kuramcıları ve uygulayıcıları ülkelerini 2. Dünya Savaşı felaketine sürükleyerek kendilerine ve insanlığa büyük acılar yaşatana kadar devam etmiştir. 19. Yüzyıl aynı zamanda milli devletlerin de bağımsızlıklarını kazanmaya başladığı bir “milliyetçilik” yüzyılıdır. Küreselleşmeyle birlikte milliyetçik 20. Yüzyılda önemini kaybetmeye başlamış, son olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin yıkılışında ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nin parçalanmasında etkisini göstererek dünya siyasi sahnesindeki önemini ve etkisini kaybetmeye başlamıştır.

“Osmanlı kimliğinde dört ana milliyet; İslam, Ortodoks, Ermeni ve Musevi milliyetidir. Bunlar beraberce Osmanlı kimliğini oluşturur. Osmanlı’da etnik anlamda millet yoktur. Bulgar, Romen, Sırp ve Yunan, etnik farklılıklarına rağmen beraberce Ortodoks milletini oluştururlar çünkü aynı dini inanca sahiptirler. Arap, Arnavut, Boşnak, Türkmen ve Kürt etnik farklılıklarına rağmen beraberce İslam milletini oluştururlar; ayrıca Arnavut, Kürt veya Türkmen milleti yoktur. Türk milleti kimliği pek çok göçmen ve yerli etnik unsuru (Boşnak, Çerkez, Türkmen, Laz, Gürcü) kapsayan bir toplumsal kimlik halini almıştır” (Aktürk, 2013: 13-14).

“Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme döneminde Anadolu’da bir Türk milli devleti kurmak ne kadar anlamsızsa, devletin yıkılış safhasında ve milli mücadele sonrasında Türk Milliyetçiliğinin ön plana çıkması o kadar anlamlıdır” (Atasoy, 2010:1). Milliyetçilik II. Meşrutiyet’ten sonra (1908) başlamış, imparatorluğun parçalanma yıllarında I. Balkan Savaşı (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve İstiklal Savaşı (1919-1922) yıllarında bir alev gibi tüm memleketi sarmıştır (Karakuzu, 2013: 66).

İmparatorluk anlayışından ulus-devlete geçiş süreci içerisinde Türk aydınları Osmanlılık fikrinden tamamen vazgeçmiş ve devletin dağılmasına karşı bir tepki olarak milliyetçilik fikri öne çıkmıştır. Böylece genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ideolojisini milletçilik oluşturmuştur. Mustafa Kemal’in “Milliyetçilik” anlayışı “Turancılık” ideolojisinden farklıdır. Mustafa Kemal Atatürk’e göre; millet olmak ortak tarih ve kültüre sahip olmayı ifade eder. 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye’de yaşayan herkes eşit haklara sahip Türk Vatandaşı kabul edilmiştir. Böylece Cumhuriyet’in ilanından sonra Fransız Laik Milliyetçilik esasları ülkemizin Atatürk İlkelerinin altı okundan biri olan “milliyetçilik” ilkesi olarak kabul görerek uygulanmıştır.

2. Ulus - Devlet ve Etnisite

“Ulus-Devleti; *‘sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde güç kullanma tekelini elinde bulunduran, yönetimi altındaki halkı ortak dil, kültür, mitler ve değerler yaratarak birleştirmeyi amaçlayan, siyasal ve toplumsal manada ulus*

üzerine tesis edilmiş bir devlet biçimi’ olarak tanımlamak mümkündür” (Şener, 2014: 59). “Ulus ve uluslaşmada tebaadan yurttaşla dönüşmüş ya da erişmiş bireyler söz konusudur” (Sağ ve Aslan, 2001: 179).

“Modern toplumlar demokrasi, yurttaşlık ve geniş kitleleri içeren halk egemenliği ilkesiyle ulus – devletlere dönüşmüşlerdir. Modern, ulus-devlet ilkesi, geçmişin tebaalarına kanun önünde eşitliği, siyasi katılımı, keyfi muameleye karşı güvenceyi, zayıflara ve yoksullara korunmayı, toplumsal adaleti ve güveni vaat ediyordu” (Serdar, 2015: 99).

Craig Calhoun etnisiteyi; “*milliyetçilik ile akrabalık arasında bir yer*” olarak tanımlayarak etnisitenin ulus-devlet içinde farklı bir dil bilen ancak tek bir aşiretten/klandan/kabileden oluşmayan birkaç aşiretten/klandan/kabileden oluşan halkları kastettiği anlaşılmaktadır. Etnisite tabiri milletten küçük aşiret/klan/kabile gibi geniş akrabalık algısına dayanan gruplardan daha büyük toplulukları ifade etmektedir. Jeremy Eades etnik kimliğin (ethnicity), “*kişinin ait olduğunu düşündüğü etnik grubuna, kültürüne ya da kökenine bağlı olduğu yere karşı hissettiği bağlılık, sadakat ve benzeri duygulardan oluştuğunu*” belirtmektedir (Korkusuz, 2012: 464).

“Etnisite, özel bir kan-soy-akrabalık algısı temelinde tanımlanan toplumsal bir kategoridir. Bir devletin, toplumda etnik kategorilerin ifade edilmesi, kullanılması ve düzenlenmesine ilişkin koyduğu kurallar bütününe ‘etnisite rejimi’ denir. Herhangi bir etnik kategorinin ‘millet’ ile özdeş sayıldığı ‘tek etnili’ devletler olduğu gibi, birkaç etnik kategorinin milleti oluşturduğu varsayılan ‘çok etnili’ devletler ve milletlerin etnisite dışında bir eksenle tanımlandığı “gayri etnik” devletler de mevcuttur” (Aktürk, 2013: 137-178).

Tek etnili rejime günümüzde Japonya ve İsrail örnek verilebilir. Çok etnili rejimlerde ise devleti oluşturan etnik unsurlar hemen hemen eşit haklara sahip olarak varlıklarını sürdürmektedir. Devlet çıkardığı kanunlarla vatandaş olan bütün kimliklere sahip çıkar. Kanada’da resmi olarak iki dilin (Fransızca ve İngilizce) kullanılıyor olması ve İsviçre’de 3 dilin (Fransızca, Almanca, İtalyanca) toplum ve devlet yaşamında kullanılması, bu ülkeleri çok etnili bir yapıda olduğunu göstermektedir. Son olarak da gayri etnili devletler de Türkiye ve Fransa gibi Laik Cumhuriyet rejimini benimsemiş ülkelerdir. Bu ülkelerde resmi dil tektir ve bu resmi dili bilen ve kullanan ve hangi etnik kökenden gelirse gelsin, devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan tüm yurttaşlar tek bir milleti oluşturur.

11. Yüzyılda Oğuzların Müslüman olanları Türkmen adıyla anılmaya başlanmıştır. 13. Yüzyıldan itibaren Oğuz adı terk edilerek unutulmuş ve Türkmen adı yaygınlaşmıştır (Türkeş, 2010: 201). Türkiye’de hiç kimseye etnik kökeninden dolayı ayrıcalık tanınmadığından Türkmenler pozitif bir ayrıcalığa sahip değildirler. Bu durum Türkiye’nin gayri etnik yapıya sahip bir etnisite rejimi olduğunun delilidir.

3. Küreselleşme

Küreselleşme; çok uluslu şirketlerin kullandığı bir propaganda sloganı ve “ulusal sınırları ortadan kaldıran bir süreç” olarak son yıllarda dünyada yaşanan

Küreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğin Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

gelişmeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. “İlk olarak 1960’larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980’lerde sıkça kullanılmaya başlanmış ve 1990’lara gelindiğinde, bilim insanlarının önemini kabul ettiği, hakkında yoğun çalışmalar yapılan, yaşadığımız çağı ve dünyayı anlamakta kullanılan anahtar bir kavram haline gelmiştir” (Atasoy, 2008: 104).

Bauman; “küreselleşmenin hem geri dönüşü olmayan hem de hepimizi aynı ölçüde ve aynı şekilde etkileyen bir süreç, ‘dünyanın kaçamayacağı kaderi’ olduğunu ileri sürmüştür” (Bauman, 2020: 7).

“Türkiye’nin gündemine 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte giren ‘küreselleşme olgusu’ özelleştirme, devletin ekonomik alandaki etkisini azaltma, devleti küçültme çabalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Küreselleşme kapitalizmden ayrı düşünülemez” (Esgin, 2001: 2). “Kapitalist ülkeler rekabet gücünü ve üstünlüğünü kendi tekellerinde tuttuklarından sınırların kaldırılmasını ve serbest piyasa ekonomisinin şartlarının tüm dünyada oluşmasını isterler” (Gözen, 2004: 89).

4. Ulus – Devletler ve Mikro Milliyetçilik

“Fransız Devriminden günümüze temel siyasi aktör olan ulus-devlet, halen mevcudiyetini koruyor olsa da, temelini oluşturan pek çok dayanağı kaybetmiş, klasik anlamdaki egemenlik yetkisini büyük ölçüde yitirmiş ve küreselleşmenin devleti olma yönünde önemli bir dönüşüme uğramıştır” (Cebeci, 2008: 36). “Küreselleşmeyle birlikte ulus – devletler; ulaşım, iletişim, bilgiye erişim, bilinçlenme, iç ve dış göçler, turizm ve diğer sebeplerle toplumlar üzerindeki hâkimiyet ve kontrol kapasitelerini sürdürmemektedir” (Gözen, 2004: 25).

“Sınırların öneminin azaldığı, her alanda çok hızlı değişim ve dönüşümün yaşandığı küreselleşme çağında bireyler her zamankinden daha fazla güvende olma ve dayanışma ihtiyacı hissetmektedirler. Vatandaşlık kimliğinin bunu sağlayamamaya başlaması yüzünden ise bu boşluk yükselen ve çoğu kez kimlik temelli bazı taleplerde bulunan etnik, dini ve kültürel kimlikler tarafından doldurulmaktadır. Etnik, dini ve kültürel kimliklere ilişkin bu talepler ise alt-kimlik temelli cemaatleşmeyi ve yerelleşmeyi teşvik etmektedir” (Tok, 2008: 29).

Ülken 1967 yılında bu gerçeği görerek; “günümüzde bir yandan teknoloji, iletişim, ulaşım ve sermaye hareketlerinde artan bir küreselleşme yaşanırken; öte yandan bölgesel etnik-yerel kimliğe sahip çıkma biçiminde küreselleşmeye bir tepki olarak ‘yerelleşme’ süreci yaşanıyor” şeklinde bir tespitte bulunmuştur (Ülken, 1967’den akt; Türer, 2016: 48 – 49).

Globalleşme ile birlikte yerelleşme de tüm dünyada, farklı nedenler ve gerekçelerle de olsa yayılmaya başlamıştır. Eski Fransız devlet başkanı F. Mitterand’ın başyardımcısı J. Attoli bu süreci, “ulus-devletten sonra ortaya çıkan ve yeniden alevlenen kabilecilik” olarak yorumlamaktadır (Korkusuz, 2012: 554).

5. Megrellerin Siyasi Durumları

Megrellerin siyasi durumlarını anlamak için genelde Kafkasya ve özelde ise Gürcistan hakkında kısa bilgi vermek gerekmektedir. Kafkaslar Avrasya’da,

Gürcistan ise Kafkaslarda özel bir jeopolitik öneme sahiptir. İki yanı deniz olan bir “kara boğazı” özelliğindeki Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu’nun kesişim noktasında olması nedeniyle bu bölgelerden etki alır ve bu bölgeleri etkiler (Sarıkaya, 2015: 185). Kafkasya; “Kuzey” ve “Güney” olarak iki coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Kuzey Kafkasya ülkelerinin sayısı çoktur ve konumuz dışında olduğu için burada sayılmayacaktır. Güney Kafkasya Ülkeleri; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbeycan Cumhuriyetleridir.

“Gürcistan 1991 yılında S.S.C.B’den ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Gürcistan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Kuzey Kafkasya Bölgesini uzun süre hâkimiyetine alan ve Türk asıllı oldukları kesin olan Hazarlardır. 620 yılında devletlerini kuran ve bölgeyi denetimlerine alan Hazarlar 1055 yılına kadar bölgenin mutlak hâkimi olmuşlardır. Kıpçaklar (Kumanlar) 11. Yüzyıl ortalarında bölgede gözükmeye başlamışlar ve Hazar Kağanlığını yıkarak bölgenin yeni dominant gücü olmuşlardır. Bu dönem aynı zamanda Oğuz Türklerinin de bölgeye yoğun olarak yerleştiği bir devir olmuştur ki bu durum Azerbaycan Türklerini de bölgenin halkları arasına katarak günümüze kadar devam eden süreci başlatmıştır. Bölgenin son işgalcisi olan Rus Çarlığı bölgenin otantik halklarını denetim altına alma adına katliamlarla yetinmemiş toplu tehcirlerle de başvurmuşlardır” (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015: 174-203).

Gürcistan 3 Özerk Bölgeye Sahiptir;

- a) Acara Özerk Cumhuriyeti
- b) Abhazya Özerk Cumhuriyeti
- c) Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti

Güney Osetya ve Abhazya Özerk Cumhuriyetleri 2008 yılında tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Rusya Federasyonu 26 Ağustos 2008 tarihinde bu iki özerk cumhuriyetin bağımsızlığı tanımıştır. Bağımsızlık talepleri Gürcistan tarafından kabul edilmemektedir. Türkiye Cumhuriyeti de henüz bu devletleri tanımamaktadır. İki özerk bölgenin aksine Acara Özerk Cumhuriyeti’nin neden bağımsızlık arayışına girmediği sorusunun cevabı ayrı bir araştırma konusudur. Ancak Gürcistan’ı bağımsızlığa kavuşturan siyaset adamı Gamsahurdiya’nın Megrel asıllı olmasının bir etkisinin olduğu düşünülebilir.

“Gürcistan, Megrel asıllı Gürcü siyaset adamı Zviad Gamsahurdiya liderliğinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliğine karşı çıkan Gamsahurdiya, Rusya Federasyonunun desteğini alan Eduard Şevardnadze tarafından darbe ile görevinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Gürcistan’da seçimle işbaşına gelen ilk liderin bir yıllık görevinin ardından darbeyle uzaklaştırılmasından sonra S.S.C.B’de Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Eduard Şevardnadze ilk iş olarak Birleşik Devletler Topluluğu’na üye olarak Rusya Federasyonu ile iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. 1992 – 2004 yılları arasında yaklaşık on iki yıl ülkeyi idare eden Şevardnadze döneminde ülkedeki özerk cumhuriyetlerle hemen hemen hiçbir sorun yaşanmamıştır. Batı (ABD-AB)’nın desteklediği Gürcistan’ın eski Adalet Bakanı Mihail Saakaşvili’nin 2004 yılında seçimle iktidara gelmesiyle Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında siyasi gerginlikler yeniden başlamıştır.

Küreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğin Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

Gürcistan'daki Rus askeri üstlerini kapatan Saakaşvili hükümetinin, Rusya Federasyonunun desteğiyle bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya ve Abhazy Cumhuriyeti'ne karşı silah kullanmaya kalkması Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında 2008 yılının 7-8 Ağustos'unda bir savaşı başlatmış ve savaşın kaybedeni de Gürcistan olmuştur. Savaşın ardından Osetya ve Abhazy Rusya Federasyonu tarafından resmen tanınmış iki bağımsız devlet olarak Birleşik Devletler Topluluğu'na katılmışlardır” (Kantaracı, 2014: 245-246).

Harita:1 Günümüz Kafkasya Siyasi Haritası

Kaynak: <http://www.timeturk.com/tr/2008/08/28/rusya-tarafından-taniniyor-olmak-ya-da.html>

“Gürcistan’ın 1995 tarihli anayasasında önceki anayasalarından farklı olarak Acara Özerk Cumhuriyeti’nden bahsetmemesi gelecekte özerkliğin tehlike altında olduğunu göstermektedir. Hatta 1997 yılından itibaren bazı Gürcü bilim adamları Acara Özerk Cumhuriyeti’nde yaşayan insanların Gürcistan ile kültürel olarak bütünleştiğini, bu Özerk Cumhuriyetin artık ortadan kaldırılması gerektiğini dile getirmektedirler. Ancak bu talep Moskova ve Kars Antlaşmalarına aykırıdır” (Murtazaoglu, 2004: 67).

“Samegrelo Acara Özerk Cumhuriyeti’nin kuzeyinde yer alan Megrellerin çoğunlukta yaşadığı özel bir gölgedir. Bizim “Gürcistan’da yaşayan Megreller” tanımımız aslında bu bölge insanını ifade etmektedir. Eski çağlarda Samegrelo (Megrelya) Lazika Krallığının bir parçasıydı. Megrelya 11. Yüzyılda Gürcistan Krallığı içinde yer aldı. 16. Yüzyılda bölge Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Samegrelo

Prensliği olarak 1803 yılına kadar Türklere bağlı olarak yaşadı. 1803 yılında, prenslik Çarlık Rusya tarafından işgal edildi ve Ruslar 1857 yılında prensliğe son verdiler” (<http://www.lazca.org/lazlar-tarihi/116-bir-kayip-millet-megreller.html>).

“Megereller, Batum’un 2 saat ilerisinde Samegrelo ya da Megrelya denen yerde yaşarlar. Batum’da yaşayan Megreller, 1992 Abhaz-Gürcü savaşında, “Gürcü” oldukları gerekçesi ile Abazya’dan sürgün edilenlerdir. Abhazya bu hamle ile etnik temizlik uygulamış ve Abazya’yı Megreller’den büyük oranda arındırmıştır. Halen Abhazya hâkimiyetinde bulunan “Gali Bölgesi” Megrellerle meskûndur. Burada zaman zaman Megrellerin baskıya uğradığı haberleri çıkıyor. “Abhazya Devleti” -Türkiye tarafından tanınmıyor- Megrellere pasaport vermeyerek siyasal katulımlarını kısıtlıyor, öte yandan ülke dışına çıkışlarını engelleyerek tam bir tecrit uyguluyor. 1992 Abhaz-Gürcü Savaşı mağduru yaklaşık 250 bin Megrel, Gürcistan’ın Tiflis ve Batum başta olmak üzere önemli şehirlerinde mülteci durumda, zor koşullarda yaşam mücadelesi vermektedir” (İsmail Avcı Bucaklışi ile görüşme, 23.05.2020, Kavacık, Beykoz/İSTANBUL).

Harita 2: Gürcistan Cumhuriyeti’nin Özerk Bölgeleri

Kaynak: <http://www.kolkhoba.org/makaletkr5.htm>

Küreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğin Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

“Megrellerin yaşadığı toprakların belirgin bir sınırı yoktur. Megreller kendi bölgelerine Samegrelo diyorlar. Kuzeyde İnguri Nehri ile Güneyde Rioni Nehri arasında yer alan bu topraklar günümüzde Gürcistan – Abhazya sınırının her iki yanında kalıyor. Gürcistan tarafından Poti ve Zuğdidi şehirleri ile Abhazya sınırı içinde yer alan Oçamçira ve Gudauta şehirlerinde yoğun Megrel nüfusu yaşamaktadır” (Unutmaz, 1994: 39).

Shumi Akademisi’nden Kafkasya tarihi profesörü Bicgur Sağaria kısaca şöyle anlatıyor: “*Gürcüler, Stalin’den beri Mingrelleri kendilerinden saymaya eğilimli olduklarından etnik hiçbir hak vermediler. Öyle ki çeşitli yüksekokullar olsun, meslek okulları olsun Mingrelya’da açmaya yanaşmadılar. Fakat Suhumi ve ötesinde açtılar. Amaç belliydi, Mingrelleri Abhazya’ya kaydırıp Mingrellerin yüksek oranını kırmak hem de onları olabildiğince cahil bırakmak. 1930’larda Izak Jivania gibi aydınlar baskılara karşı Mingrelce bir gazete yayınlamak istediler. Bu ancak 1935’te gerçekleşti. “Gazahğkişi” adındaki bu yayın organı birkaç sayı çıktı, hemen kapattılar. Kısa bir süre sonra bir bahaneyle Jivania’yı öldürttüler*” (Unutmaz, 1994: 46).

“1992 yılında Gürcistan ile Abhazya arasında çıkan savaşta, Abhazya’da yaşayan Megreller Abhazlarla ortak hareket ederek Gürcülerle savaşmışlardır” (Başkan, 2011: 37). Megrellerin birlikte yaşadıkları topluma ve vatandaşı oldukları devlete olan bağlılıklarına bu savaş örnek gösterilebilir. Megreller, dil ve kültür olarak daha yakın oldukları Gürcüler ile aynı devletin vatandaşı oldukları Abhazlar arasında çıkan savaşta Abhazların yanında yer almışlardır. Savaşı Gürcüler kazanmış, Abhazya topraklarını işgal etmişlerdir.

6. Lazların Siyasi Durumları

“Lazlar yerlisi oldukları Osmanlı dönemindeki adlandırılmayla ‘Lazistan Sancağı’nda’, bugünkü isimlendirilmesi ile Rize ve Artvin sınırları içinde kalan tarihsel bölgede toplu olarak yaşarlar” (Aksamaz, 2014: 11). “Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nde, Pazar ilçesinin doğusundan Gürcistan hududuna kadar olan -Sarp Köyü dâhil- bölgede yaşayan halk Lazca konuşur ve bunlara Laz denir. Başka bölgelerde yaşayan Lazlar da vardır” (Alkumru, 2011: 14).

Doğu Karadeniz’den göç eden Lazlar, Düzce merkez ve Akçakoca ilçesi, Sakarya’nın Akyazı, Hendek ve Sapanca ilçeleri, Bursa’nın Gemlik ilçesi, Yalova, Kocaeli, Bartın, Amasra ve Zonguldak merkezinde, özellikle başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde yaşamaktadırlar.

“*Acara’nın (Lazcada Aç’ara) yerlileri Acaralı Gürcüler ve Lazlardır, ancak buradaki Laz nüfus 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan kaçarak muhacir olarak Marmara bölgesine yerleşmiştir. Böylece, antik dönemden beri Lazlarla meskûn olan Batum Bölgesi’nde ancak binlerle ifade edilebilecek sayıda Laz kalmıştır. Acara bölgesinde 93 Harbi’nde boşalmış ve sonrasında Gürcülerin yerleştirildiği çok sayıda köy vardır*” (İsmail Avcı Bucaklışi ile görüşme, 23.05.2020, Kavacık, Beykoz/İSTANBUL).

“Türkiye’deki Müslüman çoğunluğun içinde Abhaz, Çerkez, Gürcü, Laz ve diğer birçok etnik kategoriye mensup kişi ve gruplar etnik, kültürel ve dilsel

farklılıklarını büyük ölçüde kaybederek ulusal bir kültüre entegre olmuşlardır” (Aktürk, 2013: 13-16). Ernest Gelher’e göre; “kişi kendi kültürüyle merkezi devlet bürokrasisinin kültürü arasında özdeşlik kurabilirse kendini rahat ve ‘evinde’ hissedebilir. Eğer bu özdeşlik yoksa huzursuzluk ortaya çıkar.” (Korkusuz, 2012: 77).

“Son yıllarda Laz anne babalar “Türkçesi bozulmasın, okul yaşamlarında, iş hayatlarında sıkıntı çekmesin” düşüncesiyle, çocuklarına anadillerini (Lazca’yı) öğretmiyorlar. Bu duruma Lazlar arasında sistemli ve yaygın bir tutum, asimilasyonun içselleştirilmesi de denebilir” (Ayşe Arman; İsmail Avcı Bucaklışı ile söyleşi, “Şu Lazca isimlerin güzelliğine bakar mısınız: Şana, Tanura, Loya, İrden, Tenda, Tutaste, Gubaz, Evro, Teona” Hürriyet, 30 Temmuz 2007). Benim de çocukluğumda Laz şivesi (ağzı) ile konuştuğu için öğretmeninden tepki gören arkadaşlarım oldu. Babam ise abim ve bana “Laz şivesine diliniz alışmasın, Türkçeyi en güzel şekilde konuşun” şeklinde tavsiyelerde bulunurdu.

“Türkiye’de yaşayan Lazların, yüksek kültürün dışına itilmemek ve sınıf atlama imkânlarından mahrum kalmamak için gönüllü bir asimilasyon süreci yaşadığı söylenebilir. Demografik olarak küçük ve toplumsal örgütlenme olarak zayıf olan Laz ve Megrellerin Türkiye ve Gürcistan’da apayrı siyasi ve ekonomik sistemler içinde ulusal olana asimile olma eğilimlerini ve iki ayrı ulus insanının iki ayrı etnik kimliği inşa ettiklerini bize göstermektedir. Türkiye Lazları arasında da sıklıkla söylenen “hem Laz hem Türk hem de Müslüman” olma hali aynı tavırla Gürcistan’da yaşan Megreller arasında “hem Megrel hem Gürcü hem de Hristiyan” olarak ifade edilmektedir” (Serdar, 2015: 99-112).

“Lazlar arasında yaygın eğilim, ulusal alandaki hiyerarşik ilişkiyi müzakere etmek ve tümenden tersine çevirmek değil, Lazlığı mevcut hiyerarşilerle uyumlu kılarak, etnik kategorisini depolizite (siyasetten uzak tutmak) ederek ulusal olana eklemektir. Lazca haberler, Lazca belgeseller, Lazca tartışma programları, Lazca filmler, Lazca çizgi filmler, Lazca tiyatro eserleri bir TV kanalında sergilenmelidir. Halk Eğitim Merkezlerinde Lazca öğretilmeli, “Lazca” okullarda “seçmeli ders” olarak okutulmalıdır” (Serdar, 2015: 116).

Laz aydınlarının siyasi ve ayrılıkçı olmayan ancak kültürel kimliği korumaya ve geliştirmeye yönelik bu tür taleplerin (<http://www.m.pazar53.com/laz-televizyonu-da-kurulsun-istegi-10161h.htm>) haberin altındaki yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla Laz halkı tarafından beklenen karşılığı bulmadığı anlaşılmaktadır.

“Bugün artık az sayıda Laz, Lazca’yı ölüm döşeğinden döndürmeye çaba harcamaktadır. Ancak bu oldukça geç ortaya çıkmış meşakkatli bir süreçtir. Dilsel sermayeden hala yoksun olan Lazca ilk defa 2013 yılında orta öğretimde seçmeli ders olarak kabul edilmiştir. Özetle hem ekonomik ve sınıfsal potansiyelleri, hem ulusal kimliğin ve aidiyetin verdiği özsaygı ve sembolik sermaye Türklük ile mümkün olagelmıştır. Bu sembolleri talep eden Lazlar, Türklüğün inşasında Laz atalarının bizzat yer aldığını ve bedel ödediğini söylemektedirler” (Serdar, 2015: 125-126). “Osmanlı döneminde Kafkas sınırındaki Rus tehlikesine karşı Lazların sadık hizmetkârlıkları meşhurdur” (Taşkın, 2008: 43-44).

Küreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğin Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

Lazlar, Kurtuluş Savaşında Piyade Yüzbaşı Osman (Topal Osman;1883 Giresun – 1923 Ankara) liderliğinde özellikle Sakarya Meydan Savaşında çok şehit vermiştir. Bu bilince sahip olan Lazlar devletle ve Türk milleti ile bütünleşmede hiç bir sorun yaşamazken, İstanbul’da başlayan Laz Kültür Hareketinin sadece dilin yok olma meselesinden yola çıktığı anlaşılmaktadır.

Bilgi üretiminde yaşanan önemli değişiklikler Laz gençleri Laz olmaya dair aile dışı bilgi kaynaklarına erişimi kolaylaştırmıştır. Artan sosyalleşme imkânları ile bu durum gençler arasında bilgi paylaşımına ve Laz olmaya dönük yeni bir bilince sahip olmalarına etki etmiştir. “*Laz kültür hareketinin parçası olduğu düşünülen insanların temel motivasyonları genel olarak Lazlığı, ‘Laz Tiplemesinden’ kurtarmak, Laz kültürünün onurunu teslim etmek, Laz kültürünü kamusal alanda görünür kılmak ve Laz kimliğini normalleştirmektir.*” (Taşkın, 2008: 110).

“Türk milletiyle kaynaşmış, Türkçeyi çok iyi konuşan ve yazan Lazlar, kültürlerini yaşatıyor olsalar bile Lazca kaybolma tehlikesinde olan yerel bir dildir. Gerçeği diğer insanlardan önce gören Laz aydınlarının öncelikli hedefleri Laz kimliğinin kamusal alanda tanınmasıdır” (Gürsel, 1998: 230).

Lazların tarihinde hiçbir etnik çatışmanın olmaması ve bölgede aşiret otoritesi mevcut olmayışı Lazları güvenilir bir unsur konumuna yükselmiştir. Bu nedenle Lazlar bazı kültürel taleplerine sıcak bakılacağı inancına sahiptirler. Agathias, Lazlar hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Lazlar, kuvvetli ve cesur olup, diğer kabilelere de hükmetmektedirler... Böyle çalışkan, uzun deniz yolculuğuna çıkan ve ticarete muvaffak olan başka bir halk tanımıyorum.*” (Aksamaz, 2014:22-23). “Lazlar; dik başlı, pratik zekâli, yaratıcı ve çalışkandır. Yönetilmekten ve emir almaktan hoşlanmazlar. Aynı zamanda Lazlar; hareketli, konuşkan, esprili ve farklılığa çabuk adapte olan insanlardır” (<http://www.hurriyet.com.tr/su-lazca-isimlerin-guzelligine-bakar-misiniz-sana-tanura-loya-irden-tenda-tutaste-gubaz-evro-teona-6985929>). Bu özellikleri nedeniyle Lazlar, hiçbir zaman öz kültürlerini kaybetmemiş, aynı zamanda bir aşiret reisinin emri üzerine herhangi bir isyan girişimine katılmak zorunda kalmamışlardır. Lazlar halen farklı şehirlerde komşularıyla uyum içinde yaşamaktadırlar.

Çay tarımı Rize ve çevresinde 1942 yılından itibaren devlet teşvikiyle üretilmeye başlanması ve 1950’li, 60’lı yıllarsa yeşil yapraklara inanılmaz fiyatların veriliyor olması (Taşkın, 2008: 42-43), ayrıca bölgede yetiştirilen fındık ve bereketli balık avları neticesinde özelde Lazların yoğun yaşadığı Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Arhavi, Hopa, Karasu ve Akçakoca gibi ilçelerinin gelir seviyesi yükselmiştir.

Bölge halkı Türkiye toplumunda hiçbir zaman fakir olmayarak, hiç değilse orta sınıf bir vatandaş olabilmişlerdir. Pratik zekâli ve çalışkan Lazların göç ettikleri büyük şehirlerde özellikle inşaat, gemi yapımı (tersane) gibi büyük işletmelerde iş buldukları ve küçük esnaf olarak da varlıklarını sürdürmeleri nedeniyle Lazların Türkiye halkları arasında her zaman bir yer edinmesine ve toplumla bütünleşmesine kolaylık sağlamıştır.

“Lazlar, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde, etnik bir problem yaratmamışlardır. Bundan sonra da bir uyumsuzluk olacağı düşünülemez. Bugünkü

Laz halkının; aydın, çağdaş, Türkiye genelinde topluma yararlı bir halk olduğu bilinmektedir” (Alkumru, 2011: 132).

Lazlar önceleri kendilerini “Karadenizli” olarak tanımlarken, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Lazlar “Karadenizliler Derneği/Lokalinde bir araya gelmiş kültürlerini yaşatırken asla etnik bir vurgu yapmamışlardır. Ancak, 1990’lı yıllarla birlikte Lazların dillerini ve milli benliklerini yaşatma çabası içine girdikleri gözlenmiştir. Bunun için her şeyden önce Lazcanın Türkçenin bozuk bir şivesi olmadığını anlatmak gerekmiştir. Boğaziçi Üniversitesinde 2011 yılında Lazca seçmeli dersler açılmıştır. Laz Kültür Hareketi iki Gürcü bilim insanı Muhammed Vanilişi ve Ali Tandilova tarafından kaleme alınan ve 1992 yılında orijinal adı Lazistan (Tarih, Coğrafya ve Etnografya Araştırmaları) olan ve ülkemizde “Lazlar’ın Tarihi” adı ile yayımlanan kitapla başladığı söylenebilir. Gürcistan’da 1964 yılında okuyucuya sunulan bu eser 28 yıl aradan sonra -Türkiye’deki siyasi iklimin uygun olması nedeniyle- Türkiye’de satışa çıkmıştır. 1996 yılında SİMA - Doğu Karadenizliler Dayanışma Vakfının, 2001 yılında adının SİMA - Laz Vakfı olarak değişmesi ayrıca 2008 yılında Laz Kültür Derneği’nin kurulması, Lazların Karadenizlilikten Lazlığa geçişlerinde birer basamak olduğu söylenebilir.

Kamil Aksoylu’nun ‘Laz Kültür Hareketi’ olarak tanımladığı ve “93 Süreci” olarak isimlendirdiği sürecinin sonunda; “*Bir konu daha vardır ki; ‘etnik ve azınlıklar’ adı altında uygulanacak sosyal etkinlik projelerine yabancı finans kaynaklarının bulunmasıdır. Bu tür projelere destek veren uluslararası emperyalist örgütler ve finans kaynaklarının gerçek amaçlarının emperyalizme hizmetten öte olmadığı açıkça ortadadır. Eğer öyle olmasaydı hiç değilse dünyada ilaçsızlık ve açlıktan ölen çocukların sayısı artmazdı*” (Aksoylu, 2009: 480-482), şeklinde bir yorum yaparak süreci art niyetli insanların yönlendirmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Ulus devletleri zayıflatmak isteyen uluslararası sermayeyi ellerinde bulunduranlar mikro milliyetçiliklere destek vermeye çok istekli görünmektedir.

Evrenselci, ilerlemeci yaklaşım kendisine engel olarak gördüğü imparatorlukları yıkmak için “milliyetçilik” akımlarını desteklemiştir (Atasoy,2008: 84-94). Şimdi ise küreselleşme adı altında uluslararası sermaye kendileri engel çıkartması muhtemel olan ulus-devletleri zayıflatmak için içlerindeki etnik kimlikleri su yüzüne çıkartmaya çalışıyor olabilir.

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Küreselleşmenin etkisiyle etnik kimliğin yaşatılması konusunda 90’lı yıllarda başlayıp 2000’lere uzanan süreçte Laz aydınları harekete geçtiler. Bunun yanında bu süreci farklı yönlere çekmeye çalışan kötü niyetli kişilerin varlığını hissetmiş olacaklar ki ellerinden geldiğince kültür ve dil üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Bir dilin yok olması ne kadar üzücüyse bin yıl birlikte yaşanılan millet ile bağlarını zayıflatmak de ondan daha büyük manevi kayıplara yol açabilecektir.

Sonuç

Günümüzde ilerlemeci evrenselciliğin bir uzantısı olan “küreselleşme” fikri kendisine bir engel olarak gördüğü ulus – devletleri zayıflatmak için “mikro – milliyetçilikleri” desteklediği görülmektedir. Ulus devletlerde milli kültür ve milli kimlik, küreselleşmenin tehdidi altında kalınca mikro – milliyetçilik akımlarının da arttığı gözlenmektedir.

Immanuel Wallersten; ‘Dünya Ekonomisinde Devlet ve Egemenlik’ isimli konferansın açılış konuşmasında “kapitalistlerin sonsuz sermaye birikimini sürdürmelerinin önündeki son engel” olarak tanımladığı (Esgin, 2001:188), ulus-devletler küreselleşme sürecinde önemini ve etkisini kaybetmeye başlamışlardır. Ulus – devlet gücünü kaybettiğe onu ayakta tutan ulus (millet), bayrak, vatan gibi sembollere olan bağlılıkta azalmaktadır. Bu durumda ulusu oluşturan bireyler yalnızlık duygusundan kurtulmak için alt benliklerinde hala kaybolmamış olan kabilecilik birliğine sarılma eğilimi göstermektedirler.

Gürcistan’daki Megreller akrabaları olan Türkiye’deki Lazlar gibi mikro milliyetçilik akımlarından etkilenmedikleri, ancak iki tarafta da aydınların “dil merkezli” olarak bu konularda daha hassas oldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar Laz ve yakın akrabaları Megrel aydınları dilin kaybolmama ve yeni kuşaklara kültürü aktarılma talebi konusunda hemfikir iseler de; tabandan yeterli ilgi ve desteği göremedikleri anlaşılmaktadır. Türkiye’de çıkartılan Laz Kültür dergilerinin abonelik sayıları oldukça düşüktür. Belli ilgisizliğin Gürcistan özerk bölgesinde çıkartılan Megrelce gazetenin tirajının düşüklüğünde de görülebilmektedir.

S.S.C.B döneminde Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Megrellere kendi tarihleri öğretilmedi, Gürcü Milleti içinde yaşama ve ilerleme şansına sahip oldular. Bölgelerinden çıkan bir siyasetçi Gürcistan Cumhuriyet’ine devlet başkanı oldu. Benzer ilerleme fırsatı da Türkiye’de Lazlara tanındı, birçok Laz devletin önemli kademelerinde görev aldı. Çocuklara Türk tarihi ve kültürü anlatıldı. Bununla gurur duymaları sağlandı. Küreselleşme ile birlikte ulus-devletin milli söylemleri azalmıştır, ancak Lazlar bu bütünlükten kopmak istememektedirler. Bu nedenle Laz aydınlarının çabalarına mesafeli durdukları söylenebilir. Benzer şekilde Megrellerin en yoğun yaşadığı bölgelerde Megreller kendi aralarında Megrelce konuşmalar bile hemen hemen hepsinin Rusça ve Gürcüce bildikleri ve bu dillerde yazabildikleri anlaşılmaktadır. Gürcistan vatandaşı olan Megrellerin bağımsızlık talepleri olamadığı gibi Türkiye’de yaşayan bir Laz’ın yanında bundan bahsedemezsiniz bile.

Lazların ve yakın akrabaları Megrellerin birlikte yaşadıkları ve bir parçası olmaktan gurur duydukları toplumdan uzaklaşmaktansa dillerinin ve etnik kimliklerinin kaybolmasını tercih ettikleri sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Atasoy, F. (2018), Küreselleşme ve Milliyetçilik (2. Baskı) İstanbul: Ötügen Yayıncılık.
- Aksamaz, A. İ. (2014), Dil, Tarih, Kültür ve Gelenekleriyle Lazlar (2. Baskı) İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Aksoylu, K. (2009), Laz Kültürü, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aktürk, Ş. (2013), Türkiye'nin Kimlikleri, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Alkumru, N. (2011), Laz Kültür Tarihi, İstanbul: Lazika Yayın Kolektifi.
- Arman, A. (2007), İsmail Avcı Bucaklışı ile Söyleşi, “Şu Lazca İsimlerin Güzelliğine Bakar mısınız? Şana, Tanura, Loya, İrden, Tenda, Tutaste, Gubaz, Evro, Teona” Hürriyet, 30 Temmuz.
- Başkan, A. (2011), “Kafkasya’da Bütünleşme ve Dağılma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar(Megreller ve Lazlar) ve Svanlar” Karadeniz Araştırmaları, (30): 15 – 41
- Bauman, Z. (2020), Küreselleşme ve Toplumsal Sonuçları (Çev: Abdullah Yılmaz), (9.Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bucaklışı, İ (2020), “İsmail Avcı Bucaklışı ile Görüşme”, 23.05.2020, Kavacık, Beykoz/İSTANBUL
- Cebeci, K. (2008), Küreselleşme Bağlamında Ulus – Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü Sayıştay Dergisi, (71): 23 – 39
- Esgin, A. (2001), “Ulus – Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar” Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(2):185-192
- Gözen, R. (2004), Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül, İstanbul: Alfta Yayınları.
- Gürsel, E. (1998), Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem, Ankara: Sağlık Yayıncılık.
- Hadrami, H. (2017), Mukaddime (Çev: Süleyman Uludağ), (14. Baskı) İstanbul: Dergâh Yayıncılık.
- İçli, G. (2002), “Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi” Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2):245 – 254
- Kantarıcı, Ş. (2014), Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış içinde Okan Yeşilot (Ed), “Soğuk Savaş Sonrası Gürcistan”, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karakuzu T. (2013), “Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği, Trakya Üniversitesi” Yüksek Lisans Tezi, Edirne Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Korkusuz, M. H. (2012), Mukaddime’den Muharrire’ye (3. Baskı) İstanbul: Bilge Kültür – Sanat Yayınları.
- Murtazaoğlu, F. (2004), “Acaralılarının Siyasi Özerklik Hakkının Sijesi Haline Gelmeleri ve Türkiye’nin Bu Sürece Etkisi” Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar(29): 41 – 82

Küreselleşme ve Mikro Milliyetçiliğin Megreller ile Lazlar Üzerindeki Etkisi

- Serdar, A. (2015), Yerel ve Ulusal Ölçekte Lazlığın Etnik Sınırlarının Yeniden İnşası; Dil, Hafıza ve Kültür, Mülkiye Dergisi, 39:93 – 134
- Sağ, V. ve Mehmet A. (2001), “Ulus, Uluslaşma ve Ulus – Devlet” Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2):173 – 183
- Sarıkaya, Y. (2005), Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı: Karadeniz içinde Osman Metin Öztürk (Ed.), “Rusya Federasyonu’nun Gürcistan Politikası”, Ankara: Platin Yayıncılık.
- Şener, B. (2014), “Küreselleşme Sürecinde Ulus – Devlet ve Egemenlik Olguları”, Tarih Okulu Dergisi, 7(18): 51 – 77
- Taşkın, N. (2008), Bu Bir İsyen Şarkısı Değil, (3. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tok, N. (2008), Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi içinde Mehmet Özel ve Veysel Eren (Editörler), “Küreselleşme ve Ulus – Devletin Dönüşümü”, Konya: Çizgi Yayınları.
- Türkeş, U. (2010), Türklerin Tarihi, (3. Baskı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- Türer, A. (2016), Türk Eğitim Tarihi (2.Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık
- Unutmaz, İ. (1994), Lazların Hristiyan Akraları: Migreller, Atlas Dergisi, Sayı: 10 Ocak, s:36 -46.
- Vanılışı, M. ve Ali T. (1964), Lazların Tarihi, (Çev: Hayri Hayrioğlu, 1992), (2. Baskı), İstanbul: Ant Yayınları.
- Yılmaz, A. N. ve Gökmen K. (2015), “Güney Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi: Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar” Yeni Türkiye Dergisi, (71): 174 – 203

İnternet Kaynakları:

- http://www.lazuri.com/tkvani_ncarepe/i_b_lazlar_kimdir.html (15/02/2020)
- <http://www.hurriyet.com.tr/su-lazca-isimlerin-guzelligine-bakar-misiniz-sana-tanura-loya-iriden-tenda-tutaste-gubaz-evro-teona-6985929> (13/03/2020)
- <http://www.lazca.org/lazlar-tarihi/116-bir-kayip-millet-megreller.html> (19/03/2020)
- <http://www.m.pazar53.com/laz-televizyonu-da-kurulsun-istegi-10161h.htm> (21/05/2020)

**THE POLITICAL EMPHASIS OF THE GEORGIAN-OSSETIAN ETHNIC
CONFRONTATION OF THE 1918-1921 AND THE COLONIALIST
NATURE OF THE SOVIET RUSSIA**

**ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГРУЗИНО-ОСЕТИНСКОГО
ПРОТИВОСТОЯНИЯ 1918-1921 ГОДОВ И КОЛОНИЗАТОРСКАЯ
ПРИРОДА СОВЕТСКОЙ РОССИИ**

**1918-1921 YILLARINDA GÜRCÜ-OSETİN MÜCADELESİNİN SİYASİ
YÖNLERİ VE SOVYET RUSYA'NIN SÖMÜRGEÇİ DOĞASI ÜZERİNE**

Aleksandre MGEBRISHVILI*

ABSTRACT

The confrontation of the Ossetians residing in Georgian territories against the Georgian population had taken intense nature during the first decade of the past century, whereas it had become seldom, that Ossetians had raided local population and conducted violent acts, which aimed at weakening the defensive capabilities of the country, dismantling the economy, destruction of the material-cultural sites, intimidation and driving to despair of the local population.

It is thus worth noting that the Georgian side, on the one hand had hesitated to undertake critical measures, whereas, on the second hand, they had asked to impose some sanctions against the Ossetians.

The reactive wing of the strengthened Ossetian ethno-element had started the anti-state activities and had abused the trust of the Georgian Democratic republic.

The events had occurred as according the given scenario for some time, as there had been open demonstration of the aggression, they had treated the Constituent Assembly of Georgia unmannerly, had shown hostile attitude and undermined the sovereignty of the newly established republic.

The government had forced to use military operations against the rebels in order to counter their illegal actions and establish order. The operation had been overseen by Giorgi Kvinitadze and Valiko Jugeli.

It could be noted that the military actions of 1918-1920, which is widely known as Ossetian rebellions, was in fact actions of the Ossetian Bolsheviks backed by the Russian government, which had nothing to do with the peaceful Ossetian population's attitudes towards Georgia,

* ORCID: 0000-0002-4275-2417 Prof. Dr., deputy rector at Gori State Teaching University, Gori, Georgia; aleqsandre.m@gmail.com

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

as no Ossetians residing in Georgia had taken part in the mentioned actions. Every measure taken by the Bolsheviks had aimed at weakening the Georgian statehood, which would ease the way for the Russian government to widen their sphere of interest.

Despite everything, the ethnic minorities, including Ossetians, had always had a chance to develop their identity and culture. Such European values, as is tolerance and aspiration towards the freedom had always been linked to Georgia.

In general, the First Democratic republic of Georgia had established itself as the state faithful to democratic values, accountable to statehood and aspired to high civic duties.

Keywords: ethno-conflicts, occupation, territorial integrity, Georgia-Ossetian, Soviet Russia, Bolshevism.

АННОТАЦИЯ

Борьба поселившихся в Грузии осетин против грузинского народа приняла особо резкий характер в первом десятилетии прошлого века. Осетинские вооруженные отряды неоднократно предпринимали опустошительные набеги, грабежи, целью которых являлось ослабление обороноспособности страны, приведение в упадок экономики, разрушение памятников материальной культуры, устрашение и разорение населения.

Примечательно, что, если грузинская сторона, с одной стороны, воздерживалась от принятия критических мер, то, с другой стороны, высказывалось мнение о необходимости учреждения определенных санкций против осетин.

Реакционное крыло усилившегося осетинского этноэлемента вскоре подключается к антигосударственной деятельности и злоумышленно пользуется доверием Грузинской Демократической Республики. Процессы по аналогичному сценарию развиваются в течение нескольких лет. Слышны призывы к открытой агрессии, игнорируют Учредительное собрание Грузии, проявляют вражеское отношение к молодой Республике и подрывают её территориальную целостность.

С целью пресечения неправомерных действий со стороны восставших и установления в стране порядка, власти были вынуждены провести военную операцию. Операцией руководили Гиорги Квинитадзе и Валико Джугели.

Можно сказать, что вооруженные выступления 1918-1921 гг., известные как восстания осетин, в действительности представляли собой подстрекаемые российскими властями вооруженные действия сепаратистски настроенных осетинских большевиков, которые ничего общего не имели с настроением мирного осетинского населения по отношению к Грузии. Проживающий в Грузии осетинский народ не принимал участия в этих выступлениях. Все попытки большевиков были направлены на ослабление грузинского государства, что, естественно, позволяло российским властям упростить по этому направлению расширение сфер своих влияний.

Несмотря на всё это, национальные меньшинства, в том числе и осетины, всегда имели возможность национальной идентичности и культурного развития. Грузии исторически были сродни такие европейские ценности, как толерантность и стремление к свободе.

Суммируя вышесказанное, первая Грузинская Демократическая Республика утвердилась как страна, верная демократическим ценностям, стремившаяся к утверждению государственной ответственности и высокого гражданского сознания.

Ключевые слова: Этнические конфликты, оккупация, территориальная целостность, Грузия-Осетия, Советская Россия, Большеви́зм.

ÖZ

Gürcistan'a yerleşen Osetinlerin Gürcülere karşı verdiği mücadeleler, özellikle geçen yüzyılın ilk on yılında keskin bir hale getirildi. Osetin silahlı kuvvetleri, amacı ülkenin savunmasını zayıflatmak, ekonomiyi düşüşe zorlamak, maddi, manevi ve kültürel değerlerini yok etmek, nüfusu korku altında tutmak için yıkıcı ve yıldırıcı baskınlar ile soygunlara defalarca girişti.

Gürcü tarafının bir yandan kritik önlemler almaktan geri adım atması, diğer yandan Osetinlere yönelik bazı yaptırımların uygulanmasının gerekli gördükleri de dikkatte değerdir. Güçlendirilmiş Osetin etnik unsurunun gerici kanadı kısa sürede devlete karşı faaliyetlere katıldı ve kötü niyette olarak yine de Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin güvenini kazandı. Bu durum birkaç yıl sürdü. Osetinlerin gerici kanadı saldırı çağrılarında bulundu ve Gürcistan Kurucu Meclisi'ni görmezden geldi, genç Cumhuriyete karşı düşmanca tavır sergileyip onun toprak bütünlüğünü zayıflatmaya kalkıştı.

İsyancıların yasadışı eylemlerini bastırmak ve ülkede düzeni sağlamak için yetkililer askeri bir operasyon düzenlemeye mecbur kaldılar. Askeri operasyon Giorgi Kvinitadze ve Valiko Cuğeli tarafından yönetildi.

Osetin isyanları olarak bilinen 1918-1921 silahlı ayaklanmaları aslında Rus yetkilileri tarafından kışkırtılmış olup ayrılıkçı Osetin Bolşeviklerin silahlı eylemleri olarak ortaya çıkmıştı ve barışçıl Osetin halkının Gürcistan'a karşı yaklaşımlarıyla hiçbir alakası yoktu. Gürcistan'da yaşayan Osetin halkı bu eylemlere katılmadı. Bolşeviklerin tüm girişimleri Gürcü devletini zayıflatmaya yönelik olup doğal olarak Rus makamlarının ilgi alanlarının da bu yönde gelişmesine yol açtı.

Tüm bunlara rağmen Gürcistan'da Osetinler de dâhil olmak üzere bütün azınlıklar her zaman ulusal kimlik ve kültürel gelişme fırsatına sahip olmuşlardır. Tarihsel olarak Gürcistan'da Avrupa değerlerine benzeyen hoşgörü ve özgürlük gibi ilkeler her daim kendini muhafaza etmiştir.

Neticede, ilk Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti, kendini demokratik değerlere sadık, devlet sorumluluğu ve yüksek yurttaşlık bilincinin oluşum ve korunmasını savunan bir ülke olarak kurulmuştur.

Anahtar kelimeler: Etnik çatışmalar, işgal, toprak bütünlüğü, Gürcistan-Osetya, Sovyet Rusya, Bolşevizm.

Introduction

As according to the findings of the Commission for the Investigation of the Status of the South Ossetian district in Georgia: "After February, during the October revolutions, the Ossetians residing in Shida Kartli, had started a movement for the national-cultural self-determination within the Georgian state.

Soon, as of the Bolshevik influence, this movement had turned into a separatist movement and had become a hearth of the instability in the Georgian democratic republic. An ethnic confrontation had occurred and kindled among Georgians and Ossetians."(From the history of the relations between Georgian and Ossetian People, 1991:137).

The fight of the Ossetians residing in Georgia had become more intense during the first decades of the past century.

"When on the Georgian lands, we see that part of the "Intelligentsia" drives the Ossetians against Georgians is an utter ingratitude and an unjustness, which started about 20-30 years ago. The initiators of the process were the Russian officials,

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

with the leadership of Vostogorov and the educated Ossetian youth, who was schooled in Russia, as Russian granted-aided students. Vostogorov and these youth have poisoned large majority of Ossetians and this poison will stay unless Georgia will restrain its enemies and show Ossetians their faults. Where was the revolution, when part of the Ossetians “Intelligentsia” came up with a plan of the oppression of the Georgian population with Russian policy and one hundred years of slavery?”¹

Fortunately, among Ossetians there had always been a part with progressive minds, which had realized the given reality and had not hesitated to express their positions. (Partnievi, 1918:N119).

Despite the fact that such actions had progressive nature, it was not enough to counter the separatist movements of Ossetians, as there had been various instances of raids, robberies, which had aimed at weakening the defensive capabilities of the country, dismantling the economy, destruction of the material-cultural sites, intimidation and driving to despair of the local population.

“This is the fourth occurrence, when Ossetians treacherously rebelled against the government of the Democratic republic of Georgia, as their rebellions occurred only, when Georgia faced grave hardships and Ossetians would stab the Georgian democracy in the back. When Denikin controlled the north Caucasus, they, with Denikin’s blessing would raid Tskhinvali, while, when Bolsheviks have substituted him, then they would attack with Bolsheviks. “Nastrazhikali” and “Napristavali”, Ossetians have used any means available to destroy the Georgian democratic republic, however nor Ossetians, nor the stronger enemies could destroy Georgia. It is thus worth mentioning that that Georgia forgave Ossetians the treacherous acts on three instances. When they would see the force against the, they would pretend that: we have been mistaken, and ask for forgiveness and the Georgian government would forgive them. But Ossetian betrayals would not stop. When Georgian forces would fight against the Bolshevik armies coming from Azerbaijan, they would stab the Georgian democracy once again. Georgian forces would return to Ossetia and made them pay for their betrayal in such a manner, which they would never forget”. (“Samuslimano Sakartvelo”, 1920:26.VI).

Research methods

In the given article we have used not only empirical, but purely theoretical methodologies, such as: generalization, analysis, synthesis, abstraction, comparison, systematic approach. Comparative-historical method and causality analysis has been used during the research process, which on its behalf unites the mentioned theoretical methodologies.

Discussion

¹ This speech had been made by G. Veshapeli (In accordance to I. Ekaladze publication) on July 23, 1918 on the meeting of the Constituent Assembly of Georgia.

Despite the various raids of the Ossetians, the Georgian state had abstained from taking strict measures until the very last moment. These occurrences are well described in the Georgian press.

“The unit, which was tasked to counter the Ossetian rebels, returned yesterday. They had a chance to destroy the villages located on lowlands, but they did not damage any of the villages”. (Sakartvelo, 1918:31/III)

It is worth noting that the Georgia side had not only abstained from taking critical measures, rather, on the other hand expressed their opinions about setting some sanctions against the Ossetians.

“Ossetians can work and their economic potential could be used in favor of the state; however the political favoritism, which they were given by Russian over our people, is not acceptable”. (Klde, 1920: N26).

In order to prevent the illegal actions of the insurgents and to establish order in the country, the government is forced to launch a military operation against the insurgents. The operation was led by Giorgi Kvinitadze and Valiko Jugheli.

As according to G. Kvinitadze, this is the third or fourth Ossetian uprising. They always ended in negotiations, however, this time the uprising was more prepared (Kvinitadze, 1998: 234). V. Jugheli deepens the process in more detail - the bad news from Tskhinvali is that it already appears to have been occupied by Ossetian rebels. We will quickly send forces there to teach the lazy a lesson. Ossetian nationalists are our evil and unspoken enemies. They always take advantage of our weaknesses and start a rebellion against us. A few years ago, their revolts made it easier for the Turks to take Batumi. Last year they helped Denikin, and now with the Bolsheviks, they are fighting together. We are already tired of these endless uprisings ... (Jugeli, 1920: 227).

The mobilization of military units is planned for June 10 in Gori. The composition was determined by two mountain batteries, eight battalions and a cavalry regiment. General Koniashvili was appointed the leader of the detachment.

Newspaper “Ertoba” wrote: “The strict measures that our republic is forced to take to curb the third insurgent region of Ossetia will be a purely defensive act against the enemy invading from the north, it will be a fight against aggressors and thugs to protect the locals, to save the republic and democracy.” (“Ertoba”, 1920: N 130)

In the second half of June 1920, the newspaper “Sakartvelos Respublika” reported to the readers about the new information spread by the General Staff (June 21) that after the capture of Roki Pass all the villages were cleared and the territory of Georgia was liberated from the insurgents (“Sakartvelos Respublika”, 1920: # 138).

As according to M. Guntsadze, “in fact, this ended the whole operation, which envisaged the liberation of this area of Shida Kartli from the insurgents. This was one of the bloodiest wars in the history of democratic Georgia ...” (Guntsadze, 2013-2014: 53).

It can be noted that the above-mentioned armed demonstrations, known as the Ossetian uprisings, were in fact separatist-motivated armed demonstrations of

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

the separatist Ossetian Bolsheviks backed by the Russian authorities, which had nothing to do with the peaceful Ossetian population attitudes towards Georgia. Ossetian people residing in Georgia did not take part in these actions. All attempts by the Bolsheviks were aimed at weakening the Georgian state, which, naturally, would make it easier for the Russian government to expand its spheres of influence in this direction. As the Military Minister of Georgia Grigol Lortkipanidze wrote: "Russia invading through the Roki Pass, staged an" Ossetian uprising "(Lortkipanidze, 1995: 152).

As we have already mentioned, shortly before the Soviet occupation of Georgia, the first government of the independent Democratic Republic of Georgia, despite numerous warnings, was forced to restore order in the Tskhinvali region. After the successful completion of the brief hostilities, the fact of the visit of the Minister of Internal Affairs to the region, naturally, would not be left out of the attention of the newspaper "Ertoba". The August 1 issue informed the readers about this event: "The Minister² left for Tskhinvali the same day. There he was met by representatives of the local community, the Guard, the Army and others. The members of the Coast Guard were lined up on the main street of Tskhinvali. The Minister greeted the soldiers on behalf of the Government of the Republic and wished them courage and devotion in the fight against the enemies for the benefit of the Republic" (Ertoba, 1920: # 172).

It is noteworthy in this text that the primary warning and ordinance of the Minister is aimed at preventing all forms of violence. Its purpose is to make citizens of all nationalities and beliefs feel protected. "Our republic is a democratic republic because it equally protects the interests of all its citizens, regardless of nationality and religion. But at the same time it will punish equally all those, who wish and desire to crush in the blood, the republic created by the working people, through revolt and civil war" (Ertoba, 1920: N 172).

In general, the first democratic republic of Georgia has established itself as a country committed to democratic values, striving for state responsibility and high civic consciousness. Various social institutions had been established. Although the weak independent economic system has complicated the situation, protests have become frequent, but still, especially in the peripheries, the establishment of various political institutions is striking, that had laid the foundations for collective unions of workers.

"Unions, both institutionally and ideologically, have played an important role in public life, which has contributed to the formation of specific directions of state policy, a certain practice of putting the demands of the people on the public agenda" (Life of Georgian Regions 1918-1921, 2018: 171).

² The first minister of Internal Affairs, N. Ramishvili is meant in this case. Apart from him, on July 28, 1920 the members of the delegation to Gori and Tskhinvali had been Director of the Chancellery, S. Gelashvili and the Inspector of the Administration of the Republic, I. Kartsivadze.

Of course, the political tactics of these unions were not always monotonous and often it had become radical.

Foreign Minister Evgeni Gegechkori³ discusses the political course taken by the Democratic Republic of Georgia: We went through heavy and fatal waves. Despite the fateful situation, we have not been betrayed for our goals, for democracy, and we can confidently say that we serve the people. We have made enough sacrifices for this, many people have been sacrificed for it, we have been on the right path, we have set the goal of achieving the best results in the name of democracy”(Ertoba, 1920: # 32).

The speaker discusses in detail the external and domestic factors of the country, the difficult situation created. The main goal of the government, which is to gather strength in this common difficult times and to avoid suffering for the people. To produce maximum goodwill and good neighborly policies with neighboring peoples, to strengthen solidarity between people, and in this way to achieve a normal state of affairs.

"In this age of general turmoil, we have come to this day. This clearly testifies to the right movement of our people, its steadfastness, and our self-sacrifice. Our goal Democracy - is the means to the ultimate victory of democracy, I believe that whatever obstacles we face we will overcome with your help. We will be victorious in this great battle together with international democracy”(Ertoba, 1920: # 32).

It is true that the struggle for the establishment of democratic values is the main task of the government, but the issue of Ossetian arbitrariness is a very hindering factor on the way to this goal. Throughout the existence of the First Democratic Republic, the periodical press was covered with a red line with materials about Ossetian armed demonstrations, assaults, then the laying down of their weapons, calls for peace, friendly coexistence, then protests again, and so on.

Aleksandre Machabeli's⁴ opinion on the settlement of Ossetians in the Tskhinvali region is interesting in this regard, as he notes, these places "were inhabited by Georgians only half a century ago, but due to the current situation this lands were emptied of Georgians, who came to Gori and Ossetians were settled in their settlements for a total of sixty-eighty years, which was facilitated by the Russian government" (Machabeli, 1921: №6).

The reactionary wing of the growing Ossetian ethno-element soon became involved in anti-state activities and abused the trust of the Democratic Republic of Georgia. A clear proof of this is the fact that the Ossetian National Council, which has a dubious reputation, is in charge of handing over weapons to the rebels who had

³ E. Gegetchkori had acted as the head of the South Caucasian government (Sejm) from February 10, 1918, while from March 21, 1919 as the Minister of Foreign Affairs and from 1921 in combinability as the Minister of Justice.

⁴ Aleksandre Machabeli, Son of Davit (1874-1937) – resident of village Kurta, near Tskhinvali, statesman, folklorist. In 1937 he had been sentenced to be shot being accused of espionage.

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

been intimidated after the attack on Tskhinvali in 1918. This fact was immediately protested by the newspaper "Klde": "Ossetians, in the republic have a special privilege (probably having a function of a bridge to Russia) ... Their National Council is effectively endowed with autonomy by our government, even in matters such as laying down arms ... This, we call "Foreign Policy" of the international democracy! ... "(Klde, 1918: 4).

Prior to these events, according to the information of the same newspaper "Klde", there were villages in Kartli that do not recognize the Georgian government, gather forces, sell crops to buy weapons and do not hide their intention not to obey the central government, fight against Georgia and wait for the start of hostilities.

The same exact thing had happened and the government was soon forced to show strength to these villages and make them lay down arms, to those deceived by provocations.

Events unfold in a similar scenario next year. The voice of open aggression is heard again, the Constituent Assembly of Georgia is still treated harshly; they show hostility and undermine the territorial integrity of the young republic.

"Now it has become a spring for the Ossetians in twofold and they have two opportunities to solve their crafty affairs. The Ossetians residing in the gorge are still preparing for a new uprisings this summer and do not even hide the hope that they will win now and pay our government and the Georgian people in retaliation for last year's defeat. Last year, if the Ossetians hoped for the Bolsheviks, today they want to use Denikin's army, and surprisingly, they will not give up on this attempt. So the agreed protests of the Ossetians is without a doubt happening and this is said even by those who stand close to these actions" (Sakartvelo, 1919: №114).

Of course, the preliminary assumption was again justified; the Republic of Georgia still needed to restore order by force. The plan of revenge failed, most of the rebels fled to the mountains of Kartli and North Ossetia. Thus we would like to bring one of the 1919 references of the Ministry of Internal Affairs of the country, which reflects the facts of the fight against the armed criminal groups located in the mountains.

"The Minister of Internal Affairs received the following telegram from Tskhinvali from the Chairman of the South Ossetian Congress Paliashvili:" According to the resolution of the North Ossetian Congress and personal negotiations, I sent a mixed detachment to South Ossetia to fight the anarchy of rebels and volunteers. Six members of criminal gangs have been presented to the National Council in recent days. Arrest continues" (Sakartvelos Republika, 1919: №27).

As it is known, the anti-state events envisaged by the above-mentioned Ossetian scenario had been repeated for the third time in the following 1920.

It should be noted that such actions have caused the greatest damage to the economic development of the country in general and the region in particular, greatly aggravating the social situation. It is true that peace was restored through the efforts of the government, but the locals were not allowed to return to the rhythm of normal life until the end. The mountainous parts of the Tskhinvali region have become a

refuge for fighters against the Republic of Georgia. Naturally, in turn, this circumstance led to the emergence of a severe criminal situation. The people of the mountainous areas did not take part in the life of the country at all; the complete incompetence of the Ossetian National Council was compounded by numerous raids, robberies and murders, attacks on civilians in the lowlands, which created a sense of terror among the locals.

"After the departure of part of the People's Guard from Tskhinvali, criminal acts have significantly increased. The National Council of the South Ossetians turned out to be helpless in resolving the issue of disarmament and other issues, as it turned out, with its decrees it greatly hindered the work of the district administration" (Klde, 1918: №12).

The problem of laying down arms for the criminal elements is addressed extensively in various central periodicals, and the reader is instantly informed of each new fact. Here is another note on the information received from the Ministry of Internal Affairs of the Republic: "The Ministry of Internal Affairs is being informed from Tskhinvali that the disarmament of mountainous Ossetia continues. Most of the residents of the Java district have already handed in their weapons, while others continue to do so. New wave of soldiers have already been sent to Gori. The criminal elements, who were causing trouble and protesting in Ossetia, are now hiding in forests" (Sakartvelos Respublika, 1919: №290).

After all, national minorities, including Ossetians, have always had the opportunity for national self-determination and cultural development. European values such as tolerance and striving for freedom have historically been ingrained in Georgia. According to the collection of legal acts of the Democratic Republic of Georgia, national minorities have been allocated 26 seats in the National Council formed since 1917, including Armenians - 10, Tatars - 4, Abkhazians - 3, Ossetians - 2, Georgian Israelis - 2, Russians - 2, Jews - 1, the Greeks -1 and the Germans -1. (Collection of Legal Acts of the Democratic Republic of Georgia (1918-1921), 1990: 62).

Apart from the repeatedly mentioned Ossetian National Council, political unions formed on other ethnic grounds functioned freely, completely without problems. Ethnic diversity was evident among officials in the central state or in local structures. Representatives of other ethnic groups, both civilian and military, were appointed to high positions without any restrictions.

According to Prof. O. Janelidze, the Georgian political elites were committed to democratic principles. The democratic aspirations of the main political spectrum (Social-Democratic Workers' Party (Mensheviks), Social-Federalist Party, National-Democratic Party, Socialist-Revolutionary Party) made it possible to establish a political pluralism-multiparty political system in the country. In addition to the ruling power, the opposition also played an important role in the political process of the state. The political opposition was mainly represented in the parliament (first in the National Council since March 1919 - in the constituent assembly) and was of a local nature. The government and the opposition, despite their ideological differences and diversity, had a common strategic goal, but differed

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

in the ways, means and methods of achieving it. The exception was the Bolshevik organizations as they did not recognize the Democratic Republic of Georgia. They opposed not the sovereignty of the country; rather they feared the sovereign Georgian state and desired its overthrow. This “fifth column” of the Kremlin was not considered opposition, but in May 1920, under a peace treaty with Soviet Russia, the legal activities of the Bolsheviks were allowed (Janelidze, 2018: 110-111).

In addition to the entry in the Act of Independence of Georgia of May 26, 1918, on the readiness to create a free development arena for all ethnic minorities residing on the territory of Georgia, the issue of the rights of national minorities was addressed in Chapter Fourteen of the Constitution of the Democratic Republic. Materials in the press of the period show that leaders of various ranks often had to walk from village to village, especially in small settlements in Georgia, to explain in a language they could understand the country's democratic course and day-to-day struggles for freedom.

We present one of such gathering, which was held on December 17, 1919 at the initiative of the field headquarters. The agenda of the meeting includes such issues as: the importance of Georgia's independence, the main vectors of the country's foreign policy, the longing for and solidarity between nations. The attending community consisted of: residents of Java, Roki, Kemulti, Vaneli, Kornisi, Tsunari, Ortavi and Beloti. Al. Zasokhov's candidacy had been named as the head of the meeting. The head of the squad, G. Khimshiashvili also made a speech "He briefly explained to the congress the purpose of the Georgian troop's expedition. He noted that the people appreciated the needs of the government and expressed the hope that from now on, there would be no misunderstandings.

Then the head of the administrative department of the union V. Kartsivadze spoke, who explained to the people the importance of decency in a democratic republic and what people can do for it.

After Kartsivadze's speech, B. Iluridze and I. Jioshvili spoke on behalf of the field headquarters. They called on the Congress to stand by Georgia's democracy. Giorgi Gagloev, a member of the Constituent Assembly, made a report on the work of the Constituent Assembly in Ossetian. The reporter mentioned the main reasons for Georgia's independence and the significance of the historical act of May 26. ” (Ertoba, 1920: N3).

C. Gagloev diligently explained to the people that any anarchy is a betrayal along with a crime. He referred to the composition of the Georgian Parliament and explained to the people that it included representatives of small nations residing in Georgia, including the Ossetian National Council. He also introduced the people the work of the Constituent Assembly on agriculture, forestry, education, taxation and judicial policy, and more. The report made a great impression. The following resolution was adopted at the end: The numerous congresses of mountainous Ossetia, in the form of representatives of all the villages, recognize that they will fight together with the democracy of Georgia to defend the independence and freedom of Georgia. Expresses full confidence in the Constituent Assembly of Georgia, in the

government they trust, and promises active assistance in the struggle to achieve their goals (Ertoba, 1920: N3).

A similar meeting was held on December 18, 1919 in Tskhinvali. Before the meeting in Tskhinvali, a funeral anthem was performed, commemorating the heroically killed persons in the Georgia-Armenian war: S. Maisuradze, M. Kuchukhidze, Sh. Kasradze (from Tskhinvali) and other warriors. On behalf of the Women's Organization, Ol. Sologashvili⁵ and also B. Iluridze addressed the public. I. Gabunia, on behalf of Gori District Headquarters, G. Gagloev, on behalf of the Social Democratic Faction (Unity, 1920: N3).

Activities like these were of great importance in terms of awakening the people and awakening the patriotic charge. Raising public awareness has become an integral part of the government's day-to-day operations by providing the society with a personal account. During a special congress of the Guard in Gori on December 20, 1919, G. Kasradze from Tskhinvali had pointed out the need to work among the people: "A dangerous situation has passed. The impudent villages have collapsed and are now leading a peaceful life. The Guard was formed and the headquarters was established. Here - there are weapons left. The general disarmament left a good impression. The great bandits have fled and now it is of utmost importance to work with the people. (Ertoba, 1920: N3).

From the very beginning of the existence of the Democratic Republic of Georgia, national minorities have been given the opportunity for free cultural, economic and social development. The Republic remained fully committed to the postulates declared from the beginning to the small minority groups residing in its territory. As of the policy towards the Ossetians, we mean the consent given by the government to the opening of Ossetian higher primary schools in Tskhinvali and Java, as well as the mandates allocated to the National Council, the three mandates defined by the Social Democratic Party list for Ossetian citizens, in this case G. Gagloevi, A. Parnievi, K. Panievi et al. Among the alternative ways of solving the problem, the government's approach to the Ossetian issue has undoubtedly been a progressive and justified way.

In the opinion of the authorities, they were willing to listen and discuss the legitimate demands of all nations. "As for the essentials of any nation's needs, we say: 'If this nation is mature enough to take care of its own affairs, unless it incurs inappropriate expenses for the state, we will never go against the needs of such a nation.'"

So why are we against the the Ossetian National Council? Of course, not because the Ossetians demand autonomy, on the contrary, we declare that the Ossetians do not demand any autonomy and the people, as such, have never rallied against the Democratic Republic of Georgia. Ossetians are not even asked about the scoundrels, who are in the South Ossetian National Council. They supported the Tskhinvali uprising. Then, when anarchy increased, they formed the National Council, which made a name for itself with a variety of dark and criminal activities.

⁵ Anna Sogolashvili (daughter of Ilia Sogolashvili), a member of the National Assembly.

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

According to this activity, we can say with certainty: the Ossetian National Council is not a carrier of a national idea; it is a counter-revolutionary organization led by "officials" of the old establishment and former "Strazhniks (trainees)". This organization is clearly on its way to Denikin's path" (Ertoba, 1919: N107).

As you know, it is difficult to find a precedent when any country is allowed to create any type of state formation for a small nation living in its territory (if they have a homeland elsewhere).

It is thus vivid, that the Democratic Republic of Georgia could not allow an exception. Unfortunately, the deterioration of the situation in this case was greatly facilitated by the large number of soldiers returning to their villages from the front line in late 1917. The situation was uncontrollable by the arbitrariness of the armed forces organized by them, who diligently looted and assaulted the local population. The factor of Ossetians migrating from the North Caucasus and the third force, that is, in this case, Russia, remained a serious problem.

As for the Ossetians residing in Shida Kartli, as according to Prof. O. Janelidze, they were not driven by hatred of the Georgian people in general, but by fear of the state. Georgian state was a novelty for them. At the same time, they threatened to restrict the usual way of life of the Ossetians and to put them in a certain framework. The armed Ossetians were particularly hostile to the local government, which was establishing order on behalf of the state instead of anarchy, calling on illegal combat units to lay down their arms and disband. Ossetians did not agree to disarmament, disobeyed government structures and resisted (Janelidze, 2018: 183).

Unfortunately, Georgian Bolsheviks had also been actively involved in the Ossetian armed demonstrations in 1918-1921.

V. Jugheli had called on the Constituent Assembly⁶ to fight against the spread and contagion of Bolshevism. He pointed out that if before there was turmoil and arrogance in every human being, now the true face of the Bolsheviks is clearly visible and this arrogance will no longer have a place among us. We may still want to stir up trouble inside, but the more severely we suppress the speech of traitors and bandits. Everyone should know that the country is facing presence or absence. We will die and we will not give one step to the enemy. Jugheli adds that he is not against good neighborly relations and peaceful negotiations. However, he does not rule out the need for preparations for hostilities in order to "give a deadly blow to the red imperialism if it dares to try to destroy our freedom" ("Samuslimano Sakartvelo", 1920: # 356).

Despite the given reality, Georgia's strategy has always been loyal, compromising and conciliatory. We will attest one publication of newspaper "Sakartvelo" to highlight what has been said. After the tragic events of 1920, Ossetian armed forces and the population in the North Caucasus highlands "robbed their fellow Ossetians of their goods, property, wives and daughters, and Ossetians in such conditions missed death here in Georgia." ("Sakartvelo", 1921: # 5)

⁶ The mentioned meeting of the Constituent Assembly of Georgia had taken place on April 30, 1920.

As soon as such information was spread, the central government allowed the displaced civilians to return to their homes. After that, the Ossetians “had been motivated and came to Tskhinvali to trade”. The story of the permission to stand here was heard by the Ossetians beyond the mountain and they will head to the abandoned homeland en masse through the passage of Zekari and Roki” (“Sakartvelo”, 1921, # 5).

The civilians soon returned to their homes. They continued to live as ordinary citizens without any restrictions. The authorities believed that the problem here existed only in separatist militias and not in the Ossetian people in general.

“The will of the nationalists is completely different and the spirit of the masses is different ... The working people of Ossetia, the peasantry and the workers cannot be held accountable for the actions of the Ossetian nationalists. Ossetia cannot think that it will be happy with enmity with Georgia. Ossetia does not have its own culture, it does not have a common territory - so it is impossible to think that Ossetia is an independent state” (Ertoba, 1918: # 164).

Newspaper “Ertoba” indicates that the conscious and self-aware part of the Ossetian people has a great duty at hand. They should be well aware of the dangers that Ossetia may face if the Democratic Republic of Georgia is defeated. It is the duty of the conscious part of this nation to explain to the Ossetian democracy the dangers posed to them by the criminal acts of others, that the Ossetian armed demonstrations are dangerous for Georgia, but it is even more dangerous for the Ossetians themselves.

Conclusion

In the current paper, we tried to showcase the confrontation of the Ossetians residing in Georgian territories against the Georgian population had taken intense nature during the first decade of the past century, whereas it had become seldom, that Ossetians had raided local population and conducted violent acts, which aimed at weakening the defensive capabilities of the country, dismantling the economy, destruction of the material-cultural sites, intimidation and driving to despair of the local population.

It is thus worth noting that the Georgian side, on the one hand had hesitated to undertake critical measures, whereas, on the second hand, they had asked to impose some sanctions against the Ossetians.

The reactive wing of the strengthened Ossetian ethno-element had started the anti-state activities and had abused the trust of the Georgian Democratic republic.

The events had occurred as according the given scenario for some time, as there had been open demonstration of the aggression, they had treated the Constituent Assembly of Georgia unmannerly, had shown hostile attitude and undermined the sovereignty of the newly established republic.

Bibliography

Guntsadze, M., (2013-2014), 1920 Ossetian Uprising in Shida Kartli According to Georgian Press Materials, Georgian Source Studies, XV-XVI, Tbilisi.

The Political Emphasis Of The Georgian-Ossetian Ethnic Confrontation Of The ...

Kvinitadze, G., (1998), *Memoirs*, Vol. I, Tbilisi.

Lortkipanidze, G., (1995), *Thoughts on Georgia*, Tbilisi.

Life of the regions of Georgia in 1918-1921 (Civic Activism Research Center), (2018), Tbilisi.

From the History of the Relations between the Georgian and Ossetian Peoples (Conclusion of the Commission for the Study of the Status of the South Ossetian Region), (1991), Tbilisi.

Janelidze, O., (2018), *Essays on the History of the Democratic Republic of Georgia*, Tbilisi.

Jugeli, V., (1920), *Heavy burden*, Tiflis.

Ertoba, Newspaper., (1918), # 164, Tbilisi.

Ertoba, newspaper. (1919), N107, Tbilisi.

Ertoba, Newspaper. (1920), N3, Tbilisi.

Ertoba, Newspaper., (1920), # 32, Tbilisi.

Ertoba, Newspaper., (1920), # 130, Tbilisi.

Ertoba, Newspaper., (1920), # 172, Tbilisi.

Klde, Newspaper., (1918), №3, Tbilisi.

Klde, Newspaper., (1918), №12, Tbilisi.

Klde, Newspaper., (1920), 14 / VI, №26, Tbilisi.

Machabeli, A., (1921), *Tskhinvali, Georgia*, newspaper., №6, Tbilisi.

Parnievi, A., (1918), *Ossetians in Georgia*, Ertoba, newspaper, №119.

“Samuslimano Sakartvelo” (Muslim Georgia), newspaper. (1920), 26 / VI, Batumi.

“Samuslimano Sakartvelo” (Muslim Georgia), newspaper. (1920), N 356, Batumi.

“Sakartvelo” (Georgia), Newspaper., (1918), 31 / III, Tbilisi.

“Sakartvelo” (Georgia), Newspaper., (1919), №114, Tbilisi.

“Sakartvelo” (Georgia), Newspaper., (1921), # 5, Tbilisi.

“Sakartvelos Respublika” (Republic of Georgia), newspaper. (1919), №27, Tbilisi.

“Sakartvelos Respublika” (Republic of Georgia), newspaper. (1919), №290, Tbilisi.

“Sakartvelos Respublika” (Republic of Georgia), newspaper. (1920), # 138, Tbilisi.

Collection of legal acts of the Georgian democratic republic (1918-1921), (1990), Tbilisi.

POPULATION OF THE OCCUPIED TERRITORY OF SAMACHABLO IN THE MIDDLE AGES

НАСЕЛЕНИЕ ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ САМАЧАБЛО В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

İŞGAL EDİLEN SAMACABLO'NUN ORTAÇAĞDAKİ NÜFUSU ÜZERİNE

Giorgi SOSIASHVILI*

ABSTRACT

The significant part of Shida Kartli – Georgia`s historical region has been occupied since the Russo-Georgian August War of 2008. The territory, which was inhabited by the Georgian population from the ancient times and was an integral part of the Georgian area, was turned into South Ossetian Republic by the efforts of the so-called Ossetian separatists and Russian support. The current occupied territories of Didi Liakhvi Gorge were part of Samachablo in the Middle Ages. Samachablo was the feudal land of the representatives of one of the ancient Georgian noble family – the Machabeli. The present work shows the life of Georgians throughout centuries in Samachablo. Traces of population in the Big Liakhvi Gorge can be seen from ancient times, however, there is a lack of statistical data on the exact number of population until the XVIII century.

Thus, a comparative analysis of the census ledgers and other documentary material reveal that both, in Tskhinvali and in the villages of the Big Liakhvi Gorge, where the peasants of the Georgian royal family, various noble families and, for the most part, the Machabel feudal house lived, were predominantly Georgians. The Ossetians settled from the North Caucasus in the XVII-XVIII centuries lived only in the mountainous area of Shida Kartli (including the upper part of the Big Liakhvi Gorge). This was facilitated by the royal government and various feudal houses (including the Machabels) in order to re-assimilate the deserted villages and increase the number of taxpayers. The migration of the Ossetians living in the mountainous villages to the lowland villages started more on that later.

Thus, based on the analysis of the presented documents, we can conclude that the territory of Samachablo, which is forcefully separated from the Georgian area, throughout centuries was inhabited only by Georgians (together with them fragmentarily lived Armenians and Jews, and later, particularly from the XVII century Ossetians, who came from the North Caucasus settled in the mountainous villages of Samachablo). After the August War of

* ORCID:[0000-0002-2406-8662](https://orcid.org/0000-0002-2406-8662), Sosiashvili, G., Prof. Dr. Gori State Teaching University, Gori, Georgia, giorgisosiashvili@gmail.com

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

2008, the inhabitants of Didi Liakhvi Gorge, Georgians, have become refugees in their own homeland.

Keywords: Samachablo, Georgians, Ossetians, Didi Liakhvi Gorge, Occupation.

АННОТАЦИЯ

Значительная часть Шида Картли - исторический регион Грузии - оккупирована после русско-грузинской войны 2008 года. Территория, которая с древних времен была заселена грузинским населением и являлась неотъемлемой частью территории Грузии, была превращена в Южно-Осетинскую республику усилиями так называемых осетинских сепаратистов при поддержке России. Нынешние оккупированные территории ущелья Диди Лиавхи в средние века входили в состав Самачабло. Самачабло было феодальной землей представителей одного из древнегрузинских дворянских родов - Мачабели. Настоящая работа показывает жизнь грузин на протяжении веков в Самачабло. Следы населения в ущелье Большой Лиавхи можно увидеть с древних времен, однако отсутствуют статистические данные о точной численности населения до XVIII века.

Сравнительный анализ переписных листов и других документальных материалов показывает, что как в Цхинвали, так и в селах ущелья большого Лиавхи, где проживали крестьяне грузинской царской семьи, различные дворянские семьи, из них, в основном, феодальный дом Мачабели. преимущественно были грузины. В XVII-XVIII веках осетины с Северного Кавказа жили только в горной части Шида Картли (в верхней части ущелья большого Лиавхи). Королевское правительство и различные феодалы (в том числе Мачабели) способствовали повторной ассимиляции заброшенных деревень и с целью увеличения количества налогоплательщиков. Позднее началось переселение осетин из высокогорных сел в низинные.

Таким образом, на основании анализа представленных документов можно сделать вывод, что территория Самачабло, насильственно отделенная от грузинской территории, на протяжении веков была заселена только грузинами (вместе с ними фрагментарно проживали армяне и евреи, а позже, в частности, с XVII века пришедшие с Северного Кавказа осетины селились в горных селениях Самачабло). После августовской войны 2008 года жители ущелья Диди Лиавхи, грузины, стали беженцами на своей родине.

Ключевые слова: Самачабло, грузины, осетины, ущелье Диди Лиавхи, оккупация.

ÖZ

Gürcülerin tarihi bölgesi bölgelerinden biri olan Şida Kartli'nin önemli bir kısmı 2008 Rus-Gürcü savaşından sonra işgal edildi. Eski çağlardan beri Gürcü nüfusunun yaşadığı ve Gürcistan topraklarının ayrılmaz bir parçası olan bölge, Rusya'nın desteğiyle Osetin ayrılıkçıların çabalarıyla Güney Osetya Cumhuriyeti'ne dönüştürüldü. Didi Liakhvi vadisinin işgal altında olan bölgeleri, Orta Çağ'da Samaçablo'nun bir parçasını oluşturuyorlardı. Samaçablo, eski Gürcü soylu ailelerinden biri olan Maçabelilere aitti. Bu çalışma, Gürcüler'in Samaçablo'da yüzyıllar boyunca yaşadıklarını göstermektedir. Büyük Liakhvi vadisindeki nüfusun izlerini eski zamanlardan beri görmekteyiz. Ancak 18. yüzyıla kadar kesin nüfus hakkında herhangi bir istatistik veriler mevcut değildir.

Nüfus sayım defterlerinin ve diğer belgesel materyallerin karşılaştırmalı analizi hem Tskhinvali'de, hem de Gürcü kraliyet ailesine ait köylüler ile soylu ailelerin (Maçabeliler dahil) bulunduğu Büyük Liakhvi vadisi sakinlerinin çoğunun Gürcü olduğunu göstermektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda, Kuzey Kafkasya'dan gelen Osetinler sadece Şida Kartli'nin dağlık kesiminde (büyük Liakhvi geçidinin üst kısmında) oturuyorlardı. Kraliyet

hükümeti ve çeşitli soylu aileler (Maçabeliler dahil), vergi mükelleflerinin sayısını artırmak amacıyla terk edilmiş köylerin yeniden asimilasyonunu teşvik ettiler. Daha sonra Osetinlerin yüksek dağ köylerinden alt köylere yeniden yerleştirilmesi başlatıldı.

Bu nedenle, sunulan belgelerin analizi Samaçablo'nun Gürcülere ait topraklar olduğunu ve burada Gürcülerin yüzyıllar boyunca oturduklarını kanıtlamaktadır (Gürcülerle birlikte, bölgede Ermeniler ve Yahudilerin de bazı yerlerde oturdukları bilinir. Daha sonra, 17. yüzyıldan itibaren Kuzey Kafkasya'dan gelen Osetinler, Samaçablo'nun dağ köylerine yerleştiler). Ağustos 2008 savaşından sonra Didi Liakhvi vadisi sakinleri olan Gürcüler kendi anavatanlarında mülteci oldular.

Anahtar kelimeler: Samachablo, Gürcüler, Osetliler, Didi Liakhvi geçidi, işgal.

Introduction

The significant part of Shida Kartli – Georgia`s historical region has been occupied since the Russo-Georgian August War of 2008. The territory, which was inhabited by the Georgian population from the ancient times and was an integral part of the Georgian area, was turned into South Ossetian Republic by the efforts of the so-called Ossetian separatists and Russian support. The current occupied territories of Didi Liakhvi Gorge were part of Samachablo in the Middle Ages. Samachablo was the feudal land of the representatives of one of the ancient Georgian noble family – the Machabeli. The present work shows the life of Georgians throughout centuries in Samachablo. Traces of population in the Big Liakhvi Gorge can be seen (tsot'niashvili, 1956: 7-25) from ancient times, however, there is a lack of statistical data on the exact number of population until the XVIII century.

Research methods

In the given article we have used not only empirical, but purely theoretical methodologies, such as: generalization, analysis, synthesis, abstraction, comparison, systematic approach. Comparative-historical method and causality analysis has been used during the research process, which on its behalf unites the mentioned theoretical methodologies.

Discussion

The first more or less perfect document about the population of Samachablo is "Great Ledger of Tbilisi Vilayet of 1728" (jikia, shengelia, 2009) which was created by the Ottoman government's (Sultan Ahmed III (1703-1730) order and its purpose was to census of the tax-paying population. The document gives us a certain idea about the economic situation of Samachablo, the social scales, the number of the population of this or that villages and settlements. The fiscal document includes the number of tax-paying persons and households. It is known that the conquered population was imposed a number of taxes by the Ottomans: Ushri (the tax for vineyards, cattle, bees and etc. They also had an income from the mills (depending on how many grindstones the mills had), custom-house, ferries...In the Ottoman ledger the type of tax (Isfenji-the tax for a farmland, Ushri-the tax for vineyards, Donumi-the tax for 40 steps land,

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

Deshtibani-the tax for the cattle, bees etc), quantity (barley, rye, wheat, millet, hay, melted butter, beehive) and etc. are indicated along each village. All the villages are not presented in the Turkish document of 1728. Some of them are missed. There are some villages on the list of the Big Liakhvi which identification is difficult. The names of these villages were probably misapplied by the compilers of the book. E.g. there are the following villages in the documents: Zarseti, Kutakhlisi, Zinkhklisi, Bardizi. (jikia, shengelia, 2009: 364-366) Each of these village is mentioned together with the other villages of the Big Liakhvi gorge. However, their localization and exact names cannot be determined. It is also possible that all the villages of the above –mentioned vague names were small and then they became the sites of deserted villages or joined the neighboring ones and became the part of them. According to ‘‘Great Ledger of Tbilisi Vilayet’’, 205 men (families) with 116 households lived in Tskhinvali at that time, 36 men (Head of the family)*, a family (ie a household)-22, in the village of Rustavi-18 men , household 11, in Monastery-19 families, 29 households, In Dampaleti-18 families, households 13, in Tsari (this must be the village of Dzari which is mentioned by Prince Ioane of Georgia (Batonishvili) together with the villages which were included (bat'onishvili, 1986: 41) in the Big Liakhvi Gorge) there were 29 men, 14 households , in Tmarasheni-70 men, 42 households, in Kekhvi- 24 men, 11 households, in Achabeti-15 men, 8 households, in Kurta-18 men, 10 households , in Sveri- 19 men, 8 households, in Kemerti- 22 households, 43 men, in Zarseti* - 14 men, 5 households, in Kutakhlisi-7 men, 3 households, in Zinkhklisi- 4 men, In Chalisubani settlement -4 men, 5 households, in Sbatsminda- 8 men, 5 households, in Bardizi- 3 men, 2 households, in Kheiti- 4 men, 2 households. (jikia, shengelia, 2009: 351-366) The village of ‘‘ Kutakhlisi’’ into the Amilakhvaris’ submission is named in the Ottoman document where it is indicated

** In the XVIII century ledgers the term ‘‘head’’ was used which was considered the head of the family in the household by the Academician Iv. Javakhishvili. In his opinion, there might be some families in one household and there was ‘‘the head’’ in each family. (javakhishvili, 1901: 10-11) In our opinion, ‘‘the man’’ mentioned in the ledger, is identical to ‘‘the head’’. See. (sosiashvili, 2014: 49)

* the settlement with the similar name in the Big Liakhvi Gorge is not known, ‘‘Zarseti’’ is mentioned neither in the ledgers of the second half of the XVIII century nor in the beginning of the XIX century ledgers conducted by the Russian government. According to the sequence of the geographical destinations presented in the Turkish document, it is possible to think that ‘‘Zarseti’’ was the same Dzartsemi. As it is already mentioned, several villages with similar obscure names appear in the Turkish ledger: ‘‘Kutakhlisi, ‘‘Bardizi’’, ‘‘Zinkhklisi’’. The settlement of ‘‘ Chalis ubani’’ is also censused there, which, in our opinion, might have been the settlement of ‘‘Chalis Ubani’’ Here there must be a note: in the Georgian language there is a difference between the letters of ჯ and ბ. That’s why it’s impossible to translate the author’s opinion as both of the letters are translated as ‘‘ch’’ in the English Language. The toponym ‘‘chala’’ was spread in the Liakhvi Gorge. As I. Megrelidze indicates, ‘‘Chalis ubani’’ was located on the right bank of the Big Liakhvi, nearby Kemerti. There is the church of Archangel where the representatives of the Machabelis were buried. (megrelidze, 1984: 71-72)

that: “Teimuraz the son of Zurab is a prince, Vakhtang the brother of his, Iase the brother of his, Bezhan the son of Bachua is a nobleman, Simon the brother of his”. (jikia, shengelia, 2009: 364) In our opinion, the name of the village is misapplied in the ledger. However, the prince Teimuraz, -the son of Zurab may be Teimuraz Machabeli who fought against the Ottomans. Presumably, during compiling of the ledger, he had not been migrated from Samachablo. Due to the Ledger, Teimuraz Machabeli had two brothers: Vakhtang and Iase. It is possible that this last one is exactly that Machabeli who had been sent to Circassia for several times by Erekle II for moving the auxiliary detachment. (sosiashvili, 2018a: 116-119). Vakhtang Machabeli’s political activity which is mentioned in the document, is unknown. As for the nobleman Bezhan the son of Bachua and his brother Simon, mentioned in the Ottoman document, they might have been the noblemen of the Machabelis. Allowedly, the village of Sabatsminda is censused in the Ottoman ledger, which is not mentioned separately in the Georgian ledgers of the II half of the XVIII centuries. The inhabitants of Kheiti and Sabatsminda are censused together in the ledger of the II half of the XVIII century. Kheiti and Sabatsminda are also mentioned together in Erekle II’s document about the army on duty. As it seems, Sabatsminda joined Kheiti (Iortkipanidze, 1947: 296) due to its few population. “Great Ledger of Tbilisi Vilayet of 1728” has not survived to the present day and a number of village census papers have been lost. The document omits such settlements as: Dgvrisi, Kusireti, Kempferi and etc.

Only three churches are mentioned in the Big Liakhvi Gorge due to the census conducted by the Ottoman officials. We suppose St Virgin’s church in the village of Tiri is implied in the village of “Monastery”. (andghuladze, 1970: 204)

One church is also mentioned in the village of Tbeti. To our mind, this is Bortsvijvari church of Tbeti (topuria, 1924: 134) and according to the Turkish document, the third church was in Tskhinvali. However, it is difficult to say which church is implied as there were a lot of churches in Tskhinvali at that time, among them were: Assumption of Virgin Mary, Holy Virgin’s church, Kavti’s church, Ascencion, Lomisi churches and etc. (megrelidze, 1984: 165-167; tsot’niashvili, 1986: 384-395)

It is difficult to elucidate the ethnic status of the population living in the villages of the Big Liakhvi Gorge exactly according to the “Great Ledger of Tbilisi Vilayet of 1728” as only the names of the heads (men’s) of the families united in the households and their fathers’ names are fixed in the Ottoman document. Nevertheless, it must be noted that there are basically the Georgian proper names in the document, such as: George, Sekhnia, Erekle, Beri and etc. In other villages (e.g. Tamarasheni, Chalis ubani) the Armenian proper names are fixed as well, e.g. Ohane, Sarkisa. (jikia, shengelia, 2009: 359, 365) There are Jewish ones in Tskhinvali and Tamarasheni, e.g. Mordekh-in Tskhinvali, Moshia-in Tamarasheni. (jikia, shengelia, 2009: 358, 363).

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

The mention of the Armenian and Jewish proper names in the Ottoman document is not accidental. It is known that from ancient times in Tskhinvali, Jews and Armenians lived together with Georgians. (vakhush'ti, 1973: 370)**

The ledger compiled in the II half of the XVIII century of Tskhinvali and its neighboring villages preserved very interesting information about the population of the Big Liakhvi Gorge.

According to this document, the expanded surnames in the Big Liakhvi Gorge were the following ones: In Rustavi: Gadzabulidze, Basilidze, Kefari (It is written: K. Akav Kefari Patarkatsi Ninia and Beri) (tabuashvili, 2013: 70), in Monastery (in the same Monastery of Tiri): Epeniashvili, Darchiashvili, Chulikhadze, Berduladze, Zoziashvili. (tabuashvili, 2013: 62) In Tskhinvali: Unadze, Garsevanishvili, Muradashvili, Shedanashvili, Tseradze, Maisuradze, Chitashvili, Masiashvili, Lomkatsishvili, Eliashvili, Gamchenashvili, Ohanashvili, Khanuashvili, Seirishvili, Gharibashvili, Chagelishvili, Khojashvili, Iaralashvili, Lalashvili, Gabrielashvili, Shadadgulashvili, Markozashvili, Mamistvalashvili, Israilashvili, Gakhelidze, Kvanchakhadze, Kevlashvili, Bakuzanashvili, Kanduashvili, Didebeli, Dalakishvili, Kakuashvili, Chamovardnashvili, Kasradze, Champuridze, Berishvili, Svimonashvili, Eranashvili, Miselashvili, Zazashvili, Nabichvrishvili, Javakhishvili, Khukhashvili, Makhniashvili, Enakolopashvili, Berunashvili, Zhamierashvili, Amiraghashvili, Kharshiladze, Kulijan Terpetrozashvili, Beglashvili, Dotashvili, Merabashvili, Janinashvili, Rusinashvili, Satuashvili, Ter Arakelashvili, Ter Arutenashvili, Kichikashvili, Goginashvili, Mamijanashvili, Khitarishvili, Alkhazishvili, Davitashvili, Kolelishvili, Bochoradze, Khanjalashvili, Eghishakashvili, Eliashvili, Papismedashvili, Khundiashvili, Salmakhanashvili, Kavadze, Bliadze, Atenelashvili, Karakhanashvili, Golinashvili, Aslanashvili, Teghbazashvili, Ghambarashvili, Amilashvili, Gongladze, Papakerashvili, Arutinashvili, Mosesashvili, Giorgishvili, Rostevanishvili, Metsiskvilishvili (tabuashvili, 2013: 54-60), Tsabadze, Maranashvili, Meurmishvili, Brodzveli, Metskhvarishvili. In Achabeti: Babutsidze, Khabareli. In Tamarasheni: Beghelashvili*, Khomasuridze, Elbakidze, Nadirashvili, Mindorashvili, Bortishvili, Otiashvili, Kakhishvili, Revazishvili**, Meladze, Apsheikashvili, Gorelashvili (tabuashvili, 2013: 67). In Kurta: Maisuradze, Baadurishvili***, Khetsinashvili, Kereselidze, Alkhazishvili, Basishvili, Meladze, Khabareli, Akhalkatsi. (tabuashvili, 2013: 68) In Sveri: Giunashvili, Gebuadze, Meladze, Khetagashvili, Jirkvalishvili, Khetereli, Papelishvili, Lekutishvili. (tabuashvili, 2013: 68-69) In Kemerti: Metreveli, Kaulashvili, Gherkenashvili, Kasradze, Otinashvili, Maghaldadze,

** The Jewish people lived in the villages of the Big Liakhvi Gorge as well. See. (berdenishvili, 2014: 179-180)

* one of the ramifications of the Machabelis, see. (sosiashvili, 2005: 47)

** the ramifications of the Machabelis, see. (sosiashvili, 2005: 47)

*** as it seems from the document, the mentioned surname was one of the ramifications of the Machabeli.

Mkervalishvili(tabuashvili, 2013: 69-70). In Kheiti:**** Mikeladze, Khidasheli, Dalaksishvili, Romelashvili, Ugrehelashvili, Dokvadze, Bugianishvili, Machaidze, Sabanadze, Gamrekelashvili, Begashvili, Kekelishvili, Nikolishvili, Khimshiashvili, Gochashvili, Gochunishvili, Pekhshishvelashvili, Chumashvili, Sherazadishvili, Kulichishvili, Mamisashvili, Kurdghelashvili, Zubashvili and etc. (tabuashvili, 2013: 70-72)

Most of the villages of the Big Liakhvi Gorge which are mentioned in Great Ledger of Tbilisi Vilayet of 1728 are also in the II half of the XVIII century Georgian Ledgers, but by the end of the century some of them do not appear there, e.g. Dampaleti and Tbeti. It is possible that during compiling of the II half of the XVIII century, these villages had already been deserted and because of this the official registrars sent by the Kartl-Kakheti royal court did not include them in the ledgers.

The comparison of Great Ledger of Tbilisi Vilayet with the ledgers of the 80s of the XVIII century Tskhinvali and its neighboring villages give us a good opportunity to make a conclusion about the dynamics of the population of the Big Liakhvi Gorge during 40-50 years. 113 households, 168 Heads (tabuashvili, 2013: 54-60) are censused in Tskhinvali according to the document dated 1781 (i.g. the population of Tskhinvali increased by 9 households in half a century); In Sveri there were 15 households and 24 families (Sveri population is increased by 7 households)(tabuashvili, 2013: 68-69); In Kemerti-16 households and 34 families (Kemerti population is reduced by 6 households)(tabuashvili, 2013: 69-70); In Achabeti-6 households and 10 families (Achabeti population is reduced by 9 households)(tabuashvili, 2013: 62-63); In Rustavi-3 households and 7 families (Rustavi population is reduced by 16 households)(tabuashvili, 2013: 70); In Kekhvi-9 households and 20 families (Kekhvi population is reduced by 30 households and 51 families)(tabuashvili, 2013: 61-62). In Kheiti-30 households and 51 families (Kheiti population is increased by 26 households)(tabuashvili, 2013: 70-72). During 50 years, in 4 of the 6 enumerated villages (Kemerti, Achabeti, Rustavi, Kekhvi) the population decreased by 47 households, while in three of them (Tskhinvali, Sveri and Kheiti) it increased by 42 households. It is conceivable that in these three settlements we have to deal with the internal migration of the population. Otherwise, the population would have grown in other neighboring villages as well.

It is interesting that the number of other nationalities (Georgians, Armenians, etc.) in the 1781 ledger, is expressed by the households and by family members, the Jews indicated only by the households number, e.i.” in the town of Rtskhinvali –a Jew Abrama Eliashvili from Akhaldaba, Moshia and Daniela the household...A ...K. Akav.a refugee Jew Elia Atanelashvili and Moshia the household, the prince (Batonishvili) Iulon’s peasant serf”(tabuashvili, 2013: 60) and etc. What might be the reason for this? Possibly, this was due to the fact that the

****supposedly, the populations of Kheiti and Sabatsminda are censused together in the document.

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

ledger compiled by the government's order had two purposes: tax and military. As the Jews had only tax liabilities, only their household indexes were included in the ledger.

Through the Observation on the document it is clear that there was an active movement of the population, e.g. censused in Tskhinvali are: those released from captivity, refugees, those who belonged to this or that monastery (Christ's tomb, Mtatsminda's, Kvatakhevi's, St Virgin's, John the Baptist's, Echmiadzin's) and the inhabitants of various villages (Akhaldaba, Tamarasheni, Prisi, Bekami, Brodza, Ali and etc) settled in Tskhinvali as well.

The ledgers of the "duty army" compiled during Erekle II's reigning, clearly represent the population of Samachablo and its ethnical composition in the 70s of the XVIII century. (Iortkipanidze, 1947)

The ethnic picture of the Big Liakhvi Gorge is clearly seen in the "duty army" ledgers. From December 1774 until March 1775, Tazia, Svimon and Katsia Sherazadishvilis, Mamuka Gamrekelashvili, Kitesa Khidasheli, Bezhan and Beri Romelashvilis, Beri Beridze, Katsia and Tevdore Khimshiasvili, Gogia Sosiashvili, Topchi Berika, Javakh Gogia (Iortkipanidze, 1947: 296-298) and etc. from the villages of Kheiti and Sabatsminda, had to be on duty on the army.

Erekle's army included Tseradze Kitesa (the Queen's stableman), Makhniashvili Gogia, Koberidze Gogia, Maisuradze Khosro, Aslanishvili Berua, Goginashvili Mikela, Merabishvili Meraba, Palbukhashvili Papa, -a peasant serf of Echmiadzin, Elizbara, -the son of Karapeta from Ateni, Asaturashvili Mosia, Geurkashvili Mandzula, Mamajanashvili Revaza, Shaburishvili Kitesa, Koberidze Gogia, Kvalianidze Ninia, Masiashvili Ivane, Ossetian Dakhchikoshvili Tiko, Gogia, -a peasant serf of Machabeli, Tilisa Osmana and others (in total 38 men) from Tskhinvali.

The list of Tskhinvali for the "duty army" included local peasants as well as the "Queen's." They were: Kakhniashvili Bezhan from Kekhvi, Baatashvili Berua from Dirbi, Lashakhishvili Baadur from Ateni, Mghebrishvili Goderdza from Surami, Davitashvili, -the peasant serf of David, Mamukashvili Beri (Iortkipanidze, 1947: 344-345) from Meskheta and others.

There were 6 men in total in the "duty army" from Dgvrissi: Meshvildishvili Gogia, a new peasant serf Vardzielashvili, -a male relative of the monk, Abiatar's Datua who lived in Racha and then moved to Imereti, Abiatar's Pavlenishvili's monk's peasant serf Nonia, Noniashvili Gabriel, Gotsiridze Glakha. (Iortkipanidze, 1947: 345)

From Tamarsheni: (6 men in total), Avtandil Belashvili's peasant serf Giua, a private peasant serf Metreveli Khosikashvili zaralo, a private peasant serf monk Gagnidze, Iese Machabeli's peasant serf Ninia Metreveli, Ioseb, the bastard of Machabeli, Machabeli Otiashvili Revaz.

From Kurta: Baadur's son Zaza, monk Khutsinashvili, Kereselidze Datuki, Chulukhadze Sekhnia, - a peasant serf of Tiri monastery, Kandelakishvili Katsia, - Iese Machabeli's peasant serf.

From Sveri: Mose Salamadze and Berika Jirkvelashvili.(Iortkipanidze, 1947: 346)

From Kemerti: Metreveli Kikola, Tevdore and Gogia, Iese Machabeli's peasant serfs: kasradze Nikoloz and Paata.

From Dzartsemi: Gogia Machabeli's peasant serf monk Kopadzishvili, a private peasant serf Gogidze tamaza, the priest Basil Elbakidze, a private serf Buchua,-the cousin of Ivane Khutsishvili,Jojiashvili Revaz,-the Aragvi Domain (Sabatonishvilo), (5 men in total).

In addition, Iase Machabeli was instructed to bring out peasant serfs from Ergneti, Dzartsemi,Kemerti,Tamarasheni in December(Iortkipanidze, 1947: 344-346). Kheiti in December. Revaz Machabeli (Iortkipanidze, 1947: 304)was in charge of bringing out peasant serfs from the village of Kheiti in March, Iase and Zaza Machabeli (Iortkipanidze, 1947: 305) had to bring out peasant serfs from the same village in April, In May-Iase and Revaz Machabeli (Iortkipanidze, 1947: 305)and etc.

One more statistic document about Shida Kartli population dated 5 April, 1770 is a demographic list, according to which the Machabelis owned in the Big Liakhvi Gorge:" eight hundred and sixty (households) Ossetians, forty Jews"(gamrek'eli, tskit'ishvili, 1973: 153). The most part of the population on the territory of our interest presented by the local Georgian peasants, which is confirmed with the entry in the above mentioned document: „Except the Christian Orthodox Georgian refugees, Kartli belongs to the serfs of the churches and four thousand nobles". (gamrek'eli, tskit'ishvili, 1973: 153)

According to G.Togoshvili's opinion, around 6 000 (togoshvili, 1969: 165) hoisehold of Ossetians had lived on the territory of Georgia by 1770. However, this researcher does not specify which statistical information or documents he cites this data. . This figure is exaggerated, as the analysis of the documentary material below also confirms it.

The census conducted by prince Ioane of Georgia (Batonishvili) contains important information about various gorges,villages or the deserted villages, the ethnical composition of the population and the properties of the nobles of Kartl-Kakheti in the last decade of the XVIII century which he had implemented by the instruction of Erekle IIand George XII and it reflects the situation of 1794-1799.(bat'onishvili, 1986)

Although, names and surnames are not indicated in the ledger, but it is clarified whether the village is inhabited or deserted by the population and who owns it. E.g. In the middle of the Big Liakhvi Gorge "in the villages of the Samachablo Gorge, the following is listed: Krtskhinvali, the town of Pichkhi, Zghuderi, Dgvrisi, Ghelis Ubani, Tamarasheni, Achabeti, Abotsminda, Dampaleti, Kurta, Kekhvi, Kekhvi, Zentkhvisi, Dzartsemi, Kemerti, Sveri.Among them "resident" is indicated everywhere. it is only specified that "Ossetians live" in Gupta from the listed villages. "Zatsevi" and "Kheiti" (bat'onishvili, 1986: 41) is censused without any inhabitants. Kheiti had been inhabited by that time (Obviously, by the Georgians) and as it seems prince Ioane of Georgia

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

(Batonishvili) overlooked it. As for the upper part of the Big Liakhvi Gorge, it is indicated in the ledger that "Ossetians live there". Certainly, the Ossetian settlers in the mountainous part of Samachablo are implied there. According to Ioane of Georgia's (Batonishvili's) census, the following villages at the upper part of the Big Liakhvi Gorge are inhabited: Khoso, Small Java, Skhlebi, Khvtse, Muguti, Kimasi, Koshka. Keshelta is mentioned as a deserted village.

According to the same census: the Gorges of Roka, Sba, Zakha and Nara belonged to the royal court. (bat'onishvili, 1986: 41-42)

In the census of prince Ioane of Georgia's (Batonishvili's) we can find the data about the meadows, mountains, mineral deposits in the royal property, episcopal centers, pastures and hunting places, extinct and toponyms of that time. (bat'onishvili, 1986: 13)

On the basis of the above-presented ledgers and other statistic documents, it seems that the Georgians were the native inhabitants in Tskhinvali and its neighboring villages by the second half of the XVIII century. The Armenians and Jews lived together with the Georgians. The Ossetians coming down from the North Caucasus (it is also fragmented) were only in the villages located on the upper part of the Big Liakhvi Gorge, who occupied the territories abandoned by the Georgians.

Prince Vakhushti (Batonishvili) wrote about it: "And how many Ossetians we censused in these places, for the first time Georgian peasants settled there. Later, the Ossetians were settled by their owners and the Georgians settled on the plain place because the previous inhabitants there had been reduced by the enemies." (vakhusht'i, 1973: 363-364).

The issue about the Ossetians' settlement was studied by a number of scientists. (apkhazava, 1991; totadze, 1996; gamqrelidze, 1996; gvasalia, 1983; lomouri, 1992; itonishvili, 1992; Гамрекели, 1961; Абаев, 1949; Ванеев, 1936; Пфаф, 1870; Волкова, 1974 and etc.) Prof. R. Topchishvili dedicated a long monograph to the migration of the Ossetians, that is why and we are not going to speak about this issue extensively. According to the researcher, as a result of the Ossetians migration to the Shida Kartli highlands, a number of Georgian surnames converted to the Ossetian ones. E.g. the Gergaulis inhabited in the village of Tontobeti in the Big Liakhvi Gorge, being the Dvalis by the origin, were influenced by Ossetians and became the Gergaloves. (topchishvili, 1997: 29)

The Dvalis' migration to the South and the Ossetians inhabitation on their private lands, basically started from the XVI century, though this process was not once-only. E.g. in one of the documents dated 1636, Chantadze and Tegadze are mentioned as the inhabitants of Dvaleti. Later, they migrated to Kartli and Kakheti. (topchishvili, 1997: 40)

The author of the XIV century historical source "History of the Eristavs", uses the terms "the black Dvalni" and "the lower Dvalni" (meskhia, 1954: 348, 357) for indicating of the Dvalis' who migrated from Dvaleti to the mountainous villages (Koshka, Zghuberi, Roka, Tlia, Bekhushe and etc.) of the Big Liakhvi Gorge.

The settlement of Ossetians from the Caucasus in the upper reaches of the Big Liakhvi was mainly from the Alagiri gorge, however, in these areas by the II half of the XVI century a significant part of the population was still Georgian. E.g. the Garakanisdzes (topchishvili, 1997: 100) are mentioned at that time, among the inhabitants of Java. The inhabitants of the XVIII Java also were: the Sisvelauris, the Gagasdzes, the Butkhuzis. (topchishvili, 1997: 156-157) The Dvalishvilis, the Gergaulis, the Bagauris and others (topchishvili, 1997: 166) lived in the highlands of the Big Liakhvi Gorge.

The Ossetians migrated to the highlands of Shida Kartli in the second half of the XVIII century, tried to settle in Tskhinvali but it was difficult for them. It is confirmed with the document dated 1782 due to which a former Ossetian Ivane migrated to Tskhinvali, sold himself to Davita Poraksashvili-Adamashvili. (sosiashvili, 2018b: 181-182) If the Ossetians had lived in Tskhinvali and its neighboring, in the villages of the Big Liakhvi Gorge, the ledgers would have fixed them definitely. The Ossetians migrated to the highlands of Shida Kartli in the II half of the XVIII century called the ancient Georgian town of Tskhinvali with the Ossetian name. According to the German traveller Johann Anton Gueldenstaedt's[□] information, the Ossetians called (gelashvili, 1962: 279) Tskhinvali Kreba.* During the census of the Tskhinvali population, it is fixed in the Great Ledger of Tbilisi Vilayet of: "the Ossetian peasant serf, the son of Babuna". (jikia, shengelia, 2009: 358) It is interesting that the "Head" of the families males' proper names living in Tskhinvali: Basila-the son of Babuna, Datuna,-the son of Kogi, Iorgi (supposedly it may be George-G.S.), Mamuka,-the son of Kohkadra are followed by "an Ossetian peasant serf, the son of Babuna."

In our opinion, "the Ossetian peasant serf" was converted to the proper name from the term expressing the social condition of the migrated Ossetians to Georgia. The surname Osikmashvili was exactly originated from it. "The Ossetian peasant serf" which became his proper name, is found in the document dated 1566. "The Ossetian peasant serf" ("Osikma"), living in Bedikara - one household, was donated by King Leon to the monastery of David Gareji. (bakradze, rat'iani, otkhmezuri, 2004: 343)

The Osikmashvilis must have been Georgianized Ossetians. This surname is found in some documents of the II half of the XVII century. (bakradze, rat'iani, otkhmezuri, 2004: 343) "Osikmashvili" is also found with its different form in the Georgian onomastic. In one of the documents of the I half of the XVI century includes "Osikmasashvili" and in the document dated 1699, it is found as "Osikmesashvili". (bakradze, rat'iani, otkhmezuri, 2004: 343)

After the conquering of Kartl-Kakheti Kingdom and its unification with Russia (1801), At the administrative point, the eastern Georgia was divided into five regions: Tbilisi-Lore, Gori and Dusheti (in Kartli), Telavi and Signaghi (in Kakheti).

*Guldenstaedt made a small inaccuracy, the Ossetians called Tskhinvali not Kreba but Chreba

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

From the above, Gori region was the biggest one in terms of its population number and the area. Its territory was 5280 verst (Обозрениа Российских владений за Кавказом, 1836) and it also included Samachablo. Districts (Округ) were established in Tbilisi and Gori regions in 1842-43. Three territorial units were established in Gori Region: Java, the Small Liakhvi and the Ksani. (Зиссерман, 1870: 48) The North part of the Gori region, from Java to the Roki-Erman tarning was called the Ossetia district (Осетинскийучасток) in 1865. (Чхетия, 1954: 781)

As soon as the Russian government was established, the agenda was to collect information about the population of Georgia: in terms of demographics, fiscal and military. (antadze, 1973: 27)

Iantsov, -the district police chief started to census the Gori region by the command of Viceroy Paul Tsitsianov on April 2, 1803 and finished on July 4, 1804. Although, he could not manage to census the region completely, as the officials were not allowed to enter the villages where the inhabitants were Ossetians (in the villages of the Big and Small LiakhviGorge, also the mountainous villages of the upper part of the Ksani Gorge, where the most part of the inhabitants were the Ossetians) and as Tsitisanov pointed out in his report, he was wounded himself during the battle. (goris ist'oriul-etnograpiuli muzeumi (gsiem), 7486: 3)The census conducted by the Russian government referred to only the tax-paying population. Unlike men, only the number of females was listed, even without their first and last names. The census did not refer to the privileged ranks and the citizens from the foreign countries.

The census had been over by 1805 and on the basis of the collected statistic material. In 1806, a general agency was set up on the number of the tax-paying people for the treasury expedition, according to which (the census did not include Mtiuleti, Tusheti, Pshav-Khevsureti) a total of 153.6 thousand taxpayers were registered in the censused regions of Eastern Georgia and 33.4 thousand in Gori region. (s.e.a.s.ts.a. p. 254, s. #58, p. 1-78.)

The census covers 189 villages existing in different gorges of Gori region at that time, including the villages of the Big Liakhvi Gorge.

According to the census of the villages of Gori region in 1804 Iase, Zaza, Revaz, Luarsab, Parsadan, Bardzim, Datua and Avtandil Machabelis had peasant serfs in 31 villages and in Tskhinvali. In total, the Machabelis owned 261 households peasant serfs. Among them were 12 Jew households, 17 Armenian households and 20 Ossetian households. The Machabelis owned 1632 peasant serfs out indicated 261 households, of which 948 were males and 684 females. (gsiem, 7486: 5-136)

The Machabelis owned the peasant serfs: in Kekhvi, Sveri, Kurta, Kemerti, Kheiti, Sabatsminda and etc. Due to the census of 1804, the Machabelis' peasant serfs are represented as follows: in Tskhinvali 17 Armenian households (48 men, 39 women) and 6 georgian households (23 men, 18 women) were belonged to the Machabelis.

In Sunisi* Iase Machabeli had 1 household (3 men, 1 woman).**

The same Iase Machabeli had 1 household (3 men, 3 women) in Avlevi.

Revaz Machabeli had 3 households (11 men, 6 women) in Meghvrekisi.

Luarsab Machabeli-1 household (6 men, 2 women).

Revaz Machabeli had 2 Ossetian households (10 men, 3 women) in Skuneti.***

Bardzim Machabeli had 7 households (19 men, 12 women) in Kurta.

Zaza Machabeli-5 households (13 men, 8 women).

Datua Machabeli-8 households (18 men, 15 women).

Iase Machabeli-1 household (1 man, 1 woman).

Zaza Machabeli had 6 households (20 men, 10 women) in Kekhvi.

Iase and Revaz Machabeli had 9 Ossetian households (32 men, 24 women) in Dzartsemi.

Zaza Machabeli -1 household (4 men, 2 women) at Tiri Monastery.

Luarsab Machabeli had 6 households (20 men, 16 women) in Sveri.

Iase Machabeli – 1 household (5 men, 4 women).

Here, 4 households (14 men, 12 women) were in the common possession of the Machabelis.

9 households (39 men, 24 women) were in the common possession of the Machabelis. Among them, Teimuraz Machabeli possessed 2 households (10 men, 4 women).

Mikhael Machabeli-2 households (6 men, 3 women).

Hector Machabeli-5 households (23 men, 17 women).

1 Ossetian household (4 men, 1 woman) was in the common possession of the Machabelis in Kheiti.

Iase Machabeli had 4 households (14 men, 18 women);

Revaz and Iase Machabelis-34 households (118 men, 72 women);

Bardzim Machabeli -4 households (15 men, 13 women).

Revaz and Iase Machabelis-6 households (28 men, 20 women).

25 households (62 men, 41 women) were in the common possession of the Machabelis in Tamarasheni.

Avtandil Machabeli owned 9 households (27 men, 16 women).

Jews – 12 households (57 men, 46 women).

14 households (52 men, 31 women) were in the common possession of the Matchabelis in Dgvrisi.

The nobles in the Machabelis' possession-2 households (6 men, 3 women).

Datua Machabeli-1 household (16 men, 7 women).

* the village in Karli municipality (Tighvi community). It was included in Znauri district until 1991. It is situated on the right bank of the river Middle Proni (the left tributary of the West Proni). At an altitude of 800 m above sea level, 1.5 km from Kornisi.

** In the list we indicate the nationality only to the non-Georgian population, where it is not explained, it is meant that there are Georgians everywhere.

*** A village of a similar name no longer exists today. Georgian historical sources cannot determine its exact location.

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

Zaza Machabeli -1 household (2 men, 3 women).

Revaz Machabeli owned 1 household (2 men, 2 women) in Kvemo Nikozi.

Datua Machabeli owned 1 household (4 men, 3 women) in Zemo Nikozi.

6 households (2 men, 18 women) were in the common possession of the Machabelis in Zemo Khviti.

Iase Machabeli owned 1 household (2 men, 2 women).

1 household (6 men, 2 women) was in the common possession of the Machabelis in Kvemo Khviti.

Luarsab Machabeli possessed 5 households (18 men, 22 women) in Achabeti.

Zaza Machabeli had 1 household (6 men, 4 women) in the same village.(gsiem, 7486: 5-136)

As we see, the Machabelis had peasant serfs in the Big Liakhvi Gorge, in the Prone Gorge and on the right bank of the Matkvari as well in the beginning of the XIX century.

In 1804, out of 182 households censused in Tskhinvali, in terms of ethnic composition, the picture was as follows: 7 households of the fiscal nobles were Georgians, 8 households of the same category were Armenians; Fiscal peasants: 79 Armenian households, 6 Jews households, 7 Catholics households, 5 Ossetian households, 7 Georgian households; 6 Armenian, 2 Ossetian, 1 Georgian households were in the possession of the Kherkheulidzes' in Tskhinvali. 2 Georgian households belonged to the Orbelianis; In Abashidze's possession-1 Armenian and 2 Georgian households; In the possession of Holy Virgin's (supposedly, St Virgin's Cathedral built in 1718 in Tskhinvali) there were 6 Georgian households; The Machabelis owned 17 Armenian households, 6 Georgian households; The nobleman Arkadishvili owned 1 Armenian household; The Kherkheulidzes 6 Ossetian, 2 Armenian and 1 Georgian households; The Amilakhvaris-4 Georgian households; The Mukhranbatonis'-2 Georgian households; The Tsitsishvilis-1 Georgian household; The Tumanishvilis-2 Georgian households; The noble Davitashvilis-1 Georgian household. (gsiem, 7486: 34-35)

In 1804, there were 11 households living in the village of Sveri (all were Georgians, they were the property of the local princes – the Machabelis). In Kekhvi there were 20 households (all were Georgians, the Queen Darejan possessed 13 households, the Machabelis-7 households); 23 households lived in Kurta (all were Georgians, Bardzim Machabeli possessed 7 households, Zaza Machabeli-5, Datua Machabeli-8, Iase Machabeli-1 and Taktakishvili-2 households)(alimbarashvili, 2021: 88-89).23 households (11 men and 76 women) are indicated in the census of Kemerti. Only 1 household is Ossetian(4 men, 1 woman) among them. The rest of 22 households are Georgians. 7 households out of 23 belonged to Iase and Zaza Machabelis, 6 households are in the possession of St George's church of Kemerti,

9 households belong to Tiri Monastery* in the possessions of the Machabelis and Revaz Eristavi (alimbarashvili, 2021: 89) owns 1 household. The Russian officials censused 11 households (all Georgians)(alimbarashvili, 2021: 91)who were in the Amilakhvaris' a nobleman Namoradze's possession in Tbeti. 42 households (all Georgians) were censused in Kheiti in 1804.

4 out of them belonged to Iase Machabeli, Revaz and Iase Machabelis owned 34, Bardzim Machabeli-4 households).(alimbarashvili, 2021: 90) 6 households (all Georgians)(alimbarashvili, 2021: 90) lived in Sabatsminda in the possession of Revaz and Iase Machabelis. 61 households are censused in the village of Tamarasheni: 34 Georgian households and 12 Jews households belonged to the Machabelis, the Queen Darejan owned 7 Jews and 4 Georgian noble households.(alimbarashvili, 2021: 90)**

It is obvious from the ledgers that the Lezghins and Ossetians attacked the Georgians frequently. They kidnapped: children, harvest, cattle and they destroyed everything what they could not take away.(gsiem, 7486: 10, 22, 45-46, 48, 86, 88, 90, 91, 127, 136 and etc.)

The migration of the population from the North to the South is noticeable due to the Russian censuses. E.g. 'the newly settled Ossetians' (Прибылихосетинцев)(gsiem, 7486: 8) is pointed out in the village of Prisi, and 8 households (30 persons) (gsiem, 7486: 10) are recorded in the number.

If we compare the data of Tskhinvali and its surrounding villages in the Great Ledger of Tbilisi Vilayet of 1728 with the Russian cameral census of 1804, we get the following picture: 36 families lived in the village of Tbeti in 1728, but only 11 families are recorded in the same village in 1804. The population in the village of Kekhvi was reduced by 4 families during 75 years (24 families is censused in Tbilis Vilayet Ledger, but according to the cameral census of 1804 20 families are censused). Sveri population consisted of 19 families in 1728, but in 1804 it was 11. Kemerti populations was 22 in 1728 ,but according to the census of 1804 – 23. During compiling of the ledger,Kurta population was 18, but during the cameral census it was 23. 12 families were recorded by the Turkish census takers in Sabatsminda and Kheiti, but in 1804 - 2 (they included in Kheiti). Tamarasheni population consisted of 70 families in 1728, in 1804 it was 61. Tskhinvali population consisted of 205 families in 1728, but in 1804- 182.

The textbook "History of South Ossetia", approved by the Public Education Board of the South Ossetian Autonomous Region and published in 1990, states that "according to the 1804 census, there were 1,015 people (193

* „МонастыряТаодевиФтисШобели, принадлежащегокнязьямМечабеловым” is indicated in the document, (gsiem, 7486: 91). It must be meant ‘‘St Virgin of the Sinfuls’ Cautioner’’.

** It must be noted that 2 peasant serf households of Tiri St Virgin's Cathedral who were in the Taktakishvilis' possession, are recorded in the village of Kurta due to the census, (alimbarashvili, 2021: 88). Supposedly, 1 peasant serf household belonged to St Virgin cathedral of Tiri that was recorded in the village of Tamarasheni. (alimbarashvili, 2021: 90)

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

households) living in Tskhinvali, of which 44 (16 households) were Ossetians." (chibirovi, 1990: 60) According to the census of 1804, Ossetians are indeed registered in Tskhinvali, but instead of 16, there are 12 households. The 261 Georgians*** and 591 Armenians recorded in Tskhinvali during the census are not deliberately explained in the Ossetian textbook. (alimbarashvili, 2021: 55)

A census conducted by the Russian authorities in 1818 to determine the ethnicity and number of the population of Samachablo is relatively complete. It already contains extensive information about each family.

In total, the census covers the dates of 89 villages of Shida Kartli (former Gori region) and 1799 households (6394 men, 4338 women) (alimbarashvili, 2021: 37, appendix graphic depiction 1-a; 1-b; 677-678) are censused. The reduction of the population is noticeable in some villages of the Big Liakhvi Gorge. E.g. 8 households (24 men, 13 women—all Georgians) are pointed out in Achabeti, but only 3 households (14 men, 8 women—all Georgians) in Achabeti. Achabeti population was reduced by 4 people and Kekhvi population was reduced by 59 people. As it seems, the inner migration processes took place at that time. According to the census of 1818 Paata Akhalkatsishvili, a peasant serf of David Machabeli in Zemo Nikozi, together with his brother and family moved "from the village of Kurta and he did not appear in the old ledger" (gsiem, 8300: 143). Prince Bardzim Machabeli resettled 3 peasants in his possession from the village of Kemperi (gsiem, 8235: 135) in Meghvrekisi 4 years ago (i.e. 1814). David Machabeli's peasant serf Ninia Basishvili immigrated from the village of Kurta (gsiem, 8300: 178) to Kelktseuli and etc.

By 1818, the population of Tskhinvali (both Georgian, Armenian, and Jewish) had not changed significantly. According to the census of 1818, 203 Georgians (121 men, 82 women), 135 Armenian (98 men, 37 women) and 192 Jews (125 men, 74 women), in total 730 people (344 men, 193 women) (alimbarashvili, 2021: 422-433)* lived in Tskhinvali. According to the population statistics, if we count an average of 5-6 people in a household, at that moment in Tskhinvali, about 37 households were Georgians, 24 households were Armenians and 36 households are Jews.

Migration processes were noticeable in the villages of the Big Liakhvi Gorge according to the census of 1818. The new settlers (the Ossetians among them) pointed out from which villages and when they migrated, which makes it easier to determine the date of migration. If we summarize these data, 70% of the settlers come from the last 15 years. That is, after the establishment of Russian rule in eastern Georgia.

*** In the above census, the Imeretians and Georgians are indicated in a separate column.

*Tskhinvali population had noticeably increased by the end of the XIX century and there had been 516 households (in total 2913 people, among them 1610 were men and 1303 women) by 1885. 720 Georgians (398 men, 322 women), 641 Armenians (355 men, 286 women), 16 Ossetians (9 men, 7 women) lived in Tskhinvali at that time. Most residents were Jews- in total 1525 people (848 men, 677 women). (Труды Тифлисскаго губернскаго статистическаго комитета, 1886: 87).

It is notable that the term "The South Ossetia" is not used by the census takers and we found the term "Ossetia" (gsiem, 8235: 48, 53, 55 and etc.) for the indication of the original habitat of the Ossetian population settled in Georgia, which means the territory of the Ossetians living in the North of Caucasus. The term "Ossetia" is used conventionally to denote the place of residence of Ossetians living in Georgia.

The mistakes existing in the previous ledgers are accurred in the census of 1818. In particular, about the ownership of excellent families, the number of peasants, ethnicity, etc. E.g. it is indicate in Tskhinvali that: " according to the older census 17 Armenian households who turned out Georgians,were pointed out". (gsiem, 8300: 176) In some cases the peasants mentioned in the previous census are represented as owned by another owner during the new census.

E.g. it is indicated in Achabeti that:„according to the old census, Luarsab Machabeli’s 5 households peasant serfs are in the possession of Hector Machabeli” (gsiem, 8300: 30). In Ergneti: „the peasants belonged to Elizbar Machabeli are in his son Michael Machabelis’(gsiem, 8235: 145) possession now” and etc.

The number and ethnic composition of the peasants in the Machabelis’ possession in thevillages of the Big Liakhvi Gorge according to the census of 1818, give such a picture:

In Meghvrekisi- Bardzim Machabeli owned 1 household (3 people, all Georgians)(gsiem, 8235: 135-136).

In Ergneti-Michael Machabeli owned 4 households (39 people, 30 men, 9 women, all Georgians).(gsiem, 8235: 155-158)

In Dgvrisi Michael Machabeli had 2 households (9 people, 6 men, 3 women, all Georgians).

In the same village, Hector Machabeli possessed 5 households (27 people, 14 men,13 women, all Georgians).

In the same village, Bardzim Machabeli had 2 households (14 people, 7 men, 7 women, all Georgians).(gsiem, 8235: 126-158)

In Tskhinvali, Teimuraz and Luarsab Machabelis had 3 households (11 people, 7 men, 4 women, all Georgians).

In Tskhinvali Hector Machabeli had 5 households (25 people, 17 men, 8 women, among them 19 were Georgians and 6 Armenians).

In Tskhinvali Bardzim Machabeli had 10 households (48 people, 28 men, 20 women, all Georgians).

It is indicated in the same document that: "17 households belonged to the Prince Machabelis were included as Armenians but they turned out Georgians".(gsiem, 8300: 176)

In Achabeti, Bardzim and Zaza Bortishvili-Machabelis owned 2 households (10 people, 7 men, 3 women, all Georgians).

In the same village, Hector Machabeli possessed 5 households (6 people, 4 men, 2 women, all Georgians).

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

In the same village, Teimuraz Bortishvili-Machabeli had 1 (9 people, 10 men, 3 women, all Georgians). (gsiem, 8300: 27-30)

In Kekhvi, Teimuraz Bortishvili-Machabeli owned 1 households of Zaza Machabeli's former serfs (9 people, 4 men, 5 women, all Georgians).

In the same village, Bardzim Bortishvili-Machabeli owned 2 households (13 people, 10men, 3 women, all Georgians).(gsiem, 8300: 32-33)

In Kurta Bardzim Bortishvili-Machabeli had 3 households (31 people, 17 men, 14 women, all Georgians).

In the same village, Teimuraz Bortishvili-Machabeli had 3 households (20 people, 10 men, 10 women, all Georgians).

In the same village, David Machabeli had 5 households (22 people, 15 men, 7 women, all Georgians).

In the same village, Hector Machabeli owned 1 household (4 people, 2 men, 2 women, all Georgians).

David Machabeli's servants lived in the same village as well (6 people, all Georgians).(gsiem, 8300: 36-42)

Hector Machabeli owned 11 households (52 people, 34 men, 18 women, all were Georgians) in Tamarasheni.

Hector and Ninia Machabelis had also servants in the same village (2 people, both were Georgians).

Bardzim the son of Revaz Machabeli had 6 households (38 people, 23 men, 15 women, all Georgians) in Tamarasheni.*

Teimuraz the son of Parsadan Machabeli owned 7 households,- 3 Jews households out of them, according to the number of people 17, 4 Georgian households-5 men and 8 women in Tamarasheni.

Michael Machabeli had 3 Jews households, 20 people in total, 14 men, 6 women in Tamarasheni.(gsiem, 8300: 56)

Revaz Machabeli owned 9 households (55 people, 33 men, 22 women, all Georgians) in the same village.

Bardzim Machabeli had 2 households, 1 was a Jews household out of them (7 men, 3 women) and 1 was a Georgian household (3 men, 1 woman).

Revaz and Iase Machabelis' former peasants fell to Hector Machabeli through the new census in Sabatsminda-2 households (18 people, 9 men, 9 women, all Georgians).

Teimuraz Machabeli owned 2 households (18 people, 13 men, all Georgians) in the same village.

Hector Machabeli owned 1 household (5 people, 4 men, 1 woman, all Georgians) in the same village.

Bardzim Machabeli owned 1 household (6 people, 4 men, 2 women, all Georgians) in the same village.

* it is indicated in the same document that: „Ivane Ialghuzidze and his brothers Zaza, Eprem and Solomon and their mother living together with Ivane-settled from Ossetia who were not censused in the old ledger and also 6 servants”. See: (gsiem, 8300: 52).

Revaz Machabeli owned 9 households (36 people, 30 men, 16 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 44-61)

Bardzim the son of Revaz Machabeli had 12 households (69 people, 43 men, 26 women, all Georgians) in the same village.

Bardzim Bortishvili-Machabeli owned 1 household (10 people, 5 men, 5 women, all Georgians) in the same village.

Michael Machabeli owned 1 household (9 people, 5 men, 4 women, all Georgians) in the same village.

Teimuraz Bortishvili-Machabeli possessed 1 household (4 people, 2 men, 2 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 67-70, 79-91)

Parsadan Machabeli had 10 households (60 people, 40 men, 20 women, all Georgians) in Kheiti.

Michael Machabeli had 3 households (15 people, 10 men, 5 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 70-79)

Teimuraz the son of Parsadan Machabeli had 1 household (6 people, 4 men, 2 women, all Georgians) in Dzartsemi.

Michael Machabeli had 3 households (27 people, 16 men, 11 women, all Georgians) in the same village.

Hector Machabeli had 6 households (39 people, 25 men, 14 women, all Georgians) in the same village.

Bardzim the son of Revaz Machabeli had 4 households (30 people, 15 men, 15 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 97-100)

Teimuraz the son of Parsadan Machabeli had 2 households (14 people, 10 men, 4 women, all Georgians) in Kemerti.

Michael Machabeli had 2 households (8 people, 5 men, 3 women, all Georgians) in the same village.

Hector Machabeli had 5 households (40 people, 21 men, 19 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 102-107)

Bardzim the son of Revaz Machabeli had 3 households (17 people, 11 men, 6 women, all Georgians) in Zemo Nikozi.

Michael Machabeli had 2 households (11 people, 7 men, 4 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 110-124)

Michael Machabeli had 1 household (8 people, 5 men, 3 women, all Georgians) in Kvemo Nikozi. (gsiem, 8300: 131)

Hector Machabeli had 1 household (4 people, 2 men, 2 women, all Georgians) in Zemo Khviti.

David Machabeli's peasant serf 1 household (4 people, 3 men, 1 woman, all Georgians) moved from the village of Kurta to Zemo Khviti.

Bardzim Bortishvili-Machabeli had 1 household (9 people, 6 men, 3 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 143-144)

David Machabeli had 1 household (5 people, 4 men, 1 woman, all Georgians) in Kvemo Khviti. (gsiem, 8300: 163)

Hector Machabeli had 1 household (9 people, 5 men, 4 women, all Georgians) in Dzlevijvari.

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

David Machabeli had 3 households (14 people, 7 men, 7 women, all Georgians) in the same village.

Teimuraz Bortishvili-Machabeli had 1 household (6 people, 4 men, 2 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 165-167)

21 Households (66 men, 38 women) are listed in Kelktseuli. 1 household out of 21 belonged to David Machabeli (2 men, 1 woman) who he took from Kurta. (gsiem, 8300: 165-178)

Hector Machabeli had 1 household (5 people, 4 men, 1 woman, all Georgians) in Pkhvenisi. (gsiem, 8300: 195)

Givi and Andria Gozashvilis bought by Teimuraz Bortishvili-Machabeli in Ossetia lived in Shindisi.

Michael Machabeli had 1 household (3 people, 2 men, 1 woman, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 203-215)

Teimuraz and Simon Machabelis had 4 households (38 people, 25 men, 13 women, all Georgians) in Variani.

Michael Machabeli owned 1 household (8 people, 4 men, 4 women, all Georgians) in the same village.

Bardzim Machabeli had 1 household (15 people, 9 men, 6 women, all Georgians) in the same village.

Hector Machabeli had 1 household (3 people, 2 men, 1 woman, all Georgians) in the same village.

Teimuraz Bortishvili-Machabeli had households (29 people, 15 men, 14 women, all Georgians) in the same village.

Baram Bortishvili-Machabeli had 7 households (44 people, 28 men, 16 women, all Georgians) in the same village. (gsiem, 8300: 218-232)

Teimuraz Machabeli had 2 households (16 people, 28 men, 16 women, all Georgians) in Sveri. (gsiem, 8300: 251)

As it seems, the majority of Samachablo population is Georgian in the 20s of the XIX century.

According to the census, the Machabelis had owned 221 peasant serfs in 23 villages of Shida Kartli by 1818 which amounted to approximately 1204 souls. The ethnic picture did not change much later. Due to the German traveler Edward Aikhenvald's information, there had been about 200 houses by 1825 in Tskhinvali. Most of the population were Georgians. In addition, there were 30 Jewish families (aikhvaldi, 2005: 235). in Tskhinvali, as well as 3-5 Ossetian households.*

In total, 2209 households (7703 people) had been censused by 1838 in the fiscal notification of Gori region, 1605 households (4825 people) were censused in the ecclesiastical notification and 4462 households (18695) were included in the bondhold notification. Among them 24581 were Georgians, 4593-Armenians, 1573-Ossetians, 504-Jews. (Зиссерман, 1870: 62-63). i.e. By the early 30s of the

* it is noteworthy that when referring to the number of Jews in Tskhinvali, Aikhenvald names 40 families in one place and 30 in another. See: (aikhvaldi, 2005: 231, 235).

XIX century, 79% of the 31,223 population in Gori were Georgians, 15% Armenians, 0.5% Ossetians, and 0.2% Jews.

The ecclesiastical ledgers of the villages of Samachablo give us some idea about the number, ethnic and religious properties of the population of the Big Liakhvi Gorge in the 60s of the XIX century. In 1969, in the village of Kurta, I. Megrelidze was shown the ledger of 1860 of St George church, where 84 households are censused there. 41 households from Kekhvi, 8 households from Zemo Achabeti, 23- from Kvemo Achabeti, 2-from Monastery (Tiri Monastery) are included there.

Priest George the son of Gabriel Basishvili (41 years old) and his children (Michael, Sidonia, Evstati), George's brother Manase and his wife Melanie, a widow his sister in-law Tamari, deacon Ephrem the son of Gabriel Basishvili, his wife Gaiane, their daughter Daria, the second lieutenant, Prince Dimitri the son of David Machabelov (63 years old), his wife Nino the daughter of Aroni (52 years old), their son David (26 years old), the warrant officers: Prince Michael the son of Teimuraz (44 years old) and Zaal the son of Kaikhosro (33 years old) Machabelis are mentioned in the ledger.

The servants of the Machabelis and their peasant serfs are represented in the ledger: Besarion Khutsinashvili, Glakha the son of George Jioshvili. According to the document, At that time the representatives of the following families lived in the above mentioned villages (Kurta, Kekhvi, Zemo Achabeti, Kvemo Achabeti, Monastery): the Titirashvilis, the Tedeshvilis, the Kazhashvilis, the Jokhadzes, the Kochiashvilis, the Basishvilis, the Khachapuridzes, the Elbakidzes, the Khutsinashvilis, the Kasabashvilis, the Tskhovrebashvilis, the Maisuradzes, the Zangaladzes, the Kakhniashvilis, the Nebieridzes, the Bliadzes, the Melanashvilis, the Chulukhadzes, the Papelashvilis, the Gherkenashvilis, the Khosiashvilis, the Razmadzes, the Tvalashvilis, the Khabarelis, the Babutsidzes, the Otiashvilis. (megrelidze, 1969: 130).

The ledger of 1878 of St George church is Kurta is also important, where the number of the parish of this church is shown. According to the document, the parish of Kurta consisted of 78 households which accounted 606 people in number (352 men, 254 women). However, there was a mistake in the quantitative data of the ledger, the re-summary of which revealed that the parish of the St George of the village of Kurta numbered 694 people. Among them 390 were men and 304- women. The priest was again George Basishvili. Unlike the previous document, Dimitri Machabeli is no longer mentioned (presumably, he had been already dead) in the ledger. Among the excellent ones is named David the son of Dimitri Machabeli is named among the nobles ones.

According to the data of April 11, 1865, 41 households lived in Kekhvi, 27 –in Kurta, 8 –in Zemo Achabeti, 23 –in Kvemo Achabeti, 2 –in Monastery. (megrelidze, 1969: 131)

The number of the Ossetians settled from the North of Caucasus in the villages of the middle and upper parts of the Big Liakhvi Gorge was increasing gradually. By the 60s of the XIX century, Ossetians had already been densely

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

populated in the mountainous villages of the Big and Small Liakhvi Gorges: Dmenisi, Satikhari, Snekvi, Khaduriantkari, Geri, Java, and etc. (Зиссерман, 1870: 53-54)

In the second half of the XIX century, the Georgian population was gradually moving away from the villages in the upper part of the Big Liakhvi Gorge. The population of Sabatsminda had reduced by 2 households by (12 households in 1860 (Зиссерман, 1870: 156), 10 households in 1886 (Труды Тифлисского губернского статистического комитета, 1886: 51), Sveri population reduced by 19 people (75 people in 1860 (Зиссерман, 1870: 156), 56 in 1886 (Труды Тифлисского губернского статистического комитета, 1886: 33). Big and Small Dzartsemi population reduced by 113 people (251 in 1860 (Зиссерман, 1870: 156), 138 in 1886 (Труды Тифлисского губернского статистического комитета, 1886: 36) and etc. However, in the XIX century, in the villages mentioned above (as well as in Kemerti, Kurta, Kekhvi, Monastery, etc.) the majority of the population were Georgians, Ossetians lived in fragments along with them. (Свод статистических данных о населении Закавказского края ..., 1893: #1297-1305, 1394)

The Ossetian population increased by 53600 people on the territory of Georgia in 1801 - 1897 and from 31,500 it achieved 85 000, 100. (antadze, 1973: 88) However, these data may be incomplete, as the cameral censuses were not conducted in the mountainous villages of the Liakhvi Gorges, where the Ossetians settled in Georgia lived.

If we take into account that the mountainous villages were small, it will not change much the official data of the Ossetians living in Georgia at that time. (antadze, 1973: 80)

By 1869, Ossetians in Tbilisi province had accounted for 7% of the total population. (Зиссерман, 1870: 208)

By the beginning of the 70s of the XIX century, the number of Ossetians in Georgia as a whole did not exceed 4.56%, but their number was growing sharply compared to Georgians. E.g. the average growth rate of Georgians in 1801-1832 was 0.15%, Ossetians - 0.27%, and Jews - 0.24%. (antadze, 1973: 88) The same data in 1832-1864 was 0.97% for Georgians, 1.09% for Ossetians and 0.99% for Jews. In the 10-year period 1886-1897, the growth rate of Georgians was 1.01%, Ossetians - 1.14%, and Jews - 1.58%. (antadze, 1973: 88)

The internal migration of Ossetians settling in the Shida Kartli highlands (from the mountains to Bari) in 1873-1886 was especially strong.

In 1915, the population of Tskhinvali achieved 710 households (tsot'niashvili, 1986: 204) and in 1917 - the number of Tskhinvali residents increased to 900. Among them, there were 310 Georgian households, 346 Jews, 160 Armenians, 80 Ossetians and 4 Russians. (tsot'niashvili, 1986: 204-205)

Ossetians settling in the Shida Kartli highlands were moving further and further to the South. This process was sometimes facilitated by the government officials. E.g. in 1873 there were 123 villages in Gori region, 76 were Georgian, 23 Ossetian and 19 mixed type out of them. As it turns out, 186 Ossetian families

were relocated from 12 Ossetian villages in the villages of Shida Kartli valley at that time. 1 family from Vanati, 19-from Geri, 17- from Kimasi, 11-from Kobi, 39-from Ortevi, 5-from Maraleti, 34 households from Zghubiri and Sba were settled. (Мачабели, 1887: 160-145-157) 3 households did not live in the 80s of the XIX century in the village of Barsi of the Big Liakhvi Gorge (Java region) out of 9 censused in 1871. Twohouseholds of the Gaishvilis migrated in the village of Tormaneuli in 1871 and one family of the Jioshvilis-in Gaghmamkhari. 11 households out of the censused 19 in the villages of Khvedureti and Borgvnisi (the Big Liakhvi Gorge, Roki rural Society) no longer lived on the site in 1871. They relocated to the different highland and valley villages at different times. (topchishvili, 1997: 183) According to the 1886 family lists, 8 out of 43 households registered in the village of Dodonista situated on the Keshelti bank, -a tributary of the Big Liakhvi, lived on the site. They displaced in 1871 and settled in the villages near Tskhinvali: Dampaleti, Dodoti, Tbeti, (topchishvili, 1997: 186) etc.

Conclusion

Thus, a comparative analysis of the census ledgers and other documentary material reveal that both, in Tskhinvali and in the villages of the Big Liakhvi Gorge, where the peasants of the Georgian royal family, various noble families and, for the most part, the Machabel feudal house lived, were predominantly Georgians. The Ossetians settled from the North Caucasus in the XVII-XVIII centuries lived only in the mountainous area of Shida Kartli (including the upper part of the Big Liakhvi Gorge). was facilitated by the royal government and various feudal houses (including the Machabels) in order to re-assimilate the deserted villages and increase the number of taxpayers. The migration of the Ossetians living in the mountainous villages to the lowland villages started more on that later. Thus, based on the analysis of the presented documents, we can conclude that the territory of Samachablo, which is forcefully separated from the Georgian area, throughout centuries was inhabited only by Georgians (together with them fragmentarily lived Armenians and Jews, and later, particularly from the XVII century Ossetians, who came from the North Caucasus settled in the mountainous villages of Samachablo). After the August War of 2008, the inhabitants of Didi Liakhvi Gorge, Georgians, have become refugees in their own homeland.

REFERENCES

- aikhvaldi, e., (2005). eduard aikhvaldi sakartvelos shesakheb, germanulidan targmna gia gelashvilma, tbilisi.
- alimbarashvili, i., (2021). shida kartlis (goris mazris) mosakhleoba XIX sauk'unis p'irvel otsts'leulshi rusuli k'ameraluri aghts'erebis mikhedvit, gori.
- andghuladze, n., (1970). tiris monast'ris ts'arts'erebi, „matsne”, #5, tbilisi.
- antadze, k'., (1973). sakartvelos mosakhleoba XIX sauk'uneshi (ist'oriul-demografiuli gamok'vleva), tbilisi.
- apkhazava, n., (1991). alanebi da sakartvelo, tbilisi.

Population Of The Occupied Territory Of Samachablo In The Middle Ages

- bat'onishvili, i., (1986) kartl-k'akhetis aghts'era, t'ekst'i gamosatsemad moamzades, gamok'vleva da sadzieblebi daurtes t. enukidzem da g. bedoshvilma, tbilisi.
- bakradze, a., rat'iani, l., otkhmezuri, g., (2004). p'irta anot'irebuli leksik'oni, masalebi shek'ribes da gamosatsemad moamzades ana bakradzem, levan rat'ianma da giorgi otkhmezurma, t'. III, tbilisi.
- berdzenishvili, n., (2014). ist'oriuli dok'ument'ebi sakartvelos ebraelta shesakheb, n. berdzenishvilis redaktsiit, s.s.i.p'. davit baazovis sakartvelos ebraelta muzeumi, shromebi, I-II-III, tbilisi.
- gamrek'eli, v., tskit'ishvili, z., (1973). 1770 ts'lis 5 ap'rilis demograpiuli nuskh, „matsne” ist'oriis, arkeologiis, etnograpiisa da khelovnebis ist'oriis seria, #1, tbilisi.
- gamqrelidze, b., (1996). osebis gansakhlebis sak'itkhisatvis sakartveloshi, ts'ignshi: „osta sak'itkhi”, a. bakradzisa da o. chubinidzis red. gori-tbilisi.
- gelashvili, g., (1962). giuldensht'ed'tis mogzauroba sakartveloshi, germanuli t'ekst'i kartuli targmaniturt gamostsa da gamok'vleva daurto g. gelashvilma, t'. I, tbilisi.
- gvasalia, j., (1983). aghmosavlet sakartvelos ist'oriuli geograpiis nark'vevebi (shida kartli), tbilisi.
- goris ist'oriul-etnograpiuli muzeumi (gsiem), 7486.
gsiem 8235.
gsiem 8300.
gsiem, 7486.
- vakhusht'i, (1973). aghts'era sameposa sakartvelosa, tbilisi.
- tabuashvili, a., (2013). kalak tskhinvalis da misi mimdebare sopelebis aghts'eris davtrebi, tbilisi.
- togoshvili, g., (1969). sakartvelo-osetis urtiertoba XV-XVIII ss. tbilisi.
- totadze, a. (1996). osebi kartul mits'a-ts'qalze, ts'ignshi: „osta sak'itkhi”, a. bakradzisa da o. chubinidzis red. gori-tbilisi.
- topuria, v., (1924). shida kartlshi datsuli zogiert sidzveleta ts'arts'erebi, saist'orio moambe, II, tbilisi.
- topchishvili, r., (1997). sakartveloshi osta chamosakhlebisa da shida kartlis etnoist'oriis sak'itkhebi, tbilisi.
- itonishvili, v., (1992). aghmosavlet sakartvelos mtianetis ist'oriidan, tbilisi.
- lomouri, n., (1992). osta sakartveloshi chamosakhlebis ist'oriis dziritadi asp'ekt'ebi, zhurn. „tsisk'ari”, #5, tbilisi.
- lortkipanidze, i., (1947) sabutebi erek'le mepis morige jaris shesakheb, sakartvelos sakhelmts'ipo muzeumis moambe, t'. XIV-B, tbilisi
- megrelidze, i., (1969). liakhvis kheobis ts'arts'erebi da skhva sidzveleebi, sakartvelos metsnierebata ak'ademiis „matsne”, #6, tbilisi.
- megrelidze, i., (1984). sidzveleebi liakhvis kheobashi, t'. I, tbilisi.
- meskhia, sh., (1954) dzegli eristavta (ksnis eristavta sagvareulo mat'iane), t'ekst'i gamostsa, gamok'vleva, leksik'oni da sadziebeli daurto shota meskhiam, masalebi sakartvelosa da k'avk'asiis ist'oriisatvis (msk'i), nak'v. 30, tbilisi.
s.e.a.s.ts.a. p. 254, s. #58, p. 1-78.

- sosiashvili, g., (2005). samachablos ist'oria, tbilisi.
- sosiashvili, g., (2014). akhalgori „1728 ts'lis tbilisis vilaietis didi davtris” mikhedvit, goris sakhelmts'ipo sasts'avlo universit'et'i, kartul-turkuli mult'idistsip'linaruli sametsniero k'onperentsia, k'onperentsiis masalebi, tbilisi.
- sosiashvili, g., (2018a). machablebis urtiertoba chrdiloet k'avk'asiastan (cherkezebi, daghest'nelebi, osebi), „kartuli dip'lomat'ia”, ts'elits'deuli, 18, tbilisi.
- sosiashvili, g., (2018b). shida kartlshi osta samouravoebis sak'itkhisatvis, IV saertashoriso k'onperentsia „kartul-osur urtiertobata ganvitarebis p'ersp'ekt'ivebi”, iv. javakhishvilis sakhelobis tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'i, k'onperentsiis masalebi, tbilisi.
- chibirovi, I., (1990). samkhret osebis ist'oria, sasts'avlo sakhelmdzghvanelo, p'rop. I. chibirovis red. tskhinvali.
- tsot'niashvili, m., (1986). tskhinvalis ist'oria (tskhinvali peodalizmis khanashi), tbilisi.
- javakhishvili, iv., (1901). khalkhis aghts'eris da shemosavlis davtrebi sakartveloshi, zhurnali „moambe”, IV.
- jikia, s., shengelia, n. (2009), 1728 ts'lis tbilisis vilaietis didi davtari, ts'igni I, osmaluri t'ekst'i kartuli targmanit, shesavlit, gamok'vlevita da paksimileebit gamosatsemad moamzades ak'ad. s. jikiam da p'rop. n. shengeliam, tbilisi.
- Абаев, В., (1949). Осетинский язык и фольклор, I, Москва-Ленинград.
- Ванеев, З., (1936). К вопросу о времени заселения Юго-Осетии, „Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института”, вып. III, Сталинир.
- Волкова, Н. Г., (1974). Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII начале XX века, Москва.
- Гамрекели, В., (1961). Двалы и Двалетия в I-XV вв., Тбилиси.
- Зиссерман, К., (1870). Сборник материалов для описания Тифлисской губернии, под. ред. К. Зиссермана, т. I, вып. I, Тифлис.
- Мачабели, С. В., (1887). Экономический бытъ государственных крестьянь Горийского уезда Тифлисской губернии, Тифлис.
- Обозрения Российских владений за Кавказом, (1836). ч. II, отд. 7, Горийский уезд. Описание произведено Николаем Флоровским, Санкт-Петербург.
- Пфаф, В. Б., (1870). Материалы для древней истории Осетии, „Сборник сведений о кавказских горцах”, IV, Тифлис.
- Свод статистических данных о населении Закавказского края извлечённых из посемейных списков 1886 г. Тифлисская губерния, Горийский уезд, (1893). #1297-1305, 1394, Тифлисс.
- Труды Тифлисского губернского статистического комитета, (1886). вып. 1-й, сведения за 1884 и 1885 г.г. Тифлис.
- Чхетия, Ш. К., (1954). Документы по истории Грузии (1862-1917), т. I, ч. I, под. ред. проф. Ш. К. Чхетия, Тбилиси.

IMPACT OF THE TYPE OF MILITARY EDUCATION ON THE
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF OFFICERS' SOCIAL
COMPETENCE

ВЛИЯНИЕ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПСИХОЛОГИЮ И
СОЦИАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ОФИЦЕРОВ

ASKERİ EĞİTİMİNİN SUBAYLARIN SOSYAL YETERLİLİĞİ İLE
PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİNE ETKİSİ

Nanuli (Nana) TSKHVEDADZE*
Ketevan LOMSADZE**
Beka TOLIASHVILI***

ABSTRACT

Modern changing world has raised the issue about new interpretation of professionalism and professionals for science. Consequently, new concepts - competence and adequacy has appeared.

In the context of the country's independence, the military education system has changed: military education or military training takes place according to two modules: the old (defense-oriented) and the "new" (cooperation-oriented). Accordingly, the competencies of the officers trained under these two systems should also be different according to these two accents. The aim of the study was therefore to study, describe and analyze the effects of the possible impact of the education system on the formation of psychological characteristics defining the social competence of officers trained in different military education systems, as well as the size and limits of influence.

Based on hypothesis of research, the **object** of the research is: Self-esteem, tolerance, subjective assessment of happiness and motivation to achievement.

Interviewer and testing methods were used in the study. The research tool was an integrated test questionnaire, which included: A scale to measure the feeling of happiness. The scale is formulated in the form of a single question. It is obtained by reconstructing a Fordis happiness measurement instrument. As a result of adapting to the Georgian population, the question is

* ORCID: [0000-0002-1921-8136](https://orcid.org/0000-0002-1921-8136) Assoc. Prof Dr. Nanuli Tskhvedadze, Sokhumi State University, Tbilisi, Georgia; cxvedadzenana@gmail.com

** ORCID: [0000-0002-9684-5141](https://orcid.org/0000-0002-9684-5141) Assoc. Prof Dr. Ketevan Lomsadze, Gori State Teaching University, Gori, Georgia; ketilomsadze@gmail.com

*** ORCID: [0000-0003-3509-6033](https://orcid.org/0000-0003-3509-6033) Assoc. Prof. Dr. beka Toliashvili, Gori State Teaching University, Gori, Georgia; beka.tol@list.ru

Impact Of The Type Of Military Education On The Psychological Characteristics ...

as follows: “In general, can you say that you are very happy; Quite happy; Not so happy; More unhappy; Bogdarus Scale for Tolerance for Different Groups, and Achievement Motivation Test Questionnaire (22 questions) (Dubenik N., 2009);

Data were processed using SPSS, differences in validity were checked by t-test.

The hypothesis of the research that the structure of the psychological characteristics of social competence of the officer's trained in the military education system based on partnership for the protection of global security and democracy should have been different from the structure of the psychological characteristics of social competence of the officer's trained in the military education system, is confirmed by the research results.

Keywords: competence, social competence, tolerance, sense of happiness, achievement, adaptability.

АННОТАЦИЯ

Современный быстроразвивающийся и переменчивый мир перед учеными ставит вопрос новой интерпретаций профессиональной квалификации и профессионализма. При независимости страны, военная образовательная система потерпела изменения, которая осуществлялась по двум модулям: так называемом „старого,” (ориентированное на оборону) и „нового,” (ориентированное на сотрудничество). Соответственно, компетенций офицеров, подготовленных в рамках этих двух систем, должны быть разными. Исходя из этого целью нашего исследования мы выбрали предполагаемые эффекты влияния образовательной системы на формирование некоторых психологических характеристик офицеров, подготовленных в разных военных образовательных системах. Также изучение, описание и анализ размеров и границ этого влияния.

Согласно гипотезы объектом исследования является: самооценка, толерантность, субъективная оценка счастья и мотивация достижения.

В исследовании использовались методы интервью и тестирования. В процессе исследования применялись интегрированный опросный лист, в котором находилась шкала для измерения ощущения счастья. Эта шкала было сформулировано в форме одного простого предложения. Он получен путем реконструкции инструмента для измерения счастья Фордиса. В результате адаптации к грузинскому населению, вопрос-предложение выглядит так «В целом, можете ли вы сказать, что вы ... очень счастливы; Довольно счастливы; Не очень счастливы; Еще несчастнее». Также использовали шкалу толерантности Богдаруса, для разных групп и опросник для теста мотивации достижений (22 вопросов) (Dubenik N., 2009);

Результаты исследования были разработаны с помощью SPSS, а достоверности различии было проверено с помощью t теста.

Гипотеза исследования, что структура психологических характеристик офицеров, подготовленных в системе военного образования, основанную на партнерство, глобальную безопасность и демократию, различается от структуры офицеров подготовленных в системе военного образования, основанную на собственной безопасности, доказано результатами исследования.

Ключевые слова: компетенция, социальная компетенция, толерантность, ощущение счастья, достижение, адаптивность.

ÖZ

Hızla gelişen ve değişen modern dünya, bilim adamlarının profesyonel yeterliliklerini yeniden gözden geçirmek sorunlarıyla karşı karşıya getirmektedir. Ülkenin bağımsızlığı ile birlikte, askeri eğitim sistemi, iki parça halinde gerçekleştirilen değişikliklere uğradı:

Birincisi "eski" (savunmaya odaklı) ve ikincisi "yeni" (iş birliğe odaklı). Buna göre, bu iki sistem içinde yetişen subayların yetkinlikleri farklı olmalıdır. Çalışmamızın amacından hareketle farklı askeri eğitim sistemlerinde yetişmiş subayların bazı psikolojik özelliklerinin oluşumunda eğitim sisteminin etkilerini irdeledik. Ayrıca bu etkinin boyutu ve sınırlarının incelenmesi, tanımlanması ve analizi de yapılmıştır.

Hipoteze göre çalışmanın amacı kendini sorgulama, hoşgörü, mutluluğun öznel değerlendirmesi ve başarı motivasyonu olmuştur.

Çalışmada mülakat ve test yöntemleri kullanıldı. Çalışma sırasında mutluluk hissini ölçmek için bir ölçek olarak kullanıla karma anket kullanıldı. Bu ölçek, basit bir cümle şeklinde formüle edilmiştir. Fordis'in mutluluk ölçme aracı yeniden yapılandırılarak elde edildi. Gürcü nüfusuna verilen bir adaptasyonun sonucu olarak, soru önerisi şu oldu: "Çok mutlu musunuz? Yeterinceye kadar mutlu musunuz? O kadar da mutlu değilsiniz? Daha fazla mutsuz musunuz?" Ayrıca farklı gruplar için Bogdarus tolerans ölçeğini ve başarı motivasyon anketini kullandık (toplam 22 soru) (Dubenik N., 2009).

Çalışma sonuçları SPSS kullanılarak geliştirilmiş ve farkın önemi bir "t" testi kullanılarak doğrulanmıştır.

Ortaklığa, küresel güvenliğe ve demokrasiye dayalı askeri eğitim sisteminde yetişen subayların psikolojik özellikleri, savunma askeri eğitim sisteminde yetişmiş subay yapısından farklı olduğunu göstermiş ve araştırmamızın hipotezini doğrulamıştır.

Anahtar kelimeler: yeterlilik, sosyal yeterlilik, hoşgörü, mutluluk duygusu, başarı, uyum sağlama.

Introduction

Modern changing world has raised the issue about new interpretation of professionalism and professionals for science. Consequently, new concepts - competence and adequacy has appeared.

D. Raven is an establisher of the concept of adequacy, who noted successful activities of human beings, but the notion "competence" was introduced in 1959 by White, in order to describe the peculiarities of individuality that are closely linked to the successful performance of work and high motivation. He described interconnection between cognitive competences and motivational tendencies and determined the competence as "Effective human relationship with the environment". White asserted that "adequate motivation" exists along with the competence, which should be considered as achieved ability (Chavchavadze, Chigogidze 2009).

The notion of competence is not precisely and unambiguously defined. There are different interpretations of this notion.

American scientists characterize competence as the skills beyond cognitive abilities, such as: social skills, self-regulation and self-consciousness. Competences for them are mostly behavioral characteristics and consider that, unlike individuality and intellect, this competence can be created through learning and development. Competencies are defined as the main characteristics of humanity which reasonably are associated with the successful completion of the work. According to Makleland, the competence includes: 1. Motives; 2. Features; 3. Values; 4. Content of the knowledge; 5. Cognitive and behavioral skills - Any individual peculiarities which can be measured or counted. It is considered that according to these peculiarities, it is possible to differentiate people. (Raven D., 2002; Хекхаузен,1986).

Impact Of The Type Of Military Education On The Psychological Characteristics ...

Since 1996, the German education system granted the priority to the competence of action. Standard typology of competences is compiled for every year of vocational learning. It includes: 1. Competences related to the field of activity 2. General cognitive competences. 3. Personal competences. 4. Social competences. (D. Charkviani 2001)

Competences related to the field of activity describe the human readiness and ability to perform tasks based on the subjective knowledge skills and consistently assess the results in accordance with the goals.

General cognitive competences mean human ability to think and act through the method that will help to solve the problem. Thus, subjective competence includes both functional and cognitive aspects.

Research Methods

Interviewer and testing methods were used in the study. The research tool was an integrated test questionnaire, which included:

A scale to measure the feeling of happiness. The scale is formulated in the form of a single question. It is obtained by reconstructing a Fordis happiness measurement instrument. As a result of adapting to the Georgian population, the question is as follows: "In general, can you say that you are very happy; Quite happy; Not so happy; More unhappy (Pachkoria M., 2014).

Bogdarus Scale for Tolerance for Different Groups Adapted to the Georgian Population (Sumbadze N., et al., 2007) and Achievement Motivation Test Questionnaire (22 questions) (Dubenik N., 2009);

Multidimensional self-report scales are used to measure self-esteem. The methodology is developed by d. Uznadze Institute of Psychology (author M. Baliashvili); Results from 10 blocks, each containing 5 bipolar oils. Each of these blocks implies certain dimensions characteristic of a person. These blocks are: 1. Social reputation; 2. Wisdom; 3. General impression that a person makes on others; 4. temperament; 5. Willingness; 6. Morality; 7. Physical status and health; 8. Politeness; 9. Feelings; 10. Physical beauty (appearance) (Baliashvili M., 1998).

Data were processed using SPSS, differences in validity were checked by t-test.

Discussion

Personal competences describe human readiness and ability to understand, analyze and evaluate possible ways, requirements and limitations of the development; In personal, work and social life, develop own skills, choose and implement life plans. This competence includes personal characteristics such as independence, critical reasoning skill, self-confidence, reliability, responsibility and a sense of commitment in connection with professional and moral values. (Jonathan Winterton, 2005; Raven D., 2002; Мачехина О. Н., Шолохова М.А., 2005)

Thus, personal competence involves cognitive and social competences.

Social competences describe human readiness, ability to establish and strengthen relationships, determine and see as some benefit as well as danger in

relationship, to cooperate with others with rational and rules that strengthen the sense of solidarity and social responsibility.

In Austria, there are cognitive, social and personal competences, cognitive competencies are the knowledge, skills and abilities, which can be used in concrete and other mixed type activities. It is considered that security protection of the workplace and the proper management is directly related to theoretical thinking and professionalism.

The issue of adequacy and competence is also relevant in Russia [3]. They allocate different competences: the competence of learning, communicative competence, informational competence and social competence. It is considered that these competences play an important role in forming a person. Social competence is defined as a complex of individual character, knowledge, skills and socio-psychological characteristics that define the level of relationship between individuals and socius, enables them to make the right decision in different life situations. Social competence is considered closely linked to social roles, but it is more than the role, because it implies an individually, outstanding approach to the role and disclosure. The roles are not only played, but also written. They can also be copied; therefore an important part of the social competence is added to the experience of a person. Psychological criteria such as tolerance, adaptability, self-confidence, oriented to success, non-conflictness is considered as part of social competence. (Мачехина О. Н., Шолохова М.А., 2005).

Therefore, the notion "adequacy" as a combination of certain competences contains complex and multidimensional content that combines working-practical social, philosophical and other characteristics of the person; The vast majority of characteristics are acquired; is achieved by learning; is the effects of experience, which ultimately lead to the performance effectiveness of the work. Due to the fact that the military service is one of the type of work, the efficiency of its fulfillment, along with professional knowledge, implies certain social competences of the officer. In other words, combination of the skills and personal characteristics that he has acquired and strengthened in the process of military education.

Under the independence of the country the military education system has changed.

Military education or military training was produced according two so called modules „Old” (defense oriented) and "New" (collaboration oriented). Consequently, the competences of the officers prepared within these two systems should be different in accordance with these two accents. Particularly, in the part of the social competence of officers, the essential characteristic of which is the personal characteristics of the officer (Cxvedadze, Toliashvili 2018). Therefore, the aim of the research is to study, describe, and analyze the possible effects of impact of the education system **on the formation of personal dispositions that determine the social competence** of officers trained in different military education systems, as well as the size and bounds of impact.

Especially in the part of officers' social competence, the essential characteristic of which is the personal characteristics of the officer. The aim of the

Impact Of The Type Of Military Education On The Psychological Characteristics ...

study was therefore to study, describe and analyze the effects of the possible impact of the education system on the formation of psychological characteristics defining the social competence of officers trained in different military education systems, as well as the size and limits of influence.

Due to the aim, **the objectives** of the research are :

- Identification and determination of personal characteristics and essential features of acting officers trained in different military education system;
- Identification and evaluation of the motivational-behavioral structure of acting officers trained in different military education system;
- Comparative analysis of the personal characteristics and motivational-behavioral structure of acting officers trained in different military education system and identification and determination of personal characteristics.

With respect to behavior, the predictive value of the personal characteristics, leads the **actuality** of the research in two directions: The first is related to the possibility of predictability of organizational behavior of officers trained by each system and the second is related to the evaluation of the efficacy of the military training-teaching process itself. Which, along with the theoretical, has practical importance for the management of the military education system in the reform process.

Since traditional and modern military education systems have different basic principles (competition and cooperation), which create different motivations for the behavior of the officer and need different skills, it is likely that the officers trained within these systems should differ from each other with their personal and behavioral motivation structure. From this admission, the **hypothesis** of the research follows: If the officer has a military education based on partnership for protection of global security and democracy, then his personal and motivational structure of behavior will be different from the personal and motivational structure of the officer who is trained in the military education system based on his own safety. In particular, in the first case, personal motivational structure will be oriented on cooperation, in the second case - oriented on competition.

Based on hypothesis of research, the **object** of the research is: Self-esteem, tolerance, subjective assessment of happiness and motivation to achievement.

The **subject** of the research: the impact of the education system based on partnership and competition, on the self-assessment of the officers, tolerance, the feeling of happiness and motivation to achievement.

Study groups - Two groups of acting officers trained in different systems of education: a group of 30 officers who are trained within traditional (old) systems and a group of 30 officers trained within new education systems.

Control Group - A group of 30 civil persons with higher education.

The originality of the work (value): In Georgian reality, the novelty of empirical researches aimed to comparatively analyzing and evaluating the effect of impact of old and new military education on personal and behavioral motivation structure (on social competence) of the officers.

Testing was done individually with each test subject. Respondents' participation in the study was voluntary.

Data were processed using SPSS, differences in validity were checked by t-test.

Description of results

The data obtained as a result of data processing are presented in the form of tables and diagrams.

The achievement test results are presented in Table # 1. Based on the normative indicators of the test, all three groups are characterized by an average level of achievement. But in this range, as can be seen from the table, the so-called. The average achievement rate of a group of senior officers is relatively low. The difference is statistically reliable, as the so-called. From the average rate of new officers (M (old officers) = 12.6; M (new officers) = 13.6 t (58) = 2,021 p <0.5), as well as civilians

C.P. N M min max Std

Table # 1. Achievement test results in the study and control group.

From the mean (M (senior officers) = 12.6 M (civilians) = 13.6 t (58) = 2,391 p <0.2).

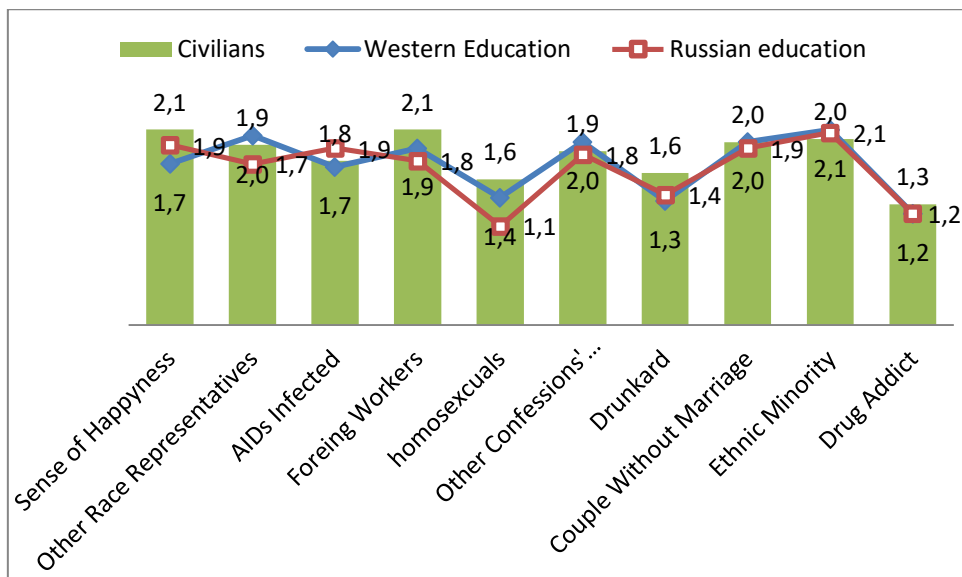
Figure # 1

	N	M	mi	ma	St
	n	x	d		
New Officers	30	13,6	8	17	2,
Old Officers	30	12,3	9	17	1,
Civilians	30	13,6	8	17	2,

The data on the Happiness Survey and Tolerance Survey for Different Social Groups are presented in Figure # 1.

1. The figures are statistically significantly different from the data of both groups (M (new officers) = 1.6; M (civilians) = 2.1 t (58) = 2,124 p <0.5). M (old officers) = 2.1 t (58) = 2,009 p <0.5).

Impact Of The Type Of Military Education On The Psychological Characteristics ...

Sense of happiness and tolerance

According to the sense of happiness, civil persons feel the most happy. The most "unhappy" - a group of officers trained in the modern education system. In relation to members of other races, the most tolerant is the group of new officers ($M = 2,1$). The difference is plausible with respect to the group of senior officers (M senior officers = 1,7, $t(58) = 2,009$ $p < 0,5$) but not with respect to civilians. M (civilians) = 1,8 $t(58) = 1,642$ $p > 0,5$).

➤ As for tolerance, the most tolerant is the group of civil persons, the least tolerant - military officers with old education.

Differentiated discussion of the attitudes towards individual groups used to assess general tolerance show that:

➤ In relation to members of other races, the most tolerant is the group of new officers ($M = 2,1$). The difference is plausible with respect to the group of senior officers (M senior officers = 1,7, $t(58) = 2,009$ $p < 0,5$) but not with respect to civilians. M (civilians) = 1,8 $t(58) = 1,642$ $p > 0,5$).

➤ For other race representatives, the most tolerant are the group of new officers, the most intolerant –group of old officers;

➤ Older officers are the most tolerant of AIDS infected;

➤ Unlike civilians, military personnel are equally intolerant towards foreign workers;

➤ Homosexuals are the most unacceptable for old officers, and the most acceptable for civilians; (M (old officers) = 1,1; M (new officers) = 1,6 $t(58) = 2,009$ $p < 0,5$); M (senior officers) = 1,1, M (civilians) = 1,9 $t(58) = 3,261$ $p < 0,02$);

➤ There is no difference between groups of people of other faiths. The Uwela group is equally tolerant of other religious people;

➤ New officers are the most tolerant for persons with other confessions and the most intolerant are the older officers; Unlike the civilians, Intolerable of new officers (M new officers = 1.1, M (old officers) = 1.4 t (58) = 1,642 p> 0.5; M (new officers) = 1.1, M (civilians) = 1.6 t (58) = 2.009 p <0.05);

➤ All three groups are equally tolerant towards the couples without marriage;

➤ All three groups are tolerant towards ethnic minorities. However, old officers are the most tolerant towards them;

➤ All three groups are intolerant towards drug addicts; however, military personnel are more intolerant than civilians.

1. **Summary:** Comparison of old and new officers shows that the new officers are more tolerant of different races and homosexuals and intolerant of drinkers. Older officers - show more tolerance towards people living with AIDS and smokers and extreme intolerance towards homosexuals.

Research data of self-esteem

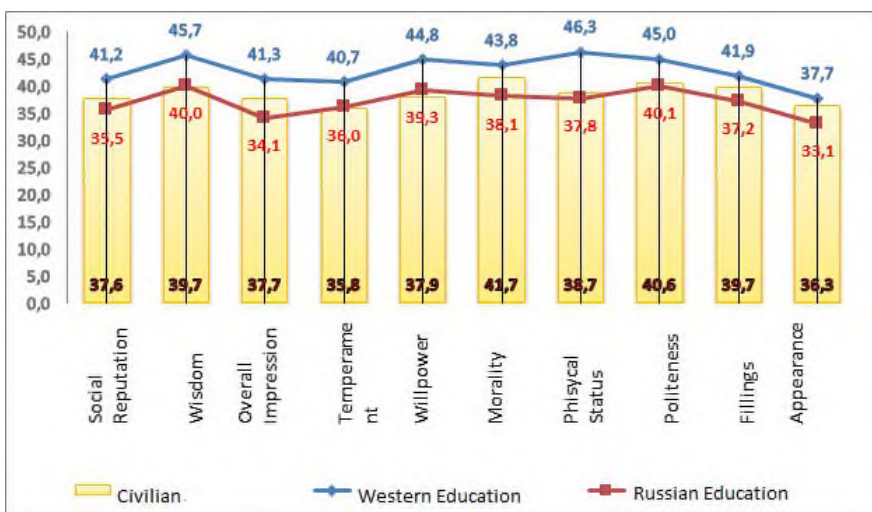
General self-esteem indicators of all three groups are presented in Diagram

2.

It should be noted that all three groups have high self-esteem. Among them a new group of officers have exceptionally high self-esteem and the old officers have the lowest self -esteem.

➤ New officers have moderate self-esteem only in the estimation of the appearance. (M=37,7) According to all other parameters, their self-esteem is high to moderate. Especially in such components of self-esteem, as physical status and health (M=46,6), intelligence (M=45,7), politeness (M=45) and willpower (M=44,8).

➤ All features of self-estimation of old officers are in moderate boundaries, except for the self-esteem in the components of morality (M=43,8) , politeness (M=40), consciousness and feelings (M=39,7).

Impact Of The Type Of Military Education On The Psychological Characteristics ...

Diagram # 2. Differentiated comparison of study and control group self-assessment dimensions.

According to the statistical analysis of the data, the officers trained in the new and old military education system differ in the following components of self-assessment: Officers with social reputation - Western military education give themselves a higher rating on this mark (M new officers = 41.1, M (old officers) = 35, 5 t (58) = 2,660 p <0.01); Wisdom - new officers consider themselves more competent than old ones (M new officers = 45.7, M (old officers) = 40 t (58) = 3,486 p <0.02); Unlike the old officers, they think they make a particularly good impression on people (M new officers = 41.1, M (old officers) = 34.1 t (58) = 3,541 p <0.001); Compared to the corps of old officers, the new generation of officers consider themselves more purposeful (voluntary) (M new officers = 44.8, M (old officers) = 39.3 t (58) = 2,012 p <0.5), with high morals (M new Officers = 43.8 M (Old Officers) = 38.1 t (58) = 2,301 p <0.5) and are considered physically strong, healthy people (M New Officers = 46.3, M (Old Officers) = 37, 8 t (58) = 3,654 p <0.001). As for the components of temperament, politeness, feelings and outward charm. The higher self-esteem of young officers in these areas did not appear to be statistically reliable compared to the self-assessment rates of older officers. This means that the groups of officers do not differ from each other according to these components.

Conclusion

The generalized results of the data are as follows:

1. Officers trained in a different military education system do not differ in achievement motivation and, like civilians, are characterized by an average level of achievement;
2. Young officers feel less happy than "old" officers;
3. Young officers show more tolerance and intolerance towards lots towards different races and social groups of homosexuals than the old ones. Older officers are even more tolerant of those infected with shingles;
4. The new generation of officers is distinguished by high self-esteem. The so-called "The self-esteem of old officers is in the moderate range;
5. The distinctive structure of the old and new generations of officers is the markedly high self-esteem of the new officers in the components of social reputation, intelligence, positive social attraction, willpower, morality and physical strength and health.

The hypothesis of the research that the structure of the psychological characteristics of social competence of the officer's trained in the military education system based on partnership for the protection of global security and democracy should have been different from the structure of the psychological characteristics of social competence of the officer's trained in the military education system, is confirmed by the research results. But what is the size and what is the share of

education system in this difference and should be solved afterwards by the more large-scale research.

Future research should address the conflicting results obtained in the case of new officers - high self-esteem amid low feelings of happiness. What this incompatible combination is due to or what it is related to also requires further research.

Bibliography

- Baliashvili M. Social mood formation and person's activity, Tb. 1980.
- Chavchavadze N., Chigogidze K., About the psychological essence of competence, Journal - Psychology Herald.#1, Tbilisi 2008. p. 189-192.
- Charkviani D. Psychology in industrial organizations, Tbilisi 2001.
- Japaridze's M. editing, Educational Psychology, Assistant Manual for Pedagogical University Students, Tb. 2005.
- Pachkoria M. Adaptation of the test of happiness research. Master's thesis Sokhumi University 2014.
- Tskhvedadze N., Toliashvili B., Personal dispositions defining the social competence of officers trained in different systems of military education, Gori University Magazine 2018.
- Raven, Competency in the Modern Society, Announcement, Development Realization. Moscow Cognito-Centre. 2002.
- Delamar Francois, Le Deist, Jonathan Winterton: „Competency”, 2005. France Business School of Toulouse.
9. Мачехина О. Н., Шолохова М.А., Социальная компетенция старшеклассниковю Москва. 2005.
- Аронсон Э, Уилсон Т, Эйкерт Р. Социальная Психология, Маск, 2002.
- Дубениук Н. Большая энциклопедия психологических тестов, изд., Эксмо, Масква 2009.
- Маклакова А. Г. Военная психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2005.
- Военная психология методология, теория, практика - *Учебно-методическое пособие* - Военный университет, Кафедра психологии, Москва 1996 год.
- Занюк С., Психология мотивации. Теория и практика мотивирования. Мотивационный тренинг. Научное издание Серия „новейшая психология,, (выпуск 7) опубликован на сайт PPESSI (HTRSON).
- Запесоцкий А. С. Гуманитарная культура и гуманитарное образование // Magister. — 1997. — № 1.
- Парыгин Б. Д., Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. — СПб.: ИГУП, Санкт-Петербург, 1999.
- Хекхаузен - Мотивация и деятельность , Т. 1; Т. 2 М. 1986.

RELIEFS FROM 2th B.C. DISCOVERED IN ŞANLIURFA

M.Ö. II. BİNDE ŞANLIURFA'DA BULUNAN KABARTMALAR

НАЙДЕННЫЕ НАСКАЛЬНЫЕ РЕЛЬЕФЫ В, ШАНЛЫУРФЕ II ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ ДО Н.Э.

Bahattin ÇELİK*

ABSTRACT

During the surface surveys conducted in Şanlıurfa in recent years, a large number of reliefs dating back to the timeframe from 2th B.C. to 1th B.C. were discovered. Dağyamacı reliefs, located 500 m east of the Harran Plain within Tek Tek Mountains region, are reliefs dating back to 2th B.C. Said reliefs dating back to 2th B.C. were unearthed at some quarry-like location. The location where Dağyamacı reliefs were discovered is the only limestone quarry that has been dated to 2th B.C. in the region. Orthostatic relief sketches, embossed friezes and stone blocks extracted in the form of cubes were unearthed in the quarry located at Dağyamacı. The reliefs depict sitting figures, standing nude figures, fauna and flora motifs. These reliefs, estimated to be fabricated between the first quarter and the last quarter of 2th B.C., present features similar in style to some artifacts previously unearthed in the region and delivered to Şanlıurfa Museum. Discovery of the rock tombs from Early Bronze Age and the relief of a lion dating to 1th B.C. in the ancient settlement of Soğmatar located close to the Dağyamacı reliefs indicates that the region around Tek Tek Mountains has been a key region for stonemasonry since early times. The blocks of limestone from the valleys of Tek Tek Mountains should be extracted rather easily thanks to the natural slopes of the valley, and should have been transported from these valleys to the settlements established in Harran Plain. Absence of limestone resources in Harran Plain should have led to emergence of the quarries where such reliefs were fabricated in Tek Tek Mountains region. The fact that Dağyamacı reliefs are fabricated in small sizes in line with the prevailing fashion trends of the era and that such reliefs present similar features in style allows us to date such reliefs back to 2th B.C. This study intends to introduce the reliefs from 2th B.C. unearthed in Şanlıurfa either recently or during previous excavations.

Key Words: Bronze Age reliefs, 2th B.C., Harran Plain, Relief, Quarries, Şanlıurfa.

* ORCID: [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379) Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, 76000-İGDIR. bahattin.celik@igdir.edu.tr

Reliefs from 2th B.C. Discovered in Şanlıurfa

ÖZ

Şanlıurfa'da son yıllarda yapılan yüzey araştırmalarında, M.Ö. II. Binden M.Ö. I. Bine kadar olan zaman dilimine ait çok sayıda kabartmalara rastlanmıştır. Harran Ovasının 500 m doğusunda bulunan ve Tek Tek Dağları bölgesi içinde yer alan Dağyamacı kabartmaları, M.Ö. II. Bine tarihlendirilen kabartmalardır. M.Ö. II. Bine tarihlenen bu kabartmalar taş ocağı benzeri bir yerde ele geçmişlerdir. Dağyamacı kabartmalarının bulunduğu yer şimdiye kadar bölgede M.Ö. II. Bine tarihlendirilen tek kireçtaşı taş ocağıdır. Dağyamacı'nda yer alan taş ocağında, ortostat kabartma taslakları, kabartmalı frizler ve küp şeklinde çıkartılmış taş bloklar ele geçmiştir. Bu kabartmalarda oturan figürler, ayakta duran çıplak figürler, hayvanlar ve bitki motifleri tasvir edilmektedir. M.Ö. II. Binin ilk çeyreği ile son çeyreği arasında yapılmış olduğu tahmin edilen bu kabartmalar, bölgede daha önce bulunmuş ve Şanlıurfa Müzesi'ne getirilmiş olan bazı eserlerle de stil açısından benzer özellikler taşımaktadırlar. Dağyamacı kabartmalarına yakın bir yerde yer alan Soğmatar antik yerleşiminde Erken Tunç Çağına ait kaya mezarlarının ve M.Ö. I. Bine ait bir aslan kabartmasının bulunmuş olması, Tek Tek Dağları bölgesinin taş işçiliğinde erken dönemlerden itibaren önemli bir bölge olduğunu göstermektedir. Tek Tek Dağları vadilerinde bulunan kireçtaşı blokları vadinin doğal eğimleri sayesinde çok kolay bir şekilde çıkarılmakta ve yine bu vadilerden Harran Ovasındaki yerleşimlere doğru taşınmış olmalıdırlar. Harran Ovası'nda kireçtaşı kaynaklarının olmaması, Tek Tek Dağları bölgesinde bu tür kabartmaların yapıldığı taş ocaklarının ortaya çıkmasına sebep olmuş olmalıdır. Dağyamacı kabartmalarının, dönemin modasına uygun olarak küçük yapılıyor olması ve stil açısından benzer özellikler göstermesi nedeniyle M.Ö. II. Bine ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu çalışmada, Şanlıurfa'da yeni veya daha önceden ele geçmiş olan M.Ö. II. Bine ait kabartmalar tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tunç Çağı kabartmaları, M.Ö. II. Bin, Harran Ovası, Kabartma, Taş Ocakları, Şanlıurfa.

АННОТАЦИЯ

В результате исследований, проведенных в Шанлыурфе в последние годы, было обнаружено множество наскальных рельефов, относящихся к периоду времени от II тысячелетия до н.э. до I тысячелетия н.э. Наскальные рельефы, которые датируются около II тысячелетием до н.э., были найдены внутри территории гор Тек Тек, расположенные в 500 м к востоку от равнины Харрана. Эти наскальные рельефы, датированные II тысячами лет до н.э., были найдены в местах, проводимых раскопки. Место нахождения наскальных рельефов, до сегодняшнего дня, является единственным на этой территории, датированным II тысячами лет до н.э. известняковым карьером. В расположенном на склоне горы карьере, были найдены тисненые фризы и извлеченные в форме куба каменные плиты. На этих рельефах изображены – сидящие или стоящие обнаженные фигуры, а так же животные и связанные с растениями мотивы. Эти рельефы, которые, по приблизительным оценкам, были сделаны между первой и последней четвертью тысячелетия до н.э., имеют сходные черты по стилю с некоторыми артефактами, ранее найденными в этом регионе и привезенными в музей Шанлыурфа. Рядом с наскальными рельефами, расположенными в одном ряду, с античными скальными гробницами, относящимися к раннему бронзовому веку в Согматар, обнаруженный рельеф льва, относящийся к I тысячелетию до н.э., показывает, что регион гор Тек-Тек является важным в археологическом отношении регионом каменной кладки, начиная еще с древнейших времен. Глыбы известняка, найденные в долинах гор Тек Тек, благодаря своему естественному географическому склону, очень легко могут перемещены в сторону

поселения на равнины Харран. Отсутствие ресурсов известняка на равнине Харран, должно быть, привело к появлению карьеров, где такие рельефы были сделаны в районе гор Тек Тек. Из-за того, что наскальные рельефы делались небольшими размерами в соответствии с эпохой и демонстрировали сходные мотивы стиля того времени, их можно отнести ко II тысячелетию до н.э. В этом исследовании, будут даны новые или ранее обнаруженные в Шанлыурфе наскальные рельефы, относящиеся ко II тысячелетию до н.э.

Ключевые слова: рельефы бронзового века, 2-е тысячелетие до н.э., равнина Харран, рельеф, карьеры, Шанлыурфа.

1. Introduction

During the surface surveys conducted in Şanlıurfa in recent years, a large number of reliefs and quarries dating back to the timeframe from 2th B.C. to 1th B.C. were discovered. Majority of the reliefs recovered were found in the vicinity of the quarries. Subdivided into two categories as basalt and limestone reliefs, said reliefs appear mostly as limestone reliefs in the early periods and basalt reliefs in the late periods. The quarries where limestone reliefs are recovered were mostly established in areas with calcareous cliffs. The sites where basalt reliefs and quarries are located were mostly in the vicinity of the mounds. In this manner, both the problem of transporting the stones is resolved and the transportation cost for the stones is reduced. The tradition of exploiting the calcareous rocks as quarries in Urfa region is observed starting from the Pre-Pottery Neolithic Period (Dietrich et al. 2017, 113-117, fig.5.21; Çelik 2011, 242, fig.6; 2010, 258-259, fig. 6-7; 2015a, 357-358, fig.20).

In particular, it is comprehended that the finds dating back to 1th B.C. are extremely dense in this region (Map 1). New artifacts dating back to 1th B.C. are recovered during the surface surveys conducted in this region at sites such as Gölpınar, Kabahaydar-Edene/Gürpınar, Külaflı Tepe, Siverek-Merkez district, Mehmedihan-Aşağı Seyek, Hilvan-Aslanlı, Şanlıurfa / Merkez, Haçgöz (Yeşilçat), Harran, Til Hımta and Kap village (Kulakoğlu 1999, 167-181; 2000, 1-5; 2001a, 57-66; 2001b, 27-33; 2003, 65-87). Furthermore, the rock tombs recently discovered at Soğmatar archeological site indicates that stonemasonry was practiced in the region also during 3th B.C. (Albayrak and Mutlu 2018, 530-537, pic. 6-9).

2. Reliefs and Quarries from 1th B.C.

Quarries are located to east and west of Haçgöz Höyüğü dated back to 1th B.C. and located in Şanlıurfa Siverek district (Kulakoğlu 2000, 3; 2001a, 58-59; 2001b, 31; 2003, 71, 73). The basalt quarry first discovered in 1979 by Şanlıurfa Museum, wherein an outline of a lion depiction is recovered, is located to the east of the mound (Kulakoğlu 2000, 3, pic. 13). This quarry contains a lion outline approximately 3.10 m in length, 2.26 m in height and 0.54 m in thickness. Furthermore, a stele pedestal is also discovered at the same site during the excavations in 2005 (Çelik 2005, 15-26, fig.1-4). Based on the style characteristics, Haçgöz stela is dated to Late Hittite Period II (Çelik 2005, 17; Orthmann 1971, 31, 504, 543; Kulakoğlu 1999, 169). A second quarry 150 m west of the mound was

Reliefs from 2th B.C. Discovered in Şanlıurfa

discovered during the surveys conducted in 2011 at Haçgöz settlement. In Haçgöz quarry, first of all, a flat, non-porous and crack-free basalt base was identified in order to fabricate the lion relief. Then, a deep groove was cut around the outer contours of the lion and all rough details of the lion outline were carved. (Picture 1). Furthermore, the claws and head portion of the line was sculpted with a little more detailed fashion. As the quarries and reliefs discovered at Haçgöz are located at immediate vicinity of the mound, it is highly likely that such quarries are local quarries, as there are massive basalt masses almost everywhere in the region. Therefore, the settlements in the region should have preferred to exploit nearby basalt masses.

On the other hand, a lion depiction that must be dated back to 1th B.C. was recovered at the surveys conducted at Soğmatar located 70 km southeast of Şanlıurfa province (Çelik 2019, 136-143, pic. 2-4, drawing 1; Albayrak and Mutlu 2014, 338, pic. 5). The lion depiction is discovered in a limestone quarry (Picture 2). The lion relief is 3.35 m in length, 3.60 m in width and has a thickness of 80 cm. The quarry unearthed in Soğmatar Höyük is the sole limestone quarry with lion depiction dating back to 1th B.C. in the region (Çelik 2019, 136-143, pic. 2).

3. Reliefs and Quarries from 2th B.C.

3.1. Dağyamacı Depictions and Dağyamacı Quarry

Dağyamacı depictions and quarry were discovered in 2014 (Çelik 2016, 413, pic.9; 2015b, 83, pic. 11-12; Çelik and Bingöl 2016, 3-4, pic.2-3). It is the second largest limestone quarry in the region (Picture 3). The quarry is located on the northern portion of an asphalt road leading to Tek tek Mountains, 1 km east of Dağyamacı Village located 45 km southeast of Şanlıurfa. It is rumored by the local community that this road is a caravan route extending east-west direction from Soğmatar to Harran*. Reliefs carved into the bedrock were found on the north-facing slope of the quarry, which is located in a valley extending towards Harran Plain. (Çelik and Bingöl 2016, 3-4, pic.2-3).

The reliefs are highly eroded, and the details are therefore not so pronounced. Such reliefs were studied in three groups. The first group of reliefs consists of four consecutive relief panels (Picture 4) having dimensions of approx. 40 cm. x 70 cm. The second group consists of one-piece frieze with dimensions of about 80 cm. x 2.5m. The third group, on the other hand, illustrates depictions of women sitting around a tree of life in two groups sitting similar to the ones in the first group.

3.2. Relief Group No. 1

In this relief group, the left portion of the first relief panel from the left has been destroyed and its current size is approximately 130 cm x 40 cm. Starting from the left of the panel, there are, as arranged in order, a human figure depicted as standing wherein the upper part was destroyed; a donkey-like animal figure most possibly mounted by someone, followed by four naked male figures, and three long-dressed human figures standing as slightly bent over the person sitting on the far

* Private conversation with Şaban Yılmaz, a resident of Karakuş Village, on 20.09.2014

right. The person sitting on the far right is also wears a long dress and is depicted to be at the identical height as the people standing. An unidentified object is placed between the person standing and slightly bent and the person sitting (Picture 5). Such depictions in this relief panel are usually in the form of trophies presented to a ruler, and represents a scene rather seen in Mesopotamia during every era.

The second relief panel contains three deer reliefs (Picture 6) depicted in succession. It is estimated that the deer depicted here are the Mesopotamian Deer (*Dama mesopotamica*), whose existence is known since the Neolithic period.

The third relief panel depicts three sheep or goat-like animals and a person herding such animals.

The fourth relief panel depicts a figure holding a scepter in his hand and bringing a sheep or goat-like animal beside two sitting figures (Picture 7). A motive resembling the tree of life is present between the two sitting figures. The depiction of two figures sitting opposite each other is a popular scene in Mesopotamia and the similar depictions were also discovered in Urfa. These depictions mostly appear as scenes of brewing beer or spinning. These scenes are rather frequent in 3rd B.C. and 2nd B.C. (Damerow 2012, fig. 1; Seidl 1989, 458, fig. 1-2). However, as it can be clearly seen that the motif located between the two sitting figures is the tree of life extending downwards, it is contemplated that this scene may rather depicts the gods sitting beside the tree of life. Presence of one figure together with the figure of a sheep or goat as an offering to these gods further supports this notion.

3.3. Relief Group No. 2

This relief is rather in the form of a frieze, and although the relief is not very explicit, the relief depicts two lions standing back-to-back and each grappling with one bull (Picture 8). At the center of this frieze stands the tree of life motif in the same manner. This scene is also a very popular scene in Mesopotamia and is a depiction frequently observed rather in 1st B.C. The first examples for this scene are seen on the friezes in Karkamiş (Wooley 1952, 238-249, Pl. B.57.b).

3.4. Relief Group No. 3

This relief group is rather a frieze and again is similar to the fourth panel of relief group no. 1, wherein a scene with two groups of figures sitting opposite each other around a tree of life and a figure bringing animals, presumably sheep or goats, to these figures as sacrificial offering is depicted.

4. Conclusion

We encounter two types of quarries in 1st B.C. in Şanlıurfa. The first type is basalt quarries and the second type is limestone quarries. Both basalt and limestone quarries generally appear to be established in immediate vicinity of the settlement areas. The best example for basalt quarries in the region is the quarry at Haçgöz and the best example for limestone quarries in the region is the quarry at Soğmatar Höyük. Both quarries are dated back to 1st B.C. However, some limestone quarries appear as completely different than others. In particular, Dağyamacı quarry is located

Reliefs from 2th B.C. Discovered in Şanlıurfa

approx. 1 km east of Harran Plain and most probably meeting the demand for the limestone reliefs from many settlements in the plain. Covering an area of approx. 500 acres, Dağyamacı quarry presents the traces of friezes and orthostates extracted from numerous sites (Picture 10). Unfinished friezes were discovered at some sites.

It is contemplated that the reliefs in all three groups discovered at Dağyamacı correspond to different periods. However, the scene depicting the grapple between the lion and the bull in the second group presents similarities with the reliefs recovered in Karkamış and should be from 1th B.C. As this scene resembles the depictions of the struggle between the bull and the lion, it features the characteristics of Early Iron Age. The artifacts in other groups rather feature the characteristics of 2th B.C.

In conclusion, there is only one large scale quarry in Şanlıurfa. Based on its size, this quarry is the limestone workshop that supply the demand of Harran Plain, wherein Dağyamacı reliefs are also discovered, and is probably used for supplying the demands of the settlements in Harran Plain during the period from 2th B.C. to 1th B.C.

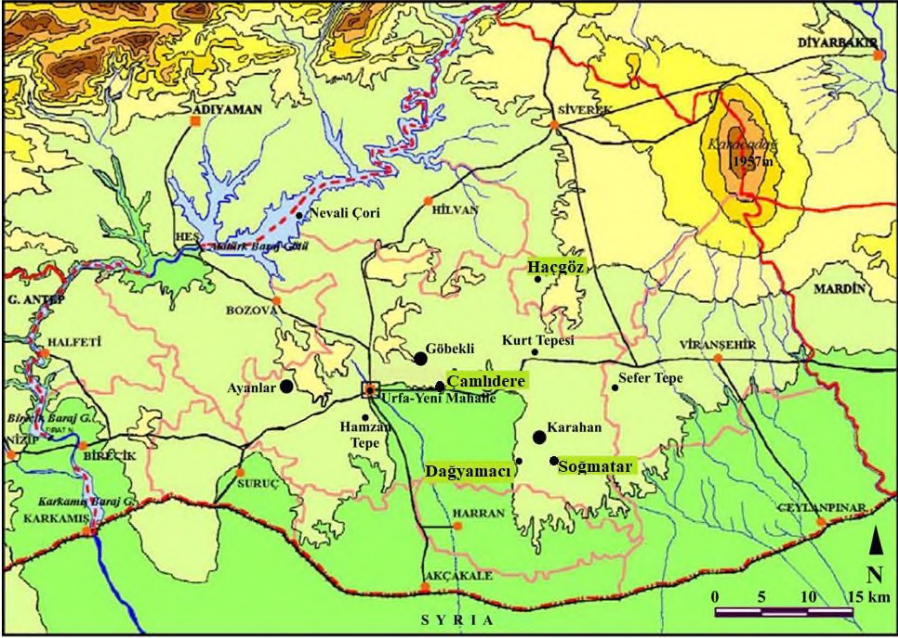
REFERENCES

- ALBAYRAK, Y. ve S.İ. MUTLU. 2014. "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2012." *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2013 Muğla*, 2: 337-352.
- ALBAYRAK, Y. ve S.İ. MUTLU. 2018. "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları" *39. Kazı Sonuçları Toplantısı. 22-26 Mayıs 2017 Bursa*. 3: 525-544.
- ÇELİK, B. 2005. "Şanlıurfa-Siverek İlçesi'nden Ele Geçen Geç Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Stel Kaidesi / A New Stele Base of the Late Hittite Period From Siverek-Şanlıurfa." *Anadolu / Anatolia* 28: 15-26.
- ÇELİK, B. 2010 "Hamzan Tepe in the Light of New Finds", *Documenta Praehistorica XXXVII*: 257-268.
- ÇELİK, B. 2011. "Karahana Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica XXXVIII*: 241-253.
- ÇELİK, B. 2015a. "New Neolithic cult centres and domestic settlements in the light of Urfa Region Surveys", *Documenta Praehistorica XLII*: 353-364.
- ÇELİK, B. 2015b. "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması" *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* II: 79-99.
- ÇELİK, B. 2016. "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2014" *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 409-426.
- ÇELİK, B. 2019. "Şanlıurfa'daki Soğmatar Kült Alanından Bir Aslan Kabartması Taslağı." *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 41: 136-143.

- ÇELİK, B ve A. BİNGÖL. 2016. "Şanlıurfa Province Cenntal District Tek Tek Mountains Year 2015 Surface Survey" *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1: 1-20.
- DAMEROW, P. 2012. "Sumerian Beer: The Origins of Brewing Technology in Ancient Mesopotamia", *Cuneiform Digital Library Journal* 2012/2: 1-20.
- DIETRICH, O., J. NÖTROFF ve K. SCHMIDT. 2017. "Feasting, Social Complexity, and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbekli Tepe" *Feast, Famine or Fighting?* R.J. Chacon ve R.G. Mendoza (eds.), İsviçre: 91-132, Springer International Publishing.
- KULAKOĞLU, F. 1999. "Late-Hittite Sculptures from Şanlıurfa Region." *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center at Japan*. Vol. XII: 167-181.
- KULAKOĞLU, F. 2000. "Şanlıurfa M.Ö. I. Bin Merkezleri Yüzey Araştırması" *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2: 1-5.
- KULAKOĞLU, F. 2001a. "Şanlıurfa M.Ö. I. Binyıl Merkezleri Yüzey Araştırması" *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2: 57-66.
- KULAKOĞLU, F. 2001b. "Şanlıurfa Bölgesinde Yeni Keşfedilen M.Ö. I. Binyıl Heykeltıraşlık Eserleri" *Türkiye Arkeoloji ve Etnografya*, 2: 27-34.
- KULAKOĞLU, F. 2003. "Şanlıurfa'da Son Yıllarda Keşfedilen Geç Hitit heykeltıraşlık Merkezleri ve Eserleri.", *2002 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara: 65-87.
- ORTHMANN, W. 1971. *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- SEIDL, U. 1989. "Zwei Frühdynastische Reliefs aus dem Vilayet Urfa", *Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç* (Eds.) K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink ve N. Özgüç), Ankara: 455-459.
- WOOLLEY, L. 1952. *Carchemish, Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum*. Part III, London.

Reliefs from 2th B.C. Discovered in Şanlıurfa

PICTURES

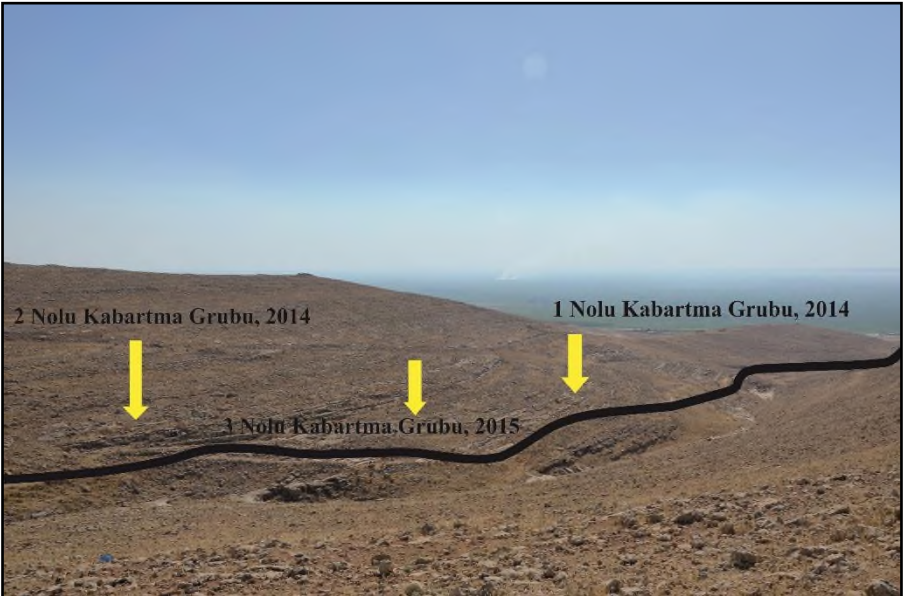
Map 1. The Locations of the Reliefs and Quarries in Şanlıurfa.

Picture 1. The Condition of the Lion Outline Discovered in Hacıgöz at the Quarry (Photo by B. Çelik).

Picture 2. View of the Lion Outline Discovered in Soğmatar in a Quarry (Photo by B. Çelik).

Picture 3. View of Dağyamacı Stone Workshop from North and the Positions of the Relief Groups (Photo by B. Çelik)

Reliefs from 2th B.C. Discovered in Şanlıurfa

Picture 4. Relief Group No. 1 Discovered at Dağyamacı Stone Workshop (Photo by B. Çelik).

Picture 5. The First Relief from Left in Relief Group No. 1 Discovered at Dağyamacı Stone Workshop (Photo by B. Çelik)

Picture 6. The Second Relief in Relief Group No. 1 Discovered at Dağyamacı Stone Workshop (Photo by B. Çelik)

Picture 7. The Fourth Relief of Dağyamacı Relief Group No. 1 (Photo by B. Çelik)

Reliefs from 2th B.C. Discovered in Şanlıurfa

Picture 8. The Relief Frieze of Dağyamacı Group No. 2 and the Drawing Thereof (Photo by B. Çelik).

Picture 9. The Frieze of Dağyamacı Relief Group No. 3 (Photo by B. Çelik)

Picture 10. The Sites Where Frieze and Panels Were Extracted at Dağyamacı Stone Workshop (Photo by B. Çelik).

ELECTRE III VE TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE ÜLKELERİN İŞ YAPMA KOLAYLIĞINA GÖRE SIRALANMASI***

SEQUENCE OF COUNTRIES ACCORDING TO EASE OF DOING BUSINESS WITH ELECTRE III AND TOPSIS METHODS

РАНЖИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВ С УПРОЩЕННЫМИ РЕГУЛЯЦИЯМИ ПО ВЕДЕНИЮ БИЗНЕСА С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРЕ III И ТОПСИСНЫХ МЕТОДОВ

Sibel ŞENER*
Hüdaverdi BİRCAN**

ÖZ

Karar verme sürecinde, Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri, Karar Verici'nin birden fazla kriter kullanmasına izin vererek en iyi alternatiflerin belirlenmesinde kolaylık sağlamaktadır. Çok kriterli bir yapıya sahip olan İş Yapma Kolaylığı Endeksi, ekonomilerin rekabet gücünü artırmak için küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kuruluşlarını ve faaliyetlerini kolaylaştıracak bir iş ortamını sağlayan düzenleyici ve yasal sistemleri incelemek amacıyla oluşturulmuş bir endekstir. Bu çalışmada, ELECTRE III ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak iş yapma kolaylığına göre ülke ekonomilerinin en iyiden en kötüye doğru sıralanması amaçlanmıştır. Her iki yöntemin elde ettiği sonuçlar İş Yapma Kolaylığı Endeksi'nin sıralaması ile karşılaştırıldığında, ELECTRE III yönteminin TOPSIS yöntemine göre daha iyi bir performans gösterdiği belirlenmiştir. ELECTRE III yöntemin değişik parametrelerine (farksızlık, tercih ve veto eşikleri) yapılan duyarlılık analizi sonucunda, sıralamanın özellikle farksızlık ve tercih eşğine duyarlı olduğu, veto eşğine fazla duyarlı olmadığı gözlemlenmiştir. Her iki yöntem ile elde edilen sıralamalarda en iyi ve en kötü ülke sıralaması doğru tahmin edilmiştir. Bu sonuçlara göre, Yeni Zelanda en iyi iş düzenleme ortamına sahip ülke, Güney Sudan, Kongo, Libya ve Eritre ise en kötü iş düzenleme ortamına sahip son dört ülke olarak bulunmuştur. Ayrıca TOPSIS, ELECTRE III yönteminin başlangıç

*** Bu çalışma birinci yazarın Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN'nın danışmanlığında Hazırladığı "ELECTRE III, ELECTRE TRI ve TOPSIS Yöntemleri İle İş Yapma Kolaylığı Endeksi Verileri Üzerine Bir Uygulama" adlı doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

* ORCID: [0000-0001-6299-3712](https://orcid.org/0000-0001-6299-3712), Dr. Öğr. Gör, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Sivas, ssener@cumhuriyet.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-1868-1161](https://orcid.org/0000-0002-1868-1161), Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Sivas, hbircan@cumhuriyet.edu.tr

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

parametreleri ile elde edilen sıralamasıyla karşılaştırıldığında, her iki yöntemin 17 ülkeyi aynı sırada sıraladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, ELECTRE III, TOPSIS, İş Yapma Kolaylığı Endeksi, Eşik Değer.

ABSTRACT

In the decision-making process, Multi-Criteria Decision Making methods allow the Decision Maker to use more than one criterion, making it easier to identify the best alternatives. The Ease of Doing Business Index, which has a multi-criteria structure, is an index designed to examine the regulatory and legal systems that provide a business environment that will facilitate the creation and operation of small and medium-sized enterprises in order to increase the competitiveness of economies. In this study, it is aimed to rank the economies of the countries from the best to the worst according to the ease of doing business using ELECTRE III and TOPSIS methods. When the results obtained by both methods were compared with the ranking of the Ease of Doing Business Index, it was determined that the ELECTRE III method performed better than the TOPSIS method. As a result of the sensitivity analysis performed on various parameters of the ELECTRE III method (thresholds of indifference, preference and veto), it was noticed that the rating is especially sensitive to the thresholds of indifference and preference, but not too sensitive to the threshold of veto. In the rankings obtained by both methods, the best and worst country rankings were estimated correctly. According to these results, New Zealand was found to be the country with the best business regulatory environment, while South Sudan, Congo, Libya and Eritrea were the last four countries with the worst business regulatory environment. In addition, when the TOPSIS, ELECTRE III methods were compared with the rankings obtained using the initial parameters, it was determined that both methods ranked 17 countries in the same order.

Keywords: Multi-Criteria Decision Making, ELECTRE III, TOPSIS, Ease of Doing Business Index, Threshold.

АННОТАЦИЯ

Упрощённые и разнообразные критерии позволяют выбрать более одного метода в процессе принятия решения. Индекс упрощения для ведения бизнеса, имеющий многокритериальную структуру, вводится с целью изучения нормативных и правовых систем, которые обеспечивают бизнес-среду, способствующее созданию и деятельности малых и средних предприятий для повышения конкурентоспособности экономики. Целью данного исследования является ранжирование экономики стран от лучшей к худшему в соответствии с легкостью ведения бизнеса с использованием методов ELECTRE III и TOPSIS. По результатам исследования из обоих методов и сравнения их с рейтингом индекса легкости ведения бизнеса, было установлено, что метод ELECTRE III работает лучше, чем метод TOPSIS. В результате анализа чувствительности, выполненного по различным параметрам метода ELECTRE III (пороги безразличия, зоны предпочтения и veto), было замечено, что ранжирование особенно чувствительно к порогам безразличия и зоне предпочтения, но не слишком чувствительно к зоне veto. В рейтингах, полученных обоими методами, точно оценивались лучшие и худшие страны. Согласно этим результатам, Новая Зеландия была признана страной с наилучшей нормативно-правовой средой для ведения бизнеса, в то время как Южный Судан, Конго, Ливия и Эритрея были последними четырьмя странами с наихудшей нормативно-правовой средой для ведения бизнеса. При сравнении методов TOPSIS, ELECTRE III с рейтингом из исходных параметров,

стало очевидно, с обеими методами в одинаковом порядке было одинаково ранжировано все 17 государств.

Ключевые слова: принятие решений по нескольким критериям, ELECTRE III, TOPSIS, индекс упрощения по ведению бизнеса, порог.

1. Giriş

Birden fazla kriteri göz önünde bulundurularak en iyi alternatifin seçilmesini sağlayan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, bir veya bir grup Karar Verici (KV), çoğu zaman birbiriyle çelişen, birden fazla amaç için belirlenen alternatifler arasında seçim yapması gerektiği durumlarda kullanılan bir matematiksel modelleme aracıdır (Özbey, 2012). ÇKKV problemlerini çözmek için birçok yöntem geliştirilmiştir. Çok fazla çeşidi bulunan ÇKKV yöntemlerinden biri de ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality) yöntemi ailesidir (ELECTRE I, II, III, IV, IS ve TRI). Bu yöntem diğer karar verme yöntemlerindeki eksiklerden dolayı, ilk kez Bernard Roy (1968) tarafından sorunların belirlenmesi ve kategorize edilmesi için ortaya atılmıştır. Bu yöntem üstünlük ilişkisini kullanarak, alternatifler arasında ikili karşılaştırmalar yapmaktadır. Aynı temel kavramlara dayanan ve aralarında çok küçük farklar bulunan ELECTRE ailesinden ELECTRE I ve IS seçme problemlerinde, ELECTRE II, III, ve IV sıralama problemlerinde ve ELECTRE TRI sınıflama problemlerinde kullanılmaktadır (Figueira, Mousseau ve Roy, 2003: 8-17). ELECTRE ailesi, kriterlerin türüne bağlı olarak gerçek kriterlere ve sözde kriterlere göre sınıflandırılabilen yöntemlerdir. Bu yöntemlerden ELECTRE I ve II'de gerçek kriterler kullanılırken, ELECTRE III, IV, TRI ve IS'de ise sözde kriterler kullanılmaktadır (Tam, Tong ve Lau, 2003:49). Ayrıca, ELECTRE III yönteminde kriter ağırlıkları kullanılırken, ELECTRE IV yönteminde kriter ağırlıkları kullanılmamaktadır (Figueira vd., 2003: 3).

Bu çalışmada kullanılan ELECTRE III yöntemi, ELECTRE ailesinde en çok bilinen ve yaygın şekilde kullanılan iyi gelişmiş bir sıralama yöntemidir. Bu yöntem, birçok ÇKKV yönteminin güçlü yönlerini bir araya getirdiğinden bu çalışmada kullanılmıştır. Yönteme sözde kriter kavramı getirilerek, kriterlerin değerlendirmesinden doğan belirsizliklerin karar sürecine dahil edilmesine izin verilmiştir (Tam vd., 2003:46). Telafi edici olmaması, çok fazla sayıda alternatifi karşılaştırılabilir olması, iki alternatifin benzersizliğini ifade eden karşılaştırılmazlık kavramına izin vermesi (Buchanan, Sheppard ve Lamsade, 1999:8), verilerdeki herhangi bir değişikliğe karşı daha az duyarlı olması (Cavallaro, 2010:467), KV'nin karar sürecine doğrudan katılımı, hem nitel hem de nicel kriterleri analiz etme imkanı sağlaması, farklı kriterlerin entegrasyonunda ölçeklerin normalleştirilmesine gerek duymadan, yani farklı kriterleri tek bir ölçeğe dönüştürmeden orijinal verileri doğrudan değerlendirmesine izin vermesi (Chavira, Lopez, Noriega, Valenzuela ve Carrillo, 2017:194) gibi özelliklere sahip olması yöntemi avantajlı hale getirmiş ve bu özellikler yöntemi birçok gerçek hayat problemine uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Bu yöntemin dezavantajı kullanılan eşik değerlerin ve kriter ağırlıkların keyfi seçilmiş olması ve karşılaştırılmazlıktan dolayı kısmi bir sıralamanın elde edilmesidir. Roy ve Bouyssou vd. (1986) bu dezavantajları

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

gidermek ve final sıralamayı güvenilir hale getirmek için duyarlılık analizini önermiştir (Roy ve Bouyssou, 1986:201-210).

Çalışmada ELECTRE III yöntemi, klasik bir ÇKKV yöntemi olan ve literatürde çok fazla kullanılan TOPSIS yöntemiyle karşılaştırılmıştır. Hwang ve Yoon (1981) tarafından ortaya atılmış olan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi, ELECTRE yönteminin temel yaklaşımlarını kullanan ve çözüm süreci ELECTRE yöntemine göre daha kısa olan bir yöntemdir. Bu yöntem, karar alma sürecinde belirlenen alternatifler arasında en iyi olan alternatifi seçerek, alternatifleri en iyiden en kötüye doğru sıralamaktadır (Yürekli, 2008:35). Bu yöntem, çok sayıda kriter ve alternatifi olan ve özellikle objektif veya nicel verilerin verildiği durumlar için uygun olan bir yöntemdir. Yöntemde tek sübjektif girdiler ağırlıklardır. Yöntemin basit, akılcı, anlaşılabilir konsepti, insan seçiminin akılcılığını temsil eden sezgisel ve net mantık, hesaplama kolaylığı, hem en iyi hem de en kötü alternatifleri açıklayan skaler bir değerin olması, her bir alternatif için göreceli performansı basit bir matematiksel biçimde ölçme yeteneği, görselleştirme imkanı (Roszkowska, 2011:201-203) gibi avantajlara sahip olması diğer ilgili yöntemlerle karşılaştırıldığında (AHP, ELECTRE vb.) TOPSIS'i önemli bir ÇKKV yöntemi haline getirmektedir (Eraslan, 2015:58). Bu yöntemin zayıf yönü ise, ağırlıkları ortaya çıkaramaması ve kararlarda tutarlılık kontrolü sağlayamamasıdır (Roszkowska, 2011:202). Ayrıca karar problemlerine yeni bir alternatif eklendiğinde veya çıkarıldığında alternatiflerin tercih sıralamasını değiştirmesidir. Yani sürece yeni bir alternatif eklendiğinde veya çıkarıldığında en iyi olduğu düşünülen alternatif en kötü olabilmektedir. García-Cascales ve Lamata (2012) bunu, temel algoritmada kullanılan normla ve pozitif ideal ve negatif ideal çözümlerin tanımıyla ilgili nedenlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu yöntem telafi edici olduğu için sırayı tersine çevirebilmektedir (García-Cascales ve Lamata, 2012).

Çok kriterli bir yapıya sahip olan İş Yapma Kolaylığı Endeksi (İŞYKE), kolaylaştırıcı bir iş ortamını sağlayacak düzenleyici ve yasal sistemleri incelemek amacıyla Dünya Bankası Grubu ve Uluslararası Finans Kurumu tarafından oluşturulmuş bir endekstir. Bu endeks, 10 temel kriter ve 41 alt kriteri göz önünde bulundurup, bu kriterlerin her birinin sınıra uzaklık puanını basit bir ortalamasını alarak, 189 ülke ekonomisini iş yapma kolaylığı açısından en iyiden en kötüye doğru sıralamaktadır (Doing Business 2017:164-167).

Bu çalışmanın amacı, İŞYKE'de yer alan 10 temel kriter göz önünde bulundurularak ülkeleri iş yapma kolaylığına göre ÇKKV yöntemlerinden ELECTRE III ve TOPSIS yöntemleriyle sıralamak ve yöntemlerin uygulanabilirliğini göstermektir. Ayrıca, telafi edici olmayan, sözde kriterler kullanan ve kısmi sıralama yapan ELECTRE III yöntemi ile telafi edici olan gerçek kriterler kullanan ve tam sıralama yapan TOPSIS yöntemi birlikte kullanılarak farklı bir bakış açısından ülkelerin iş yapma ortamlarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada, iş yapma kolaylığının değerlendirilmesinde ELECTRE III ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak, kriterlerin basit bir ortalamasına göre sıralama yapan İŞYKE'ne alternatif bir yöntem sunmuş olması, farklı alanlarda başarıyla kullanılan

bu yöntemlerin ülkelerin iş yapma kolaylığının değerlendirilmesinde daha önce kullanılmamış olması nedenleriyle bu çalışmanın uygulamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde yöntemlere yönelik literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde uygulama verileri ve uygulama için kullanılan ELECTRE III ve TOPSIS yöntemleri tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde yöntemlerin uygulama adımları anlatılmış ve elde edilen bulgular tablolarla gösterilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatürde çok kullanılan ELECTRE III yöntemi, gerçek dünya problemlerin birçok alanına uygulanmıştır. ELECTRE III yöntemi, en çok çevresel (Roy vd., 1992; Hokkanen ve Salminen, 1997; Rogers ve Bruen, 1998b; Raju ve Duckstein, 2004; Tervonen, Figueira, Lahdelma ve Salminen, 2005; Vasto-Terrientes, Kumar, Chao ve Valls, 2016) ve enerji (Roy ve Bouyssou, 1986; Papadopoulos ve Karagiannidis, 2008; Xu ve Ouenniche, 2012; Saracoglu, 2015; Peng, Shen, He, Zhang ve Wang, 2019) problemlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Rogers ve Bruen (1998a), Buchanan vd., (1999) proje seçim uygulamalarında, Boer, Wegen ve Telgen (1998), Montazer, Saremi, ve Ramezani (2009), bir tedarikçi seçim probleminde, Tam vd., (2003), uygun bir inşaat tesisinin seçiminde, Tomasz (2010), ofis binasına yönelik ısıtma-soğutma sistemi seçim probleminde kullanmıştır. Giannoulis ve Ishizaka (2010), ELECTRE III yöntemini ilk kez üniversitelerin sıralanması için kullanmıştır. Oktem ve Ergül (2012), Türkiye İMKB-Hisse Senedi Piyasasında en yüksek performans stoklarını seçmek için kullanmışlardır. Liu, Shao, Yu, ve Yu (2020), sezgisel bulanık ortamda entropi ağırlığı ve GRA (Gri İlişkisel Analizi)-ELECTRE III kullanarak yeni bir bulut hizmeti seçim yaklaşımını geliştirmişlerdir. Dortaj, Maghsoudy, Ardejani ve Eskandari (2020), İran'da yeraltı barajlarının inşasına uygun yerlerin seçiminde bir modifiye ELECTRE III yöntemini kullanmışlardır. Chen, Zhang, Rodríguez, Pedrycz ve Martínez (2021), bir inşaat projesinde en iyi müteahhit seçimi-teklif değerlendirme problemini çözmek için ELECTRE III ile olasılık dağılımına dayalı HFLTS'leri (hesitant fuzzy linguistic-term sets) birleştiren bir karar verme yöntemini önermişlerdir. Mahmoudi, Aydi ve Ibrahim (2021), artıtılmış atık su ile uygun bir yapay yeniden yükleme yeri belirlemek için Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), AHP ve ELECTRE III yöntemlerini kullanmışlardır.

Türkçe literatürde çok fazla rastlanılmayan ELECTRE III yöntemini, Yürekli (2008), Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacını karşılayacak en uygun taarruz helikopterini seçmek için, Ulubeyli ve Manisalı (2015), inşaat makinesi seçimi için kullanmışlardır. Eray (2015), inşaat sektöründe tedarikçi seçimi için AHP, ELECTRE III, PROMETHEE, TOPSİS, Fuzzy AHP, Fuzzy ELECTRE ve Fuzzy TOPSİS yöntemlerini kullanmış ve karşılaştırmıştır. Tedarikçilerin sıralamaları yöntemden yönteme farklılık göstermiş ve bunun sebebini her yöntemde farklı veri türlerinin işleme sokulmuş olması ve yöntemlerin çözüm şekillerinin birbirinden farklı olmasına bağlanmıştır. Özbek (2016), BİM Birleşik Mağazalar Zinciri'nin

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

2008-2015 yılları arasındaki performansını değerlendirmesinde, Keleş ve Tunca (2019a), inovatif ve girişimci işletmelerin Ar-Ge projeleri için teknokent seçim problemi için ve Keleş (2019b), B segmenti otomobil seçimi için bu yöntemi kullanmışlardır.

Hem yabancı literatürde hem de Türkçe literatürde çok fazla kullanım alanı olan TOPSIS yöntemi de birçok farklı alana uygulanmıştır. Demireli (2010) kamu bankalarının performanslarının, Bilbao-Terol, Arenas-Parra, Cañal-Fernández, ve Antomil-Ibias (2014), devlet tahvili fonlarının sürdürülebilirliğinin değerlendirmesinde kullanmışlardır. Tavana ve Hatami-Marbini (2011) insan uzay uçuşu görev simülatörlerinin önceliğinin, Barros ve Wanke (2015) havayollarının verimliliğinin, Hsieh vd. (2018) acil servislerde insan hata faktörlerinin öneminin değerlendirmesinde kullanmışlardır. Supçiller ve Çapraz (2011), Şimşek, Çatır ve Ömürbek (2015), Kumar, Padhi, ve Sarkar (2019) tedarikçi seçim probleminde kullanmışlardır. Ranjbar ve Nekooie (2018) deprem sırasında herhangi bir risk teşkil edecek binaları belirlemek, Akgün ve Erdal (2019) bir askeri mühimmat dağıtım ağı tasarım problemini çözmek ve Konstantinos, Georgios ve Garyfalos (2019), rüzgar santrali kurulum yerlerinin seçiminde bu yöntemi kullanmışlardır. Albahria, Hamid, Albahri ve Zaidan (2021), Covid-19'lu hastalarının sağlık durumlarının laboratuvar kriterlerine göre önceliklendirilip ve tespit edilmesi için Entropi tabanlı TOPSIS yöntemini, Kabadayı ve Çakır Esen (2021), bir depo yeri seçimi için Gri temelli TOPSIS yöntemini, Gül ve Fırat (2021), içme suyu dağıtım sistemlerinde şebeke rehabilitasyonunda öncelikli bölgelerin belirlenmesi amacıyla Entropi tabanlı TOPSIS ve MAUT yöntemlerini kullanmışlardır.

Yıllar içinde çok fazla geliştirilen ÇKKV yöntemleri, çok çeşitli gerçek hayat problemlerinde başarıyla uygulanmıştır. Bu yöntemlerden her biri problemleri farklı yönlerden değerlendirdiğinden aynı problem için farklı sonuçlar oluşturabilirler. Karar problemlerinde doğru ÇKKV yönteminin seçimi başlı başına çok kriterli bir karar sorunu olarak görülmüştür. Bu nedenle, birçok araştırmacı birden fazla yöntemi beraber kullanmış ve elde ettikleri sonuçları karşılaştırmışlardır. Çeşitli ÇKKV yöntemlerinin aynı probleme uygulandıklarında farklı sonuçların elde edilmesi eleştirilse (Selmi, Kormi, ve Bel Hadj Ali, 2016:3-4), Salminen, Hokkanen ve Lahdelma (1998), mümkün olduğunda aynı problem için birden fazla yöntemin kullanılması gerektiği, farklı ÇKKV yöntemiyle elde edilen sonuçların, tek bir ÇKKV yöntemiyle elde edilmesinden daha güvenilir olduğunu savunmuştur. Ayrıca birçok araştırmacı, en uygun olarak tanımlanabilecek tek bir yöntemin olmadığını, bir yöntemin diğerine tercih edilmesinin sağlam bir teorik mantığa dayandırılması ya da gerçek karar vericilerle çok sayıda vaka üzerinde karşılaştırılması gerektiğini savunmuşlardır (Mela, Tiainen T. ve Heinisuo, 2012:717).

Zhang ve Shi (2010), ELECTRE III ve TOPSIS yöntemlerinin bir karışımı olarak bir karar modeli oluşturmuşlardır. Yazarlar, ELECTRE III yönteminin kısmi sıralama oluşturması, TOPSIS yönteminin ise tam sıralama oluşturmasına rağmen bir veto eşiği kullanmaması sınırlamaların üstesinden gelmek için bu iki yöntemi birleştirmeyi amaçlamışlardır. Kou, Lu, Peng ve Shi (2012), sınıflandırma

algoritması seçimi için beş farklı ÇKKV (TOPSIS, GRA, VIKOR, PROMETHEE II ve ELECTRE III) yöntemini kullanmışlardır. Yazarlar, bu yöntemler arasındaki farklılıkları Spearman'ın sıra korelasyon katsayısına dayalı olarak çözmek için bir yaklaşım önermişlerdir. Önerilen yaklaşım, ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sıralamalar arasındaki benzerliklere göre her bir ÇKKV yöntemine bir ağırlık atayarak yeni bir sıralama elde etmiştir. Amaç ÇKKV sıralamaları arasındaki farkları azaltıp, elde edilen sıralamalar arasında bir anlaşmaya varılabileceğini kanıtlamaktır. Bayyurt (2013), Türkiye'deki yabancı ve yerli bankaların performansları arasındaki farklılıkları ele almak amacıyla TOPSIS, ELECTRE III ve Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemlerini beraber kullanmıştır. Bankaların performanslarını test etmek için TOPSIS skorlarının ve ELECTRE III sonuçlarının ortalama sıralamasını karşılaştırmıştır. ELECTRE III sonuçlarına göre yabancı bankaların performansı Türk bankalarının performansından üstün olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, TOPSIS sonuçlarına göre ise grupların ortalama performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediği sonucuna varılmıştır. VZA etkinlik skorları, yabancı bankaların etkinliğinin ortalama olarak yerli bankalara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Selmi vd. (2016), literatürde en çok kullanılan ÇKKV yöntemleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemek için karşılaştırmalı bir çalışma önermiştir. Bunlar, ELECTRE III, PROMETHEE I ve II, TOPSIS, AHP ve PEG yöntemlerini bir betonarme binanın sismik yapısal güçlendirme ile ilgili bir vaka çalışmasına uygulamışlardır. Bu yöntemlerden ELECTRE III, PROMETHEE ve AHP yöntemleri aynı en iyi uzlaşma tasarımını elde ederken, TOPSIS ve PEG yöntemleri için bazı farklılıklar belirlenmiştir. ÇKKV yöntemlerinin alternatif sıralamasının ne kadar saptığını bulmak için kullanılan Gini indeksine göre AHP ve PEG yöntemleri arasında en yüksek sapma gözlemlenmiştir. Tscheikner-Gratl, Egger, Rauch ve Kleidorfer (2017), PROMETHEE III, ELECTRE III, TOPSIS, AHP ve WSM yöntemlerini karşılaştırmış ve bu yöntemlerin belediyelerin entegre rehabilitasyon yönetimine uygulanabilirliğini araştırmışlardır. Bunlar, basit yöntemleri daha karmaşık yöntemlerle karşılaştırmayı amaçlamışlardır. TOPSIS yöntemi, uygulanması kolay olduğu için önerilmiş ve bu yöntem literatürde en yaygın uygulanan yöntem olduğundan karşılaştırma için referans olarak kullanılmıştır. Kokaraki, Hopfe, Robinson ve Nikolaidou (2019), en iyi bilinen ve yaygın olarak uygulanan ÇKKV yöntemlerinden AHP, TOPSIS, ELECTRE III ve PROMETHEE II yöntemlerini gerçek hayattaki bir vaka çalışmasına (bir bina tasarımına) uygulamış ve karşılaştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, yöntemler ilk 10 alternatifte benzer sonuçlar elde etmişlerdir. TOPSIS hariç, diğer yöntemlerin hepsi aynı optimal sonucu elde etmiş ve bu sonuç karara güven veren bir durum olarak değerlendirilmiştir. Vasegaard, Picard, Hennart, Nielsen ve Saha (2020), çoklu uydu görüntü elde etme programlama problemi için ELECTRE III, TOPSIS ve ikili lineer programlama modelini kullanmıştır. Sonuç olarak, ELECTRE III yönteminde veto eşiklerinin kullanılması sebebiyle diğer yöntemlere (diğer iki yöntem) göre daha şeffaf bir çerçeve sağladığını savunmuşlardır. Díaz ve Soares (2021), yüzen açık deniz rüzgar santrallerini değerlendirmek için CBS ile birlikte ÇKKV yöntemlerinden AHP, PROMETHEE, ELECTRE III ve TOPSIS

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

yöntemlerini kullanmışlardır. Ebrahimi, Moradi ve Chezgi (2021), ÇKKV yöntemlerinden AHP, ANP, VIKOR, TOPSIS ve ELECTRE III yöntemlerini kullanarak yeraltı baraj alanlarının önceliği tespit etmeye çalışmışlardır.

3. Materyal ve Yöntemler

3.1. Ülkelerin İş Yapma Kolaylığı

Gelişen ülke ekonomileri, rekabet gücünü arttırmak için ekonominin gelişmesine büyük katkı sağlayan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kuruluşlarını ve faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla ciddi düzenlemeler yapmışlardır. Gerekli olan bu düzenlemeler ile yerel işletmelerin uygun iş ortamları oluşmuş, verimliliği artmış ve ülke ekonomisine büyük katkı sağlamışlardır. Kolaylaştırıcı bir iş ortamını sağlayacak düzenleyici ve yasal sistemleri incelemek amacıyla Dünya Bankası Grubu, İş Yapma Kolaylığı Endeksi'ni (İŞYKE) oluşturmuştur. Endeks, bir ekonominin en büyük iş şehrinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli limited şirketleri ele alarak, bu şirketleri açmanın ve çalıştırmanın ne kadar kolay ve ne kadar zor olduğuna ışık tutmakta ve böylece ülkelerin yatırım ortamının kalitesini belirlemeye çalışmaktadır. Bu endeks ekonomileri, küçük ve orta büyüklükteki yerel işletmelerin uygun iş yapma ortamlarına sahip olma durumlarına göre çeşitli iş yapma kolaylığı kriterleri açısından sıralamaktadır (Doing Business 2015:20-22, 120).

İŞYKE'de, 10 temel kriter ve 41 alt kriter, sınır değere uzaklık puanı ve ekonomilerin İş Yapma Kolaylığı sıralaması yer almaktadır. Bu temel kriter ve alt kritere göre ekonomiler 1'den 189'a doğru sıralanmaktadır. Sıralama bu 10 temel kriter ve alt kriterlerinin her birinin sınıra uzaklık puanının basit bir ortalaması alınarak yapılmaktadır (Doing Business 2017: 164-167). İŞYKE'nin 10 temel kriteri ve kısaltmaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İŞYKE'nin 10 Temel Kriteri ve Kısaltmaları

10 Temel Kriter	Kısaltma
Bir İşe Başlama	BirİşBş
İnşaat Ruhsatı İşlemleri	İnRhİş
Elektrik Bağlatma	EltrBağ
Tapu Sicili	TapSicl
Kredi Erişimi	KrdErş
Azınlık Yatırımcıların Korunması	AzYatKr
Vergilerin Ödenmesi	VrgÖd
Dış Ticaret	DşTic
Sözleşmelerin Uygulanması	SözUyg
İflas Durumların Çözümü	İfDrÇz

3.2. ELECTRE III Yöntemi

ELECTRE III yöntemi, sözde kriter (pseudo-criteria) ve onun iki eşik değerini kullanarak, kriterlerin yapısından veya KV'lerin değerlendirmelerinden kaynaklanan eksik, belirsiz, tutarsız ve kötü belirlenmiş bilgiler ile başa çıkmak için

tasarlanmış çok kriterli bir karar verme yöntemidir (Roy, 1991). İki aşamalı eşik yaklaşımına dayanan sözde kriterlerde alternatifler karşılaştırılırken, farksızlığın ve kesin tercihin olmadığı durumlarda zayıf tercih olarak adlandırılan bir ara bölgenin varlığından bahsedilebilir. Zayıf tercih, farksızlıktan güçlü tercihe ani bir değişimi önlemek için farksızlık ile güçlü tercih arasında karar vermenin belli bir tereddütünü göstermektedir. Sözde kriterlerde performans değerlendirmesinde bir dereceye kadar tutarsızlığa ve belirsizliğe izin verilmektedir (Tam vd., 2003:48-49).

ELECTRE III yönteminde ilk olarak kriterlerin bir $G = \{g_1, g_2, \dots, g_n\}$ kümesi ve bu kriterlere göre değerlendirilen alternatiflerin bir $A = \{a_1, a_2, \dots, a_m\}$ kümesi belirlenir. Her bir a alternatifinin bir g_j kriterine göre performans değeri $g_j(a)$ ifadesi ile gösterilir. Daha sonra her bir kriterin göreceli ağırlıkları ve eşik değerleri tespit edilir. Eşik değerler ve kriter ağırlıkları KV tarafından belirlenen subjektif değerlerdir (Hokkanen ve Salminen, 1997: 27-28).

ELECTRE III yönteminde ikili karşılaştırma, alternatiflerin performans farklarına göre yapılır. Performans farklarının doğru bir şekilde ölçebilmesi için farksızlık ve tercih eşiklerinin belirlenmesi gerekmektedir (Roy, 1991). q_j farksızlık eşiği, KV'nin bir kriterde iki alternatiften birinin diğerine ayırt edilebilir olduğunu düşündüğü en küçük fark olarak tanımlanmaktadır. p_j tercih eşiği, KV'nin bir kriterde iki alternatiften birini diğerine açıkça tercih edebileceğini algıladığı en küçük fark olarak tanımlanmaktadır (Rogers ve Bruen, 1998a).

Bazı alternatifler birbirlerinden oldukça farklı olduğundan KV bu alternatifleri karşılaştıramaz. ELECTRE III yöntemi böyle bir olasılığı göz önünde bulundurarak, iki alternatifin karşılaştırılmaz oluşunu ifade eden karşılaştırılmazlık ilişkisine de izin vermektedir. Bir tereddütü gösteren bu karşılaştırılmazlık ilişkisi aPb ve bPa olması durumlarında meydana gelmekte ve aRb şeklinde gösterilmektedir (Roy, 1991:50-51; Roy vd., 1992:16).

KV tarafından belirlenen v_j veto eşiği ve w_j önem katsayıları, her bir g_j kriterinin önem derecesini göstermektedir. Veto eşiği, bir kriterde iki alternatifin performans değerleri arasındaki farkın çok büyük olmasını engellemek amacıyla modele dahil edilmiş bir sınır değerdir. Bu sınır değer, bir alternatifin diğerinden üstünlüğünü engelleyen, iki alternatifin performans değerleri arasında kabul edilemeyecek kadar büyük olan farkı temsil etmektedir. Bir a alternatifinin bir g_j kriterine göre farksızlık, tercih ve veto eşikleri arasındaki ilişki $v_j > p_j > q_j$ şeklinde ifade edilmektedir (Rogers ve Bruen, 1998a:548-549). Roy (1991: 60-61), her bir kriterin göreceli önemini gösteren w_j önem katsayısını, bir oylama prosedüründe g_j kriterini destekleyen temsilcilerin sayısı (oylama gücü) olarak değerlendirmiştir.

Roy eşik değerlerin doğru bir şekilde tespit edebilmesi için kriterlerin ana kaynaklarının analizini önermiştir. Ayrıca ilk olarak, her bir eşik için, aralığın ortasına karşılık gelen değeri benimsemeyi ve daha sonra eşik değerlerin bu aralıktaki farklı kombinasyonlarını ele alarak bir duyarlılık analizini önermiştir (Roy, 1991:66-70; Roy vd., 1992:16).

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

a. Üstünlük İlişkisinin Kurulması ve Güvenirliğin Ölçülmesi

ELECTRE III yönteminde üstünlük ilişkisi, farksızlık ve tercih eşikleri göz önünde bulundurularak bir bulanık (fuzzy) ikili üstünlük ilişkisine dayanmaktadır. Her bir kriter için alternatiflerin bir ikili üstünlük ilişkisi S ile tanımlanmaktadır. (a, b) alternatif ikilileri için bir aSb üstünlük ilişkisi, “ a , en az b kadar iyidir” veya “ a , b ’den üstündür” iddiasının güvenirliliğini değerlendirmek için kullanılmaktadır (Roy ve Bouyssou, 1986).

a ve b gibi iki alternatif değerlendirildiğinde aSb veya bSa iddialarından birinin kabulü veya reddi diğerinin kabulü veya reddi ile ilgili herhangi bir bilgi vermez. Ayrıca S üstünlük ilişki telafi edici değildir, yani kriterlerden birinin çok kötü bir puanı diğer kriterler üzerinde iyi puanları ile telafi edilemezdir (Roy ve Bouyssou, 1986:201).

Roy (1991), ELECTRE III yönteminde, iki alternatifin bir S üstünlük ilişkisini uyumluluk ve uyumsuzluk adında iki farklı indeks yardımıyla hesaplamıştır. Ayrıca bu S üstünlük ilişkisinin güvenirlilik derecesini tespit etmek için, uyumluluk ve uyumsuzluk indekslerini birleştirerek bir güvenirlilik indeksi elde etmiştir.

Uyumluluk İndeksi: Roy (1991:60) tarafından önerilen uyumluluk indeksi, kriterlerin göreceli ağırlıkları göz önünde bulundurularak bu kriterlerin büyük bir çoğunluğun “ a , en az b kadar iyidir (aSb)” iddiası ile uyumluluğunu incelemektedir. Her bir g_j kriteri için bir kısmi uyumluluk indeksi eşitlik (1) yardımıyla hesaplanır (Buchanan vd., 1999:11).

$$c_j(a, b) = \begin{cases} 1, & g_j(a) + q_j(g_j(a)) \geq g_j(b) \\ 0, & g_j(a) + p_j(g_j(a)) \leq g_j(b) \\ \frac{g_j(a) - g_j(b) + p_j(g_j(a))}{p_j(g_j(a)) - q_j(g_j(a))}, & \text{diğer} \end{cases}$$

(1)

Genel uyumluluğun hesaplanabilmesi için her bir g_j kriterine bir w_j göreceli önem ağırlığı atanmalıdır. Bu durumda eşitlik (1)’den faydalanarak genel uyumluluk indeksi eşitlik (2) yardımıyla hesaplanır (Roy, 1991:60).

$$C(a, b) = \frac{1}{w} \sum_{j=1}^n w_j c_j(a, b), \quad w = \sum_{j=1}^n w_j, \quad 0 \leq C(a, b) \leq 1$$

(2)

Uyumluluk indeksi, 0 ve 1 arasında değişen bulanık bir değerdir ($0 \leq C(a, b) \leq 1$). $C(a, b) = 1$ olması, tüm kriterler içinde a alternatifinin b alternatifinden daha iyi olduğunu veya farksız olduğunu göstermektedir. $C(a, b) = 0$ olması, tüm kriterler içinde a alternatifinin b alternatifinden daha kötü olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle b ’nin a ’ya tercih edileceğini veya kıyaslanamayacağını göstermektedir.

Uyumsuzluk İndeksi: Roy (1991:61) tarafından önerilen uyumsuzluk indeksi, a alternatifinin b alternatifinden üstün olma hipotezine karşı kurulmuştur. Bu indeks “ a , en az b kadar iyidir” iddiası ile uyumlu olmayan azınlık kriterlerini, bir v_j veto eşliğini işleme katarak incelemektedir. Diğer kriterlerdeki

değerlendirmeler dikkate alınmadan, herhangi bir g_j kriteri için a ve b gibi iki alternatifin performans farkları, yani $g_j(b) - g_j(a)$ değeri, v_j veto eşiğinden büyük çıkarsa aSb iddiası reddedilmektedir. aSb iddiasına karşı muhalefetin gücü 0'dan 1'e doğru değişmektedir. Her bir kriter için bir $d_j(a, b)$ uyumsuzluk indeksi aşağıdaki gibi hesaplanır (Buchanan vd., 1999:13).

$$d_j(a, b) = \begin{cases} 0, & g_j(a) + p_j(g_j(a)) \geq g_j(b) \text{ ise,} \\ 1, & g_j(a) + v_j(g_j(a)) \leq g_j(b) \text{ ise} \\ \frac{g_j(b) - g_j(a) - p_j(g_j(a))}{v_j(g_j(a)) - p_j(g_j(a))}, & \text{diğer} \end{cases}$$

(3)

$d_j(a, b) = 0$ olması, b alternatifinin tercih edilmeyeceğini ve $d_j(a, b) = 1$ olması b alternatifinin tercih edileceğini göstermektedir.

Güvenirlilik İndeksi: Güvenirlilik indeksi, aSb iddiasının gücünün bir güvenirlilik derecesini tespit etmek için, uyum ve uyumsuzluk indekslerini birleştirerek bir güvenirlilik matrisi oluşturmaktadır. Güvenirlilik indeksi $[0, 1]$ aralığında değişen bir bulanık reel sayı değeridir (Roy vd., 1992:17-18). Güvenirlilik indeksi aşağıdaki gibi hesaplanır (Buchanan vd., 1999:14).

$$\sigma(a, b) = \begin{cases} C(a, b), & \forall j \text{ için } d_j(a, b) \leq C(a, b) \\ C(a, b) \cdot \prod_{j \in J(a, b)} \frac{1 - d_j(a, b)}{1 - C(a, b)}, & \exists j \text{ için } d_j(a, b) > C(a, b) \end{cases}$$

(4)

Tüm kriterlerde, uyumsuzluk değerinin uyumluluk değerine eşit veya küçük olması, uyumsuz kriterlerin olmadığını ve aSb iddiasının iyi kurulduğunu ifade etmektedir. Bu durumda güvenirlilik değeri uyumluluk değerine eşit olmaktadır; $\sigma(a, b) = C(a, b)$ (Roy, 1991:63).

b. Distilasyon Yöntemiyle Alternatiflerin Sıralanması

ELECTRE III yöntemi, farksız ve karşılaştırılmayan alternatifleri de içerdiğinden tam bir sıralama oluşturamaz. Bu yöntem, tüm alternatiflerin tam sıralanmaması anlamında, bulanık üstünlük ilişkisinden türetilen bir kısmi ön sıralama oluşturmaktadır. ELECTRE III yönteminde sıralama, $\sigma(a, b)$ güvenirlilik matrisinin değerlerinden faydalanılarak, distilasyon süreci adı verilen bir tekniğin kullanılmasıyla iki kısmi ön sıralamadan elde edilmektedir. Üstünlük ilişkisinin iki kısmi ön sıralamasından biri, alternatifleri en iyiden en kötüye doğru sıralayan azalan distilasyon süreciyle, diğeri ise alternatifleri en kötüden en iyiye doğru sıralayan artan distilasyon süreciyle elde edilmektedir. Elde edilen bu iki ön sıralamanın kesişimi ile bir kısmi final sıralaması elde edilmiştir (Roy vd., 1992:18). İki farklı distilasyon süreciyle elde edilen alternatiflerin sıralama algoritması, aşağıdaki prosedürler kullanılarak hesaplanmıştır (Marzouk, 2011:598):

Sıralama Algoritması

1. $\sigma(a, b)$ güvenirlilik matrisinin maksimum değeri belirlenir; $\lambda_0 = \max\{\sigma(a, b)\}$.

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

2. Bir distilasyon matrisini oluşturmak için gerekli olan λ_1 ayırıştırma düzeyi bir $s(\lambda_0)$ ayırıştırma eşliğinden faydalanılarak belirlenir.

3. Ayırıştırma eşliği; $s(\lambda_0) = \alpha + \beta\lambda_0$ ($\alpha = 0.3, \beta = -0.15$ ampirik değerlerdir)

4. Ayırıştırma düzeyi üst sınırı; $\lambda_0 - s(\lambda_0)$

5. λ_1 ayırıştırma düzeyine; $\max_{\sigma(a,b) < \lambda_0 - s(\lambda_0)} \sigma(a, b)$.

6. $T(a, b) = \begin{cases} 1, & \sigma(a, b) > \lambda_1 \text{ ve } \sigma(a, b) - \sigma(b, a) > s(\lambda_0) \\ 0, & \text{aksi halde} \end{cases}$

(5)

T distilasyon matrisindeki durumlar sağlanırsa “ a, b ’den üstündür” denir.

Damıtma (ayıklama) anlamına gelen distilasyon işlemi, λ_0 değerinden 0’a doğru λ_1 ayırıştırma düzeyinin aşamalı olarak azaltılması temeline dayanmaktadır (Tam vd., 2003:53). Azalan ve artan distilasyona göre sıralama işlemi aşağıdaki adımlara göre yapılmaktadır.

Azalan Distilasyon

Azalan distilasyona göre sıralama, en büyük yeterliliğe sahip alternatiften en küçük yeterliliğe sahip alternatife doğru yapılır. Nihai yeterlilik puanı, eşitlik (5) yardımıyla hesaplanan distilasyon matrisinden yararlanarak her bir alternatifin bireysel güçlülük puanlarının toplamından zayıflık puanlarının toplamının çıkarılmasıyla elde edilir. Her bir aSb iddiası için güçlü olan a ’ya +1, zayıf olan b ’ye -1 puanı verilir. λ_1 ayırıştırma düzeyine göre her bir alternatifin güçlülük puanları, distilasyon matrisinin satırlarının toplamı ve zayıflık puanları distilasyon matrisinin sütunlarının toplamı ile elde edilir (Tam vd., 2003:53).

λ_1 ayırıştırma düzeyine göre en büyük yeterliliğe sahip alternatiflerin alt kümesi D_1 ilk distilasyon olarak elde edilir. Eğer D_1 en büyük yeterliliğe sahip bir tek alternatif içeriyorsa o alternatifin bulunduğu satır ve sütun silinerek alternatif birinci sıraya yerleştirilir. Geriye kalan $A - D_1$ kümesinin elemanları ile önceki işlemler tekrar edilir. İlk distilasyonda aynı maksimum yeterlilik değerlerine sahip birden fazla alternatif varsa, bu durumda λ_1 ayırıştırma düzeyi biraz daha azaltılarak, aynı yeterlilik değerlerine sahip alternatiflerin kümesi ile ikinci bir D_2 distilasyonu elde edilir. λ_2 ayırıştırma düzeyine göre elde edilen D_2 distilasyonu, sadece bir alternatif içeriyorsa alternatif distilasyondan çıkarılarak sıraya yerleştirilir. Geriye kalan $D_1 - D_2$ kümesinin elemanlarıyla işlemler tekrarlanır. İkinci distilasyonda, aynı maksimum yeterlilik değerlerine sahip birden fazla alternatif varsa λ_2 biraz daha azaltılarak yeni bir D_3 distilasyonu elde edilir ve böylece D_1 ’de sadece bir alternatif kalana kadar veya ayırıştırma düzeyi sıfır olana kadar süreç devam eder. Böylece, en büyük yeterlikten en küçüğüne doğru sıralanacak başka alternatif kalmayacak şekilde algoritma devam eder. Sonuç olarak azalan distilasyon olarak adlandırılan Z_1 ilk ön sıralaması elde edilir (Tam vd., 2003:53-54).

Artan Distilasyon

Artan distilasyona göre sıralama, en küçük yeterliliğe sahip alternatiften en büyük yeterliliğe sahip alternatife doğru yapılır. Artan distilasyonun, azalan

distilasyondan tek farkı en küçük yeterliliğe sahip alternatifler ilk olarak seçilir. Sürecin diğer tüm işlemleri artan distilasyonla aynıdır. Süreç sonunda artan distilasyon adı verilen ikinci bir Z_2 ön sıralaması elde edilir (Tam vd., 2003:54).

Azalan ve artan distilasyona göre elde edilen Z_1 ve Z_2 iki ön sıralamanın keşitirilmesi ile bir final sıralaması elde edilmektedir (Borajee ve Haji, 2011:71).

1. Eğer her iki distilasyonda aSb ise veya bir distilasyonda aSb ve diğerinde alb ise bu durumda a alternatifi b 'ye tercih edilir (aP^+b).

2. Eğer bir distilasyonda aSb , fakat diğer distilasyonda da bSa ise bu durumda a ve b alternatifleri karşılaştırılmazdır (aRb).

3. Eğer her iki distilasyonda da alb ise bu durumda a ve b alternatifleri farksızdır (alb).

4. Eğer her iki distilasyonda bSa ise veya bir distilasyonda aSb ve diğer distilasyonda alb ise bu durumda a alternatifi b 'ye tercih edilmezdir (aP^-b).

5.

3.3. TOPSIS Yöntemi

Hwang ve Yoon (1981) tarafından ortaya atılmış ÇKKV yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi, pozitif ideal çözüme yakınlığı ve negatif ideal çözümden uzaklığı birleştirerek pozitif ideal çözüme benzerlik ya da görelî yakınlık denen bir indeks tanımlamaktadır. Pozitif ideal çözüme görelî yakınlık ölçüsünü dikkate alarak alternatifleri büyükten küçüğe doğru sıralamaktadır. Yöntem, her niteliğin monoton olarak artan ya da monoton olarak azalan fayda sağladığını varsaymaktadır. ÇKKV yöntemleri arasında kullanılan en yaygın yöntemlerden biri olan TOPSIS yöntemi ile alternatiflerin değerlendirilmesi aşağıdaki ardışık adımlar göz önünde bulundurularak yapılmaktadır (García-Cascales ve Lamata, 2012:125; Eraslan, 2015: 61; Vasegaard vd., 2020:19)

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması: Bir alternatifi bir kritere göre x_{ij} performans değerlendirilmesi ve w_j kriter ağırlıkları belirlendikten sonra karar matrisi oluşturulmaktadır. KV tarafından belirlenen karar matrisinin sütunlarında kriterleri, satırlarında ise alternatifler bulunmaktadır.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix}$$

(6)

Adım 2: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması: Her bir özellikteki alternatifleri karşılaştırmak için, normalleştirme işlemi sütun bazlı yapılmaktadır ve normalleştirilmiş değerler 0 ile 1 arasında değişmektedir. R normalleştirilmiş performans matrisi aşağıdaki gibi elde edilir.

$$r_{ij}(x) = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}}, \quad R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \cdots & r_{1m} \\ r_{21} & r_{22} & \cdots & r_{2m} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ r_{n1} & r_{n2} & \cdots & r_{nm} \end{bmatrix}$$

(7)

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

Adım 3: Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması:

Bu adımda eşitlik (7)'deki R normalleştirilmiş matrisinin her bir sütunundaki elemanları w_j ağırlık vektörü ile çarpılarak v_{ij} ağırlıklandırılmış normalize değerleri hesaplanır.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \cdots & w_m r_{1m} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \cdots & w_m r_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{n1} & w_2 r_{n2} & \cdots & w_m r_{nm} \end{bmatrix}, \quad \sum_{j=1}^m w_j = 1, \quad 0 \leq w_j \leq 1$$

(8)

Adım 4: Pozitif İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi:

Bu adımda, eşitlik (8)'deki V matrisinden A^+ pozitif ve A^- negatif ideal çözümleri adından iki farklı çözüm kümesi üretilmiştir.

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_j^+, \dots, v_m^+\} = \{(\max_j v_{ij}: j \in J), (\min_j v_{ij}: j \in J')\}$$

(9)

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_m^-\} = \{(\min_j v_{ij}: j \in J), (\max_j v_{ij}: j \in J')\}$$

(10)

Adım 5: Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması:

Her bir a_i alternatifinin pozitif ve negatif ideal çözümden sapmaları, Öklidiyen Uzaklık formülü yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$S^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^+)^2}, \quad S^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^-)^2}, \quad i = 1, \dots, n$$

(11)

Eşitlik (11)'daki S_i^+ , i . alternatifinin ideal çözümden uzaklığını, eşitlik (12)'deki S_i^- , i . alternatifinin negatif ideal çözümden uzaklığını göstermektedir.

Adım 6: İdeal Çözüme Alternatiflerin Göreli Yakınlığının

Hesaplanması: Her bir a_i alternatifinin pozitif ideal çözüme göreli yakınlığı (eşitlik (12)'den faydalanılarak hesaplanmaktadır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}, \quad 0 \leq C_i^+ \leq 1, \quad i = 1, \dots, n$$

(12)

Eşitlik (13)'de hesaplanan oran, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. En büyük C_i^+ değerine sahip alternatif birinci sırada yer almaktadır. Diğer alternatifler de C_i^+ değerlerinin büyüklüğüne göre büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadırlar.

4. Bulgular

Bu çalışmada, çok kriterli bir yapıya sahip olan İŞYKE verilerine göre ekonomileri sıralamak için ÇKKV yöntemlerinden ELECTRE III ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak, ülke ekonomileri iş yapma kolaylığına göre en iyiden en kötüye doğru sıralanmıştır. Bu yöntemler için İŞYKE'nin 2015 verilerini göz önünde bulundurarak 10 temel kritere göre 189 ülke ekonomisi, MATLAB (MATrix LABoratory) 2017 programlama dilinde kod yazılarak sıralanmıştır.

4.1. ELECTRE III İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre Sıralanması

ELECTRE III yönteminde, kriterlerin farksızlık, tercih ve veto eşikleri ile kriterlerin göreceli ağırlıkları KV tarafından belirlenen keyfi değerlerdir. Bu çalışmada eşik değerler, İŞYKE'nin 2015 verilerinin her bir kriterine göre alternatif performansları arasındaki farklar incelenerek q_j farksızlık, p_j tercih ve v_j veto eşik değerleri makul bir minimum ve maksimum değer arasına yerleştirilmiştir. Her bir kriterdeki alternatifler arasındaki en küçük farklar farksızlık eşiği, orta değerler tercih eşiği ve en büyük farklar veto eşiği olarak alınmıştır. Eşik değerler, her bir kriterdeki alternatif performansları büyükten küçüğe doğru sıralandıktan sonra elde edilmiştir. Bu durumda, eşik değer aralıkları $q_j = [0, 5]$, $p_j = [43, 65]$ ve $v_j = [71, 100]$ şeklinde elde edilmiştir. Bu aralıkların ortasına karşılık gelen $q_j = 2.5$, $p_j = 54$ ve $v_j = 85.5$ değerleri başlangıç eşik değerleri olarak alınmıştır. Ayrıca eşik değer aralıkların farklı kombinasyonları (keyfi alt kümeleri) oluşturarak çok sayıda farklı senaryo incelenmiş ve elde edilen sıralamaların Hata Kareleri Ortalaması (HKO) hesaplanarak gerçek verilere yakınlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Farklı eşik değerler ile yapılan duyarlılık analizinin tüm sonuçları bu çalışmada verilmemiştir. İŞYKE her bir kriteri eşit ağırlıklandığı için verilere uygunluk açısından bu çalışmada da her bir kriter eşit ağırlıklandırılmıştır.

Başlangıç Parametreleri İle Elde Edilen Sıralama

İlk olarak, başlangıç eşik değerler göz önünde bulundurularak ilk sıralama elde edilmiştir. Tüm kriterler için eşit olarak alınan bu eşik değerler $q_j = 2.5$, $p_j = 54$ ve $v_j = 85.5$ şeklinde hesaplanmıştır.

İlk eşik değerlere göre yöntemin elde ettiği sıralamada 189 ülkeden 80 ülke sıralaması gerçek veriler ile aynı sırada çıkmıştır. Gerçek veriler ile yöntem arasındaki mutlak sıralama farkı 67 ülkede 1; 22 ülkede 2; 14 ülkede 3; 3 ülkede 4; 2 ülkede 5 ve 1 ülkede 6 çıkmıştır. Tablo 2'de İŞYKE'ne göre elde edilmiş en iyi ilk 10 ülke ve Türkiye, ELECTRE III yöntemi ile elde edilmiş sonuçlar ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 2. Başlangıç Değerlere Göre ELECTRE III ve İŞYKE'nin Karşılaştırılması

Ülkelerin Sınıra uzaklık Puanına Göre En İyiden En Kötüye Doğru Sıralaması					HKO: 415
DFT* Skor	Ülkeler	İŞYKE Sıralaması	ELECTRE III Sıralaması	Mutlak Fark	Hata Kareleri
86.70	Yeni Zelanda	1	1	0	0
85.08	Singapur	2	2	0	0
84.69	Danimarka	3	3	0	0
83.69	Kore, Temsilci	4	4	0	0
82.97	Hong Kong, Çin	5	5	0	0
82.80	Norveç	6	6	0	0
82.55	Birleşik Krallık	7	7	0	0
81.96	ABD	8	8	0	0

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

81.11	İsveç	9	9	0	0
80.87	Tayvan, Çin	10	11	1	1
69.96	Türkiye	53	54	1	1

(DFT*: Ülkelerin İŞYKE’de sınıra uzaklık puanı)

HKO bulunarak yöntem ile İŞYKE sıralamaları arasındaki ilişkinin derecesine bakılmaktadır. Bu durumda başlangıç eşik değerleri ile yapılan sıralamada HKO= 415 olarak elde edilmiştir. Yöntem ile elde edilen sıralamadaki en iyi ilk 9 ülke sıralamasının, İŞYKE ile aynı sırada çıkması model parametrelerin iyi kurulduğu anlamına gelebilir. Bu sonucun doğruluğunu ve güvenilirliğini test etmek için, eşik değerlerin farklı kombinasyonları (keyfi alt kümeleri) denenerek bir duyarlılık analizi yapılmıştır.

Duyarlılık analizi, sıralamanın eşik değerlerdeki değişikliklerden nasıl etkilendiğini belirlemek ve başlangıç eşik değerlerinin iyi kurulup kurulmadığını test etmek amacıyla yapılmıştır. Eşik değerlerin duyarlılık analizi, $q_j = [0, 5]$, $p_j = [43, 65]$ ve $v_j = [71, 100]$ aralığındaki tam sayı değerleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. İşlem karışıklığını engellemek ve karşılaştırmayı kolaylaştırmak için çalışmada sadece her bir eşik değer için HKO en düşük olan senaryolar verilmiştir. İlk senaryoda (S1), $q_j = [0, 5]$, aralığında yer alan q_j farksızlık eşiğinin duyarlılığı incelenirken, $p_j = 54$ ve $v_j = 85.5$ eşik değerleri sabit tutulmuştur. q_j farksızlık eşiği 5’den 1’e doğru azaldıkça HKO’da azalmaktadır. Aralıktaki dört alt senaryoya göre en yüksek HKO=962 iken, en düşük HKO, $q_j = 1$ için 299 olarak elde edilmiştir. Bu durum, q_j ’nun optimal çözümde etkili olduğu anlamına gelmektedir. İkinci senaryoda (S2), $p_j = [43, 65]$ aralığında yer alan p_j tercih eşiğinin duyarlılığı incelenirken, $q_j = 2.5$ ve $v_j = 85.5$ eşik değerleri sabit tutulmuştur. Aralıktaki on alt senaryoya göre ülke sıralamalarının p_j eşik değerine duyarlı olduğu gözlemlenmiştir. Artan ve azalan p_j eşik değerlerine göre HKO değişkenlik göstermiştir. En yüksek HKO=1121, $p_j = 44$ değerinde elde edilirken en düşük HKO, $p_j = 52$ ’de HKO= 432 olarak elde edilmiştir. Üçüncü senaryoda (S3), $v_j = [71, 100]$ aralığında yer alan v_j veto eşiğinin duyarlılığı incelenirken, $q_j = 2.5$ ve $p_j = 54$ eşik değerleri sabit tutulmuştur. Elde edilen sekiz farklı senaryoya göre en yüksek HKO=615, $v_j = 73$ değerinde elde edilirken en düşük HKO, $v_j = 84$ ’de HKO=415 olarak elde edilmiştir.

Duyarlılık analizi ile optimal çözümdeki değişiklikler yeniden analiz edilebilir. Bundan sonraki duyarlılık analizinde ilk olarak gerçek verilere en yakın sıralamayı sağlayan $q_j = 1$ ve $p_j = 52$ eşik değerleri sabit tutularak bu değerler ile birlikte veto eşiğinin sıralama üzerindeki etkisi ve daha sonra gerçek verilere en yakın sıralamayı sağlayan $q_j = 1$ ve $v_j = 84$ eşik değerleri sabit tutularak bu değerler ile birlikte tercih eşiğinin sıralama üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu durumda dördüncü senaryo (S4), $v_j = [71, 100]$ aralığında değişen veto eşiğinin alt senaryolardan oluşmaktadır. Yapılan duyarlılık analizi sonucunda en düşük HKO,

$v_j = 81$ 'de HKO=324 olarak elde edilmiştir. Farklı veto eşik değerleriyle elde edilen sonuçlara göre sıralamalarda çok ciddi bir değişiklik olmamıştır. Değişen sıralamalardaki mutlak sıralama farkı ise genellikle 1 olarak çıkmıştır. Son olarak beşinci senaryo (S5), $p_j = [43, 65]$ aralığında değişen tercih eşığının alt senaryolardan oluşmaktadır. Yapılan duyarlılık analizi sonucunda en düşük HKO, $p_j = 58$ 'de HKO=243 olarak çıkmıştır. Farklı veto eşik değerleriyle elde edilen sonuçlara göre sıralamalarda çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Ülkelerin gerçek verilerdeki sıralaması ile yöntemin farklı senaryolarla elde ettiği sıralaması arasındaki mutlak sıralama farkları ve elde edilen HKO Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Gerçek Veriler İle Yöntem Arasındaki Sıralama Farkı ve HKO

İŞYKE-Yöntem Sıralama Farkı	Mutlak	Başlan	S1	S2	S3	S4	S5
		gıç	HKO=	HKO=	HKO=	HKO=	HKO=
		415	299	432	415	252	208
0		83	100	78	85	89	109
1		65	63	70	63	69	56
2		27	20	29	27	22	17
3		9	3	8	9	7	4
4		3	3	4	3	2	3
5		2	0	0	2	0	0

Tablo 3'e göre yöntemin başlangıç parametreler ile elde ettiği sıralamada 83 ülke İŞYKE sıralaması ile aynı sırada yer alırken, senaryolardan S1'de 100, S2'de 78, S3'de 85, S4'de 89 ve S5'de 109 ülke İŞYKE sıralaması ile aynı sırada yer almıştır (mutlak(İŞYKE sırası-Yöntem sırası)=0). Benzer şekilde, yöntemin başlangıç parametreler ile elde ettiği sıralamada 65 ülke İŞYKE sıralamasına göre bir üst sırada veya bir alt sırada sıralanmıştır. Senaryolardan S1'de 63, S2'de 70, S3'de 63, S4'de 69 ve S5'de 56 ülke İŞYKE sıralamasına göre bir üst sırada veya bir alt sırada sıralanmıştır (mutlak(İŞYKE sırası-Yöntem sırası)=1). Diğerleri de benzer şekilde yorumlanabilir.

Duyarlılık analizi kullanılarak elde edilen sonuçlardan, genel olarak 189 ülkenin sıralaması göz önünde bulundurulduğunda, ülke sıralamasının verilen eşik değerlere duyarlı (özellikle q_j , p_j ve v_j 'ye göre daha duyarlı) olduğu, ancak çoğu durumda alternatiflerin yerlerini koruduğu sonucuna varılmıştır. Tüm senaryolar göz önünde bulundurulduğunda, 26 ülkenin gerçek veriler ile aynı sırada yer aldığı, diğer ülkelerin çoğunun ise bir alt sırada veya bir üst sırada salındığı gözlemlenmiştir. İŞYKE'nin en iyi ilk 3 ülkesi olan Yeni Zelanda, Singapur ve Danimarka, en kötü son dört ülkesi olan Güney Sudan, Kongo, Libya ve Eritre tüm senaryolarda aynı sırada kalmıştır. Bu durum, bu ülkelerin kullanılan eşik değerlere hiç duyarlı olmadığını göstermektedir.

Başlangıç eşik değerleri ile elde edilen ilk sıralamanın kararlılığını ortaya çıkarmak için, yöntemin başlangıç çözüm sonuçları ile beş senaryonun sonuçları karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda, 36 ülke sıralaması tüm

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

senaryolarda başlangıç çözüm sonuçları ile aynı sırada çıkmıştır. 32 ülkede ise sadece bir senaryoda değişiklik görülmüş ve diğer senaryolarda aynı sırada kalmıştır. Ayrıca sıralamadaki en yüksek sapmaların Barbados ülkesinin sıralamasında ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu ülke için S1’de sapma 6, S2 ve S5’de 4, S3’de sıfır ve S4’de 2 olarak çıkmıştır. Bunun sebebi, bu ülkenin kriter değerlerinden 4 tanesinin ortalamasının üstünde, 6 tanesinin ise ortalamasının altında olması gösterilebilir. Eşik değerler, her ne kadar sıralamalarda farklılıklar oluştursalar da, tam bir değişikliğe neden olmaması, değişen sıralamalardaki sapmaların az olması, bu eşik değerlerin iyi kurulduğu ve ilk sıralamanın sağlıklı olduğu anlamına gelebilir. Özellikle veto eşiği iyi kurulmuştur denilebilir. Yöntemin başlangıç parametreleri ile elde edilen sıralaması ile yöntemin beş farklı senaryosu ile elde edilen sıralaması arasındaki mutlak sıralama farkları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Başlangıç Çözüm ile Senaryolar Arasındaki Sıralama Farkı

Başlangıç-Senaryo Mutlak Sıralama Farkı	S1	S2	S3	S4	S5
0	87	86	187	67	94
1	64	76	2	76	54
2	27	16	0	30	32
3	8	8	0	8	8
4	1	2	0	8	0
5	1	0	0	0	0
6	0	1	0	0	1
7	1	0	0	0	0

Tablo 4’e göre, senaryolardan S1’de 87, S2’de 86, S3’de 187, S4’de 67 ve S5’de 94 ülke başlangıç çözüm ile aynı sırada yer almıştır. S3’de (veto eşiğinin duyarlılık analizi) sadece 2 ülke başlangıç çözüm ile farklı sırada yer almış ve bu ülkeler sadece birer basamak salınmıştır.

4.2. TOPSIS ile Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre Sıralanması

TOPSIS yöntemi, İŞYKE’nin verilerini kullanarak 189 ülke ekonomisini iş yapma kolaylığı göre en iyiden en kötüye doğru sıralamıştır. TOPSIS yöntemi ELECTRE III yöntemiyle aynı karar matrisini kullanmıştır. Fakat ELECTRE III yönteminden farklı olarak, karar matrisi normalleştirilmiştir. Bu yöntemde tek subjektif girdiler ağırlıklardır ve her bir kriter için eşit alınmıştır. Normalleştirilmiş matrisin her bir sütunundaki elemanlar $w_j = 0.1$ ağırlığı ile çarpılarak, ağırlıklandırılmış normalize matrisi elde edilmiştir. Bu matrise göre Pozitif İdeal vektörü $A^+ = \{0.009, 0.01, 0.011, 0.011, 0.014, 0.011, 0.01, 0.01, 0.011, 0.014\}$, Negatif İdeal vektörü $A^- = \{0.002, 0, 0.001, 0, 0, 0.002, 0.001, 0, 0.001, 0\}$ şeklinde elde edilmiştir. Bu ideal vektörlerden faydalanarak her bir ülkenin pozitif ve negatif ideal çözümden sapmaları hesaplanmış ve negatif idealden sapmanın toplam sapmaya oranı ile her bir ülkenin pozitif ideal çözüme görelî yakınlığı elde edilmiştir. Ülkelerin iş yapma ortamlarına göre sıralanması, pozitif ideal çözüme görelî yakınlığı en fazla olandan en az olana doğru yapılmıştır. Pozitif ideal çözüme görelî yakınlığı en fazla olan ülke Yeni Zelanda ($C_i^+ = 0.874101$) iken, en az olan ülke ise Eritre’dir ($C_i^+ = 0.25934$).

TOPSIS yöntemiyle elde edilen sonuçlara göre 16 ülke sıralaması gerçek veriler ile aynı sırada çıkmıştır. Gerçek veriler ile yöntem arasındaki mutlak sıralama farkı 23 ülkede 1; 14 ülkede 2; 18 ülkede 3; 16 ülkede 4; 22 ülkede 5; 12 ülkede 6; 11 ülkede 7; 7 ülkede 8; 9 ülkede 9; 6 ülkede 10; 4 ülkede 11; 5 ülkede 12; 4 ülkede 13; 2 ülkede 14; 5 ülkede 15; 4 ülkede 16; 1 ülkede 17; 2 ülkede 18; 2 ülkede 20 ve 1'er ülkede 21, 22, 23, 24, 28, 29 olarak çıkmıştır.

TOPSIS yöntemi ile elde edilen sıralama ELECTRE III yöntemi ile karşılaştırıldığında, ELECTRE III yöntemi İŞYKE sıralamasına daha yakın sonuçlar elde etmiştir. İş Yapma Kolaylığı sıralamasında ilk sırada olan Yeni Zelanda her iki yöntemde de en iyi senaryo olarak ilk sırada yer almıştır. Ayrıca yöntem ile İŞYKE sıralaması arasındaki HKO en fazla TOPSIS yönteminde ortaya çıkmıştır. Bu durumda TOPSIS yönteminde HKO=13608 çıkarken, ELECTRE III yönteminin başlangıç eşik değerleri ile elde ettiği sıralamada HKO=415, yapılan duyarlılık analizi sonucunda en düşük hata kareler ortalamasını veren Senaryo 5'de ise HKO=243 olarak çıkmıştır. Elde edilen sonuçlara göre TOPSIS yöntemi toplam 16 ülkeyi, ELECTRE III yöntemi HKO=415 değerine göre 80 ülkeyi, HKO=243 değerine göre ise toplam 95 ülkeyi İŞYKE sıralaması ile aynı sırada bulmuştur. Yöntem ile İŞYKE arasındaki en büyük sıralama farkı TOPSIS yönteminde 29 (Bhutan), ELECTRE III yönteminde HKO=352 olan sıralamada 6 (Kribati), HKO=243 olan sıralamasında ise fark 4 (Sejšeller ve Tongo) çıkmıştır.

TOPSIS yönteminin telafi edici olması, gerçek kriterler kullanması ve tam bir sıralama sağlaması, ELECTRE III yönteminin eşik değerler yardımıyla sözde kriterler kullanması, telafi edici olmaması ve karşılaştırılmazlığı işleme kattığı için kısmi bir sıralama sağlaması gibi özellikler her iki yöntem arasındaki sıralama farklarının bazı alternatiflerde yüksek çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin ABD, ELECTRE III yönteminde 8. sırada yer alırken TOPSIS yönteminde 2. sırada yer alır. Bir çok ülkeye göre ABD'nin kredi erişimi, dış ticaret ve iflas durumu kriterlerinin sırasıyla 95, 92.01 ve 91.22 gibi büyük değerler alması, TOPSIS yönteminde, küçük bir farkın tercihe yol açması, kriterlerin küçük değerlerinin bu büyük değerler tarafından telafi edilmesi ABD'yi üst sıralara taşımış, ELECTRE III yönteminde ise eşik değerler yardımıyla kurulan üstünlük yaklaşımından dolayı ABD 8. sırada sıralanmıştır. Yine benzer bir örnek verilecek olursa, karşılaştırılmazlığı işleme katarak zorunlu karşılaştırmalardan kaçınan ELECTRE III yönteminde, Butan ve Kırgızistan 70. sırada sıralanırken, TOPSIS yönteminde Butan 98. sırada, Kırgızistan 69. sırada sıralanmıştır. Basit bir ortalamaya göre sıralama yapan İŞYKE'de ise Butan 69. sırada, Kırgızistan 68. sırada sıralanmıştır. Kriter ortalamaları birbirine yakın olan bu ülkelerden Butan'nın "iflas durumlarının çözümü" kriterinin 0 değer alması bu farklara sebep olabileceği düşünülmüştür. ELECTRE III yönteminde, bu ülkelerin üstünlüğünü destekleyecek yeterli çoğunluk sağlanamadığından karşılaştırılmaz olarak bulunmuş ve aynı sırada sıralanmıştır. Ayrıca, Butan'nın "iflas durumlarının çözümü" kriterinin 0 değer alması (bilgi eksikliğinden dolayı 0 değerini almıştır), bir çok ülke tarafından veto eşiğiyle (85.5 değeri ile) bu ülkenin üstünlüğünün zayıflatılmasına neden olmuştur. TOPSIS yöntemi telafi edici olduğu için bir kriterin 0 değer alması puanın aşağı çekilmesine

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

sebepl olmuş ve Butan'ı alt sıralarda sıralamıştır. İŞYKE ortalamaya göre sıralama yaptığı için arka arkaya sıralamıştır.

Hobbs ve Horn (1997), farklı ÇKKV yöntemlerinin birbirini tamamlayan güçlü yönleri olduğunu ve bu nedenle en iyi yaklaşımın genellikle birbirini tamamlayan iki yöntemin bir kombinasyonu olduğunu belirtmiştir. Örneğin ELECTRE III'ün başlangıç parametreleri ve ilk 4 senaryosundan elde edilen sıralamalarında Finlandiya ve Tayvan her ikisi de 11. sırada, Senaryo 5'de ise Finlandiya 11. sırada, Tayvan 10. sırada sıralanmıştır. Bu iki ülkeden hangisinin 11. sırada olduğuna dair hiçbir bilginin olmamasından dolayı, TOPSIS yöntemiyle karşılaştırılarak nihai bir sonuca varılabileceği düşünülmüştür. TOPSIS yönteminde Finlandiya 11. sırada, Tayvan 14. sırada sıralandığı için ELECTRE III yönteminde de Finlandiya 11. sıraya, Tayvan'da senaryo 5'den dolayı 10. sıraya yerleştirilebilir. Benzer şekilde diğer ülkelerde değerlendirilebilir. Tablo 5'de İŞYKE'ne göre elde edilmiş en iyi 10 ülke ve Türkiye, ELECTRE III ve TOPSIS yöntemlerinin sıralama sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Bu sonuçlara göre Yeni Zelanda, her iki yöntemde de en iyi senaryo olarak ilk sırada yer almıştır.

Tablo 5. ELECTRE III, TOPSIS ve İŞYKE'nin Karşılaştırılması

Ülkelerin Sınıra uzaklık Puanına Göre En İyiden En Kötüye Doğru Sıralaması		İŞYKE	ELECTRE III Başlangıç Çözüm Sıralaması	ELECTRE III S5 Sıralaması	TOPSIS Sıralaması
DFT* Skor	Ülkeler	Sıra	Sıra (HKO:415)	Sıra (HKO:243)	Sıra (HKO:13608)
86.70	Yeni Zelanda	1	1	1	1
85.08	Singapur	2	2	2	3
84.69	Danimarka	3	3	3	4
83.69	Kore, Temsilci	4	4	4	6
82.97	Hong Kong, Çin	5	5	6*	7
82.80	Norveç	6	6	6*	10
82.55	Birleşik Krallık	7	7	7	5
81.96	ABD	8	8	8	2
81.11	İsveç	9	9	10*	16
80.87	Tayvan, Çin	10	11	10*	14
69.96	Türkiye	53	54	54	57

(DFT*: Ülkelerin İŞYKE'de sınırı uzaklık puanı), (*Aynı sırada sıralanacak alternatiflerin kod yazımı bir alt sıraya atanacak şekilde yazılmıştır. Örneğin HKO=243 olan sıralamada Hong Kong ve Norveç 5'de değil de 6'da sıralanmıştır. Bunun tek nedeni diğer yöntemlerle karşılaştırırken sıra kaybını azaltmaktır.)

4. Sonuç

Bir ülkenin iş yapma kolaylığının değerlendirilmesi, çok fazla kriteri dikkate alması gerektiğinden bir ÇKKV yöntemi problemi olarak görülmüştür. Bu çalışmada, literatürde en çok kullanılan ELECTRE III ve TOPSIS yöntemleri, ülkelerin iş yapma kolaylığına göre değerlendirilmesi problemi için uygun birer karar verme modeli olarak seçilmiştir. Bu yöntemlerin seçilmesindeki amaç, telafi edici olmayan ve telafi edici olan iki yöntemi beraber kullanarak ülkeleri iş yapma kolaylığına göre farklı bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Ayrıca, bu yöntemlerin literatürde çok fazla kullanım alanları olmasına rağmen, ülkelerin iş yapma ortamlarını değerlendirme probleminde ilk kez kullanılmıştır. Bu yöntemler, İŞYKE’de yer alan 10 kriteri göz önünde bulundurarak, 189 ülkeyi en iyi iş yapma ortamına göre değerlendirmişlerdir.

ELECTRE III yönteminin başlangıç eşik değerleri ile elde edilen ilk sıralamasında, yöntem ile İŞYKE sıralaması arasında % 42 oranında benzerlik çıkmıştır. Başlangıç eşik değerleri ile elde edilen sonuçların sağlamlığını test etmek için duyarlılık analizi yapılmıştır. Her bir eşik değer (farksızlık, tercih ve veto eşığı) farklı kombinasyonları ile yapılan duyarlılık analizi sonucunda toplam beş farklı senaryoya göre beş farklı iş yapma kolaylığı sıralaması elde edilmiştir. Duyarlılık analizinin sonuçlarına göre, sıralamanın özellikle farksızlık ve tercih eşik değerlerindeki değişimlere karşı duyarlı olduğu, veto eşığına ise o kadar duyarlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, ülke sıralamalarının çoğunun sıralamadaki yerlerini koruduğu ve diğerlerinde ise sıralama farkının az olduğu gözlemlenmiştir. İŞYKE’nin en iyi ilk 3 ülkesi (Yeni Zelanda, Singapur ve Danimarka) ve en kötü son 4 ülkesi (Güney Sudan, Kongo, Libya ve Eritre) tüm senaryolarda aynı sırada kalmıştır. Bu durum, bu ülkelerin kullanılan eşik değerlere duyarlı olmadığını göstermiştir. ELECTRE III yöntemin başlangıç eşik değerleri ile elde ettiği çözüm sonuçları, beş senaryonun sonuçları ile karşılaştırıldığında, eşik değerlerdeki değişimin sıralamalarda tam bir değişikliğe sebep olmadığı için, yani değişen sıralamalardaki sapmaların az olması, yapılan ilk sıralamanın sağlıklı olduğunu, yöntemin başlangıç eşik değerlerinin (özellikle veto eşığının) iyi kurulduğunu göstermektedir. Başlangıç çözüm sonuçları ve beş farklı senaryonun sonuçları karşılaştırıldığında 36 ülke sıralaması tüm senaryolarda başlangıç çözüm sonuçları ile aynı sırada çıkmış, 32 ülkede ise sadece bir senaryoda değişiklik görülmüş ve diğer senaryolarda aynı sırada kalmıştır. Bu sonuçlara göre ülkelerin %40’ı için kararlı bir sıralama elde edildiği söylenebilir.

Birden fazla yöntemin kullanılması sıralamanın güvenilirliğini artıracığından, ELECTRE III yöntemi, literatürde ÇKKV yöntemleri arasında en yaygın olarak kullanılan TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda, yöntemler en iyi ilk ülkeyi ve en kötü son dört ülkeyi belirlemede başarılı olmuşlardır. Bu sonuçlara göre, Yeni Zelanda en iyi iş yapma ortamına sahip ülke, Güney Sudan, Kongo, Libya ve Eritre ise en kötü iş yapma ortamına sahip son dört ülke olarak bulunmuştur. Ayrıca TOPSIS, ELECTRE III yönteminin başlangıç parametreleri ile elde edilen sıralamasıyla karşılaştırıldığında, her iki yöntemin 17 ülkeyi aynı sırada sıraladığı tespit edilmiştir. Yöntemlerin elde

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

ettiği sonuçlar İŞYKE sıralamasıyla karşılaştırıldığında ise ELECTRE III yönteminin, TOPSIS yöntemine göre İŞYKE'ne daha yakın sonuçlar elde ettiği gözlemlenmiştir. Türkiye'nin iş yapma ortamı değerlendirildiğinde ise, ELECTRE III yönteminin tüm senaryolarda 54. sırada, TOPSIS yönteminde ise 57. sırada sıralandığı gözlemlenmiştir. Türkiye'nin iş yapma kriterleri incelendiğinde, en çok kredi almada ve iflas durumlarının çözümünde zorlandığı görülmüştür. Türkiye'nin iş yapma ortamlarını iyileştirmesi için ilk olarak bu iki kriterde düzenleme yapması gerektiği düşünülmüştür.

Telafi edici olan TOPSIS'e nazaran ELECTRE III yöntemi veto eşiği yardımıyla bazı kriterlerdeki kötü puanların diğer kriterlerdeki iyi puanlarla telafi edilmesini azaltmış, her kriterin kendi başına bir değerlendirme yapmasını sağlamıştır. Böylece, ELECTRE III yönteminin bir kriterin istenmeyen bir durumunu engellediği ve uygulamada daha gerçekçi sonuçlar elde ettiği söylenebilir. ELECTRE III yöntemiyle elde edilen sıralamalarda birçok alternatif farksız veya karşılaştırılmaz olarak bulunmuş ve bu da kısmi bir sıralamaya yol açmıştır. Ayrıca TOPSIS yöntemi de gerçek kriterler kullandığı için alternatifler arasındaki en ufak bir fark kesin tercihe yol açmıştır. Bu durumlar, kısmi sıralama yapan ELECTRE III ve tam sıralama yapan TOPSIS yöntemlerinin karşılaştırmasını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak, her iki yöntemin ayırt edici özellikleri, elde ettikleri sıralamalarının farklı çıkmasına sebep olmuş ve bu özellikler her iki yöntemin belirli alanlarda avantajlı olabileceği sonucuna varılmıştır. Yöntemler en iyi ve en kötü alternatifleri belirlemede birbirlerine destek sağlamışlardır. Ayrıca, ELECTRE III yönteminin aynı sırada sıraladığı alternatiflerin hangisinin en iyi olduğuna dair bir bilgi olmadığında, TOPSIS yönteminden faydalanılabileceği düşünülmüştür (Finlandiya ve Tayvan örneği).

Sonuç olarak, bu çalışmada kullanılan yöntemlerin uygulanabilirliğini göstererek, İŞYKE'ne alternatif birer yöntem olabileceği, yöntemlerin iş yapma ortamı ile ilgili ülkelerin hükümetlerine yol gösterebileceği, hükümetlerin bu bilgiler ışığında yapacağı iş yapma ortamıyla ilgili düzenlemelerin dünyadaki diğer ülkeler ile daha iyi rekabet edebilecekleri ve o ülkeye yatırım yapacak iş adamlarının karar vermesini kolaylaştırabileceği söylenebilir.

Gelecek çalışmalar için, İŞYKE verilerine farklı sıralama yöntemleri (EDAS, CODAS, VIKOR vb.) ve farklı kriter ağırlığı belirleme yöntemleri (CRITIC, Entropi, AHP vb.) uygulanarak karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, İ. ve Erdal, H. (2019). Solving an ammunition distribution network design problem using multi-objective mathematical modeling, combined AHP-TOPSIS, and GIS. *Computers & Industrial Engineering*, 129, 512-528.
- Albahria, A.S., Hamid, R. A., Albahri, O. S. ve Zaidan, A. A. (2021). Detection-based prioritisation: Framework of multi-laboratory characteristics for asymptomatic COVID-19 carriers based on integrated Entropy-TOPSIS methods. *Artificial Intelligence in Medicine* 111, 101983.

- Alp, S. ve Engin, T. (2011). Trafik kazalarının nedenleri ve sonuçları arasındaki ilişkinin TOPSIS ve AHP yöntemleri kullanılarak analizi ve değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10 (19), 65-87.
- Barros, C. P. ve Wanke, P. (2015). An analysis of African airlines efficiency with two-stage TOPSIS and neural networks. *Journal of Air Transport Management*, 44-45, 90-102.
- Bayyurt, N. (2013). Ownership Effect on Bank's Performance: Multi Criteria Decision Making Approaches on Foreign and Domestic Turkish Banks, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 99, 919 – 928.
- Bilbao-Terol, A., Arenas-Parra, M., Cañal-Fernández, V. ve Antomil-Ibias, J. (2014). Using TOPSIS for assessing the sustainability of government bond funds. *Omega*, 49, 1-17.
- Boer, L. B., Wegen, L. ve Telgen, J. (1998). Outranking methods in support of supplier selection. *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 4(2-3), 109-118.
- Borajee, M. ve Haji, Y. S. (2011). Using the AHP-ELECTREIII integrated method in a competitive profile matrix. *2011 International Conference on Financial Management and Economics IPEDR*, 11, Singapore.
- Buchanan, J., Sheppard, P. ve Lamsade, D. V. (1999). Project ranking using ELECTRE III. *Department of Management Systems*, 24 January 1999.
- Cavallaro, F. (2010). A comparative assessment of thin-film photovoltaic production processes using the ELECTRE III method. *Energy Policy*, 38, 463-474.
- Chavira, D.A.G., Lopez, J.C.L., Noriega, J.J.S., Valenzuela, O.A. ve Carrillo, P.A.A. (2017). A credit ranking model for a parafinancial company based on the ELECTRE-III method and a multiobjective evolutionary algorithm. *Applied Soft Computing*, 60, 190-201.
- Chen, Z.-S., Zhang, X., Rodríguez, R. M., Pedrycz, W. ve Martínez, L. (2021). Expertise-based bid evaluation for construction-contractor selection with generalized comparative linguistic ELECTRE III. *Automation in Construction*, 125, 103578.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS çok kriterli karar verme sistemi: Türkiye'deki kamu bankaları üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Díaz, H. ve Soares, C. G. (2021). A Multi-Criteria Approach to Evaluate Floating Offshore Wind Farms Siting in the Canary Islands (Spain). *Energies*, 14(4), 865, 1-18.
- Doing Business (2017). *A World Bank Group Flagship Report*. Equal Opportunity for All, 14. edition.
- Doing Business (2015). *A World Bank Group Flagship Report*. Going Beyond Efficiency, 12.edition.
- Dortaj, A., Maghsoudy, S., Ardejani, F. D. ve Eskandari, Z. (2020). Locating suitable sites for construction of subsurface dams in semiarid region of Iran: using

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

- modified ELECTRE III. *Sustainable Water Resources Management*, 6:7, <https://doi.org/10.1007/s40899-020-00362-2>.
- Ebrahimi, J., Moradi, H. R. ve Chezgi, J. (2021). Prioritizing suitable locations for underground dam construction in south east of Bushehr Province. *Research Square*, 1, 1-26.
- Eraslan, S. (2015). A decision making method via TOPSIS on soft sets. *ISSN: 1304-7981, Journal of New Results in Science*, 4(8), 57-71.
- Eray, E. (2015). *İnşaat Sektöründe Tedarikçi Seçiminde Kullanılan Çok Amaçlı Karar Destek Yöntemlerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Figureira, J. R., Mousseau, V. ve Roy, B. (2003). *ELECTRE Methods. Chapter 1*. Erişim adresi <https://pdfs.semanticscholar.org/b4ac/6cfbd4878f652079900ed2b6dea4565cda5c.pdf>.
- García-Cascales, M.S. ve Lamata, M.T. (2012). On rank reversal and TOPSIS method. *Mathematical and Computer Modelling*, 56, 123–132.
- Giannoulis, C. ve Ishizaka, A. (2010). A Web-based decision support system with ELECTRE III for a personalised ranking of British universities. *Decision Support Systems*, 48(3), 488–497.
- Gül, Ş. ve Fırat, M. (2021). TOPSIS ve MAUT Yöntemleri ile İçmesuyu Dağıtım Sistemlerinde Rehabilitasyon Önceliğinin Belirlenmesi. *Fırat Üniversitesi Müh. Bil. Dergisi*, 33(1), 27-38, 2021.
- Hobbs, B.F. ve Horn, G.T.F. (1997). Building public confidence in energy planning: a multimethod MCDM approach to demand-side planning at BC gas. *Energy Policy*, 25, 3, 357–375.
- Hokkanen, J. ve Salminen, P. (1997). Choosing a solid waste management system using multicriteria decision analysis. *European Journal of Operational Research*, 98(1), 19-36.
- Hwang, C.L. ve Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: Methods and applications. A State-of-the-Art Survey*. Springer-Verlag, Berlin. Erişim adresi <https://books.google.com.tr/books>.
- Kabadayı, N. ve Çakır Esen, T. E. (2021). Gri Temelli TOPSIS Yöntemi ile Depo Yeri Seçimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 169–184.
- Keleş, M. K. ve Tunca, M. Z. (2019a). ELECTRE Yöntemi İle Ankara Bölgesinde İnovatif ve Girişimci İşletmeler İçin Teknokent Seçimi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 648, 143-180.
- Keleş, M. K. (2019b). Entropi Temelli ELECTRE III Yöntemi İle B Segmenti Otomobil Markalarının Sıralanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 29-50.
- Kokaraki, N., Hopfe, C. J., Robinson, E. ve Nikolaidou, E. (2019). Testing the reliability of deterministic multi-criteria decision-making methods using building performance simulation. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 112, 991–1007.

- Konstantinos, I., Georgios, T. ve Garyfalos, A. (2019). A Decision Support System methodology for selecting wind farm installation locations using AHP and TOPSIS: Case study in Eastern Macedonia and Thrace region, Greece. *Energy Policy*, 132, 232-246.
- Kou, G., Lu, Y., Peng, Y. ve Shi, Y. (2012). Evaluation of Classification Algorithms Using MCDM and Rank Correlation. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 11(1), 197-225.
- Kumar, R. Padhi, S. S. ve Sarkar, A. (2019). Supplier selection of an Indian heavy locomotive manufacturer: An integrated approach using Taguchi loss function, TOPSIS, and AHP. *IIMB Management Review*, 31(1), 78-90.
- Liu, M., Shao, Y., Yu, C. ve Yu, J. (2020). A Heterogeneous QoS-Based Cloud Service Selection Approach Using Entropy Weight and GRA-ELECTRE III. *Mathematical Problems in Engineering*, Volume 2020, 1-17, <https://doi.org/10.1155/2020/1536872>.
- Mahmoudi, M., Aydi, A. ve Ibrahim, H. (2021). Site selection for artificial recharge with treated wastewater with the integration of multi-criteria evaluation and ELECTRE III. *Environ Sci Pollut Res*, 11356-021-12354-6.
- Marzouk, M. M. (2011). ELECTRE III model for value engineering applications. *Automation in Construction*, 20(5), 596–600.
- Mela, K., Tiainen, T. ve Heinisuo, M. (2012). Comparative study of multiple criteria decision making methods for building design. *Advanced Engineering Informatics*, 26, 716–726.
- Montazer, G. A., Saremi, H. Q. ve Ramezani, M. (2009). Design a new mixed expert decision aiding system using fuzzy ELECTRE III method for vendor selection. *Expert Systems with Applications*, 36(8), 10837–10847.
- Oktem, R. ve Ergül, N. (2012). Testing ELECTRE-III Method in Stock Selection. *Journal of Money, Investment and Banking ISSN*, 1450-288X, 24.
- Özbek, A. (2016). BIM Mağazalar Zincirinin 2008-2015 Dönemi Finansal Performansının Electre III Yöntemi İle Ölçümü. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 273-290.
- Özbeý, Ö. (2012). Interactive Multi Kriteria Decision Making using a tchebycheff or Hybrid Utility Function and Predicted Strength of preferences. *Doctor of Philosophy, The State University of New York at Buffalo, Industrial and Systems Engineering*, 5-6.
- Papadopoulos, A. ve Karagiannidis, A. (2008). Application of the multi-criteria analysis method ELECTRE III for the optimisation of decentralised energy systems. *Omega*, 36(5), 766 – 776.
- Peng, H., Shen, K., He, S., Zhang, H. ve Wang, J. (2019). Investment risk evaluation for new energy resources: An integrated decision support model based on regret theory and ELECTRE III. *Energy Conversion and Management*, 183, 332–348.
- Ranjbar, H. R. ve Nekooie, M. A. (2018). An improved hierarchical fuzzy TOPSIS approach to identify endangered earthquake-induced buildings. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 76, 21-39.

Electre III ve Topsis Yöntemleri İle Ülkelerin İş Yapma Kolaylığına Göre...

- Raju, K. S. ve Duckstein, L. (2004). Integrated application of cluster and multicriterion analysis for ranking water resources planning strategies: a case study in Spain. *Journal of Hydroinformatics*, 6(4), 295-307.
- Rogers, M. ve Bruen, M. (1998a). Choosing realistic values of indifference, preference and veto thresholds for use with environmental criteria within ELECTRE. *European Journal of Operational Research*, 107(3), 542-551.
- Rogers, M. ve Bruen, M. (1998b). A new system for weighting environmental criteria for use within ELECTRE III. *European Journal of Operational Research*, 107(3), 552-563.
- Roszkowska, E. (2011). Multi-criteria decision making models by applying the TOPSIS method to crisp and interval data. *Mult. Criteria Decis. Mak. Univ. Econ. Katow.*, 6, 200–230.
- Roy, B. (1991). The outranking approach and the foundations of ELECTRE methods. *Theory and Decision*, 31, 49-73.
- Roy, B. (1968). Classement et choix en presence de points de vue multiples (la methode ELECTRE). *Revue Francaise d'Automatique Information et Research Operationelle*, 57-75.
- Roy, B. ve Bouyssou, D. (1986). Comparison of two decision-aid models applied to a nuclear power plant siting example. *European Journal of Operational Research*, 25(2), 200-215.
- Salminen, P., Hokkanen, J. ve Lahdelma, R. (1998). Comparing multicriteria methods in the context of environmental problems. *European Journal of Operational Research*, 104, 485-496.
- Saracoglu, B. O. (2015). An experimental research study on the solution of a private small hydropower plant investments selection problem by ELECTRE III/IV, Shannon's Entropy, and Saaty's Subjective Criteria Weighting. *Hindawi Publishing Corporation Advances in Decision Sciences*, ArticleID 548460, 20.
- Selmi, M., Kormi, T. ve Bel Hadj Ali, N. (2016). Comparison of multi-criteria decision methods through a ranking stability index. *Int. J. Operational Research*, 27, 1/2.
- Supçiller, A. A. ve Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS yöntemine dayalı tedarikçi seçimi uygulaması. *Ekonometri ve İstatistik (12. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması, İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı)*, 13, 1–22.
- Şimşek, A., Çatır, O., ve Ömürbek, N. (2015). TOPSIS ve Moora yöntemleri ile tedarikçi seçimi: turizm sektöründe bir uygulama. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*. 18(33), 133-161.
- Tam, C. M., Tong, T. K. L. ve Lau, C. T. (2003). ELECTRE III in evaluating performance of construction plants: case study on concrete vibrators. *Construction Innovation*; 3(1), 45-61.
- Tavana, M. ve Hatami-Marbini, A. (2011). A group AHP-TOPSIS framework for human spaceflight mission planning at NASA. *Expert Systems with Applications*, 38(11), 13588-13603.

- Tervonen, T., Figueira, J., Lahdelma, R. ve Salminen P. (2005). An inverse approach for ELECTRE III. *Instituto de Engenharia de Sistemas e Computadores de Coimbra INESC - Coimbra, Revised(2nd)*, 20, 1645-2631.
- Tomasz, M. M. (2010). Multicriteria aided design of integrated heating-cooling energy systems in buildings. *ISSN:1047-3289 Journal of the Air & Waste Management Association*. 60(8), 949–958.
- Tscheikner-Gratl F., Egger P., Rauch W. ve Kleidorfer M. (2017). Comparison of multi-criteria decision support methods for integrated rehabilitation prioritization. *Water*, 9(2), 68.
- Ulubeyli, S. ve Manisalı, E. (2015). İnşaat Makineleri Alımında Çok Ölçütlü Karar Verme Modeli. 3. *Yapı İşletmesi Kongresi, Bildiriler Kitabı*, 172-182.
- Vasegaard, A. E., Picard, M., Hennart, F., Nielsen, P. ve Saha, S. (2020). Multi Criteria Decision Making for the Multi-Satellite Image Acquisition Scheduling Problem. *Sensors*, 20(5), 1242.
- Vasto-Terrientes, L. D., Kumar, V., Chao, T. C. ve Valls, A. (2016). A decision support system to find the best water allocation strategies in a Mediterranean river basin in future scenarios of global change. *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, 28(1–2), 331–350.
- Yürekli, H. (2008). *Taarruz Helikopterleri Seçiminde ELECTRE Yönteminin Kullanılması*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zhang, K.ve Shi, Q. (2010). Safety Evaluation in Power Supply Enterprises Using the ELECTRE III and TOPSIS Methods. 2. *International Workshop on Intelligent Systems and Applications*.
- Xu, B. ve Ouenniche, J. (2012). Performance evaluation of competing forecasting models: A multidimensional framework based on MCDA. *Expert Systems with Applications*, 39(9), 8312–8324.

BELGESEL SİNEMADA SINIFLANDIRMA SORUNU

THE PROBLEM OF CLASSIFICATION IN DOCUMENTARY FILM

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КИНО

Orkun ÖNGEN*

ÖZ

Belgesel sinema gerçeğe en yakın sinema türü olarak tanımlansa da vuku bulan gerçekliğin perdedeki temsili başlı başına bir sorundur. Fiziksel dünyanın gerçeği sinema perdesinde yönetmenin alıcı/kamera vasıtasıyla yapmış olduğu seçimler doğrultusunda yeniden inşa edilir. Bu seçimlerin gerçeği ne derece temsil ettiği mecranın doğasından ötürü kesin olarak bilinemez. Belgesel sinema akımlarının her birinin kendi söylemlerinde savunmuş olduğu gerçeklik arayışı/vurgusu gerçeğin bilinmez doğasından ötürü anlamsal karışıklıklara yol açmaktadır. Belgesel türlerinde sınıflandırma yapmanın temel güçlüğü bu kavram kargaşasında yatar. Kavramların hem kendi dilimize yapılmış çevirileri hem de diğer dillerde karşılık geldiği anlamlar çoğu zaman birbirini tam olarak karşılamamaktadır. Bu durum belgesel sinema biçimlerinin belirli alt başlıklar altında kati bir şekilde sınıflandırılmasını güçleştirmektedir. Bir diğer etken gerçek kavramının tam olarak anlaşılmasını tanımlanamamasında yatar. Belgesellerin gerçeklik arayışları çoğu zaman o belgeseli çeken yönetmenin bağlı olduğu etik değerlere ilişkin bir meseledir. Bu nedenle yönetmenin çektiği belgesel filmde savunmuş olduğu gerçeklik arayışı bağlı olduğu öznel etik değerler ile ilgili bir sorundur dolayısıyla her zaman eleştiriye ve sorgulamaya açıktır. Bu çalışmada, belgesel tanımı ve öncü belgesel filmler üzerinden yola çıkılarak belirli akım ve filmler üzerinden belgeselde gerçeklik sorunu tartışılacaktır. Bu tartışma sonucunda konusu ve anlatısı üzerinden eleştirel bir bakış açısı çerçevesinde sorgulanan filmlerin, gerçeği ne derece yansıtıp yansıtmadığı ilgili başlıklar altında tartışılacaktır. Yapılan tespit ve çıkarımlar sonucunda belgesel film türlerinin sınıflandırılması ile ilgili örnek bir tablo oluşturularak, yapılmak istenen sınıflandırmalarda dikkat edilmesi gereken hususlar açıklanacaktır. Yapılan bu sınıflandırma tablosu kesin bir ölçüm ve sınıflandırmadan ziyade bireysel yargılara dayanmaktadır. Bu bireysel yargıyı oluşturan kalitatif değerlendirmelerin nedenleri, yapılan çıkarımlar ile birlikte çalışmanın ilgili bölümlerinde açıklanmaktadır. Belgesel film türlerinin sınıflandırılması üzerine yapılacak diğer çalışmalarda ortaya çıkacak sorunların kaynağını

* ORCID: [0000-0002-3211-4972](https://orcid.org/0000-0002-3211-4972) Öğr. Gör. Dr. Ordu Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, Tiyatro Bölümü, Oyunculuk Ana Sanat Dalı. orkunongen@msn.com

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

göstermek ve konu hakkında belirli bir sınıflandırmanın nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiği hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlanmış bir çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: Belgesel Sinema, sinemanın gerçeği, sınıflandırma

ABSTRACT

Although documentary is defined as the genre of cinema closest to reality, the presentation of reality on the screen is a problem in itself. The reality of the physical world is recreated on the screen according to the choice made by the producer through the receiver/camera. Due to the nature of the medium, it cannot be known to what extent these elections represent the truth. The search for reality/emphasis that each of the documentary film movements have defended in their own discourses leads to semantic confusion due to the unknown nature of truth. The main difficulty in classifying documentary genres lies in this confusion of concepts. Both translations of concepts into our own language and the meanings they correspond to in other languages often do not fully correspond to each other. This situation makes it difficult to classify documentary film forms under certain sub-headings. Another factor lies in the fact that the concept of truth cannot be fully understood and defined. Finding the reality of documentaries is often a matter of ethical values for the filmmaker who produced the documentary. For this reason, the search for truth, which the director defended in his documentary film, is a problem associated with the subjective ethical values that he adheres to, so he is always open to criticism and questions.

In this study, based on the definition of documentaries and groundbreaking documentaries, the problem of reality in documentary films will be discussed through specific movements and films. As a result of this discussion, under the appropriate headings, it will be discussed whether the films that are questioned within the critical point of view reflect reality or not. As a result of the definitions and conclusions drawn, a generic table of classification of documentary genres will be created, and points to be considered in the classification will be clarified. This classification table is based on individual judgment and not on precise measurement and classification. The reasons for the qualitative evaluations that make up this individual judgment are explained in the relevant sections of the study together with the inferences made. This study has been prepared to show the source of the problems that will arise in other studies on the classification of documentary genres, and to provide information on how a certain classification should be made on this issue.

Keywords: Documentary cinema, cinema reality, classification

АННОТАЦИЯ

Документальное кино является жанром наиболее близким к реальности. Однако, отражение реальности на экране связано с разными проблемами. Реальность физического мира воссоздается на экране в соответствии с выбором, сделанным режиссером через камеру. Из-за характера средства массовой информации невозможно узнать, когда такой выбор отражает истину. Поиск реальности документально отраженный в дискурсах, приводит к семантической путанице из-за неизвестной природы истины. Основная трудность классификации документальных жанров заключается как раз и в такой путанице понятий. В фильмах, переводы фраз и значения предложения на турецкий язык из иностранного языка, часто не совпадают. Такая ситуация затрудняет классифицировать документальные фильмы. Другой фактор заключается в том, что понятие истины не может быть полностью понято и определено. Поиск реальности в документальных фильмах часто является вопросом этических ценностей самого режиссера. По этой причине поиск истины, указанный режиссером в своём документальном фильме, является проблемой, связанной с

субъективными этическими ценностями, которых он придерживается. В связи с этим, такое положения часто является объектом критики и дискуссии. В нижеследующем исследовании, исходя из документальных и новаторских документальных фильмов, обсуждается проблема реальности в документальном кино. В результате чего устанавливается, отражают ли фильмы, подвергающие сомнению в рамках критической точки зрения, реальность. В результате определений и сделанных выводов создана типовая таблица классификации жанров документальных фильмов и разъяснены моменты, которые следует учитывать при классификации. Выработанная нами классификационная таблица основана на индивидуальных суждениях и не является продуктом точного измерения и классификации. Причины качественных оценок, составляющие основы индивидуального суждения, объясняются в соответствующих разделах исследования наряду с сделанными выводами. Нижеследующее исследование подготовлено с целью выявления источников проблемы, возникнутых в других исследованиях по классификации жанров документальных фильмов и для предоставления информации по поводу определения классификации по вышеупомянутому вопросу.

Ключевые слова: документальное кино, реальность кино, классификация.

1. Giriş

Gerçek varsayımsaldır. Bu önerme paralelinde belgesel sinemanın savunmuş olduğu gerçeklik arayışının da varsayımsal olduğunu söylemek yanlış olmaz. Belgesel sinemada *sinemanın gerçeği mi yoksa gerçeğin sineması mı tartışması* aslında aynı önermeyi kendisinin tersiyle tanımlamaya benzer. Eğer birbirinden farklı iki benzemezi -yani gerçeklik ile sinemayı- birbirinin tamlayanı olacak bir önerme içerisinde tanımlanacak olursa, sinemanın perdede yaratmış olduğu gerçeği öncül bir önerme olarak kabul edip tartışmak gerekir. Özel bir gerçeklik arayışı üzerinden yönetmenin ortaya koyduğu filmin somut manada gerçeği ne oranda yansıttığı, yönetmenin kendi bireysel yargısıyla kendini tabi tuttuğu etik değerlerin bir sonucudur dolayısıyla kesin olarak bilinemez. Bu nedenle önermenin tersi olan gerçeğin sineması fikri gerçeğin yönetmenin zihnindeki özel tezahürü olan hakikate karşılık gelir. Bu çalışmada, belgesel sinemanın öncü filmlerinden yola çıkarak bu filmlerin gerçeği ne oranda yansıttığı eleştirel bir dille tartışmaya sunulmuştur. Filmler üzerinden yapılan eleştirel tartışma ve tespitlerle belgesel sinema akımlarının savunduğu gerçeklik kavramının sorunlu doğası açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda yapılan saptama ve tespitler çerçevesinde belgesel sinema türlerinin ayrımı üzerine alternatif bir sınıflandırma önerisi sunulacaktır. Belgesel sinema formunun sınıflandırmasında yaşanan güçlüğü temel nedeni, çekilen filmlerin birçok farklı türün özelliklerini içinde barındıran yapısından ötürü farklı kuramcı ve ekoller tarafından sürekli olarak farklı alt başlıklar altında sınıflandırılmasından kaynaklanmaktadır. İkincil neden akımları kendi dilimize çevirirken yapılan çevirinin düşünsel anlamda tam karşılığının bulunmaması sorunudur. Şöyle ki “*Cinéma Vérité*” ile “*Kinopravdayı*” dilimize “*Sinema-Gerçek/Sine-Göz*” olarak çevirirken, her bir kavramın aslının taşıdığı kuramsal anlam ve sanatsal tavrın dilimizde tam bir düşünsel ve pratik karşılığının bulunmaması, bu kavram ve terimlerin sahip oldukları öz itibarıyla anlaşılardan

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

“*sinemanın gerçeği*” önermesi altında genel bir şekilde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla var olan kavram karmaşası daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu nedenle çalışma sırasında yapılan açıklama ve tespitlerde akımların orijinal adları kullanılmaya özen gösterilerek Türkçe karşılıkları ilgili akımların yanında parantez içerisinde gösterilmiştir. Akımların Türkçe karşılıklarının tam olarak kullanılması veya dilimize geçmesi doğrudan *-literal-* çeviri yapılarak değil, Türk belgesel sinemasının kendi öz değerleri ve bakış açısı doğrultusunda geliştireceği kendi gerçekçi ekol ve pratiğini yaratması ile ilgili bir durumdur. Bu nedenle daha çok zamana ve çekilecek çok sayıda filme ihtiyacı vardır. Çalışmanın sonucunda alternatif sınıflandırma önerisi ve konu ile ilgili sunulan öneriler, yapılacak sonraki çalışmalara hem bir başlangıç noktası oluşturmak, hem de uyuşmayan noktaların yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesine imkân verecek nitelikte esnek bir yapıda kurgulanmıştır. Belgesel formunun sınıflandırılması üzerine oluşturulan bu çalışmada öne sürülen tablo ve öneriler eleştirilemez kesin yargılar olmamakla beraber aksine rasyonel tespit ve eleştiriler doğrultusunda geliştirilip değiştirilmesi gereken düşünsel önermelerdir.

1.1. Çalışmanın Amaç, Yöntem ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, belgesel sinemada perdede gösterilen temsilin “*gerçeklik sorununu*” mesnet alarak ilgili film ve akımlar üzerinden yapılacak kalitatif tespitlerle belgesel sinema türlerinin sınıflandırılması üzerine kurulmuş bir çalışmadır. Çalışmanın yöntemi; seçilen örnek filmler, akımlar ve türler üzerinden belgesel sinemada gerçeklik sorunu, eleştirel bir dille tartışmaya sunulacak konuyla ilgili yapılan nitel tespit ve çıkarımlardan oluşmaktadır. Yapılan kalitatif değerlendirmeler sonucunda oluşturulan belgesel sınıflandırma tablosu çalışmanın sonunda bir öneri mahiyetinde sunulmaktadır. Sinemanın gerçeklik sorunsalı sadece sinema sanatına ait bir olgu olmamakla beraber hem felsefenin, hem de diğer sanat dallarının temelinde yatan bir konudur. Bu nedenle çalışmada gerçeklik sorunu mümkün mertebe sinema sanatı çerçevesinde tartışılacaktır. Felsefi olarak gerçeklik kavramının tanımı ile insanın gerçeği algılaması, *Bertrand Russell*'in felsefi bakış açısı içerisinde tanımlanacaktır. Çalışmada *sinemanın gerçeği* önermesi öncül kabul edilerek birbiriyle ortak noktalara sahip bu sebeple de hem birbiriyle karıştırılan hem de melez türlerin oluşumuna yol açan *Cinéma Vérité-Direct Cinema* akımları ile *Docudrama-Docufiction* türleri üzerinde ağırlıklı olarak durulacaktır. Bu türler ve akımların dışında kalanların bazılarında belirli durumlarda değinilerek bir kısmının çalışmanın kapsamı dışında bırakılmasının nedeni, sınıflandırma yapılırken en çok problemin yaşandığı belli başlı düğüm noktaları üzerinden gitme yolunun seçilmesiyle alakalıdır. Bu çalışmada seçilen; belgesel sinema tarihinin önde gelen önemli filmleri, konu hakkında belirli tanımlama ve sınıflandırmaların yapılabilmesine bir temel oluşturması amacıyla seçilmiş örnek filmlerdir.

2. Belgesel Sinema ve Gerçeklik Sorunsalı

Belgesel formunun temel özelliği; salt, yalın, çıplak gerçeklik arayışı içerisinde oluşudur. Belgesel gerçeği göstermeye çalışırken kameranın (mecranın) özelliğinden ötürü gerçeği başka formlarla sürekli yeniden düzenler. Bu durum belgesellerin var olan fiziksel gerçekliğe farklı biçimlerde yaklaşmalarına neden olur. Belgesel en yalın ifadesiyle şu şekilde tanımlanabilir: “*Belge filim özellikleri taşıyan bir tür olarak (belgesel), gerçek yaşayıştan alınan herhangi bir olayı, kendi doğal çevresi ve akışı içinde ya da buna en yakın biçimde sonradan kurulmuş dekorlar arasında ele alıp çok kez belli bir amacı yansıtan sinema türüdür* (Özön, 1963, s. 13-14).” Bu tanımdan anlaşılacağı üzere belgesel formu gerçek yaşayıştan alınan bir olayı ya kendi doğal çevresi içerisinde ya da bu doğal çevreye en yakın biçimde sonradan kurulmuş yapay bir çevre içerisinde belirli bir tema veya amaç doğrultusunda anlatan/anlatmaya çalışan bir sinema türü olarak tanımlanabilir.

Belge filmciliğinin tarihi yirminci yüzyıl başlarında Fransa’da Lumier, Pathe ve Gaumont kuruluşları ile İngiltere’de film yapımcısı Charles Urban’ın dünyanın dört bir yanına gönderdikleri film operatörleri vasıtasıyla çektikleri belge filmleriyle başlar (Onaran, 2012, s. 129). Sonrasında bu türün ilk dönemlerdeki önemli isimleri Amerika’da *Robert Flaherty*, Sovyet Rusya’da *Dziga Vertov* ile İngiliz Belge okulunun kurucusu *John Grierson*’dır. Bu üçlünün çekmiş oldukları ya da çekilmesi için öncü rol oynadıkları belgesellerde kullandıkları film dili ile çekim biçimi belgesel türlerinin fiziki dünyadaki gerçekliğin anlatımında ilk türlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu üçlünün çektikleri veya çekimlerinde yer aldıkları belgesel sinemanın öncü kabul edilen filmlerinin anlatılarına bakıldığında, bu üçlünün sinemaya bakış açıları ve gerçekliği yansıtmaya biçimlerinin birbirlerinden farklı ve tartışmalı olduğu görülecektir.

Robert Flaherty, 1922 yapımı *Nanook of the North* (Kuzeyli Nanook) belgeseli için belirli bir süre Nanook ve ailesiyle birlikte yaşamış ve onların günlük yaşam tecrübelerini paylaşmıştır. Fakat Flaherty belgeselde gerçek olayları müdahale etmeden birebir dürüstlikle ortaya koymak yerine kendi anlatmak istediği romantik gerçekliği perdede yansıtmak adına şeyleri bozuma uğratmaktan çekinmemiştir (Saunders, 2014, s. 99). Buna örnek olarak Flaherty’nin iglonun içinin nasıl görüldüğünü izleyiciye göstermek için ışık sorununu çözmek adına Nanook’a yarım bir iglo yaptırarak çekim sırasındaki gerçekliğe müdahale etmesi gösterilebilir. Ayrıca Flaherty gerekli gördüğü sahneleri çekebilmek için kurmacanın doğasını kullanmaktan kaçınmamıştır. Sürekli olarak çekimler sırasında iletişim halinde bulunduğu İnuitlere çekeceği sahnelerle ilgili kurmacayı anlattıktan sonra istediği görüntüyü almak adına İnuitlere çekimler sırasında kurmacanın doğasına uygun olarak aynı iş ve eylemleri tekrar tekrar yaptırmıştır (Saunders, 2014, s. 107). Nanook’un denizaygırını öldürme sahnesinin çekimleri esasen vuku bulan gerçeklikle eş zamanlı gitmemektedir. Bu sahne dramatik kompozisyon prensiplerine göre düzenlenmiş olmasına rağmen olaylar gerçekte, filmin kurgusu sırasında -ki aynı zamanda gösterimi sırasında- bir araya getirildiği sıralamayla meydana

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

gelmemiştir. Ki bu sıraya göre gerçekleşmiş olması da Flaherty için önem arz etmez. Çünkü onun için önemli olan filmin dilidir. Flaherty'nin bu yaklaşımı belgeselde derleme yönteminin kullanımının gelecekteki belgesel yönetmenleri tarafından miras alınarak kullanılmasına yol açacaktır (Saunders, 2014, s. 106). Flaherty'nin belgesel çekimi sırasında -sözde- gözlemci görevini sürdürebilmek, kameranın teknik olarak ihtiyaç duyduğu çekimleri yapabilmek adına yaptığı bu müdahaleler, belgeselcinin perde üzerinde yarattığı anlatının gerçekliğini ön planda tutarak, var olan mevcut -reel- gerçekliği çekim sırasında ikinci plana attığını göstermektedir.

Dziga Vertov'un 1929 yapımı *The Man With a Movie Camera* (Kameralı Adam) filmi gerçeklik kurma adına Flaherty'nin *Nanook*'undan farklı bir yol izler. Vertov filmin başında görünen yazılı manifestosunda filmini, gerçek hayatta vuku bulan olayların sinema yoluyla anlatılması üzerine gerçekleştirilmiş bir deney olarak tanımlar. Bu deneyi yaparken ne bir senaryo, ne de oyunculuktan yararlandığını söyleyen Vertov, filmde görüntüler aracılığıyla uluslararası mutlak bir dil yaratmayı hedefler. Sinemada görüntü dilinin sözcüklerden üstün olduğuna inanan Vertov'un amacı okuma yazma oranı düşük olan Rus insanına sinemanın dilli aracılığıyla Sovyet rejimini ve bu rejimde yaşayan insanları anlatmaktır. Filmde, gün doğumundan gün batımına kadar geçen süre içerisindeki Sovyet vatandaşlarının işte ve boş zamandaki günlük rutinlerinin yanı sıra modern yaşamın makineleri ile olan etkileşimleri gösterilir. Vertov gerçeğin çarpıtılmadan birebir yansıtılmasını savunsa da aslında kurgu aracılığıyla gerçeğe müdahale etmektedir. Tiyatro ve edebiyat dilinin etkisinden uzaklaşmaya çalışırken, sinemanın dil yaratım aracı olan kurgu vasıtasıyla kendi sanatsal dünyasını yaratır ve seyirciyi bu dünyanın içine çekmek ister. Aslında bir nevi kurgu aracılığıyla yeniden şekillendirdiği gerçeği kitlelere sunar (Saunders, 2014, s. 117). Bunun yanı sıra Vertov savunmuş olduğu kinopravda görüşü doğrultusunda filmde canlandırmalara yer vermeden hayatı birebir gösterme anlayışını savunsa da *The Man With a Movie Camera* (Kameralı Adam) filmi içinde pek çok canlandırmaya ve oyuncuya yer verdiği için eleştirilmektedir (Işıkman, 2015, s. 141). Bu açıdan bakıldığında Vertov'un hakikatin sinemasını yaptığı iddiası gerçekte bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü Vertov filmin hakikatini savunuyormuş gibi görünse de aslında kendi ideolojik görüşü doğrultusunda yeniden şekillendirdiği gerçeği diğer bir ifadeyle kendi hakikatini kitlelere sunmaktadır.

John Girerson'un anlatıcılığını üstlendiği yönetmenliğini ve yapımcılığını Harry Watt ve Basil Wright'ın üstlendiği 1936 yapımı *Night Mail* (Gece Postası) filmi İngiliz belgesel Hareketi'nin önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. Film, İngiltere ile İskoçya arasındaki posta teslimatı ile bu dağıtım sırasında görev alan posta işçilerinin önemini anlatır. İngiliz Belge Okulu'nun kamuoyunu bilgilendirme amacını toplumsal gerçekçilikle birleştirerek sunduğu film, biçimsel özellikleriyle Flaherty'nin *Nanook of the North* filminin önceden planlanmış yarı kurmaca anlatısını anımsatır. Filmin anlatısının ana aksı bu yarı-kurmaca sesli-dramatizasyonlardan oluşur. Anlatıcı dış ses şimdiki zamanda

minimalist bir tavırla şiirsel bir biçimde konuşur. Bu anlatı tarzı filmi şiirsel biçime yaklaştırır (Nichols, 2017, s. 171). Seyircinin perdede izlediği olayların çoğunun önceden planlandığı, filmde oynayan figüran posta memurlarının birbirlerine karşı olan hal ve tavırlarındaki yapmacık eylemlerden anlaşılır. Bu yarı-kurmaca yapı, filmin savunduğu toplumsal gerçekçi bakış açısını izleyiciye olumsuz manada sorgular. Her ne kadar gerçek mekân ve durumlardan yaptıkları çekimlere sağdık kalmaya çalışsalar da Hollywood'un devamlılık kuralları gereği irili ufaklı stüdyo hilelerine filmde başvurulmaktadır (Saunders, 2014, s. 134). Filmdeki iç mekân sahnelerinin bir kısmı İngiltere'de Blackheath bölgesinde GPO stüdyosunda trenin inşa edilmiş bir yarım vagonunun replikasında çekilmiştir -tıpkı Flaherty'nin Kuzeyli Nanook filmindeki iglo sahnesinde olduğu gibi-. Trenin hareket halinde olduğu izlenimini seyircide yaratmak adına yönetmen oyuncuların oldukları yerde bir yandan diğer yana sallanmalarını istemiştir (Morrison, 2007) (Saunders, 2014, s. 135). Bu ve buna benzer stüdyo hileleri belgesel filmlerin çoğunun savunduğu ve yansıtmaya çalıştığı reel dünyada vuku bulan gerçekliğin müdahale edilmeden perdede nasıl anlatılacağı sorusunu/sorunsalını meydana getirir.

Belgeseldeki gerçeklik sorunsalı belgeselin perdede temsil etmeye çalıştığı dünya ile (var olan) vuku bulan gerçek dünyanın çatışmasından kaynaklanır. Sinemanın gerçeği ile gerçeğin sineması yaklaşımları arasındaki ayrım sinemanın perde üzerinde yansıtmaya çalıştığı temsil biçiminin kerteriz alacağı noktayı oluşturur. Şüphesiz filmin ham maddesi Kracauer'in de deyişiyle doğadır (Kracauer, 2015, s. 123). Doğanın perdedeki temsili, gerçekte doğanın sinema perdesine yansıtılan görüntüler aracılığıyla bir replikasının oluşturulmasına dayanır. Kracauer yönetmenin gerçekliğe biçim vermesini eleştirirken, yönetmenin asıl görevinin var olan fiziksel gerçekliği sinema perdesinde yansıtması gerektiğini savunur (Kracauer, 2014, s. 71). Yönetmen kurgu öncesi çekmiş olduğu ham görüntüleri kurgu masasında ayırıştırır ve bunlar arasından seçimler yapar. Böylece kurgu yoluyla gerçekliği inşa eder. Kracauer'in kurgu yoluyla gerçekliğin inşası Bazin'in, sinema dış doğanın kurgulanması aracılığı ile oluşturulur görüşü ile benzeştir (Bazin, 2011, s. 104). Fakat Bazin görüntülerin düzenlenişi ve biçimlenişini, montaj tekniği/kurgu ile kameranın yaptığı seçimler olarak ikiye ayırır. Görüntünün nesne olarak taşıdığı anlam sinemada montaj tekniği/kurgu aracılığıyla ortaya çıkar, diğer bir ifadeyle görüntünün muhteva ettiği gizli anlam kurgu vasıtasıyla dışa vurulur. Zaten Bazin'e göre sinema, nesnelere kendi doğalarında taşımış olduğu gizli anlamı ortaya çıkartmak, duygular aracılığıyla kavrayamadığımız gerçekliği göstermektir. Gerçeğin katmanlı yapısına montaj tekniğinin yanı sıra alıcı/kamera vasıtasıyla da ulaşılır. Kamera doğada bulunan nesnelere dilediğince -kamerayı kullanan kişinin aracılığıyla- yaklaşır (Odabaş, 2015, s. 169 - 170). Görüntünün kurgudan önceki oluşum süreci, bir nevi alıcının/kameranın gerçek dünyadaki nesnelere kurduğu ilişkidir. Yani görüntünün perdedeki oluşumu, kurgunun yanı sıra alıcının/kameranın vuku bulan gerçeklikle yaptığı seçimlerdir. Kracauer ile Bazin her ne kadar gerçekçi

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

film kuramcılarını içinde yer alsalar da ayrıldıkları nokta; Kracauer fiziksel gerçekliği sunma yeteneğine -yani perdedeki temsile- vurgu yaparken, Bazin bir gerçeğin ardında yatan gizli gerçeği açıklamaya/meydana çıkarmaya odaklanır. Bazin'in gerçeğin ardında yatan "gizli gerçek" dediği şey aslında gerçeğin zihindeki tezahürü olan "hakikat" kavramıdır.

Bu noktada hakikat ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi ayırmak gerekir: Kutay'a göre, "gerçeklik" (*realite*) nesnenin kendisiyle karşılaştığı andaki varoluş durumuyla ilgili bir saptamaya; hakikat (*verite*) ise bu "anlılık varoluş" durumundan yola çıkarak nesnenin tüm anlarındaki varoluşuna ilişkin evrensel ve genel-geçer saptamalara gönderme yapmaktadır (Kutay, 2009, s. 15). Ağaç kelimesi üzerinden düşünceye olursak nesnel gerçeklikte yani maddi dünyada karşılaştığımız ağaç ile insan/insanların zihnindeki evrensel ağaç ideası "hakikat" birbirinden farklıdır. "Hakikat" ile "gerçeklik" kavramlarının ayrımı aslında felsefenin temelindeki "madde" ve "idea" ikiliğinin bir sonucudur. Gerçeğin ne olduğu sorunsalında maddeyi önceleyenler (*realite'deki*) yani nesnel dünyadaki varlığı gerçek kabul ederken, ideayı önceleyenler maddenin bilinçteki tezahürünü (*verite'yi*) gerçek kabul ederler. Fakat nesnel gerçekliği(şeyleri) tanımlarken Russell'ın ifadesiyle onları kendi tanıdığımız şeylerle bağlantısını kuran doğruları bilmekle koşutluyuzdur. Diğer bir ifadeyle duyu-verilerinin aslında fiziksel gerçeklikte var olan bir nesnenin duyularımızla olan etkisinin neticesinde oluştuğunu kabul etmemiz gerekir (Russell, 1994, s. 42). Duyu verilerinin etkisi sonucu bir insanda gerçekleşen gerçeği algılama ve tanımlama sürecini Russell şu şekilde formüle eder: "*Nesnel gerçekliği algılamamızın yolu dış duyuların verilerini duyumla ve iç duyular denen şeylerin (düşünceler, duygular, istekler v.b) verilerini iç gözlemde tanıyoruz; dış duyuların olsun, iç duyuların olsun, bilgisi olmuş olan şeyleri de bellekte tanıyoruz. Ayrıca, şeylerin bilgisine varan ve onlar için istek duyan Ben'i de tanıdığımız, kesin değilse de olasıdır*" (Russell, 1994, s. 45)." Russell'ın bahsettiği bu süreç nesnel gerçeklikte var olan şeyleri tanımlamayı ne şekilde yaptığımızın formülasyonu niteliğindedir. Tanımlamaların amacı aslında doğru denilen şeyin bilgisine ulaşmaktır. Deneyimleyerek tanımlanan şeylerin yanı sıra deneyim sürecinden geçmemiş olan şeyleri insan yine Russell'ın tabiriyle betimleme yoluyla tanımlayabilmektedir. Betimlemeleri içeren önerilerin çözümlemesinde ise temel ilke şudur: "*Anlayabileceğimiz her önerinin, tümüyle bizim tanıdığımız öğelerden oluşması gerekir*" (Russell, 1994, s. 50). Deneyimler vasıtasıyla tanımlanan öğeler üzerinden deneyimlerin dışında kalan olguları mantık yürüterek veya çözümleme yaparak tanımlama yoluna *betimleme yoluyla doğru bilgiye ulaşmak* denilmektedir (Russell, 1994, s. 51). Bu nedenle "Doğru" kavramı "gerçek" ve "hakikat" kavramlarının vazgeçilmez bir bütünleyeni haline dönüşmektedir (Kutay, 2009, s. 15). Her ne kadar insan aklı tasnif edici ve sınırlayıcı algılama biçimiyle "gerçeklik" ve "hakikat" kavramlarından birini "*verili-nesnel/vuku bulan gerçeklikle*" diğerini ise "*verili gerçekliğin zihindeki öznel tezahürü*" olarak tanımlasa da; gerçeklik ve hakikat hakkındaki esas bilgisine, nesnel dünyadan edindiği deneyimlerin bilgisi ile hiçbir zaman

deneyiminden geçmemiş şeylerin betimlemeli bilgisini, düşünsel bir mantık sürecinden geçirdikten sonra ancak doğru veya yanlış ikiliği üzerinden tanımlayarak ulaşabilmektedir. Bu ikilik aslında gerçeğin/hakikatin ne olduğunun kavranmasını güçleştiren bir durumdur. Çünkü doğru ve yanlış ikiliği her ne kadar net ifadeler gibi görünse de hakikatin soyut niteliğine bağlı olan gerçek -aklın tanımlamakta zorlandığı- bilinmezliğin sonsuzluk çölüne veya Baudrillard'ın tabiriyle *gönderenden yoksun imgelere* veya *çöle dönüşmüş bir gerçeğe* aittir (Baudrillard, 2016, s. 14 - 15).

Sanatların temel ereği doğayı gösterme/temsil etme ve anlamlandırma işlevinin yanı sıra gerçeklik arayışına dayanır. Fakat gerçek ve hakikat kavramlarını kendisiyle "*Gerçek gerçektir. Hakikat hakikattir.*" totolojisiyle açıklarsak önerme her ne kadar doğru sonuç vermiş gibi görünse de aslında kavramlar hakkında yeni bilgi vermeyen bir açıklama yapmış oluruz. Bu nedenle bu totolojik önermelerin dışında yani belgesel sinema gerçeğin/hakikatin temsilidir şeklinde tanımlamak yerine Torun'un tanımıyla "*İmge ve belgenin gerçeklikle yeniden inşası ile yorumlanan belgesel sinema, mekanik ve sıradan dünyayı yaşayan insanın dünyasında bir alternatif düşünce sunumu*" olarak tanımlanabilir. (Torun, 2019, s. 145). Tanım şu şekilde yeniden yorumlanacak olursa, belgesel formu aslında vuku bulan gerçeğin, yaşayan insanın kendi imgelem dünyasında bir düzene/tasarıma sokarak sinema perdesi üzerinde somut olarak gerçekleştirdiği bir yeniden inşa süreci veya alternatif bir düşünce sunumu olarak da tanımlanabilir. Burada gerçeğin inşa süreci var olan nesnel gerçeğin alıcı vasıtasıyla zapturapt altına alınmasına -diğer bir deyişle kayıt altına alınmasına- dayanır. Kurgu/montaj gerçekliği perde üzerinde inşa eden ikincil bir faktördür. Görüntünün alıcı tarafından seçilimi gerçeğin inşa sürecinde kurgudan önce gelir. Fakat gerçeklik her kayda alındığında mecranın/alıcının doğasından ötürü sürekli olarak elden kaçar. Kamera bir gerçeği yakalamaya çalışırken aslında diğer gerçeği/gerçekleri kaçıır. Şöyle ki alıcı vasıtasıyla her ne kadar geniş açılı bir ölçekle bir vadinin genel görüntüsü kayıt altına alınmaya çalışıldığında o an ve sırada vadide gerçekleşen yakın -mikro- ölçekli görüntüler ile kayıt altına alınamayan diğer gerçeklikler sürekli olarak gözden kaçar. Vadideki ceylan sürüsünün bir noktadan başka noktaya göçü genel çekim ölçeğinde rahatlıkla gösterilebilirken aynı anda aynı ölçek içerisinde karıncaların vadi üzerindeki mikro ölçekli hareketleri kayıt altına alınmaz. Çift kamera ile bu eylemi gerçekleştirmeye ve görüntü olarak aynı ekran üzerinde hem ceylanların hem de karıncaların görüntüleri gösterilmeye çalışıldığında ise bu iki farklı gerçeklik aynı anda gösterilebilmesine rağmen bu sefer de seyreden gözün ekranın sağ tarafına odaklandığında sol taraftaki, sol tarafına odaklandığında ise sağ taraftaki görüntüyü/gerçekliği kaçıracaktır. Özetlenecek olursa, gerçeklik alıcı ve onu kullanan kişi tarafından sürekli olarak yakalanmaya/zapturapt altında tutulmaya çalışılsa da aslında sürekli olarak kaçma eğilimindedir. Bu ileri sürülen nedenler sonucunda Torun'un "*yaşayan insanın dünyasında alternatif bir düşünce sunumudur*" tanımı gerçeğin insan zihnindeki tezahürü olan "*hakikate*" işaret eder.

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

Oskay' a göre ise belgesel sinema, insanın doğa ve başka insanlarla kurduğu ilişkilerin belirli biçiminden kaynaklanan unutmaya, acımasızlığa karşı direnen bir sanat formu, bir sanat alanıdır (Oskay, 1997, s. 148). Oskay'ın “*unutmaya direnme*” tanımı gerçeğin hem maddi dünyadan, silinmesine hem de zihindeki tezahürünün silinmesine değinen yani hem gerçeği, hem de hakikati işaret eden bir tanımdır. Bu tanım zihnin tanımlama ve betimleme süreçlerinden geçirerek elde ettiği bilgiyi doğru veya yanlış olarak çözümlemesinin bilgisine dayanır. Böylece insan belgesel formu sayesinde kendi iradesiyle gerçeğin/hakikatin, zaman karşısında yok olmaya ve unutulmaya teşne olan doğasına engel olmaya çalışır.

Belgesel film tanımı ve türleri, gerçeğin/hakikatin bu paradoksal yapısı nedeniyle sürekli farklı şekil ve biçimlerde tanımlanır. Rotha'ya göre belgesel film “*Selüloidin üzerine kayıt yapmanın tüm yöntemleri ile gerçeğin herhangi bir görünümünün yorumlanması, olaylara dayanan çekimler ya da oluşumlar ile bir duyum ya da neden yaratma, insanın bilgi ve kavramasını genişletme, ekonomi, kültür ve insan ilişkilerine yönelik çözümler sunma ve uyarma amaçlı yapımlar ortaya koymak anlamına gelmektedir* (Rotha, 2000, s. 22).” Gerçeğin herhangi bir görünümünün yorumlanması durumu, vuku bulan gerçeğin alıcının kaydı ile zapturapt altına alınamayan sürekli olarak elden kaçan doğasına yönelik bir tanımdır. Çözümler sunma ve uyarma amaçlı yapımlar ortaya koyma önermesi ise belgeselin didaktik/öğretici tarafına vurgu yapar.

Nichols'e göre “*Belgesel film, gerçek kişilerin (toplumsal oyuncuların) içinde yer aldığı durum ve olaylardan bahseder. Bu kişiler, betimlenen yaşamlar, durumlar ve olaylar hakkında inandırıcı bir önerme ya da bakış açısı edinebilmemiz için aktarılan bir öyküde, bize kendilerini kendileri olarak sunarlar. Yönetmenin özgün bakış açısı, bu öyküyü kurgusal bir alegori yerine tarihsel dünyayı doğrudan görmemizi sağlayan bir araç haline getirir* (Nichols, 2017, s. 35)”. Nichols'un tanımı vuku bulan gerçeklik içerisindeki durum ve olayların, yönetmenin bakış açısı çerçevesinde inandırıcı bir önerme doğrultusunda seyirciye yansıtılması üzerine kurulmuştur. Bu tanımda önemli olan nokta, durum ve olayların yönetmenin bakış açısıyla şekillenecek oluşudur. Çünkü böyle bir durumda, gerçeklik ve hakikate belirli bir bakış açısı çerçevesinde yapılacak müdahaleler bu kavramların, belgesel sinemanın anlatı olanakları içerisinde rahatlıkla manipüle edilebilir olduklarını göstermektedir.

Özetlenecek olursa; gerçek ve hakikat kavramları aklın tanımlayıcı, tasnif edici yapısı içerisinde nasıl ki tam ve kati olarak açıklanamıyorsa, belgesel sinemanın aradığı ve perdede göstermeye çalıştığı gerçeklik ve hakikat iddiası da mecranın doğasından ötürü tam anlamıyla gerçekleşmesi olası değildir. Çünkü gerçek bir *alıcı/kamera* tarafından yakalanmaya çalışıldığında sürekli olarak bizden uzaklaşır. Bu nedenle belgesel sinemada *direct cinema* ve *cinéma vérité* akımlarının savunmuş oldukları gerçeklik arayışlarındaki farklılıklar, mecranın gerçekliği bize yakınlaştırmaya çalışırken aksine uzaklaştıran doğasından kaynaklanan problemlerdir. Dolayısıyla bu türlerin birbiri arasında ayırım yapmanın güçlüğü sürekli olarak sinema teorisyenleri ve eleştirmenleri

tarafından tartışma konusudur.

3. Belgesel Türleri ve Ayrımı Üzerine

Gerçekliğin belirli kıstaslar içinde açıklanamayan doğası belgesel türlerinin sınıflandırılarak belirli bir türlere ve alt başlıklara ayrılmasını zorlaştırır. Nichols'un kitabında belirttiği üzere filmleri çeşitli model ve biçimler altında sınıflandırmak olasıdır. Fakat bu sınıflandırma kesin bir ölçümden ziyade bireysel yargılara dayanır (Nichols, 2017, s. 171).

Girerson belgesel formunu gerçekliğin yaratıcı biçimde ele alınışı/uygulanışı olarak tanımlar (Saunders, 2014, s. 24). Sözüün İngilizcesi '*the creative treatment of actuality*'dir. (Grierson, 1933, s. 8). Burada Girerson'un realiteden (reality) ziyade aktüaliteye (actuality) vurgu yapması enteresandır. Aktüalite kelimesi her ne kadar içerisinde hakikat ve gerçek anlamlarını taşısa da güncellik, güncel olay, günün konusu anlamlarına da karşılık gelir (bkz. TDK, *Aktüalite*). Demek ki belgesel formu içerisinde güncel olay ve konulara diğer bir ifadeyle vuku bulan gerçekliğe kanıt ve şahitlik yapar. Belgesel formunu sinema kuramcısı Barsam'ın tanımıyla sinemanın *kurgusal olmayan* bir türü olarak tanımlamak da mümkündür (Aktaran: Saunders, 2014, s. 24 - 25). Fakat belgesel formu yapılarına bakıldığında kurgusal sinemanın yöntemleriyle etkileşim içerisinde olduğu görülecektir. Çünkü belgesel gerçeklik arayışı adına kurgusal yapının yöntemlerine başvurur ayrıca anlatısını oluştururken dramaturginin kurallarından yararlanır (Saunders, 2014, s. 25). Vardar' a göre belgesel sinemanın kurgusal sinemadan ayrıldığı nokta, sinemacının etik bağlamda gerçeği deforme etmeden yansıtmasıdır (Vardar, 2008, s. 66). Gerçeğin etik bağlamda deforme edilmeden yansıtılması filmi çeken yönetmenin inisiyatifi doğrultusunda alınacak bir karardır bu karar kişiye özgü ve öznel olduğundan ötürü gerçeğin deforme edilip çarpıtılmasına her daim açık kapı bırakır. Bazin perdede gerçeği en çok göstermeye yönelen bütün anlatım dizgelerini, bütün işlemleri 'gerçekçi' olarak tanımlar. Aynı olay, aynı nesne farklı yollardan kurgu tekniği ile alıcının/kameranın nesne üzerinde yaptığı seçimler nedeniyle farklı yollarla anlatılabilir. Perde üzerindeki bu farklı temsil biçimleri ve anlatımlar aslında vuku bulan salt gerçeklikten alınan kesitlerdir, bu nedenle de gerçeğin hem birer replikasıdır, hem de birer yanılsamasıdır. Seyirci, sinemacının yarattığı bu yanılsama ile bilinçli veya bilinçsiz bir özdeşleşim kurar. Sinemacı, seyirci ile bu özdeşleşimci yanılsamayı kurar kurmaz kendi yaratmış olduğu gerçeği -farkında olarak/olmayarak- seyirciye benimsetme eğilimine girer. Bu girişim gerçeğin daha fazla deforme olmasına neden olur. Çünkü sinemacı yarattığı kurgusal evren ile göstermeye çalıştığı gerçeklik arasında gerçeğin nerede başlayıp nerede bittiğini belirli bir noktadan sonra ayırt edemez duruma gelir. Bazin bu ayırım yitiminden ötürü sinemacının kınanmaması gerektiğini salık verir ve sinemanın bu ayırım yitimi üzerine kurulduğunu belirtir (Bazin, 2011, s. 206). Fakat sinemacının bu ayırım yitiminden gerçeği inşa edememesi durumunu kınarken, gerçeğin perdedeki temsili ile gerçeğin ne olduğunun/olacağının belirsizliği hala muğlaklığını korumaya devam eder.

Nichols, belgesel türlerini çekim şekillerine göre altı türe ayırır (2017, s.

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

51-52). Bunlar: *Şiirsel Biçem*, *Açıklayıcı Biçem*, *Gözlemci Biçem*, *Katılımcı Biçem*, *Dönüşlü Biçem*, *Edimsel Biçem*'dir. Paul Rotha ise belgeselleri; *gerçekçi gelenek*, *haber-gerçek gelenek*, *doğalcı (romantik) gelenek* ve *propaganda geleneği* olarak dört kategoriye ayırır (Rotha, 2000). Bu ayrımlar dışında *Wolf Rilla*, *John İzod* ve *Richard Kilborn*, *Eric Barnouw* *John Grierson*, *Siegfried Kracauer*, gibi isimlerin yapmış olduğu daha pek çok farklı türde ve biçimde belgesel türü ayrımı bulunmaktadır. Ayrım için bkz: (Tağ, 2003). Farklı eleştirmen ve kuramcılarının yapmış olduğu farklı ayrımlar belgesel türleri üzerinde esasta bir uzlaşımın olmadığı göstermektedir. Uzlaşımın olmadığı sinemanın bu sahası *Documentary Drama* (Docudrama/Yarı Belgesel), *Mockumentary* (Sahte-Belgesel) ve *Docuficton* (Kurgu Belgesel) gibi farklı türdeki -özellikle kurgusal sinemanın özelliklerini fazlasıyla yapısına dâhil eden- oluşumları da içinde barındırır (Rosenthal, 2002), (Ekinci, 2016, s. 16). Bu ayrımların yanı sıra belgesel türleri aynı anda iki veya daha fazla türün özelliğini bir arada göstererek melez türleri de oluşturabilir (Saunders, 2014, s. 80). Öte yandan birbiri ile çok karıştırılan *direct cinema* ile *cinéma vérité* akımları birbiri içine geçebilen yapıları itibari ile sürekli olarak sinema kuramcıları arasında tartışmaya yol açarken, bu durum iki farklı akımın birbirleri arasında olan ayrım ile net tanımlarının yapılmasını zorlaştırmaktadır.

4. Cinéma Vérité ile Direct Cinema Üzerine

Cinéma Vérité kelimesi Sovyet toplumu hakkında Diziga Vertov'un hazırladığı haber filmleri için kullandığı *kino-pravda* kelimesinin Fransızcasıdır (Nichols, 2017, s. 202). *Vérité* kelimesini "hakikat" kelimesi (Yalın & Güngör, 2016, s. 77) üzerinden diğer bir ifadeyle yukarıda belirtildiği üzere "verili gerçekliğin zihindeki öznel tezahürü" olarak tanımlamak gerekir. Burada değinilmesi gereken bir diğer husus Rusça Правда *Pravda* kelimesidir. Bu kelimenin İngilizce karşılığı *truth*'dur (Cambridge, 2021). Bu *cine-truth* veya *film-truth* gibi anlamlarla karşılaştırıldığında Türkçe'ye *sinema-gerçek*¹ olarak

¹ *Cinéma Vérité* kavramı köken olarak Vertov'un *kinopravda*'sını temel alır. Bu iki tanım Türkçede *sinema-gerçek* adı altında kendisine yer bulur. Fakat hem ortaya çıktıkları ülke ve dönem farklılığı açısından (*Cinéma vérité* 1960'lı yıllarda Fransa'da, *kinopravda* 1920'li yılların başlarında Rusya'da ortaya çıkmıştır.) hem de savunmuş oldukları sanatsal görüşler bakımından birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki Vertov'un *kinopravda* adı altında yapmış olduğu *The Man with a Movie Camera* filmi *cinéma vérité*'nin sunmuş olduğu katılımcı tarzından ziyade *direct cinema*'nın savunduğu dolaysız/doğrudan sinema anlatımına daha yakındır. Filmin katılımcı yanı filmin çekim sürecine dair görüntüler ile filmin kapanış sekansında sinema salonunda filmi seyreden insanların görüntülerini izleyiciye göstererek, çekilen filme izleyiciyi dâhil etmeye çalışmasından kaynaklanır. Herhangi bir röportaj, sesli anlatım, altyazı, yazılı anlatım ve anlatıcı gibi unsurlara yer verilmeyen bu filmin katılımcı yanının mı yoksa doğrudan/*direct* yanının mı ağır bastığı halen önemli bir tartışma konusudur. Vertov'un kendinden önceki film yapım modellerini benimsememe isteği, çektiği filmlerin sinemanın anlatı diline özgü yeni model ve biçimlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Çektiği filmlerin belirli bir belgesel sınıfı altında yer almasının zorluğu da bu sebepten kaynaklanmaktadır.

çevrilen tanımın sorunlu olduğu anlaşılacaktır. Şöyle ki *sinema-gerçek* tanımından sürekli tartışıla gelen sinemanın gerçeği, mi yoksa gerçeğin sineması mı kastedildiği net olarak anlaşılammaktadır. Bir diğer sıkıntı *Cinéma Vérité*'nin *gerçeğin/hakikatin* kendi doğasından kaynaklanan bir anlamsal karışıklık söz konusudur. Çünkü bu gerçek gösterilen görüntünün gerçeği midir yani *aktüalite* midir yoksa perdede kurgu ile oluşturulan dünyanın insan zihninde tezahürünü bulduğu *verite*'nin gerçeği midir sorusunu gündeme getirir. Vertov kendi kuramsallaştırmasında sinemanın/filmin hakikatini ön plana çıkarır ve savunur. Vertov, köylerde okuma-yazma oranı düşük olan köylüler için hazırladığı filmlerde kurgusal sinemaya bir tepki olarak teorik fikirlerini *sine-göz/kinopravda* adı verilen bir kavram altında toplar. Kinopravda teriminde Vertov'un amaçladığı Marx'ın öğretileri çerçevesinde *hayatı haberi olmadan yakalamak* fikrinden² yola çıkarak bu fikri diyalektik materyalizmin kuralları doğrultusunda işleyip sinematik bir forma sokmaktı (Saunders, 2014, s. 47). Aslında bu noktada *hayatın haberi olmadan yakalanmış* gerçeğine belirli bir fikir/idea doğrultusunda yapılan bir müdahale söz konusudur. Hayatın yakalanan görüntüleri kurgu vasıtasıyla sinemanın gerçeğine göre düzenlenir. Bu nedenle kinopravda vuku bulan gerçekliğin düzenlenmiş halidir. Bu gerçekliğin içerisinde aslında el değmemiş bir gerçeklikten ziyade bir karşılaşmanın diğer bir ifadeyle alıcının vuku bulan gerçekliğe karşı olan *konumunun* gerçekliği söz konusudur. Günlük hayatın içerisinde akıp giden insanlara karşı konumlandırılan kamera vuku bulan gerçeklikle/olaylarla karşılaşır ve etkileşim içerisine girer. (Nichols, 2017, s. 202). Bu noktada *kinopravda* ve *cinéma vérité* hakikatin perdedeki temsil meselesini bir sorun haline dönüştürür -ki belgesel formlarının ana gayesi ve sorunsalı da gerçeğin perdedeki temsil meselesidir.

Rosenthal *cinéma vérité* kelimesini kitabında şöyle tanımlar: “*Cinéma vérité kavramı, 1960'ların başında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Fransa'da gerçekleştirilen film yapımında radikal deneylere verilen bir toplu isimdir* (Rosenthal, 2002, s. 265).” Rosenthal'ın bu sınıflandırması üzerinde düşünüldüğünde aslında Amerika'da *direct cinema*, Kanada'da *candid eye* ve Fransa'da *cinéma vérité* akımları, Vertov'un *kinopravda*'sının devamı niteliğindeki akımlardır. Burada şunu açıklamakta fayda var: Yalın ve Güngör Sinema-Gerçek akımı için Amerika'da Dolaysız-Sinema, Kanada'da Arıgöz ve Fransa'da Sinema-Gerçek çalışmaları olarak geliştiğini (Yalın & Güngör, 2016, s. 83) söylerken bunların hepsini aynı akım/isim içerisinde Sinema-Gerçek olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamanın eksik noktası ve Türkçe'ye çeviri yapılırken yarattığı anlam kayması hepsini *sinema-gerçek* gibi bir genelleme içinde anlaşılmasına/düşünülmesine yol açmasıdır. Oysaki *cinéma vérité*'yi (Sinema-Gerçek) Rosenthal'ın tanımlamasında olduğu gibi *o yıllarda gelişen akımlara verilen toplu bir isim olarak düşünülecek* olursa konu aydınlığa kavuşacaktır. Çünkü dilimizde sinema-gerçek denildiği zaman bu akımlara

² Bu fikir *direct cinema*'nin kameranın *fly on the wall* yani duvardaki bir sinek gibi hayata müdahale etmeden gözlemci bir tavır içerisinde gösterme anlayışı ile paralel bir görüştür.

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

verilen bir toplu isimden ziyade Fransa'daki cinéma vérité çekim biçimi ile bu akımların genel özelliği olan gerçeğin perdedeki temsil meselesini savundukları ilk olarak akla gelmektedir. Ki cinéma vérité, *katılımcı-gözlem* biçiminin ağır bastığı bir temsil formudur. Salt-gözlemci biçimin ağırlıkta olduğu form *direct cinema* ile *candid eye* ekolleridir. Aslında bu akımların hepsi gözlemci tarzın/ekolün içerisinde yer alan sinema sanatında sinemanın/filmin gerçeğini esas alır. Gerçeğin perdedeki temsili önemlidir.³ Her ne kadar *direct cinema* kamera önünde gerçekleşen olayları olduğu gibi, en katıksız haliyle gerçeği seyirciye yansıtmayı amaç edindiğinden gerçeği seyirciye göstermek/gerçeğin sinemasını yapmak gibi bir iddiaya girişip perdedeki temsil meselesini sorunsallaştırmaya da aslında nihai olan perde de görünen son ürün olan filmdir ve bir temsil özelliği taşır. Bu nedenle aslında *direct cinema*'nın savunduğu gerçeği doğrudan gösterme savı, sinema mecrasının temsil doğasından ötürü beyhudedir. Çünkü sinema zaten başlı başına bir temsil formudur. Bu noktada bu ekolleri birbirinden ayırırken *katılımcı-gözlem* ile *salt*(yalın, doğrudan) *gözlem* olarak ayırmakta fayda vardır. Bu sayede filmleri çekim biçimlerine göre sınıflandırarak bu akımlar arasında ayırım yapabilmek görece kolaylaşacaktır.

Dziga Vertov'un *kinopravda*'sından esinlenerek Fransa'da cinéma vérité akımını başlatan ve etnografik belgesellerin ustası kabul edilen Jean Rouch'un Edgar Morrin ile birlikte gerçekleştirdiği *Bir Yazın Güncesi* (Chronique d'un été, 1961) adlı film Fransa'da cinéma vérité akımının mihenk taşı olarak kabul edilir. Morrin'in kaleme aldığı "Yeni bir cinéma vérité için" (*Pour un Nouveau Cinema Verité*) isimli makalesinde sinemanın yeni gerçeği sorununu tartışır ve üstü örtük olarak Dziga Vertov'un kinopravdası kapsamında gerçekleştirmiş olduğu çalışmaları över. Tıpkı kinopravda hareketinde olduğu gibi *ham gerçeklikten çalınan çekimlerin* montajına dayalı olarak görünür dünyanın sinema perdesindeki temsilini savunur. Burada sinema perdesinde gerçeğin temsili veya görüngüsü aslında "cine-truth" anlamına gelmektedir (Cinéma-Vérité, 2021).

Jean Rouch'un *Bir Yazın Güncesi* filmi hem *cinema verité* hem de *direct cinema* akımlarının yaratıcı bir örneği olarak kabul edilir. Filmin çekim tarzındaki gerçek hayatın kişilerine karşı alıcılığı konumlandırması ve oyuncu Marceline Loridan-Ivens'in kamera bir gözlemci gibi konumlandırılarak yakından takip edildiği sahneler filmi *direct cinema* anlayışındaki yalın gözlemci bir tavır olan *fly on the wall* (duvardaki sinek) anlayışına yaklaştırır. Bu durum *direct cinema*'nın gözlemcinin gözlemlenen üzerindeki etkisinin minimum düzeyde tutulması gerektiği anlayışı ile uyumludur. *Direct cinema*'nın savunduğu bir diğer husus; görüşmeler, seslendirme yorumları ve konuyla ilgili diğer her türlü etkileşimin gözlemi kirlettiği kabul edilerek bunlardan kaçınılması gerektiğini salık vermesidir. Fakat film çekim biçimi ve kurgulanış

³ Bu noktada akımların gerçeğin sineması görüşünü savunanları da sinemanın gerçeği içerisinde değerlendirilmesi gerektiği görüşümdedir. Çünkü ortaya çıkan nihai ürün olan film bir temsil biçimidir. Gerçeğin perdedeki temsili söz konusudur. Bu noktada filmlerin vuku bulan gerçeği kayda alarak gerçeğin sinemasını yaptıklarını öne sürdükleri önerme, filmin başlı başına bir temsil nesnesi olmasından dolayı geçerliliğini yitirmektedir.

bakımından incelendiğinde *direct cinema* savunucuları tarafından kaçınılması salık verilen özellikler üzerine kurulu olduğu görülecektir (Bruni, 2021). Gerçeği ortaya çıkarmak adına Rouch ve Morin *katılımcı-gözlemcinin* her türlü müdahalesinden yararlanır (Nichols, 2017, s. 200). Paris sokaklarındaki yoldan geçenleri sorgulayarak mutluluğun doğasını araştırırlar. Film ilerledikçe yaptıkları sorgulama insanların yaşam ve başkalarıyla olan ilişkileri hakkındaki içsel düşüncelerine erişmek için kullanılan politik bir araç haline gelir. Film boyunca Paris'te yaşamını sürdüren farklı kesimlerden insanlara politik ve kişisel konularda sorular sorularak katılımcıların kendi gerçekliklerini ifade etmeleri, açığa vurmaları istenir (Yalın & Güngör, 2016, s. 89). Filmin hem *direct cinema* hem de *cinema verité* özelliklerini barındırması filmin iki akım arasında melez özellikler sahip olduğunu gösterir. Fakat 'gerçek' kelimesinin belirsizliği ve bunun filmsel imgeyle düşünsel imge arasındaki karmaşık ilişkisi böylesine bir ayrımın veya tanımlama yapmanın gerekli olup olmadığı üzerine bizi düşündürür. Şöyle ki eğer bu akımların hepsini tek bir başlangıç noktasından yani kinopravda'nın ardılları olarak göstermek istersek, bunları farklı isimlerle birbirinin devamı olarak tanımlamak gerekecek ve Rosenthal'ın tanımı doğrultusunda bunları *-cinema verité*'den bağımsız olarak- toplu bir isim içerisinde değerlendirmek gerekecektir. Eğer bunların her birini bir birinden bağımsız akımlar olarak ayırmak gerekecekse hem bu kavramların çevirisinden kaynaklanan açmazlar, hem de gerçek kelimesinin belirsizliği bu akımları sınıflandırma yöntemimizi sürekli boşa çıkaracak ve zorlaştıracaktır. Bu sebeple sınıflandırma yaparken, filmin çekim biçimi ve anlatısını ön planda tutup, bu çekim biçimlerini gözlemci ekol altında değerlendirerek bir sınıflandırma modeli kurmak makul olanıdır. Fakat Rosenthal'dan farklı olarak bu akımları *cinema verité* gibi toplu bir isim içinde değerlendirmekten kaçınarak bunları gözlemci belgeseller altında bölümlenmek akımların ayrımları ile tarihsel olarak ortaya çıkış zamanlarını daha anlaşılır ve görünür kılacaktır.

Direct cinema ise doğrudan/dolaysız sinema olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Doğrudan sinema, büyük ölçüde öznenin ve izleyicinin kameranın varlığından habersiz olarak çekilen olayların perdede temsiline dayanır (Yalın & Güngör, 2016).⁴ Akımın özelliklerini taşıyan ilk filmler Kanadalı NFB⁵'nin 1958-1959 yılları arasında *Candid Eye* (Arıgöz) adlı belgesel programında yayınladığı filmler, *Direct cinema* türünün öncüleri olarak kabul edilir. Bu dönemin başlıca filmleri yönetmenliğini Tarrence Macartney-Fillgate'in yaptığı *Blood fire* (1958), *The Days Before Christmas*(1958) *The Back Breaking Leaf* (1959) filmleridir. Michel Brault ve Gilles Groulx'un kısa belgeseli *Gedikçiler* (*Les raquetteurs*, 1958) filmi *direct cinema* akımının gelecekte evirileceği noktayı haber veren bir diğer önemli filmidir (Candan, 2012, s. 76). Kar raketi meraklılarının Quabec'te düzenlemiş oldukları kongreyi konu alan film kişileri *salt gözlemci* bir tavırla yakından takip eder (Saunders, 2014, s. 72 - 73). Direct

⁴ Bu tanım, Vertov'un *hayatı haberi olmadan yakalamak* fikrine çok benzerdir.

⁵ Kanada Ulusal Film Merkezi

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

cinema'nın temel prensibi olan kameranın *duvardaki bir sinek gibi* gözlemci konumu bu filmlerde ortaya çıkar. *Direct cinema* ile *cinema verité*'nin bu dönemde bir akım olarak yaygınlaşmasının nedeni olarak 1960 yıllara gelindiğinde oldukça hafif, elde taşınabilen 16 mm kameraların ve eş zamanlı yüksek kalitedeki ses kayıt cihazlarının gelişimi gösterilir. O dönem çekilen belgesellerin çoğunda gelişen gözlemci ve katılımcı biçimler, ekipmanların sağladığı esnek ve rahat çalışma biçiminden dolayı ön plana çıkar (Nichols, 2017, s. 177).

1958-59 yılları arasında Kanada'da *Candid Eye* adı altında gelişen gerçekçilik akımı, Amerika'da o dönemler *direct cinema* olarak adlandırılacaktır. Direct Cinema akımının salt gözlemci özelliklerine birebir bağlı kalan ABD'li belgeselci Robert Drew ve ekibinin John F Kennedy hakkında çektikleri filmler serisi *direct cinema* adı altında çekilen filmlerin başlıcalarıdır. Bunlar, *Primary*(1960), *Crisis: Behind a Presidential Commitment*(1963), *JFK: Faces of November*(1963) filmleridir. Kamera bu belgesel filmlerde kimse tarafından görülmediği hissini verecek şekilde konumlanmış salt gözlemci durumdadır. (Saunders, 2014, s. 75 - 76). Kamera sokaklardan, otel odalarındaki dinlenme alanlarına kadar her an politikacıların *-tıpkı duvardaki bir sinek gibi-* yanı başındadır (Yalın & Güngör, 2016, s. 83). Saunders gözlemci senkronize sesli filmler olarak adlandırdığı *direct cinema* filmlerini, gelişen teknolojinin yardımıyla yaratıcısının siyasi gündemine hizmet etmek amacıyla tasarlanmış filmler olarak tanımlar (Saunders, 2014, s. 73).⁶

Direct Cinema akımının önerdiği çekim biçimi olan yönetmenin sanki orada değilmiş gibi filme çekme yöntemi tartışmalara yol açar. Şöyle ki yönetmen çekim sırasında orada iken sanki orada yokmuş gibi davranması bir tutarsızlık olarak kabul edilir. Çünkü kamera konumlandırıldığı noktada yönetmenin oluşturmaya çalıştığı tema doğrultusunda yaptığı seçim/seçimler sonucunda konumlandırılmıştır. Ayrıca kameranın bulunduğu konum itibariyle gizli bir şekilde vuku bulan olay ve durumları kayda alması etik açıdan röntgencilığe yol açacağından ötürü eleştirilir. Nichols *direct cinema* anlayışını “*Kamera olmasaydı gördüklerimizin ne kadarı aynı olurdu ya da yönetmenin orada olduğu açıkça kabul edilseydi neler değişirdi*” diyerek eleştirir. Kitabında *direct cinema* terimini kullanmaktan çekinerek *direct cinema* akımı içerisinde çekilmiş olan filmleri gözlemci biçim içerisinde sınıflandırır (Nichols, 2017, s. 169). Nichols gözlemci biçimi şu şekilde tanımlar: “*Dikkat çekmeyen bir kamera tarafından gözlemleniyormuşçasına, öznelere günlük yaşamlarıyla doğrudan ilişki kurmayı öne çıkarır.*” Cinema verité filmlerini ise katılımcı biçim içerisinde sınıflandırarak bunları şu şekilde tanımlar: “*Yönetmen ve özne arasındaki etkileşimi öne çıkarır. Çekimlerde röportajlar, hatta karşılıklı konuşma ya da kışkırtma şeklinde daha doğrudan bir katılım göze çarpar.* (Nichols, 2017, s. 52)” Fakat buradaki bir diğer sorun Vertov'un *Kameralı Adam*

⁶ Ki bu noktada Vertov'un kinopravda anlayışı içerisinde çekmiş olduğu filmler için de aynı değerlendirme yapılabilir. Bu filmlerin de özleri itibariyle Vertov'un kendi siyasi ve ideolojik görüşüne hizmet ettiğini söylemek yanlış olmaz.

filmini hangi kategori içerisinde sınıflandırılacaktır. Çünkü Vertov'un *Kameralı Adamı*'nin temel özelliği herhangi bir ara yazı ve sesli anlatımdan bağımsız salt kameranın çekmiş olduğu görüntülerin düzenlenmesi ile anlatmaya çalıştığı gerçekliğin katılımcı biçem içerisinde mi yoksa gözlemci biçem içerisinde mi sınıflandırılacağı sorunudur. Nichols'un kitabının bir bölümünde Vertov 'un Kameralı Adam filmini *katılımcı biçem* kategorisi içerisinde sınıflandırırken (Nichols, 2017, s. 202) başka bir bölümünde *dönüştürücü biçem* kategorisi içerisinde sınıflar (Nichols, 2017, s. 173). Nichols biçemlerin birbirine karıştırılma durumunu pek çok film için geçerli olduğunu kabul ederken, bu durumu yönetmenlerin ellerindeki malzemeye karşı değişken ve yararcı bir yaklaşım sergiledikleriyle bağdaştırır (Nichols, 2017, s. 172). Dönüştürücü biçem ise Nichols'un kitabında şu şekilde tanımlanır: “*Belgesel sinemaya hükmeden ön kabul ve uygulamalara dikkat çeker. Filmin gerçekliği temsilinin ne kadar yapılandırılmış olduğuna dair farkındalığımızı artırır*” (Nichols, 2017, s. 52).” Vertov Kameralı Adam filminde sinemaya özgü önceden var olan modelleri benimsemekten kaçınır. Filminin girişindeki yazıda: “*Bu deneysel filmin amacı edebiyat ve tiyatronun söyleminden tamamen bağımsız mutlak ve evrensel bir sinema dili yaratmak*” olduğundan bahseder (Yalın & Güngör, 2016, s. 89). Vertov'un gerçeklik arayışı deneyseldir ve kendinden önce var olan modellerin dışındadır. Filme seyircinin katılımı, çekim biçimi aracılığıyla sağlanır. İzleyicilerin filme dâhil edilmesi; filmin başında sinema salonuna giren insanlarla başlar, sinema salonundan çıkan insanların görüntüsüyle son bulur (Işıkman, 2015, s. 148). Filmin katılımcı tavrı, film yapımına dair gizlenmesi gereken süreçlerin seyirciye gösterilerek, izleyenin izlediğinin bir temsil formu/film olduğunun farkındalığına varması aracılığı ile sağlanmaya çalışılır. Kameranın lens aparatına yapılan yakın çekimler, kameramanın kameranın kolunu çevirdiği görüntüler film çekim sürecinin seyirciye yansıtıldığı anların bazılarıdır. Perdede gösterilen/yansıtılan gerçeğin hakikati -yani gerçeğin insanın zihnindeki tezahürü- bu tarz çekimlerle seyircinin düşünsel sürecinde eleştirel bir tavırla izlediklerinin bir film olduğu farkındalığı üzerinden yaratılmaya çalışılır. İlk gözlemci filmler arasında kabul edilen Kameralı Adam filmi (Saunders, 2014, s. 118) film içerisindeki anlatım tarzıyla gerçeği, insan zihninde oluşan *filmsel imge* ile *var olan nesnel gerçeklik* olgularını tartışmalı bir filmsel gösterenler sistemi içerisinde birbiri üzerine katlar. Filmin kapanışında üst üste bindirilmiş görüntülerin ardından kameranın lensiyle insan gözünün birbiri içerisinde kaynaşmasının filmsel bir gösteren olarak filmi perdede izleyen seyirciye dönük olarak gösterimi, tartışmalı bir hakikat durumu içerisinde seyirciyi arafta bırakır. Bu nedenle filmin hakikat ve gerçeklik üzerindeki bu bakış açısı filmin Nichols'un sunduğu biçemler içerisinde belirli bir başlık altında sınıflandırılmasını zorlaştırır.

Nichols'un yapmış olduğu gözlemci, katılımcı ve dönüştürücü biçem sınıflandırmasında ortaya çıkan sorunun kökeni, film ister katılımcı, ister gözlemci, isterse dönüştürücü biçem olsun belgesel formunun gerçeği yansıtması için var olan gerçek hayattan çekilen görüntülerin aslında bir belge olarak sinema

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

perdesi üzerindeki temsilinden kaynaklanır. Özet olarak bu temsil biçimi hangi biçem içerisinde sınıflandırılırsa sınıflandırılışın özünde gözlemci bir tavır barındırır. Gözlemciliğin katılımcı mı, dönüşlü mü yoksa doğrudan mı olacağı çekilen görüntülerin yönetmenin seçimine ve etik bakış açısı ile ilgili bir tutumdur. Bu tutumun doğruluğu veya dürüstlüğü hiçbir zaman seyirci tarafından kesin olarak bilinemez. Bu nedenle filmleri savunmuş oldukları gerçeklik iddiasından ziyade çekim biçimi ve anlatısına göre bir sınıflandırma yapmak daha doğru bir yöntemdir. Böylece belgesel filmleri gözlemci belgeseller adı altında *Salt Gözlemci veya İzlenimci Belgeseller* ile *Katılımcı-Etkileşimci Gözlemci Belgeseller* olarak sınıflandırma yapmak akla en uygun olanıdır. Seyircinin röportaj soruları ile çekim sırasında yapılan konuşmalar, anlatıcının film sırasında vuku bulan olay ve durumlar hakkında bir dış sesle yaptığı yorum ve anlatımlar filmin seyirci ile kurduğu *Katılımcı-Etkileşimci* tavır olarak tanımlanabilir.⁷ Bu tavrın dışında kalan gözlemci belgeseller *Salt Gözlemci veya İzlenimci Belgeseller* başlığı altında tanımlanabilir.

5. Bir Sınıflandırma Önerisi

Yukarıda açıklanan örnekler doğrultusunda *Cinema Verite*, *Direct Cinema*, *Candid Eye* akımları kökenini Vertov'un *Kinopravda*'sından alan belgesel film yapımında gerçeklik arayışını, farklı isim ve ekoller altında, farklı çekim yöntem ve uygulamalarını esas alan özde birbirinin aynı biçimde ise birbirinden farklı akımlar olarak tanımlanabilir. Burada sinemanın gerçeği mi, gerçeğin sineması mı önermeleri totolojik ve kafa karıştırıcıdır. Çünkü bu konu ile ilgili sınıflandırma yapabilmeyen ilk koşulu; çekilmiş olan bir belgesel filmi, var olan dünyanın bir gerçeği, nihai sonuçlandırılmış bir ürünü olarak kabul etmektir. Şöyle ki filmin tamamlanmış olan, nihai doğasından ötürü sahip olduğu gerçekliği tek tek insanların zihinlerinde tezahür eden hakikatin öznel dünyasından bağımsız olarak diğer bir ifadeyle dış dünyanın varlığı olarak kabul edip, değerlendirmek gerekir. Bu yapılmadığı müddetçe yönetmenlerin her birinin gerçekçilik arayışı içerisindeki en gerçekçi filmi içinde bulunduğu ekol veya akımın yaptığını dile getirmesi hem gerçeğin ikiyüzlü doğası, hem de gerçek kavramının nicel özelliklerden çok nitel özelliklerinin ön plana çıkması yüzünden sınıflandırmanın yapılmasını zorlaştırmaktadır. Şöyle ki gerçek kavramını 'en' zarfıyla var olan gerçeklikten daha üst bir gerçekliği açıklamak için bile kullanmak kavramın nitel doğasından ötürü derecelendirme yapılmasını mümkün kılmaz.

Sınıflandırma yapılmadan önce iki yöntem önerilebilir bunlardan ilki belgesel formalarını gerçekçi gelenek ve gerçek-dışı/gerçekçi olmayan gelenek olarak ikiye ayırmak. İkincisi ise gerçek kavramından bağımsız olarak doğrudan belgesel filmlerini çekim biçim özellikleri ve anlatılarına göre sınıflandırmasını

⁷ Bu noktada her belgesel filmi bir temsil formu olarak kabul ettiğimizde filmin seyirci ile karşılaşması sırasında ortaya çıkan etkileşimi bu etkileşimci-katılımcı *durumdan* ayrı tutmak gerekir. Aksi takdirde kavram karmaşasının içine düşme durumu kaçınılmazdır. Her film gösterimi sırasında seyirciyle etkileşim/katılım kurar. Buradaki etkileşim ve katılımcı tavrıdan kasıt filmin çekim biçimi ve anlatısı üzerinden kurduğu biçim kastedilmektedir. Bu nedenle *Katılımcı-Etkileşimci* tavrı burada genel anlamıyla düşünmemek gerekir.

yapmak. İlkinde şöyle bir sorun karşımıza çıkar: Bir film gerçek dışı ise o film neden bir belge niteliği veya belgesel film olma niteliği taşıyın sorusudur. Bu noktada belgeselin tanımı doğrultusunda bir sınıflandırma mı yapılacağı yoksa bu tanımın dışında kalan sahte ve yarı belgesel türlerini tanımlamak için mi böyle bir ayrıma gidildiği önem taşıyacaktır. Bu noktada Mocumentary (Sahte belgesel), Docudrama (Yarı-belgesel), Docufiction (Kurgu-belgesel) türlerini birbirinden ayırmakta fayda vardır.

Docudrama(Yarı-belgesel) veya gerçekliğe dayalı drama olarak isimlendirilen bir form olmakla beraber belgesel formuna yaklaşmasının nedeni tarihsel veya gerçekte yaşanmış olan olayların belirli bir öyküsel yapı içerisinde gerçek kişiler yerine oyuncular kullanılarak, dışardan bir anlatıcı veya konu ile ilgili uzman/uzmanlar tarafından anlatılarak yarı-kurmaca, yarı-belgesel olarak çekilmiş filmlere verilen genel addır. Bu türü Rosenthal *Biyografi/eğlence* ve yeniden *yapılandırıcı araştırma* olmak üzere ikiye ayırır. Docudrama türünün temel sorunu, yüksek izleyici reytingine ulaşmak ve izleyicileri eğlendirmek adına gerçeklikten yapılan feragat ve uzaklaşmalarla kurmacanın dünyasına yaklaşmasıdır. Bu tür genellikle ABD'deki televizyon ağları için yapılmakta olup prodüksiyon departmanının haber ve belgesel bölümü yerine drama bölümünün denetiminde çekilme eğilimindedirler (Rosenthal, 2002, s. 277).

Docufiction(Kurgu-belgesel) terimini Rosenthal'ın docudrama için kullandığı *fact-fiction* teriminden dolayı docudrama ile benzeş bir yapıda olduğu söylenebilir (Rosenthal, 2002, s. 276). Fakat burada İngilizce *fiction* kelimesi anlam bakımından sorunlu bir rol oynamaktadır. Çünkü *Drama* ile *fiction* kelimeleri birbirinin yerine geçebilen ve bu nedenle çoğu zaman karıştırılabilen sözcüklerdir. Sonuçta *belgesel drama* ile *kurgu belgesel* aslında temelde aynı şeye vurgu yapar gibi görünse de aradaki sınırın belirsizliği bu iki türün -özellikle *Nanook* ve *Moana* gibi bazı filmlerde- ayrımını güçleştirmektedir. *Docudrama* gerçekte yaşanmış olayların belirli bir öykü yapısı içerisinde yeniden yaratılarak/canlandırılarak anlatılmasına dayanırken, *docufiction* türü ise belgesel ve kurgunun/kurgulananın (*fiction*)'ın sinematografik bir bileşimi olarak kabul edilir (Candeloro, 2000, s. 36-75). Bu noktada gerçekte yaşanmış ve gerçekte yaşanan olay ayrımı önemlidir. Tarihi bir belgeseli ele alacak olursak örneğin ortaçağ tarihi ile ilgili yapılmış bir belgesel doğal olarak ortaçağdan kalma çekimlerin elimizde bulunmayacağından ötürü ortaçağa ait görüntülerin dramatisasyonu -yeniden canlandırılması- ile anlatılmasına dayanacaktır ve *docudrama* olarak adlandırılacaktır. Bu noktada docudrama formu görece açık ve net bir şekilde tanımlanabilmektedir. Fakat gerçekte yaşanan olaylara dayalı yani alıcının/kameranın çekimini yapabileceği olaylar, gözlemci bir biçimde, var olan gerçek dünyadan alınan görüntüler aracılığı ile yapıldığında burada yönetmenin sinema perdesinde kafasındaki dünyayı yaratmak adına sinemanın kurgusal unsurlarına ne ölçüde başvurduğu, yönetmenin belgesel çekimi sırasında gerçeği yansıtmak adına belirli etik değerlere ne derece bağlı olup olmadığı ile ilgili bir sorundur. Dolayısıyla kesin olarak bilinmesi imkânsızdır. Robert Flaherty *Moana* isimli filmi, gözlemci ekol içerisinde yapılmış bir film

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

olmakla beraber, var olan durum veya durumların sinematografik olarak kurgulanması ile anlatıda gerçekliği güçlendirmek adına çekim biçiminde gerçekdışı dışı unsurlar ve kurgusal durumlara başvurarak sunan bir film türüdür. Aynı durum Flaherty'nin Nanook filminde de vardır. Ama Nanook filminin *docudrama* formu, Moana'nın ise *docufiction* içerisinde yer alması kafa karışıklıklarına yol açmakta ve bu noktada *docudrama* ile *docufiction* ayırım sorunu daha da derinleşmektedir. *Docudrama* gerçek olayların gerçekçi tarzda bir *dramatik anlatımla* -dramatizasyonla- yeniden yaratarak veya *kurgulayarak* ⁸ anlatmaya çalışan bir film yapımı iken *docufiction* ise var olan gerçekliği güçlendirmek adına sinemanın kurgusal unsurlarına başvurarak gerçekdışı unsurları sanki gerçekmişçesine aktaran bir film türü olarak adlandırılabilir. Bu noktada sınıflandırma yaparken filmin konusuna ve anlatım biçimine bakmakta bakmakta yarar vardır. Çünkü gerçek olayların dramatizasyon ile anlatılması yani gerçeğin dış dünyanın gerçeğinden bağımsız olarak yeniden yaratılması ile gerçeğin çekim sırasında yönetmenin verdiği mizansen doğrultusunda -Moana ve Nanook filmlerinde Robert Flaherty'nin yerlilere yaptırdığı gibi- var olan durumun gerçekliği içerisinde kurgulanarak anlatımı arasında fark oluşmaktadır. Bu fark bazen çok belirgin iken bazen anlaşılması filmin çekim yapısından ötürü güçtür. Sonuç olarak meseleyi özetlemek gerekirse Docufiction malzemesini ham gerçeklikte vuku bulan salt gerçek olaylardan alırken, *docudrama* malzemesini gerçeğin dramatizasyonu ile olmuş bitmiş bir gerçekliğin teatral olarak yeniden yaratılmasından alır diye tanımlanabilir. Fakat tanımsal olarak bu ayrımı yapmakla beraber dramatizasyon ile kurgunun nerede başlayıp nerede bittiği net olarak belirlenemeyen önemli bir sorun olarak karşımızda duran ve araştırılması gereken bir konudur.

Mocumentary (Sahte belgesel) türü tamamen kurgusal veya parodi olayları anlatan ancak biçimsel olarak belgesel forumunda sunulan film veya televizyon programlarına verilen addır (Mocumentary, 2011). Sahte-belgesel malzemesini, gerçek gibi gösterilen sahte belge ve olaylardan alır. Sahte-belgesellerin başında ve sonunda filmin sahte olduğuyla ilgili bir açıklama yoktur. İzleyici, izlediği filmin gerçek olup olmadığını anlamaz. (Aktaran: Ekinci, 2016). Yukarıda yapılan bu tanım ve tespitler doğrultusunda belgesel türleri aşağıdaki sınıflandırma modeli içerisinde tanımlanabilir:

Gözlemci Belgeseller	Drama/Kurmaca ve Yapıntı Belgeseller	Melez Türler veya Gelişen Türler
a. Salt Gözlemci veya İzlenimci Belgeseller <i>Direct Cinema</i>	a. Kurmaca/Drama Belgeseller <i>Docudrama</i> (Yarı-belgesel)* *Tarihsel Olayların Canlandırılması/Dramatizasyonu	İçerisinde hem kurmacanın hem de gözlemci özellikleri olan melez

⁸ Yaratımın kurgulama mı yoksa dramatizasyon mu (*drama* ve *fiction* kelimelerinin birbiri içerisine karıştığı) olduğunun tam olarak belirlenemediği anlamsal çıkmaz burasıdır.

<i>Candid Eye Kinopravda</i> ⁹	<i>Animasyon Belgeseller</i>	türler ve bu sınıf içerisinde değerlendirilebilir.
b. Katılımcı-Etkileşimci Gözlemci Belgeseller <i>Cinéma Vérité</i> <i>Haber-Gerçek</i> <i>Geleneği</i> <i>Doğa Belgeselleri</i> <i>Etnografik Belgeseller</i> <i>Docufiction</i> (Kurgu Belgesel) ¹⁰	b. Yapıntı/ Uydurma Belgeseller <i>Mockumentary</i> (Sahte Belgesel)	

Tablo 1.

Yukarıdaki tabloda yapılan sınıflandırma veya bu örnek baz alınarak yapılacak sınıflandırmalarda dikkat edilmesi gereken belli başlı hususlar ile sorunları sıralamakta fayda vardır.

1. Belgesel türlerini gerçekliği savunma derecesi üzerinden ayırmak problematik olmakla beraber gerçek kavramının nitel doğası yüzünden karışıklıklara yol açmaktadır. Bu nedenle nihai bir ürün olan filmi gerçeklik kavramından bağımsız olarak izlenen salt nihai bir varlık olarak kabul ederek başlamak gerekir. Bu noktada sinemanın gerçeği, gerçeğin sineması gibi birbiri yerine geçebilen totolojik açıklama ve cümlelerden uzak durmakta fayda vardır. Aksi takdirde felsefenin konusu olan madde ile idea dualitesinin bilinmezci soyut dünyasına girilecek ve konunun somut bir sınıflandırmasının yapılması zorlaşacaktır.

2. Sınıflandırma yaparken bir diğer sorun mecranın/kameranın doğasından ötürü sınıflandırma yapılmasının güçlüğüdür. Çünkü kamera kayıt altına aldığı bir sınıfa ait özellikleri başka bir sınıfa ait özellikler ile sentezleyerek karışık ve melez türler ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum

⁹ Vertov'un kinopravdası hem izlenimci özellikleri, hem de katılımcı özellikleri itibari ile hangi sınıf içerisinde değerlendirilebileceği üzerinde tartışılması gereken bu konudan bağımsız bir çalışma konusudur. Bu çalışmada kinopravda ekolünün çekim biçimi göz önüne alındığında izlenimci özelliğinin baskın geldiği düşünülerek *Salt Gözlemci veya İzlenimci Belgeseller* başlığı altında değerlendirilmiştir.

¹⁰ Docufiction gözlemci tavrından ötürü *Katılımcı-Etkileşimci Gözlemci Belgeseller* başlığı altında değerlendirilebilir. Fakat tür hem gözlemci, hem de kurtmaca özellikleri içerisinde barındıran filmleri melez türler içerisinde değerlendirilmek gerekebilir. Bu noktada ise kurtmaca ile kurgusallığın(*drama* ile *fiction*) ayırım çizgisi önem arz etmektedir.

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

sınıflandırma yapmayı zorlaştırmaktadır.

3. Bir diğer unsur akımlar arasındaki benzeşlikler ve birbirlerinden aldıkları özelliklerdir. *Docufiction* ile *docudrama* ayırımında görüleceği gibi akımlar arasındaki sınır çizgisinin belirsizliği sınıflandırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Şöyle ki bir belgesel çekimlerini hem drama/kurmaca'nın olanaklarından faydalanarak gerçekliği yeniden yaratıyorsa, hem de gözlemci bir tavır belirleyerek gerçek olayların kayda alınmasından yararlanıyorsa ayrıyeten gerçek olayların bir de üstüne kurgusallaştırılarak yeniden düzenlenmesinden oluşturduysa böyle bir belgeselin hangi başlığın altında sınıflandırılması gerektiği sorunu ortaya çıkar. Bu tarz çalışmaları belirli bir süreliğine *Melez Türler* veya *Gelişen Türler* başlığı altında değerlendirildikten sonra bu ve buna benzer çok sayıda film yapılıp, aradan belirli bir zaman geçtikten sonra yeniden değerlendirmekte yarar vardır. Çünkü geçen zamanla beraber çekilen film sayısı artacak ve buna paralel olarak ortaya çıkan yeni kavramlar doğrultusunda yapılacak sınıflandırmalar daha net ve anlaşılır olacaktır.

6. Sonuç

Gerçeğin varsayımsallığı ve göreceliği belgesel filmlerinin sınıflandırılmasını güçleştirmektedir. Belgeselde temel sorun gerçek hayatta vuku bulan olay ve durumların diğer bir ifadeyle fiziksel gerçekliğin perdede nasıl temsil edileceği meselesidir. Bu noktada birbirinden farklı ekollerin gerçeklik ve hakikat arayışı gerçekte bir yanılısamadan başka bir şey değildir. Ekollerin savunmuş oldukları mutlak gerçeklik/hakikat iddiası boşunadır ve gerçeğin doğasından ötürü tam olarak bilinemez. Bu noktada Bruzzi'nin şu tanımı önem kazanır: “*Gözlemci gerçekliğin savunucularının ortaya koyduğu şekliyle belgesel gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir hayaldir. Çünkü belgesel başlı başına bir temsil biçim ve tarzından oluştuğu için imge ve olay arasındaki boşluğu asla kapatamayacağı gerçeği ile yüzleşmek zorundadır*”(Aktaran: Saunders 2014, 79)”. Bu tanımdan yola çıkarak aynı zamanda bu tanıma paralel bir değerlendirme yapılacak olursa belgesel sinemanın yarattığı çatışmalı durumlar daha iyi anlaşılacaktır. Seyirci açısından düşünülecek olursa; imgesel düzlemde çatışma, perdede oluşan filmsel imge ile insan zihninde oluşan imge arasında başlar. Çünkü insanın kendi deneyimleri ve gördükleri çerçevesinde betimleyici bilgi aracılığıyla bir belgesel filmi değerlendirmesi, seyircinin kendi zihninde tezahür eden hakikatin oluşmasına yol açacaktır. Bu hakikatin yanı sıra bir de yönetmen ve film yapımcısının kamera vasıtasıyla gerçek dünyadan seçimini yaptığı görüntüler ile vuku bulan gerçek olay arasında yaratılan çatışma vardır. Bu çatışma yönetmenin bakış açısı ile seyirciye anlatmak istediği konu arasındaki gerilimin çıkış noktasıdır. Bu gerilim sonucunda belgesel film ortaya çıkar. Bu gerilim yönetmenin/yapımcının seyirci ile olan bir çatışması değil, yönetmenin kamera vasıtasıyla görüntünün çekimi diğer bir ifadeyle seçimi sırasında, vuku bulan gerçek ile kayda alınan nihai görüntüler arasında ortaya çıkan çatışmadır. Bu çatışma Bruzzi'nin'de işaret ettiği imge ve olay arasında oluşan boşluktan kaynaklanır. Bu gerilim ve

çatışma çerçevesinde yönetmen doğadan aldığı malzemeyi şekillendirerek filmi yaratır. Daha sonra yaratılan film ile o filmi izleyen seyirci karşı karşıya gelir. Bu karşılaşma hem nesnel, hem de öznel süreçleri içerisinde barındırır. Bu noktada filmin yansıttığı gerçeklik izleyicinin izlediği filme aslında dışardan bakmasının bir sonucudur. Her ne kadar seyirci görüntüler ile birlikte eş zamanlı olarak akan sesin büyüüne kapılma eğiliminde olsa da *filmin gerçeği* insan zihninin öznel tezahüründe yarattığı hakikat kavramının dışında var olan bir durumdur. Bu öne sürülen nedenler sonucunda sınıflandırma yaparken *filmin gerçeğini* ön planda tutarak, belgesel film yapım biçimi (modes) üzerinden gitmekte fayda vardır. Bu noktada şu öneriler dikkate alınmalıdır:

1. Kavram ve akımların Türkçe karşılıkları belirli bir süre daha - kavramları daha iyi açıklayan Türkçe karşılıklar türetilene kadar- kullanılmamalı ama Türkçe olarak kavramların içerikleri açıklanmalı. Akımların Türkçe karşılıklarının tam olarak kullanılması veya dilimize geçmesi doğrudan *-literal-* çeviri yapılarak değil, Türk belgesel sinemasının kendi öz değerleri ve bakış açısı doğrultusunda geliştireceği kendi gerçekçi ekol ve pratiğini yaratması neticesinde şekillenmesi gerekir. Aksi takdirde bir dilden başka bir dile çeviriden kaynaklanan anlam kaymalarının önüne geçilmesi zorlaşacaktır.

2. Akımları birbirinin ardılı ve/veya birbirinin türevi olacak şekilde değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirme *sinema-gerçek* veya *sinemanın gerçeği-gerçeğin sineması* gibi genel tanımlamaların oluşturacağı karışıklığı asgari düzeye indirecek konun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü birbirinden farklı olarak bu akımların değerlendirilmesi birbiri arasında bu akımların sanki tarihsel bir bağ yokmuş gibi algılanıp genel değerlendirmeler içerisinde ele alınmasına ya da birbirine benzeş olmayan akımlar olarak değerlendirilmesine yol açabilir. Bu noktada genelleyci tanım ve nitelermelerden uzak durmakta yarar vardır.

3. Kavramların sınıflandırılmasındaki farklılıkların daha açık ve net tanımlar çerçevesinde ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Böylece sınıflandırmadaki farklı türler arasındaki *-docufiction/docudrama* gibi- sınırlar daha net olarak anlaşılacaktır.

Belgesel filmlerin kurgusal sinema ile olan ayrımı değişen zaman, gelişen teknolojiler ve yeni mecraların imkânıyla belirsizleşmeye başlamıştır. Bu durum melez türlerin ortaya çıkmasına neden olmakla beraber kurgu ile gerçek olanın ayrımının seyirci tarafından yapılmasını olanaksız hale getirmektedir. Belgesel filmlerin çekimleri sırasında yönetmenlerin sergilemiş oldukları hileler ve müdahaleci tavır düşünüldüğünde belgesel formunun müdahale ve düzenlemeye açık bir tür olduğu görülmektedir. Bu noktada Clark'ın tespiti çarpıcıdır: “(...) *Yapmış olduğum sayısız incelemenin (belgesel alanında) bana gösterdiği inkârı zor bir gerçek de var; o da bu türde malzemenin hiç düşünülmediği kadar örgütlendiği, seçildiği ve manipüle edildiğidir. Kurgusal bir filmde bu türden seçimler, çoğunlukla senaryo aşmasında yapılırken, belgesel filmlerde prodüksiyon sonrası aşamada yapılmaktadır.* (Clarke, 2012, s. 122-123)” Bu tanım ve değerlendirmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde belgesellerin

Belgesel Sinemada Sınıflandırma Sorunu

“hakikilik” ve “gerçeklik” iddiaları yapılan müdahale ve düzenlemelerden dolayı her zaman tartışmaya açıktır.

Bu önermeler sonucunda yukarıda yapılan bu sınıflandırma, kesin bir ölçümden ziyade bireysel yargı ve tespitler çerçevesinde yapılmış bir modellemedir. Bu modelleme kusurlara sahip olduğu gibi sonrasında yapılacak modellere bir bakış açısı oluşturmak amacıyla yapılmış örnek bir sınıflandırmadır. Yapılan tespit ve çıkarımlarla konunun çatışma içinde olduğu, ayrımların belirsizleştiği noktalar üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Farklı filmler üzerinden yapılacak farklı inceleme ve tespitler; belgesel sinemada sınıflandırma sorununun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlarken, bu sorunların çözümünde oluşturulacak yeni model ve önerilere de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve Simülasyon*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bazin, A. (2011). *Sinema Nedir?* İstanbul: Doruk Yayıncılık .
- Bruni, B. (2021, Mayıs 8). *Jean Rouch: Cinéma-vérité, Chronicle of a Summer and The Human Pyramid*. Senses of Cinema :
<https://www.sensesofcinema.com/2002/feature-articles/rouch/> adresinden alındı
- Cambridge. (2021, Mayıs 8). *Cambridge Dictionary*.
<https://dictionary.cambridge.org:>
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-russian/truth> adresinden alındı
- Candan, C. (2012, Şubat). Cinéma Vérité Değil Direct Cinema. *Altyazı Sinema Dergisi*, s. 76.
- Caneloro, J. P. (2000). *Docu-fiction: Convergence and Contamination Between Documentary*. Switzerland/Lugano: Università Della Svizzera Italiana, Facoltà di Scienze della Comunicazione. Mayıs 14, 2021 tarihinde <http://www.bul.unisi.ch/cerca/bul/memorie/com/pdf/9900Caneloro.pdf> adresinden alındı
- Cinéma-Vérité. (2021, Mayıs 8). *universalis.fr/ Cinéma-Vérité*.
<https://www.universalis.fr:>
<https://www.universalis.fr/encyclopedie/cinema-verite/#:~:text=En%20r%C3%A9alit%C3%A9%2C%20Morin%20avait%20intitul%C3%A9,vol%C3%A9s%20C%20la%20r%C3%A9alit%C3%A9%20brute.> adresinden alındı
- Clarke, J. (2012). *Sinema Akımları: Sinema Dünyasını Değiştiren Filmler*. İstanbul : Kalkedon Yayınları.
- Ekinci, B. T. (2016). Belgeselde Canlandırma ve Gerçekçilik Sorunu. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11 - 33.
- Grierson, J. (1933). The Documentary Producer. *Cinema Quarterly*, 7 - 9.
- Işıkman, N. G. (2015). Dziga Vertov. *Sinema Kuramları I: Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramcılar* (s. 133 - 150). içinde İstanbul: Su Yayınevi.
- Kracauer, S. (2014). *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*. İstanbul : Metis Yayınları.

- Kracauer, S. (2015). *Film Teorisi*. İstanbul : Metis Yayınları.
- Kutay, U. (2009). *Gerçeği Öldüren Kamera*. İstanbul: Es Yayınları.
- Mocumentary. (2011). *American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition*. Mayıs 13, 2021 tarihinde Mocumentary: <https://www.thefreedictionary.com/Mocumentary> adresinden alındı
- Morrison, B. (2007, Aralık 1). *Stamp of Excellence*. Nisan 20, 2021 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/books/2007/dec/01/featuresreviews.guardianreview10> adresinden alındı
- Nichols, B. (2017). *Belgesel Sinemaya Giriş*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Odabaş, B. (2015). Andre Bazin. *Sinema Kuramları I - Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramcılar* (s. 155 - 184). içinde İstanbul: Su Yayınevi.
- Onaran, A. Ş. (2012). *Sinemaya Giriş*. İstanbul : Agora Kitaplığı.
- Oskay, Ü. (1997). Belgesel Sinema, Ampirik Algılama ve 'Büyük Balık Küçük Balığı Yer!' Dedirten Globalleşmenin Kültürü. *Belgesel Sinemacılar Birliği 1. Ulusal Konferansı Bildirileri* (s. 148). İstanbul: Tayf Yayınları.
- Özön, N. (1963). *Sinema Terimleri Sözlüğü* . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rosenthal, A. (2002). *Writing, Directing and Producing Documentary Films and Videos, Third Edition*. Southern Illinois: University Press.
- Rotha, P. (2000). *Belgesel Sinema* . İstanbul : İzdüşüm Yayınları.
- Russell, B. (1994). *Felsefe Sorunları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Saunders, D. (2014). *Belgesel*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Tag, Ş. (2003). Belgesel Sinema ve Türleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK. (2021, Mayıs 20). *Aktüalite*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Torun, H. (2019). Belgesel Sinema Dili Ve Savaş. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 144 - 158.
- Vardar, B. (2008). Belgesel Sinemacı Bir Misyoner midir? *Belgesel Sinema 2008* (s. 63). içinde İstanbul : Belgesel Sinemacılar Birliği BSB Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği Yayını.
- Yalın, C. O., & Güngör, A. (2016). Sinema-Gerçek: Hakikatin Sineması Ya Da Sinemanın Hakikati. Z. Özarslan içinde, *Sinema Kuramları 2: Beyazperdeyi Aydınlatan Kuramlar* (s. 77 - 92). İstanbul: Su Yayınları.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 50, Summer-2021, p. (434-445)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: <https://doi.org/10.17498/kdeniz.943478>

Research Article

Received: May 27, 2021 | Accepted: June 21, 2021

This article was checked by turnitin.

HERALDIC WOMEN IN THE INTERNAL POLICY OF THE GREAT SELJUK STATE

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İÇ POLİTİKASINDA HANEDAN KADINLARI

ЖЕНЩИНЫ ИЗ ПРАВЯЩЕЙ ДИНАСТИИ ВО ВНУТРЕННЕЙ ПОЛИТИКЕ ВЕЛИКОГО СЕЛДЖУКСКОГО ГОСУДАРСТВА

Fatma İNCE*

ABSTRACT

Women have had a very important position in Turkish society since the earliest Turkish states. Turkish women, who play a very active role in social life, have been the subject of many epics such as the Epic of Creation, and in these epics, women are placed in a more important place than men. Turkish women have been very influential in the functioning of the state as well as in social life. Almost no work has been done without women in Turkish society. Especially, women who are members of the dynasty reach the power that can affect the fate of the state, sign inter-state agreements, mention their names in orders and decrees, have their own armies, go to war with this army when necessary, have their own treasures and iqta regions. are the clearest indicators. After the adoption of Islam, Turkish women preserved the same importance and value in social life and state life. When we look at the position of women in the Great Seljuk State, one of the important Turkish-Islamic States, we see that women, especially the wives of the rulers, had an important place in the social life and state functioning, as in the pre-Islamic Turkish History. Having an army and treasure of their own, Seljuk dynasty women played important roles in the domestic policy of the state as well as in foreign policy. They have always played a leading role in many important issues that determine the fate of the state, such as determining the heirs, choosing viziers, preparing orders and decrees. As in the example of Altuncan Hatun, the women of the Seljuk dynasty, who from time to time took part in the suppression of internal rebellions, acted as the absolute regent of the ruler in their power. These powers of the women of the dynasty sometimes caused troublesome processes in the state. In this study, the effects and roles of the women of the dynasty in the state's internal politics in the Great Seljuk State will be examined.

Key Words: Turks, Women, Terken Hatun, Seljuk State.

*ORCID: [0000-0003-4579-6703](https://orcid.org/0000-0003-4579-6703), Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatma.ince@inonu.edu.tr

Heraldic Women In The Internal Policy Of The Great Seljuk State

ÖZ

En eski Türk devletlerinden itibaren Türk toplumunda kadınlar oldukça önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Toplumsal hayatta oldukça etkin bir rol oynayan Türk kadını, Yaratılış Destanı gibi birçok destana da konu olmuş ve bu destanlarda kadın erkekten daha önemli bir yere oturtulmuştur. Türk kadını toplumsal hayatta olduğu kadar devletin işleyişinde de oldukça etkili olmuşlardır. Türk toplumunda neredeyse kadınsız hiçbir iş yapılmamıştır. Özellikle hanedana mensup olan kadınların devletin kaderine etki edebilecek güce erişmeleri, devletlerarası anlaşmalara imza atmaları, emirname ve fermanlarda isimlerinin anılması, kendilerine ait ordularının olması, gerektiğinde bu orduyla savaşa gidebilmeleri, kendilerine ait hazineleri ve iktâ bölgelerinin bulunması Türk toplumunda kadının ne kadar önemli bir konumda olduğunu en net göstergeleridir. İslamiyet'in kabulü sonrasında da Türk kadını toplumsal hayatta ve devlet hayatında aynı önemini ve değerini muhafaza etmiştir. Önemli Türk-İslam Devletleri'nden birisi olan Büyük Selçuklu Devleti'nde kadının konumuna baktığımızda, İslamiyet öncesi Türk Tarihinde olduğu gibi, özellikle hükümdar eşleri başta olmak üzere kadınların toplum hayatında ve devlet işleyişinde önemli bir yere sahip olduklarını görmekteyiz. Kendilerine ait bir orduya ve hazineye sahip olan Selçuklu hanedan kadınları, dış politikada olduğu kadar devletin iç politikasında da önemli roller üstlenmişlerdir. Veliatların belirlenmesi, vezirlerin seçilmesi, emirname ve fermanların hazırlanması gibi devletin kaderini tayin eden birçok önemli meselede hep başrolde olmuşlardır. Altuncan Hatun örneğinde olduğu gibi zaman zaman iç isyanların bastırılmasında görev alan Selçuklu hanedan kadınları, kendilerine verilen iktâlarında hükümdarın mutlak naibi olarak davranmışlardır. Hanedan kadınlarının bu güçleri bazen devlette sıkıntılı süreçlerin yaşanmasına da sebebiyet vermiştir. Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'ndeki hanedan kadınlarının devletin iç politikasındaki etkileri ve rolleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Kadın, Terken Hatun, Selçuklu Devleti.

АННОТАЦИЯ

Начиная из самых древних турецких государств женщины занимали очень важное положение в турецком обществе. Турчанка, играющая активную роль в общественной жизни, была предметом многих эпосов, к примеру такого как „эпос Творения“. Надо отметить, что в этих эпосах женщинам отводится более важное место, чем мужчинам. Турецкие женщины сыграли очень важную роль в деле функционирования государства и общественной жизни. В турецком обществе почти не одно дело не обходилась без женщин. Тот факт, что женщины из правящей династии имели власть влиять на судьбу государства, подписывали межгосударственные соглашения, упоминали свои имена в приказах и указах, имели свою собственную армию, при необходимости воевали, имели свое собственное казначейство и регионы с условиями икта (надел), указывает на то, насколько важное место имели женщины в турецком обществе. После принятия ислама турецкие женщины сохранили прежнее значение и достоинство в общественной и государственной жизни. При сравнении положения женщин в обществе Великих сельджуков, в одном из важных турецко-исламских государств, по сравнению до исламского периода, становится очевидным, что женщины, особенно жёны правителей, занимают важное место в жизни общества и функционировании государства. Женщины из династии сельджуков, имевшие собственную армию и казну, играли важную роль как во внутренней, так и во внешней политике государства. Они всегда играли ведущую роль во многих важных вопросах, влияющих на судьбу государства, таких как определение наследников, назначение

визирей, подготовка приказов и указов. Пример Алтунджана Хатун показывает, что женщины из династии Сельджуков, которые время от времени принимали участие в подавлении внутренних восстаний, выступали в качестве абсолютных регентов правителя икты (надгла). Эти полномочия женщин из династии иногда вызывали в государстве неприятные процессы. В нижеследующем исследовании будут изучены влияние и роль женщин из правящей династии во внутренней политике государства Великих Сельджуков.

Ключевые слова: турки, женщины, Теркен-Хатун, Сельджукское государство

Introduction

Turks, who have established many states throughout history, have always allocated a special place for women. It will be easier to understand the place of Turkish women when compared to the situation of women in contemporary societies. Although Turks have established names under different names the status of women have not changed significantly. Since the oldest eras of Turkish history women have always been at the highest class. For example, according to the Epic of Creation, one of the pre-Islamic Turkish epics, it is the image of a woman of light that inspires God to create the universe. This woman is named Ak-Ana. Ak Ana is a woman creator and lives at the seventeenth floor of the sky. In Turkish mythology women are considered spritual beings, men on the other hand are human. Oguz Khan's first wife is born from a blue light, and his second wife is from a holy tree (Ögel, 1993: I, 419-493, İnan, 1934: IV, 274, Sevinç, 1980: II, 18, Küçük, 2013, 119).

Women have always been beside men in almost all Turkish epics. One of the most obvious indicators of this is Dede Korkut Stories. The most typical feature of heroes in Dede Korkut Stories is bravery. This feature is not just attributed to men. In the stories, while the same characteristics are attributed to women, some women are praised for these characteristics. Women in Dede Korkut Stories are wives, mothers but heroins and warriors at the same time. Men look for combativeness in the woman they are going to marry. Bamsı Beyrek and Banu Çiçek, Deli Dumrul and his wife can be given as examples for these. (Çandarlıoğlu, 1966: 22, Ergin, 1958: 24, Gündüz, 2012: 133).

Turks have a patriarchial family structure and are mostly monogamist marriages. Turkish women are quite comfortable among the society. However, Turkish women have always known to be virtous. The same importance is seen to be given to woman in Turkish law too. Women comes after the husband in the family. After the death of her husband, both the inheritance and the guardian of the children belong to the women. For instance, after the death of Kutluk Khan, we see Bilge Hatun as the guardian of her children. Great importance was given to moral rules among the society. Adultery was a great crime in Turkish society, and according to customary rules, it was sentenced with death. (Ögel, 1988: 237, Kafesoğlu, 1995: 216, Turan, 1969: 131, Yakut, 2002: 416, Can, 2008: 33-34).

Women had a very important role in Turkish state administration too. Since women were considered to be complementary to men, no work was carried out without women. For example, Mete's wife signed the first deal with China. If the

Heraldic Women In The Internal Policy Of The Great Seljuk State

orders were issued only as a command of Khan, this was not accepted by the society. All the decrees issued included the wife along with the ruler. During the acceptance of the ambassadors Khan and the wife acted together. The same situation continued in Göktürk and Uighurs. After the death of Bilge Khan in the Göktürk State, Po-fu Hatun, Bilge Khan's wife, took over the administration because his sons were still young. Uighurs, however, before they became a state because the head of this tribe was engaged in wars, his mother Uluğ Hatun ruled the cases and disputes and gave direction to the justice system in the society. As Tuğ-şad was too young in the face of the Arab invasion, his mother Hatun ruled Bukhara. This lady remained on the throne for 15 years and ruled the state. (Sevinç, 1980: 29, Taşağıl, 2004: 56).

In addition to serving in the state center, the wives of the Khan were also involved in wars when the time came. Boğarık who is the wife and the successor of Balak, the ruler of Sabar, commanded the Sabar army and forced the Byzantine Emperor Justinian I to make an agreement. Furthermore in Uighurs, it can be seen that Böğü Khan's wife has joined him during the Chinese expedition (Çandarlıoğlu, 1961: 22, Sevinç, 1980: 31).

This active role of the women in the society in Turks continued after the acceptance of Islam and women had maintained having efficient roles in social and political life. In fact, both in the Christian world and in the Muslim world, the importance given to women by the Turks and this effective role played by women was hardly seen. This situation is related to the survival of the old Turkish tradition that does not consider woman lower than man and sees it as a friend and companion of the man. (Üçok, 2011: 9-11).

The Role of Women in the Great Seljuk State Government

It can be observed that women play an important role both in social life and in the functioning of the state in Seljuk states too. As in the pre-Islamic Turkish history, especially the spouses of the sovereigns actively participate in the state governance. There was a small administrative organization, a special treasury, a special vizier and other officials at the wives command, whether or not they lived with the sultan. When the need arose, the wives could leave their place and go to the sultan's help with the forces in their retinue. For example, when the Great Seljuk Sultan Tuğrul Bey was besieged in Hamedan by his half brother İbrahim Yinal, his wife Altuncan Hatun ran to the aid of her husband with the help of Oğuz forces in his retinue and rescued him from the difficult situation he was in. These ladies known with the title Terken¹ have had influential roles in the governing of

¹ Known as the oldest Turkish dictionary, Kaşgarlı Mahmud's "Divanü Lûgat-it-Türk", describes the term Tengri, and mentions the term "*Tengriken*". "*Non-Muslim Turks call any wise person as tengriken*," says Kaşgarlı. In other words, it must mean "*worshipping God, scholar, religious, forward-looking*". However, the terken title may have a meaning similar to the title of "*bögü*". Furthermore when Kaşgarlı Mahmud explains the word "terken" states that "It is the name of the city of Şaş, Its real name is Tashkent. It means the Stone City", and in different parts of his work he explains it as "*sultan, hakan, one who is obeyed*

the state. These wives, act as significant stakeholders in both domestic and foreign policies of the state. (Gündüz, 2012: 140).

The wives are very effective within the state especially in the election of the heir. Within the Great Seljuk State, the heirs were sometimes determined by the influence of the wife and sometimes they became stronger with the support of the wife. For example, Tuğrul Bey married Çağrı Bey's wife after his death. Before his death, Tuğrul Bey requested that Suleiman, his wife's son, succeeded him to the throne. Whereas, Alparslan, from another wife of Tuğrul Bey, is in a stronger position than Suleiman and is the most powerful candidate for the throne. However, the fact that Tugrul Bey depicts Suleiman as his successor shows the effectiveness of women on the sovereign. (İbnü'l Esir, 2016, VIII, 362, Sıbt İbnü'l Cevzi, 2011: 121, Turan, 2012: 115).

After the death of Tuğrul Bey, Suleiman ascended the throne by his will. However, shortly after Suleiman ascended the throne, an uprising was launched by Kutalmış, and Alparslan took action from Merv and suppressed this uprising and became the ruler of the throne. Alparslan's wife, Seferiye Hatun, was influential in his appointment of Sultan Alparslan as the crown prince. Melikshah told his wife and Nizamülmülk before the Battle of Malazgirt: *"I am walking against the enemy. If I survive, it is God's grace, if I become a martyr, mercy is from him. My son is Melikshah the one who will replace me."* The utmost reason for Alparslan to act in this way is to ensure that his wife supports Melikshah in case of his death. (İbnü'l Esir, 2016, VIII, 362, Sıbt İbnü'l Cevzi, 2011: 126, Hüseyini, 1999: 28).

All these disputes were provoked by Terken Hatun and her vizier Tacülmülk. Despite all these disagreements, Melikshah still liked Siyasetname, written by Nizamülmülk. On 5 October 1092, Melikshah set out for Baghdad while he was in disagreement with Nizamülmülk. Nizamülmülk also set out after him. When they arrived in Nihavend, a Batmi from Deylem, killed Nizamülmülk as a result of the incentives of Tacülmülk. Sources provide different information about the death of Nizamülmülk. According to some historians, Terken Hatun's vizier Tacülmülk was involved in Nizamülmülk's death. However, some historians state that Nizamülmülk was killed by Sultan Melikshah himself. (Turan, 2012: 216, İbn Kesir, 2000: XI, 281, İbnü'l Esir, 2016: X, 219).

Nizamülmülk was killed, but the only problem for Terken Hatun to reach her ambition was not Nizamülmülk. Sultan Melikshah was also a major obstacle for Terken Hatun's goals. Because Melikshah declared Berkyaruk as crown prince instead of Mahmud, the son of Terken. For this, Melikshah too, had to be destroyed as soon as possible. When Sultan Melikshah was in Baghdad on 28 October 1092, he asked his grandson Jafar to be declared as his heir to the caliph, but when the caliph refused to do so, he asked Caliph Muktedi to leave Baghdad. The Caliph asked him to give him ten days. And during this ten days Melikshah lost his life.

to". Yusuf Has Hacib associates this word with the "authority of reign". R.Genç, in the article titled "Terken" holds; "At the beginning it was used only for rulers, but later it was given to the wives, like the sultan's title in the Ottomans. In other words, there is a transition from tengriken to the terken. (Gömeç, 2010, 110-111).

Heraldic Women In The Internal Policy Of The Great Seljuk State

The cause of Melikshah's death was poisoning. The death of Melikshah who died at the age of 38 was a great loss for the Turkish-Islamic world. (İbnü'l Esir, 2016: X, 219).

There are different information in the sources related to the death of Melikshah. İbnü'l Esir conveys that Melikshah was poisoned during a hunt he went on shortly after he was brought to the vassal office of Tacülmülk. The author explains this as follows: "*Sultan Melikshah went to Baghdad after the massacre of Nizamülmülk. He arrived at the city on 28 October 1092. The Sultan's caliph's vizier Amüdüddeve b. Cüheyr greeted him. Taculmulk proved that he possessed great ability. The Sultan ordered the preparation of vizier clerics for Tacülmülk. He was the one who denounced Nizamülmülk. When his craft was prepared, there was nothing left but to wear them and get to the office of the vizier. Just then, the Sultan went hunting and returned on 6 November 1092 in a sick condition. Death had visited him too. The wideness of his country and the large number of his soldiers did not prevent his death. The reason for the disease was that: Sultan ate game meat, caught fever and gave blood. But enough blood was not taken and the disease was aggravated. The disease was the febrile fever. He passed away on Friday night, November 19th.*" (İbnü'l Esir, 2016: X, 219).

In Gregory Abû'l Farac the case is explained as: "*in 485/1092 the Sultan came from Khorasan to Baghdad. The sultan had a disagreement with the caliph because he wanted his grandson to be proclaimed the crown prince and the caliphate passed on to him. When the caliph rejected the Sultan's offer the Sultan asked him to leave Baghdad then and the caliph obeyed his command however asked for him to give him some time. The Sultan gave him 10 days. However the Sultan died on the 9th day in a severe and burning fever.*" (Gregory Abû'l Farac, 1945: I, 334). We can deduce from Abû'l Farac's sentences that the Sultan was poisoned to death by the caliph.

Urfalı Mateos on the other hand talks about this event as: "*The great Sultan Melikshah who is a fathers to everyone and a merciful and liberated for all people died in 541. He was betrayed to death in Baghdad by his wife, the daughter of the Samarkand sultan. He made this magnificent person drink poison and took the life of this great ruler.*" (Urfalı Mateos, 1987: 178).

After Melikshah's death, Terken Hatun had collected a great number of followers around her so that her son Mahmud could be reigned. Indeed, above all Terken Hatun was a descendant of the sultans. She had also dominated the state affairs and treasury from the time of Malikshah's health. For this reason, she has graced the soldiers many times. Terken had a special military unit of 12,000 on her behalf. After the death of Meliksah, 20,000,000 gold dinars were shared among the members of the army, thus she attracted them to her side. (Hüseyni, 1999: 52, Bundarî, 1999: 83, Gregory Abû'l Farac, 1945: I, 34, Ahmed b. Mahmud, 1977: II, 30-31).

Terken Hatun, has reached an agreement on this issue with the caliph too. The Caliph has put forward certain conditions that the Sultanate will belong to Mahmud, the administration of the country and the people will be undertaken by

Emir Üner and the sermon will be read on behalf of the caliph. Although Terken Hatun did not want to accept them at the beginning, he accepted these conditions with the intervention of both the great scholar of the era, Ghazali and the other state elders, and went to an agreement with the caliph. Following this agreement, the Caliph sent Mahmud a caftan and made his name read in the sermons thereby six days after the death of Malikshah, Terken Hatun had reached her goals. (Ravendî, 1957: 136, Ahmed b. Mahmud, 1977: II, 30-31, Reşidüddin Fazlullah, 2010: 139).

Meanwhile, Berkyaruk's mother Zübeyde Hatun, although not as prominent as Terken Hatun, struggled to protect her son during the fights of the throne. Zübeyde Hatun is the daughter of Yakuti, the son of Çağrı Bey. Zübeyde Hatun, aware of what Terken Hatun can do to get her son to the throne, is afraid of her own son's future. She is right to think so. Because Terken Hatun had Berkyaruk arrested in İsfahan. However, the only thing that Zübeyde Hatun feel relieved in this case was that Nizamülmülk's men supported Berkyaruk and expelled her from İsfahan. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 484, Urfalı Mateos, 1987: 179, Münecimbaşı, 2000: 73, Ravendî, 1957: 136, Gregory Abû'l Farac, 1945: I, 334). As a result of all these events, Terken Hatun and his son died and the control of the state was completely passed on to Berkyaruk. However, during these fights of the throne, the state was also weakened.

We see that women have an important power in the appointment of the vizier in Seljuk state operation as well as in the appointment of the heir. As in all other Turkish-Islamic states, the Grand Seljuk State has the viziers at the head of the government organization. The vizier is the most influential person to rule the state after the sultan, so whether the country is good or not depends on whether the vizier is good or bad. In the Great Seljuk State, he was only attached to the ruler because of his vizier actions. The viziers, whom we see as having such a great power over the state, sometimes came across chicks that were quite effective on the rulers. (Alican, 2014: 2, Taneri, 1967: 97-98).

The most obvious example of the power struggle between Hatun and the vizier is that of Melikshah's wife Terken Hatun and Nizamülmülk, as we explained above. Terken Hatun's ambition to bring his own son to the head of the state first caused a conflict between Nizamülmülk and Melikshah, followed by the murder of Nizamülmülk and then Melikshah. Nizamülmülk complains about the fact that Terken Hatun is so effective in the state in his work Siyasetname: *"The sultan should not bring the subordinates to the top. In particular, the women with veils who do not have perfect minds..."* (İbnü'l Adim, 1982: 55).

Similarly, during the reign of Sultan Berkyaruk there was a struggle between Berkyaruk's mother Zübeyde Hatun and the vizier Müeyyidülmülk. After taking over, Berkyaruk appointed Müeyyidülmülk as the vizier. Berkyaruk, who triumphed over the struggle between Berkyaruk and Tutuş, wanted to bring his mother in İsfahan to Rey, but the vizier Müeyyidülmülk did not lean to this. Then Berkyaruk said: *"I want the sultanate only for him and because he is with me,"* to Müeyyidülmülk. The aim of the vizier is to protect her own power by keeping Zübeyde Hatun away from the ruler. When Zübeyda Hatun came to Rey, she

Heraldic Women In The Internal Policy Of The Great Seljuk State

became aware of the attitude of the vizier about herself. Müeyyidülmülk opponents took this opportunity to imprison him and appointed his brother Fahrülmülk to the vizier office instead of him. (Bundarı, 1999: 86).

Another occasion in which women are influential in domestic politics is that they act together with the ruler in issuing orders and edicts. As it is known, before Islam, in Turkish society, men and women always had equal rights, and the rulers' spouses stood at the left side of the hakan in the congresses and feasts, and at the same time, the name of the hakan was not mentioned only in the edicts, but the edicts began as the "*hakan and hatun commands...*" This practice also continued after the acceptance of Islam. However, the vizier Nizamülmülk who is from Persian culture expresses how objectionable this situation is in his work called *Siyasetname* with the following words. "If the sultans' wives are edicts, they always command the announcements of the grudge holders, and they will issue edicts according to the words of their assistants such as their own lady or servant. Therefore, the edicts do not reflect the truth. In all states, when the sultan is haunted by the wife of the sultan, disgrace, evil, sedition arose." (Kurt, 2002: 399).

It is seen that the spouses of the sovereigns exercised their legislative powers as the absolute deputy of the sovereign in their own administrative regions and *ıqdas* within the state. There are many examples of this. For example, when Tuğrul Bey was besieged by his brother İbrahim Yinal in Hemedan, he asked his wife Altuncan Hatun and his vizier Amidülmülk for help. Altuncan Hatun immediately started preparing to go to help her husband, but the caliph and the vizier opposed it. Despite this, Altuncan Hatun went to help her husband and even arrested her vizier and son, who tried to prevent him from doing so. (Bundarı, 1999: 12, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 341, Sıbt İbnü'l Cevzi, 2011: 47-51).

Another example for this was seen during the reign of Sultan Alparslan. After the death of Tuğrul Bey, the Grand Vizier Amidülmülk Kündiri had sermons in the name of Çağrı Bey's son Suleiman and distributed a lot of money from the treasury among the members of the army in favor of Suleiman. He also sent a letter to Alparslan and threatened him. However, when the situation started to reverse, he seemed to be with Alparslan this time, and even had the sermon read in his name. However, as soon as Alparslan ascended the throne, Nizamülmülk was appointed and Amidülmülk was arrested first and then killed. During this period, Amidülmülk went to Nişabur where Alparslan's wife named Ümmü Hıfçak and his child and asked her to be the intercessor between the sultan and himself. Ümmü Hıfçak accepted this and made attempts with the sultan for Amidülmülk, but these attempts did not reach a result and Amidülmülk was killed. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 364). Although the result was negative, this is an indication that Alparslan's wife had an initiative in state affairs.

Likewise, it is seen that state issues can be at the disposal of Terken Hatun. For example, after the death of Melikshah, Terken Hatun sent the Mosul Emir Kıvamüddövlü and Kürboğa to İsfahan with Sultan's seal. Kurboga told the castle guard to surrender the city, and said that this was the order of Melikshah, and in this way he captured İsfahan. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 482).

Mohammed Tapar's wife, Gevher Hatun, also had her own territory. When Kemâlülmülk, who made Gevher Hatun stand out in the affairs of the state, was requested by Emir Amid to be dismissed, Gevher Hatun threatened him saying that if necessary she would order his dismissal. She even protected Kemâlülmülk by expressing that there could be an attempt against his life (Can, 2008: 87).

In the Great Seljuk State, land was offered to women belonging to the dynasty. The ladies would manage these lands either by themselves or by their agents. These lands show an example of a small state structure due to the organization established within them. After the marriage, women belonging to the Seljuk family assumed a number of administrative roles in the countries where they lived. For example, after Hatice Arslan went to the caliphate palace as a bride, when she heard that Abu Mansur b. Nasir al-Siyari who worked as a constabulary, controlled the accounts of debit owners and confiscated their possessions and made humiliating actions in the society, she banned him from these practices. (Can, 2008: 87).

Terken Hatun was a person who has an excessive reputation and has the right to speak in the sultan's palace. Terken Hatun had a vizier, a council under her, civil servants, financial and administrative organization. She also had an army of 12,000 at her disposal. Gevher Hatun, the wife of Muhammad Tapar, had similar powers in this context. Gevher Hatun changed viziers 3 times. This shows how effective she is in the administrative field. Also Gevher Hatun consulted her father Ismail b. Yakuti about the fact that the Azerbaijani soldiers should be loyal to him because of his rights in Azerbaijan, and the sultan confirmed this with a special certificate. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 490, Gregory Abû'l Farac, 1945: I, 334, Bundarî, 1999: 102).

The fact that the Seljuk women had such a wide range of authorities and iqtas enabled them to open many charitable institutions. As a matter of fact, even today, there are many foundations remaining from the spouses of the Seljuk rulers. Hatice Arslan Hatun, the daughter of Çağrı Bey, who was also the wife of Abbasid Caliph Qim Biemrillah, had many mosques, madrasas and lodge hospitals built. Hatice Arslan Hatun had her second marriage with Alaüddevele Ali and started to live in Yazd. She continued her charity work in Yazd, which she had started in Baghdad and other Islamic countries. For example, she built a mosque and minaret in Durda district, which is known to be the first minaret in Yazd. (Güner, 2001: I, 368).

There are also many charitable works built by Terken Hatun. For example, the Terken Hatun Mosque built in Baghdad between 1075-1094 is one of the most important works in this area. It is known that this mosque was destroyed by a flood in Baghdad. In addition to this mosque, Terken Hatun had a madrasa built in Baghdad with her name. This structure is the third largest madrasa built by the Seljuks for Hanefis. Today only the names of these works remain. (Cunbur, 1996: 593).

Also, we occasionally see women from the Seljuk dynasty in internal revolts. Altuncan Hatun is among the most obvious examples of this, as we have

Heraldic Women In The Internal Policy Of The Great Seljuk State

already mentioned. She is the one who saved her husband Tugrul Bey from the Ibrahim Yinal siege. Likewise, we see that Alparslan's sister Gevher Hatun has a connection with the Kavurt rebellion. During the Kavurt rebellion, Elbasan, spouse of Gevher Hatun, also supported him. In this struggle, Gevher Hatun fought alongside her husband Elbasan and Kavurt. Even after Elbasan's death, she continued to support Kavurt. Gevher Hatun had lost her life as a result of these events. (Hüseyni, 1999: 14, Bundarı, 1999: 13).

Conclusion

From the oldest known Turkish states, women have always had a different importance in Turkish society. We can clearly see the value given to women from Turkish epics. For example, in the Epic of Creation, the creature who inspired the creation of the universe is a woman named Ak Ana, and this woman is on the seventh floor of the sky. According to the epic, a woman is a spiritual being, while a man is a human being. In another Turkish epic, Dede Korkut, we come across many statements that praise the woman and emphasize her holiness. In Turkish states, women have never fallen behind men, and have fought with men at every stage of life.

In Turkish states, especially women belonging to the dynasty played a very active role in both social and political life. When necessary, they contributed to the state administration, fought at the head of the army and signed interstate agreements. When the Hakan wanted to make an agreement with a state, it was not enough for him to sign on his own, and any agreement without the signature of the hatun was not considered valid. Once again in the decrees and edicts, the name of the chick was mentioned along with the Sultan. When we compare this value given to women in Turkish society with contemporary states, we are faced with unpleasant scenes. While in many societies, women are considered as a commodity to be bought and sold, and in some societies such as China, women are not even given names, Turkish women's being with men in every moment of the functioning of life, society, and the state is admirable.

Old Turkish customs and traditions continued after the adoption of Islam. Especially the behaviors of the Prophet to his wives and the expressions that valued women enough to see heaven under the feet of mothers increased the value of women in Turkish society. As it is in all other Turkish-Islamic states, women have special importance in the Great Seljuk State too. Particularly women belonging to the Seljuk dynasty have attained the power to affect even the fate of the state. Altuncan Hatun, the wife of Tuğrul Bey and Terken Hatun, the wife of Melikşah are two best examples of this. Women belonging to the dynasty, with their own treasures, viziers, iqtas and armies, took their important place in Turkish history with the roles they played in the election of the heir, the selection of the crown prince, the relations of the viziers with the rulers, administrative dispositions, and the issuance of orders and edicts.

WORKS CITED

- Ahmed b. Lütfullah Münecimbaşı. (2000).*Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I* Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, Haz. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ahmed b. Mahmud. (1977).*Selçuk Name*, II, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Alican, Mustafa. (2014). “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Adıyaman, s.1-16.
- Can, Sevim. (2008).*Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları.
- Cunbur, Müjgân. (1996). “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, IX/26, Ankara, s. 585-619.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. (1966). “Türk Toplumunda Kadın”, *Hayat Tarih Mecmusası*, S.4, s.21-28.
- Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali Ravendî. (1957).*Rahatü's-sudur ve Ayetü's-surur 604/1207*, Çev. Ahmet Ateş, Ankara: TTK.
- Ergin, Muharrem. (1958). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: TTK.
- Esin, Emel. (1978).*İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Gömeç, Saadetin. (2010). “Terken Ünvanı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17, 2, s.110-111. 107-114
- Gregory Abû'l Farac. (1945).*Abû'l Farac Tarihi*, 65/1286, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Gündüz, Ahmet. (2012). “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Vol.5, Issue:5, s.129-148.
- Güner, Ahmed. (2001). “Yezd Kâküyîleri (Kâkveyhiler) ve Selçuklular”, *I, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, I, Konya, s.355-371.
- İbn Kesir. (2000).*el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l Adim. (1982). *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Çev. Ali Sevim, Ankara: TTK.
- İbnü'l Esir. (2016).*El kâmil fi't tarih (İslam Tarihi)*, Çev. A. Ağırakçe, VIII, İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- İnan, Abdülkadir. (1934). “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Türk Yurdu*, IV, S.22, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1995).*Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kıvâmüddin Ebû İbrâhim el-Feth b. Ali b. Muhammed Bundarî. (1999). *Zubdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev. Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK.
- Kurt, Abdurrahman. (2002). “Tarihi Süreçte Türk Kadınları”, *Türkler*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.399-405.

Heraldic Women In The Internal Policy Of The Great Seljuk State

- Küçük, Mehmet Alparslan. (2013). “Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dışıl Ruhlara Mitolojik Açıdan Bakış”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s.105-134.
- Nizamülmülk. (2013). *Siyasetname*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara:TTK.
- Ögel, Bahaeddin. (1988).*Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, Bahaeddin. (1993). *Türk Mitolojisi*, I, Ankara: TTK.
- Reşidüddin Fazlullah. (2010).*Camiü’ Tevârih: Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin İstanbul: Güneş, Selenga Yayınları.
- Sadru’d-din Ebu’l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Alî Hüseyini. (1999).*Ahbarü’ d-Devleti’s Selçukiye*, Çev. Necati Lügal, Ankara: TTK.
- Sevinç, Necdet. (1980). “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.II, S.8, s.17-74.
- Sıbt İbnü’l Cevzi Ebü’l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu. (2011).*Mir’atü’z-Zaman fi Tarihi’l-A’yan*, Çev. Ali Sevim, Ankara: TTK.
- Şeşen, Ramazan. (1985).*İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*,Ankara: Bilge Kültür Sanat.
- Taneri, Aydın. (1967). “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.8-9, Ankara, s.75-186.
- Taşoğlu, Ahmet. (2004).*Göktürkler*, III, Ankara: TTK.
- Turan, Osman. (1969). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*,İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, Refik. (2012).“Malazgirt Fatihisi Alparslan”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (ed. Refik Turan), Ankara: Grafiker Yayınları, s.115-118.
- Urfalı Mateos. (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara:TTK,.
- Üçok, Bahriye. (2011).*İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*,İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yakut, Esra. (2002). “Eski Türkler’de Hukuk”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.3, Eskişehir s.401-426

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁPHOE MOPE
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, **10 punto**, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve **12** kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, сонскатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуются использовать

автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 numaralı Halkbank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK’s Halkbank account number: TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

150 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
50 \$ / 40 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price ❖

600 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)